

UNIVERZITET UMETNOSTI U BEOGRADU
FAKULTET DRAMSKIH UMETNOSTI
POZORIŠTA, FILMA, RADIJA I TELEVIZIJE

ULOGA PROGRAMSKOG MENADŽMENTA ELEKTRONSKIH
MEDIJA U REPREZENTACIJI RAZLIČITOSTI

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentorka: red. prof. dr Mirjana Nikolić

Kandidat: mr Ognjen Radović

Broj indeksa: 17/2013d

Beograd, 2016.

UNIVERSITY OF ARTS IN BELGRADE
FACULTY OF DRAMA ARTS

THE ROLE OF PROGRAM MANAGEMENT OF ELECTRONIC
MEDIA IN THE REPRESENTATION OF DIVERSITY

DOCTORAL DISSERTATION

Mentor: prof. dr Mirjana Nikolić

Candidate: mr Ognjen Radović

Index number: 17/2013d

Belgrade, 2016.

Ova doktorska disertacija je nastala zahvaljujući predanom i odgovornom mentorskom radu prof. dr Mirjane Nikolić te nepresušnoj podršci, motivaciji i razumijevanju supruge Dijane Gajić. Hvala i kolegini i prijateljici Ljiljani Simić na duhovitim i mudrim opaskama tokom sve tri godine studija kao i kolegini i prijateljici Sandi Bjelajac na stalnim ohrabrenjima i nesebičnoj podršci. Naposljetku, hvala roditeljima i prijateljima Nenadu Bosniću, Mileni Aćimovac i Jeleni Niškanović za strpljenje, razumijevanje i savjete.

ULOGA PROGRAMSKOG MENADŽMENTA ELEKTRONSKIH MEDIJA U REPREZENTACIJI RAZLIČITOSTI

APSTRAKT: U ovom radu je analizirana uloga programskog menadžmenta elektronskih medija u reprezentaciji različitosti. Veza između programskog menadžmenta elektronskih medija i reprezentacije društveno isključenih grupa (DIG) istraživala se analizom uticaja programskog menadžmenta TV stanica u tranzicionoj i postkonfliktnoj državi BiH na reprezentaciju zdravstveno različitih osoba (ZRO). Istraživanje sprovedeno kako bi se ispitala tačnost hipoteza bilo je sastavljeno iz četiri dijela, pri čemu su uzete u obzir specifičnosti u produkciji na komercijalnim TV stanicama i javnom servisu. Analizirani su istorijat, organizaciona struktura i programski koncept TV stanica da bi se potvrdio njihov uticaj na programsku politiku i kreiranje sadržaja o ZRO. Stavovi novinara, urednika i ZRO prema stereotipima, predrasudama kao i produkciji i načinu reprezentacije marginalizovanih grupa analizirani su u naredna dva dijela istraživanja, te su dokazane tvrdnje da stavovi medijskih radnika i marginalizovanih osoba značajno doprinose načinu na koji će se ostvariti produkcija TV priloga i da reprezentacija ZRO reflektuje ustaljene metanarative o različitostima. U posljednjem dijelu istraživanja analizirani su TV prilozi o zdravstvenoj različitosti za svaku od tri glavne kategorije zdravstvenih različitosti (psihička, fizička te intelektualna i društveno-interakcijska različitost), koji su potvrdili tvrdnju da se u medijskoj reprezentaciji zdravstvenih različitosti najčešće koriste okviri *žrtve*, *heroja* i *tereta*.

Zahvaljujući rezultatima svih faza istraživanja uspješno je formiran hipotetički model TV produkcije informativnog programa i načina izvještavanja o ZRO, većim dijelom primjenjiv u izvještavanju o svim društveno isključenim grupama. Ukrštanjem teorijskih polazišta različitih teorijskih okvira, formiran je jedinstven teorijski skup koji je poslužio za prvo dubinsko istraživanje povezanosti produkcije TV programa o ZRO i njihove reprezentacije u studijama medija. Upotrebom i objedinjavanjem postojećih teorijskih polazišta te empirijskim istraživanjem prvi put je izvršena analiza reprezentacije ZRO, unaprijeđena je postojeća teorija menadžmenta medija, posebno dio koji se odnosi na rukovođenje produkcijom medijskog sadržaja, te su predloženi objektivni modeli produkcije informativnog TV programa o ZRO. Kombinovanjem svih teorijskih polazišta i zaključaka proisteklih iz istraživanja može se zaključiti da je osnovna hipoteza doktorske disertacije potvrđena, odnosno da adaptacija i unapređenje menadžmenta medijske organizacije i organizacije produkcije ima ključnu ulogu u unapređenju načina medijske reprezentacije o društveno isključenim grupama (Drugima), čime se istovremeno podiže društvena svijest o Drugima.

Ključne riječi: uokviravanje; reprezentacija; menadžment elektronskih medija; stigma; društveno isključene grupe; zdravstveno različite osobe; televizija

THE ROLE OF PROGRAM MANAGEMENT OF ELECTRONIC MEDIA IN THE REPRESENTATION OF DIVERSITY

SUMMARY: This thesis analyzes the role of program management of electronic media in the representation of diversity. The link between the program management of electronic media and representation of socially excluded groups (SEG; DIG in Serbian) is investigated by analysis of the impact of the program management of TV stations in transitional and post-conflict state (Bosnia and Herzegovina) on the representation of medically different persons (MDP; ZRO in Serbian). Research was carried out to investigate the accuracy of the hypothesis and therefore composed of four parts, while considering the differences between commercial stations and public service. We analyzed the history, organizational structure and program concept of TV station to confirm their impact on program policy and creation of content on MDP. The views of journalists, editors and MDP to stereotypes, prejudice as well as production and mode of representation of marginalized groups were analyzed in the next two parts of the study resulting in proving hypothesis that the attitudes of media workers and marginalized people significantly contribute to the way in which the production of TV news and representation of MDP would be realized to reflect fixed metanarrative about diversity. TV reports on health differences for each of the three major categories of health differences (psychological, physical, intellectual and social-interaction diversity) were analyzed in the last part of the study which confirmed the claim that the media representation of health differences most commonly utilizes *victims*, *heroes* and *burden* frameworks.

A hypothetical model of TV production of news programs and ways of reporting on MDP, mainly applicable to reporting on all socially excluded groups, was successfully formed thanks to the results of all phases of the research. Further, a unique theoretical set was formed by combining the theoretical positions of different theoretical framework to be used for the first in-depth study of the connection between production of TV programs on MDP and their representation in media studies. By using and unifying existing theoretical positions and empirical research of representation of MDP for the first time, existing theory of management of the media was improved, especially the part related to the management of the production of media content, and objective models of production of informative TV programs on MDP were proposed. Combining all theoretical positions and conclusions arising from the research it can be concluded that the basic hypothesis of the doctoral dissertation is confirmed, meaning that adaptation and improvement of management of media organizations and production play a key role in improving the media representations of SEG resulting in raising public awareness of socially excluded groups.

Keywords: framing; representation; media management; stigma; socially excluded groups; health differences; television

SADRŽAJ

1. UVOD	9
1.1. Predmet istraživanja	12
1.2. Ciljevi istraživanja.....	13
1.3. Naučni problem	15
1.4. Pojmovno-hipotetički okvir.....	15
1.4.1. Osnovni pojmovi	15
1.4.2. Hipoteze	23
1.5. Metod istraživanja	24
1.6. Očekivan naučni doprinos rada, očekivani rezultati i važnost istraživanja	29
2. ZDRAVSTVENA RAZLIČITOST KAO DRUŠTVENI I MEDIJSKI KONSTRUKT	31
2.1. Razumijevanje pojma različitosti i zdravstvene različitosti	31
2.2. Društveno poimanje zdravstvene različitosti	35
2.3. Reprezentacija ZRO u djelima popularne kulture	38
2.4. Sličnosti i razlike u medicinskom i društvenom tretmanu ZRO	42
2.5. Stereotipi, predrasude i stigma o ZRO	48
2.6. Zaključak.....	55
3. GRAĐENJE NARATIVA I ETIČKI IZAZOVI U KREIRANJU TELEVIZIJSKIH NARATIVA O DRUGIMA – TEORIJSKA RASPRAVA	58
3.1. Ekspresivni potencijali audiovizuelnih medija.....	58
3.2. Pojam i karakteristike medijske reprezentacije	62
3.3. Posebnosti televizije u procesu reprezentacije ZRO	66
3.4. Uokviravanje kao strategija medijske reprezentacije	71
3.4.1. Specifičnosti uokviravanja pri reprezentaciji ZRO u TV programima	76
3.4.2. Vrste okvira u reprezentaciji ZRO u TV programima	79
3.5. Kreiranje narativa informativnih emisija	82
3.5.1. Dijelovi strukture narativa.....	84
3.5.2. Narativi informativnih TV priloga o ZRO	89
3.6. Novinarska etika i zakonske norme u reprezentaciji ZRO	92
3.6.1. Novinarski kodeksi u BiH i njihov odnos prema izvještavanju o ZRO	95
3.6.2. Zakonski okvir Republike Srpske i BiH o izvještavanju o ZRO	99
3.7. Zaključak.....	100
4. UTICAJ ORGANIZACIONE STRUKTURE MENADŽMENTA TV STANICA NA IZVJEŠTAVANJE O ZRO	103
4.1. Analiza sistema najznačajnijih TV emitera u RS	105
4.1.1. Istorijat, organizaciona struktura i programski koncept ELTA televizije	105

4.1.2. Istorijat, organizaciona struktura i programski koncept ATV.....	111
4.1.3. Istorijat, organizaciona struktura i programski koncept BN televizije.....	116
4.1.4. Istorijat, organizaciona struktura i programski koncept RTRS.....	119
4.2. Uticaj organizacione i upravljačke strukture TV stanica na programsku politiku i kreiranje sadržaja o ZRO.....	124
4.3. Reprerentacija ZRO u programima komercijalnih TV stanica i javnog servisa u RS.....	127
5. UTICAJ ZDRAVSTVENIH RAZLIKA NA PRODUKCIJU INFORMATIVNIH TELEVIZIJSKIH SADRŽAJA O ZRO.....	135
5.1. Analiza produkcije informativnih programa sa temama o ZRO na TV stanicama u Republici Srpskoj.....	139
5.1.1. Planiranje produkcije TV priloga o ZRO – izbor tema.....	140
5.1.2. Priprema produkcije TV priloga o ZRO.....	155
5.1.3. Realizacija TV priloga o ZRO.....	160
5.1.4. Finalizacija produkcije TV priloga o ZRO.....	169
5.1.5. Emitovanje TV priloga o ZRO.....	170
5.1.6. Kontrola i evaluacija produkcije TV priloga o ZRO.....	173
5.2. Zaključak.....	176
6. STIGMATIZACIJA I UOKVIRAVANJE U TV IZVJEŠTAVANJU O DRUGIMA.....	182
6.1. Analiza stavova medijskih radnika o zdravstvenim različitostima.....	183
6.1.1. Stavovi medijskih radnika o uticajima razumijevanja stigme i autostigme na stereotipno predstavljanje ZRO u medijima.....	183
6.1.2. Uticaj stavova medijskih radnika i samoregulacije na TV izvještavanje o ZRO.....	197
6.1.3. Percepcija novinara o postojanju okvira u TV izvještavanju o ZRO.....	201
6.1.4. Odnos normativa novinarskih kodeksa na reprezentaciju ZRO u RS.....	203
6.2. Analiza stavova zdravstveno različitih osoba o TV izvještavanju o različitostima.....	206
6.2.1. Stavovi ZRO o uzrocima stigmatizacije Drugih u TV izvještavanju.....	206
6.2.2. Ocjena ZRO o kvalitetu medijskog izvještavanja o Drugima i kontaktu sa novinarima.....	208
6.3. Diskusija.....	215
7. ANALIZA NARATIVA I PRODUKCIJE TV PRILOGA O ZDRAVSTVENOJ RAZLIČITOSTI NA PROGRAMIMA TV STANICA U RS.....	221
7.1. Kvantitativna analiza TV priloga.....	222
7.2. Kvalitativna analiza sadržaja TV priloga.....	235
7.2.1. Fizička različitost.....	241
7.2.2. Psihička različitost.....	250
7.2.3. Intelektualna i društveno-interakcijska različitost.....	260
7.3. Diskusija.....	267

8. HIPOTETIČKI MODEL TV PRODUKCIJE INFORMATIVNOG PROGRAMA I NAČINA IZVJEŠTAVANJA O ZRO.....	275
8.1. Kvalitet televizijske produkcije	275
8.2. Društveni kontekst i tipovi medija.....	277
8.3. Unapređenje normativnih okvira	280
8.3.1. Zakonska regulativa od državnog do lokalnog nivoa.....	280
8.3.2. Interna normativna akta elektronskih medija – TV stanica.....	282
8.4. Unapređenje modela opšteg menadžmenta	283
8.5. Unapređenje org. strukture TV stanica u skladu sa potrebama izvještavanja o ZRO	289
8.6. Unapređenje kadrovskeog menadžmenta	290
8.7. Unapređenje programskog menadžmenta.....	293
8.8. Prijedlog unapređenog načina reprezentacije ZRO i hipotetičkog modela menadžmenta i produkcije TV priloga o ZRO	294
8.9. Monitoring produkcije i evaluacija medijskog sadržaja	302
9. ZAKLJUČAK	307
9.1. Naučni doprinos i značaj istraživanja	308
9.1.1. Reprezentacija ZRO u priložima TV stanica u RS.....	310
9.1.2. Uloga menadžmenta TV stanica u izvještavanju o ZRO.....	317
9.2. Praktični doprinos doktorske teze.....	323
9.3. Pravci budućih istraživanja	325
LITERATURA.....	326
PRILOZI	337
Prilog 01 – Pojmovnik.....	337
Prilog 02a – Pitanja za dubinske intervjuje i fokus grupe	339
Prilog 02b – Pitanja za evaluaciju TV produkciju programa o Drugima	343
Prilog 03 – Izjava o informisanom pristanku	344
Prilog 04 – Popis ispitanika.....	345
Prilog 05 – Kodna lista.....	346
Prilog 06 – Rezultati (tabele i grafikoni).....	352
Prilog 07 – Dijagram 01 (Kategorizacija zdravstvenih različitosti)	359
Prilog 08 – Dijagrami 02-05 (Organizacione strukture TV stanica – Elta, ATV, BN TV i RTRS)....	360
Prilog 09 – Dijagram 06 (Model produkcije priloga o Drugima).....	364

1. UVOD

S obzirom na to da je Bosna i Hercegovina (BiH), a time i Republika Srpska (RS) kao jedan od njenih entiteta, tranziciono multinacionalno društvo, stalni rad na razvoju tolerancije je neophodan za napredak i održiv razvoj društva. Podizanje tolerancije prema društveno isključenim grupama (Drugih) i kvaliteta informisanosti društva kroz nove načine medijske reprezentacije društveno isključenih grupa poput osoba sa zdravstvenim različitostima (ZRO)¹ jedan je od pravaca razvoja tolerantnog društva. Razumijevanjem načina reprezentacije ovih grupa identifikovani su problemi u predstavljanju različitih i napraviti kategorički aparat za buduće analize medijske reprezentacije svih društveno isključenih grupa kao cjeline (Drugih; Različitih)².

Broj istraživanja na temu medijske reprezentacije Drugih u svijetu posljednjih se decenija³ značajno povećao, dok je broj takvih istraživanja u BiH bio veoma skroman⁴. Uvidom u postojeću literaturu dolazi se do zaključka da su se autori i autorke⁵ uglavnom bavili problemima reprezentacije osoba sa samo jednom zdravstvenom različitosti, i to u umjetnostima (najčešće književnosti i filmu), medijima (gotovo isključivo u štampi) ili kroz istoriju (istorija mentalnog zdravlja u zemljama Evrope). Najčešći predmeti istraživanja bili su načini reprezentacije osoba sa problemima u vezi sa fizičkim stanjem (najčešće osobe sa vidnim fizičkim invaliditetima) i načini reprezentacije osoba sa narušenim mentalnim stanjima (najčešće osobe sa psihičkim i intelektualnim poteškoćama).

Iz ovog razloga glavni motiv za pisanje ove disertacije bio je pokušaj da se kroz analizu načina reprezentacije Drugih, kao što su zdravstveno različiti, podigne kvalitet programske politike i produkcije u pogledu reprezentacije društveno isključenih grupa (različitih; Drugih), a koji bi trebalo da posluži kao temelj za afirmaciju opšteg modela korektnog, nestigmatizacijskog, demokratskog medijskog predstavljanja različitih prema raznovrsnim kriterijumima, a sve kako bi se stvorila pozitivnija slika o pripadnicima ovih grupa te povećala njihova društvena integracija i senzibilizacija društva prema njima.

Pored ovoga, dodatni razlog jeste unapređenje programske politike medija, programskog menadžmenta, a time i ukupne medijske politike i strategije u zemlji. Još jedan

¹ U radu se fokusira na tri zdravstveno različite grupe – osobe sa psihičkim, intelektualnim i fizičkim različitostima

² Specifičnosti u reprezentacijama svake društveno isključene grupe su naznačene, ali je primat imati definisanje opšteg kategoričkog aparata za sve grupe kao jedne cjeline (Drugi).

³ Najveći akcenat se trenutno stavlja na pitanje rasne, vjerske i nacionalne pripadnosti, seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

⁴ Istraživanja su najčešće obrađivala reprezentaciju osoba različitih nacionalnih i vjerskih pripadnosti, seksualnih orijentacija i pola (žene).

⁵ Radi jezičke ekonomičnosti u radu se češće koristi muški rod da bi se odredila oba pola, iako je jasno da zanimanja i uloge pojedinaca mogu vršiti oba pola.

od razloga vezan je za veoma prisutan stereotipna način reprezentacije Drugih, uključujući i osobe sa zdravstvenim različitostima, generalno u medijima na balkanskim prostorima, uključujući i medije u Republici Srpskoj, čime se jača (auto)stigma i direktno utiče na prava Drugih, kvalitet njihovog života i društvenu integraciju. Nedostatak istraživanja koja objedinjuju reprezentaciju svih zdravstvenih različitosti na jednom mjestu, kao i nedovoljan ili čak stereotipna način istraživanja ovog pitanja (naročito kad je riječ o psihičkim stanjima), koje se najčešće posmatralo iz ugla medijskih izvještavanja o kriminalu, bio je još jedan od povoda za pisanje ovog rada. Ukoliko se pažnja usmjeri na naučne motive jedan od njih je vezan za potrebu dopune teorijskih polazišta menadžmenta i menadžmenta produkcije elektronskih medija u smislu uspostavljanja i afirmacije modela uređivanja, kreiranja i produkcije medijskih sadržaja koji bi obezbijedio smanjenje (auto)stigme društveno isključenih grupa. Posljednji razlog pisanja ovog rada jeste potreba i želja da se konceptualizuju i stvore uslovi za primjenu priručnika dobre prakse za kreiranje i produkciju priloga i uopšte informativnih programskih sadržaja o osobama sa zdravstvenim različitostima i Drugima koji bi kontekstualno odgovarali ne samo tranzicijskom društvu poput Bosne i Hercegovine, već koji bi imao univerzalnu primjenjivost u sferi novinarstva i medijske produkcije.

Trenutni način reprezentacije Drugih (uključujući i ZRO) stvorio je potrebu za adaptacijom programske i uređivačke politike televizije kao elektronskog medija i modela menadžmenta produkcije informativnih TV programa, koji bi bio u vezi sa nekoliko aspekata njihovog poslovanja i djelovanja. S tim u vezi u radu su predstavljeni sljedeći društveni, normativni, programski, etički i menadžersko-produkcionni aspekti istraživanja:

Društveni aspekti istraživanja:

- Senzibilizacija medijskih radnika na pitanje položaja društveno isključenih grupa (DIG⁶), uključujući i ZRO grupe;
- Senzibilizacija publike o poziciji DIG osoba uključujući i ZRO grupe u društvu odnosno podizanje svijesti publike o problemima sa kojima se suočavaju ZRO;
- Određivanje izvještavanja o ZRO kao paradigme izvještavanja o svim manjinama a u cilju tolerancije i unapređenja demokratskog društva.

Normativni aspekti istraživanja:

- Analiza postojećih normativnih okvira u vezi sa izvještavanjem medija o DIG;

⁶ Skraćenica DIG, koja se koristi u radu, označava društveno isključene grupe. Skraćenica ZRO se odnosi na zdravstveno različite osobe. DIG je širi pojam od DIG jer uključuje ne samo zdravstveno različite osobe nego i druge osobe koje se u društvu određuju kao različite npr. siromašni, transseksualne osobe, osobe rasne i vjerske pripadnosti koje nisu dominantne u određenom društvu itd.

- Identifikovanje načina na koji zakonska regulativa stimulise medije koji na adekvatan način izvještavaju o Drugima;
- Definisane preporuke za medijsku strategiju i medijsku zakonsku regulativu u vezi sa izvještavanjem o DIG.

Programski aspekti istraživanja:

- Identifikovanje formi informativnih sadržaja i priloga u kojima se predstavljaju osobe koje su različite i njihovi problemi;
- Utvrđivanje načina na koji se u izvještavanju o DIG/ZRO koristi uokviravanje kao strategija reprezentacije DIG/ZRO;
- Utvrđivanje vrsta upotreba diskursa koji se koriste u reprezentaciji ZRO grupa;
- Identifikovanje načina upotrebe dominantnih narativa prilikom uokviravanja ZRO.

Menadžersko-produkcioni aspekti istraživanja:

- Definisane uloga i načina saradnje svih učesnika uključenih u izvještavanje o ZRO;
- Redefinisane uloga svih učesnika uključenih u proces produkcije TV priloga i emisija;
- Redefinisane načina saradnje između novinara i osobe sa zdravstvenom različitošću, predstavnika stručne javnosti (ljekari) i udruženja osoba sa zdravstvenim različitostima u stvaranju medijskog sadržaja o ZRO.

Etički aspekti istraživanja:

- Preporuke za unapređenje etičkih kodeksa medijskih radnika;
- Dopuna medijske strategije kako bi se omogućila edukacija medijskih radnika o ZRO.

Svi navedeni aspekti istraživanja bi trebalo da daju potpun uvid u postojeću produkciju i načine reprezentacije Drugih kroz informativne TV programe. Kroz aspekte istraživanja bi se isto tako trebalo unaprijediti postojeća praksa izvještavanja o ZRO, kao i da se postave novi teorijski i praktični temelji za dalja istraživanja i njihovu primjenu u TV produkciji programa o ZRO.

Istraživanjem je predstavljeno kakva je medijska politika i menadžment, kako se trenutno izvještava i kakva je produkcija informativnog sadržaja o ZRO te se definišu načini i segmenti kroz koje se ono može unaprijediti u smislu medijske strategije i menadžmenta produkcije sadržaja o ZRO.

1.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja u ovom radu su mogućnosti elektronskih medija (javnog televizijskog servisa i komercijalnih TV stanica u Republici Srpskoj) u pogledu kreiranja programske politike u vezi sa reprezentacijom društveno isključenih grupa (različitih; Drugih) kao prethodnice opšteg modela korektnog, nestigmatizacijskog i demokratskog predstavljanja Drugih određenih iz različitih aspekata i prema različitim kriterijumima. U tu svrhu predmet analize je programska politika na kojoj se temelji reprezentacija Drugih odnosno ZRO i to kroz analizu: (a) ukupnog programa; (b) informativnog programa i (c) programa koji je tematski usmjeren na praćenje zdravlja i zdravstveno različitih; kao i analiza menadžmenta medija, prvenstveno tv stanica. Rad uključuje i analizu stavova medijskih radnika o ZRO i produkciji informativnog programa ZRO kao i analizu stavova ZRO o medijskom izvještavanju o njima i odnosu između njih i medijskih radnika. U procesu stvaranja medijskog sadržaja o zdravstvenoj različitosti moguće je razlikovati četiri ključne grupe aktera: (1) osobe sa zdravstvenim različitostima, (2) novinari; (3) urednici i (4) stručnjaci⁷. Uloga svake od navedenih grupa aktera u procesu stvaranja medijskog sadržaja je važna, a kako bi se uloge mogle odrediti i analizirati, potrebno je preciznije definisati njihove pripadnike i postojeću interakciju.

U disertaciji je istražen medijski sadržaj TV stanica sa sjedištem u Republici Srpskoj (RS) koji se bavi pitanjima različitosti, s tim da je predmet analize bio samo sadržaj koji pripada informativnom programu. Razlog za to leži u činjenici da se ova vrsta sadržaja realizuje u sopstvenoj produkciji domaćih TV stanica (javni servisi /RTRS/ i komercijalni TV emiteri). U radu su analizirani sadržaji četiri TV stanice koje svoja glavna sjedišta imaju u Republici Srpskoj (jedan od dva entiteta u Bosni i Hercegovini). Svaka od ovih TV stanica emituje određen broj emisija čiji su integralni dijelovi pojedinačni prilozi (vijesti, izjave, izvještaji, ankete, komentari itd.) koji se direktno ili indirektno, povremeno ili redovno, bave pitanjima zdravstvene različitosti i osobama sa zdravstvenim različitostima.

Dakle, predmeti istraživanja su: uređivačka politika TV stanica kao elektronskih medija, koja utiče na način medijske reprezentacije DIG, medijska produkcija (TV emisije i TV prilozi) te menadžment odabranih TV stanica iz Republike Srpske i posebno njihovih informativnih redakcija. Dodatni predmeti istraživanja bili su i stavovi medijskih radnika (urednici i novinari) o ZRO kao i ZRO o medijskim radnicima, postojeći zakonski okviri o radu medija te TV prilozi o ZRO u sklopu informativnog programa emitovani na četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj. Analizom ovih predmeta, kroz istraživanje su prepoznati dominantni narativi i glavni vidovi reprezentacije osoba sa zdravstvenim različitostima, koji su većim dijelom primjenjivi i na sve druge društveno isključene grupe, u informativnom televizijskom programu TV stanica

⁷ Uloge stručnjaka nisu analizirane u doktorskoj disertaciji.

u Republici Srpskoj te modeli menadžmenta medijske produkcije sadržaja o zdravstvenim različitostima.

1.2. Ciljevi istraživanja

1) Eksplorativno-deskriptivni ciljevi istraživanja koji su ostvareni u ovom radu su:

- Pregled teorijskih okvira iz domena menadžmenta medija, masovnih medija, naratologije, diskursa, medijske reprezentacije, uokviravanja i studija invalidnosti (disability studies) u svrhu postavljanja teorijskog temelja za realizaciju postavljenih ciljeva disertacije.
- Objašnjenje cjelokupnog menadžmenta izabranih TV stanica kako bi se dao uvid u trenutno stanje i utvrdile razlike.
- Pregled historijata TV stanica u RS u uzorku za potrebe potpunijeg uvida u njihov razvoj i rad.
- Pregled i analiza organizacionih struktura odabranih TV stanica (javni servis nasuprot komercijalnim TV stanicama).
- Opis programskih koncepata TV stanica u RS u cilju identifikacije položaja programa o DIG.
- Prikaz postojećih dominantnih i aktuelnih procesa produkcije informativnog programa odabranih TV stanica (javni servis nasuprot komercijalnim TV stanicama) zbog pregleda trenutnog stanja.
- Predstavljanje načina i modela izvještavanja o Drugima kako bi se utvrdile razlike u zavisnosti od modela TV stanica (javni servis nasuprot komercijalnim TV stanicama).
- Opis odnosa između osoba sa zdravstvenim različitostima i medijskih radnika odabranih TV stanica koji kreiraju sadržaje koji se bave ZRO.
- Predstavljanje opšte informisanosti i stepena stigme medijskih radnika prema ZRO.
- Proučavanje ukupnog programa odabranih TV stanica kako bi se odredila zastupljenost i vrste tema koje se bave različitošću.
- Pregled zakonskog okvira u vezi sa izvještavanjem o DIG za potrebe njegovog unapređenja.
- Opis načina uokviravanja društveno isključenih grupa u programima odabranih TV stanica kako bi se definisali načini i modeli izvještavanja o različitosti.

2) Analitičko-eksplanatorni ciljevi istraživanja koji su ostvareni u ovom radu su:

- Analiza i poređenje postojećeg programskog menadžmenta odabranih TV stanica za potrebe izgradnje hipotetički najadekvatnijeg modela programskog menadžmenta za izvještavanje o različitosti u skladu sa tipom TV stanice.
- Proučavanje načina i modela izvještavanja o Drugima i naročito osobama sa zdravstvenim različitostima sa ciljem da se unaprijede postojeći načini i modeli izvještavanja u skladu sa novodefinisanim načinima i modelima izvještavanja o različitostima.
- Analiza organizacione i upravljačke strukture TV stanica u svrhu detekcije uticaja organizacione i upravljačke strukture na programsku politiku i kreiranje sadržaja o ZRO
- Izučavanje narativa TV priloga o zdravstvenim različitostima javnog servisa (RTRS) i privatnih TV stanica da bi se identifikovale različite tehnike uokviravanja u reprezentaciji Drugih i različitih uredničkih politika.
- Proučavanje učešća ključnih aktera u izvještavanju o zdravstvenoj različitosti (urednici, novinari i osobe sa zdravstvenim različitostima) i njihov doprinos unapređenju načina oblikovanja medijskog sadržaja o zdravstvenoj različitosti.
- Analiza stavova medijskih radnika i ZRO o izvještavanju o ZRO.
- Proučavanje stavova medijskih radnika o ZRO u cilju identifikovanja stepena stigme prema ZRO među medijskim radnicima u Republici Srpskoj.
- Analiza uticaja stavova medijskih radnika i samoregulacije na TV izvještavanje o ZRO
- Analiza načina uokviravanja ZRO u TV priložima emitovanih u sklopu informativnog programa vodećih TV stanica u RS radi potvrde upotrebe najčešćih okvira žrtve, heroja i tereta.

3) Projektno-modelski ciljevi istraživanja koji su ostvareni u ovom radu su:

- Definisane modele monitoringa i evaluacije medijskih sadržaja koji se mogu primijeniti za provjeru funkcionalnosti produkcije i kvaliteta medijskih sadržaja u kojima se reprezentuju osobe sa zdravstvenim različitostima i Drugi.
- Definisane parametara i standarda za procjenu menadžmenta TV stanica i menadžmenta redakcije informativnog programa.
- Utvrđivanje modela rukovođenja produkcijom na način izvještavanja i kreiranja programskih sadržaja kako bi se unaprijedio kvalitet izvještavanja o zdravstvenoj različitosti i Drugima.
- Određivanje položaja ZRO u procesu produkcije TV emisija i priloga o zdravstvenoj različitosti tako da oni adekvatnije učestvuju u produkciji emisija i priloga.

- Definisane hipotetičkog modela rukovođenja produkcijom medijskog sadržaja sa naglašenim distinkcijama za javne i komercijalne TV stanice, a u svrhu unapređenja i optimizacije njihove primjenjivosti.
- Kreiranje medijskog priručnika za izvještavanje o zdravstvenoj različitosti kako bi se odredila novinarska praksa (standardi) izvještavanja o društveno isključenim grupama i snizio stepen stereotipizacije.

1.3. Naučni problem

Problemski okvir teme „Uloga programskog menadžmenta elektronskih medija u Republici Srpskoj u reprezentaciji različitosti“ određen je unutar naučnih polja studija medija, menadžmenta medija, teorije televizije, etike, socijalnih studija – studije isključenosti, studija invalidnosti i studija ostalih zdravstvenih različitosti. Centralni naučni problem ove disertacije jeste kako nadograditi postojeća teorijska polazišta u oblasti studija isključenosti i medija te menadžmenta medija i teorije televizije. Naime, jedan od glavnih naučnih problema trenutne teorije i metodologije istraživanja koja se tiče reprezentacije ZRO jeste u tome što se one mahom bave filmom i igranim programom na televiziji kao i što istraživanja koja se odnose na sve ZRO kategorije nikad do sad nisu bila objedinjena. U disertaciji je upotrebom postojećih teorijskih okvira studija isključenosti u vezi sa ZRO društvenim grupama te njihovim spajanjem sa studijima medija (prije svega kroz teoriju uokviravanja koju je definisao Hol /Hall/) te naratologijom kao i teorijskog okvira menadžmenta medija, razriješen naučni problem definisanja povezanosti ovih segmenata sa produkcijom elektronskih medija i programsko-uređivačkom politikom medija. Drugim riječima, rad nudi interdisciplinarni naučni okvir potreban za izučavanje povezanosti programskog menadžmenta elektronskih medija i načinâ reprezentacije osoba sa zdravstvenim različitostima u okviru informativnog programa⁸.

1.4. Pojmovno-hipotetički okvir

1.4.1. Osnovni pojmovi

Pojmovni okvir doktorske disertacije je sastavljen kombinacijom pojmova i teorija iz različitih naučnih oblasti. Upravo zato je potrebno jasno definisati glavne pojmove⁹ koji su bili okosnica rada. Centralni pojam istraživanja je menadžment. Jedna od sveobuhvatnijih definicija glasi: “Menadžment bi se mogao definisati kao proces planiranja, organizovanja, uticanja i kontrolisanja kako bi se postigli organizacioni ciljevi kroz koordinisanu upotrebu ljudskih i materijalnih resursa” (Mondy, Holmes & Flippo u Pringle & Starr, 2006, 6). Ovdje je riječ o

⁸ Interakcijom svih medijskih aktera i glavnog spoljnog aktera u proizvodnji priloga sa temama zdravstvene različitosti

⁹ Određeni manji dijelovi ovog poglavlja su modifikovani dijelovi iz prethodnih naučnih radova autora.

opštoj definiciji menadžmenta koja može biti aplicirana u mnogobrojnim kontekstima, dok definicija Čarltona i Andrasa (Charlton i Andras) dublje zalazi u definisanje i razumijevanje potreba neke kompanije/organizacije za kvalitetnim menadžmentom: “funkcija menadžmenta posljedica prethodnih interakcija sa okolinom sistema menadžmenta; ona je rezultat nakupljenih adaptacija koje su služile kao odgovor na određene pritiske koji utiču na samoreplicirajući sistem menadžmenta“ (Charlton & Andras, 2004a, 9). Zasada je važno znati da je menadžment ključan za funkcionisanje bilo koje organizacije, za mogućnost proizvodnje bilo koje vrste proizvoda, bez obzira na to da li je riječ o proizvodima, uslugama ili, kao što je slučaj u ovom radu, medijskom sadržaju, i da pritom čvrsto povezuje sve sastavne elemente jedne organizacije/kompanije, istovremeno joj omogućavajući da se razvija i ostvaruje određene ciljeve.

Menadžment medija podrazumijeva razne vrste aktivnosti koje za primarne ciljeve imaju proizvodnju medijskog sadržaja, ispunjavanje raznih uloga u društvu (informisanje, zabava, obrazovanje itd.) i stvaranje novih vrijednosti bilo da je riječ o finansijskim (profit) ili ostvarivanju nekog javnog odnosno društvenog interesa. Menadžment medija bi se mogao definisati kao „proces oblikovanja i funkcionalnog održavanja medijskih organizacija u kojima pojedinci, radeći zajedno, efikasno ostvaruju odabrane ciljeve“ (Wehrich & Koontz, 1998, 4). Nešto sveobuhvatnija definicija menadžmenta medija, ali uz uvažavanje institucionalne okvire organizacija u kojima se sprovodi, jeste da je: „Menadžment u medijskim preduzećima je skup aktivnosti, specijalizovanog i veoma razuđenog tima stručnjaka, kojim se upravlja, rukovodi i operativno usmerava proces selekcije, obrade i medijske diseminacije različitih informacija/sadržaja, uz optimalno korišćenje kadrovskih potencijala, tehničko-tehnoloških resursa i ekspresivnih mogućnosti određenog medija, radi ostvarivanja lukrativnih /ili nelukrativnih ciljeva“ (Miletić, 2009, 73).

Uže posmatrajući, bitno je odrediti okvire značenja rukovođenja produkcijom medijskog sadržaja. Ovaj pojam bi se mogao definisati kao kreativni proces stvaranja medijskog sadržaja gdje se koriste različiti komunikacijski kodovi i izražajna sredstva kojima se informiše¹⁰ javnost o događajima iz stvarnosti. Drugim riječima, ako bi produkcija proizvoda podrazumijevala: „(a) definisanje ponude; (b) postavljanje i menadžment standarda kvaliteta; (c) određivanje povezanosti proizvoda sa cijenom; (d) omogućavanje dostupnosti proizvoda“ (Reca u Albarran, 2008, 187–188), onda bi se programski menadžment mogao svesti na drugu od tri navedene tačke. Programski menadžment se realizuje kroz tri faze: „(1) odluke o izboru; (2) oblikovanju i (3) realizovanju medijskih sadržaja“ (Miletić, 2009, 82). Svaka od ove tri faze

¹⁰ Informacija se ovdje definiše u širem smislu, a ne isključivo kao izvještavanje o novim dešavanjima.

je bitna za dobijanje konačnog medijskog sadržaja i njegovu prezentaciju publici, a način na koji su sve tri faze realizovane direktno utiče na kvalitet konačnog medijskog sadržaja.

Kako bi se medijski sadržaj producirao, potrebna je tehnologija, ali što je još važnije, neophodni su i kreatori u produkciji medijskog sadržaja. S jedne strane, moguće je izdvojiti realizatore, tj. direktne proizvođače medijskog sadržaja – medijske profesionalce (one koji rade za neku medijsku kuću), te drugu skupinu aktera, koji nemaju direktnu kontrolu nad stvaranjem konačnog medijskog proizvoda, javnost (opšta publika, u koju spadaju i društveno isključene grupe; Fourie, 2006), organizacije (javne, nekomercijalne i komercijalne institucije), stručnjake (osobe koje su identifikovane kao stručnjaci, npr. psiholozi, defektolozi, sociolozi itd.) te urednike kao sponu.

Drugo ili Drugi/e su kroz istoriju imali različite društvene uloge prije svega zbog različitih načina tumačenja i odnosa prema normalnosti i različitosti. Opšteprihvaćena definicija različitosti ne postoji, već se ona najčešće određuje kroz definisanje normalnosti i straha od različitosti što je zapravo strah od mogućnosti izjednačavanja tj. dolaska u istu situaciju kao i opasnosti da „onaj ko je normalan“ počinje da gubi elemente svog identiteta. Binarna pozicija pri određivanju kolektivnog identiteta grupa pomaže u uspostavljanju diskursa kojim se mogu postaviti omjeri moći. Različitost je sve ono što nije diskurzivno dominantno, normalno i standardno, a jedna od nivoa različitosti je i zdravstvena različitost. Različitost se može definisati i kroz pojam raznovrsnosti čime se donekle može izbjeći konotacija koju pojam različitost nosi sa sobom. Naime, pojam različitost sam po sebi diskriminiše tj. svakog ko je drugačiji definiše kao različitog, a ne kao nekog ko sadrži varijabilnost u odnosu na diskurzivnu normu. U upotrebi je i riječ drugost (otherness) koja označava isti pojam samo je za razliku od različitosti rješenje koje se može koristiti kako bi se smanjile binarne opozicije („različiti“ nasuprot „normalnih“). Ipak, ovaj sinonim će vremenom preuzeti konotaciju koja se trenutno vezuje za druge navedene pojmove.

Svaka osoba koja posjeduje neku različitost zapravo pripada nekoj od društveno isključenih grupa. Društvena isključenost je pojam koji se, prema Velinki Tomić, često smatra nejasnim i višeznačnim, ali ona postavlja četiri izvora socijalne isključenosti. To su nejednakosti zasnovane na rasnim, nacionalnim ili etničkim karakteristikama, život u deprivilegovanim područjima, životnim okolnostima ili fazama života, te društvenim promjenama (Tomić, 2007, 153). Međutim, upitno je da li je „socijalna isključenost novi koncept u tom smislu da odražava nova obilježja stvarnoga svijeta ili on nije odraz novih spoznaja o stvarnosti, već se njime samo zamjenjuju stari koncepti“ (Šućur, 2004, 2). Bez obzira koji od ova dva odgovora je tačan, činjenica ostaje da su određene vrste različitosti u određen

omjeru biološki neizbježne te društveno označene. Društvena isključenost se najčešće vrši na zdravstvenim, vjerskim, nacionalnim, seksualnim, rodnim, polnim, ekonomskim, starosnim, rasnim te statusnim osnovama. S tim u vezi, društveno isključene grupe su grupe u opštoj populaciji koje su nedovoljno uključene zbog određene različitosti koje imaju. Te različitosti u javnom diskursu (uključujući i medijski diskurs) najčešće se izjednačavaju sa osobama koje ih imaju (okvir), tako da se najčešće prepoznaju: siromašna osoba, osoba sa mentalnim, psihičkim i/ili fizičkim poteškoćama, starija osoba, mlada osoba, žena, seljak/seljanka, nezaposlena osoba, bolesna osoba, LGBT osoba, osoba manje zastupljene nacionalne pripadnosti, borac/borkinja, izbjeglica i povratnik, kršilac/kršiteljka zakona, rasne i etničke manjine, beskućnik, pripadnik/pripadnica vjerske grupe, stranac/strankinja.

Zdravstvena različitost je različitost koja, jednako kao i ostale različitosti konstantna kroz istoriju svih naroda i epoha, a odnos prema njoj, u isto vrijeme i prema normalnosti, mijenjao se u zavisnosti od društvenih faktora jednog kulturološkog okvira. Odnos prema Drugom (osobe sa različitostima) mijenjan je u zavisnosti od trenutnog stanja društva (finansijskog, političkog, obrazovnog i kulturnog). O ovome su pisali mnogobrojni autori, ali se među onima koji su se specifično bavili zdravstvenom različitosti, mogu se izdvojiti Mišel Fuko sa svojim djelima „Ludilo i civilizacija: Istorija ludila u doba normalnosti“ i „Rađanje klinike“ i Dejvid Mišel sa Šeron Snajder u nizu knjiga o invalidnosti („Tijelo i fizičke razlike“, „Kulturološke lokacije invalidnosti“) te Ostin (Osteen, 2007) i Marej (Murrey, 2008) sa istraživanjima koja su se bavila pitanjima društvene uključenosti i medijske reprezentacije osoba sa autizmom. O zdravstvenoj različitosti je pisao i Cros (Cross) razvijajući polazišta za mentalnu zdravstvenu različitost: „Banalnost stvarne mentalne bolesti proizilazi iz naše potrebe da je učinimo prepoznatljivom, drugačijom od nas. Ono što nas uvijek šokira jeste da su oni isti kao mi. Trenutak kad kažemo, 'oni su kao mi', nas najviše uznemirava. Tad više ne znamo gdje je linija koja razdvaja naš normalan, pouzdan svijet, svijet koji minimizuje naše strahove, od svijet u kojem vrebaju prestrašeni, prestravljeni i agresivni“ (Gilman u Cross, 1999, 151). Zdravstvena različitost je samo jedan od vidova razlikovanja i uvođenja novog vida različitosti, koji u ovom slučaju iako služi za postizanje normalnosti, u isto vrijeme biva upotrebljena za simboličku odbranu ili usporavanje od prolaznosti i smrti. Svaka percepcija različitosti, uključujući i percepciju zdravstvene različitosti može imati diskurzivnu ulogu u razvoju tolerancije i društvene prihvaćenosti društveno isključenih osoba (Drugih), uključujući i osobe sa zdravstvenim različitostima.

Televizija je tradicionalni masovni medij, koji koristi audio-vizuelne kodove u oblikovanju medijskih sadržaja odnosno reprezentacije posredovane stvarnosti. Načinom kodiranja sadržaja

i reprezentacije svih osoba i događaja, televizija formira televizijske narative kojima se kreću svi oni koji su bili izloženi tom sadržaju, a pritom ima uticaj i na sve koji su prikazani. TV stanice bi se mogle podijeliti na javne servise, komercijalne i TV organizacije sa kombinovanim izvorima finansiranja¹¹. Između njih, prije svega, postoje razlike u načinu finansiranja, što direktno utiče na programsku politiku, ali su njihove usluge iste u svojim osobinama: „1. neopipljivost, 2. neodvojivost proizvodnje i potrošnje, 3. heterogenost, nemogućnost odlaganja potrošnje, 4. odsustvo vlasništva potrošača nad predmetom kojim se kupljena usluga pruža“ (Babić, 2007, 10). Drugim riječima, sama priroda sadržaja, društveni i kulturološki kontekst te vlasništvo i programska profilisanost TV stanice su međuzavisni. Tako je „komercijalna televizija ustanovljena [je] kao zabavni medij“ gdje preovladavaju „naracije sa poznatim i prepoznatljivim likovima, linearni zapleti, konvencije i poruke, kao i ustaljeni žanrovi“ (Kelner, 2004, 388–389), a njena najvažnija aktivnost je zabava pa tek onda „vesti, informacije, obrazovanje i oglasi“ (Tjurou, 2012, 76).

Televizijski kôd je sastavljen od pet izražajnih sredstava, kao i film: „(1) slika, (2) pisani jezik (odnosno grafika, kompjuterska animacija itd.), (3) glas, (4) muzika i (5) šumovi/tonski efekti“ (Metz u Crnobrnja 2010, 34). Ukoliko se televizijski kôd poveže sa novinarskim diskursom, otvara se mogućnost za: pristrasnost kamere, stvaranje iskrivljene slike (u širem i užem spektru), problemi prilikom izvještavanja o neredima, senzacionalizam, narušavanje privatnosti i voajerizam (Boyd, 2002, 276–286).

Načini ponašanja, oblačenja, govora, zapravo bilo koja vrsta isticanja dijelova onoga što se smatra za dio ličnog identiteta, na neki način je (samo)reprezentacija ličnog viđenja svoje ličnosti. Čak i na ovom nivou, reprezentacija je komplikovan zbir kulturnih i društvenih vrijednosti povezanih sa određenim prostorno-vremenskim okvirom (iako je prostorni dio, okvir više nije presudan faktor za razvoj savremenih vidova komunikacije). Drugim riječima, reprezentacija je, bez obzira na nivo i vrstu medija putem kojeg se poruke odašilju, zapravo zbir različitih znakova i njihovih značenja. O tome pišu i Barker (Barker) i Galinski (Galinski) u svom uvodu knjige „Kulturološke studije i analize diskursa“: „Odnos između označitelja i označenog prema strukturalizmu ne zadržava nikakvu fiksiranu stalnu vezu. Umjesto toga, njihov raspored je arbitran, sugerišući da je značenje kulturološki i istorijski specifično. Odnos između označitelja i označenog je organizovan (i održavan) putem društvenih konvencija i prelazi u kulturološke kodove“ (Barker & Galinski, 2001, 5). Ono što im je ovdje promaklo da istaknu jeste da se u analizi odnosa mora govoriti i o odnosu između pošiljaoca

¹¹ Uslovno postoje i nezavisni mediji, koji se finansiraju zahvaljujući projektima ili grantovima poput internet portala 6yka.com iz Banjaluke.

poruke prema onome što odašilje (načini i izbori prilikom reprezentacije), odnosu između onoga ko šalje poruku i onog ko je prima (u slučaju interpersonalne komunikacije i komunikacije u malim grupama ovo se može definisati u određenom omjeru, dok u javnom i masovnom komuniciranju to nije ostvarivo), te odnosu primaoca poruke prema onome što dekodira. Kako bi ta komunikacija bila smisljena, potrebni su kulturološki kodovi, koji su danas izmiješani i izmijenjeni, ali su i dalje dominantni i referentni prilikom tumačenja značenja poruka. U zaključku o definisanju pojma reprezentacije, bitno je razgraničiti da postoje razlike između zamisli šta je nešto i toga šta ono zaista jeste (Webb, 2009 i Hall, 2003) ili jednostavnije rečeno – ništa nije onakvo kako se percipira, naročito ako se tome doda da „naše razumijevanje i doživljavanje svijeta može biti samo iz druge ruke tj. njima upravljaju sistemi reprezentacije“ (Webb, 2009, 3). Ipak nije moguće tvrditi kako je sve što je doživljeno simbolički određeno, moguće je samo govoriti da je interpretacija simbolički određena.

Svaka komunikacija uključuje denotacije i konotacije (strukturalističko polazište koje je razradio Rolan Bart). Održivost ovog teorijskog polazišta dovedeno je u pitanje s poststrukturalizmom, koji polazi od toga da strukturalizam svojim binarnim pozicijama nastoji da fiksira značenje, da ga učini sigurnim i uvijek antipodno postavljenim, kao i da je ono nametnuto kroz monolitne univerzalne strukture i istine. Za razliku od njih, poststrukturalisti smatraju da niti jedno značenje ne može biti definisano do kraja, tj. da je ono uvijek u svojoj zoni. Ono kao takvo stvara nepresušno bogatstvo značenja, kojim se razgrađuje i tumači stvarnost tako što ono ne postoji kroz univerzalne istine već različitosti. Bez obzira na ovaj problem, jasno je da zahvaljujući kulturološkim praksama označavanja dolazi do formulacije normativnih diskursa koji određuju primarne konotacije, ako ništa, onda barem u medijskom prostoru, o čemu je iscrpno pisao Stjuart Hol (Stuart Hall). Bez obzira na neuhvatljivost značenja, koja je bila glavna tačka sudaranja i razilaženja između strukturalizma i poststrukturalizma, Drugi, poput osoba sa zdravstvenim različitostima, na osnovnom nivou će imati jednodimenzionalne diskurzivne odrednice poput žrtva, junak i teret društva. U isto vrijeme upravo ova višeznačnost (polisemičnost) potvrđuje ideju poststrukturalista poput Deride i Fukoa da značenje nije fiksirano čak ni u javnim diskursima (uključujući ovdje i medijski diskurs) već je neuhvatljivo, nezavisno i u isto vrijeme zavisno od tumača poruke, npr. gledaoca televizijskog programa, ali i od kulturoloških kodova.

Česta praksa medija je uokviravanje („razbacana konceptualizacija“, „frakturisana paradigma“; Entman, 1993) problema uopšte kao i u konkretnom slučaju osobe definisanjem njene različitosti i indirektnim postavljanjem diskursa normalnosti/različitosti. Ovako medijska reprezentacija definiše identitet, ali ne samo identitet osobe iz priloga nego i osoba koje su stvorile prilog (autora), kao i identitete svih koji su vidjeli prilog. Proces uokviravanja, koji

može biti i pozitivan i negativan, mogao bi se odrediti kao proces putem kojeg se nečemu daje okvir tako što se promovise pojedinačna definicija problema, kauzalno tumačenje, moralno procjenjivanje i/ili preporučeni tretman onoga što je predstavljeno (Entman, 1993).

Entman je u daljem opisu procesa uokviravanja definisao i pojam okvira, i to kao „postojanje ili nepostojanje određenih ključnih riječi, fraza, stereotipnih slika, izvora informacija i rečenica koje nude tematsko pozivanje/prizivanje klastera činjenica ili sudova (Entman, 1993, 52). U ovoj definiciji okvira neophodno je skrenuti pažnju na dvije manjkavosti: (1) nedovoljno široku definiciju okvira, tj. nedovoljno razvijen vizuelni dio poruke, i (2) upotrebu pojma činjenica, čak i ako se odnosi na dijelove činjenica, jer je moguće da nijedan dio neke činjenice nije zasnovan na objektivnoj procjeni, tj. da je dio nekog stava/uvjerenja. U slučaju vijesti, prema Barton (Burton, 2002, 182) i Donaldu Matsonu (Donald Matheson) „ako se one uopšte ponašaju kao ogledalo, onda reflektuju preokupacije tog društva, a kada konstruišu sliku svijeta, ta slika je često veoma bliska onome što pripadnici/e tog društva već znaju“ (Matheson, 2005, 15). Okvir o kojem Matson raspravlja predstavlja interpretacijske okvire, to jest „kognitivne strukture u svijesti novinara koje olakšavaju selekciju i obradu informacija“ (Kunczik i Zipfel, 2006, 147). Robin Lejkof (Lakoff) okvir definiše kao sklop očekivanja koji je „udoban“ utoliko što stavlja stvarnost u okvire zdravorazumskog, što ga čini izuzetno otpornim na promjene, naročito nakon duge primjene (Lakoff, 2000, 47,48)¹².

Ustanoviti vrstu pozicija (pozitivne, negativne i neutralne) svih učesnika unutar nekog medijskog sadržaja nije lako, naročito kad se na umu imaju svi akteri i nivoi naracije koji mogu da učestvuju u produkciji medijskog sadržaja u zavisnosti od kompleksnosti kanala, tj. medija. Tako u televiziji „naracija može biti višeslojna, sa 'glasom Boga' prema scenariju, više reflektivni glas subjektivnog posmatrača, glasovi učesnika priče ili izvora, ili bilo koja kombinacija ovih glasova“ (Bock, 2012, 641–642). Ipak jasno se mogu identifikovati akteri medijskog sadržaja i česnici u produkciji medijskog sadržaja.

Uloga narativa je velika, on može da gradi i da ruši kolektivnu percepciju o nekom ili nečemu. Narativ su definisali mnogobrojni autori, ali je njegovo značenje i dalje relativno neuhvatljivo. Dva autora koja su značajno doprinijela razumijevanju narativa svakako su Bart (Barthes) i Todorov (Todorov). Bart je moć, prije svega, dao pojedincu (gledaocu, čitaocu, slušaocu), koji različite poruke dekodira unutar svojih vrijednosnih sistema i iskustva. Na taj način Bart narativu daje prostora, ali mu u isto vrijeme i oduzima moć, jer bez pojedinca on ne može da traje, odnosno, postoji (bez obzira na vremenski okvir). Na tragu razumijevanja

¹² Originalna verzija paragrafa dostupna je u radu Ognjen Radović i Dijana Gajić „Analiza diskursa javnih i privatnih TV emitera u BiH: Izvještavanje o socijalno isključenim grupama“, (2013), *Medijski dijalozi*, 255-285.

narativa (prije svega u okviru priče) je i Todorov, koji polemíše da se „nativ svodi na narušavanje ekvilibrijuma i posljedice tog narušavanja na sve likove dok se ne postavi novi ekvilibrijum“ (Williams, 2003, 142). Međutim, nativ se ne može posmatrati isključivo unutar granica samog sadržaja nekog umjetničkog i/ili medijskog djela već i šire. U najširem smislu, „nativ je svugdje, ali nije uvijek važan“ i on „posjeduje stav jedne kulture“ (Bal, 1999, 221–222). Dakle, nativ se ne može posmatrati kao nešto što nije u potpunosti definisano i uhvatljivo, niti mora biti ograničen isključivo sadržajem i jezikom¹³. Narativni kapacitet i dominacija u naraciji ne moraju da se poklope, pa se ni uticaj na način reprezentacije ne može definitivno odrediti, ali je sigurno da je reprezentacija uvijek u bijegu i da zapravo postaje potpuna tek u interpretaciji nekoga ili nečega.

Ovdje su iznesena osnovna razmatranja primarnih pojmova te osnovne teorijske postavke. Kad je riječ o studijama medija primarni izvori su radovi i teorijska razmatranja autora Džon Fisk (John Fiske), Kristijan Mec (Christian Metz) i Stjuart Hol (Stuart Hall), koji su poststrukturalisti uz značajan rad ostvaren u polju kulturološke antropologije. Temelj za teorijska razmatranja medijske reprezentacije primarno je crpljen od autora Džen Veb (Jen Webb), Meri Talbot (Mary Talbot), Roberta Entmana (Robert Entman), Džona Fiska (John Fiske), Helen Fulton (Helen Fulton) i Stjuarta Hola (Stuart Hall), koji reprezentaciju posmatraju kao kompleksan proces simboličke razmjene znakova zasnovanih na kulturnoj i društvenoj interakciji. Dio disertacije koji se tiče narativa i naracije polazi od strukturalističke baze, da bi se preostali dio gradio na poststrukturalističkim temeljima, pri čemu se analiziraju glavne postavke pet autora: Mike Bal (Mieke Bal), Žerard Žanet (Gerard Genette), Roland Bart (Roland Barthes), Alžirad Žulijen Greimas (Algirdas Julien Greimas), Pol Rekor (Paul Ricoeur). Kroz rad se provlače i glavne ideje koje se tiču diskursa, u osnovi zasnovane na propitivanju pojma jezika, da bi se naknadna polemika usmjerila na teorije diskursa nekih od ključnih autora iz ove oblasti Tuna von Dejka (Teun van Dijk), Rut Vodak (Ruth Wodak), Majkla Majera (Michael Meyer), Džima Meknamare (Jim Macnamara). Studije invalidnosti (disability studies) i studije različitosti čine jedan od najvažnijih teorijskih polja disertacije, a postavljene su na idejama kulturnih antropologa, sociologa i psihologa te medijskih teoretičara Mišela Fukoa (Michel Foucault), Stjuarta Hola (Stuart Hall), Šeron Snajder (Sharon Snyder), Dejvida Mičela (David Mitchell), Anri-Žak Strikera (Henri-Jacques Stiker), Vilijama Sajersa (William Sayers), Pola Jegera (Paul Jaeger) i Sintije Bovman (Cynthia Bowman). Posljednja ali podjednako važna teorijska cjelina jeste menadžment medija, koji se bavi osnovnim postavkama menadžmenta

¹³ Iako je ovo prije svega poststrukturalistički pristup u razumijevanju narativa, analiza u ovom radu je zasnovana na strukturalističkom pristupu. Ipak, to ne znači nužno da je u analizi i zaključku izostavljeno razumijevanje narativa u širem okviru.

kao i specifičnim analizama različitih modela menadžmenta prema Piteru Pringlu (Peter Pringle), Majklu Staru (Michael Starr), Piteru Bloku (Peter Block), Milošu Babiću, Karen Džonson-Karter (Karen Johnson-Carter), Dejvidu Mičelu (David Mitchell) i Šeron Snajder (Sharon Snyder). Cjelokupni teorijski okvir je sklopljen tako da pruži kombinaciju teorijskih polazišta koja su po prvi put ukrštana. Rezultat je originalna mješavina teorijskih polazišta vodećih teoretičara, koja su poslužila kao teorijski oslonac za realizaciju postavljenih ciljeva i dokazivanje hipoteza.

1.4.2. Hipoteze

Glavne i pomoćne hipoteze u ovom radu su definisane na osnovu različitih teorijskih oblasti i polazišta definisanih putem opšteg teorijskog okvira te u skladu sa odabranim metodama istraživanja.

Opšta hipoteza koja je dokazana kroz istraživanje je:

- Adaptacija i unapređenje menadžmenta medijske organizacije i organizacije produkcije ima ključnu ulogu u unapređenju načina medijske reprezentacije o društveno isključenim grupama (Drugima) čime se istovremeno podiže društvena svijest o Drugima.

Pomoćne hipoteze dokazane kroz istraživanje su:

- Menadžment TV stanica i menadžment informativnih redakcija TV stanica u Republici Srpskoj snažno utiču na način medijske reprezentacije Drugih.
- Reprezentacija Drugih u medijskim sadržajima, konkretno TV emisijama i programima, direktno je uslovljena edukacijom i informisanošću primarnih medijskih stvaralaca/aktera (medijskih radnika) o kategorijama i problemima različitosti, stepenom saradnje sa Drugima, načinom uokviravanja i izgradnje TV narativa te dominantnom uređivačkom politikom.
- Reprezentacija osoba sa različitostima u informativnom programu TV stanica u Republici Srpskoj je stereotipna, zasnovana na već definisanim diskurzivnim okvirima te nesenzitivna prema Drugima i njihovim problemima kao što je to slučaj kod zdravstveno različitih osoba.
- Postojeće rukovođenje produkcijom medijskog sadržaja o različitosti uzrokuje stereotipnu reprezentaciju Drugih kroz upotrebu primarnih metanarativa junaka, žrtve ili tereta kao što je to slučaj sa zdravstveno različitim osobama.

- Saradnja između medijskih radnika i društveno isključenih osoba u Republici Srpskoj je obostrano utilitarna (za lične ciljeve) čime se održava stereotipna reprezentacija Drugih.
- Zaposleni i angažovani u TV stanicama u Republici Srpskoj nisu upoznati sa specifičnostima društveno isključenih osoba i njihove reprezentacije što za posljedicu ima stereotipno izvještavanje o ovoj populaciji.
- Specifičnosti zdravstvenih različitosti utiču na programski menadžment i način reprezentacije osoba sa zdravstvenim različitostima.
- Postojeća reprezentacija zdravstvene različitosti koristi dominantne diskurzivne strategije i rješenja o zdravstvenoj različitosti korištenih kroz istoriju.
- Metanarativi žrtve i junaka najčešća su rješenja za uokviravanje osoba sa zdravstvenim različitostima u medijskom sadržaju TV stanica u Republici Srpskoj čime se osnažuje postojeće (stereotipno) uokviravanje zdravstvene različitosti.

1.5. Metod istraživanja

Kako bi se ostvarili svi predviđeni ciljevi i dokazale hipoteze, u radu se koristi nekoliko metodoloških postavki. Svaka od navedenih postavki je zasnovana na postojećem istraživačkom iskustvu autora rada, kao i teoretičara i empirista koji su u svom radu razrađivali klasične metode prikupljanja i obrade podataka. Cjelokupno istraživanje je interdisciplinarnog karaktera i u sebi, prije svega, objedinjuje klasične metode prikupljanja i analize literature (bibliotečko-istraživački metod), stavova medijskih radnika i zdravstveno različitih osoba (intervju i fokus grupa), kao i klasične metode analize medijskog sadržaja (analiza sadržaja, kritička analiza diskursa i naratologija). U cijeloj disertaciji korištene su i uobičajene naučne metode: dedukcija, analiza, sinteza, generalizacija, apstrakcija, klasifikacija, specijalizacija, komparativna analiza.

Osnovni teorijski temelji su preuzeti od grupe autora sa višedecenijskim iskustvom. Fokus grupa i intervju su metodi putem kojih se prikupljaju saznanja o „vjerovanjima, stavovima, ličnim vrijednostima ili ponašanju populacije unutar uzorka osoba izabranih iz te populacije“ (Queary u Frey & Cissna, 2009, 83). Kada je riječ o intervjuu kao klasičnoj metodi prikupljanja, korišten je metod dubinskog intervjua, preciznije dubinski polustrukturisani intervju sa predstavnicima sva tri nivoa menadžmenta odabranih TV stanica u cilju analize menadžmenta cijele TV stanice kao i menadžmenta redakcije informativnog programa, a koji su naknadno isključivo kvalitativno obrađivani (Milošević, 2003). Dubinski intervjui su provedeni sa: predstavnicima srednjeg i nižeg menadžmenta (urednici redakcija, urednici emisija, urednici dopisništava i samostalni urednici) te novinarima kao izvršiocima. Intervjui

su okvirno trajali sat vremena i provedeni su nakon početka nove sezone emitovanja, u septembru i oktobru 2015. godine u Banjaluci. Kroz intervjuje su postavljana brojna pitanja i potpitanja, a odgovori su dali detaljan uvid u postojeću organizacionu strukturu te vertikalnu hijerarhiju četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj, strategije reprezentacije Drugih (naročito osoba sa različitim zdravstvenim stanjima), postojeće modele menadžmenta redakcija informativnog programa, postojeće rukovođenje produkcijom medijskog sadržaja o Drugima (naročito osoba sa zdravstvenim različitostima), poznavanje sistemskih i svakodnevnih problema Drugih, poznavanje i primjenu etičkih standarda prilikom izvještavanja o Drugima, poznavanje problema stigme i autostigme osoba sa različitostima¹⁴.

U cilju dobijanja što potpunijih odgovora te uopšte provođenja kvalitetnih dubinskih polustrukturisanih intervjuja, korištene su opšte teorijske osnove kako bi tehnika ispitivanja bila što kvalitetnija. Tako su prilikom intervjuisanja korištene sljedeće smjernice: „Dubinski intervju je tehnika osmišljena kako bi se izvukla jasna slika učesnikove perspektive o temi istraživanja. Tokom dubinskih intervjuja, osoba koja se intervjuje se vidi kao ekspert, dok se ispitivač vidi kao učenik. (...) Istraživač stupa u odnos sa učesnicima postavljajući neutralna pitanja, pažljivo slušajući odgovore, a potom postavljajući naredna pitanja temeljena na odgovorima. Istraživači ne navode učesnike u skladu s nekim unaprijed definisanim očekivanjima“ (Mack, Woodsong, MacWueen, Guest & Namey, 2005, 42).

Jedan od najvećih predviđenih problema bila je interpelacija. Viliams smatra da su „individue [su] interpelirane (imaju dodijeljene društvene identitete) u ideološkom državnom aparatu i preko njih ljudi stižu predstavu o svom identitetu kao i razumijevanju stvarnosti. Kao i svi strukturalisti, Altiser smatra da su ljudi determinisani unaprijed datim strukturama, kao što su jezik, porodica, odnosi, kulturne konvencije i druge društvene sile“ (Williams, 2003, 156). Imajući u vidu problem interpelacije, rješenje je bilo razdvajanje intervjuja na tematske blokove u kojima su postavljana kontrolna pitanja kako bi se prepoznali društveno prihvatljivi odgovori, a potom ustanovilo pravo značenje izgovorenog. Bez obzira na to koliko su se u pojedinim slučajevima medijski radnici trudili da daju društveno prihvatljive odgovore, oni su često koristili okvire u koje se stavljaju osobe sa zdravstvenim različitostima.

Pored dubinskih intervjuja, istraživanje je uključilo i fokus grupe sa osobama sa zdravstvenim različitostima. Organizovane su tri fokus grupe sa predstavnicima ZRO grupa: jedna sa osobama sa fizičkim različitostima (osobe sa fizičkim invaliditetom); druga fokus grupa sa članovima porodica osoba sa intelektualnim poteškoćama (roditelji djece sa

¹⁴ Grupe pitanja moguće je naći u prilogu disertacije pod nazivom „Pitanja za dubinske intervjuje i fokus grupe“.

autizmom)¹⁵; treća fokus grupa sa osobama sa psihičkim različitostima (shizofrenija, PTSP i depresija¹⁶). Svaka fokus grupa je brojala između šest i deset članova. Fokus grupe su organizovane u prostoru koji je poznat osobama sa zdravstvenim različitostima jer saraduju sa udruženjima građana specijalizovanim za ove zdravstvene različitosti (udruženja „Djeca svjetlosti“, „Zajedno“ i „UDAS“). Sve fokus grupe su provedene u Banjaluci u oktobru 2015. godine. Diskusije u fokus grupama bile su podijeljene na tri ključna seta pitanja: (a) pitanja u vezi sa autostigmom; (b) pitanja u vezi sa stigmom; (c) pitanja u vezi sa reprezentacijom specifične zdravstvene različitosti u medijima. Jednočasovne fokus grupe su bile strogo strukturisane i uključivale su jasna pravila načina interakcije svih učesnika. Fokus grupu je u dva slučaja vodio autor disertacije, a asistent bilježničar koji nije povezan sa udruženjima¹⁷ bio je prisutan na fokus grupi provedenoj u udruženju osoba sa fizičkim različitostima (UDAS). I u fokus grupama se očekivala interpelacija, kao što su predvidjeli Riz, Gandy i Grant (Reese, Gandy i Grant, 2008): „Društvena interakcija u fokus grupama je posebno pogodna za posmatranje konstrukcije okvirâ unutar grupe koji se svakodnevno koriste a s kojima se članovi grupe suočavaju putem teksta. Dominantni društveni okviri se ogledaju u diskusiji o temama i tekstovima, čak i kad se raspravlja o tim istim okvirima ili kad se mijenjaju“ (Reese, Gandy i Grant, 2008, 172). Oni skreću pažnju i na moderatora fokus grupe da prihvati i/ili da ih dovede u pitanje kako bi se dobilo više informacija. U slučaju prikupljanja podataka za doktorsku disertaciju više je korišteno prihvatanje, kako bi se članovi fokus grupa (predstavnici ZRO) mogli opustiti i time više učestvovati u diskusiji.

Vraćajući se na osnovnu metodološku postavku, fokus grupa je u sklopu prikupljanja građe tumačena kao: „metoda kvalitativnog prikupljanja podataka prilikom koje se jedan ili dva istraživača sastaju sa nekoliko učesnika u grupi kako bi diskutovali o zadatoj temi istraživanja. (...) Fokus grupe su posebno efikasne kad se žele uočiti informacije o društvenim normama i različita mišljenja i pogledi. Bogatstvo podataka dobijenih putem fokus grupa proizilazi iz grupne dinamike i različitosti učesnika. Učesnici utiču jedni na druge svojim prisustvom i reakcijama na mišljenja drugih članova grupe“ (Mack, Woodson, MacWueen, Guest &

¹⁵ Fokus grupa se nije provodila sa osobama sa intelektualnim poteškoćama jer se ne može sa sigurnošću predvidjeti stepen uključenosti učesnika i kvaliteta odgovora za dalju analizu. U fokus grupama može biti najviše jedna član porodice po jednom korisniku tj. u fokus grupi ne može biti više članova porodice iste osobe sa intelektualnim poteškoćama.

¹⁶ Reprezentacija depresije je naročito formulatična u odnosu na reprezentaciju svih psihičkih različitosti, iako jedna od razloga može biti i taj što se o drugim psihičkim različitostima rijetko govori. U slučaju BiH, poseban problem je reprezentacija depresije kod muškaraca koja je često povezana sa PTSP-om uzrokovanim građanskim ratom. U slučaju istraživanja koje je provedeno u Australiji, pojavljuju se isti stereotipi koji su kulturološki karakteristični i za BiH – biti depresivan nije muški, nije normalno, povezano sa homoseksualnošću itd. (Scholz, Crabb & Wittert, 2014).

¹⁷ Istraživanje u ovoj disertaciji ne uključuje stručnjake i stručnjakinje iz oblasti: zdravstva poput psihologa, psihijata, defektologa, medicinskih tehničara; prava poput sudija i advokata; sociologije; socijalnog rada; antropologije i drugih naučnih oblasti.

Namey, 2005, 67). U slučaju fokus grupa provedenih u tri udruženja koja oko sebe okupljaju tri kategorije zdravstvene različitosti, diverzifikacija je postignuta različitim demografskim odrednicama (pol, starost, stepen zdravstvene različitosti), iako to u slučaju osoba sa psihičkim različitostima nije bilo u potpunosti moguće jer su članovi udruženja većinom srednjovječni muškarci sa niskim primanjima.

Drugi dio istraživanja je podrazumijevao kvantitativnu i kvalitativnu analizu medijskog sadržaja tj. TV priloga četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj: dio javnog servisa Bosne i Hercegovine – Radio-televizija Republike Srpske (RTRS); te komercijalni mediji koji sjedište imaju u Republici Srpskoj – Alternativna televizija (ATV), Radio-televizija BN (RTVBN) i ELTA televizija (ELTA TV). Analiza sadržaja odabranih TV priloga podrazumijevala je upotrebu strukturalističkih metoda analize narativa (Luc Herman i Bart Vervaeck, 2005) i kvantitativne analize sadržaja (Dubravka Valić Nedeljković, 2012) te kritičke analize diskursa (Ruth Wodak, Michael Meyer, 2001; Berger, 2012). Analizirali su se TV prilozi o zdravstvenoj različitosti i osobama sa zdravstvenim različitostima koje su oblikovale i emitovale televizije u Republici Srpskoj. U uzorak su ulazili TV prilozi koji su emitovani u sklopu: (a) centralnih informativnih programa (dnevnik); (b) kolažnih popodnevnih programa (popodnevna emisija koja većinom obrađuje društvena pitanja, npr. „U fokusu“ /RTRS/); (c) jutarnjeg programa; (d) specijalizovanih emisija. Izbor priloga se temeljio na zaključku Maknamare: „Uzorkovanje za analizu medijskog sadržaja se, prema Newbold i ostalima (2002), sastoji od tri koraka: 1. Selekcije medijskih formi (npr. dnevne novine, magazini, radio, TV, film) i žanra (vijesti, dnevni događaji, drame, sapunice, dokumentarci itd.); 2. Selekcije datuma (vremenski raspon); 3. Uzorkovanje relevantnog sadržaja unutar tog medija“ (Macnamara, 2005, 13).

Metodološki temelj je adaptiran u skladu sa predmetom istraživanja, tako da je koncipirana kodna lista koja je uključivala standardne kategorije u analizi medijskog sadržaja, npr. žanr, trajanje priloga i opšta atmosfera, koja prema Ljevak, Huremović i Zlotrg dijeli na neutralno, negativno i pozitivno ocijenjen prilog. „Neutralno je ocijenjen prilog u kojem se odgovara na novinarska pitanja ko, šta, kad, gdje, kako, bez dubljeg ulaženja u problematiku i bez komentara odnosno ličnog doprinosa autora/ice priloga. (...) prenošenje govora mržnje ocijenjeno je negativnim onda kada se autor/ica priloga nije ogradila od izjava koje podstiču mržnju i nasilje prema pripadnicima/ama manjina. S druge strane, pozitivnim su ocijenjeni prilozi u kojima je, osim korektnog izvještavanja, vidljiva angažiranost autora/ice da temu osvijetli sa svih društvenih aspekata“ (Ljevak, Huremović i Zlotrg, 2014, 13).

Druge kategorije su korištene i za procjenu novinarskih standarda, a to su, prema Mek Kvejljovim postavkama – činjeničnost, preciznost i potpunost. Pod činjeničnošću se misli na

vezu između činjenice i stava, pod preciznošću na presudu da li je putem izvještavanja predstavljena pouzdana verzija stvarnosti, dok se pod potpunosti misli na procjenu zaokruženosti izvještavanja o događaju“ (McQuail, 1992 u Williams, 2003, 135). U kvantitativnu analizu su uvrštene i prilagođene kategorije i varijable strukturalističkog metoda analize iz analize književnih djela prema Hermanu i Varveku, koji svoju podjelu baziraju na istraživanjima strukturalista poput Barta, Mike, Žaneta i Rikera. Definisane kategorije i varijabli je bilo induktivno – „Mejring (Mayring, 2000) razlikuje induktivni i deduktivni pristup definisanju ključnih kategorija. Prvi određuje kategorije na osnovu materijala koji se analizira: pre samog pretraživanja teksta, prepoznavanja i označavanja određenih kategorija u njemu, ceo istraživani materijal ili neki njegov deo se pregleda i na osnovu njegovog sadržaja daju se definicije. Ovaj način je induktivan jer se kategorije izvode iz empirijskog materijala“ (Branković, 2007, 54), a korištena je i originalna Mejringova skala „Stepenasti model induktivnog razvoja kategorija“ (Mayring, 2000, 4).

Analiza frejmova je ključni dio kvalitativne analize izolovanog medijskog sadržaja odabranih TV stanica. Prilikom analize, koja je bila temeljena na strukturalističkoj analizi sadržaja, korištena su metodološka polazišta i savjeti Riza, Gandija i Granta, koji tvrde da bi: „neko ko analizira okvire trebalo da koristi ranije istaknuto preliminarno istraživanje: identifikovanje karakteristika svoje kulture, koja bi u suprotnom bila nevidljiva istraživaču; priprema preliminarnih modela što većeg broja okvira i podokvira; lako prepoznavanje načina na koje okviri mogu biti simbolički reprezentovani“ (Reese, Gandy & Grant, 2008, 168), te postavke o glasu/pripovjedaču (Fulton, Huisman, Murphet & Dunn, 2005, 40). U radu se kvalitativna analiza sadržaja koristila kao „pristup empirijske, metodološki kontrolisane analize teksta unutar njihovog komunikacijskog konteksta, a pritom se prate analitička pravila i pravila postepenog modela“ (Mayring, 2000, 2), i to analizirajući probleme reprezentacije, identiteta i odnosa u medijasferi (Ferklafl prema Drašković u Valić-Nedeljković, 2012, 51).

Za potrebe istraživanja okvira reprezentacije osoba sa zdravstvenim različitostima korištene su postavke Bignela (Bignell, 2000), koji jasno razlikuje analizu narativa i diskursa: „analiza narativa redukuje objekat na odvojivi dio teksta, za koji se pretpostavlja da će biti sjedinjen i homogen“ (Bignell, 2000, 53), kao i tri tehnike prema Maknamari: „1. selekcija naoko tipičnih/reprezentativnih primjera; 2. selekcija negativnih/neugodnih primjera; i 3. selekcija izuzetnih ili suprotnih primjera“ (Macnamara, 2005: str. 18). Pri odabiru i analizi primjera postojala je opasnost da se izvrši restereotipizacija, da se analiza suzi na malen krug primjera (Stam, 2000, 143) te da se se publika homogenizuje definisanjem dominantnog načina razumijevanja medijskog sadržaja (Hall, 2003; Schiappa, 2008), što se nastojalo izbjeći.

Prilikom analize vodilo se računa o tome da se kritička analiza diskursa upotrijebi ne kako bi se tekst samo interpretirao nego i kako bi se objasnio (Sheyholislami, 2001, 13) dekonstrukcijom, demitologizacijom i demistifikacijom (Barker & Galasinski, 2001, 58).

Sve navedene metode i tehnike prikupljanja, obrade i prezentacije rezultata i zaključaka korištene su kako bi se identifikovale karakteristike postojeće povezanosti menadžmenta produkcije TV stanica prilikom izvještavanja o Drugima te ponudila rješenja ne bi li se kvalitet produkcije, a time i medijskog sadržaja, poboljšao i time se snizila stigma prema osobama sa različitostima.

1.6. Očekivan naučni doprinos rada, očekivani rezultati i važnost istraživanja

Glavni naučni doprinos rada u vezi je sa unapređenjem postojeće teorije medijskog menadžmenta, posebno dijela koji se odnosi na rukovođenje produkcijom medijskog sadržaja. Dodatni naučni doprinos bi trebalo da bude unapređenje oblasti studija medija koje se tiču reprezentacije Drugog sa posebnim osvrtom na reprezentaciju zdravstvene različitosti. Pored toga, disertacija bi trebalo da unaprijedi postojeći metod kvalitativne analize sadržaja i kvantitativne analize sadržaja adaptacijom kodne liste kako bi ona dala relevantne podatke kad je riječ o izvještavanju o zdravstvenoj različitosti i različitosti uopšte. Dodatni doprinos bi trebalo da bude u vezi sa standardizacijom načina izvještavanja o Drugom (različitima) te kreiranje modela za izvještavanje definisanjem principa koje menadžment mora da ispuni kako bi TV prilozima o zdravstvenoj različitosti i o Drugom uopšte bili kvalitetno proizvedeni i plasirani putem javnog TV servisa i komercijalnih TV stanica u domenu informativnog programa. Konačni finalni naučni doprinos se odnosi na postavljanje naučno utemeljenih metodoloških okvira za istraživanje reprezentacije ZRO u programima TV stanica u domenu informativnog programa te metodoloških polazišta za istraživanje svih nivoa menadžmenta TV organizacije u vezi sa načinom produkcije i reprezentacije ZRO.

Zadatak disertacije je i da unaprijedi postojeće modele menadžmenta medija i rukovođenja produkcijom medijskog sadržaja analizom postojećeg opšteg menadžmenta, menadžmenta redakcije informativnog programa i rukovođenja produkcijom uopšte. Kroz disertaciju se definiše kvalitetniji model reprezentacije Drugih u TV prilozima informativnog programa putem analize i komparacije načina reprezentacije osoba sa zdravstvenim različitostima te se redefinišu uloge tri glavne skupine medijskih aktera (medijski radnici, osobe sa zdravstvenim različitostima i stručna javnost) u oblikovanju TV priloga o osobama koje su zdravstveno različite. Dodatni rezultat istraživanja biće definisanje modela monitoringa i evaluacije medijskih sadržaja o Drugima te definisanje kontekstualne razlike između javnog TV servisa i privatnih TV stanica u Republici Srpskoj kad je riječ o hipotetičkoj primjeni

dopunjenog modela rukovođenja produkcijom medijskog sadržaja o zdravstveno različitima. Disertacija bi također trebalo da ponudi kategorički aparat za procjenu kvaliteta medijskog sadržaja o zdravstvenoj različitosti te da oformi principe za rukovođenje produkcijom medijskog sadržaja o zdravstvenoj različitosti (model medijske produkcije o zdravstvenoj različitosti).

2. ZDRAVSTVENA RAZLIČITOST KAO DRUŠTVENI I MEDIJSKI KONSTRUKT

2.1. Razumijevanje pojma različitosti i zdravstvene različitosti

Različitosti su realne i svakodnevne. Realne u onom smislu da mogu biti uslovljene biološkim karakteristikama pojedinca/ke, ali isto tako i simboličke tj. da su zasnovane na društvenom određenju različitosti. Različitosti su u isto vrijeme i svakodnevne na način da utiču na svakodnevni život pojedinca/ke. Uticaj može biti dvojak – onaj koji je određen stvarnim limitom i onim koji određuje društvo npr. osoba koja je u invalidskim kolicima prilagođava svoj način života, dok je osoba koja je romske nacionalnosti najčešće spriječena da izgradi život kakav ima i bijeli građanin. Ova dva limita su najčešće izmiješana, što dovodi do ne tako jasne linije razgraničenja, a upravo je to ono što je i potrebno da bi se cjelokupni problem različitosti posmatrao kao problem u kojem se miješaju biološke i stečene mogućnosti sa onima koje su ugrađene u diskurs¹⁸.

Različitosti određuju identitet svake osobe, identitet koji je stvoren u društvu, ali u isto vrijeme dodatno ograničen i kroz samoidentifikaciju koja je u zavisnosti od konteksta čvrsto postavljena društvenim određenjem različitosti. Šta zapravo čini čovjeka/ženu, kako je on/a određen i još bitnije pitanje – šta pojedinca određuje. Jedan od odgovora ponudio je Dejan Donev (Dejan Donev) pozivajući se na mnogobrojna teorijska razmatranja (Skalovski /Skalovski/, Čokrevski /Čokrevski/, Marks /Marx/ i Feuerbah /Feuerbach/) koja se tiču navedenih pitanja. Donev je, citirajući ove autore, sublimirao da je čovjek društveno biće, generičko biće (jer pripada određenoj vrsti), moralno biće, biće koje je sposobno da svjesno obavlja vitalne aktivnosti, ali isto tako i da su sve osnovne karakteristike čovjeka stvorene kroz istoriju (Donev, 2011, 280). Dakle, čovjek je biće koje ima određene predispozicije i sposobnosti, koje iako lične, često su određene i kroz različite diskurse u različitim periodima u istoriji. Upravo tu se javlja suštinski problem – čovjek se iz svih ovih perspektiva posmatra u okviru dominantnog diskursa različitosti, odnosno diskursa normalnosti, što određuje čovjeka kao biće koje ima samo sposobnosti koje su mu određene. Riječ je o diskursu isključivosti i izvrsnosti, diskursu koji se zasniva na društveno određenim standardima ljudskosti i sve one koje ih ne ispunjavaju. Da bi primarni diskurs funkcionisao, „sve što imamo da kažemo o sebi i uslovima našeg postojanja uvijek mora da potiče iz dubine našeg društveno konstituisanog selfa“ (Barker & Galasinski, 2001, 57), odnosno, svaki pojedinac uvijek sebe identifikuje kroz društvene klasifikacije/kategorije. Iz ovog slijedi da je znanje pojedinca o sebi (ali i drugima) zasnovano na znanju o sebi (i drugima) putem diversifikacije društvenih odnosa (veza) (Barker

¹⁸ Genz i Kramer raspravljaju o transdisciplinarnom diskursu, koji nije harmonizovan, već je diskurs koji „prihvata razlike i ispituje različite kulturološke sisteme ometajući i propitujući normativni karakter i univerzalističke pretenzije ličnog pogleda na svijet“ (Gentz & Kramer, 2006, 1)

& Galasinski, 2001). Te veze su, prema Fukoovom (Foucault, 1977) razmatranju o subjektu, zasnovane na odnosu moći¹⁹ kao presudnom oruđju u izgradnji subjekta kao onog koji je zapravo objekt određen širim okvirima (diskursima; Fairclough, 1995). Tako je individualizovan subjekt omeđen diskurzivnim odrednicama koje se nadograđuju na njegove nepromjenjive i date/stečene osobine kao što je paraplegija ili autizam.

Iz navedenog slijedi dilema – da li ZRO ikad može da postoji izvan svog okvira ukoliko je on definisan spoljnim atributima te šta je sa pripadnicima ZRO koji nemaju fizičke različitosti. Odgovor je jednostavan – ZRO je kulturološki određen i nije u mogućnosti da svoju različitost prevaziđe iz više razloga: on/a gotovo uvijek ostaje unutar svog stanja tj. njegova zdravstvena različitost je u većini slučajeva nepromjenjiva; osobe koje su izvan njegovog ili njenog stanja to stanje sebi i bližnjima ne žele; razumijevanje unutrašnjosti ovog stanja je prepušteno kulturoloških obrascima razumijevanja i definisanja ovih različitosti tj. zdravstvenih stanja koje najčešće isključuju ZRO kao ljudsko biće.

Termin različitost je sam po sebi diskriminatoran jer se usmjerava na nešto što dijeli, klasifikuje i što onog Drugog vidi kao odraz u odnosu na društveno određenu normalnost²⁰. U literaturi koja se bavi društvenom isključenošću mnogo će se češće sresti pojam drugost, iako ni ovaj pojam ne rješava problem pravilnog emitovanja ove pojave u potpunosti. On samo ublažava temelje za stigmatizaciju, ali kao i kod svake izmjene označavanja, događa se da s vremenom novi pojam poprima konotacije prethodnika. Međutim, pitanje je da li bi promjena termina značila i promjenu odnosa, odnosno, u najboljem slučaju, samo prolongirala povratak na ustaljeno označavanje.

Različitost i drugost često će biti određeni kao abnormalnost (odstupanje od norme), koja je u slučaju prikazivanja fizičke različitosti „ovisna o tehnikama identifikacije (klasifikacijski sistemi normalnosti i devijacije). Unutar kulturološkog okvira normalnosti invaliditet funkcionise ne kao identifikacija abnormalnosti već prije kao alat za kulturološku dijagnozu. On omogućava da se shvati kako se razvijaju formule abnormalnosti i služi da odbaci cijelu populaciju kao biološki inferiornu“ (Snyder & Mithcell, 2006, 12). Zapravo ovdje se govori o stvaranju omjera moći unutar ljudskih zajednica bez obzira na njihovu veličinu, odnosno kulturološkom i društvenom određivanju abnormalnog ponašanja, mišljenja i fizičke abnormalnosti čovjeka da bi se održala postojeća društvena pravila (norme) naročito kad je riječ

¹⁹ Ista dva autora razvijaju problem identiteta navodeći da su „problem identiteta I kulturne reprezentacije ‘politički’ jer su instinktivno nerazdvojno povezani sa pitanjem omjera moći. Moć, kao društvena regulacija koja proizvodi self, omogućuje da neke vrste znanja i identiteta postoje dok drugima to brani” (Barker & Galasinski, 2001, 57). Neke vrste znanja, kako ih autori nazivaju, podrazumijeva da postoji više vrsta znanja a time I različitih načina identifikacije znanja o nečemu ili nekome. Drugim riječima, mnogo je bitnije koje vrste znanja će se upotrebljavati, koje će se odbaciti i do kakvih rezultata (tolerancija i jednakost) će takav izbor dovesti.

²⁰ Društvena normalnost može da se posmatra iz mnogobrojnih uglova u zavisnosti od predmeta izučavanja – pitanje roda, religije, nacionalne pripadnosti itd.

o prve dvije navedene vrste abnormalnosti. Abnormalnost je uslovljena binarnim pozicijama²¹, tj. sukobljenim pozicijama razumijevanja svijeta. Te pozicije su uvijek društveno uslovljene i diskurzivno omeđene, zapravo uvijek diskriminatorne jer definisanjem jedne strane isključuje se druga, tako da je uvijek važno (diskursni imperativ) odrediti primarnu, tj. superiornu poziciju. Pozicija se određuje količinom posjedovane moći i oduzimanjem te moći od Drugih, na taj način održavajući ravnotežu koja ide u prilog samo jednoj strani – strani dominantnog. Održavanje ovog društvenog stanja ne osigurava samo omjer moći nego utiče i na standardizaciju i simplifikaciju čovjeka.

Različitosť se često razmatra samo kao pitanje društvenog uključivanja, pri čemu se upotrebljava i treći „sinonim“ za ovaj termin – društveno isključene grupe ili osobe. Problem sa ovom odrednicom je u tome što pojedinac ne može biti u potpunosti isključen (čak ni u slučaju osobe koja je zbog mentalnog stanja u ustanovi za mentalno zdravlje). Pojedinac je uvijek uključen, ali je pitanje u kojem omjeru i na koji način. Pojedinac može biti uključen upravo zbog svoje različitosti (na primjer, osobe sa različitim invaliditetima koje su u različitim dijelovima svijeta kroz istoriju korištene kako za zastrašivanje tako i za zabavu – u cirkusima), ali to ne mijenja činjenicu da su one uključene/isključene zbog onoga po čemu se razlikuju. Dakle, isključenje je bolje zamijeniti riječju skrajnutost ili marginalizacija, čime se jasnije određuje položaj društveno marginalizovanih grupa.

Pojam društvene isključenosti²² najčešće se koristi u pravnom diskursu, pri čemu se kroz dokumente koji se bave društvenom uključenošću²³ ipak koriste dominantni diskursi. U dokumentu „Strategija socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine“, koji je sastavila Direkcija za ekonomsko planiranje Vijeća ministara BiH, društvenu isključenost određuje u odnosu na pojam siromaštva²⁴: „Socijalna isključenost predstavlja mnogo širi pojam od siromaštva. To je proces kojim se određene grupe sistematski stavljaju u podređen i nepovoljan položaj zbog diskriminacije po osnovu etničke pripadnosti, rase, vjerske pripadnosti, seksualne orijentacije,

²¹ Iako je ovo strukturalističko polazište, koje se često kritikuje kao simplističko i jednodimenzionalno, ono ipak može da se iskoristi u razumijevanju problema.

²² Pojam društvene isključenosti nije u potpunosti uhvatljiv, što za posljedicu ima različita tumačenja pojma. O tome su pisali Dedić i Milojević, zaključivši: „Jedan broj autora smatra da dualistički koncept, koji se svodi na isključene i uključene, ne dozvoljava da se bude negdje 'izvan' glavne struje i da se grade alternativne potkulture u kojima ljudi takođe mogu pronaći svoje mjesto, dok drugi autori smatraju da je koncept socijalne isključenosti suviše maglovit, nejasan i višeznačan, i da se uglavnom podudara s uobičajenim pojmovima siromaštva, marginalnosti i diskriminacije“ (Dedić i Milojević, 2010, 12). Upravo zato je neophodno uvesti terminologiju koja će jasno razgraničavati stepen i povod za društvenu marginalizaciju.

²³ Inkluzija je zasebno pitanje jer podrazumijeva selektivno i ograničeno uključivanje polazeći od različitih diskurzivnih odrednica i odnosa. Zapravo, inkluzija se vrši prema dominantnim društvenim pravilima koja nastoje da različitost prilagode normalnom tj. da ga normalizuju. Primjer su djeca sa različitim mentalnom i fizičkim stanjima koja se uključuju u redovnu nastavu.

²⁴ „Dominantni koncepti u američkoj i anglosaksonskoj javnosti i dalje su siromaštvo, marginalnost, potklasa i socijalna zavisnost. Iako se neki zalažu za to socijalna isključenost postane globalni koncept, ipak je isključenost primarno evropski ili evrocentrični koncept“ (Friedrich Ebert Stiftung, 2009, 2).

staleža u društvu, spola, starosne dobi, invaliditeta, zaraženosti HIV virusom, migracionog statusa i mjesta prebivališta“ (DFID, 2005, 3 prema Direkciji za ekonomsko planiranje, 2010, 15). Većina teoretičara i praktičara i dalje smatra da je jedan od problema to što društvena isključenost asocira na siromaštvo tj. „nepoželjno životno stanje“²⁵. U isto vrijeme, jasno je da autori ne prepoznaju razliku između društvene isključenosti i različitosti, jer izjednačavaju proces sa stanjem, koje je prije svega društveno određeno. Na mnogo mjesta u dokumentu se koristi sintagma „ranjive grupe“, što dodatno jača viđenje Drugih kao onih koji su određeni svojom različitošću i time nisu u istom položaju u odnosu na one Prve („normalne“). Hijerarhizacijom društvene dominantnosti ovdje je jasno postavljen diskriminatorni odnos prema Drugima, koji je uz to definisan kroz prizmu zapošljavanja i finansijske solventnosti, čime se Drugi i njihovi problemi u društvu dehumanizuju.

Sličnu definiciju društvene isključenosti daje i Dubravka Valić Nedeljković obogaćujući je jednim bitnim elementom – varijabilitetom isključenosti. Kako ona ističe „socijalna isključenost može biti: jednodimenzionalna – karakteriše je nemogućnost reprodukcije jednog resursa, i višedimenzionalna – karakteriše je nedostatak, odnosno, nemogućnost reprodukcije dva i više resursa. Kao resursi prema čijoj dostupnosti se određuju dimenzije socijalne isključenosti uzimaju se: visina prihoda, radni status – zaposlenost, obrazovanje i socijalizacija, vitalnost – starost, zdravstveno stanje, pristup informacijama, stambeni status, ostvarivanje osnovnih građanskih prava“ (Valić Nedeljković, 2012, 15). Neki od navedenih „resursa“ uslovljeni su predeterminisanim ili stečenim stanjem, dok druge dimenzije nastaju kao (in)direktna posljedica „primarnih“ dimenzija društvene isključenosti pojedinca/ke, ali ono što je za sve isto jeste to što neke od ovih dimenzija (prije svega primarnih) nisu podložne reprodukciji, izuzev ako se govori o simboličkom stepenu reprodukcije „različitosti“.

Kad je riječ o tome kako su Drugi dio društva i njihovom položaju, otvara se daleko širi problem – zrelost društva. Naime, „ako veliki dijelovi stanovništva ostaju isključeni iz pristupa najvažnijim funkcionalnim sistemima, onda s njihovom socijalnom integracijom posrće i funkcionalna integracija sistemâ“ (Brunkhorst, 2004, 60). Dakle, društvo mora da uključuje sve svoje članove, mora da ih čini ravnopravnima, kako bi moglo da postoji kao skup svih njenih članova i odnosa koji se između njih grade i održavaju. Krajnji cilj ipak ne bi smio da bude isključivo podsticanje funkcionalnosti društva integracijom svih njenih članova, nego i potreba za humanijim društvom, u kojem postoje tolerancija i ravnopravnost, što Brunkhorst (40)

²⁵ Nepoželjno zdravstveno stanje je svako zdravstveno stanje koje se odvaja od „normalnog“ tj. društveno strukturisanog okvira. Ipak to zdravstveno stanje nije samo društveno definisano nego je i racionalno u onom omjeru u kojem niko ne bi želio sebi neku različitost koja bi uticala na njegov položaj u društvu kao i dodatne životne potrebe poput duži ulazak u automobil kod osoba sa različitim stepenima nepokretnosti, odlazak na grupnu terapijsku potporu u slučaju ovisnosti itd.

izražava putem krilatice „liberté, égalité, fraternité“. Društvo mora osigurati da društveno isključene osobe budu slobodne tj. nezavisne od drugih (zavisi prije svega od financijske samostalnosti); da su jednake u primarno hegemonom društvu (eliminisanje identifikacije osobe sa njenom različitošću); da su dio bratstva, tj. da su članovi društva koje je solidarno. Međutim neophodno je postaviti pitanje – u kom stepenu je moguće ovo postići ako dominantan diskurs profita ne vidi čovjeka kao jedinku koja ima određene potrebe, nego kao alatku za ostvarivanje profita. Drugim riječima, nepostojanje ideologije koja bi priznavala čovjeka kao biće sastavljeno od mnogobrojnih potreba, svakako ne ostavlja mnogo prostora za dodatne potrebe/različitosti koje imaju Drugi.

U zaključku, razumijevanje pojma različitosti je u isto vrijeme i razumijevanje svake kategorije različitosti, pri tom primarno misleći na osobe sa zdravstvenim različitostima. Svaka osoba sa zdravstvenom različitošću je medicinski i društveno određena i može da bude isključena iz društva na više nivoa koji se najčešće javljaju kod ovih članova društva (osoba sa intelektualnim poteškoćama teže nalazi posao i ako ga nađe najčešće je novčana naknada minimalna što osobu direktno dovodi u opasnost od siromaštva). Osoba sa zdravstvenom različitošću se svakodnevno suočava sa stigmom i autostigmom, društvenim viđenjima utemeljenim na stereotipima i nemogućnosti uključivanja u kapacitetu koji su njima prihvatljivi i koji su mogući. Međutim, u isto vrijeme, svaka osoba sa zdravstvenom različitošću, koliko god da dijeli istu osnovu nerazumijevanja opšte populacije kao i druge društveno marginalizovane grupe, ipak može da ima dodatne karakteristike i okolnosti, koje iz njih proizilaze, što utiče na mogućnost za postizanjem ravnopravnog položaja u društvu.

2.2. Društveno poimanje zdravstvene različitosti

Društvo je kroz istoriju i u zavisnosti od kulture mijenjale odnos prema različitosti uključujući i zdravstvenu različitost. U zavisnosti od epohe i geografske kote, postojali su različiti odnosi prema različitosti, kako prema osobama sa oba pola, homoseksualnim osobama ili starim osobama²⁶ tako i prema osobama sa zdravstvenim i mentalnim stanjima. Tako se u Indiji transrodne osobe i dalje vide kao umjetnici/e koji/e uveseljavaju ostale članove neke manje zajednice, a u isto vrijeme udovice su odbačene, odnosno, sklonjene od društva u zasebne kuće za udovice. U nekim društvima (uključujući i zemlje Balkana) stare osobe su bile teret porodicama, što je vodilo do njihovog ubistva za dobrobit ostalih članova, a osobe sa psihičkim stanjima bile su zaključavane u podrume i time izolovane od lokalne zajednice. Ovo su samo neki od mnogobrojnih primjera načina na koji se Drugi tretiraju u različitim društvima. Upravo

²⁶ Opsežnu analizu medijsko reprezentacije starih osoba napisali su Federston i Vernik u djelu “Slike starenja: Kulturološka reprezentacija kasnog životnog doba” (Featherstone & Wernick, 2005).

različnost u načinu društvenog poimanja različitosti kroz akciju (zatvaranje, slavljenje, ubijanje, mučenje, odbacivanje itd.) i dodjeljivanje pozicije unutar lokalne zajednice kao i cjelokupnog društva, ukazuje na to da su različitosti društveno definisane i utemeljene na viševjekovnim razumijevanjem čovjeka. Drugim riječima, razlika u društvenim pozicijama pripadnika istih kategorija različitosti (npr. osoba koje preuzimaju rodni identitet suprotan od njenog pola) u različitim kulturama i vremenu ukazuje na činjenicu da je poimanje različitosti fluidno, primarno definisano kroz običaje i vjerovanja.

Iako kroz istoriju ima više primjera negativnog nego pozitivnog odnosa prema Drugima, različite pozitivne (tolerantne) prakse mogu da posluže kao temelj za izgradnju boljih odnosa. Ovo je deklarativno započeto krajem XVIII vijeka francuskom deklaracijom o ljudskim pravima: „Deklaracije prava čovjeka i građanina iz 1789. i prvi francuski ustav iz 1791. više nikoga ne isključuju. Ljudska prava u modernom smislu te riječi postoje tek od tada. Ona nikako nisu puko pozitiviranje klasičnog prirodnog prava ili tek jednostavno proširenje zabrane proizvoljnog hapšenja koju je barunima zajamčila Magna Charta (...) Utoliko su ideje 1789., koje se institucionalno utjelovljuju u pozitivnom ustavnom pravu, 'ideje koje postavljaju okosnice' (Max Weber) za cjelokupni politički diskurs nadolazećih stoljeća“ (Brunkhorst, 2004, 78). Iako je jasno da se ideja o jednakosti institucionalizovala definisanjem prava građanina na kraju XVIII vijeka, ovdje ipak postoji problem. Ovdje se misli uopšteno na cijelu populaciju, tako da prava nisu senzitivno postavljena da bi uključivala i osobe čije različitosti iziskuju posebni pristup npr. osobe sa trajnim zdravstvenim stanjima, osobe manjinskih seksualnih orijentacija te druge kategorije različitosti. Ovo se vremenom mijenjalo, ali različitost i dalje nije društveno prihvaćena, već je samo tolerisana. Ova deklaracija, zasnovana na dominantom diskursu (diskursu privilegovanih), iako je polazila od normalizacijske osnove, ipak je društvu ponudila određen deklarativni stepen koji bi trebalo da im omogući neku vrstu društvene autonomije. Međutim, u sprezi sa drugim diskursima (ovdje veoma važnog medicinskog diskursa kao dominantnog) ljudska prava su se i tada samo selektivno isticala i poštovala.

Jedna od najvećih mrlja u istoriji čovječanstva svakako je eugenika, koja je pored rasnih, isticala i sve druge vrste fizičkih i mentalnih različitosti koje su inferiorne i nepoželjne. O ovome su dosta pisali Snajder i Mičel, koji su akcenat stavili na fizičku različitost: „Eugeničari su tvrdili da bi ignorisanje problema 'defektnih u zemlji' (Baynton 2001) moglo dovesti do širenja ljudske iskvarenosti i propadanja američkog naroda. Ova metafora zaraze definisala je nepoželjne ljudske varijacije kao simptome širih kulturnih sukoba; oni bi bili tretirani, po prvi put u istoriji, ne na 'ulici' ili kućama za socijalno ugrožene, gdje je skitanje preuzelo dominaciju, već u odvojenim školama za obuku, koje su se ubrzo pretvorile u starateljske institucije“ (Snyder i Mitchell, 2006, 85). Dakle, osobe sa različitostima koje su diskurzivno posmatrane

kao nenormalne bile su odvajane iz društva kako bi društvo moglo da opstane i da se razvija. Drugim riječima, Drugi su posmatrani kao degenerativni faktor koji predstavlja jednu od prijetnji na putu do društvenog blagostanja kroz stalni razvoj, a koje bi se najlakše moglo opisati kao materijalno blagostanje jedne zajednice, tako što stoje na putu do mira preusmjeravajući „normalnost“. Ovo je opasna ideja jer se odbacuje ideja zajedništva i time cjelokupnu zajednicu razdvaja na kategorije čime se zajednica slabi, a ne jača.

Razvojem medicinskih ustanova i medicine, jačaju stremljenja da se Drugačiji ispituju tj. da se radi na otklanjanju abnormalnosti i postavljanju jasnih bioloških razlika između njih i nas. O tome pišu Snajder i Mičel: „Istorija fizičke onesposobljenosti je obilježena pretjeranim povlađivanjem medicinskim naukama i terapijama u ispitivanju 'bioloških' razlika. Od prakse iz šesnaestog vijeka, kad su prikupljani katalozi čudovišta i čuda, do današnje potrage za genetskim kodovima devijantnosti, osobe s invaliditetom su služile kao relikvija opscene znatiželje prikrivene ispod neutralnog vela empirijskih istraživanja. Kao rezultat, osobe s invaliditetom su objektivizovane u klasifikacijama devijantnosti“ (Snyder & Mitchell, 2006, 208). Objektivizacijom su osobe sa zdravstvenim različitostima izjednačavane sa svojim stanjima, čime su im oduzimana ljudska prava, odnosno, u ovom slučaju, pravo da uopšte budu ljudi pretvarajući ih u kategorije kroz koje se jača normalizatorski diskurs. Izjednačavanje sa različitostu ih je dehumanizovalo, oduzimalo im pravo na identitet izvan okvira njihove različitosti, donošenje odluka, interakciju, individualnost i druge vidove samorealizacije i društvene integracije.

Druga skupina zdravstvene različitosti koja je važna za ovaj rad jeste mentalna različitost. Psihička različitost je, kao jedna od mentalnih različitosti, ili ludilo prema Fukou (1961), „u srednjovjekovnoj Europi 'bilo cijenjeno kao drugačiji način bivanja i znanja, možda kao povlašteni put s direktnim pristupom raju' te je u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću ludilo počelo bivati isključivano“ (Foucault prema Harper, 2009, 10). Razlog za ovu promjenu može se tražiti u jačanju različitih autoriteta (religija i nauka²⁷), ali je važnije rastumačiti temelj na kojem se razlikovanje počelo graditi. Prema istom autoru, „ludilo je bilo povezano sa iskustvima povučenosti i pitanjima društvenog identiteta te predstavljano na načine koji su mogli izazvati saosjećanje prije nego osudu. Kao nešto što više nije bilo znak moralne ukaljanosti, ludilo je sad simbolizovalo ličnu, možda čak egzistencijalnu krizu“ (Harper, 2009, 11). Ovaj prelaz sa problema morala na problem ličnosti značajno je uticao na dalji razvoj

²⁷ Eugenika je u prošlosti bila nauka koja je postavila određene dijagnostičke režime te imala sljedeće karakteristike: „Interes u mogućnosti „obuke“ ljudi sa kognitivnim i fizičkim razlikama kao suštinsku potragu za naučnim tehnikama menadžmenta; Ubrzano prihvatanje prakse zatvaranja u institucije kojom se izolovao ogroman broj osoba sa invaliditetima i etničkih imigranata kao populacija za istraživanje; (...) Izum testiranja inteligencije koje je proširilo kategoriju defekta sa primarno vidljivih fenomena manifestovanih na ili u tijelu na mjerenje drugačije neopipljivih, internih inferiornosti“ (Snyder & Mitchell, 2006, 127).

opšteg, ali i medicinskog diskursa. Kroz istraživanja provođena nad osobama sa zdravstvenim različitostima, njima su oduzimate njihove ljudske osobine, što ih je preoblikovalo u bolesti (osoba postaje svoja bolest). Karakterizacije stanja, koje prije svega potiču iz njihovog medicinskog određenja, ušla su i u društvo te se pomiješala sa postojećim predrasudama i stereotipima. Rezultat ovoga je da, na primjer, autizam, koji je medicinski identifikovala psihologija u XIX vijeku, bude predstavljan na način koji je prihvatljiv unutar popularne kulture i koji se proteže kroz istoriju (Murray, 2008, 32), ili da fizička različitost, krajem devetnaestog i početkom dvadesetog vijeka, bude prikazivana u američkim šouovima s nakazama, a u njihovim savremenim ekvivalentima u televizijskim dokumentarcima koji se usmjeravaju na ideju o „izuzetnoj osobi“ (Murray, 2008, 32).

Istoriju odnosa društva²⁸ prema osobama sa zdravstvenim različitostima potrebno je posmatrati ne samo kroz prizmu događaja, nego i suštinskih odlika ovih diskurzivnih upliva. O tome piše i Kros (Cross), koji, analizirajući Fukoovu knjigu „Ludilo i civilizacija“, uočava da „savremeni čovjek (sic) više ne komunicira sa ludakom: s jedne strane, čovjek razuma delegira ljekara za ludilo, autorizujući vezu isključivo kroz apstraktne univerzalnosti oboljenja; s druge strane, čovjek ludila komunicira sa društvom samo putem posrednika sa jednako apstraktnim razlogom, a to su red, fizička i moralna ograničenja, anonimni pritisak grupe, zahtjevi za usklađenošću“ (Cross, 1999, 65). Dakle, čovjek ludila je sputan ne samo svojom bolešću nego i pravilima koja su postavljena – osoba biva stavljana u okvir normalnosti koji je neprihvatljiv ne samo za Druge nego i za određeni dio „normalnih“ te nudi samo mogućnost posredovane komunikacije sa stručnjakom²⁹ tj. normalizatorom koji angažuje primarni diskurs ludila, kako ga je nazivao Fuko (1961), da bi na kraju zadržao svoju različitost.

2.3. Reprezentacija ZRO u djelima popularne kulture

Zajedno s mnogobrojnim društvenim i tehnološkim promjenama koje su se dešavale u XX vijeku, razvijali su se i mediji, a zajedno s njima i očekivanja publike te zakonski i profesionalni standardi. Zahvaljujući etičkim kodeksima i zakonskim okvirima, koji su prije svega nastojali da regulišu javne servise, distribuciju, a u određenom omjeru i sadržaj (zabrana klevete, zaštita privatnosti itd.), s vremenom su se oformili okviri koji su medijima dali određena pravila, ali i veliku slobodu. Razvojem medija, povećanjem ponude, rastom očekivanja publike i angažmanima različitih medijskih profesionalaca, medijski sadržaj se ubrzo počeo obogaćivati raznovrsnim temama, uključujući i one koje se bave DIG osobama³⁰ društveno

²⁸ Ovdje se prije svega misli na institucije, a ne društvo u cjelini.

²⁹ Medicinskog, socijalnog i ostalih vrsta radnika koji su direktno povezani sa mjestima namijenjenim za normalizaciju – bolnice, banje itd.

³⁰ Društveno isključene/marginalizovane grupe.

isključenim/marginalizovanim osobama i njihovim problemima, što je odgovor na kombinaciju navedenih faktora. U tim medijskim sadržajima³¹ DIG je najčešće stereotipno reprezentovana. U nastavku će se analizirati film i TV kao tekstovi popularne kulture³².

Jedan od poznatijih primjera iz ranije istorije filma jeste američki film Toda Brauninga (Tod Browning) „Nakaze“ (Freaks) iz 1932. godine, gdje se prate *nakaze* putujućeg cirkusa koje se nakon nekog vremena odluče boriti za svoju nezavisnost protiv onih koji ih diskriminišu i iskorištavaju. Katarza se ostvaruje u sceni u kojoj nakaze odlučuju da kazne sve koji su se prema njima ponašale diskriminatorno i nehumano. Ovaj film je većim dijelom izuzetak (iako posljednja scena nakaze predstavlja u negativnom svjetlu) u odnosu na sva djela koja su ranije i u narednim decenijama filmske umjetnosti stereotipno i čak diskriminatorno prikazivali različitosti (npr. rasni stereotipi u filmu „Rođenje jedne nacije“ D.V. Grifita /D.W. Griffith/). Osobe sa fizičkim različitostima bile su junaci i drugih filmova: „Forest Gamp“ Roberta Zemekisa (Robert Zemeckis), o čovjeku koji, pored poteškoća u hodanju, ima i niže intelektualne sposobnosti; „Čovjek slon“ Dejvida Linča (David Lynch), o čovjeku koji je znatno unakažen; „Čunji“ braće Fareli (Bobby Farrelly, Peter Farrelly), o jednorukom kuglašu; „Narod protiv Larija Flinta“ Miloša Formana (Milos Forman), o životu urednika porno magazina koji je u kasnijem dijelu svog života u invalidskim kolicima; „Teorija svega“ Džejmsa Marša (James Marsh), o životu Stivena Hokinga, poznatog fizičara koji pati od rijetkog fizičkog stanja propadanja mišića, što ga na kraju ostavlja u potpunosti nepokretnog.

Iako je reprezentacija osoba sa fizičkim različitostima prisutna kroz istoriju filmske produkcije, ove osobe su vrlo rijetko glavni likovi, a kad to i jesu, njihova fizička različitost je u većini slučajeva instrumentalizovana za razvoj emotivne povezanosti publike sa likovima iz filma. Drugim riječima, fizička različitost, kao i druge različitosti, često je prikazana kao sputavajuća, što kod publike treba da probudi saosjećajnost. S druge strane, u nekim filmovima, poput ovdje spomenutih „Forest Gamp“ ili „Teorija svega“, fizička različitost se koristi kao jukstapozicija uspjesima, tj. osobe sa fizičkim različitostima se predstavljaju kao heroji koji su prevazišli svoju različitost.

Kad je riječ o psihičkoj različitosti, najčešće prikazivani u istoriji filma bili su poremećaji ličnosti, shizofrenija (najčešće u svom agresivnom, netretiranom stadijumu), različiti oblici depresije³³, poremećaji ponašanja tj. različitosti u društvenoj interakciji (ADHD,

³¹ U poglavlju se najviše primjera navodi iz svijeta kinematografije zbog najveće moguće kompleksnosti reprezentacije Drugih i njenog uticaja na publiku.

³² Muzika je izostavljena jer se izuzev psihičkih različitosti, i to najčešće u pjesmama o ljubavnim problemima, ostale različitosti ne spominju.

³³ Postporođajna depresija kao u filmu „Rozmarina beba“ Romana Polanskog (Roman Polanski), duboke depresije, poput one kod glavnih junakinja Virdžinije Vulf i druge dvije junakinje smještene u različite epohe druge polovine XX vijeka u Americi u filmu „Sati“ Stivena Daldrija (Stephen Daldry).

Aspergerov sindrom, autizam). Ipak, tu su i netipični primjeri – njemački ekspresionistički film „Kabinet doktora Kaligarija“ Robereta Vinea (Robert Wiene) iz 1920. godine, u kojem režiser zapravo prenosi impresije glavnog junaka ispoljene na ostale likove i na scenografiju, relativizujući ludilo tako što se ono prenosi sa „ludog“ (pacijent) na „normalnog“ (direktor psihijatrijske ustanove) i obratno.

Ono što se kroz razvoj popularne kulture mijenjalo nije slabljenje, promjena ili nestanak stereotipa nego način na koji su DIG osobe stereotipizirane. Tako su, kad je riječ o filmu uopšte, osobe sa psihičkim poteškoćama predstavljane s jedne strane kao masovne ubice („Noć vještica“ Džona Karpetnera /John Carpetner/, „Američki psiho“ Meri Haron /Mary Harron/ ili „Kad jaganjci utihnu“ Džonotana Dema /Johnathan Demme/), dok je osoba sa psihičkim ili društveno interakcijskim različitostima kao genije druga strana ekstrema („Kišni čovjek“ Beri Levinsona /Barry Levinson/ ili „Blistavi um“ Rona Havarda /Ron Howard/).

Tu su i mnogobrojni drugi primjeri filmova u kojima su osobe sa psihičkim poteškoćama glavni likovi i u manjem ili većem omjeru stereotipno su prikazani, uz stalno podsjećanje na slabiji ili jači kontrast između normalnosti i psihičkog disbalansa (izuzeci bi mogli da budu filmovi scenariste Čarlija Kaufmana /Charlie Kaufman/ poput „Biti Džon Malkovič“ ili „Adaptacija“, u kojima se gubi linija razgraničenja između ludila i normalnosti, a sličan je slučaj i u već spomenutom filmu „Kabinet doktora Kaligarija“). Tako se, bez obzira na žanr, mogu izdvojiti filmovi: „12 majmuna“ Terija Gilijama /Terry Gilliam/, o potrazi za serijskim ubicom; „Čovjek ptica“ Alehandra Gonzalesa Inaritua /Alejandro González Iñárritu/, o zaboravljenom glumcu sa podvojenom ličnošću; „Monstrum“ Peti Dženkins (Patty Jenkins), o ženi serijskom ubici koja ubija samo muškarce; „Čelija“ Tarsema Singa (Tarsem Singh), kao nadrealna priča o ispitivanju uma serijskog ubice, u kojoj se gubi linija između mašte i stvarnosti; „Paklena pomorandža“ Stenlija Kjubrika (Stanley Kubrick), o veoma nasilnim mladićima u Engleskoj na početku sedamdesetih godina prošlog vijeka; „K-pax“ Ijana Softlija (Iain Softley), o čovjeku koji u mentalnoj ustanovi dokazuje medicinskom osoblju da je vanzemaljac, a ne ludak, a film ovu dilemu ne razrješava; „Let iznad kukavičjeg gnijezda“ Miloša Formana (Milos Forman), o životu pacijenata u mentalnoj ustanovi i njihovoj borbi za ravnopravnost; sve do filmova poput „Analiziraj ovo“ i „Analiziraj ono“ Harolda Ramisa (Harold Ramis), o komičnom odnosu između neurotičnog glavnog lika i njegovog psihijatra. Iako je ovdje iznesen veoma malen broj primjera koji spajaju psihičke različitosti i film, može se izvući jedan od zaključaka koji su ustanovili i Endrju Kalkut (Andrew Calcutt) i Harper, a to je da je „ludilo jedan od ključnih tropova od pedesetih godina“ (Harper, 2009, 14) u popularnoj kulturi³⁴.

³⁴ Za mnogobrojne druge primjere posjetiti stranicu: iris.peabody.vanderbilt.edu/films/ te se konsultovati sa knjigom „Mental Illness in Popular Media – Essays on the Representation of Disorders“ (2012), urednika Lorensa

Zašto je uopšte prisustvo DIG osoba u djelima popularne kulture bitno? Šta se njihovom reprezentacijom u različitim žanrovima i formatima dobija, a šta gubi? Jedan od mogućih odgovora dali su Gordon, Kitros, Meril i Karnot (Gordon, Kittros, Merrill, & Caronot, 1999), koji smatraju da DIG osobe publiku uče toleranciji, prolaznosti i krhkosti života i da ih prizemljuju (1999, 145). Koliko god ovo bila moguća opcija, postoji i kontraargument –DIG osobe i njihove priče kod masovne publike održavaju strah od smrti, bolesti i isključenosti. Drugim riječima, gledalac bi htio da bude uspješan naučnik, kao glavni lik iz TV serije „Teorija velikog praska“ (The Big Bang Theory, 2006), ali s druge strane, ne želi da bude djelimično društveno neprilagođen zbog elemenata aspergerovog sindroma. Tu su i drugi primjeri, poput serije „Pravi detektiv“, u kojoj gotovo svi likovi pate od različitog stepena depresije, ali su dobri detektivi; lika Dona Drejpera (Don Draper) u seriji „Ljudi s Medisona“, markantnog i depresivnog kreativnog direktora jedne od najuspješnijih marketinških agencija u Americi šezdesetih i sedamdesetih godina XX vijeka, ili glavnog lika u seriji „Doktor Haus“, medicinskog genija koji rješava sve neobične medicinske slučajeve, a pritom pati od depresije, ovisnosti i određenog stepena aspergerovog sindroma. Ovi primjeri mogu se tumačiti i kao pokušaj normalizacije DIG osoba putem ekonomskog diskursa, gdje se osobe sa različitostima predstavljaju kao produktivni članovi društva, poput već spomenutog Dona Drejpera, koji i pored svog alkoholizma i depresije vodi život na visokoj nozi i zarađuje ogromne sume novca svojoj agenciji.

Pored filmova, veliki agregator stereotipa o svim DIG osobama jeste i „ozbiljni“ sadržaj, tj. informativni i obrazovni medijski sadržaj na televiziji. Najčešće se stereotipi povezuju s osobama druge rase (mnogobrojna istraživanja u vezi sa izvještavanjem u crnoj hronici u Americi pokazuju da su pripadnici rasnih manjina najčešće prikazani kao razbojnici, lopovi, ubice i ovisnici) i osobama s psihičkim različitostima (teroristi samoubice, silovatelji, ubice, samoubice i drugi najčešće su prikazani uz ustaljene tropove kao što su „tempirana bomba“, „tih i povučen mladić/djevojka“ itd.). Način reprezentacije osoba sa psihičkim različitostima možda je povezan sa „ideološkom prirodom državnih i korporativnih interesa koji informišu i regulišu diskurse o mentalnoj rastrojenosti“ (Harper, 2009, 28). Iako je ideološki okvir neuhvatljiv, i bez obzira na to da li je riječ o rasnoj netoleranciji u Americi ili nacionalnoj netoleranciji u većini država bivše Jugoslavije, jasno je da su načini portretisanja DIG osoba i dalje dominantno stereotipni kako bi se zadržao status quo, odnosno, kako bi se omjer moći i

Rubina (Lawrence C. Rubin). Kad je riječ o kinematografiji zemalja bivše Jugoslavije i same Jugoslavije, izdvajaju se filmovi: „Sabirni centar“ Gorana Markovića, „Balkanski špijun“ Dušana Kovačevića, „Davitelj protiv davitelja“ Slobodana Šijana i „Žikina dinastija 3“ Zorana Čalića.

regulacija normalnosti zadržali u dominantnim diskurzivnim okvirima³⁵. Takva reprezentacija može da ukazuje i na komunikacijske strategije depersonalizacije DIG osoba u cilju njihove dehumanizacije tj. diskonekcije od različitosti kako bi se različitost u očima većine publike vidjela kao apstraktan problem.

2.4. Sličnosti i razlike u medicinskom i društvenom tretmanu ZRO

U studijama zdravstvene različitosti, koje su se uvijek usmjeravale na samo jednu od zdravstvenih različitosti (različita fizička i mentalna stanja), često se na samom početku nastoji razgraničiti medicinsko i društveno određenje zdravstvene različitosti i postaviti preferirano polazište. S obzirom na to da je u slučaju ovog rada primarna literatura bila iz polja društvenohumanističkih nauka, uslovno je prihvaćeno polazište izdvojenih autora i autorki koji neblagonaklono gledaju na medicinsko definisanje zdravstvenih različitosti.

Medicinsko definisanje zdravstvene različitosti, ili medikalizacija zdravstvenih stanja, zasnovano je na istraživanjima provedenim iz ugla medicinske prakse. Medikalizacija zdravstvenih različitosti je rigidna u smislu da zdravstvenu različitost posmatra isključivo kao bolest ili disbalans prouzrokovan nekim biološkim izmjenama ili neočekivanim događajima (saobraćajne nesreće, pokušaji samoubistava itd.). „U društvu i u istraživanjima, individua sa invaliditetom najčešće se posmatra kroz invalidnost, a invalidnost je najčešće tumačena kao medicinski problem koji ne može biti liječen. Medicinska perspektiva naglašava da je invaliditet biološka ili fiziološka funkcija same osobe“ (Silvers, 1998 prema Jaeger & Bowman, 2005, 31). Drugim riječima, medikalizacija zdravstvenih stanja zanemaruje druge faktore, odnosno cjelokupni kontekst koji izlazi iz biološkog određenja pojedinca. O tome je pisao i Ostin (Osteen) kad zapaža: „Dokora, istraživanja o invalidnosti su zapravo najčešće bila pripisivana kliničkim ili praktičkim poljima, koja koriste 'deficitni' ili 'medicinski' model, a reprezentuju invaliditet kao individualni problem ili oštećenje koje mora biti izliječeno ili bar ublaženo (Linton, Claiming 85). Ove discipline malo pažnje posvećuju društvenim i političkim kontekstima – na primjer konstruisanim diskursima normalnosti – putem kojih se invalidnosti oblikuju i procjenjuju“ (Osteen, 2007, 10). Istraživanja o fizičkim različitostima su i dalje zastupljena u većem procentu u odnosu na nove, mahom interdisciplinarne pristupe, čime je već u samom korijenu istraživanje osuđeno na zaključke koji se ne odvajaju od pojedinca kao nositelja i uzročnika bolesti. Na taj način se krivica ostavlja isključivo pojedincu, tj. njegovom biološkom sklopu, koji bi uz pomoć stručnjaka tu anomaliju trebalo da izliječi ili zaliječi. Ovaj

³⁵ Istraživanja o reprezentaciji zdravstvenih različitosti u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj vrlo su skromna. Neka obimnija istraživanja objedinjena su u dva priručnika – u Hrvatskoj Dragana Dedić i Milica Milojević (2010) „Psihologija mediji etika: Iskustva i promišljanja za bolju suradnju“, te u BiH „Priručnik za izvještavanje o marginalizovanim grupama“ Dževdet Hadžiselimović, Marlena Plavšić i Vesna Rusijan (2009).

pristup u tumačenju zdravstvene različitosti je problematičan i zbog toga što se na taj način ne priznaju zdravstvena stanja tj. zdravstvena različitost kao psihofizičko i društveno stanje osobe koje će neizmijenjeno ili djelimično izmijenjeno trajati do kraja života. Drugim riječima, neprihvatanjem zdravstvene različitosti kao više-manje fiksiranog stanja ne odbija se samo bolest nego i osoba, a naposljetku i različitost, ovaj put pozitivistički tumačena kao varijabilnost, u društvu.

Dodatni problem medikalizacije, kao dominantnog diskursa koji određuje zdravstvenu različitost i ko su osobe koje je imaju³⁶, jeste to što je ona u medijskom diskursu prihvaćena kao potpuna i jedina tačna³⁷. Na taj način se njeguje gorespomenuti diskurs normalnosti koji zapravo samo ojačava netoleranciju i podijeljenost između članova neke lokalne zajednice ili cijelog društva. Primjer spoja medikalizacije različitosti i medijskog diskursa jeste definisanje homoseksualnosti „kao bolesti i u smislu LGBT osoba kao rizične grupe. Govor mržnje koji mediji prenose proizlazi iz takvih retrogradnih shvatanja da je homoseksualnost bolest pa prema tome nešto nenormalno, zarazno“ (Ljevak, Huremović i Zlotrg, 2014, 20). Dominantnost ovog diskursa prisutna je i danas u zdravstvenim ustanovama. Na primjer, formular koji se popunjava prilikom dobrovoljnog davanja krvi latentno upućuje na to da homoseksualnost povećava rizik od primanja seksualno prenosivih bolesti, ali isto se čini i u medijima kad se emituju prilozima posvećeni održavanju parade ponosa kao i prilikom izvještavanja o HIV/AIDS-u koje je prema Vatneju i Vilijamsu bilo zasnovano na institucionalizovanoj hobofobnosti (Williams u Franklin, ed., 2001, 69; Labra, 2013, 5).

Medikalizacija zdravstvene različitosti je fatalistička jer biologija biva predstavljena kao sudbina pojedinca izvan koje on/ona ne može. Na ovaj način, diskurs poručuje da se od različitosti ne može pobjeći. Ovo je direktno u sukobu sa stalnim pokušajima razrješenja tj. otklanjanja različitosti (medicinsko tretiranje različitosti). U savremenim medijima to je još više zastupljeno s napretkom medicine u oblasti istraživanja ljudskog DNK-a, tako da oni često izvještavaju o „pronađenom genu“ u koji je upisana određena bolest. Tako, na primjer, „veći dio kliničkog diskursa prihvata biološki model, opisujući depresiju kao medicinsku bolest koja uključuje neurološku patologiju“ (Harper, 2009, 15). Medikalizacija je i diskurzivna, jer svaka bolest, tj. zdravstvena različitost, određena je unutar neke epohe, ali se njeno određenje s vremenom mijenja. Tako je homoseksualnost izbačena sa liste psihičkih poteškoća³⁸ 1974. godine, dok je transrodnost još uvijek na toj listi. Transrodnost bi u bližoj budućnosti takođe

³⁶ U medijima je česta diskurzivna upotreba glagola *imati*, koji u ovom kontekstu asocira na imanje bolesti.

³⁷ Problem koji se ne smije zanemariti jeste da „medijski diskurs rijetko favorizuje manjine“ (Costelloe, 2014, 316) te da najveće medijske organizacije „nikad nisu dopustile različitim manjama da učestvuju u javnim diskusijama (Pietikäinen, 2001 u Costelloe, ibid)

³⁸ Medikalizacijski označeno kao mentalni poremećaj i bolest.

mogla biti ukinuta iz priručnika, ali jednako kao i homoseksualnost, ona će još dugo vremena u društvu biti tretirana onako kako je medikalizacijski bila određena.

Naposljetku je neophodno navesti da su „i medicina i studije invalidnosti u zabludi kad reprezentuju invalidnosti i bolesti kao pojave a ne kao odnose“ (Osteen, 2007, 11). Dakle, za shvatanje zdravstvene različitosti, kao i svake druge kategorije različitosti, važno je znati da se zapravo mora govoriti o odnosima između Drugih i opšte populacije, ali isto tako i unutar opšte populacije, uključujući i sve kategorije različitosti kao apstraktnoj ideji koja je antropomorfizovana kroz same osobe koje su različite.

Društveno određivanje zdravstvene različitosti je zasnovano na zaključcima izvedenim iz društvenih nauka, u kojima se u prvi plan stavljaju cjelokupni kontekst u kojem pojedinac živi i uticaji koje on ima na osobu sa zdravstvenom različitosti, i isto tako polazišta da je zdravstvena različitost uvijek u određenom omjeru i društveno uslovljena. Dobri primjeri za ove tvrdnje mogu da se nađu kod Kibla (Keeble, 2001), Ostina, Snajdera i Mičela te Jegera (Jaeger, 2005) i Baumana (Bowman, 2005).

Psihičke različitosti³⁹ se u medicini posmatraju kao mentalne bolesti, ali je tu, kao i kod drugih kategorija različitosti, važno naglasiti da „mentalno oboljeli ljudi nisu homogena grupa. Poput problema mentalnog zdravlja, mentalna bolest može da se posmatra kao kontinuum, od manjih poteškoća do ozbiljnih, teških i dugotrajnih poremećaja“ (Keeble, 2001, 100). Ovaj autor stepenuje mentalne različitosti i pritom razdvaja osobe sa mentalnim različitostima, to jest on ih heterogenizuje, što može direktno uticati na senzibilnije predstavljanje pojedinaca sa zdravstvenim različitostima. Heterogenizacijom se ostavlja i mnogo prostora za kontekstualizaciju koja na individualnom nivou daje mnogo jači temelj za razumijevanje osoba sa zdravstvenim različitostima (ZD osobe), a u kontekstu teme ovog rada, daje dobar osnov za razvoj kvalitetnijeg načina reprezentacije te indirektno i produkcije medijskog sadržaja posvećenog temama u vezi sa ZD osobama i uopšte Drugima. Ipak ne smije se zaboraviti da homogenizacijski pristup može imati bolje početne rezultate ukoliko se radi o društvu koje je veoma malo informisano o specifičnostima određene različitosti, tako da bi heterogenizujući pristup mogao biti konfuzan opštoj populaciji.

Varijabilnost, kao sastavni dio u definisanju zdravstvene različitosti iz ugla društvenih nauka, zapravo se odnosi na „prirodnu psihičku, društvenu i kulturološku varijabilnost ljudskih vrsta (Scotch & Schriener, 1997, p. 154). (...) Varijacije tipova invalidnosti odražavaju druge tipove varijacija ljudi (Higgins, 1992; Sheer & Groce, 1988; Zola, 1993)“ (Jaeger & Bowman, 2005, 22). Varijabilnost se ne zadržava isključivo na vrstama zdravstvenih različitosti i skupu

³⁹ Ili u širem smislu mentalne različitosti.

bioloških odrednica pojedinca ili ZRO, nego se prije svega odnosi na sve druge karakteristike koje jednu osobu izgrađuju i određuju kao pripadnika nekog društva. Ipak, ovdje postoji opasnost da se varijabilnost u određivanju zadrži isključivo na osobi, a ne i na onome ko koristi različite karakteristike⁴⁰ za određenje. Riječ je o tome da, iako su društvene klasifikacije „filtrirane putem lične percepcije, te s obzirom na to ljudi razmišljaju o invaliditetu na drugačije načine na osnovu individualne pozadine i ličnog razumijevanja značenja invalidnosti“ (Turnbull & Stowe, 2001 prema Jaeger & Bowman, 2005, 28), njihov korijen mora biti pronađen u diskursima koji su dominantni u nekom društvu u određenom kontekstu, ali da isto tako bude izgrađen i putem interakcije sa osobama koje su različite. To bi značilo da se u stalnoj interakciji sa Drugima može razviti društveno razumijevanje Drugog kao interaktivnog, uključenog, sastavnog dijela cjelokupnog društva. Upoznavanjem sa društvenim aspektima različitosti putem direktne interakcije⁴¹, ali i putem drugih, daleko apstraktnijih pristupa (izučavanje, namjensko informisanje itd.), stvara se prostor za revalorizaciju postojećih društvenih definisanja različitosti. Ovo se dogodilo i u polju studija invalidnosti tako što su „oni koji rade u oblasti studija invalidnosti udaljili od stava da su ljudi sa invaliditetom interakciono devijantni ka mišljenju da su oni marginalizovana 'manjinska' grupa, koji, uprkos različitostima određenim njihovom različitošću, imaju zajedničko iskustvo društvene isključenosti i sistematske diskriminacije“ (Gray, 2009, 319). Ipak i ovaj model razmišljanja je upitan, jer se osobe sa fizičkim različitostima definišu unutar ovog okvira.

Dobar primjer društvenog određenja vida zdravstvene različitosti dao je Ostin (Osteen) koji kaže: „Dominantna dijagnostička klasifikacija autizma navodi trijadu oštećenja: u socijalnoj interakciji, usvajanje jezika i njegove upotrebe, 'maštoviti' interesi i ponašanja. Sad se počeo stvarati konsenzus da je autizam (ili neki postotak poremećaja iz spektra autizma) uzrokovan još neshvaćenom kombinacijom genetske predispozicije i uticaja sredine“ (Osteen, 2007, str. 18). Uticaji sredine, (1) užu tj. neposredni uticaj najbliže okoline (članovi porodice, komšije, prijatelji itd.) i (2) širi okvir koji može da podrazumijeva društvene, kulturne i druge uslove sredine, ipak značajno unapređuju razumijevanje i povezanost ZRO sa cjelokupnim društvom. Drugim riječima, društvena određenja zdravstvenih različitosti u naučnom okviru ne izoliraju i ne pojednostavljaju, već obogaćuju opšti diskurs. Ipak, taj diskurs je još uvijek primarno temeljen na medikalizaciji, čime društvena perspektiva pri određivanju različitosti, npr. fizičke kao „proizvoda društvenih dogovora koji rade u cilju da ograniče aktivnosti ljudi sa poteškoćama tako što ih sputavaju pomoću društvenih barijera“ (Thomas, 1999, p. 14 prema

⁴⁰ Stereotipne karakteristike koje se pridaju svim vidovima zdravstvene različitosti preduslov su za određenje ZD osoba kao abnormalnih tj. onih koji su u suprotnosti sa "normalnim, ali koje u isto vrijeme potvrđuju normalnost (Snyder & Mitchell, 2006, 27).

⁴¹ Namjernu ili nenamjernu, bez obzira na motiv, npr. volonterizam.

Jaeger & Bowman, 2005, 32), ostaje kao alternativno rješenje. Društvena perspektiva pri određivanju zdravstvene različitosti polazi od toga da je različitost prije svega definisana spoljašnjim faktorima koji nameću razumijevanje zdravstvenog stanja pojedinca. Zdravstvena različitost kao takva nije ništa drugo do društveni opis različitosti prije svega uslovljen stereotipima, društvenom dinamikom i kulturom, a kao takva ona je interpretativno opterećena, čime se stvaraju osnove za diskriminaciju i izolaciju. Interpretativna opterećenost se ogleda prije svega u svjetonazoru, moralnim načelima, kulturi, obrazovanju i drugim elementima koji utiču na stepen radikalizacije ili liberalnog/humanog pogleda na različitosti.

Zašto je potrebno suprotstaviti medicinsko i društveno određivanje zdravstvene različitosti? Jedan od glavnih razloga jeste bolje razumijevanje diskurzivnog djelovanja oba vida određivanja na označavanje različitosti kako unutar ovog skupa različitosti tako i u cjelokupnom skupu (Drugi). Medicinsko tumačenje zdravstvene različitosti je prije svega diskurzivno, zasnovano na stereotipima, tj. kulturološkim konstrukcijama koje služe ne samo za normalizaciju normalnog nego i različitog kroz prosti proces poređenja. Na primjer, kad je riječ o psihičkim različitostima, najčešće se nailazi na riječ ludilo ili sintagmu mentalno zdravlje, što se najčešće definiše kao: „Biološki poremećaj nečega što može uticati na mozak, a koje se manifestuje kao bolestan način ponašanja. Kritičari ovo odbijaju tvrdeći da odnos um–mozak nije podložan naučnom objašnjenju“ (Cross, 1999, 236). Obje odrednice korijen imaju u kulturološkom diskursu, s tim da je ovo drugo iluzivno i dvoznačno. Samim tim što se govori o nekoj vrsti zdravlja, svaki disbalans se u isto vrijeme označava kao nenormalnost, kao mutacija, anomalija tj. bolest. Dakle, iako se koristi sintagma koja je prije svega povezana sa medicinskim diskursom, ne može se izbjeći činjenica da to u isto vrijeme podrazumijeva da predstava o „zdravoj jedinki“ vuče svoj korijen iz mnogo šireg okvira – kulture jednog naroda.

Mnogobrojni autori (Harper, 2005 i 2009; Murray, 2008) su otvorili jedno bitno ali i nepotpuno pitanje – da li je psihička različitost (ludilo)⁴², „lična bolest“⁴³ ili društveno oboljenje?“ (Harper, 2009, 16). Možda bi potpunije pitanje trebalo da glasi – da li je zdravstvena različitost spoj ličnog i društvenog razumijevanja te različitosti kao medikalizovane i kulturološki međuzavisno određene pojmom bolesti. Ako bi se pitanje ovako postavilo, onda bi moglo da se pretpostavi sljedeće: (1) lično i društveno iskustvo i razumijevanje zdravstvene različitosti su medicinski i kulturološki određeni; (2) zdravstvena različitost se konsenzusno posmatra kao bolest; (3) postojanje dualiteta prilikom određivanja

⁴² Ovo se uslovno može proširiti i na bilo koji drugi vid zdravstvene različitosti.

⁴³ Ili „lična tragedija“, kako ju je definisao Marej (Murray, 2008, 20).

zdravstvene različitosti škodi razumijevanju ovog problema jer zdravstvena različitost zapravo jeste ugrađena i ispoljena i kroz jedno i kroz drugo.

Drugo pitanje koje se često ističe kad je riječ o psihičkoj različitosti glasi: „Šta je ludilo ili 'mentalna bolest'? Da li je to biološka činjenica ili kulturološka konstrukcija?“ (Harper, 2009, 8). Ovo pitanje je bitno samim tim što se potvrdnim odgovorom na prvi dio pitanja jača medikalizacija zdravstvene različitosti, a to u isto vrijeme otvara prostor i za povratak na društveno određivanje zdravstvene različitosti kao sudbine (fatalizam). Na taj način se odbacuju savremeni načini u razumijevanju i tretiranju psihičkih različitosti koji su zasnovani na holističkom pristupu. Dakle, pitanje je zasnovano na bipolarnoj postavci koja ne može da pruži valjane rezultate jer ne posmatra problem u njegovoj cijelosti. Upravo zato bi više pažnje trebalo posvetiti razumijevanju međuticaja dva ugla posmatranja i pronalasku načina njihove interakcije u opštim diskursima. Ovaj problem su djelimično prepoznali Snajder i Mičel: „Definicija poteškoće mora da inkorporira i spoljašnje i unutrašnje domete kulture i iskustva kao kombinaciju duboko društvenih i bioloških sila“ (Snyder & Mitchell, 2006, 22), međutim, ovdje nije prepoznata potreba za razumijevanjem međusobne nadgradnje medicinskog i društvenog određenja zdravstvene različitosti u konačnu postavku koja se u diskursu prihvata kao tačna.

Takođe je važno naglasiti da je medikalizacija zdravstvenih različitosti prisvojena u opštim diskursima, tako da se npr. u svakodnevnom druženju koriste riječi poput bipolarnan, shizofrenik, shizofreno, autističan, invalid i druge da se označi neko ili nešto. Jedna od razloga zašto je ovo dio svakodnevne jezičke prakse jesu širi diskursi, poput medijskog, koji prisvajaju elemente iz medicinskog diskursa i pritom ga mijenjaju te upotrebljavaju za potrebe društvenog određivanja zdravstvene različitosti. Na taj način se vrši sinergija ova dva diskurzivna skupa, što za posljedicu ima jačanje normalizacije i segregacije osoba sa zdravstvenim različitostima⁴⁴. O ovom problemu su između ostalih pisali Kros (Cross, 1999) i Bahram i Hejvard (Bahram & Hayward, 1991), koji su prepoznali problem selektivne i ograničene integracije ZRO u društvo prema pravilima koje utvrđuje lokalna zajednica te upotrebe identifikacije Različitosti da bi se DIG osoba označila kao abnormalna. Osobe sa psihičkim različitostima su, dakle, otjelotvorenje svojih različitosti, odnosno one služe samo kao prenosnik značenja različitosti, što dovodi do nerazumijevanja problema. One su izgubljene u društvu, nedovoljno prisutne u

⁴⁴ U medijskom diskursu sve se češće pojavljuju stavovi o genetskoj predispoziciji zdravstvene različitosti (izuzev u slučaju zdravstvenih različitosti koje su kasnije stečene kroz nesrećne i nepredvidive situacije poput automobilske nesreće). Zapravo, ovdje se može govoriti o diskurzivnoj primjeni nekih od eugeničkih polazišta, tako da se fokus sa porodice i lokalne zajednice prebacuje na očuvanje javnog zdravlja (genetička dominacija).

stvarnosti koja je organizovana kroz normalnost ili njihovu percepciju stvarnosti⁴⁵, a koja je isto tako limitirana dominantnim određenjem prihvatljivog i normalnog.

Iako je osnova tumačenja pomjerena sa medicinskog na društveni pristup (Dedić i Milojević, 2010, 47), zapravo bi se moglo govoriti samo o pomjeranju dominantnog pristupa, ali ne i suštine u tumačenju. Čak se i u studijama o različitosti i nesposobnosti (disability studies) ne obrađuju sve zdravstveno različite skupine, poput osoba sa mentalnim i kognitivno smanjenim kapacitetima (Osteen, 2007; Rogers & Swander, 2001; Stiker & Sayers, 1999), što te grupe diskriminiše, a druge elitizuje. Naravno da se razlog za ovo može naći i u sposobnostima participacije u društvu, u tome što se, medicinski i društveno, one karakterišu kao nedovoljno funkcionalne, pa se njihovi problemi ne istražuju u istom obimu kao što je to slučaj sa drugim kategorijama različitosti.

Saznanje da se zapravo ne bi trebalo govoriti o dualizmu nego međusobnoj isprepletenosti i saradnji medicinskog i društvenog određivanja zdravstvene različitosti pruža mogućnost za bolje razumijevanje načina reprezentacije zdravstveno različitih i uopšte Drugih. Ako bi se moglo tvrditi da se biološka kategorija često izjednačava sa društvenim kategorijama, i da ona određuje domet učestvovanja ZRO u oblikovanju društvene stvarnosti (Desrosiers u Snyder & Mitchell, 2006, 31), onda se zapravo govori o simboličkoj dominaciji Prvih nad Drugima i njihovoj segregaciji. Isto tako ovo izjednačavanje potvrđuje problem o nedovoljnoj sposobnosti diskursa da obujmi i odredi zdravstvenu različitost u kontekstu cjelokupne populacije i to na način koji nije kontrastan nego komplementaran odnosno koji ne razgraničava osobe prema njihovim afinitetima i karakteristikama nego ih usađuje u društvenu stvarnost kao validne kreatore te iste društvene stvarnosti.

2.5. Stereotipi, predrasude i stigma o ZRO

Predrasude, stereotipi i stigma su pojmovi koji se često u javnom diskursu koriste kao sinonimi. Međutim, između njih postoje jasne razlike. Definisanje ovih pojmova je neophodno kako bi se bolje shvatili procesi diskriminacije, reprezentacije i isključivanja osoba sa zdravstvenim i bilo kojim drugim različitostima. Ono što sve ove pojmove povezuje jeste polazište da je ljudska esencija data rođenjem i da ona kao takva, ukoliko nije dominantna, predstavlja aberaciju koja samu sebe isključuje u odnosu na većinu. Drugim riječima, varijabilnosti u odnosu na dominantnu predstavu čovjeka i žene početno su polazište za stereotipe, predrasude i stigmatu. Dodatna poveznica sva tri pojma jeste čovjekova sklonost simplifikaciji stvarnosti, uključujući stvari, događaje, doživljaje i druge osobe. Samo zahvaljujući simplifikaciji čovjek je sposoban da svakodnevno funkcioniše tj. interpretira sve informacije sa kojima se susretne,

⁴⁵ Ostavljajući po strani da li je riječ o unutrašnjem svijetu ili ličnom, privatnom.

da kroz tipifikaciju ili kategorizaciju stvari suštinu⁴⁶ kao osnov za komunikaciju (Williams, 2003, 142). Pomoću pojednostavljivanja čovjek je sposoban i da na brz i najčešće razumljiv način prenosi svoje poruke do drugih učesnika trenutne interakcije, da osigura temelje samoidentifikacije kao i da održava povezanost sa kulturom i društvom kojima smatra da pripada, ili da stvori povezanost sa kulturom i društvom kojih je trenutno dio.

Važnost društvenih okvira prilikom individualnog određivanja nekoga ili nečega je velika. Društveni okviri u interpretaciji stvarnosti duboko su upleteni u individualni označiteljski sistem. „Prije više od 80 godina, novinar Volter Lipmen je rekao: 'Uglavnom nije slučaj da mi prvo vidimo pa onda definišemo, nego prvo definišemo pa onda vidimo.' On dodaje kako imamo tendenciju da biramo ono što je u našoj kulturi već definisano, a onda da to opažamo u formi stereotipa koji je stvorila naša kultura.“ (Patterson & Wilkins, 2014, 47). Dakle, pojedinac koristi postojeće stereotipne obrasce u kategorizovanju elemenata stvarnosti, pritom često identifikujući samo one elemente na koje društvo ukazuje, a koji su često diskriminatorni i podupiru stvaranje različitosti. U slučaju osoba sa zdravstvenim i drugim različitostima, društvo ima ustaljene stereotipe, ali je isto tako važno naglasiti da društvo nastoji da skrije Drugo ili ga učini nepoželjnim u situacijama kad je skrivanje nemoguće.

Neraskidiva veza između kulture i individualnog tumačenja stvarnosti zapravo je najosnovnija baza da se razumije kako je stereotip „opšteprihvaćena mentalna slika o određenoj grupi koja se često primenjuje na sve njene članove. (...) Drugim rečima, stereotipi su ekonomičan način da se posmatra svet oko nas. Pošto pojedinci ne mogu lično da iskuse sve događaje koji ih interesuju, oni se oslanjaju na svedočenje drugih da bi obogatili sopstveno skromno znanje o sredini koja ih okružuje“ (Dej, 2004, 471, 472). Nešto direktnija i znatno kraća definicija bi bila da su „stereotipi prenaplašene, pogrdne generalizacije“⁴⁷, pri čemu „o određenim grupama ljudi razmišljamo stereotipno, naginjemo ka tome da svim članovima te grupe dodjeljujemo iste osobine“ (Schiappa, 2008, 27). Šiapa spominje tendenciju ka

⁴⁶ Suština komunikacije u ovom slučaju bi se mogla odrediti kao skup pojednostavljenih i rigidnih značenja za sve što je kroz interakciju označeno, ali isto tako i skup pravila koja su nastala na kulturološkim i mogućim dodatnim pravilima, usvojenim za potrebe trenutne interakcije. Određeno kontrolisano i izgrađeno značenje koje se pripisuje određenim grupama unutar populacije može da ostvaruje cilj kontrole normalnosti u održavanju ili modelovanju njegovih okvira. Fiksiranje (čvrsto određivanje) stvari nefleksibilnosti, a to vodi do čvrstih stavova tj. stereotipa, koji na kraju mogu da prerastu u predrasude. Bahtin je razumio da mora postojati dvostrana komunikacija čak ako ona i nije direktna i posredovana, jer bez onoga koji označava i onoga koji treba da tumači znak ne može da postoji već ostaje priklješten u svijetu apstrakcije.

⁴⁷ Sličnu bazu zasniva i Koković: „Stereotipije su sistem shvatanja koji utiče na stvaranje krivih slika o ljudima i pojavama oko nas i koje se uporno ponavljaju u svim relevantnim situacijama. Po mišljenju mnogih autora, one predstavljaju lažan klasifikatorski pojam uz koji je po pravilu povezan snažan emocionalni osećaj svidanja ili nesvidanja, odobravanja ili neodobravanja, i imaju tendenciju da preterano simplifikuju ili iskrive činjenice“ (Koković, 2007, 122). Ova ocjena stereotipa ipak ima nekoliko manjkavosti: (1) stereotipi nisu sistemi shvatanja nego oznaka neke skupine; (2) stereotipi ne moraju biti isključivo lažni nego su generalizovani na nekoliko podudaranja iste osobine u malom procentu različitih slučajeva; (3) autor u ovom citatu ne uspostavlja jasnu barijeru između stereotipa (sadrži isključivo kognitivni faktor) i predrasuda (sadrži emotivni faktor).

poistovjećivanju, što je zapravo glavni temelj za postojanje i održavanje stereotipa. Drugim riječima, stereotipi se oslanjaju na ustaljenim mehanizam razumijevanja stvarnosti s tim da je u slučaju zdravstvenih različitosti on utemeljen i na odbojnosti prema onom što nije isto kao i većina, iako sličnost ili „istost“ većine ne postoji.

Generalizacija nastaje iz nepotpunih ili nepostojećih validnih informacija (Terzić i Dragčo, 2011, 30) u vezi sa nečim ili nekim, ali one su neizbježne i neophodne. One u isto vrijeme pružaju mogućnost da se sagledaju mnogobrojni valeri stvarnosti i svega što u njoj postoji. Sjenčenje (valeri) stvarnosti, tj. njeno razumijevanje na kompleksnijim osnovama, ipak nije moguće samo zahvaljujući velikom broju mikrogeneralizacija, nego je neophodno i da se nivoi stvorenih stereotipa rasformiraju na stepene prostijeg razumijevanja stvarnosti. Prvi stepen bi bio obična klasifikacija poput „prljavi Cigan“, ali već se ovdje stvar usložnjava jer automatski dolazi do raslojavanja značenja – (1) Ciganin je pejorativni naziv za osobu romske nacionalnosti, ali je ovaj izraz isto tako uvriježen u kulturi; (2) kontekst u kojem je ovo izgovoreno ili pomišljeno, kao i namjera, dodjeljuju stereotipu i multifunkcionalnu značenjsku potentnost⁴⁸.

Kad je riječ o predrasudama, dopuna je što one uključuju i subjektivni doživljaj. Predrasuda postoji isključivo na individualnom nivou i utemeljena je na iskustvu, odgoju, kulturi i interakcijama osobe koja ima predrasude. Predrasude „služe prilagođavanju okolini, odbrani od neprijatnih informacija, posredovanju slike o sebi i razvrstavanju novih informacija. Pritom su od značaja različite tehnike selekcije. Uz pomoć predrasuda pojedinac uspeva da stabilizuje psihološku ravnotežu tako što prednost daje informacijama koje su u skladu sa sopstvenim predstavama, dok se drugačije informacije odbacuju, kako slika sveta ne bi bila isuviše narušena. Prema tome, predrasude su objektivno nedopustive, ali subjektivno neophodne“ (Vacić, 2004, 153). U procesu stereotipizacije i izgradnje predrasuda odvija se paralelan proces stabilizacije koji se ostvaruje putem latentne diskriminacije i normalizacije različitosti te potvrde normalnosti kroz standardizaciju i klasifikaciju (ne)poželjnog. U isto vrijeme se odvija i proces selekcije elemenata kroz koji se grade stereotipi i predrasude, što može pomoći u razumijevanju načina na koji pojedinac razmišlja. U svakom slučaju, poenta predrasuda jeste da se izbjegne destabilizacija uspostavljenog ličnog sistema vrijednosti, samoidentifikacije i osjećaja pripadnosti većem kolektivu – onima koji su „normalni“, odnosno koji su kao i ja⁴⁹. Ovo je posebno značajno kad je riječ o javnom poslu kao što je novinarska

⁴⁸ Da li je neki Rom učestvovao u interakciji, da li je viđen, da li se govori o apstraktnom promišljanju na neku temu koja uključuje potrebu da se referiše na ovaj stereotip

⁴⁹ Ovdje se zapravo može govoriti i o obrnutom smjeru, tj. da Drugi imaju predrasude prema onima koji su većina.

profesija prilikom koje novinar/ka imaju potrebu i pritisak da dodatno potcrtaju različitost kako bi kod publike bili prepoznati kao oni koji su „normalni“ tj. prihvaćeni u zajednici.

Najjednostavnije gledano, razlika između predrasuda i stereotipa ogleđa se u tome što su „stereotipi opći i previše tipizirani sudovi, oni su glavni razlog da previđamo raznovrsnost svijeta i nijanse unutar njega. (...) U slučaju predrasuda, na stereotipe se nadovezuju i osjećaji, zbog čega kod njih u prvom planu nije misaoni sklop nego emocije“ (Terzić i Dragčō, 2011, 30). Iako je ova podjela, kao i kod drugih autora, jasno određena, ipak je upitno koliko ona može biti jasna. Ova dva pojma ne bi trebalo da se posmatraju kao čvrsto razdvojeni pojmovi već kao pojmovi koji označavaju pojednostavljena određenja različitosti zasnovana na korelacijama između jednih i drugih vrsta ubjeđenja.

Ove vrste ubjeđenja u konačnici mogu da produkuju snažne diskriminatorne stavove odnosno da stigmatizuju određene skupine. Ovo bi značilo da se „stigma [se] koristi kao sinonim za etiketiranje individua ili grupa koje se po nekoj osobini razlikuju od ostatka populacije. Zapravo, svaka bolest može podrazumijevati stigmatu. Istovremeno, termin stigma takođe može podrazumijevati i da se individui ili određenoj grupi dodjeljuju negativna obilježja, kao i da se stvara društvena distanca ili zanemarivanje“ (Tasevska u Valić-Nedeljković, 2012, 167)⁵⁰. Stigmatizacija je kolektivni napor u diskriminaciji određene skupine populacije, koji utiče na sve aspekte života osobe koja je stigmatizovana⁵¹, ali i na živote onih koji stigmatizuju. Ovo je aspekt cjelokupne formule koji se izbacuje iz tumačenja ovog društvenog procesa. Stigmatizacija je proces osiromašivanja života svakog pojedinca (i Drugog i svakog člana populacije) odbacivanjem različitosti i njihovim jednodimenzionalnim kategorizacijama, čime se smanjuje kompleksnost u tumačenju stvarnosti.

Stereotipizacija je misaoni proces koji, jednako kao i svaki drugi, sadrži određene faze. Početak stereotipizacije podrazumijeva identifikaciju nekoga ili nečega (osobe, problema, događaja itd.), potom analizu svih ulaznih informacija, procesuiranje tih informacija u cilju dekodiranja svih prikupljenih značenja i njihovo uparivanje s postojećim vrijednosnim sistemima (kultura), donošenje zaključka⁵² te reakciju (stigmatizacija, izbjegavanje, prihvatanje itd.). Iako je ovo najbazičnije objašnjenje procesa stereotipizacije, ono sadrži ključne faze kroz koje prođe svaki pojedinac. Formiranje stereotipa tj. proces stereotipizacije može se tumačiti kao proces gdje „stvaranje stereotipa uključuje i naše sopstveno poimanje stvarnosti, 'nabijeno osećanjima koja

⁵⁰ Stigma je društvena netolerancija zasnovana na stereotipima i uvjerenjima, a koja su produkt društvene dinamike i društvene konstrukcije identiteta (Goffman, 2009).

⁵¹ Jedan od rezultata društvene stigme Drugih jeste i razvoj autostigme.

⁵² U ovom slučaju zaključaka temeljenih na stereotipima i/ili predrasudama.

su povezana s tim'. On⁵³ kaže, stereotipi su vitalni deo odbrambenog mehanizma iza koga 'možemo da se osećamo bezbedno u položaju u kome se nalazimo' (Dej, 2004, 473). Dakle, stereotipizacija je proces koji održava sistem vrijednosti i znanja na koja su osobe naučene, a koji može da djeluje kao interpretacija neovisna o tim sistemima. Stereotipizacija stvara nelagodu (na primjer stigmatizacija transseksualnih osoba), ali na kraju daje bezbjednost, koja se spominje kod Lipmana, kao ultimativnu nagradu nakon procesa disbalansa. Stereotipizacija bi se mogla i tako razumjeti – kao proces koji nastaje pošto različitost vrši disbalans u sistemu vrijednosti pojedinca, te se upotrebom veoma pojednostavljenih kategorizacija nastoji što prije ukinuti kognitivna disonanca i vratiti u stanje balansa. U dodatku, „to što će se obezbijediti dodatne informacije nije samo po sebi loš potez, ali ne može da se smatra garancijom realnosti onoga što se inače pogrešno predstavlja. Iako definicija te realnosti uvijek zavisi od toga šta je u igri prilikom njene konstrukcije, nužna borba oko značenja kulturoloških reprezentacija ne može se zasnivati na direktnom pozivanju na empirijsku istinu izvan okvira interpretacije, unutar kojih su one posredovane i birane“⁵⁴ (Pickering prema Harper, 2009, 62). Problem je, međutim, u tome što empirijska istina često nije zasnovana na objektivnim saznanjima već na diskurzivnom poimanju istine koja se proglašava za empirijsku. Iz toga proizilaze stereotipi koji se opravdavaju kroz svoju „empirijsku istinitost“ koja može biti direktno povezana sa predmetom stereotipizacije ili samo granično povezana pri čemu se selektivna upotreba istinitosti, ili bolje rečeno činjeničnosti, bez njenog propitivanja pripaja određenoj različitosti.

Stereotipizacijom se vrši novi krug generalizacije i klasifikacije, a sâm proces se posmatra kao jednosmjern⁵⁵, što utvrđuje pasivan položaj osobe sa različitostima. Generalizacija i klasifikacija uzrokuju nove i održavaju postojeće stereotipe, kao što stereotipizacija utiče na dalje klasifikacije. Ako pritom znamo da se „Klasifikacije u društvu koriste kako bi se 'objašnjenja podigla na nivo generalizacije' o jednoj grupi“ (Bates & Peacock, 1989, 572 u Jaeger & Bowman, 2005, 27), te da „društvene klasifikacije obuhvataju uvjerenja, pretpostavke i stereotipe članova jednog društva koje stvaraju opšteprihvaćen set opažanja o određenoj grupi ljudi unutar tog društva“ (Jaeger & Bowman, 2005, 27) – jasno je da su ovi društveni procesi, zasnovani na istim mehanizmima kao i kognitivni procesi pojedinca, postavljeni kako bi se održavala normalnost i moć.

⁵³ Autor se referiše na Voltera Lipmana (Walter Lippman, 1922).

⁵⁴ Izvještavanje o bilo kojim dešavanjima i bilo kojim osobama izvan zemlje u kojoj je novinar, uključujući i Druge, naročito ovisi o binarnim opozicijama (Leung & Huang, 2007, 678) kako bi se mogla razumjeti stvarnost i kako bi se mogla što približnije predstaviti publici u okvirima koje će razumjeti.

⁵⁵ U smislu zajedničke izgradnje stereotipa sa strane opšte populacije i Drugih.

Omjer moći u procesu stereotipizacije u njenom samom početku neravnomjerno je postavljen u korist normalnog i upravo se tu javlja potreba za postavkom najčešće izostavljenog pitanja – da li DIG osoba učestvuje u definisanju stereotipa koji se vezuju za nju i da li ima uticaj na proces stereotipizacije izuzev kao inicijator procesa. Ovo je važno pitanje jer, ukoliko je odgovor pozitivan, onda se DIG osoba postavlja u aktivan položaj, bez obzira na to koliko je njen uticaj na dalji razvoj procesa velik, što daje osnovu za moguću emancipaciju samog procesa i konačnog suda. Na proces stereotipizacije isto tako može da utiče kapacitet u kojem DIG osoba učestvuje u samoodređivanju koje uslovljava diskurs, kao i da utiče na izmjene diskurzivnih odrednica (metanarativa) i matrica. Ako bi se metanarativi mogli odrediti kao „teroristički pokušaj da se nametne unitarno značenje ili istina o društvima čija dinamika i karakter, koji se neprestano razvija, izbjegava te pokušaje kao 'potpunu' spoznaju“ (Cross, 1999, 32), jasno je da DIG osobe imaju prostora da utiču i pojedinačno i kolektivno na izmjenu procesa stereotipizacije, a glavni razlog je to što značenje nije fiksno i ono se, između ostalog, pomjera i promjenom istorijskog konteksta, a koji je opet definisan nizom drugih faktora, uključujući i nauku⁵⁶.

Kros je u vezi sa stereotipizacijom osoba sa psihičkim različitostima ukazao na to da: „Mentalna bolest, kao i ludost, njena inačica iz devetnaestog vijeka, predstavlja koncept evaluacije koji neke aspekte misli, radnji ili ponašanja kategoriše kao nenormalne, defektne ili poremećene. Prema Fukou (1987), ovo prije svega uključuje sud o umu, prije nego ponašanju“ (Cross, 1999, 136). Stereotipizacija je proces koji uvijek koristi iste kognitivne korake, uzimajući podatke koji su zasnovani na društvenim uvjerenjima, prije svega vjerskim ili naučnim, koji se jednako kao i način na koji se određuju različiti koristi kao skup činjenica. Ono što je Kros primijetio jeste da je zapravo riječ o evaluacijskom konceptu, koji se, iako se ovdje povezuje s pojmom mentalne bolesti, može upotrijebiti i u ocjenjivanju prirode procesa stereotipizacije. Međutim, problem kod ovog procesa jeste u tome što se evaluacija ne odvija paralelno sa novim naučnim saznanjima, nego taj proces kasni ili koristi nove činjenice za održavanje diskriminatornih uvjerenja. Stereotipizacija se ne usmjerava samo na osudu uma i/ili tijela i ponašanja, nego i na samu različitost, tj. samim određivanjem nekog kao različitog, osoba može da zasniva svoje argumente za negativnu klasifikaciju samim tim što je ona, za razliku od osobe koju ocjenjuje, *normalna*.

Stereotipizacija kao „višedimenzionalni proces koji slabi povezanost pojedinca i zajednice“ (Kušljugić i Prohić, 2008, 7) rezultuje diskriminacijom i društvenom isključenošću

⁵⁶ Homoseksualnost je bila tretirana kao mentalna bolest (psihička različitost; psihički poremećaj), a epilepsija kao zaposjednutost đavolom. Razvojem nauke i obrazovanja, ove „činjenice“ su odbacivane što je direktno uticalo i na kolektivno određivanje različitosti. Danas se u prvom primjeru „stereotipiziranje [se] oslanja na shvatanje rodova kao prirodno datih a ne društveno konstruiranih“ (Ljevak, Huremović i Zlotrg, 2014, 20).

pojedince, što ostavlja velike posljedice na sve pojedince i zajednicu, ali i utiče na produženje i ojačavanje okvira stereotipizacije. Na ovaj način DIG osobe ne samo da bivaju isključene iz direktne interakcije sa drugim članovima zajednice nego „mogu biti isključene iz pristupa dobrima (npr. pravo na novčanu naknadu) i uslugama (npr. pravo na obrazovanje) te iz sudjelovanja na tržištu rada, odnosno mogu biti isključene iz ostvarivanja ljudskih i socijalnih prava“ (Kušljugić i Prohić, 2008, 7). Drugim riječima, stereotipizacija kao „odnos između stereotipa i vjerovanja koji osnivaju trijadu predrasuda“ (Schiappa, 2008, 31) za indirektnu posljedicu ima kršenje ljudskih prava.

Stereotipizacija osoba sa zdravstvenim različitostima u osnovi ima jednaka polazišta kao i svaka druga stereotipizacija različitosti, uz specifičnosti koje zavise od vrste zdravstvene različitosti, ali i jednu dublju polaznu tačku koja je odvaja od stereotipizacija svih drugih različitosti – strah od prolaznosti tj. smrti. O ovome je pisano u prvom potpoglavlju, gdje je jasno ustanovljeno da je strah od zdravstvene različitosti direktno povezan sa strahom od suočavanja sa smrtnosti – smanjenje intelektualnih kapaciteta upućuje na moguću kognitivnu smrt, a slično je i sa psihičkim poteškoćama; fizičke zdravstvene različitosti mogu da aludiraju na fizičko starenje i direktno povećanje ovisnosti o drugima. Ovaj strah je zapravo glavna zajednička baza stereotipizacije svih vrsta zdravstvene različitosti.

Na tragu autora koji su se bavili pitanjem zdravstvenih različitosti, stereotipizacija, u zavisnosti od vrste zdravstvene različitosti, može da uključuje dodatna polazišta⁵⁷: (1) psihički različito zdravstveno stanje najčešće nije vidljivo golim okom, čime se stereotipi prema ovim grupama zdravstveno različitih usmjeravaju i na tumačenja drugačijeg mentalnog zdravlja kao nepredvidivog, koje često direktno ugrožava zdravlje osobe (stereotip o agresivnosti); (2) slabije kognitivne sposobnosti su neprijeteće, nefunkcionalne i društveno teško adaptabilne ili najčešće neadaptabilne, te se često vide zdravstvena stanja koja traže doživotno staranje (stereotip o potpunoj ili gotovo potpunoj nesposobnosti za funkcionalni život); (3) fizičke razlike u domenu zdravstvenog stanja su možda prenosne⁵⁸ i kao takve potencijalno opasne.

Kad je riječ o stereotipizaciji osoba sa fizičkim različitostima, pri kojoj se, kao i kod svakog stereotipa, ostvaruje napor da se DIG osoba prilagodi i preoblikuje prema okviru viđenja „normalne“ osobe, „Skorašnji trendovi da se konsultuju osobe sa invaliditetima u vezi sa njihovim željama, kao što je 'emancipatorno istraživanje' i 'briga orijentisana na klijenta', ne izbjegavaju društvene probleme koji se nalaze u srži invaliditeta: ako su osobe sa invaliditetom

⁵⁷ Iako su ove tri skupine stereotipa povezane sa tri grupe zdravstvenih različitosti, moguće ih je ukrštati.

⁵⁸ Opasnost od prelaznosti različitosti je moguća i kod ostale dvije grupe: „Među razlozima koji doprinose razvoju stigme i diskriminacije ističe se strah od mentalnog oboljenja bolesti uopće. Ljudi zaziru od mentalno oboljelih osoba, plašeći se da bi se to isto moglo desiti njima“ (Vučina, Musa, Dizdarević-Maksumić, Niškanović, Popović i Lakić, 2012, 60).

podvrgnute internalizaciji dominantnih definicija i stavova o invalidnosti, kao što je slučaj sa osobama koje nemaju invaliditet, onda ispitivanje klijenata o njihovim ličnim ciljevima nije odgovarajuće rješenje za humanije modele intervencije“ (Snyder & Mitchell, 2006, 23). U ovom opažanju Snajdera i Mičela jasno je da stereotipi prema svim grupacijama (Drugom) ne traže povratnu komunikacijsku spregu sa ZRO, što uzrokuje očvršnuće stereotipa. Kad je riječ o osobama sa fizičkim poteškoćama ti stereotipi su najčešće zasnovani na vidnoj fizičkoj razlici, određujući ove DIG osobe kao nesposobne, slabe, fizički neprilagođene, fizički odbojne (estetski neskladne), monstrume, nekompletne, ovisne o drugima, teret za porodicu i cjelokupno društvo.

Iako dijele neke od stereotipa sa fizički različitim, u reprezentaciji ili u opažanju osobe sa psihičkim poteškoćama pojavljuju se i specifični stereotipi. Seriju asocijacija, koje mogu ali i ne moraju biti zasnovane na već postojećim stereotipima ispitanih, u Bosni i Hercegovini na sintagmu „mentalni poremećaj“⁵⁹ predvode odrednice koje su „raznolike sa preovladavanjem prvenstveno negativnih asocijacija. Najčešće asocijacije su: agresija, izljevi bijesa, lud čovjek, problemi, PTSP, samoubistvo, crna hronika, osobe u svom svijetu, razgovor sa samim sobom, teške sudbine, rat, neimaština, institucija, tableta, drugačiji, predrasude“ (Vučina, Musa, Dizdarević-Maksumić, Niškanović, Popović i Lakić, 2012, 70). Lanac ovakvih stereotipa je neprekidan i cikličan u različitim sferama društvenog djelovanja, a to je slučaj i sa „kulturom zapadnih medija, koja zadržava tragove duboko usađenih srednjovjekovnih asocijacija na relaciji ludilo i grešnost, a to se odražava i u postojećim stereotipima o mentalnim poremećajima, kao 'opasnim, sramotnim, imaginarnim, izmišljenim i neizlječivim, dok su psihijatrijski pacijenti okarakterisani kao opasni, nepredvidivi, nepovjerljivi, nestabilni, lijeni, slabi, nedostojni i/ili bespomoćni' (Lawrie, 1999, 129)“ (Harper, 2009, 39). Većina ovih stereotipa su pridjevi, što može da ukazuje na načine razumijevanja zdravstvenih različitosti, ali i svih drugih različitosti, kao nepotpunih u onom vidu da su oni razlomljeni i da ne mogu da stoje bez DIG osobe. Drugim riječima, pretvaranje pridjeva u imenice indikuje da stereotipi prema Drugima nisu u potpunosti izjednačeni sa samim osobama, čime im je oduzet cjelokupni identitet i upravo to može služiti kao začetak rada na eliminaciji stereotipa i diskriminacije.

2.6. Zaključak

U ovom dijelu teorijskog pregleda razmatrane su glavna polazišta u razumijevanju pojma različitosti i zdravstvene različitosti koja objedinjuje kategorije zdravstvene različitosti koje nisu podložne izlječenju čime su direktno određene ne kao bolesti nego kao zdravstvena stanja.

⁵⁹ Moguće uzrok rezultata ovog istraživanja mogao bi da bude izbor sintagme koja u sebi već nosi negativnu asocijaciju jer se riječ poremećaj tumači kao nešto što je drugačije u negativnom smislu u odnosu na normalno.

U postavljenoj hipotezi su prepoznata četiri ključna zdravstvena stanja – stanja koja podrazumijevaju trajne fizičke različitosti, stanja koja se odnose na trajna stanja intelektualne različitosti, stanja koja objedinjuju različita psihička stanja te stanja u koja se ubrajaju različitosti u društvenoj interakciji⁶⁰. Jasno i precizno definisanje različitih zdravstvenih stanja je bio postavljen kao prvi zadatak teorijske rasprave u radu. Glavni zaključak je bio da svako od ovih zdravstvenih stanja ima svoje specifičnosti koje su posebno važne u kulturnoj, medijskoj i svakoj drugoj reprezentaciji pošto ne moraju nužno biti vidljive, ali da isto tako imaju zajedničke karakteristike koje postanu osnova za stigmatizaciju.

U nastavku teorijske diskusije bilo je neophodno prepoznati i opisati načine i oblike društvenog razumijevanja zdravstvene različitosti kroz istoriju Evrope od srednjeg do XX vijeka. Jedan od glavnih zaključaka je da je društveno određivanje zdravstvene različitosti u većini slučajeva kroz istoriju bilo krajnje negativno tj. osobe sa zdravstvenim različitostima su odbacivane, proganjane, iskorištavane, zarobljavane, mučene i čak ubijane samo zbog svojih različitih zdravstvenih stanja. Međutim prepoznati su i neki krajnje pozitivni primjeri iako je u diskusiji skrenuta pažnja na to da se i pozitivni primjeri moraju posmatrati kao diskriminatorni u onom smislu da i oni izdvajaju ZRO kao one koji nisu u skladu sa „normalnim“.

Kako bi se bolje razumjela geneza odnosa društva prema ZRO posebna pažnja je usmjerena na savremeno stvaralaštvo u oblasti popularne kulture odnosno audiovizuelnim medijima, jer je upravo televizijsko izvještavanje o ovim grupama oni (televizija) zapravo primaran predmet pažnje u daljem istraživanju. Presjekom filmskog i televizijskog stvaralaštva u XX vijeku jasno su prepoznate stereotipne reprezentacije ZRO. Tako su osobe sa društveno interakcijskim različitostima (najčešće iz spektra autizma) gotovo uvijek predstavljene kao geniji sa posebnim talentom za prirodne nauke ili natprirodnom memorijom, dok su osobe sa psihičkim različitostima često povezane sa nečim neobjašnjivim što preuzima njihovo tijelo i um. Većina navedenih primjera, bez obzira na žanr, potvrdila je pretpostavku da se ZRO osobe i dalje najčešće prikazuju kroz stereotipe i mitove koji su stvoreni u ranijim epohama.

Poseban dio teorijskog istraživanja u ovom poglavlju ticao se medicinskog i društvenog razumijevanja ZRO. Nakon analize mnogobrojnih teorijskih polazišta, prije svega iz oblasti studija o različitosti i nesposobnosti (disability studies), ustanovljeno je da se i medicinsko i društveno polazište ukrštaju i nadopunjuju. Naime znajući da je medikalizacijsko definisanje zdravstvenih različitosti, naročito kad je riječ o psihičkim različitostima, diskurzivno, jasno je da je ono utemeljeno i na društvenim normama. S druge strane, usljed promjene dominantne paradigme u društvu sa religije na nauku, jasno je da društveno definisanje različitosti često

⁶⁰ Jedino zdravstveno stanje koje je izostavljeno jeste stanje otežanih senzornih sposobnosti jer se ono često uvrštava u fizička zdravstvena stanja.

pribjegava pojmovnom aparatu medicine. Iako se došlo do ovog zaključka, prije svega je potrebno zapamtiti da je, bez obzira na preferiran ugao posmatranja zdravstvenih različitosti, pitanje zdravstvene različitosti prije svega pitanje odnosa moći u društvu zasnovanog na dihotomiji – „normalan“ nasuprot „drugačiji“.

Finalni dio ovog dijela rada bio je posvećen razumijevanju procesa stereotipizacije i stigmatizacije ZRO. Polazeći od definisanja samog pojma stereotipa te razvojem procesa razumijevanja pojedinca i društva prema različitom kroz razvoj predrasuda, teorijska analiza u ovom poglavlju je okončana sa diskusijom o stigmati kao skupu (re)akcija usmjerenih prema/ protiv Drugih. U zaključku, ustanovljeno je da je konstrukcija zdravstvene različitosti opterećena viševjekovnim kolektivnim iskustvom temeljenom na mnogobrojnim dezinformacijama te da je i danas veoma prisutna kroz stereotipe i stigmatizacijsku praksu u svim društvenim domenima.

3. GRAĐENJE NARATIVA I ETIČKI IZAZOVI U KREIRANJU TELEVIZIJSKIH NARATIVA O DRUGIMA – TEORIJSKA RASPRAVA

3.1. *Ekspresivni potencijali audiovizuelnih medija*

Iako bi se komunikacija putem masovnih medija mogla osporiti kao najkompleksniji vid komuniciranja, moglo bi se reći da ona to jeste ako se govori o posredovanom komuniciranju. Masovno komuniciranje je kompleksno u onom omjeru u kojem su kompleksni načini prenošenja poruka, koliko su kompleksne poruke koje se prenose kao i koliko je složena povratna komunikacija. U svakom slučaju, bez obzira na to da li je riječ o emitovanju TV serije, TV dnevnika, čitanju dnevne štampe, slušanju muzike ili praćenju određenih internet portala putem RSS agregatora, nesumnjivo je da „Masovni mediji utiču na stvaranje i oblikovanje javnog mnjenja, predstavljaju instrumente pristupa znanju od kojeg zavisi razvoj i status velikog broja društvenih aktivnosti“ (Koković, 2007, 32), ali je potrebno i naglasiti da „publika nije samo pasivan objekt nego mogući interaktivni subjekt“ (Dragičević Šešić i Stojković, 2007, 28). Upravo to znanje i način na koji će se ono predstaviti, šta će se izostaviti a šta augmentovati, snažno utiče na opšte znanje javnosti o stvarnosti, što bi samo u domenu informativnih sadržaja značilo da: „Mediji ne opisuju niti bilježe informativne događaje pasivno, već ih aktivno rekonstruiraju, uglavnom na osnovu vlastite ideološke pripadnosti“ (Džihana i Volčić, 2007, 16). Pripadnost određenom okviru razmišljanja utiče na način predstavljanja stvarnosti, i to ne samo na faktološkom nivou⁶¹, već i putem dijageze⁶², tako što, na primjer, „komercijalna televizija sa svojom jukstapozicijom segmenata fikcionalnog narativa (dijageza serija i serijala) i segmentima oglašavanja (pretvaranje direktnog obraćanja gledaocima, odnosno mimezis) može biti opisana kao inherentno 'postmoderna'“ (Fulton u Fulton, Huisman, Murphet & Dunn, 2005, 33). Drugim riječima, medijski tekst je i denotativan i konotativan i on daje uvid u stvarnost tako što „upošljava“ mimezis da „odglumi“ stvarnost i dijagezu koja skuplja sve događaje i razgovore (Herman & Vervaeck, 2005, 22). Stvarnost u medijima proizvedena je ljudskim djelovanjem, i to na dva nivoa – činjenično (ono što se stvarno dogodilo) i autorski (ono što je medijski radnik oblikovao) tako što se koriste različite tehnike poput uokviravanja ili postavke dnevnog reda da publiku odvoji od stvarnosti (Fulton, 2005, 6) prilagođenu određenom diskursu koji će datoj situaciji i željenim ciljevima dati željene i optimalne rezultate.

⁶¹ Činjenice koje se ugrađuju u tekst priloga koji se izgovara preko vizuelnog dijela sadržaja (of), npr. Danas je penzije dobilo 50.000 ratnih vojnih invalida.

⁶² U kontekstu kinematografije, dijageza „se sastoji od svijeta priče. Nedijagezički elementi dozvoljavaju režiseru da direktno komunicira sa publikom, prije nego kroz likove ili druge aspekte izmišljenog svijeta“ (Pramaggiore & Wallis, 2008, 101). Dakle, dijageza je sve što je unutar sadržaja i čega su svjesni akteri, a nedijagezičko je sve čega svjesni samo gledaoci (direktno obraćanje režisera/novinaru, zapravo sve čega likovi u priči nisu svjesni) (Omon i Mari, 2007; Omon, 2006).

Mediji medijatizovanu stvarnost koriste da se obrate „ljudskom subjektu“ tako da im skrenu pažnju na to „šta postoji“, „šta je dobro“ i „šta je moguće“ (Terborn prema Prajs, 2011, 88–89).

Medijski tekst⁶³ se može simplifikovano posmatrati kao „realistički, jer uobičajeno proizilazi iz stvarnosti, stvarnosti koja uključuje glumljenje scena što kasnije bivaju prihvaćene kao nestvarne“ (Kieran, 2002, 156), ali je on gotovo uvijek fikcionalan jer se u informativnom programu, kao i u dokumentarnom, vrši selekcija denotacija i oblikovanja dijagetičkih elemenata, a razlog je ovisnost medijskog teksta (sadržaja) o mnogobrojnim producentima. „Proizvodnja medijskog teksta uključuje visokokompleksni lanac komunikacije. Na primjer, vijest ne samo da je proizvedena sintagmično na 'proizvodnoj traci' (Bell 1991, p. 44) već je i iznutra i spolja paradigmatično sastavljena od veoma širokog raspona komunikacijskih događaja različitih žanrova“ (Talbot, 2007, 29). Upravo u tim proizvodnim paradigmatima mogu se prepoznati određeni dijelovi namjera tj. komunikacijskih ciljeva. Murs (Moores) je ovaj problem proširio oslanjajući se na Stjuarta Hoola: „kako 'trenuci' televizijske 'produkcije/protoka' (uključujući enkodiranje 'smislenog diskursa' ili 'forme poruke' koja je sama po sebi 'determinišući trenutak' u masovnoj komunikaciji) i proizvodnje (uključujući dekodiranje tog diskursa) dinamički su povezani. (...) Paradoksalno, događaj mora postati 'priča' prije nego što može postati komunikacijski događaj“ (Moores, 2005, 123). Jasno je da su ove sintagme eluzivne, ali i neophodne kako bi se ukazalo na postojanje ideoloških, diskurzivnih i paradigmatičnih matrica koje se primjenjuju u oblikovanju medijskog sadržaja. Zapravo, ovdje se problem proširuje sa samo jednog dijela jednačine (medijski radnici i svi drugi faktori uticaja izuzev publike) na drugi dio jednačine (publika, opšta populacija, ali i oni koji spadaju i u prvi dio jednačine – vlasnici medija, oglašivači, političke stranke itd.)⁶⁴. Zapravo, jasno je da se, kad je riječ o medijskom tekstu i masovnim medijima, mora razmišljati o pričanju priča – *storytelling* (Salmon, 2010, 2011) koje prepričavaju opštepoznate mitove i metanarative upotrebljavajući opšte i specifične diskurse⁶⁵, a koji se smatraju sadržajnim (možda bi bolje bilo reći poželjnim ili značajnim) za konstruisanje stvarnosti⁶⁶.

⁶³ Tekst se u disertaciji posmatra u najširem obimu kao pisano-auditivno-vizuelni sadržaj, izuzev ako nije drugačije naglašeno.

⁶⁴ Sličnu podjelu navodi i Martinoli: „U unutrašnje faktore možemo svrstati elemente koji proističu iz formata i načina organizacije stanice: njena misija i vizija, struktura saradnika i redakcija, menadžment, odeljenje prodaje i odeljenje finansija. (...) Spoljašnje faktore možemo grupisati u nekoliko kategorija: sponzori odnosno komercijalni oglašivači, grupe za pritisak, kritika, konkurencija, tržište, auditorijum i zakonska regulativa“ (Martinoli, 2007, 232).

⁶⁵ Jensen i Jankovski (Jensen & Jankowski 2002, 145) pišu o filmskom diskursu kao jednom od specifičnih diskursa, a Stem i Miler (Stam & Miller), upoređujući pripovijedanje na filmu i u romanu, zaključuju: „Filmovi se, međutim, razlikuju od romana jer film može da prikaže umjesto da prepriča akciju. Koristeći taj izbor prikazivanja (demonstracije), kao i u izvođenju predstave ili 'dokumentarnim' snimcima braće Lumijer, diskurzivna instanca je manje primjetna nego u napisanoj priči“ (Stam & Miller, 2004, 53).

⁶⁶ Medijska stvarnost je zapravo autoreferencijalna i ostaje u samoj sebi (Vuksanović, 2007).

Televizija je i dalje najuticajniji masovni medij (Goodwin & Whanell, 2005, 42) za šta je između ostalog zaslužna uz auditivnu i vizuelna komponenta ovog medija, iako Dalgren dijeli mišljenje Glazgovske medijske grupe koja je ustanovila da publika malo usvaja iz slika, već da kroz sam tekst autora koji se izgovara (of) ima predstavu o većini stvari u vijestima (Dahlgren, 1980, 240). Sadržaj televizije i filma je „proizvod vizuelnog doživljaja mašine, i ako 'prihvatimo' ovaj pogled na stvari, onda se zapravo identifikujemo sa tehnološkim predmetom“ (Murphet u Fulton, Huisman, Murphet & Dunn, 2005, 50-51). Iako je ovo donekle tačno, nedostatak ove ideje je to što se publika ne identifikuje sa mašinom *per se* već sa likom bez obzira na to da li je riječ o pripovijedanju iz prvog lica (kamere su oči pripovjedača) ili trećeg lica (kamere su oči pripovjedača, a u isto vrijeme i oči publike kao posmatrača⁶⁷). Razlog uspješnosti ovih masovnih medija jeste i moć pokretnih slika, koje mogu biti i „ilustracije argumentacije i forme argumentacija“ (Habermans prema Cross, 1999, 45). Ilustrovanjem tj. prikazivanjem argumentacije, moguće je izbjeći diskusiono bitnu argumentaciju i od periferne stvoriti primarnu argumentaciju⁶⁸. Upravo ova sposobnost u načinu argumentovanja daje televiziji i filmu diskurzivnu nadmoć nad drugim masovnim medijima kao i prostor za lakšu implementaciju ideoloških matrica.

Za razliku od drugih masovnih medija, televizija objedinjuje pokretnu sliku i zvuk, koji zajedno sa drugim elementima⁶⁹ omogućava da „barata simbolima, tako da vizuelno prikazivanje može da prenese i vrlo suptilne i vrlo očigledne poruke. Te poruke mogu da izvrše uticaj na naše gledanje sveta (uključujući i potvrđivanje stereotipa), na način koji možda nije očigledan“ (Dej, 2004, 491). Sadržaj televizije je najčešće multimodal, ponavlja se uz poznate varijacije i stalno ometa pokušaj stabilizacije značenja (Fulton, 2005), čime se otvara veliki prostor za organizaciju značenja. Ipak, to ne mora značiti da autor poruke ima dominaciju nad interpretacijom publike, ali narativ će često poslužiti za približavanje tom cilju. Stalno rekombinovanje simbola⁷⁰ utiče na sama značenja⁷¹, čime televizija utiče na percepciju stvarnosti. Prema Krosu, „Ključni argument jeste da televizija proizvodi ili konstruiše stvarnost prije nego što je jednostavno 'zarobljava'. Kao takva, televizijska 'stvarnost' proizvod je diskursa, a nije 'data' prema 'stvarnoj slici' svijeta kakav postoji“ (Cross, 1999, 50). Ovim

⁶⁷ Marej (Murray, 2008, 57) zaključuje da ispovijesti DIG osoba i njihova reprezentacija potiču voajerističke tendencije kod *normalne* publike.

⁶⁸ Primjer – prikazivanje očiglednih vjerskih i rasnih različitosti izvještavanjem o terorizmu ili ubistvima nakon većeg broja primjera presuponira da su osobe drugačijih vjerskih i rasnih pripadnosti teroristi i ubice, čime se potkrepljuju stereotipi.

⁶⁹ Za više detalja pročitati objašnjenje pojma televizije u hipotetičko-pojmovnom okviru disertacije.

⁷⁰ Kokanović (2007) to vidi kao veliku simboličku moć televizije.

⁷¹ Heterogenost značenja je najveća kod televizije i filma (Stam, 2000). Stem i Miler (Stam & Miller, 2004) navode četiri diskurzivne figuracije ugla posmatranja Hensa Kasetija (Hence Casetti): 1. Konfiguracija bi trebalo da bude objektivna; 2. Konfiguracija usmjerena ka onome ko se obraća; 3. Subjektivna konfiguracija (subjektivni kadar); 4. Objektivno nestvarna konfiguracija (Stam & Miller, 2004, 68).

stavom Kros se priključuje drugoj skupini autora (Hall, Barker), koji smatraju da televizija pruža „selektivnu konstrukciju društvenog znanja, društvene imaginacije kroz koju percipiramo 'svetove', 'življene realnosti' drugih, i imaginarno rekonstruišemo njihov i naš život u neku vrstu razumljivog 'celovitog-sveta“ (Barker 2000, 259 prema Đurić u Šarčević, 2011, 9). Ovaj pristup odstupa od ranijeg, prema kojem kamera hvata stvarnost i u kojem je zanemarinana činjenica da kamera ne može uhvatiti cjelokupnu stvarnost, tj. da uvijek može ostati jedno parče stvarnosti koje nije prikazano te da su i svi dijelovi koji jesu prikazani zapravo selektovani izborom kamermana i režisera. Upravo je to jedna od najvažnijih karika koja služi da prenese predrasude autora/novinaru o ZRO tako što će izolovati dijelove stvarnosti koje mu pomažu u očuvanju stereotipa povezanih sa određenom različitosti iako se u konačnom narativu održava predstava da je sve izneseno činjenično stanje Drugog⁷².

Prilikom promatranja i bilježenja „objektivne“ stvarnosti selektivnost se ne provodi samo na elementima stvarnosti, nego će, kad je riječ o širem obimu (emisija sastavljena od većeg broja priloga, npr. centralna informativna emisija Dnevnik), ponovo vršiti intervenciju na stvarnost izborom događaja koje smatra važnim da se o njima javnost obavijesti (Đurić, 2011). Kao što je sad jasno, selekcija je proces koji se u stvaranju medijskog sadržaja obavlja u pretprodukciji (prikupljanje materijala, metoda), u realizaciji priloga, u načinu montaže i plasmanu (odluka o načinu redovnog emitovanja, repriziranju, povlačenju ili repozicioniranju gotovog medijskog teksta), ali i u postprodukciji (montaža)⁷³. Jednako kao i druge vrste selekcije, i montaža „ne pruža gledaocu vrijeme da zamisli moralne alternative; gledalac je preokupiran samim tim što mora da obradi veliku količinu vizuelnih informacija, tako da nema vremena za uspostavljanje moralne imaginacije“ (Kieran, 2002, 165). Ovaj problem je sve izraženiji u savremenoj video-produkciji, gdje se broj kadrova u minuti povećava, a to utiče na proces dekodiranja. Stepem kritičkog razmišljanja o prezentovanoj stvarnosti može biti smanjen i ulogom voditelja – „Sumnja u sebe ne postoji kod naratora-pripovjedača⁷⁴; član novinarske zajednice autoritativno može izjaviti: 'To je jednostavno tako.'“ (Bock, 2012, 6). Drugim riječima, narator može značajno da utiče na prezentaciju, ali i tumačenje predstavljenog uvodeći konotativne korektive.

Razumijevanje stvarnosti koju kuriraju medijski radnici zapravo određuje televiziju kao „sastavni deo masovnog komuniciranja, kategorije koja podrazumeva celokupnu institucionalnu praksu masovnih medija, a definiše se kao proces u kojem kompleksne

⁷² Ovdje se prije svega misli na informativni program koji bi, prema standardima novinarskog diskursa, trebalo da bude objektivni i potpun.

⁷³ Uloga montažera nije mala, jer i on sam učestvuje u kreiranju priče, a time i okvira (Henderson, 2007, 29-35).

⁷⁴ I u Sterlingovoj (Sterling, 2009) „Enciklopediji novinarstva“ stoji da su novinari u savremenim društvima primarni naratori događaja, time ih čineći jednim od profesija koje posjeduju veliku moć, jer sa takvom ulogom (interpretatori posredovane stvarnosti) i moći oni utiču na percepciju i interpretaciju stvarnost.

organizacije uz pomoć mehaničkih sredstava proizvode i prenose masovne poruke, upućene velikoj, heterogenoj i geografski raštrkanoj (anonimnoj) publici“ (Drašković u Valić-Nedeljković, 2012, 46). Dakle, televizija je neraskidivi dio cjelokupne kulture koja izjednačava razumijevanje stvarnosti, sintetiše postojeća razumijevanja stvarnosti i modifikuje ih u skladu sa postavljenim ciljevima. Ona je proizvod društvenih odnosa, saučesnik u proizvodnji značenja (Koković, 2007) i sveprisutni tumač stvarnosti (Kicinger u Brig i Kobli, 2005). Prema Hartliju i MekVilijamu, televizija ima ulogu barda putem koje ona artikuliše, implicira, slavi, potvrđuje, otkriva, ubjeđuje i prenosi (Hartley & McWilliam, 2009, 22). Ispunjavajući ulogu barda, televizija je uvijek sputana samom kulturom, koju sama prerađuje iz stvarnosti i generiše nazad javnosti, ali i zakonima⁷⁵, a što je još važnije, uredničkim politikama TV organizacija i samoidentifikacijom stanica kao javnih servisa koji su „dužni [su] da obezbede raznovrsne i izbalansirane radijske i televizijske programe, što važi i za sadržaje koji se plasiraju putem Interneta, teleteksta i drugih postupaka širenja informacija. Programi moraju da zadovoljavaju visoke etičke standarde i standarde kvaliteta medijskih žanrova u kojima se oni iskazuju“ (Babić, 2007, 58) i komercijalne stanice, koje su prije svega orijentisane na zaradu⁷⁶.

Bez obzira na izbor načina poslovanja, oblikovanje medijskog sadržaja za potrebe televizije ili televizijskog programa je subjektivni proces u koji je, u određenom omjeru i na određen način, uključeno cjelokupno društvo, a kao takvo predstavlja veliki izvor moći, koji može da se koristi u promovisanju negativnih, ali i pozitivnih praksi, kao što bi mogla da bude senzitivizacija i integracija DIG, uključujući i osobe sa zdravstvenim različitostima.

3.2. Pojam i karakteristike medijske reprezentacije

Reprezentacija je proces modifikacije, kombinacije, prezentacije i interpretacije poruka. Iako reprezentacija može da se posmatra i na mikronivou, makronivou (javno komuniciranje pojedinca u odnosu na okruženje: porodica, prijatelji, poznanici itd.), ona se najčešće izjednačava sa procesom predstavljanja osoba i događaja putem masovnih medija. Da bi reprezentacija mogla da funkcioniše, neophodno je korištenje znakova koji su nosioci značenja koja se konstruišu u zavisnosti od komunikacijskog cilja. Autorka Mike Bal (Mieke Bal) uspješno sublimira druge autore u naporu da opiše prirodu znaka: „... možemo reći da znak nije

⁷⁵ Kad je riječ o BiH, emitovanje RTV signala je regulisano zakonima: „Zakon o Javnom radio-televizijskom sistemu BiH (Zakon o Sistemu BiH) i Zakon o Javnom radio-televizijskom servisu BiH (Zakon o BHRT-u) na nivou Bosne i Hercegovine, te na nivou entiteta Zakon o Javnom radio-televizijskom servisu RS (Zakon o RTRS-u) i Zakon o Javnom radio-televizijskom servisu FBiH (Zakon o RTVFBiH)“ (Džihana u Džihana i Volčić, 2007, 261; Džihana u Halilović i Džihana, 2012, 261).

⁷⁶ Među mnogobrojnim podjelama medija, može se istaći još jedna: „Postoje tri modela industrije masovnih medija koje postoje u zapadnim kapitalističkim društvima; tržišni model, model masovne manipulacije i interakcionistički model“ (Block, 2001, 95). U slučaju izvještavanja o Drugima, masovni mediji bi trebalo da upotrebljavaju treći model s tim da se karakteristike tržišnog modela ne mogu zanemariti.

stvar nego funkcija, događaj. Znak ne postoji već se pojavljuje. Znak se pojavljuje kada je nešto doživljeno, zbog određenih razloga ili pod određenim uslovima, što se razlikuje u zavisnosti od osobe. On zahtijeva interpretaciju“ (Bal, 1994, 9). Drugim riječima, jednako kao i drugi autori (Derida, Fuko, Hol), Bal smatra da je znaku neophodno dekodiranje da bi mogao nositi značenje, odnosno, da je on samo ljuštura ili prenosnik u koji ako nije ništa upisano onda ne može ni da postoji jer ne može da bude tumačen. Isto tako „Znakovi rijetko operišu samostalno. Postoje pravila prema kojima su znakovi kombinovani kako bi se proizvele kompleksne poruke“ (Bal, 1994, 14), gdje su pravila određena hegemonim ustrojima koji ne moraju biti već u kulturi, a time najčešće i u vjerovanjima svih članova te kulture, nego i oni koji su u određenom trenutku istoriji bili novi (npr. eugenija začeta polovinom XIX vijeka).

Da bi znak, a time i određivanje nekoga ili nečega, moglo da postoji, neophodan je subjekt koji će proizvoditi, kao i subjekt koji će interpretirati poruku. Ono što se rijetko direktno ističe jeste da oba ova subjekta moraju imati kapacitete za percepciju i interpretaciju, odnosno razumjeti „dva sistema označavanja; denotacija i konotacija. Za denotaciju važi da je to deskriptivni i doslovni nivo značenja, koji se generiše putem znakova i dijeli među gotovo svim članovima kulture. (...) Na nivou konotacije, značenja se generišu putem povezivanje znakova sa širim kulturološkim kodovima značenja“ (Barker & Galasinski, 2001, 5). Uspostavljanjem kulturoloških veza i baze za dekodiranje, stvara se polje beskonačnog broja interpretacija⁷⁷, gdje se kodovi miješaju, nadopunjuju i mijenjaju.

Denotacija bi se najjednostavnije mogla definisati kao sve ono što postoji, a konotacija kao ono (značenje) što se iz tih bazičnih činjeničnih atributa stvara. Konotacija može da funkcioniše jer „iako tekstovi mogu varirati u smislu njihovih označivača (...) ista značenja se nalaze u štampanim medijima, slici ili pokretima glumca“ (Jensen & Jankowski, 2002, 140). U isto vrijeme može se govoriti i o bazičnom konotativnom potencijalu nečega ili nekoga (na primjer namjera i način na koji je oformljen neki događaj ili lik u igranom filmu ili TV prilogu). Hol je smatrao da „na konotativnom nivou' značenje nikada nije u potpunosti 'fiksirano', tako da označavanje ima određen stepen fluentnosti. Čak ako se enkodiranje razumije kao preferiranje specifičnih konstrukcija značenja i ako ima 'efekat konstrukcije nekih od limita i parametara unutar kojih dekodiranje može da funkcioniše', (Hall 1980a: 135), ono ne može 'garantovati' singularno dekodiranje“ (Moores, 2005, 123). Drugim riječima, jasno je da konotacija nadjačava enkodiranje tj. denotaciju i pri tome nikad nije u potpunosti predvidiva.

⁷⁷ Na ovo se osvrnuo i Fulton koristeći pojam Umwelt: „Ljudski kapacitet za beskonačnu semiozu, unutar kulturološkog konteksta Umvelta, znači da interpretacija nema kraja. Naprotiv, mogućnost kulturološke (i lične) transformacije – čak i promjena u Umveltu – proizilazi većim dijelom iz mogućnosti interpretacije metanarativa, priča o postojanju, koje se uzimaju zdravo za gotovo u dominantnim kulturološkim ideologijama“ (Fulton u Fulton, Huisman, Murphet & Dunn, 2005, 23–24).

Jensen i Jankovski su, analizirajući Bartovo djelo „Retorika slike“ (1984), zaključili da konotacija uvijek „upošljava“ ideološki karakter ili bolje rečeno ideološki sistem, „čak ako i tekst može da varira kad je riječ o njegovim označiteljima, konotacija drži sva slična značenja zajedno: isti koncepti se nalaze u štampanim medijima, slici ili pokretima glumca (...) Zajedničko polje koncepata konotacije je ideologija, i ono mora biti jedinstveno za jedno društvo i istoriju, bez obzira na znakove konotacije koje će možda upotrijebiti“ (Barthes, 1984a: 49 u Jensen & Jankowski, 2002, 140). Iako se sve teže može govoriti o potpuno čistom kulturološkom tumačenju, ipak je kulturološki korijen onoga ko dekodira kao i onoga ko je osmislio ono što se dekodira i dalje u velikom omjeru presudan u načinu razumijevanja (odabira i dalje razrade konotacija).

Standardna pozicija za enkodiranje i dekodiranje svake, pa i medijske poruke jeste polazište utemeljeno na binarnim opozicijama, za koje se ispostavilo da je nedovoljno da bi se navedeni procesi u potpunosti mogli rastumačiti – „Bart je analizirao spektar svakodnevnih fenomena (reklame, popularni filmovi, sportski događaji itd.) i pokazao da oni imaju dvije vrste značenja: prvo koje se odmah razumije i drugo koje se 'prenosi' pomoću prvog značenja“ (Jensen & Jankowski, 2002 :140). Bart je polazio od pretpostavke da je primarno značenje samo sobom dato⁷⁸, a ne da je kulturološki definisano. Drugim riječima, fotografija osobe u kolicima nije samo predstava osobe u kolicima nego je i reprezentacija ove ideje i svih značenja koja u nju mogu biti upisana, što bi se moglo potkrijepiti Fiskeovim (Fiske) opažanjem: „Simulakrum je u isto vrijeme reprodukcija i original, i slika i referent utisnut u jedan koncept“ (Fiske, 1991m 57). Upravo iz ovog razloga poželjno je dopuniti ovaj problem sa opažanjima Žaka Deride, koji je „posvetio dosta pažnje pitanju binarnih opozicija, razlika i sličnosti, te raspravlja o tome da jezik, koji je zasnovan na razlici, stvorio rascjep između dvije strane binarnosti, pa nam je potreban treći termin u kojem oba mogu da učestvuju. Ovaj termin se nalazi u 'mutnom dijelu': on ga naziva *différance*, termin koji u isto vrijeme istost i različitost“ (Webb, 2009, 68). Ovaj pojam stoji za nešto što nije uhvatljivo, što je podložno stalnim promjenama, što naglašava proizvoljnost u stvaranju značenja i koje određuje nedefinitivnost u određivanju bilo kojeg značenja. Pristup koji podrazumijeva nepostojanje definitivnog određenja je frustrirajući jer on ne podrazumijeva korištenje egzaktnog (pogodnog za analizu) niti pruža egzaktno (definitivno određeno), te ne omogućava reprezentaciji da bude proces u kojem se jasno mogu postaviti ulazne vrijednosti koje će svim interpretatorima značiti isto, iako se to najčešće nastoji činiti⁷⁹.

⁷⁸ Jednako kao Derida, ni Bahtin nije bio saglasan: „Značenje je interpersonalno i dijalogičko, kako je Mihail Bahtin pisao, ono nije dato. Ovo razumijevanje ne odbacuje postojanje spoljnog svijeta, ali odbacuje da ovaj spoljni svijet ima ikakvo značenje izvan diskursa“ (Kolsto, 2009, 30).

⁷⁹ Bilo koja DIG osoba u medijima se najčešće predstavlja u značenjskim polaritetima, što bi izmjene u načinu reprezentacije ovih grupa trebalo da ublaže ili čak i promijene

U procesu reprezentacije bitni su i diskurzivni mehanizmi poput „presupozicije, odnosno, zapostavljanje onoga što se smatra toliko očiglednim da se ne mora direktno istaći“, što za sobom povlači da „niti jedan tekst nikad neće biti kompletan u onom smislu koji podrazumijeva da će svaki termin i referenca biti objašnjeni, već da je ono što ćemo mi, u svakom slučaju, odlučiti da izostavimo najčešće jednako važno kao i ono što smo eksplicitno rekli ili napisali“ (Kolsto, 2009, 27). Presupozicija je eluzivna, manipulativna, zasnovana na pretpostavkama izvučenim iz kulturoloških binarnih opozicija, čime se uništava mogućnost kompleksnije reprezentacije. Ona pretpostavlja isti denotativni i konotativni kapacitet, tj. da je ono što se predstavlja već svojim znakom dovoljno te da se na njega samo dalje nadgrađuje. Ova praksa otvara veliku mogućnost za „pogrešne“ interpretacije tako što će izazvati prekide ili prečice u indukciji i najčešće ojačati diskriminaciju.

Na osnovu svih iznesenih tvrdnji moglo bi se zaključiti da je „čin interpretacije sâm u sebi postao novi semiotički čin, gdje pošiljalac i primalac mijenjaju mjesta. U svakom slučaju, pitanje da li je interpretator svjestan svoje ili njene aktivnosti nije toliko bitno koliko je bitno pitanje kako dolazi do interpretacije, zašto, i šta znači interpretirati ga na ovaj način“ (Bal, 1994, 6). Zamjenom mjesta zatvara se krug interpretacije, tj. dolazi do završetka procesa, iako on uvijek iznova započinje i nikad se zapravo ne prekida. Pitanja koja autorka postavlja jesu suštinska jer se u njima ne prepoznaju samo pozicije koje služe kao temelj za cjelokupni proces nego se i postavljaju dublja pitanja o tome šta znači što je neko nešto tumačio na određen način, odnosno, koja je priroda takvog razmišljanja i šta to njemu i drugima govori o samom intepretatoru.

Reprezentacija je uvijek izolovana, ali u isto vrijeme i slobodna u javnom prostoru. Ona je zasnovana na društvenim klasifikacijama nekoga ili nečega. Ipak i ovdje postoji problem – kako se reprezentacija objašnjava iz pozicije društva, ali i iz pozicije kulture: „Sociološki, reprezentacija je sistem društvenih delegacija. Ovaj problem uključuje sljedeće: 'Ko priča svojim glasom i o kome se priča? Kako se pristupa govornicima? Kako su tretirani – sa sažaljenjem i poštovanjem ili neprijateljski. (...) Kulturološki, reprezentacija je sistem označavanja“ (Cross, 1999, 171), a šire posmatrajući, reprezentacija je dio šireg kruga kulture, u koji spadaju „reprezentacija, regulacija, identitet, potrošnja i proizvodnja“ (Talbot, 2007, 17). Iako su obje pozicije važne, pitanjima koja se povezuju sa društvenom pozicijom lako se može potvrditi da je u slučaju DIG osoba sasvim jasno kako nije bitno samo ko govori (samohrana majka ili pripadnik vjerske manjine) nego i to da li je ovoj osobi dodijeljena uloga (pod)naratora i, ako jeste, u kojem kapacitetu, kako je uvrštena u cjelokupnu priču, da li zadržava naratorsku autonomiju (ukoliko joj je dodijeljena) i u kojem omjeru je ona uopšte i posjeduje. U većini medijskog sadržaja sprega moći će biti postavljena u korist onog koji pravi konstrukciju, tako

da je reprezentacija tu da održi *status quo* (Caroll, 1987), odnosno aktivnost koja se koristi za održavanje ustanovljenog odnosa moći. Međutim sasvim je moguće da se taj *status quo* u samom sadržaju ne registruje kao takav zbog stilističkih izmjena npr. promjena u načinu montaže pri tom zadržavajući isti stereotip prema Drugom.

3.3. Posebnosti televizije u procesu reprezentacije ZRO

Reprezentacija kroz televizijske programe je moguća kroz različite formate i oblike, ali je u ovoj disertaciji fokus stavljen isključivo na tipove i oblike reprezentacije uopšte i posebno DIG kroz informativne programe⁸⁰. S tim u vezi i s obzirom na temu disertacije, odmah je važno naglasiti da: „reduktivna priroda novinskog izvještavanja ohrabruje nedostatke stereotipizacije, tako da fraza ili referenca (...) može upućivati na cijeli društveni ili kulturološki kontekst. Stereotipizacija je sama po sebi efekat intertekstualnosti, gdje su označitelji konstantno međusobno citirani iz jednog teksta u drugi, a stereotipi u novinskom izvještavanju stiču značenja sa referencom ne samo prema drugim vijestima-pričama već i prema fikciji i filmu“ (Fulton u Fulton, Huisman, Murphet & Dunn, 2005, 238). Dakle, nedostatak vremena te politički, društveni i finansijski (oglašivači i vlasnici) uticaji onemogućavaju novinare i medijske radnike uopšte da kompleksnije predstavljaju i obrađuju probleme u kojima se nalaze DIG osobe. Umjesto toga medijski radnici preko masovnih medija, uključujući televiziju, moraju da upotrebljavaju intertekstualne poveznice koje jednodimenzionalno i površno uokviruju osobe koje su različite.

Kako bi se to postiglo mogu se koristiti različite vrste reprezentacije, a u medijskom prostoru najčešća je ona koja simplificira predmet pogleda⁸¹, tj. onoga što se posmatra i simbolički uobličava, te svaki put nerealno prikaže određenu osobu ili skupinu ljudi poput DIG. U zavisnosti od vrste odabrane reprezentacije te kombinacije sa specifičnim stavovima publike dolazi do potvrde ili odbacivanja stereotipa. Ovo naravno ovisi o ulaznom stepenu tolerancije publike npr. izvještaji o emigrantima, ukoliko su prikazani na objektivan ili pozitivan način, s vremenom stvaraju određene izmjene u stavovima. Odabir načina reprezentacije je samo dio cjelokupne formule, koja prema „Hičinsovoj komisiji ima pet funkcija u društvu: 1. da obezbijedi istinitost, razumljiv i inteligentan prikaz dnevnih dešavanja u kontekstu koji im daje značenje; 2. da služi kao forum za razmjenu komentara i kritike; 3. da obezbijedi

⁸⁰ U fokusu su novinari kao dominantni kreatori ovih medijskih sadržaja. Pored toga važno je naglasiti da se na televiziji u okviru informativnih programa može kreirati medijski sadržaj koristeći različite novinarske forme poput: vijest, izjava, izvještaj, osvrt, reportaža, komentar, anketa. Svaka od ovih novinarskih formi omogućava drugačiji pristup u reprezentaciji DIG.

⁸¹ O pogledu su raspravljali mnogobrojni autori, a Barton (Burton) je kratko sažeo ono što je neizostavno: „Nije samo položaj kamere onaj koji nam govori kako da određene subjekte gledamo na određene načine. Tu je važno i kulturno iskustvo koje unosimo u posmatranje, kao i specifično medijsko iskustvo koje ohrabruje određene načine posmatranja“ (Burton, 2005, 107).

reprezentativnu sliku konstitutivnih grupa u društvu; 4. da predstavi i pojasni ciljeve i vrijednosti društva; 5. da građanima osigura puni pristup dnevnim informacijama“ (Patterson & Wilkins, 2014, 182). Ove obaveze medija jasno ukazuju na to da su mediji ti koji uobličavaju stvarnost, uključujući i način na koji će neka grupa ili pojedinac biti predstavljeni, te određuju koji su to ciljevi i koje grupe sačinjavaju društvo. Zapravo mediji će ovo i učiniti, samo će u cjelokupnom procesu kultivirati (teorija kultivacije; Schiappa; Gerbner) način kako se tumači stvarnost.

Reprezentacija društveno isključenih grupa je izuzetno delikatna jer podrazumijeva dodatni trud na razbijanju postojećih okvira i stereotipa, a da se u isto vrijeme sadrže značenja koja će publici omogućiti da se povežu sa njihovim postojećim sistemom vrijednosti. Djelimično rješenje nudi Ričard Dajer (Richard Dyer), koji je prepoznao posebnosti reprezentacije: 1. medijalizacija stvarnosti; 2. reprezentator nečega koji se predstavlja kao tipičan (npr. stereotipna predstava Roma); 3. nastup u ime ljudi (Dyer prema Jeager & Bowman, 2005, 113). Svaka od ovih posebnosti jasno stavlja do znanja da je riječ o hegemonij igri u kojoj DIG osobe imaju inferiornu ulogu. One su te kojima se daje mogućnost da budu potpripovjedači⁸², ali se omjer moći ne gubi. Ovo se, na primjer, postiže narativom „prevladavanja“, koji je „toliko dominantan u reprezentaciji invaliditeta da se gotovo čini kako ne postoji alternativa. Ako se osobe sa invaliditetom ne bore protiv ograničenja koja im nameću njihova stanja i pritom nas obogate, šta je onda zapravo priča?“ (Murrey, 2008, 16). Drugim riječima, medijskim izvještavanjem o DIG osobama i načinom kako su one predstavljene mediji mogu da stvore katarzu kod publike, pozicionirajući osobu sa zdravstvenim poteškoćama u odnosu na publiku i autore kao prividno superiornu nad narativom, ali ne i nad samom sobom (ukoliko je osoba predstavljena kao personifikacija⁸³ svoje zdravstvene različitosti), njihovom zdravstvenom različitošću i kontekstom.

Reprezentacija zdravstveno različitih i svih kategorija Drugih potenciraju jednu verziju stvarnosti, iako se čini da postoji izbor. Kad se prikazuje verzija stvarnosti DIG osobe, onda se zapravo ona ne prikazuje očima DIG osobe nego očima autora, koji ima određenu usađenu percepciju o toj osobi, tako da autoru nije cilj da predstavi stvarnost nego da postavi prihvatljivu verziju stvarnosti (Harper, 2009). Prihvatljiva verzija stvarnosti je rastegljiva jer ona prije svega mora biti prihvatljiva autoru, potom publici i u nekim slučajevima samim DIG osobama. Ovaj problem je posebno izražen kod osoba koje su autistične, ali i kod još nekoliko kategorija

⁸² Potpripovjedač bi bila osoba koja ima određenu kontrolu nad narativom, ali je ona samo prividna, jer autori medijskog sadržaja imaju kontrolu nad njenim pripovijedanjem.

⁸³ Personifikacija je jedan od najzastupljenijih tropova, ostali su: “Sinagoge, metafore i metonimije (...) Metafore ovise o međusobnoj reprezentaciji; metonimije koriste jednu stvar (dim) kako bi asociirale na druge (vatra); sinagoge koriste dijelove stvari (ruka) za cijelu osobu“ (Fulton u Fulton, Huisman, Murphet & Dunn, 2005, 23-24).

zdravstvenih različitosti poput težih oblika intelektualnih poteškoća, jer reprezentacija njih i njihove stvarnosti ne može biti smještena u neki od postojećih narativa niti svedena na njih (Murray, 2008). Razlog za to je činjenica da osobe sa težim oblikom autizma nisu prisutne, tako da ne mogu biti ništa više od objekata posmatranja. Upravo u primjerima izvještavanja o ovim kategorijama različitih primjetno je da nema velike razlike u odnosu na druge kategorije. Tako je „medijska slika siromaštva [je] stereotipna, banalna i hladna, oblikovana administrativnim jezikom” (Valić-Nedeljković i Kleut, 2012, 49) i uvijek orijentisana na odnos između većine i manjine.

Kad je riječ o novinarskoj dužnosti da što kvalitetnije izvještavaju, a time i reprezentuju DIG osobe, važno je da su novinari svjesni toga da oni umnogome konstruišu ulazne faktore u procesu dekodiranja poruka od strane publike. Drugim riječima, novinari moraju znati odgovore na sljedeća pitanja: „Da li reporter zna kad da postavi osnovna novinarska pitanja, i kome da ih postavi? Kako reporter zna kad je na pitanje dat odgovor?” (Manoff & Schudson, 1987, 7). Ukoliko novinar ne zna šta da pita (nije upoznat sa temom, životom i problemom DIG osobe) ili pita samo određene osobe (stručnjak i predstavnik vladinih institucija se izdvajaju kao primarni izvori) te ne razumije kompleksnost teme, novinar će nesvjesno mnogo uticati na način reprezentacije različite osobe. Naime, neprofesionalna praksa vodi do toga da se prilog dodatno odvaja od mogućnosti predstave stvarnosti koja može ići u korist DIG osoba.

Jedna od posljedica ove prakse prilikom TV izvještavanja jeste da se ono često „veoma oslanja na tehnike pripovijedanja i kao rezultat pršti narativnom energijom“ (Johnson, 1983 prema Berning, 2011, 15), odnosno, autor medijskog sadržaja se prvenstveno oslanja na postojeće narative pri tom ne odvajajući DIG osobu od svog stereotipa i različitih medijskih okvira. Shematizovanim predstavljanjem stvarnosti publici se u isto vrijeme olakšava osnovno razumijevanje, ali se i otežava kompleksno razumijevanje, koje bi trebalo da dekonstruiše problem. Pored ovog, tu je i problem naturalizacije predstavljenog (Kieran, 2002), što podrazumijeva vizuelni dio poruke, koji formulatično koincidira sa simboličkim sistemima, i usađen je u reprezentaciju, tako da će osoba koja je Rom biti predstavljena kao prljava, emotivna i vesela osoba sa jasno istaknutim fizičkim razlikama u odnosu na dominantnu bijelu populaciju.

Reprezentacija putem informativnog TV programa posjeduje adut koji je jači u odnosu na sve druge masovne medije, a to je – pokretna slika⁸⁴. Naime, televizija ima mogućnost da predstavi neki događaj pomoću pokretnih slika i tona čime se stvara osjećaj nestvarnog tj. onog što se nije zaista i dogodilo nego predstavlja projekcije autora medijskog. Ove osobine

⁸⁴ Iako internet kao masovni medij ima ovu mogućnost, on nije baziran isključivo na ovom komunikacijskom kodu.

televizije pruža veću mogućnost da gledaoca uvjeri kako je ono što vidi stvarna osoba, odnosno „da je elektronska slika čoveka na televizijskom ekranu portret, reprodukcija, ili zamena za čoveka od krvi i mesa koji se nalazi u svetu empirijske stvarnosti“ (Dačić u Šarčević, 2011, 78). Kompleksnost pokretnih slika, tj. filma ili TV programa, leži u tome što on ne sadrži samo nivo koji se odnosi na gramatiku kakvu poznajemo iz jezika nego i filmsku gramatiku, koja uključuje mnogo složeniji odnos i manipulaciju kodovima, ostavljajući prostor za manipulaciju, ali i veće bogatstvo simbola i njihovih odnosa.

Bogatstvo značenja i njihova komunikacija sa publikom, koja je čulno najbliža svakodnevnoj komunikaciji (iako virtualna komunikacija sve više dobija na značaju), televiziji (u ovom slučaju TV priloga) daju mjesto relacionog mikrouniverzuma – na jednom nivou, tj. unutar sebe samog, on se zadržava isključivo na morfološkim nivoima i ne omogućava stvaranje odnosa koji nadilaze gramatičku bazičnost. Isto tako, ako se posmatraju relacije na sintaksičkom nivou, onda se opet mora voditi računa o tome da i ti odnosi ne mogu postojati ako se njihovi elementi i sami odnosi ne mogu prepoznati izvan tog sistema tj. unutar nekog šireg i (sve)obuhvatnijeg sistema. U tom slučaju, ono što se radi, događa i ono što se želi uraditi, odnosno ono što novinar želi da se dogodi koristeći implikacije primjetne u jeziku i ostalim elementima TV priloga, jeste da se zada okvir djelotvornosti kako samom naracijom tako i zahvaljujući akterima unutar priče. Istovremeno novinar i sebe smješta u ulogu subjekta, otvarajući sebi mogućnosti za djelovanje unutar uredničkih, društvenih, političkih i kulturnih limita, (ne)znajući pritom svoje limite⁸⁵. Dakle, televizija daje multiplatformski pristup u opisivanju stvarnosti, gdje relacioni mikrouniverzum priloga ipak ne može da postoji otrgnut iz cjelokupnog konteksta⁸⁶ koji izlazi izvan okvira medijske sfere, ali može da stvara privid da je to postignuto.

Na tragu ove tvrdnje je bio i Kros (Cross), koji je smatra da televizija „organizuje i diskurs i slike. Istraživanjem organizacije diskursa moramo obratiti pažnju na relativnu otvorenost programa, a posebno na to kako su različiti glasovi sukobljeni. Orkestracija slika unutar programa može potaći organizaciju diskursa (potvrdom autoriteta govornika i podvlačenjem onoga što je rečeno) ili može da ga preskoči ili sabotira“ (Cross, 1999, 171). On zapravo uvodi važnost „onoga koji kontroliše“, tj. samog novinara kao autoriteta priloga, autora i „onog koji sklapa“ (montaža) slike (same predstave, ali i simboličke konstrukte). Analiza učesnika kao „narativnih uloga ili narativnih funkcija“ (Machill, Köhler, Sebastian & Waldhauser, 2007, 9) otvara mnoštvo pitanja: Koja je to perspektiva posmatrača, osobe koja

⁸⁵ Limiti su definisani samom prirodom narativa.

⁸⁶ Način na koji se tretira kontekst i sve u njemu važan je za razumijevanje reprezentacije i prenosa poruke, jer autor ima mogućnost da kroz kontekst mijenja smisao, funkciju i informativnost poruke (Eko, 1973 prema Koković, 2007, 27).

gleda TV vijest ili novinara i/ili snimatelja (može da bude ista osoba)?; Da li ugao posmatranja novinara i/ili snimatelja može da se izjednači sa uglom posmatranja gledaoca ili je tu zapravo riječ o opravdanju za obradu vijesti, događaja i aktera na određen način. Isto tako se otvara pitanje neophodnosti postojanja radnje: Šta ako radnja zapravo samo postoji u vidu simulakruma radnje, to jest ako se radnja predstavlja kao radnja čak ako ona i nije postojala?; Da li se okrnjenom pričom, a najčešće se izostavlja treći čin (razrješenje tj. povratak u balans), uspješno ostvaruje kognitivni disbalans koji rezultuje potvrđivanjem stereotipa.

Televizijska djelatnost, posebno komercijalnih TV stanica, mnogo zavisi od oglašivača. Ovaj problem je u određenom omjeru prisutan i kod dijela javnih medija, naročito kod onih koji prihode dualno ubiru tj. i kroz pretplatu i kroz komercijalne izvore. Ova činjenica značajno utiče na način kako će se formirati narativi i kako će biti reprezentovani događaji i osobe, uključujući tu i DIG osobe i njihovi problemi. Posljedica pritiska sponzora je ta da će se izdvojiti dominantne predstave i teme koje će privući publiku što će direktno uticati i na porast profita jer će cijene zakupa medijskog prostora biti više. Zato će dubinski pristup u analizi teme biti zanemaren ili će tema u potpunosti biti zanemarena ukoliko nije „komercijalna“ ili nije obrađena na privlačan način pri tom oponašajući trendove u načinu montaže i pričanju priče. U nepoželjne slike i teme koje tretiraju DIG osobe, jer one najčešće ne odgovaraju vlasnicima medija, a time posljedično i urednicima. Ipak, ovo ne mora biti pravilo kad je riječ o tranzicijskim zemljama poput BiH kao i od vrste medija tj. da li je riječ o javnoj ili komercijalnoj TV stanici. U slučaju javnog medija tj. TV stanice koja pripada javnom servisu BiH jasno je da se teme ne određuju na osnovu komercijalne isplativosti nego tako da ispune zakonski okvir koji, između ostalog, definiše uloge i dužnosti javnog servisa. S druge strane, komercijalne TV stanice ne moraju da vode računa o zakonu već se prilagođavaju potrebama tržišta odnosno svoju programsku politiku postavljaju u skladu sa tržišnim pravilima, odnosno prije svega se usmjeravaju na sadržaj koji će privući oglašivače jer privlači veliki broj gledalaca.

Upotreba televizije u reprezentaciji osoba sa zdravstvenim različitostima najčešće se orijentiše samo na snagu slike⁸⁷. Tako su „slike pojedinaca sa invaliditetima, najčešće djece u bolnicama ili njegovalištima, konstantno prikazivana na našim TV ekranima, stvarajući mit da je invaliditet sinonim za bolest i patnju“ (Jeaeger & Bowman, 2005, 114). Zapravo, na ovaj način se vrši spektakularizacija i voajerizacija ZRO tako što invaliditet postaje ne samo oznaka nego i označeno tj. invaliditet se izjednačava sa osobom koja ima invaliditet čime se vrši njegova dehumanizacija i objektivizacije te se ona predstavlja kao nešto što je

⁸⁷ Publika o zdravlju saznaje ne sa razmjnom iskustva sa drugim članovima zajednice, već i kroz medije tako što „medijska reprezentacija zdravlja i bolesti proizvodi i kopira značenja u vezi sa zdravljem i bolesti“ (Lyons, 2000, 349).

drugačije/neprirodno/abnormalno⁸⁸. Ove slike se najčešće uklapaju sa temama koje se tiču njege i problema u vezi sa zdravstvenim procedurama, zdravstvenim trendovima i ličnim pričama (Rosenstiel, Just, Belt, Pertilla, Atiba, Dean & Chinni, 2007, 164). U skladu sa ovim rezultatima, koji su dobijeni iz istraživanja provedenih u zapadnim zemljama, može se zaključiti da bi poželjan model izvještavanja i reprezentacije ZRO osoba i njihovih problema, kao i uopšte Drugih, trebalo da bude kombinacija sve tri vrste priča. Možda bi na taj način bila izbjegnuta društvena integracija bez solidarnosti (Brunkhorst, 2004, 107), pasivizacija svih strana⁸⁹, potaknuta stvarna solidarnost i proces društvene reintegracije.

3.4. Uokviravanje kao strategija medijske reprezentacije

Pojam okvir podrazumijeva razumijevanje pojmova znaka, denotacije i konotacije te uopšte procesa razumijevanja stvarnosti i onoga što se u nju ne bi svrstalo. Upravo zato prvo pitanje bi moglo biti „Šta je znak? (...) Znak je znak ne samo zato što stoji u ime nečega, već i zato što ne stoji za nešto drugo. To je razlika između crvenog i zelenog, pomoću koje oba ova znaka imaju funkciju. Ova razlika je osnova semantike“ (Bal, 1994, 8). Problem koji je uočila Bal otvara minimalno dva pitanja: Čemu znak služi tj. sa čim i o čemu znak komunicira?; Da li znak može da komunicira sâm i šta mu je za to potrebno. I samo pitanje Šta je znak? ne mora direktno da implicira kako je znak nešto materijalno (čulno spoznajno), niti da je, ako bi se posmatrao samo u tim okvirima, nedovoljan kako bi se razumjela baza problema.

U postmodernoj postavci stvarnosti teško se može tvrditi da je znak čist i nepromjenjiv, već bi se prije moglo govoriti o onome što je Bodrijar tvrdio – „Znakovi više nemaju jasnu referencijalnu funkciju već se odnose samo prema 'logici' drugih znakova. Posljedično, znakovi su postali sopstveni simulakrumi, sopstveni simulirani efekat, u potpunosti nestali iz bilo kakve veze sa stvarnošću“ (Cross, 1999, 51). Drugim riječima, znak nije određen u odnosu na njegov antipod, jer on više i ne postoji⁹⁰ nego je on spoj i valer svog prvobitnog značenja koje je uvijek tu u vidu nekakve vrste asocijativnog prtljaga koji zadržava bazu. Na ovaj način znakovi sebe simuliraju, gube svoju esenciju, a nadopuna bi bila da je oni različitim primjenama ponovo izgrađuju izmijenjenu te je vraćaju u određenom omjeru svom prvobitnom značenju, jer bez bilo kakvog povezivanja sa prvobitnim značenjem, njegovo dekodiranje ne može da da željene rezultate. Ipak, znak u isto vrijeme može da bude u potpunosti izmijenjen, otrgnut od svog

⁸⁸ Kao što je ranije napisano, ova praksa nije nova time što su prije Drugi bili dio cirkusa ili različitih trupa u kojima su njihove različitosti isticane za potrebe ostvarivanja profita, a to isto rade i današnji mediji kroz prenaplašavanje različitosti i osoba pute serijala (naročito igrani program), ali i informativnog programa. Na taj način se vrši monetizacija različitosti iz koje profit imaju samo TV stanice.

⁸⁹ Prije svega društveno isključenih osoba i opšte javnosti.

⁹⁰ Osobine koje se uz rasističke tendencije pripisuju pripadnicima bijelaca i crnaca sve se više miješaju npr. u popularnoj kulturi

primarnog značenja i da kao takav nosi novo značenje, koje nikad nije fiksirano, nego se uvijek mijenja u zavisnosti od konteksta, iskustva⁹¹ onog ko ga koristi, ko ga tumači te niza drugih elemenata koji utiču na način njegove upotrebe i tumačenja.

O slojevitosti značenja i moći koje nose znakovi pisao je i Bart u „Mitologijama“ (1973), gdje je „analizirao mnoštvo svakodnevnih fenomena (reklame, popularne filmove, sportske događaje itd.) i dokazao da postoje dvije vrste značenja: ono koje se odmah shvata i ono koje se 'prenosi' preko primarnog značenja“ (Jensen & Jankowski, 1991, 140). Ovaj Bartov zaključak dodatno osnažuje argument o fluidnosti znaka, ali isto tako i značenja i dekodiranja, te ukazuje na višedimenzionalnost znaka. Znak svoj prvi nivo koristi da bi poruka mogla biti razumljiva, ali potom dolaze svi naredni slojevi značenja, koji ovise o tumaču i njegovoj sposobnosti tumačenja. Tako npr. medijski okvir siromašne osobe u TV prilogu ima prvi sloj značenja, u kojem publika razumije šta vidi na ekranima, ali nakon toga sva naredna upisivanja značenja izlaze iz kontrole autora i posrednika. Međutim, ni ovo nije dovoljno, jer se mora posmatrati i cjelokupni kontekst u koji su znakovi usađeni. To bi na istom primjeru značilo – da li uz prikaz siromašne osobe na ulici koja prosi ide tužna muzika, da li autor priloga u off-u priča optimističnu priču, da li je osoba snimljena iz gornjeg ili donjeg rakursa, ili je snimljena u zapuštenoj ulici, ili u ulici punoj skupih butika itd. Dakle, kontekstualizacija znakova značajno utiče na dekodiranje.

Denotativna i konotativna svojstva jednog znaka ili zbira znakova uzrokovana su već navedenim faktorima, a polazni je stvaralac nekog skupa znakova. U slučaju ovog rada to bi bile osobe zadužene za stvaranje medijskog sadržaja. Uvidom u kompleksnost produkcije medijskog sadržaja, jasno je da mnogobrojne osobe u cjelokupnoj strukturi jedne medijske organizacije učestvuju, direktno ili indirektno, u manjem ili većem omjeru, na konačni medijski sadržaj (u ovom slučaju TV prilog u informativnom programu). U cjelokupnom procesu postoje i akteri koji nisu dio medijske organizacije, ali opet utiču na stvaranje značenjskih okvira (od stejkholdera, preko spoljnjih stručnjaka, akademske i stručne javnosti, opšte javnosti, političkih centara moći, oglašivača itd.). Dodatni uticaj na formiranje okvira imaju i prethodna iskustva, ali i kulturološka pripadnost i samoidentifikacija medijskih radnika i svih drugih. Dakle riječ je o začaranom krugu, u kojem jedni okviri generišu nove, jedan stereotip utiče na određivanje načina uokviravanja nekoga i/ili nečega, tako da bi npr. novinar koji je rasista možda reprezentovao osobe drugih rasnih pripadnosti vodeći se svojim sistemom vrijednosti zasnovanim na stereotipima.

⁹¹ Iskustvo je teško obujmiti, zato bi se možda moglo reći da je ono sastavljeno iz svega naučenog i spoznatog u životu pojedinca.

Entman se detaljno bavio okvirima⁹², a najobuhvatniji zaključak bi bio da okviri „odabiraju određene aspekte doživljene stvarnosti i pretvaraju ih u istaknutije dijelove komunikacijskog teksta, promovišući na taj način definisanje određenih problema, posljedičnih interpretacija, moralnih procjena, i/ili preporuke načina postupanja u skladu sa onim što je opisano“ (Entman, 1993, 52). Okviri su utisnuti u tekst⁹³ putem raznih stereotipa, mitova, predrasuda, koji se prizivaju i oblikuju u konačne reprezentacije nekoga ili nečega. U isto vrijeme, okviri se mogu posmatrati i kao „uporne mustre kognicije, intepretacije, prezentacije, selekcije, naglašavanja, isključivanja, pomoću kojih oni koji manipulišu simbolima rutinski organizuju diskurs“ (Gitlin, 1980, 7). Ipak, ovdje postoji problem sa sintagmom „rutinska organizacija“, jer iako bi se za okvire moglo reći da su formulatični konstrukti, u njihovo stvaranje se ulažu mnogobrojni kreativni naponi. Možda bi bolje bilo reći da su oni rutinski određeni, ali kompleksno kontekstualizovani unutar određenog mikro-narativa (priča jednog TV priloga).

Gandy i Grant (Gandy i Grant) prepoznaju šest ključnih karakteristika okvira kao organizacijskog principa medijskog uokviravanja: organizovanje, principi⁹⁴, dijeljenje, istrajnost (dugotrajnost), simboličnost i strukturalnost (Gandy & Grant, 2008, 28). Svaka od ovih karakteristika ukazuje na kompleksnost pojma, kao i samog procesa uokviravanja, ali je važno naglasiti da, iako su ove karakteristike poželjne kako bi se povećao konotativni potencijal okvira, one ipak ne moraju da budu podjednako razvijene. Zapravo, djelimična nerazvijenost neke od njih može dovesti do povećanja rastepljivosti konotacija, što u tom trenutku za tu poruku može biti poželjno, npr. nepotpuna organizacija okvira osobe sa intelektualnim različitostima uzrokuje nerazumijevanje u odnosu na *normalne*. Zapravo, bilo koje odstupanje ili izmjena u okviru može biti korištena za razbijanje stereotipa i diskriminacije društveno isključenih grupa. Međutim stvaranje okvira i modela reprezentacije se ne ograničava isključivo na produkciju nego i na samu TV stanicu tj. koje su primarne vrijednosti TV stanice, čime se rukovode vlasnici i urednici te koja filozofija poslovanja se primjenjuje. Drugim riječima to bi značilo da potenciranje diskursa spektakla, površnosti i zabave uz njegovanje

⁹² Goffman (Goffman, 2009) je jasno razjasnio najčešću zamku prilikom definisanja okvira. On ovaj pojam koristi u širem značenju kad je riječ o najmanjoj jedinici. Dakle, okvir nije fizički ram slike ili fizički limit televizora kao aparata. Recimo okvir u TV prilogu nije definisan samo trenutnim kadrom tj. jednom sličicom koja čini kadar (1/24 sličica u sekundi) nego i vremenom koja ta sličica ima kao i svim drugim elementima koji čine tu jednu sličicu – ton, grafički elementi, sve što nije prikazano i izgovoreno u tom trenutku ili zbiru trenutaka (kadar i scena TV priloga). Čak ni to nije cjelokupna slika okvira, jer on u sebe ugrađuje i sva značenja koja su namjerna, ali i sva ona koja će biti izgrađena prilikom procesa dekodiranja.

⁹³ Posmatrajući tekst u najširem obimu definisanom u pojmovno-hipotetičkom okviru disertacije.

⁹⁴ Od svih navedenih karakteristika, ova je jedina koja nije objašnjena u samom nazivu. Princip bi bio niz apstraktnih principa koji organizuju značenja nekog okvira, npr. ideološki principi koji su se u nacističkoj Njemačkoj vezivali uz Rome ili Jevreje, ali isto tako i za Nijemce putem kontrastne kolektivne samoidentifikacije na nivou apstrakcija.

visoke kompetitivnosti između radnika može uzrokovati drugačiji pristup u procesu reprezentacije, pa i uokviravanja. Dakle, razumijevanje okvira koji je izrađen oko nečega ili nekoga, kao što su problemi osoba sa zdravstvenim različitostima ili osoba sa bilo kojom različitostu (Drugi), ne može da se zaustavi samo na idejama koje se vezuju za gotov medijski okvir nego i cjelokupni proces stvaranja tih okvira.

Medijsko uokviravanje je strategija koja se koristi da bi se izmijenili načini predstavljanja nečega ili nekoga (Lyengar, 1991) te da „pomogne u shvatanju društvenog života jer činjenice nemaju intrinzično značenje“ (Kendall, 2011, 7) tako što će dati „smisao događajima“ (ibid). Da bi se ostvarili željeni rezultati, potrebno je da postoji baza, zajednički temelj koji će obezbijediti početnu razumljivost uokvirenog dijela i cjeline. Drugim riječima, uokviravanje mora da postavi opšte denotativne tačke za koje je kulturološki najizglednije da će biti prepoznate kod publike, odnosno „Uokviravati znači izabrati određene aspekte doživljene stvarnosti i istaknuti ih u komunikacijskom tekstu, na takav način da bi se promovisala određena definicija problema, posljedične interpretacije, moralne procjene i/ili preporuke tretmana“ (Entman prema Reese, Gandy & Grant, 2008, 27). To bi značilo da se koriste metafore, tradicija, mitovi, atrifakti, kontrasti, žargon, dosjetke, narodne mudrosti. Kad je riječ o Entmanovom razumijevanju uokviravanja, ono je zapravo neka vrsta iskrivljenog povećala (lupe) pomoću kojeg se vrši selekcija teme i načina predstavljanja te teme, a sâm proces ima četiri etape: „definisanje problema, identifikacija uzroka, donošenje moralnih odluka, predlaganje rješenja“ (Entman, 1993).

Uokviravanje u bilo kojem medijskom sadržaju⁹⁵, počinje izborom problema i njegovim određivanjem, što najčešće ovisi o uredniku; identifikacija uzroka je selektivna u omjeru u kojem se poštuju pravila novinarskog diskursa (prije svega uravnoteženosti i potpunosti), ali čak i ako TV prilog ima sve aktere, to ne znači da oni i njihove izjave nisu instrumentalizovani; moralni sudovi su najčešće utisnuti u cjelokupni TV prilog i emisiju, ali najčešće nisu eksplicitno predstavljeni; predlaganje rješenja, kao posljednja etapa, uvijek je zapravo iznošenje ličnog ili kolektivnog stava medijskih radnika i onih koji imaju poluge moći. Ipak, ovako segmentiran proces uokviravanja mora da se proširi etapom koja dolazi prije napisa ili TV priloga, a to je urednička odluka o uglu izvještavanja i načinu izvještavanja i pripovijedanja. Razlog za to leži u činjenici da svi elementi koji mogu uticati na konačni rezultat to i čine prije oblikovanja i distribucije.

Da bi uokviravanje uspješno neophodno je da bude diskurzivno konceptualizovano. Polazeći od toga da je „Dualnost diskursa isto natuknuta u Deridinoj konceptualizaciji traga

⁹⁵ Uključujući ovdje primaran predmet istraživanja – informativni TV sadržaj.

nepostojećeg“ i da „Diskurs isključuje ono što mu je simultano eksterijerno i interijerno“ (Macleod, 2002, 8), jasno se može zaključiti da uokviravanje može da upotrijebi ovu moć diskursa kako bi iluzivno ili eksplicitno ukazivalo na tačnosti koje se kao takve tumače unutar tog sistema vrijednosti i vjerovanja. Na ovaj način se ono što nedostaje, tj. „trag koji nedostaje“, može koristiti da se „A' oslanja na 'ne-A', 'postojanje' na 'ne-postojanje', 'prisutnost' na 'odsutnost' kako bi imale svoje značenje, dok u isto vrijeme podčinjava drugi izraz (ne-A, ne-postojanje, odsustvo)“ (Macleod, 2002, 8), čime se grade metanarativi koji će npr. isključivati osobu drugačije boje kože, mentalnog stanja ili pola. uokviravanje funkcionira kao proces koji instrumentalizira sa određenim činjenicama, koristi opšta mjesta i oblikuje nedostatak na način koji će omogućiti dominantno hegemono razumijevanje stvarnosti. Zapravo, medijsko uokviravanje stalno restriktivno djeluje na opisivanje stvarnosti u onom omjeru da odbacuje informacije koje smatra neprikladnim za ostvarivanje svoje agende, npr. uokviravanje problema stanja ustanova za osobe sa psihičkim različitostima.

Uokviravanje je na bilo kojem mediju, uključujući i TV, suptilan način izgradnje stvarnosti jer za razliku od crno-bijelog pristupa upotrebom čiste binarne opozicije⁹⁶ i pristrasnosti onoga ko je autor, uokviravanje koristi binarne opozicije, stavove, stereotipe, ubjeđenja i emocije na kompleksniji način. To je prepoznao i Entman: „Tekst sadrži okvire, koji se manifestuju kroz prisustvo ili odsustvo određenih ključnih riječi, fraza, stereotipnih slika, izvora informacija, rečenica koje nude tematsko ojačavanje komada činjenica ili sudova“ (Entman, 1993, 52). uokviravanje je zapravo proces u kojem dolazi do razgraničenja „bitnog od nebitnog“ za javno mnjenje, određivanja uloga svim akterima, s tim da se, s obzirom na kontekst, adaptacija značenja i uloga aktera može mijenjati što je jasno na primjeru beskućnika koji u jednom TV prilogu može biti predstavljen kao „društveni parazit“, a u drugom kao „onaj koji nije imao sreće u životu“ i žrtva sistema te kao „bolestan, pasivan, bez glasa ili previše ovisan o pomoći“ (Hodgetts, Hodgetts & Radley, 2006, 498). Još jedan primjer bi mogao da bude onaj koji iznosi Drašković, „isticanjem siromašnog pojedinca ili porodice, dok tematski okvir uzima apstraktan, bezlični pristup siromaštvu, fokusirajući se, zapravo, na opšte siromaštvo“ (Drašković u Valić-Nedeljković, 2012, 47). Dakle, proces medijskog uokviravanja je proces ideologizacije zasnovan na već postojećim predrasudama te kolektivnim i ličnim stereotipima o nekome ili nečemu, ali i drugim uticajima (ekonomija, politika, kultura itd.), koji u konačnici izgrađuju frejmove. uokviravanje u medijima, kao etički pragmatičan proces, kontroliše ne samo aktere nego i jezik (smatran u širem značenju)⁹⁷.

⁹⁶ Na primjer, jasna distinkcija između negativaca i pozitivaca u rubrici crna hronika.

⁹⁷ Na primjer gramatičkom pasivizacijom određenih aktera („Dvodnevni pregovori rezultovali su odlukom Vlade da penzionerima isplati penzije u subotu.“ nasuprot „Kao rezultat dvodnevnih pregovora i pritisaka penzionera, Vlada će isplatiti penzije u subotu.“)

Uokviravanje je fleksibilan proces, u kojem pristup određenom problemu, odnosno okvir koji se odabere, može da se mijenja. Tako „mentalne bolesti mogu biti uokvirene kao pojedinac ili briga porodice, problem zdravstvene njege, problem javne sigurnosti, ili na druge načine, gdje svaki okvir u sebi sadrži određenu grupu implikacija društvenih pravila” (Brawley & Brawley, 2003, 288). Svaki od ovih okvira će imati drugačiji pristup, neki će eliminisati ili umanjivati ulogu određenih aktera (npr. liječenih ili trenutnih ovisnika), neki će umanjivati ulogu države u sistematskoj borbi protiv zloupotreba droga⁹⁸ ili ulogu stručnjaka⁹⁹. Konačni kognitivni sklop će se oformiti kroz delikatnu upotrebu retoričkih i ekspresivnih sredstava kako bi se proces koji počinje sa autorima¹⁰⁰ i njihovim sistemima vrijednosti završio sa publikom, koja u svom sistemu vrijednosti, na koji mnogo utiču postojeći medijski okviri, tumači i usvaja dijelove prezentovanih okvira. U suštini, uokviravanje je neophodno kako bi se mogla razumjeti medijski predstavljena stvarnost, međutim ono je pogubno u onom smislu da održava stereotipnu predstavu o elementima i faktorima koji čine stvarnost. Zato se uokviravanje može koristiti, ali je neophodno mijenjati okvire tj. razvijati ih na način koji bi doveo do predstavljanja stvarnosti na znatno kompleksnijem nivou.

3.4.1. Specifičnosti uokviravanja pri reprezentaciji ZRO u TV programima

Zdravstvene različitosti, jednako kao i bilo koje druge različitosti, imaju istu polaznu tačku – razlikovanje od uobičajenog. Uobičajeno tj. normalno je diskurzivno određeno i kao takvo postoji isključivo u apstraktnim okvirima. Ovo bi podrazumijevalo da je zdravstvena različitost uvijek obilježena u odnosu na ono što se smatra „normalnim“/zdravim. Koncept zdravlja je ranije obrađen u objašnjenju medikalizacije i društvenog određivanja zdravstvene različitosti, ali suština jeste da se drugačija zdravstvena stanja obilježavaju kao zdravstvene anomalije i bolesti. Ova polazišta diktiraju i polazne postavke¹⁰¹ za medijsko uokviravanje zdravstvene različitosti.

Jedan od glavnih specifičnosti medijskog uokviravanja jeste problem pogleda (eng. gaze), koji bi se mogao razumjeti kao proces pasivizacije onoga ko je posmatran (ZRO i uopšte Drugi) putem reprezentaciju na konkretnom i apstraktnom nivou pri čemu bi konkretni nivo npr. bio snimak osobe koja ima amputiranu nogu ili je stara¹⁰², dok bi apstraktni nivo bio

⁹⁸ Često izbjegavanje pitanja preventive, tretmana i zbrinjavanja osoba koje se bore sa ovisnošću.

⁹⁹ Psihijatri koji direktno ukazuju na propuste države u borbi sa ovim problemom.

¹⁰⁰ Autori, tj. medijski radnici kao osobe sa postojećim uvjerenjima, ne mogu da objektivno izvještavaju „jer to presuponira da netaknuta interpretacija događaja kao radnja postoji prije izvještaja“ (Belsey & Chadwick, 1992, 102), a i zato što je „Svaka osoba [je] sposobna da interpretira radnju ili tekst tako da se uklapa u njene horizonte, i da reciprocitetno koristi radnju kako bi izazvala svoje horizonte“ (Belsey & Chadwick, 1992, 99).

¹⁰¹ Određivanje binarnih opozicija zdrav/bolestan, abnormalan/normalan, mi/oni itd. od samog početka rada na produkciji TV sadržaja.

¹⁰² Prema Deju, stare osobe se „najčešće [se] prikazuju kao nemoćni, zaboravni, detinjasti i tvrdoglavi“ (Dej, 2004, 482).

problemi naplate socijalne zaštite ili penzija. Ako se na primjer posmatra autizam, moglo bi se zaključiti da „Kao stanje koje ne odaje automatski svoju prisutnost, i za razliku od određenih drugih poteškoća, autizam može proći neopažen, nevidljiv“ (Murray, 2008, 122). Ovo otvara prvi problem koji razdvaja različite kategorije zdravstvene različitosti i drugih društveno isključenih grupa. Naime, neke od kategorija DIG skupina nije moguće prepoznati samo gledanjem. Prepoznavanje može da uključuje i auditivni dio, ali ni tad ne mora biti jasno za svaku kategoriju da je drugačija te je upravo tad neophodno da se izvrši klasifikacija. Mediji to rade etiketiranjem samim tim što određenu osobu dovode u kontekst sa problemom, npr. inkluzije djece sa blažim oblicima autizma u redovnu nastavu. Dakle, uokviravanje u slučaju različitih (Drugih) ne samo što određuje okvir za različite kategorije nego ih i identifikuje, ali na takav način da gledalac traži i da gleda različitost. Drugim riječima, potreba za pogledom je u isto vrijeme i potreba za pronalaženjem ne samo različitosti po svojoj fizičkoj postavci nego ona uvijek uključuje i određivanje različitosti pomoću kulturoloških odrednica. Medijsko uokviravanje značajno pomaže da se perspektiva gledaoca (eng. gaze) usmjerava u zavisnosti od namjera onih koji utiču na produkciju sadržaja.

Problem perspektive može da se podijeli na dva pitanja: kakva je perspektiva (negativna, pozitivna ili uravnotežena) i kome ona pripada (primarno autoru, sekundarno gledaocu). Tako se može govoriti o perspektivi *normalnog*¹⁰³ usmjerenoj prema DIG osobi te perspektive DIG osobe usmjerenoj prema samoj sebi i ostalim Drugima. To su perspektive koje se u procesu proizvodnje medijskog sadržaja potvrđuju i zadržavaju na različitosti¹⁰⁴. Dodatni problem perspektive, ukoliko se tumači i na početnom nivou, kao doslovno gledanje u nešto ili nekoga, može se govoriti o buljenju i voajerizmu. To znači da kameraman/novinar bulji u DIG osobu kroz kameru i time je opravdan u svom intruzivnom ponašanju, koje je inače društveno neprihvatljivo. U isto vrijeme taj medijski radnik snimanjem DIG osobe gledaocu omogućava da bude voajer, da se prepusti svojoj potrebi za gledanjem, a da pritom ne osjeća društvenu kritiku. Ovaj problem stvara potrebu da se u model ugrade savjeti kojima bi se voajerizam i senzacionalizam smanjili na minimum. Naravno, prikazivanje DIG osobe nije toliko jednostavno, već će i dijagetičko punjenje (sadržaj koji oblikuje kontekst i u kojem se odvija priča) uticati na konačnu reprezentaciju i na kraju percepciju DIG osobe u očima tercijarnog posmatrača (primarni posmatrač je kameraman, sekundarni je novinar kao tvorac glavnog narativa, a tercijarni je publika).

¹⁰³ U ovom kontekstu najvažniji je pogled medijskih radnika, ostalih koji utiču na konačni medijski proizvod i zdravstvenih stručnjaka.

¹⁰⁴ Na primjer novinar može biti senzitivan prema autističnom djetetu, ali on ga najčešće posmatra i predstavlja kroz njegov autizam kao jedini aspekt djetetove ličnosti.

Kad je riječ o autizmu i zajedničkim specifičnostima medijskog uokviravanja zdravstvene različitosti, zanimljivo je opažanje Harpera, koji istražujući načine reprezentacije autizma zaključuje: „Priče i događaji o autizmu koji se značajno uvećavaju oko nas su markeri određene vrste želje da se uključi u interakciju sa ljudskom različitosti, ali će se vjerovatno, kao što je bilo dosad, ta želja s vremenom izmijeniti. Autizam će najvjerovatnije s vremenom doživjeti istu sudbinu kao i shizofrenija, za koju se prije smatralo da je mogući izvor kreativnosti i čuda, a sad je najčešće povezana s medijskim pričama o zločinu ili pitanjima javnog zdravlja“ (Harper, 2009, 225). Dakle, uokviravanje različitosti je prelazno, prilagođava se i biva upotrijebljeno kod različitih kategorija. Ovim se još jednom može potvrditi formulatičnost uokviravanja sa minimalnom kontekstualizacijom kako bi publika, kroz već formirane dinamike aktera u mitovima i metanarativima, što brže i jasnije mogla primiti namjerenu poruku.

Specifičnost u medijskom uokviravanju različitih putem televizije je i vizuelizacija različitosti, ali ne samo „objektivne spoljašnjosti“ (ono što je prikazano) nego i „stvarnosti“ iz perspektive DIG osobe. To bi značilo da se igrani, kao i dokumentarni i informativni programi, uz rekonstrukcije događaja koriste dramtizacijom različitosti kroz perspektive DIG osoba. Stvaranjem pripovjedne platforme iz prvog lica najčešće se postiže potvrda različitosti. Npr. osoba koja je alkoholičar ili ovisnik ili shizofrenik u ovim će dramtizacijama imati doslovno zamućen pogled na stvarnost, sa čestim prekidima i stalnim izobličenjem određenih dijelova prikazivane stvarnosti¹⁰⁵. Ova praksa otvara pitanje da li se sa njom jačaju ili razbijaju okviri i stereotipi. Naravno, objektivnost je kod dokumentarnih i informativnih emisija u potpunosti dovedena u pitanje, ali u njoj postoji i određen potencijal da se publici intenzivnije približi iskustvo DIG osobe.

Naredna karakteristika reprezentacije različitih uz korištenje strategije uokviravanja različitih, uključujući i ZRO, jeste podsjećanje na različitost i održavanje mitova, pa tako „obilježavanjem mentalno bolesnih osoba kao drugačijih, pri čemu slike ludila funkcionišu na dva nivoa: prvi nivo, na kojem se odvija društvena konstrukcija kategorija bolesti; drugi nivo, na kojem se obavlja internalizacija takvih slika pojedinaca ili grupa koje su označene kao 'lude'“ (Cross, 1999, 161). O prvom nivou se već diskutovalo, ali drugi nivo otvara nova pitanja – u kom odnosu izbor aktera, koji su obilježeni kao „ludi“, doprinosi održavanju postavljenih mitova¹⁰⁶. Ako je neko određen kao lud ili senilan, njegova uloga je najčešće isključivo potvrda postojećeg stereotipa. Problem etiketiranja je i dublji jer direktno utiče i na „normalne“ time

¹⁰⁵ Ovu temu je djelimično dotakao i Kros (Cross, 1999, 293).

¹⁰⁶ Mnogo više o stereotipnoj reprezentaciji osoba sa psihičkim poteškoćama potražiti u knjigama „U medijskom ludilu“ Ota Vala (Otto Wahl), Glasgow Media Group in Media and Mental Distress (1996) i „Mentalna bolest u popularnim medijima“ (2012) urednika Lorensa Rubina (Lawrence Rubin).

što se održava kontrast, odnosno izbjegavanje označavanja kao drugačijeg kroz praktikovanje svega što je suprotno od različitog. Na taj način se održava status quo – „normalni“ ljudi su jaki, nezavisni, ne traže pomoć, ne ovise ni o kome, a različita osoba ima bar neki od ovih „nedostataka“ ili „slabosti ličnosti“. Suprotnost tome bi mogle da budu osobe sa fizičkim poteškoćama koje su „U industriji zabave, [invalidi su] u različitim vremenskim periodima predstavljani kao žrtve, kao zli i opasni, kao ogorčeni i nesposobni” (Dej, 2004, 497).

Sve nabrojane specifičnosti uokviravanja zdravstvene različitosti, kao i svih kategorija različitosti, služe kako bi se okviri o različitosti održali, a sa njima i stigma. Tako se u slučaju stigmatizacije samoubica u priložima i napisima koriste okviri koji izoluju i odbacuju osobe koje su počinile samoubistvo i njihove porodice tako što „negativni stavovi osnažuju osjećaje krivnje, srama, potiču socijalnu izolaciju, čime se povećava vjerojatnost pojave dubljih psihičkih problema” (Jokić-Begić u Hadžiselimović, Plavšić, Pregrad i Rusijan, 2009, 93). Upravo je ova delikatna razlika srž problema uokviravanja različitih. Pogrešan pristup u medijskom uokviravanju bilo koje različitosti dovodi do opasnosti da se diskriminiše različitost i osoba, tako da bi mogući naredni korak u diskusiji o medijskom uokviravanju bio ne samo njihova potpuna revalorizacija u cilju razvoja ljudskih prava i pozitivne društvene prakse u interakciji sa Drugim i razumijevanju specifičnosti svih kategorija različitosti, već i stvaranje novih okvira koji bi taj proces mogli da ubrzaju.

3.4.2. Vrste okvira u reprezentaciji ZRO u TV programima

Glavni rezultat medijskog uokviravanja društveno isključenih grupa, uključujući tu i zdravstveno različite osobe, jeste održavanje i osnaživanje stereotipa o različitosti. U zavisnosti od vrste medija, prostor za prenos poruke može biti dosta ograničen i kratak te se zato autori često okreću stereotipima, odnosno mentalnim slikama koje se „ponašaju kao prečice u razvoju nijansiranih filmskih ili TV likova (...) koji često nepotpuno ili netačno portretišu grupu kojoj lik pripada“ (Gordon, Kittros, Merrill & Reuss, 1999, 127). Iako ova grupa autora piše o igranim medijskim sadržajima (filmovi i TV serije), ovi problemi i posljedice su još izraženiji kod informativnog programa, prije svega zbog još kraćeg vremena za realizaciju programa. Ipak, to ne znači da se uokviravanje mora isključivo izvoditi preko ustaljenih šablona i obrazaca koji su objašnjeni u prethodnom potpoglavlju, ali stvarnost jeste da u BiH društvu mediji vode „stereotipno i senzacionalistički prikazivanje marginalizovanih grupa u medijima. Naime, ako ih ne ignorišu, mediji pripadnike tih grupa prikazuju kao jadnike, gubitnike, nebitne likove, isključene iz društva, zatvorene u unaprijed zadate uloge“ (Dedić i Milojević, 2010, 19). Automatizovano dodjeljivanje zadatih uloga onesposobljava ne samo DIG osobe nego i cjelokupnu javnost u procesu usvajanja kompleksnijih obrazaca promišljanja o različitosti.

Osobe sa psihičkim poteškoćama¹⁰⁷ su ZRO grupa, koja je najzastupljenija u medijima, bez obzira na to da li je riječ o igranom, dokumentarnom ili informativnom programu. Popularna kultura je, kao što je ranije pisano, portretisala osobe sa psihičkim poteškoćama gotovo uvijek na isti način, a postojeće razlike u uokviravanju su premještane sa jedne kategorije na drugu (navedeni primjer prebacivanja određenih okvira sa shizofreničara na autistične osobe) te se netačno prikazuju problemi koje određene kategorije zdravstvene različitosti imaju. Zapravo, uokviravanje osoba sa psihičkim poteškoćama zasnovano je na vjekovnim mitovima, koji su samo manjim omjerom izmijenjeni (u redu je imati psihičku poteškoću, ali ona je... slijedi upotreba postojećeg okvira).

Osobe sa psihičkim poteškoćama su najčešće prikazivane kroz negativne asocijacije, o čemu su se usaglasile i osobe u fokus grupi provedenoj prije tri godine u BiH – „Oni su prikazani na ponižavajući način, sa podsmijehom, sa sažaljevanjem osuđivanjem, prikazani su kao luđaci, koljači i monstrumi. (...) Mediji su spremni na linč, daju previše detalja koji narušavaju pravo na anonimnost osobe, daju se puna imena i prezimena, dijagnoze i slike osobe koja ima mentalni poremećaj kao počinitelja nekog krivičnog djela“ (Vučina, Musa, Dizdarević-Maksumić, Niškanović, Popović i Lakić, 2012, 67). Iako se ovdje govori o dijelovima okvira, autori opisuju, ali ne određuju, jedan od ustaljenih okvira – osobe sa psihičkim poteškoćama kao počinitelji teških krivičnih djela. Drugim riječima, ove osobe su često smještene u okvire koji perpetuiraju stare mitove koji govore o nestabilnosti ljudskog uma (strah od toga što se ne zna ko će biti sljedeći da ga preuzme duševna bolest).

Kao što je već napisano, ova kategorija ZRO se najčešće predstavlja negativno, kao učesnici u nasilju, osobe koje su „isključene“ iz stvarnosti, osobe koje nemaju emocije i moralni kompas. Posljedice ovakvog načina uokviravanja osoba sa psihičkim poteškoćama su dalekosežne. Tako Brawley i Brawley reinterpetiraju Vala i zaključuju: „Stereotipi o opasnim mentalnim pacijentima¹⁰⁸ mogu doprinijeti smanjenju dostupnosti potrebnih izvora bitnih za oporavak tako što potpiruju protivljenje lokalne zajednice na uključivanje osoba sa mentalnim poremećajima“ (Wahl, 1995, p. 94 u Brawley & Brawley, 2003, 288). Dodatne opasnosti pogrešne reprezentacije jesu: „smanjena sposobnost bolesnika i onih koji o njima brinu da shvate njihove psihijatrijske dijagnoze. Takođe, možda postoji tendencija da se povlači podrška psihijatrijskim pacijentima ili projektima koji su namijenjeni da im pomognu“ (Harper, 2009, 40)

¹⁰⁷ U literaturi je mnogo češći izraz *osobe sa mentalnim oboljenjima*, ali je problem sa ovim pojmom u tome što on izjednačava osobe sa intelektualnim i psihičkim poteškoćama te koristi medikalizacijski diskurs.

¹⁰⁸ Ovaj okvir su prepoznali Bad i Holland (Blood & Holland, 2002, 2004) analizirajući štampane i elektronske medije. Njihov zaključak je da su urednici i novinari rutinski koristili okvire prilikom izvještavanja o mentalnih različitosti.

Za razliku od osoba sa psihičkim poteškoćama, osobe sa fizičkim poteškoćama¹⁰⁹ se najčešće predstavljaju kao „žrtve (kada je potrebno da se organizuju akcije prikupljanja priloga), kao heroji (koje drugi invalidi podrugljivo nazivaju 'superbogalji', jer brišu sliku realnosti s kojom invalidi žive), kao zle i nakazne (simbolizovani hramanjem, iskrivljenim ekstremitetima ili grbama), kao nesposobni da se prilagode (programi u kojima se invalidi prikazuju kao ogorčeni ljudi puni samosažaljenja)“ (Dej, 2004, 484), te kao tragični slučajevi, opasni, patetični, hrabri u prevazilaženju svojih prirodnih stanja (Hardin & Preston, 2001, 43). Kao što se vidi iz ovih okvira, invalidi su u tri od četiri primjera pasivizirani. U jedinom okviru u kojem nisu (superbogalji) „na površini se čini da je riječ o pozitivnim asocijacijama, ali je zapravo riječ o vrsti negativne reakcije. (...) Ovi komentari, iako pokazuju da postoji razumijevanje posljedica invaliditeta, isto tako služe da bi se osoba sa invaliditetom distancirala od govornika“ (Jaeger & Bowman, 2005, 39). Za razliku od njih, osobe sa psihičkim poteškoćama, iako su u konačnici akterski pasivizirane tako da najčešće nemaju pravo na svoju stranu priče, ipak budu portretisane kao aktivne, ali kroz negativnu prizmu. Prema istraživanjima drugih autora (Keeble, 2001; White, 2000), osobe sa fizičkim poteškoćama su dovoljno zastupljene u medijskom prostoru Velike Britanije, ali kao „žrtve o kojima je vrijedno napraviti vijest“ (White u Keeble, 2001, 101), koje su i dalje prisutne i „nezdrave“. Svi navedeni okviri daju prostor da osobe sa fizičkim poteškoćama najčešće izazivaju sažaljenje. „Mnogi ljudi pretpostavljaju da je osoba sa invaliditetom u stalnom stanju tugovanja za onim što on ili ona ne može da radi zbog svoje invalidnosti“ (Jaeger & Bowman, 2005, 39). Tugovanje je često sastavni dio u reprezentaciji svih zdravstveno isključenih grupa, a ono se često prenosi sa osobe na članove porodice, što se češće sreće kad je riječ o djeci. Kao posljedica se javlja narativ u kojem se „bolest“ „vidi kao potencijalni uništavač porodica, ali se ispostavlja da ona postaje nesreća s kojom se može boriti (ideja konflikta je često centralna u takvoj formaciji) pomoću istrajnosti i ljubavi“ (Murray, 2008, 33).

Autizam kao zdravstvena različitost koja se ne može čisto uvrstiti u jednu od velikih grupa zdravstvenih različitosti „usvaja“ obrasce uokviravanja preuzete iz drugih grupa (posebno osoba sa psihičkim poteškoćama). Tako se „u mnoštvu ovih reprezentacija autizma – i naučnih i popularnih – pojavljuje nepisana ali temeljna premisa da je autizam bolest (ili nekad stanje) koje će, naposljetku, biti ogoljeno neprestanim naporima naučnih autoriteta“ (Osteen, 2007: 87). Ipak, autizam se najčešće predstavlja kao „sentimentalna genijalnost“ (Murray, 2008) koja, pored svoje „prve posebnost“ (autizam), ima i „druge posebnosti“ (računanje napamet, velika memorija itd.). Iako ovo dijeli sa ostalim zdravstvenim različitostima, a često

¹⁰⁹ Iako se često odvajaju u zasebnu kategoriju zdravstvene različitosti, osobe sa čulnim poteškoćama (osobe koje su slijepe, gluve, slabovide i nagluve) u tezi je obrađuju zajedno sa drugim kategorijama fizičke različitosti.

i drugim kategorijama različitosti (doskora kad je riječ o homoseksualnosti ili još uvijek kad je riječ o transseksualnosti), autizam se najčešće uokvirava kroz reprezentaciju djeteta sa autizmom s kojim se „pojam o ličnoj sreći stalno naglašava“ (Murray, 2008, 27)¹¹⁰. I upravo tu se dolazi do zaključka ovog potpoglavlja u kojem bi se moglo reći da strah od budućnosti, tj. onoga što život sa sobom nosi, biva antropomorfizovan upravo preko osoba sa zdravstvenim različitostima.

3.5. Kreiranje narativa informativnih emisija

Čovjek je oduvijek imao potrebu da sluša i priča priče (Salmon, 2010). Zapravo, ljudi su životinje pripovijedanja (Mayer, 2012, 2). Priče omogućavaju da se svi učesnici u pripovijedanju konstantno revalorizuju svoje stavove, iskustva, ali i same živote (Wahl-Jorgensen, 2013). U procesu pričanja priča čovjek koristi različite simbole, njihova značenja i spojeve koji u konačnici pružaju određene poruke, a one bivaju dekodirane u sistemima vrijednosti onih kojima su poruke namijenjene. U tom procesu grade se narativi koji bi se najjednostavnije mogli opisati kao „vid reprezentacije“ (Fulton u Fulton, Huisman, Murphet & Dunn, 2005, 306), odnosno kao sistemi značenja koji, u zavisnosti od kulture, konteksta i publike, dobijaju vrijednosti. Priča bi trebalo da mijenja individualna iskustva i da ih dijeli sa drugima (Glasser, 1991) te da pomoću svojih „repetativnih kapaciteta“ bude spojena s narativom (Gennette, 1980 prema Berning, 2011, 29). Dakle, priča je nosilac značenja bez kojeg ono ne bi moglo biti preneseno krajnjem primaocu poruke.

Narativ se može posmatrati kao kulturna produkcija, tj. kao nešto što uopšte nije prirodno, već je zasnovano, između ostalog, i na različitim stereotipima i predrasudama (Fulton, 2005), jer gotovo svi produkti kulture sadrže elemente narativa. Kao dopuna bi moglo da pomogne Bartovo (Barthes) viđenje narativa kao nečeg što je svugdje prisutno, što je svima razumljivo, ali što je teško uhvatljivo. On smatra da je narativ „prisutan u jeziku, slici, gestu i mitu, uljanoj slici i razgovoru. Oni se čuju, vide i čitaju; oni se pričaju, izvode, slikaju, vajaju i pišu. Oni su internacionalni, transistorijski i transkulturni: 'oni su, jednostavno, svugdje kao i sam život'“ (Barthes, 1982 prema Sandelowski, 1991, 162). Drugim riječima, narativi su opšteprisutni značenjski sklopovi pomoću kojih se interpretira stvarnost.

Narativ ne može da opstane bez strukture i kauzalnosti jer on mora da obezbijedi nekakav zaključak, nekakav vid završetka, ali i referentni sistem koji će imitirati postojeće sisteme, kao što su TV vijesti, koje moraju da obezbijede narativ sa uvodom, disbalansom i krajem (povratak balansa). „Narativ je skup veza i događaja koji se dešavaju u vremenu i

¹¹⁰ U medijima se intelektualne različitosti često izjednačavaju, ne praveći razlike u senzornoj, intelektualnoj ili različitosti kad je riječ o društvenoj interakciji (Markova i Farr, 1995)

prostoru. On nije samo komad nasumičnih elemenata, narativ predstavlja seriju poredanih događaja koji su povezani logikom povoda i efekta“ (Pramaggoire & Wallis, 2008, 80). Ta struktura je neophodna da bi se stvorio dovoljno kohezivan i uređen slijed i sistem odnosa između elemenata (priča ili fabula, sastavljeno od akcija¹¹¹, događaja, likova, okoline, diskursa ili radnje – način na koji se priča /Sandelowski, 1991/) te kako bi bilo moguće postići univerzalnije razumijevanje. Svaki od ovih elemenata su važni za izgradnju određene reprezentacije stvarnosti npr. nekog događaja ili slike o nekoj osobi. U slučaju TV izvještavanja o ZRO to bi značilo da se elementi moraju definisati na način koji će prije svega prikazivati ZRO i njen problem kroz prizmu koja eliminiše stereotip ili ga svodi na minimum.

Narativ ne može da postoji ukoliko se ne konzumira gledanjem, slušanjem ili čitanjem (Wood, 2003), a time i oni koji primaju poruke mogu biti identifikovani kao junaci narativa koji, zapravo, stvaraju svoj narativni identitet. Iz ovog sasvim jasno slijedi da je, u slučaju TV priloga, riječ o narativu iz kojeg se pri samom gledanju, kao i naknadno, definiše narativni identitet u odnosu na narativ TV priloga i u odnosu na ljude u njemu. Da li onda vijest može da se posmatra kao jedna vrsta korektivnog dodatka za ljudsku privremenost u odnosu na vrijeme, što bi značilo da se gledanjem i ogledanjem u likovima u TV prilogu publika zapravo koriguje od strane širih narativa koji poručuju da smo prolazni, ali ne beznačajni u odnosu na ljude smještene u TV prilog, jer su u ulozi onih koji mogu da sude na osnovu prezentovanog narativa. Ako se ova misao poveže sa početnim polazištem da je narativ vid reprezentacije te stavi u kontekst masovnih medija današnjice, jasno je da „masovni mediji potkopavaju samopouzdanje i oporavak onih koji su često meta ovih prokletih reprezentacija samih sebe“ (Wahl, 1995, pp. 108-109 u Brawley & Brawley, 2003, 289). Možda bi jedan od odgovora na načinu izgradnje narativa kad je riječ ZRO u TV izvještavanju trebalo da bude narativ koji se naslanja na postojeće stereotipe i okvire, ali i da sadrži nove elemente tj. da nadgrađuje osobine i sposobnosti ZRO i time publiku učini nesigurnom u njihovo prethodno znanje i viđenje ZRO.

U rastakanju pojma narativa, neophodno je dotaći se i pojma diskursa¹¹², koji je, prema autorima poput Vudstoka (Woodstock, 2002), preuzeo primarnu pažnju u analizi tako što se pažnja preusmjerila sa priče na pričanje. Diskurs je još eluzivniji pojam od narativa. Prema Holu, „tekst je u centru, utisnut u diskurzivnu praksu, koja je sama utisnuta u sociokulturne procese (Holovo enkodiranje)“ (Talbot, 2007, 25). Dakle, diskurs je mnogo širi pojam, tj. „organizovan skup značenja i konvencija reprezentacije koji se reprodukuje u manje ili više institucionalizovane uloge. Definisani na ovaj način, diskursi su oblasti određene vrste zdravog

¹¹¹ „Događaji se sjedinjuju u kohezivnosti radnje“ (Greenberg, 2014, 8).

¹¹² Mnogo dodatnih definicija diskursa subliminiranih na jednom mjestu nalazi se kod autora Macleod (2002).

razuma sa određenim skupom artikulisanih presupozicija¹¹³“ (Kunelius, 1994, 250). Kunelius prepoznaje da je za diskurs važna struktura te da je on traži kako bi održavao značenja i odnose u sebi i izvan sebe u okviru kulturološkog konsenzusa. Ako bi se uže posmatralo, diskurs bi bio „događaj koji se dogodi unutar govornikove ili piščeve upotrebe jezika“ (Paul Ricoeur prema Belsey & Chadwick, 1992, 94).

Prema Bartu, postoji pet kodova razumljivosti (intelligibility). Hermeneutički kôd bi u slučaju priloga o ratnom vojnom invalidu sa vidljivim fizičkim različitostima bio da se izgradi priča¹¹⁴ – disbalans potiče iz kršenja ljudskih prava ili drugog razloga, borba s problemom i nada da će se problem razriješiti (ovo je najčešći slijed u TV izvještavanju u BiH). Akcioni kôd će u slučaju vijesti najčešće biti izjave izvora koji su uključeni u prilog, a kulturološki kôd će u ovom slučaju najvjerojatnije postaviti set stereotipnih određenja DIG osobe. Kroz semički kôd će se jasno i jednodimenzionalno odrediti učesnici te mjesta dešavanja¹¹⁵. I na kraju, tu je simbolički kôd, koji će jasno uvesti distinkcije između svih aktera i pojmova¹¹⁶.

3.5.1. Dijelovi strukture narativa

Svaki razgovor, svaka bajka prije spavanja, roman, film ili televizijski sadržaj poput TV serija ili TV vijesti grade određen narativ. Konstrukcija i struktura tog narativa zavisi od mnogobrojnih faktora. Svaki narativ je sastavljen od mnogobrojnih dijelova koji se ne mogu direktno odrediti kao elementi, već prije kao skupovi izražajnih sredstava pomoću kojih se oblikuje narativ nekog sadržaja. Neki od tih skupova su: priča i radnja, pričanje i pokazivanje; autor i narator; primalac; događaji; postavke; vrijeme; karakterizacija; fokalizacija; naracija; pripovijedanje. S obzirom na broj skupova i njihovih elemenata te velike mogućnosti varijabilnosti kombinacija klastera unutar svakog skupa i među skupovima, jasno je da onaj ko pravi narativ ima veliku moć, ali on je naposljetku, kao što je ranije napisano, nemoćan jer poruka mora biti interpretirana kako bi mogla da postoji. Dakle, narativ mora da bude jasno smješten tj. da je definisan binarnim opozicijama – prikazivanje (prema Todorovom vokabularu 'reprezentacija') nasuprot pričanju ('naracija'); mimezis (savršene imitacije) nasuprot dijagezi (čisti narativ) (Genette, 1980, 27).

¹¹³ Ovo mišljenje dijeli i Kelner koji zaključuje da“ sadržaji kulture artikulisu društvene ideologije i vrednosti“ (Kelner, 2004, 44). Zapravo ovdje je riječ o kulturnom djelovanju pri kojem „mediji teže da prikažu stereotipno viđenje ljudi i društva“ (Mek Kvin, 2000, 246).

¹¹⁴ Najčešće je u našim medijima riječ o problemu u kojem se nalazi ZRO predstavnik.

¹¹⁵ Mjesta dešavanja su naročito specifična jer se pomoću njih može personifikovati i prenglasiti problem DIG osobe, npr. prosjak sniman pored kontejnera.

¹¹⁶ Televizija je naročito moćna kad je riječ o ovom kôdu jer njena izražajna sredstva omogućavaju višeslojnu potvrdu binarnih opozicija.

Odnosi između ovih klastera posjeduju moć, ali oni su u isto vrijeme srž mogućih problema,¹¹⁷ a prema Ženetu (Genette), njih je tri: „vrijeme, u kojem je izražen odnos između vremena priče i vremena diskursa; aspekt, ili način kako ga shvata narator; tonalitet, drugim riječima, vrsta diskursa koji koristi narator“ (Genette, 1980, 26). Prvi problem je najčešće izražen u vidu dijahronijskih intervencija u popularnoj kulturi, npr. u TV serijama koje prizivaju nostalgiju i fetišizuju određenu historijsku eru. Drugi problem je teže uhvatljiv jer podrazumijeva autorefleksivnost, što ne mora biti određeno samim narativom. Treći problem je onaj koji se u slučaju reprezentacije društveno isključenih osoba ispoljava u uokviravanju.

Pored nabrojanih problema, postoji i onaj koji bi prije trebalo pripisati samoj disciplini (naratologija). Naime, autori su tri glavna pojma (priča, narativ i naracija) posmatrali drugačije. Tako je, na primjer, za Ženea narativ *recit*, za Rimmon-Kenana (Rimmon-Kenan) tekst, a za Bal priča. Radnja (plot) i priča su pojmovi koji se često miješaju. Drugim riječima, bazična razlika je u tome što je priča dublje usađena u sadržaj, dok je površina ono što je čulno spoznajno. Priča je uvijek tu, prisutna u ničijim očima, u određenoj fokalizaciji, dok je radnja dio nje, ona je submisivna u odnosu na priču, ali je neophodna da bi se ostvarila veza između sadržaja i publike, odnosno, „jednako kao i bilo koja duboka struktura, priča je apstraktan konstrukt koji čitalac mora da izvuče iz konkretnog teksta“ (Herman & Varvaeck, 2005, 56).

Priča je sastavljena od podskupova, a to su: događaji (funkcije, indeksi i kombinacije¹¹⁸), akteri (subjekat/objekat, pošiljalac/primalac) i postavke¹¹⁹ (settings); narativ je sastavljen od podskupova vrijeme (trajanje, red, frekventnost), karakterizacija (direktna, indirektna, analoška), fokalizacija (tipovi, osobine); a naracija od podskupova tipovi naratora, prototipi i reprezentacija svjesnosti (Herman & Varvaeck, 2005 prema Radović, 2015, 7). Dakle, riječ je o velikom broju podskupova koji u sebi sadrže dalje podjele. Neki od klastera, kao što je psiho-naracija¹²⁰, ne bi trebalo da budu prisutni u informativnim emisijama. Ipak, oni koji jesu uspješno učestvuju u izgradnji narativa i prenošenju mitova i metanarativa o društveno isključenim grupama.

Uloga autora i naratora je presudna za izvještavanje o društveno isključenim grupama. Razlog za to prije svega leži u činjenici da su prilozi koji se bave ovom temom i DIG osobama najčešće okarakterisani kao blage/mekane vijesti (soft stories), čime se uloga autora i naratora

¹¹⁷ Dodatne probleme prepoznaje i Mike Bal (Mieke Bal, 1999, 8), samo što autorka njih navodi u vidu karakteristika narativa.

¹¹⁸ Funkcije su, prema Bartu, zadužene za linearni progres događaja, npr. čovjek gleda kroz prozor, čovjek vidi zločin, čovjek zove policiju. Indeksi bi se najlakše objasnili kao metafore. Npr. osoba koja prima socijalnu pomoć prikazana je ispred oronule kuće kako bi se dodatno potcrtala njena neimaština.

¹¹⁹ Pod postavkama se misli na kontekst u kojem se gradi narativ, recimo prilikom izvještavanja o majskim poplavama 2014. godine u BiH prilog bi često započinjao prikazima poplavljenih i oštećenih kuća, uništenim stvarima, muljem itd. Na taj način se postavlja kontekst, a kroz njega često i glavna nota (mood).

¹²⁰ Direktno opisivanje emotivnih stanja i kognitivnih procesa dramatizovanih likova.

dodatno pojačava. Postoje dva tipa pripovjedača – oni koji nemaju ulogu u fabuli¹²¹, i oni koji imaju (Bal, 1999). Pozicija naratora u priči može biti „ekstradijagetička, homodijagetička, heterodijagetička“, a one „mogu biti ostvarene kroz mnogobrojne strategije fokalizacije“ (Murphet u Fulton, Huisman, Murphet & Dunn, 2005, 112). Ako se posmatra kroz prizmu eksterne fokalizacije¹²², prva vrsta fokalizacije bi se odnosila na ekstradijagetičku naraciju iz trećeg lica (kamera ili glas novinara u off-u), druga vrsta se odnosi na naraciju lika koji se nalazi unutar dijageze¹²³ (naracija iz prvog lica)¹²⁴, a treća vrsta fokalizacije stoji za ekstradijagetičku priču ispričanu unutar dijageze (lik koji je izvan ekstradijagetička priče)¹²⁵. Dakle, prilikom razgradnje narativnog teksta potrebno je definisati da li je „karakterni subjekat [je] narator ili lik ('naratorska' nasuprot 'figuralne karakterizacije)'“ te odgovoriti na dva pitanja: „da li su osobine lika opisane riječima ili izvučene iz teksta ('eksplicitna' nasuprot 'implicitnoj karakterizaciji)“; da li karakterizovani lik karakteriše sebe ili drugog lika ('auto' nasuprot 'alter-karakterizacija)'“ (Berning, 2011, 34). U odgovorima na ova pitanja mogu da se odrede omjeri moći tako da će narator (novinar) imati premoć nad likom (DIG osoba), odnosno nad tim da li je lik definisan kroz simboličke ili faktičke oznake¹²⁶ te kako je oblikovana samoidentifikacija, prije svega DIG osobe, ali i novinara¹²⁷.

Nezaobilazan segment većine priloga o Drugima, uključujući tu i zdravstveno različite, jeste ispovijest. Ispovjedni segmenti su oni koji nose primarnu katarzičnu vrijednost, tako da su često istaknuti kao primarni unutar priloga sa ovim temama. Međutim, čista prisjećanja (ona koja dolaze od DIG osoba i koja nisu izmijenjena) nisu ostvariva u TV priložima, tako da se tu treba govoriti o multiautorskim naporima u formiranju jedinstvenog prisjećanja¹²⁸. Čaberlejn i Tompson to prepoznaju na sljedeći način: „Više nije dovoljno da se memorija vidi kao nevin empirijski dokaz, već da se nužno vidi kao multiautorski, tekstualni i kontekstualni događaj. Memorije sadrže i obuzdavanje narativom koji traži, povezuje i objašnjava prošlost, sadašnjost

¹²¹ Fabula je jedan od tri sloja narativnog teksta – tekst, priča i fabula.

¹²² Berning jednostavno objašnjava internu i eksternu fokalizaciju: interna fokalizacija znači da su znanja naratora i lika ista, dok se eksterna fokalizacija znači da lik zna više od naratora (Berning, 2011, 27).

¹²³ Dijageza – pričanje priče, mimezis – nastupanje, djelovanje. Mimezis bi se mogao definisati kao „kreativna imitacija, kroz radnju ili privremeno proživljeno iskustvo“ (Ricoeur 1984, 31 u Vodičar, 2011, 9).

¹²⁴ Naracija iz prvog lica podrazumijeva i upotrebu glasa kako bi se prenijela određena poruka. Drugim riječima, pauziranje, naglašavanje, zapravo upotreba paralingvističkih sposobnosti u prenošenju vijesti može da značajno utiče na narativ (Pounds, 2010, 108–110) i okvir.

¹²⁵ Kamerman je uvijek heterodijagetički, dok novinar može biti i jedno i drugo u zavisnosti od toga da li je vizuelno prisutan. Ipak, on je uvijek prisutan glasom, tako da je dosta upitno u kojem je on kapacitetu narator i koja je njegova tačno definisana uloga; da li je novinar direktno upleten u priču, tj. da li je utkan u priču kao jedan od aktera, a ukoliko jeste, onda se može direktno posmatrati kao homodijagetski narator.

¹²⁶ U slučaju izvještavanja o Drugima, najčešće je ta osoba personifikacija svoje različitosti tj. dolazi do sjedinjavanja obje vrste oznaka.

¹²⁷ Najčešće će novinar da se samoidentifikuje kroz suprotnost u odnosu na Drugog.

¹²⁸ Prisjećanje je zapravo često argumentacija i svjedočanstvo u ovim priložima. Prema Fridmanu (Friedman) postoje dvije vrste Ja-naratora – onaj koji je svjedok i koji „govori priču svojim riječima, ali mu nedostaje potpuno znanje koje ima autorski narator“ (Friedman prema Herman & Varvaec, 2005, 42) i Ja-protagonist koji je tipični narator autobiografskog romana. U slučaju TV vijesti, druga vrsta naratora nije moguća.

i budućnost“ (Chamberlain & Thompson, 2003, 14). U prilogima o Drugima, društveno isključena osoba je ona kojoj se često prepušta naratorska dominacija, ali je ona zapravo vještačka. Drugim riječima, DIG osoba ima prividnu kontrolu nad narativom, koju: a) ona doživljava kao stvarnu, a ne predata u stvarnosti, a potom oduzeta u dijagezi; b) nikad ne može da je ima, osim parcijalno, ako je zasnovana na koautorstvu ili ulozi konsultanta prilikom oblikovanja priloga. Međutim, Herman i Varvek tvrde da publika ovu interakciju i omjer moći ne primjećuje – „blizina između naratora i impliciranog autora nije održiva. Implicirani autor i pouzdanost naratora nisu ponuđeni u samom tekstu, već ih izgrađuje čitalac“ (Herman & Varvaeck, 2005, 28). Ovo se događa zbog niske medijske pismenosti publike, tako da ona najčešće neće prepoznati glavnog naratora¹²⁹ (novinara/autora u slučaju klasičnih TV vijesti) kao dominantnog, iako je on empirijski narator koji često preuzima i ulogu jedinog ili jednog od dijagetičkih naratora.

Odnosi između likova i naratora su uvijek u procesu između disonance i konsonance. Ova dva procesa se u slučaju televizije, uključujući i informativni program, realizuju i u tekstu (onaj koji se odnosi na tekst u off-u) i u montaži. Neslaganje s mišljenjima lika (DIG osobe, stručnjaci, zapravo, bilo koji izvor) ostavlja prostora za dopunske interpretacije, dok u slučaju konsonance dolazi do poklapanja mišljenja lika i autora/novinara. Obje vrste relacija su rizične ako se novinarstvo posmatra kroz etičke norme, međutim, savremeni pravci u studijama medija, uključujući tu i žurnalistiku, ne odbacuju subjektivnost kao neetičnu i neprofesionalnu, već je prihvataju kao jedan od bitnih alata u ulogama savremenog novinara – kritičko opisivanje stvarnosti. Slaganje ili neslaganje sa likovima (izvorima) u vijesti može da se zloupotrijebi i putem direktnih citata ili parafraza. Bez obzira na izbor citata, oni uvijek mogu biti instrumentalizovani u zavisnosti od toga kako se autor odnosi prema temi i onome što je izvor rekao.

Drugi skup klastera povezan je takođe s narativom. Prvi po redu je vrijeme, koje naratolozi istražuju analizom odnosa između vremena i priče i vremena i narativa¹³⁰. Vrijeme, prije svega, mora da traje, tako se može govoriti o vremenu koje je potrebno da se priča ispriča¹³¹ i vrijeme koje je proteklo u priči¹³². Bal razlikuje pet odnosa između vremena i priče te vremena i narativa: elipse (događaj koji se dogodio u priči nije prisutan u narativu; ovaj odnos se ne koristi u novinarskoj praksi, jer se time krše novinarska pravila o etičkom izvještavanju,

¹²⁹ U teoriji filma će se često praviti jasna razlika između meganaratora (Gaudreault, 1988 prema Stam & Miller, 2004) i ostalih podnaratora, onih koji vode podnaracije. U slučaju TV vijesti podnaratori su svi osim novinara i/ili DIG osobe (u zavisnosti od toga da li je novinar/autor prisutan u vijesti i likom).

¹³⁰ Odnosi između različitih elemenata i skupova ostvaruju se kroz „Glagolsko vrijeme i tonalitet koji operišu na nivoima konekcija između priče i narativa, dok glas imenuje povezanost između pripovijedanja i narativa te pripovijedanja i priče“ (Genette, 1980, 29).

¹³¹ Doslovno trajanje TV priloga, emisije, vrijeme potrebno da se pročita knjiga itd.

¹³² Ispovijest osobe sa fizičkom različitosti može obuhvatiti period od pet dana ili cijeli život.

npr. izostavljanjem osobe koja je silovana ili silovatelja iz narativa, iako su oni morali da postoje s obzirom na ono što se desilo, ili pak izostavljanjem nekog detalja koji je bitan da bi se dobio potpun uvid u događaj); akceleracija (ubrzanje događaja štedi vrijeme potrebno za prenos svih informacija; ovaj odnos je često izražen u TV vijestima i reportažama jer je vrijeme za prenošenje priče nerijetko limitirano na 2 ili 3 minuta, međutim, možda bi baš kod reprezentacije DIG osoba povećanje trajanja priloga podiglo kvalitet načina reprezentacije); deakceleracija (usporavanje se u informativnom programu ne koristi jer je vremenski neefikasno); pauza (često se koristi prilikom senzacionalističkog i patetičnog načina prikazivanja Drugih uz dramatične pauze koje se mogu uspješno dodatno prolongirati u montaži – snimanje sa više kamera daje mogućnost vještačkog produžavanja pauza prilikom naracije/pripovijedanja izvora).

U svemu je bitan i red iznošenja događaja, koji je u novinarskim priložima često specifičan. Naime, upotrebom obrnute piramide ili različitih vrsta lidova cjelokupni događaj može da se razlomi na elemente i predstavi nelinearnim slijedom¹³³. Pored slijeda, može se analizirati i smjer (da li se ide naprijed ili unazad – prisjećanja), razmak (kolika je udaljenost između trenutka naracije i onoga o čemu se pripovijeda), opseg ili raspon (koliko će analepsa ili prolepsa vremena obuhvatiti) te frekventnost (omjer između učestalosti pojavljivanja jednog događaja u priči i istog događaja u narativu). Kad je riječ o TV vijestima, ovaj odnos je ujednačen, izuzev ako se neka epizoda ne želi istaći i iskoristiti u cilju manipulacije – osoba koja je slijepa može nekoliko puta u svojoj ispovijesti da spomene trenutak gubitka vida ili nekakav traumatičan događaj.

Posljednji segment u razgradnji narativa za potrebe ovog rada je reprezentacija svjesnosti ili „reprezentacija govora“ (Rimmon-Kenan), što bi se odnosilo na „načine na koje riječi i/ili misli likova prikazuju u naraciji“ (Herman & Varvaeck, 2005, 91). Postoje dva gramatička načina – direktna mimetička reprezentacija (pokazivanje, scena) i indirektna dijagetička reprezentacija (pričanje, sažetak). „Dorrit Cohn interpretira tri gramatičke procedure na najširi mogući način, prepoznajući ih kao prenosnike za tri vrste svjesne reprezentacije: psihonaracija korespondira s neupravnim govorom, citirani monolog sa upravnim govorom, narativni monolog sa slobodnim neupravnim govorom“ (Herman & Varvaeck, 2005, 91). Svaki od ovih načina reprezentacije je prisutan i u informativnim TV emisijama, ali su oni rijetki jer koriste pristupe u reprezentaciji koji su specifični za načine pripovijedanja u romanima, gdje se izvor instrumentalizuje i gubi svoju autonomiju jer su

¹³³ Suprotno ovoj tvrdnji je mišljenje Lešana, koji smatra da je „Televizijsko izvještavanje proizvedeno hronološki ili posljedično te da uglavnom prati hronologiju događaja dok se prenosi, jer su nelogične sekvence slika naročito zbunjujuće gledaocima“ (Lešan, 2007, 2).

njegove riječi parafrazirane. Ipak, neki od ovih načina reprezentacije ponekad su rješenje u TV reportažama. Reprezentacija govora u slučaju televizije je neuobičajena prije svega jer je riječ o audio-vizuelnom mediju koji se ponajviše oslanja na likove, tako da bi smanjivanje ili izmjena njihove standardne uloge naratora dalo loše efekte kod publike.

3.5.2. Narativi informativnih TV priloga o ZRO

Izgradnja TV narativa iziskuje visok stepen umješnosti u manipulaciji gorespomenutim elementima¹³⁴. TV vijesti se sve rjeđe posmatraju kao izvještaji ili „isječci iz stvarnosti“, a sve češće kao priče, što tvrdi i Žil: „Neki autori su polemicali da je upotreba termina priča kako bi se opisala vijesti prilično odgovarajuća, jer se vijest nastoji predstaviti u narativnoj formi koja je slična pričama“ (Giles, 2003, 211). Pomoću ovog polazišta samo izvještavanje je evoluiralo – „Narativ TV vijesti se vraća na vrstu komunikacije koja prenosi značenja i orijentacije u zajednici kroz ljudsku istoriju pomoću pripovijedanja“ (Machill, Köhler, Sebastian & Waldhauser, 2007, 5). Istu tvrdnju iznosi i Henderson (pripovijedanje putem videa; Henderson, 2012, 3), prema kojem se iz modela prenošenja stvarnosti prešlo u ritualni model komuniciranja (filmske stilizovane priče/vijesti), ili kako ga on naziva – montaža glatkog reza. Ovu ideju je potrebno upotpuniti činjenicom da je vijest oduvijek bila temeljena na pripovijedanju, samo je ona rađena prema strožim pravilima, koja treba da daju „netaknutu stvarnost“, tj. da imaju isključivo mimetičku ulogu, što je od samih začetaka teorije filma bilo nemoguće jer se stvarnost ne može u potpunosti uhvatiti, ali se zato može selektivno prikazivati, odnosno, sada novinarski interpretirati, što svaku vijest čini neobjektivnom. Iz ovog slijedi da „vesti nisu neposredovani 'prozor u svet', već izabrana i konstruisana reprezentacija konstitutivna za 'realnost'. (...) Narativi vesti objašnjavaju zašto nešto postoji, nude nam okvire za razumevanje i pravila na kojima počiva konstrukcija sveta“ (Đurić u Šarčević, 2011, 11). Zapravo, moglo bi se govoriti o kuratorskom procesu u kojem novinari, urednici i ostali medijski radnici, kao i oni koji utiču na rad medija, organizuju stvarnost i način kako će ona biti predstavljena javnosti, što podrazumijeva „formu kroz koju fikcija izlazi izvan svojih konvencija i razumijevanja, ali u svom vlastitom skupu socioloških, ideoloških i literarnih ograničenja“ (Manoff & Schudson, 1987, 8).

Predstavljanje stvarnosti uključuje pripovijedanje. U ovom kontekstu, pričanje priče podrazumijeva da postoje priče koje čekaju da budu ispričane. Drugim riječima, cilj TV izvještavanja je postalo „pričanje 'dobre priče'“, što „otvara druga etička pitanja, posebno ona

¹³⁴ Prema Boku (Bock, 2012), video-vijesti raspolažu sa tri dodatne dimenzije: 1. izbor literarnog glasa (upotreba prvog ili trećeg lica); 2. koliko je autor predstavljen publici; 3. kako priča uključuje svjedočanstva“ (Bock, 2012, 5).

koja se fokusiraju na uobličavanje kako bi se istakli drama i ljudski interes. Ova pitanja su se intenzivirala otkad su se svi medijski kanali – od novina preko dokumentarnog filma do zabavnih programa – fokusirali na koherentno pripovijedanje i potrebu za moćnom pričom koja će da obuzme publiku“ (Patterson & Wilkins, 2014, 49). Ovo su postigli selektivnim načinom prikazivanja događaja i razvojem narativnih formi kako bi produbili izvještavanje i dali mu lični pečat (Pauly, 2014, 7). U žurnalističkim teorijama ova vrsta novinarstva se naziva literarnim novinarstvom¹³⁵, pošto novinari koriste narativni pristup u pripovijedanju tj. upoznavanju javnosti sa događajem. To bi podrazumijevalo diskurs koji je približniji proznom pisanju, drugim riječima, autorove impresije stvarnosti nadilaze novinarska načela dobre prakse i prelazi u doživljaj autora. Na taj način stvoreni su komercijalno profilisani načini izvještavanja, a unutar njih pojedinačni novinarski stilovi određenog novinara, čime su oni postali pripovjedači kojima se publika okreće, jer će kod njih dobiti način pričanja priča koji njima odgovara. Drugim riječima, publika će se okrenuti onom novinaru i mediju koji predstavlja stvarnost na način koji je blizak njenom poimanju stvarnosti.

Kontrola stvarnosti odnosno način njene reprezentacije podrazumijeva kontrolu odnosa i u horizontalnoj i vertikalnoj dimenziji – „Dimenzija nezavisnost–zavisnost (horizontalna) cilja na kontrolu odnosa novinarstva sa stvarnosti koju reprezentuje. Dimenzija transparentnost–raspoznatljivost (vertikalna) odnosi se na razvoj odnosa novinarstva prema čitaocima (publici) kojima se novinarstvo obraća“ (Kunelius, 1994, 252-253). Iako je Kunelius jasno razgraničio dva nivoa i odnose između svih elemenata jednog novinarskog teksta, prvi problem je upotreba riječi novinarstvo. Time autor poništava novinara, što nije moguće. Dominantan glas (bez obzira na vrstu medija) uvijek je onaj koji ima novinar. Bez obzira na to da li je on auditivno prisutan (TV, radio) ili nije (štampa), glas je u ovom slučaju potrebno posmatrati kao apstraktan element koji proizvodi konkretne rezultate. Ipak, autor ukazuje na bitan detalj kad je riječ o naraciji u novinarstvu – ovisnost o glavnom naratoru (novinaru) tj. citiranje kroz prizmu sjećanja novinara. Ipak, na televiziji postoji i direktno citiranje u onom obliku da je citirani i direktno utisnut u narativ, ali bez obzira na to, njegova naracija je podređena glavnom (sveobuhvatnom) narativu TV priloga, koji kontroliše novinar.

Prema Kuneliusu, postoje četiri „narativne situacije“ u izvještavanju (napis/TV prilog/radio paket): 1) izvještavanje gdje naracija nadilazi narativ (hard news); 2) narator zadržava svoju nezavisnost (upotreba subjektivnosti), ali ne preže od toga da izbjegne referisanje na sebe (iskorištavanje citata za predstavljanje stavova novinara; korištenje učesnika kao objekata naracije); 3) narator postaje učesnik u sopstvenoj naraciji (ulazak u naraciju

¹³⁵ Slična je kovanica „narativno novinarstvo“ (Harbers & Broersma, 2014; Mihelj, Bajt & Pankov, 2009; Tenenboim, 2008).

dodjeljivanjem uloge sebi); 4) osoba koja nije autor narativa (učesnik) preuzima dominaciju nad naracijom i narativom (stručnjaci, političari itd.) (Kunelius, 1994, 254-258). Ovaj posljednji je onaj koji je potrebno koristiti u izvještavanju o osobama sa zdravstvenim različitostima. Ne treba zaboraviti da i u prvom slučaju samo uzimanje citata i davanje prostora učesnicima (actors) ne otklanjaju mogućnost da je novinar/ka samo instrumentalizovao izjavu i osobu za izgradnju svog narativa. Uloga učesnika je jednako važna u izvještavanju o Drugima koliko i uloga novinara/ke ako se on posmatra kao konačni tvorac TV priloga¹³⁶.

Jedan od možda najvećih izazova pričanja TV priča u informativnom programu jeste da priče prestanu biti monolozi¹³⁷ i postanu polilozi, to jest da se ujedine novinarski diskurs i fikciono, narativi pojedinaca, institucija itd. Jedan od prijedloga da se ovo postigne jeste pozicioniranje novinara na stranu osobe koja je predmet posmatranja (Special Enquiry; Cross, 1999, 84). Problem sa ovim rješenjem jeste to što se ono oslanja na pretpostavke višeglasja (Bahtin), od kojih je jedan onaj koji pripada publici. Međutim, taj glas može biti samo projektovan kroz očekivanja novinara i ostalih medijskih radnika. On je uvijek pretpostavljen, a nikad egzaktno. Dodatni problem u tom slučaju jeste i razumijevanje publike kao homogenog tijela, što odstupa od savremenih teorijskih tokova koji publiku razumije kao heterogeno tijelo. Dakle, ovaj pristup samo prividno zadovoljava usmjerenost na obične ljude, dok model zapravo koristi za učvršćivanje odnosa mi i oni (Drugi).

Ovo što je prepoznao Kros još bi se moglo nazvati i strategijom individualizacije, koja bi prema Fultonu bila: „marker diskursa vijesti, posebno 'mekanih' vijesti, koji nam nastoje pomoći da razumijemo događaje u vijestima kroz perspektivu pojedinaca koji su pogođeni tim događajem“ (Fulton u Fulton, Huisman, Murphet & Dunn, 2005, 238). Drugim riječima, kroz ovu strategiju se slabi Drugi, on se pasivizira, on postaje predmet posmatranja (gaze) kao što je to bio slučaj kroz istoriju¹³⁸. Ovo je zapravo rješenje¹³⁹ koje bi se moglo uvrstiti u „populističke forme televizijskog opisa iskustva – različitih 'gustina' – ali koji najčešće ništa ili gotovo ništa ne analiziraju. Oni pozivaju gledaoce da dijele doživljaj (da se poistovjete sa govornikom), ali oni ne mogu da obezbijede formalno priznato znanje“ (Cross, 1999, 21). Iz ovog je razloga potrebno uraditi revalorizaciju ovih vrsta TV priča te ih unaprijediti na taj način da se dominacija smanji na minimum, da se različitost ističe kao povod, ali ne i kao dominantni

¹³⁶ Ostali tvorci TV priloga su urednik, montažer i kameraman. Urednik je onaj akter koji bi se mogao tumačiti kao nadautor u smislu da on ima apsolutnu moć, tj. može da izmijeni ili odbaci prilog. Montažer ima kontrolu nad narativom, tako da on zapravo barata sa svim klasterima koji određuju narativ, čime mu je dodijeljena gotovo ravnopravna uloga kao i novinaru. Iako se čini da je uloga kamermana zapravo instrumentalna, kamerman ima uticaj na određivanje mimetičkog, što značajno može uticati na konačni ishod priloga te interpretaciju.

¹³⁷ Pod monologom se podrazumijeva ultimativna kontrola narativa preko novinara.

¹³⁸ Vidjeti potpoglavlja 3.1.2. i 3.1.3.

¹³⁹ Treće rješenje je ono koje je predložio Mats Ekstrom (Mats Ekstrom, 2002), nazvavši ga novinarstvom atrakcija, tj. načina isticanja nekog ili nečega (ovaj model ima dosta dodirnih tačaka sa teorijama uokviravanja i teorijom postavljanja dnevnog reda).

kontrapunkt priče, te da se eliminišu stereotipi koji će otklanjati mogućnost emancipacije publike, ali i DIG osoba unutar samih priča.

3.6. Novinarska etika i zakonske norme u reprezentaciji ZRO

Sistem moralnih i kulturnih vrijednosti svakog pojedinca se nikako ne smije posmatrati kao izolovan skup usvojenih i nepromjenjivih pravila interakcije i promišljanja koji su društveno definisani, već kao skup koji se stalno mijenja¹⁴⁰. Taj skup bi se mogao nazvati moralom koji je uže segmentiran kroz etička načela. O tome piše i Čedomir Čupić, koji razdvaja ova dva pojma tako što se „Etika [kod ovih autora] shvata [se] u užem značenju u odnosu na moral. Ona označava lično primjenjivanje moralnih pravila i vrednosti¹⁴¹ koja je pojedinac slobodno prihvatio, usvojio i praktikuje ih u ostvarivanju svojih ciljeva, zadataka i svakodnevnih kontakata i poslova“ (Čupić, 2008, 257), a pod uticajem porodice, određene grupe, institucije, cjelokupno društvo. Gotovo jednako objašnjenje nudi i Luis A. Dej (Luis A. Day), koji moral definiše kao „način života ili postupanje“, a etiku kao „racionalni proces primene postojećih principa prilikom sudara dva moralna ograničenja“ (Dej, 2004, 19).

Etička pravila i moralni sistemi ne postoje samo na mikronivou (pojedinac/ka) nego i na srednjem nivou (kolektiv) i makronivou (društvo). Svaki od ova tri skupa su u stalnoj interakciji, u kojoj se vrše izmjene, dopune, uopšte revizije postojećih načela. Zbog mogućnosti stalne promjene (opseg i dubina promjene varira), jasno je da moraju postojati određeni orijentiri kojima će se pojedinac/ka voditi, a u tom procesu potrebno je osloniti se na tri faze: „(1) sticanje znanja i razumevanje konteksta etičke dileme, (2) kritičku analizu tog znanja i razmatranje etičkih alternativa i (3) odluku zasnovanu na dostupnim alternativama“ (Dej, 2004, 88). Iako ove tri faze mogu da pomognu u donošenju odluke, pitanje je kakve odluke se donose. Kvalitet odluka i njihova povezanost s moralnim načelima i društvenim sistemom vrijednosti prije svega zavisi od odgoja, obrazovanja i uticaja dominantne kulture. Tako će jedna osoba prepoznati dilemu, a druga neće; znanje sa kojim raspolaže će uzrokovati način na koji će posmatrati dilemu i u skladu s tim reagovati; kontekst u kojem se nalazi uzrokovat će da se rješenja primijene na pogrešan ili nedovoljno prihvatljiv način u odnosu na norme druge osobe ili kolektivna moralna načela grupe ili cijelog društva. Moguće je izdvojiti šest kategorija: „1. Savest pojedinca 2. Predmeti moralnih sudova 3. Finansijeri 4. Institucija 5. Profesionalne kolege 6. Društvo“ (Dej, 2004, 52). Sve ove stavke su međusobno ovisne, što stvara stalne

¹⁴⁰ Isto opazaju i Wilkins i Kolman (Wilkins, Coleman) kada pišu: „mi prepoznavamo kategorije za koje se ispostavlja da su važne za moralni razvoj ili druge stvari – životna dob i obrazovanje su najvažniji za najvjerovatniji moralni razvoj u budućnosti“ (Wilkins & Coleman, 2005, 34).

¹⁴¹ Sa ovim je saglasan i Koković: „Etika je lično uslovljena i sprovodi je ličnost, tako bi bar trebalo da bude“ (Koković, 2007, 172).

potrebe za revizijom i adaptacijom postojećih stavova kako bi oni u konačnici bili preneseni u praksu. Bez obzira na to da li pojedinac praktikuje kategorički imperativ (Kant), gdje se praktikuju univerzalno tumačenje i donošenje odluka ili pragmatičnost, prema kojoj svaki slučaj ima posebno rješenje u zavisnosti od svih ulaznih podataka, on će se uvijek voditi određenim načelima i tako donijeti odluke koje će uticati na njega i druge.

Uloga i uticaj masovnih medija u savremenom društvu nemjerljivi su i neprocjenjivi. Korištenjem medijalizovane slike stvarnosti, koja je uvijek društveno konstruisana (Johnson-Cartee, 2005, 15), ostvaruju se ciljevi koji nadilaze površnu personifikaciju uspjeha, slave i uopšte kratkoročnih predstava blagostanja. Ciljevi su mnogo dublji i odnose se na način kako publika percipira i kako će naknadno percipirati stvarnost. Riječ je o tome da je moć medija suštinska za moć pojedinaca i interesnih grupa. „Masovni mediji su među najuticajnijim preduzećima u demokratskom društvu, na raskršću između građana i njihovih političkih, ekonomskih i društvenih institucija. Osim toga, medijski radnici su ključni za prenošenje kulturnih vrednosti. Oni određuju uslove za to koje vrednosti će biti važne i oni nude simbolične putokaze za standarde postupanja, uključujući tu i etičko ponašanje“ (Dej, 2004, 44). Dakle na medijskim radnicima nije samo da poštuju opšta etička načela kao i etičke kodekse novinarske profesije, nego i da prenesu etičke norme publici, što je od izuzetne važnosti kad je riječ o izvještavanju i reprezentaciji ZRO. Uspostavljanje etičkih normi u odnosu prema ZRO je jedan od najvažnijih imperativa medijskog radnika. Međutim upitno je koliko je ovaj imperativ ostvariv s obzirom na način finansiranja TV stanice, programskoj politici te konačnim ciljevima medija. Dodatni faktor koji može uticati na očuvanje etičkih normi i njihov prenos publici su zakoni odnosno „U svakom društvu koje pretenduje da bude uređeno i van dometa entropijskih sila, sva pitanja bitna za funkcionisanje elektronskih medija time i radija, uključujući i etička, trebalo bi da budu regulisana zakonskim i podzakonskim aktima kao i drugim normativima kao sto su pravilnici, statusi, kodeksi“ (Nikolić, 2004-05, 315).

Etičke dileme u radu masovnih medija su mnogobrojne, ali su za ovu disertaciju najvažnije one koje se tiču načina predstavljanja stvarnosti i uredničkih politika. S tim u vezi potrebno je postaviti pravo pitanje, a ono nije da li postoji agenda (ona je uvijek tu) nego kako se ona postiže tj. „koliko i koje vrste informacija su nepotrebne da bi se započela interpretacija slika u vijestima, kako i zašto ona odlazi u toliko pravaca, i kako i zašto bilo koji ljudi pored novinara mogu od toga da profitiraju“ (Zelizer, 2010, 320). Odgovori na ova pitanja moraju da se podese u skladu sa kontekstom u kojem bi se oni skupljali, društvenog i političkog uređenja, kulture i položaja medija i medijskih radnika u tom kontekstu.

Kad je riječ o novinarima, nije dovoljno samo govoriti o položaju novinara u odnosu na druge radnike u medijskim organizacijama, osobe koji imaju nadmoć i uopšte u društvu, nego o njihovom položaju u odnosu na druge kolege novinare, obrazovanje (stručnost) i etičke norme. Upravo se tu javlja jedan od najčešćih problema kad je riječ o medijskoj etici, preciznije etičnosti medijskih radnika – objektivnosti, koja se najčešće tumači kao „osnovno pravilo novinarske profesije koje¹⁴² zahteva da javno saopštene činjenice budu objektivne, ali dozvoljava da se njihova interpretacija razlikuje“ (Vacić, 2004, 50). Dakle, objektivnost¹⁴³ jeste potrebna, ali se ona ipak u određenom omjeru zasniva na ličnom doživljaju nekoga ili nečega, odnosno, objektivnost nikad nije potpuna, što diskutuje i Enkabo navodeći da „nije funkcija medija da predstavi informacije kao dokazane i nepromjenjive činjenice“ (Encabo, 1995, 522). Međutim, to ne znači da novinar nije etičan ukoliko se to posmatra iz ugla pragmatične etike, nego su bitne namjere, npr. subjektivno prikazati pozitivnu sliku Roma nije loša praksa, ali je pitanje s kojim ciljem se to radi. Ukoliko je taj cilj altruistički opravdan, onda je i etička dilema pozitivno razriješena. Drugim riječima, novinar pri izvještavanju može da pogazi realistično i tradicionalno gledanje na objektivnost u novinarstvu, ali je on pritom načinio simbolični progres u načinu predstavljanja jedne društveno isključene grupe.

Pragmatički pristup u razumijevanju morala i etike je jednako opasan koliko i realan. Uzimajući u obzir da je svaka situacija jedinstvena i da zahtijeva zasebnu procjenu i tumačenje, jasno je da etički kôdovi mogu postati prilično rastegljivi, ali i u takvoj situaciji oni ne gube svoju „ozbiljnost“, što je u novinarskoj praksi izuzetno važno. Ipak, ta fleksibilnost ne smije da postane alibi za neprofesionalno izvještavanje o svim događajima i osobama, naročito o onima koje su socijalno isključene.

Svi novinari, ali i urednici, trebalo bi da budu sigurni da li su ispunili pet funkcija medija u društvu: „1. Pružiti istinit, sveobuhvatan i inteligentan prikaz događaja od tog dana u kontekstu koji im daje smisao; 2. Služiti kao platforma za razmjenu sadržaja i kritike; 3. Pružiti reprezentativnu sliku konstitutivnih grupa; 4. Predstaviti i razjasniti ciljeve i vrijednosti društva; 5. Omogućiti građanima puni pristup dnevnim informacijama“ (Luis, 2004, 88) te da razmišljaju o kulturološkim i kontekstualnim aspektima izvještavanja. Pored Luisa, i Ros je predložio nekoliko obaveza: obavezu o istinitosti, obavezu reparacije, obavezu zahvalnosti, obavezu pravednosti, obavezu srdačnosti (Ross prema Patterson & Wilkins, 2014, 32). Zapravo, ovdje se radi o dužnostima koje nadilaze novinarsku profesiju i praksu; one zadiru dublje i poentiraju da je novinar prije svega čovjek koji, kao što je i u prethodnim dijelovima

¹⁴² Riječ dodao autor.

¹⁴³ O objektivnosti su pisali mnogi autori, međutim zanimljivo je mišljenje Jozefa Alvara (Joseph Alvaro, 2013, 292) koji smatra da je „u srcu novinarske ideologije pretpostavka da su vijesti nepristrane“. Drugim riječima, i Alvaro smatra da je objektivnost u novinarstvu mit.

teorijskog izlaganja naglašeno, ima određen sistem vrijednosti, uključujući tu i etičke i moralne norme. S tim u vezi, ovo bi zapravo trebalo da bude hodogram, koji bi svakom novinaru trebalo da pruži put ka samorealizaciji koja je uz to društveno korisna.

Treća stavka koju su postavili Paterson i Wilkins – briga o pravilnoj reprezentaciji svih grupa u društvu¹⁴⁴, najvažnija je za ovaj rad. Naime, ako se pođe od pretpostavke da je etičnost aktivnosti važnija od same etičnosti (Kieran, 2002, 9), sâm proces pripreme i realizacije priče, tj. učestvovanje u svim etapama stvaranja jedne priče i pristupa koji se tom prilikom koristi, umnogome će uticati na način kako će svi akteri te priče biti reprezentovani. U tom procesu neophodno je poštovati ljudsku ličnost, ali ne samo kroz dva načela koje prepoznaje Danijel Korni (1999, 56) – načelo o poštovanju privatnog života i načelo o zaštiti od povrede časti, nego i kroz druga: načelo o fer reprezentaciji, načelo uživljavanja i proživljavanja, načelo prepuštanja uloge aktera socijalno isključene osobe u priči (djelimična predaja naratološkog imperativa), načelo kolaboracije između socijalno isključene osobe i novinara u svim fazama realizacije priloga te načelo monitoringa¹⁴⁵. Ispunjavajući ove uslove, novinar pruža priliku da se kroz svoje etičke i profesionalne kodekse reprezentuju osobe koje pripadaju socijalno isključenim grupama te da na taj način brani jednu od najvažnijih uloga medija – „etičku obavezu da pruži široku lepezu perspektiva koje odražavaju [taj] pluralizam“ (Gordon, ur, 1999, 1128).

Novinari¹⁴⁶ bi trebalo da preispituju ne samo društvo nego i svoja i društvena moralna načela kako bi se u skladu sa saznanjima vodili ka rješenjima koja bi mogla da unaprijede društvo. Tako bi oni zapravo primjenjivali korijene teorije društvene odgovornosti štampe (Rao & Hasserman, 2007, 33), koja je „zapravo [je] samo izdanak egalitarnog pristupa pravdi, jer omogućava pristup različitim segmentima društva. Iako takva teorija dovodi individualnu slobodu medijskih stručnjaka u opasnost i čini ih odgovornim pred društvom, ona pruža i mogućnost javnom mnijenju da promoviše društvenu pravdu putem medija“ (Dej, 2004, 437).

3.6.1. Novinarski kodeksi u BiH i njihov odnos prema izvještavanju o ZRO

Mediji su jedna od glavnih poveznica između opšte populacije, javnosti i Drugih, tako da oni imaju presudnu ulogu u načinu na koji će bilo koja kategorija društveno isključenih, njihovih predstavnika i problema biti predstavljena. Upravo zato „profesionalnost novinarskog pisanja, etičnost i odgovornost vode društvo u kojem živimo ka prostoru veće tolerancije“ (Ljevak,

¹⁴⁴ O istoj funkciji piše i Danijel Korni opisavši je kao „verno odražavanje raznih grupa koje konstituišu društvo“ (Korni, 1999, 96) te kao profesionalnu normu prema kojoj je novinar/ka dužan da pruži „podjednak tretman svih osoba eliminacijom svih oblika diskriminacije“ (Korni, 1999, 36).

¹⁴⁵ Sva navedena načela mogu da posluže kao temelj za produbljivanje novinarskih kodeksa kad je riječ o izvještavanju o Drugima.

¹⁴⁶ Savremeno novinarstvo i masovni mediji su pod uticajem mnogobrojnih faktora koji direktno i indirektno oblikuju njihov svakodnevni rad, a pod najvećim pritiskom su mladi novinari, koji svoje karijere tek počinju da grade kroz sukobe interesa, rutinu, trku za vremenom i organizaciju (Keeble, 2001, 11).

Huremović i Zlotrg, 2014, 22) i kao takvo predstavljaju imperativ u širenju znanja o ljudskim pravima, različitostima i toleranciji.

Kako bi se ova očekivanja ispunila neophodno je da se razviju postojeći novinarski kodeksi te da se oni u potpunosti primjenjuju u praksi. Novinarski kodeksi su set preporuka, prije nego pravila, koji bi trebalo da posluže prilikom definisanja načina praktikovanja novinarske prakse. Ove smjernice bi trebalo da služe ne samo novinarima nego i ostalim medijskim djelatnicima, koji na bilo koji način mogu uticati na medijske sadržaje, ali i regulatornim tijelima i publici, kako bi se povećao stepen medijske pismenosti i kontrolisao rad medija. Drugim riječima, „verifikovani i opšte prihvaćeni etički kodeksi novinara i ostalih medijskih profesionalaca, trebalo bi suštinski da predstavljaju „pravila igre”, koja se konsenzusom utvrđuju, i koja su spremni da poštuju svi – od novinara i njihovih urednika, producenata, menadžera, direktora do nosilaca vlasti“ (Nikolić, 2004-05, 322). U suštini, kroz ova pravila, a unutar okvira teme ove disertacije, medijski radnici bi trebalo da projektuju „representativnu sliku konstitutivnih grupa u društvu. Drugim rečima, rasne, društvene i kulturne grupe trebalo bi prikazivati precizno, bez oslanjanja na stereotipe. Društvena odgovornost zahteva afirmativnu ulogu medija u izgradnji pozitivnih imidža, kako u njihovom informativnom tako i u zabavnom sadržaju“ (Dej, 2004, 60). Ipak, pitanje je koliko je ovo moguće jer bez stereotipa nije moguće ostvariti kognitivnu poveznicu između prikazanog i stereotipa koji su ugrađeni kod publike. U tom smislu, prije bi se trebalo razmišljati u smjeru rekonfiguracije stereotipa na način koji bi nakon određenog vremena omogućio fer reprezentaciju DIG osoba, prije svega kroz načelo preuzimanja uloge aktera (Korni, 1999) u medijskom sadržaju, kako na nivou unutrašnjeg pripovjedača tako i kao konsultanta u procesu oblikovanja sadržaja.

Etički kodeksi se mogu posmatrati i kao skup savjeta koji bi trebalo da posluže ne samo u svakodnevnoj praksi nego i kao etički kompas u svakodnevnoj interakciji i djelovanju, jer „Etika nije (samo) pitanje kodeksa ponašanja (plus ili minus sankcije), ne samo pitanje pravila koje je potrebno pratiti. Ona je više ima veze sa principima koji se tiču ispravnog i pogrešnog djelovanja čovjeka“ (Belsey & Chadwick, 1992, 18). Najčešće stavke u etičkom kodeksu (Grevisse 1999; Laitila 1993; Keeble, 2001, 23–29) tiču se: odbrane prava na slobodu izražavanja; potrage za istinom; praktikovanja novinarskog diskursa i jezika (izbjegavanje subjektivnosti, nastojanje da tekst bude potpun, precizan i uravnotežen); razdvajanja ličnih mišljenja od činjenica; sticanja i održavanja povjerenja izvora; poštovanja i održavanja privatnosti izvora; izbjegavanja diskriminacije; prihvatanja i promovisanja različitosti; promovisanja ljudskih prava. Slično ovim autorima, Paterson i Vilkins (Patterson & Wilkins, 2014) sublimiraju etičke kodekse u grupe: preciznost, tj. ispravno korištenje činjenica, njihovo

kombinovanje i pružanje konteksta; svjesnost sopstvenog porijekla medijskog radnika (klasa, rod, pol, starost itd.) i uticaj ovih karakteristika na izvještavanje; stalno nastojanje da se „uhvati“ što veći dio istine; istrajnost; očuvanje svog i digniteta osoba koje su uključene u vijest; izbjegavanje najnižeg uobičajenog denominatora. Kao što je evidentno, etički kodeksi postavljaju idealne ciljeve i etičke skupove koji su tu da bi se unaprijedila novinarska praksa „mada su prisutni stavovi da je njihovo donošenje oblik instrumentalizacije cenzure ili dobrovoljni pristanak na autocenzuru što vodi ka odustajanju od nezavisnosti i slobode medija“ (Nikolić, 2010, 47). Kad je riječ o izvještavanju o DIG osobama, pitanja konteksta i samosvjesnosti novinara o demografskim kategorijama i kategorijama različitosti koje njega određuju, tačke orijentacije su jedna od najvažnijih predispozicija za kvalitetan prilog/napis, a pitanje autocenzure u ovom slučaju ne mora nužno da bude negativna praksa.

Etički kodeksi koji uređuju rad medijskih radnika u Bosni i Hercegovini su usvojeni na „nivou Regulatorne agencije za komunikacije, Vijeća za štampu u BiH i na nivou pojedinih novinarskih asocijacija, koje propisuju etičke standarde profesionalnog novinarstva u medijima. Na nivou RAK-a na snazi je **Kodeks o emitiranju RTV programa**, a na nivou Vijeća za štampu **Kodeks za štampu i online medije** (Ljevak, Huremović i Zlotrg, 2014, 25). Pored navedenih tu su **Kodeks časti BH novinara** i **Kodeks o načinu predstavljanja osoba sa invaliditetom u medijima**. Svaki od ovih kodeksa u suštini su isti i obavezuju medijske radnike „na pridržavanje općeprihvaćenih standarda pristojnosti, poštivanja kulturnih i religijskih razlika u Bosni i Hercegovini, te poštivanje ljudskih prava definiranih u međunarodnim i domaćim dokumentima“ (Ibrahimbegović-Tihak u Džihana i Volčić, 2012, 274).

Kodeks za štampu i online medije BiH je opšti dokument u kojem su objedinjena najšira pravila izvještavanja i ponašanja novinara. Preporuke o načinu izvještavanja o Drugima su u ovom kodeksu direktno definisani kroz tri člana – huškanje, diskriminacija i ravnopravnost polova i poštivanje osobnosti. Najbolji uvid u odrednice ova tri člana daje onaj o diskriminaciji u kojem stoji: „Novinari moraju izbjeći prejudicirane i uvredljive aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, pol, seksualnu opredijeljenost, fizičku onesposobljenost ili mentalno stanje. Aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, pol, seksualnu opredijeljenost, fizičku onesposobljenost ili mentalno stanje će biti napravljene samo onda kada su u direktnoj vezi sa slučajem o kojem se izvještava“ (član 4). Dodatni član koji je granično povezan sa ZRO jeste član o zaštiti djece i maloljetnika¹⁴⁷, mada se u njemu eksplicitno ne spominju zdravstvene različitosti.

¹⁴⁷ Urednici i novinari četiri TV stanice iz uzorka u disertaciji su se često pozivali na ovaj član, dok su drugi najčešće bili izostavljeni.

Kodeks o emitovanju radiotelevizijskog programa, koji je definisala Regulatorna agencija za komunikacije BiH, navodi iste etičke dileme kao i Kodeks za štampu i online medije BiH, ali ipak detaljnije pristupa u definisanju zaštite privatnosti, odnosno, konkretno sa 5. tačkom člana 17: „Ukoliko se prilikom emitovanja programa koristi arhivski materijal koji sadrži podatke o ličnostima, nesrećama, nasilju, psihičkim posljedicama nasilja, nečijoj smrti i sl., elektronski medij je dužan da vodi računa o mogućem uznemiravanju preživjelih ili porodice žrtava u slučajevima kada se određene scene događaja (nesreća, ozbiljni incidenti, sahrane i sl.) koriste kao ilustracije u programu“ kao i 7. tačkom istog člana: „Djeca i ranjive osobe neće biti ispitivane o privatnim stvarima bez odobrenja roditelja, staratelja, ili osobe koja ima primarnu odgovornost za njihovu brigu (ukoliko se radi o ranjivim osobama)“. U cijelom dokumentu ranjive osobe¹⁴⁸ se spominju samo u ovoj tački što jasno ukazuje na nedovoljno razrađen kodeks.

Kodeks časti BH novinara uključuje iste odrednice kao i prethodna dva kodeksa s tim da sadrži i određene dopune. Tako u članu 16 stoji: „Posebna se pozornost i odgovornost zahtijeva kad izvještava o nesrećama, porodičnim tragedijama, bolestima, djeci i maloljetnicima, u sudskim postupcima, poštuje pretpostavku (presumpciju) nevinosti, integritet, dostojanstvo i osjećanje svih stranaka u sporu. U političkim sukobima treba uvažavati građanska prava i slobode sudionika te nastojati ostati nepristran“. Ovaj kao i član 19 – „Novinari moraju izbjegavati objavljivanje detalja i pežorativne kvalifikacije o rasi, boji kože, vjeri, spolu ili seksualnoj orijentaciji, kao i o bilo kojoj fizičkoj ili mentalnoj manjkavosti ili bolesti ukoliko to nije relevantno za javni interes“ su dobar pomak ka prepoznavanju potrebe da izvještavanje o Drugima zahtijeva prostora u novinarskim kodeksima u BiH. Ipak ni ovaj kodeks nije sveobuhvatan tako da ne uključuje odrednice o izbjegavanju pasivizacije ZRO, izbjegavanju stereotipne reprezentacije, poštovanje autonomije psihičkog i emotivnog života pojedinca, ravnopravno ophođenje sa Drugim itd.

Posljednji dokument relevantan za temu disertacije jeste **Kodeks o načinu predstavljanja osoba sa invaliditetom u medijima**. Iako ovaj dokument u svom naslovu ima riječ kodeks, on je zapravo kratki vodič sa savjetima o izvještavanju o osobama sa invaliditetom. U dokumentu postoje samo dvije sekcije koje se direktno tiču rada na oblikovanju medijskog sadržaja. U jednom se iznose savjeti za novinare kako da komuniciraju sa osobama sa invaliditetom, dok se u drugom segmentu predlažu ideje za način prikazivanja i obradu tema o ovoj kategoriji ZRO npr. „Prikažite osobe s invaliditetom kao jednake“,

¹⁴⁸ U ovom kodeksu ranjive osobe su definisane kao: „socijalno, psihološki i/ili zdravstveno insuficijentne osobe, uključujući ali ne ograničeno na osobe sa poteškoćama u učenju, sa zdravstveno-mentalnim problemima, osobe sa psihičkim oboljenjima ili one koje pate od gubitka pamćenja, bolesne osobe i osobe koje su preživjele traumu“ (Član 2, tačka 18).

„Razmislite o tome da pokažete svakodnevne situacije koje uključuju osobe s invaliditetom, radije nego situacije povezane sa invalidnošću“ i „Razmotrite mogućnost uključivanja osobe s invaliditetom u scenario koji je uobičajen za osobu bez invaliditeta“. Pored ovih etičkih kodeksa, svaki novinar bi trebalo da nastoji poštovati dopune kodeksa koje bi se odnosile na izvještavanje o društveno isključenim grupama, i to tako da se postigne standardizacija pojmova u vezi sa Drugima i promijeni odnos u načinu na koji se Drugi predstavljaju (SHIA, 2012). U suštini, etički kodeksi u slučaju izvještavanja o različitostima bi trebali da budu primjenjivani na isti način kao i u izvještavanju o bilo kojoj drugoj temi, ali to ipak iziskuje dodatni angažman i senzitivniju primjenu etičkih kodeksa. Tako bi se etički kodeksi u slučaju izvještavanja o ZRO morali posebno doticati pitanja: opšte privatnosti, prava na psihičku i emotivnu privatnost, prava na fizičku privatnost (naročito važno kod izvještavanja o osobama sa vidljivim fizičkim različitostima), ravnopravnosti, eliminisanja stereotipa i okvira, ispravnu upotrebu termina itd. Svaka ispravna upotreba etičkih kodeksa trebalo bi da obezbijedi bolji položaj ZRO za vrijeme produkcije, a naknadno i u bolji položaj društvu.

3.6.2. Zakonski okvir Republike Srpske i BiH o izvještavanju o ZRO

Prema zakonskim odredbama na nivou Bosne i Hercegovine, kao i entitetskim, kantonalnim nivoima i nivou distrikta Brčko, elektronski mediji moraju da poštuju sljedeće zakone, pravilnike i odluke: *Zakon o komunikacijama*; *Zakon o javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine*; *Zakon o javnom servisu radio-televizije Federacije Bosne i Hercegovine*, *Zakon o radio-televiziji Republike Srpske* i *Statutu Radio-televizije Republike Srpske*; *Odluka o usvajanju politike sektora emitovanja u Bosni i Hercegovini*; *Instrukcija o načinu izvještavanja o udjelu evropskih djela, evropskih djela nezavisnih producenata i bosanskohercegovačkih djela u programskim sadržajima*; *Pravila o izmjenama Pravila 56/2011 o dozvolama za distribuciju audiovizuelnih medijskih usluga i medijskih usluga radija*; *Pravilo 55/2011 o pružanju audiovizuelnih medijskih usluga*; *Pravilo 57/2011 o javnim radio i televizijskim stanicama*; *Pravilnik o medijskom predstavljanju*, *Zakon o zaštiti od klevete*. Dakle, riječ je o velikom broju zakonskih dokumenata, međutim u njima nije posvećeno dovoljno pažnje definisanju pravila izvještavanja i reprezentacije Drugih, naročito kad je riječ o osobama sa zdravstvenom različitošću.

Krovni zakon, *Zakon o komunikacijama*, ne sadrži niti jednu odrednicu koja bi se mogla dovesti u vezu sa ZRO kao i uopšte sa Drugima. U *Zakonu o javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine* se samo jedan stav u članu tiče direktno neke od ZRO kategorija: „javni RTV servisi dužni su prilagoditi praćenje informativnog, kulturnog, obrazovnog i zabavnog programa potrebama lica oštećenog sluha drugih lica s posebnim potrebama“ (član 27, stav 1,

podstav 8). Ovaj član zakona je nedovršen jer se ne definiše koje su ostale osobe sa posebnim potrebama. Pored toga, nejasno je na koji se način program može prilagoditi osobama sa intelektualnim različitostima. Upravo ovako široko definisanje obaveza ukazuje na neznanje zakonodavaca o kategorijama različitosti i limitima primjene zakona u skladu sa kategorijom različitosti. Ostatak zakona nudi ista rješenja koja su izolovana i u novinarskim kodeksima, a tiču se suzbijanja govora mržnje, klevete i zaštite privatnosti. Međutim mora se opaziti da za razliku od prethodne verzije ovog zakona, nova verzija uključuje i dopune koje se tiču ravnopravnosti polova¹⁴⁹ što se može protumačiti kao postojanje volje zakonodavnog tijela da usavršava zakon pri tom misleći i na dijelove koji se tiču izvještavanja o ZRO i pravima ZRO kao pretplatnicima tj. ravnopravnim gledaocima i slušaocima javnog servisa BiH.

Dva zakona koja važe na entitetskom nivou i tiču se Federalne televizije i Radio Televizije Republike Srpske, imaju iste odrednice o ZRO kao i krovni zakon o javnom servisu BiH. Ovo je zabrinjavajuće jer to znači da zakonodavna tijela kao i ekspertske grupe, stručna te akademska javnost ne prepoznaju ZRO, ali i većinu Drugih, kao članove društva koje imaju određena prava u načinu na koji su reprezentovane u javnosti, frekventnosti objave sadržaja koji se njih direktno tiče te kao pretplatnike javnog servisa. Ista situacija je i kad je riječ o statutima i ostalim dokumentima koji se tiču rada medijskih organizacija.

Nepostojanje zakonskih normi putem kojih bi se direktno regulisalo pitanje sadržaja o ZRO, kao i reprezentaciji ZRO u programu TV stanica na području BiH i njenih entiteta i distrikta, jedno je od glavnih problema u borbi za ravnopravnu i kvalitetnu reprezentaciju ZRO. S tim u vezi neophodno je oformiti posebne članove ili nadopuniti postojeće članove u zakonima tako da se u njih uvedu, a time i direktno prepoznaju, ZRO kao građani BiH, jer njihova zakonska nevidljivost direktno utiče i na njihovu slabu javnu vidljivost i stereotipnu reprezentaciju.

3.7. Zaključak

Drugi dio teorijske rasprave ovog istraživanja se bavio definisanjem uokviravanja kao strategijom reprezentacije, specifičnostima televizije u procesu reprezentacije ZRO te ulogom narativa i novinarskih kodeksa u istom procesu. Kad je riječ o televiziji kao vodećem tradicionalnom masovnom mediju ustanovljeno je da je upravo njena kombinacija audio i vizuelnog koda kao i naracijska paleta koja joj je dostupna čini izuzetno važnim medijem u reprezentaciji ZRO. Međutim i kod televizije, kao i kod svakog masovnog medija, prepoznat je

¹⁴⁹ Jedna od dopuna koja je posebno značajna i za unošenje budućih izmjena u vezi sa ZRO jeste 7. podstav, stava 1 člana 28: „U programima je zabranjeno emitirati programske sadržaje ili objavljivati priloge kojima se spolovi predstavljaju na stereotipan i uvredljiv ili na ponižavajući način“.

nedostatak iskrivljivanja stvarnosti prema željama autora, što je publici teže primijetio zbog njene prirode – ako nešto čujem i vidim, sigurno je tačno tj. sigurno da je istina.

U dijelu gdje se polemicalo o reprezentaciji uopšte i reprezentaciji ZRO kao i o posebnosti televizije u ovom procesu zaključeno je se u uslovima aktuelne medijske prakse, kroz televizijske programe vrši spektakularizacija i voajerizacija ZRO tako što invaliditet postaje ne samo oznaka nego i označeno tj. invaliditet se izjednačava sa osobom koja ima invaliditet čime se vrši njegova dehumanizacija i objektivizacije te se ona predstavlja kao nešto što je drugačije/neprirodno/abnormalno. Isto tako ustanovljeno je da se reprezentacija ZRO na televiziji ne može posmatrati isključivo u domenu produkcije TV priloga već je potrebno posmatrati šire pri tom uključivši sve interesne strane, prije svega vlasnike i osobe sa različitostima.

Uokviravanje kao strategija medijske reprezentacije je bila tema narednog potpoglavlja u kojem je zaključeno da je uokviravanje fleksibilan proces u kojem se način formiranja okvira rijetko mijenja tj. on počinje sa izborom problema i definisanjem ugla posmatranja, određivanjem aktera i dodjeljivanjem uloga i opsega naratološke moći unutar TV priloga. Međutim okviri se mogu mijenjati u zavisnosti od mnogobrojnih faktora kao što su kulturološke specifičnosti, vrijednosti sistemi kreatora, stepen interakcije sa ZRO te postojeći dominantni okviri u medijasferi.

Potom je detaljno obrađena tema narativa vodeći se prije svega teorijskim postavkama autorke Mike Bal. Tako su u ovom potpoglavlju prepoznati svi elementi narativa te je problematizovana njihova upotreba u informativnom TV programu, naročito kad je riječ o vrstama uloga koje preuzimaju svi akteri unutar TV priloga (ZRO je gotovo uvijek predodređen da bude inferioran, dok novinar zadržava dominantnu pripovjedačku ulogu). Glavni zaključci su da je potrebno prouzrokovati stanje disbalansa u narativu da bi se na kraju TV priloga on povratio. U slučaju izvještavanja o ZRO to bi značilo da se TV prilog najčešće otvori sa ličnom pričom o „životnoj nepravdi“ koja bi trebalo da bude vraćena u stanje balansa tako što se za ZRO naziru „bolji dani“ kroz institucionalnu pomoć ili individualnu/kolektivnu pomoć građana.

Posljednja tema u ovom dijelu teorijske rasprave se ticala novinarske etike, novinarskih kodeksa i zakonskih normi fokusirano na teritoriju u BiH. Kad je riječ o novinarskom kodeksu, kao izdanku novinarske etike, zaključeno je da kodeksi u vezi sa izvještavanjem i tretmanom ZRO moraju biti inkluzivni, prilagođeni njihovim različitostima te ravnopravni kad god je to moguće. U slučaju BiH dokazano je da se novinarski kodeksi granično tiču ZRO i to isključivo kad je riječ o govoru mržnje i netolerancije što upućuje na to da medijski radnici u BiH, a time i Republici Srpskoj, još uvijek ne prepoznaju potrebu za savjetodavnim regulisanjem

reprezentacije ovih kategorija društva. Sličan zaključak se odnosi i na zakonski okvir u BiH i njenim entitetima, jer se izuzev u jednom članu tri glavna zakona, a koji se odnosi na obavezu javnog servisa da obezbijedi praćenje sadržaja osobama oštećenog sluha, nigdje u zakonima eksplicitno ne navode osobe sa zdravstvenim različitostima.

Kao što se može zaključiti iz ovog kao i prethodnog poglavlja, pronalazak rješenja za problem reprezentacije ZRO u informativnom TV programu je, kao i u drugom medijskom sadržaju, od velike važnosti kako bi se osobe sa zdravstvenim različitostima destigmatizovale, kako bi im se obezbijedila ravnopravnost, unaprijedio kvalitet TV programa i naposljetku uticalo na izgradnju tolerantnijeg društva u Republici Srpskoj i cijeloj BiH.

4. UTICAJ ORGANIZACIONE STRUKTURE MENADŽMENTA TV STANICA NA IZVJEŠTAVANJE O ZRO

Funkcionisanje svake organizacije, bez obzira da li je riječ o proizvodnim djelatnostima poput kompanija koje se bave proizvodnjom prehrambenih ili tehnoloških proizvoda, repro materijala ili bilo koje druge sirovine, ili o uslužnim djelatnostima poput restorana, banke, telekomunikacionih usluga (mobilna telefonija, fiksna telefonija, internet ili kablovska televizija), ovisi o mnogobrojnim faktorima, ali temelj uspjeha, pored jasno utemeljene i provođene misije i vizije organizacije, jeste njena struktura. Drugim riječima, uspješnost poslovanja velikim dijelom se oslanja na jasno definisanu strukturu koja je zasnovana na opisu radnih mjesta i razumijevanja njihove povezanosti u cjelokupnoj organizacionoj strukturi. Dobro definisana radna mjesta te funkcionalne veze obezbjeđuju neometanu interakciju između zaposlenih i stvara preduslov za uspješno poslovanje. Izuzetak nisu ni televizijske organizacije bez obzira na njihov izvor finansiranja i programsku politiku.

Poslovanje bilo kojeg medija, u ovom slučaju TV stanica, direktno je povezano sa cjelokupnim uređenjem medijske djelatnosti u određenoj zemlji. Konkretno Bosna i Hercegovina je podijeljena na dva entiteta (Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine) i jedan distrikt (Distrikt Brčko). U slučaju Bosne i Hercegovine, koja po svom uređenju čini komplikovan spoj četrnaest vlada (10 kantona, dva entiteta, Distrikt Brčko i Vlada Bosne i Hercegovine) i tri konstitutivna naroda – Srbi, Bošnjaci i Hrvati, medijska slika je isto tako komplikovana prije svega zbog mnogobrojnih zakona koji postoje na kantonalnom, entitetskom i državnom nivou što medijima otežava rad. U BiH postoje tri javna (državna) TV programa (RTRS, FTV i BHT) kao i 43 k televizije koje imaju dozvolu za televizijsko emitovanje putem zemaljske radiodifuzije¹⁵⁰ te 139 radio stanica sa dozvolama za radijsko emitovanje putem zemaljske radiodifuzije¹⁵¹. Kad je riječ o štampanim medijima, u BiH trenutno postoji 8 registrovanih dnevnih novina, 58 magazina u Federaciji BiH i 48 u Republici Srpskoj te 8 novinskih agencija u cijeloj BiH¹⁵². Kad je riječ o internet medijima, tačne podatke nije moguće iznijeti jer tržište nije regulisano te je veoma fluidno tako da se gotovo svakodnevno otvaraju novi portali i blogovi, dok drugi prestaju sa radom. Ovaj broj medijskih organizacija utiče i na stepen medijske saturacije u BiH, a iz toga se javljaju mnogobrojni problemi – otežan zakup medijskog prostora, teže sticanje i zadržavanje publike, nelojalna konkurencija.

¹⁵⁰ Regulatorna agencija za komunikacije Bosne i Hercegovine (RAK), 06.05.2016.

¹⁵¹ RAK, 13.06.2016.

¹⁵² Vijeće za štampu u Bosni i Hercegovini, 01.06.2016. Podaci izneseni za štampane medije u Bosni i Hercegovini su samo indikativni, jer se broj štampanih medija brzo mijenja usljed pada čitanosti tj. sve većeg prelaska na internet portale. Posljednji slučaj u BiH je gašenje Euro Blic-a (verzija Blica iz Srbije namijenjene za tržište BiH).

Televizija je i dalje masovni medij koji se u BiH najviše koristi, mada je znatan porast korisnika koji se informišu putem internet portala. Kad je riječ o televiziji, makromedijsku situaciju na makro nivou u BiH dodatno usložnjava neizvršen prelazak na digitalno emitovanje. U procesu digitalizacije, BiH zaostaje za zemljama regije. Posljednji rok (17.06.2015) nije iskorišten tako da je BiH već dobila i ispunila nekoliko zahtjeva za gašenjem predajnika analognog signala prije svega u Hercegovini. Posljedice su odmah nastupile tako da određen broj stanovnika u ovom području ne može da prati program, a problem je i to što još uvijek ne postoji potrebna infrastruktura za emitovanje digitalnog signala. S obzirom na nedovoljno razvijenu kablovsku mrežu u malim gradovima u BiH, očekuje se da će dalji proces gašenja predajnika ostaviti još veći broj ljudi bez prijema.

Prema zakonskim odredbama na nivou Bosne i Hercegovine, kao i entitetskim, kantonalnim nivoima i nivou distrikta Brčko, elektronski mediji moraju da poštuju sljedeća normativna akta: „Zakon o javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine“ (2015; Službeni glasnik BiH br. 51/15); „Zakon o javnom servisu radio-televizije Federacije Bosne i Hercegovine“ (2008; Službene novine Federacije BiH br. 01-02-401/08); „Zakon o radio-televiziji Republike Srpske“ (2006; Službeni glasnik RS br. 01-556/06); „Statut Radio-televizije Republike Srpske“ (2010); „Zakon o komunikacijama“ (2012; Službeni glasnik BiH br. 98/12); „Odluka o usvajanju politike sektora emitovanja u Bosni i Hercegovini“ (2006; Službeni glasnik BiH br. 21/07); „Zakon o zaštiti od klevete“ (2001; Službeni glasnik RS br. 01-699/01). Dakle, riječ je o velikom broju zakonskih dokumenata koji medijima otežavaju svakodnevno poslovanje, ali koji su neophodni kako bi postojala regulacija rada medija u BiH. Kad je riječ o programu koji se bavi pitanjima Drugih, zakonska regulacija bi trebalo da je osnov za njihovu reprezentaciju jer se putem nje definiše novinarska praksa koja bi trebalo da poštuje integritet svake osobe koja je različita te da se uz pomoć zakonskih ograničenja eliminiše direktna stigmatizacija ZRO i uopšte Drugih. U zakonima su definisani načini sankcionisanja ukoliko u medijskim sadržajima dođe do povrede integriteta DIG samo u slučajevima direktne povrede (najčešće govor mržnje) što nije dovoljno uzimajući u obzir sve propuste u reprezentaciji i načinu uokviravanja Drugih koji su prepoznati i analizirani na uzorku programa i priloga emitovanih na četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj.

Kad je riječ o TV stanicama u Republici Srpskoj, zahvaljujući kablovskom distributivnom sistemu moguće je prijem njihovih programa u najvećem dijelu RS, međutim, najveći broj TV stanica svojim programom prati događaje od lokalnog značaja za razliku od samo nekolicine TV stanica (ATV; BN; ELTA; RTRS) koje prate dešavanja u cijelom entitetu i državi zbog čega su upravo one bile predmet analize. Ukoliko se govori o TV stanicama koje u programskom, organizacionom i tehničkom smislu imaju veće kapacitete, odnosno prije

svoga veći broj radnika i bolje tehničke potencijale, situacija je sljedeća: ATV televizija sa visokim udjelom na sjeveru RS, naročito u Banjaluci, BN televizija je kao vodeća opoziciona i komercijalna TV stanica¹⁵³ vodeća komercijalna TV stanica u istočnom dijelu RS i Semberiji, dok je ELTA još uvijek u procesu izgradnje svog programa i publike tako što se orijentiše na lokalne teme u većim gradovima u RS. RTRS kao dio javnog servisa ima i drugačiji izvor finansiranja, ali i mnogobrojne obaveze koje proističu iz zakona. RTRS TV je TV stanica koja ima najveći procenat gledanosti u Republici Srpskoj za šta je, između ostalog, zaslužna emotivna povezanost gledalaca sa ovom TV stanicom izgrađena u vrijeme građanskog rata od 1991-1995. godine kad je RTRS bio gotovo jedina TV stanica koja je emitovala program. Pored toga, RTRS ima znatno veći broj emisija sopstvene produkcije te mnogo veće finansijske mogućnosti kad je riječ o kupovini igranog programa i sportskih prenosa što direktno utiče na veću popularnost programa i gledanost. S obzirom na niz parametara kao što su vlasnička struktura, tip i model TV stanice, činjenicu da li je riječ o javnom servisu ili komercijalnom mediju, zonu koju TV stanica pokriva, broju i strukturi zaposlenih, poziciju na tržištu te veličinu organizacije, svaka TV stanica ima posebnu misiju i viziju koje se jasno odražavaju na način kreiranja programske politike i strukturu programa.

Uvažavajući razloge koji su povezani sa medijskom situacijom, zakonskom regulativom i medijskim tržištem (posebno televizijskim tržištem), za potrebe ovog istraživanja izabrani uzorak su činile četiri najgledanije televizijske stanice u Republici Srpskoj. Odabrane TV stanice (RTRS, BN TV, ATV i ELTA TV) imala je određene sličnosti u organizacionoj strukturi, ali i mnogobrojne specifičnosti koje značajno utiču na biranje tema i produkciju medijskog sadržaja. U prvom dijelu istraživanja predstavljen je istorijat sve četiri TV stanice te je analizirana njihova organizaciona struktura (broj i struktura redakcija, poslovnih jedinica, programi) i programska politika.

4.1. Analiza sistema najznačajnijih TV emitera u RS

4.1.1. Istorijat, organizaciona struktura i programski koncept ELTA televizije

TV ELTA je osnovana 2010. godine pod okriljem Elta Kabel sa sjedištem u Doboju. Elta Kabel je prije svega kablovski operater, a vremenom su uvedene i druge telekomunikacione usluge – internet te mobilnu i fiksnu telefoniju. Trenutno je na tržištu Republike Srpske među vodećim operaterima, mada stalnu utrku vodi sa m:tel-om (kćerka firma mts-a iz Srbije) i blic.net-om

¹⁵³ BN TV je trenutno u političkom smislu opoziciona televizija koja favorizuje političku opoziciju u Republici Srpskoj, naročito u informativnom programu, okupljenoj oko koalicije šest stranaka – Srpska demokratska stranka (SDS); Partija demokratskog progresa (PDP); Narodni demokratski pokret (NDP); Srpska radikalna stranka Republike Srpske (SRS RS); Partija ujedinjenih penzionera Republike Srpske (PUP RS); Stranka socijalne sigurnosti srpskih boraca (SSSSB).

koji je prije nekoliko godina prodat Telekomu Slovenije. S obzirom na to da je ova televizijska stanica u vlasništvu telekomunikacionog operatera, otvaraju se mnogobrojna pitanja poput kontrole informacija korisnika kablovske televizije Elta Kabela (kodiranje sadržaja, ometanje signala konkurentskih TV stanica, favorizovanje u selekciji i poretku kanala, dostupnost u HD tehnologiji itd.). Ipak u ovom slučaju je važniji izvor finansiranja. U slučaju ELTA televizije, izvor finansiranja je primarno Elta Kabel, drugim riječima „majka“ firma obezbjeđuje TV stanicu sa većim dijelom mjesečnih finansijskih potraživanja. Preostali dio sredstava se prikuplja kroz marketing tj. prodaju oglasnog prostora i projekte. U vlasništvu ove TV stanice je i internet portal *srpskacafe.com* koji sadrži informacije slične informacijama kao i većina portala u regiji (lokalne vijesti, vijesti iz regiona, zabava i sport), ali koji služi i kao internet platforma za ELTA televiziju.

U skladu sa raspoloživim potencijalima i kapacitetima, prije svega pod time misleći na ljudske resurse, ELTA televizija ima najmanji procenat programa vlastite produkcije iako se program emituje na dva kanala (ELTA 1 HD i ELTA 2¹⁵⁴). Program se svakodnevno emituje od 07.00 do 01.00. S obzirom na trenutnu veličinu TV stanice, program iz vlastite produkcije je kvantitativno skroman, tako da otkup igranih serija, filmova, sportskog programa i humorističkih emisija iz Srbije i dalje čini veći dio svakodnevnog programa. Otkupljeni program se sastoji od dokumentarnih emisija o raznim istorijskom događajima i epohama, igrani program čine manje poznate TV serije, a izbor filmova odstupa od izbora filmova koji je karakterističan za komercijalnu TV stanicu tako da umjesto holivudskih blokbestera i romantičnih komedija, ELTA otkupljuje umjetničke filmove različitih nacionalnih kinematografija. Na ovaj način ELTA televiziji se razlikuje u odnosu na konkurenciju i pri tom privlači publiku koja traži rafiniran programski sadržaj. S obzirom na ovu činjenicu, ELTA TV ima realne predispozicije da, kad je riječ o programskoj politici, uvrsti više programskog sadržaja o Drugima a da pri tom ne rizikuje smanjenje publike. Program iz vlastite produkcije bi se mogao podijeliti u dva segmenta – zabavni i informativni. U zabavni program spadaju: emisija „Cover magazin“ u kojoj se obrađuju aktuelne teme iz svijeta zabave te „FLAME magazin“ sa sličnim sadržajem kao i emisija „Prvi korak“ koja se kao mozaičko-edukativna emisija bavi temama trudnoće i odgoja djece. Prva emisija se emituje svakim radnim danom u 19.40, a druga i treća jednom nedjeljno – subotom u 20.00, odnosno subotom u 18.00. Prve dvije emisije se prvenstveno bave muzikom, modom, filmom i poznatim osobama, što znači da u emisijama ovog tipa rijetko ima prostora za teme u vezi sa Drugima. U trećoj emisiji pažnja se posvećuje svim procesima trudnoće, odgoja djeteta, reprodukcijским poteškoćama,

¹⁵⁴ Ovaj kanal emituje isključivo muzičke videospotove.

medicinskim sistemom i pravima djece, trudnica i roditelja. Ova emisija ima potencijal da se u njoj obrađuju teme kao što su život sa djetetom sa zdravstvenim različitostima, roditelji sa zdravstvenim različitostima itd. Svaka od ovih tema je veoma slabo ili u potpunosti nezastupljena u medijskoj sferi u Republici Srpskoj tako da bi, s obzirom na tematsko i žanrovsko usmjerenje emisije, ovakav tip emisija mogao biti odgovor u domenu izvještavanja o ZRO te da posluži za postepeno uključivanje više programskog sadržaja o Drugima. Drugim riječima, rješenje za izvještavanje o ZRO bi moglo da bude produkcija programa o ZRO kroz specijalizovane emisije o određenim temama (ekonomija, društvo, umjetnost, porodica, zdravlje) u kojima bi u saradnji sa timom u TV stanici koji se bavi pitanjima ZRO bile uvrštene uvrštavale i teme koje spajaju ZRO i tematski okvir emisije time rušeći ustaljene okvire i kontekste u kojima se izvještava o ZRO i Drugima.

Drugi dominantni programski segment je informativni program koji se realizuje kroz informativne emisije tipa vijesti i dnevnika ili emisija kolažnog tipa. Od informativnih emisija ističe se emisija „Pod istragom“ koja se emituje jednom sedmično (četvrtak u 20.00) i emisija „U sred srijede“ (srijedom u 20.00) koja se realizuje u formi intervjuja. Prva od dvije navedene emisije njeguje istraživački pristup u obradi različitih tema što otvara prostor za obradu tema koje se bave različitostima, što je moguće i u drugoj emisiji „U sred srijede“. Dodatni razlog da se ove teme obrađuju u ovim emisijama jeste i senzibilnost prema ZRO i temama kojima se bave urednica obje emisije, koja je ujedno i urednica informativnog programa. Ove emisije imaju dodatni potencijal jer njeguju istraživačko novinarstvo tako da bi se prilozili i emisije o Drugima manje usmjerili na privatni život ZRO već bi se pristupilo angažovanom izvještavanju sa makro aspekta tj. istraživanju svih elemenata koji utiču na određene probleme Drugih kao što su obrazovanje ili pravosuđe.

Druga potkategorija emisija u informativnom programu su emisije koje obrađuju dnevna dešavanja u Banjaluci, Istočnom Sarajevu te Dobojskoj i Prijedorskoj regiji i koje se emituju jednom sedmično. Sve četiri emisije ovog tipa u svom nazivu imaju riječ hronika („Banjalučka hronika“, „Hronika Prijedorske regije“, „Hronika Istočnog Sarajeva“ i „Hronika Dobojske regije“) čime se jasno određuje uređivačka politika čiji je cilj da prati dešavanja u gradovima i regijama. Pored ovih, tu je i emisija „Kafa u 5“ koja se emituje radnim danima u 17.00, a koja se kombinovanim formatom kontakt emisije, intervjuja i priloga bavi dnevnim aktuelnostima. ELTA TV se, izuzev u dvije ranije spomenute emisije, ne usmjerava na dnevno-političke teme, nego na lokalnu zajednicu. Ova činjenica je od velikog značaja kad je riječ o kreiranju programskog sadržaja o Drugima jer se sa ovim uredničkim pristupom i programskom politikom otvara mogućnost za bliži i imerzivniji način obrade tema koje se bave različitostima, a što bi u konačnici trebalo da snizi stepen stigme i poveća inkluziju osoba sa zdravstvenim i

drugim vrstama različitosti u lokalne zajednice. Dodatna mogućnost je i otkup programa u kojem se bavi pitanjima različitosti tj. otkupom filmova i serija čiji akteri pripadaju nekoj od kategorija zdravstvene različitosti. Ovakva programska politika jasno daje do znanja da ELTA TV odstupa od ustaljene programske politike komercijalnih televizija u regionu te da kao takva ima veći potencijal za plasiranje sadržaja o ZRO jer ovim grupama i njihovoj medijskoj prezentaciji pristupa kompleksnije. Upravo je to model koji bi mogle da preuzmu ostale komercijalne TV stanice u Republici Srpskoj s tim da je potrebno osmisliti drugačiji način finansiranja ovog programa. Jedno od mogućih rješenja može biti i projektno finansiranje koje bi se ostvarivalo kroz godišnjih entitetski i državni fond ili kroz dobijanje finansijske podrške kroz apliciranje za sredstva iz Evropske unije i/ili drugih država. Na taj način bi se omogućila produkcija koja bi većim dijelom bila nezavisna od rada ostalog dijela redakcije informativnog programa tako što bi se formirao tim koji bi bio specijalizovan za realizaciju programa o Drugima.

ELTA televizija ima jednostavnu organizacionu strukturu koju čine Upravni odbor i sektor programa. Upravljačku strukturu čine Upravni odbor sastavljen od direktora, glavnog i odgovornog urednika i vlasnika. TV ELTA ima marketing sektor, sektor tehnike i produkcije, IT sektor, sektor finansija i računovodstvo, sektor za informativno/kolažni program i dopisništava koji pripadaju opštim službama. Vlasnik kompanije je u najvišem hijerarhijskom nivou menadžmenta (Prilog 08 – Dijagram 02; Organizacione strukture TV stanica /Elta/) televizije i ima najznačajniju ulogu u upravljanju. U intervjuima koji su vođeni sa zaposlenima na ELTA televiziji¹⁵⁵ svi su naglasili da je uloga vlasnika kompanije Elta Kabel periferna, u smislu da se ne uključuje u svakodnevni rad TV stanice, ali ipak odlučujuća kad je riječ o bitnim pitanjima kao što su investiciona ulaganja i pokretanje novih emisija. To slikovito opisuju izjave zaposlenih:

Vlasnik je iznad, tu je i glavni i odgovorni urednik i on je trenutno taj koji se pita sve, odnosno sa mnom razgovaraju novinari i ja im odobravam i slobodne dane i šta će raditi. Ukoliko sam ja u nedoumici šta i kako, onda tek idu kod Dejana, a ako je stvarno neki problem, ako je neko pitanje za koje ne zna ni Dejan, onda zahtjeva, logično, kontakt sa vlasnikom, i onda se kontaktira sa vlasnikom. Inače vlasnik poslodavac nema običaj pretjerano razgovarati sa novinarima, ima svoje ljude koji mu polažu račune. (Marijana Babić, urednica informativnog programa, ELTA TV); Dejan je zadužen za sve i vlasnik televizije koji se pita za sve projekte, koji će se

¹⁵⁵ Glavni i odgovorni urednik, koji obavlja i funkciju generalnog direktora; novinar i producent; novinarka; urednica informativnog programa. ELTA ima oko 30 zaposlenih u svim navedenim sektorima.

eventualno raditi, koliko će se uložiti. Znamo svi da projekt nosi određenu cifru. Ide vlasnik, pa glavni i odgovorni urednik. (Ivana Ljubičić, novinarka, ELTA TV).

Sve navedene izjave svjedoče da je autoritet vlasnika prilikom kreiranja programske politike kao i smjera i strategije razvoja TV stanice presudna. Ipak, na osnovu izjava se isto tako može zaključiti da vlasnik rijetko utiče na kreiranje programskih sadržaja i programske politike. Ipak ukoliko bi vlasnik bio više involviran u formiranje programske politike, njegov pritisak da se u program integrišu emisije i teme o ZRO bi moglo da bude jedno od rješenja kad je riječ programskom sadržaju o Drugima na komercijalnim televizijama, ali u isto vrijeme bi se stvorio rizik od despotizma vlasnika što bi svakako uticalo na kvalitet programa. Međutim, bolje rješenje kad je riječ o programskom sadržaju o Drugima se mora tražiti upravo u dopunama statuta TV stanice kao organizacije ili formiranjem posebnog dokumenta kojim bi se vodio i vlasnik i ostali članovi Upravnog odbora. Na taj način bi se osigurala ravnomjerna i bar minimalna zastupljenost programskog sadržaja o Drugima u odnosu na komercijalniji programski sadržaj kao što su prenosi sportskih dešavanja, popularni filmovi i TV serije ili rijaliti program. Programski sadržaj o Drugima na ELTA TV bi uz pomoć ovih izmjena te uz saradnju sa internim i eksternim ekspertima imao veću šansu da bude uvršten u program komercijalnih TV stanica kao što je ETLA televizija.

Drugi problem u radu i organizaciji ove stanice jeste što u sastav top menadžmenta ulazi i generalni direktor koji je ujedno i glavni i odgovorni urednik. Na ovaj način postoji osnova za direktan uticaj upravnog tijela televizije na programsku politiku što nije uobičajeno za standardnu strukturu TV stanice. Treći član Upravnog odbora je direktor televizije koji u istraživanju i u razgovorima sa zaposlenima nikad nije spomenut u kontekstu odlučivanja o programiranju, programskoj politici ili procesu produkcije izuzev kad je riječ o odobrenju finansijske potpore za realizaciju programa. Iako je ovo pozitivna praksa jer time ima manji uticaj na programsku politiku a time i program o Drugima, ipak nije isključeno da vlasnik ne bi odobrenje za produkciju programa o Drugima tj. ne bi odobrio potrebna finansijska sredstva. Ovakva postavka top menadžmenta je diskutabilna jer je na ovaj način otvoren protok direktnog uticaja na sadržaj uključujući i priloge koji bi se bavili pitanjima Drugih. U razgovoru sa Glavnim i odgovornim urednikom, koji obavlja i funkciju generalnog direktora, ustanovljeno je da je vlasnik primarno uključen u donošenje ove vrste odluka i da je zapravo njegova odluka presudna mada se savjetuje sa ostalim članovima top menadžmenta.

Srednji nivo menadžmenta čine članovi programskog sektora (Urednik informativnog programa i menadžer programa), sektor tehnike i produkcije koji granično pripada i produkcijskom dijelu (Direktor tehnike i produkcije), te marketing sektor koji može imati uticaj na programiranje i programsku politiku ukoliko obezbjedi pogodne ugovore, ali koji mogu

uključivati i određenu vrstu oglašavanja¹⁵⁶. Pored ovih sektora tu su i dva sektora koja su u potpunosti odvojena od produkcije: IT sektor koji održava opremu i otklanja kvarove čime utiče na brzinu realizacije produkcije te sektor finansija i računovodstvo. Top menadžment ima uticaj na sve reprezentivne srednjeg nivoa menadžmenta, ali i na sve druge nabrojane sektore. U ovom slučaju problem je što top menadžment ima direktan uticaj na programsku politiku i produkciju time kompromitujući nezavisnost stanice u definisanju i realizaciji programa. Uloga menadžera programa u ovom slučaju je definisana kroz produkcijske obaveze i rad na emisijama, tako da opis ovog radnog mjesta zapravo nije u potpunosti jednak teorijskom opisu pozicije. U slučaju sektora tehnike i produkcije i IT sektora moguć je direktan uticaj urednika informativnog programa i nižih nivoa menadžmenta i zaposlenih u samom procesu produkcije što je pozitivno jer se time ubrzava produkcija i produkcijski lanac čini dinamičnim.

Najvažnije mjesto u srednjem nivou menadžmenta ELTA televizije pripada uredniku informativnog programa koji ima direktnu komunikaciju sa menadžerom programa, i svim drugim nižerangiranim djelatnicima u procesu produkcije kao i sa rukovodiocima dva navedena sektora koja su u manjem omjeru faktori koji učestvuju u sprovođenju programske politike. Ovo rješenje u slučaju ELTE doprinosi dobroj uvezanosti urednika sa svim što se događa u produkciji, a čime se može povećati stepen kvaliteta produkovanog sadržaja kao i ubrzati proces produkcije što je naročito važno kad je riječ o produkciji informativnog programa o ZRO. U isto vrijeme, zbog veličine TV stanice (mala televizijska stanica koja je prije svega usmjerena na dešavanja u lokalnim zajednicama u Republici Srpskoj), urednik informativnog programa ima neposredni kontakt sa svim zaposlenima u realizaciji programa (od voditelja, preko urednika emisija do novinara i radnika u sektoru tehnike i produkcije) čime se stvara preduslov za dobro upravljanje i kvalitetan menadžment ljudskih resursa, a u cilju dobijanja optimalnih rezultata (urednica informativnog programa je u intervjuu izjavila da se sav proizvedeni program emituje, drugim riječima produktivnost ELTA televizije je potpuna¹⁵⁷). Ovo naravno ne mora da bude jedini razlog, ali je važno znati da je odnos između zaposlenih u produkciji neposredniji nego što će to biti slučaj na nekim drugim TV stanicama u uzorku. Manji broj zaposlenih u neposrednoj produkciji programa je nešto zbog čega se pojavljuju poteškoće u produkciji, kompromituje kvalitet i raznovrsnost programskog sadržaja, ali u isto vrijeme, kad

¹⁵⁶ U slučaju Elta televizije npr. emisija „Prvi korak“ povremeno radi priloge sa temama koje imaju poveznicu sa djelatnošću sponzora emisije npr. proizvođač obuće, medicinske usluge namijenjene djeci i trudnicama.

¹⁵⁷ U prilog ovoj tvrdnji služi izjava Marijane Savić: „Ali brzo se mi razvijamo i to su stvari o kojima se govori i kojih su svi svjesni i tako da naš mi, evo jedan primjer: sedmični materijal koji snimimo, ništa se ne baci. Još se nije desilo da je vijest sa ilustracijom propala, a kamoli nešto drugo. (...) Produktivnost je na visokom nivou i to je zanimljiv podatak, da ništa što proizvedemo ništa ne bacamo.“ (Marijana Savić, urednica informativnog programa, ELTA)

je riječ o izvještavanju o ZRO, daje bazu za jače motivisan produkcijski tim koji bi radio na realizaciji ovog sadržaja.

Najniži nivo menadžmenta uključuje dvije pozicije: urednik dnevne centralne emisije („Kafa u pet“) i urednici emisija („Prvi korak“, „Pod istragom“, „Banjalučka hronika“ itd.). Obje pozicije podrazumijevaju stalni kontakt sa produkcijskim sektorom tj. sektorom informativnog programa/kolažnog programa i dopisništvima kao i kontakt sa sektorom tehnike i produkcije. Ova organizacija nižeg nivoa menadžmenta nije u potpunosti efikasna jer trenutna veličina televizijske stanice i praksa neposrednog kontakta između urednika informativnog programa i novinara ne podrazumijeva nužno postojanje ovog radnog mjesta, međutim u slučaju urednika centralne emisije, ova osoba obavlja poslove vezane za dva radna mjesta – navedeno mjesto i mjesto organizatora. Ovo rješenje, koje je prema riječima urednice informativnog programa privremeno, može da uzrokuje pad kvaliteta produkcije, a u slučaju produkcije sadržaja o ZRO može da uspori produkciju i realizaciju usljed nedovoljne specijalizacije i iskustva organizatora na produkciji programa o ZRO.

Kao što se moglo vidjeti iz dijagrama i navedenog tumačenja, organizaciona struktura ELTA televizije nije kompleksna odnosno usklađena je sa veličinom stanice. Najveći nedostatak je mogućnost neposrednog uticaja top menadžmenta na programsku politiku TV stanice čime se stvara rizik od prevelikog uticaja ovog nivoa menadžmenta na uredničke odluke, kvalitet i etičnost medijske produkcije, što posebno može biti problem prilikom izvještavanja o DIG samim tim što se program o Drugima najčešće vidi kao nekomercijalan i primjeren javnom servisu. Međutim, veličina TV stanice i jednostavnost organizacione i upravljačke strukture imaju potencijal da iznesu izmjene programske politike i poveća prostor koji bi bio posvećen DIG samim tim što postoji neposredniji kontakt između svih zaposlenih, kraći komandni lanac i veći stepen adaptivnosti TV stanice na promjene.

4.1.2. Istorijat, organizaciona struktura i programski koncept ATV

Druga TV stanica po veličini i kompleksnosti organizacione strukture, koja je bila predmet analize, jeste Alternativna televizija (ATV). ATV je pokrenuta 1996. godine kao dopisnička jedinica međuentitetske mreže OBN, a naredne godine je postala samostalna TV stanica. ATV saraduje sa drugim TV stanicama u BiH slične veličine kroz projekt komercijalne TV mreže koja je osmišljena kao pokušaj povećanja oglašivačke konkurentnosti i obezbjeđenje profitabilnijih ugovora sa oglašivačima tako što bi se kroz mrežu TV stanica emitovale reklame time nudeći oglašivačima veće prisustvo na tržištu Bosne i Hercegovine. Alternativna televizija trenutno ima preko 110 zaposlenih, prosječne starosti od 35 do 40 godina, sa oko 30% programa

u vlastitoj produkciji¹⁵⁸. ATV je kompanija koja funkcioniše kao akcionarsko društvo¹⁵⁹, čime je jasno da postoji većinsko vlasništvo¹⁶⁰, ali da postoji i veći broj ulagača (akcionara, dioničara) koji imaju određen udio u vlasništvu TV stanice. Ovaj model vlasništva je direktan rizik kad je riječ o programskom sadržaju o ZRO i uopšte Drugima jer se on posmatra kao primarno nekomercijalan sadržaj, što nije u skladu sa primarnim interesima dioničara.

Top menadžment ATV-a, u skladu sa imidžom ove TV stanice, prednost daje informativnom programu, što je donekle neuobičajeno za komercijalnu televiziju. Kada je riječ o sadržaju ili sadržinskom konceptu sve veće je insistiranje na emisijama koje za temu imaju kulinarstvo („Luk ili med“), romantične priče („Najvjenčanje“), šou biznis segmentom u informativnom popodnevnom programu kolažnog tipa („5 do 7“), dijaloškom nedjeljnom emisijom o dnevno-političkim dešavanjima koja je svrstana u kategoriju zabavnog programa („390 stepeni Marka Vidojkovića“) i kolažna nedjeljna emisija („Rekreativno sa Dijanom Tepšić“) te nedjeljna emisija o novostima iz svijeta tehnologije i telekomunikacija („m:magazin“) koja, kao i prethodne dvije, nije realizovana u produkciji ATV-a. Zapravo zabavni program je podijeljen na nekoliko kategorija: (1) crtane filmove (poput „Štrumpfova“ i „Pčelice Maje“); (2) serijski igrani program (telenovele i domaći serijski program poput „Naša mala klinika“); (3) ostale serije i rijaliti emisije („CSI“, „Domaćine, oženi se“ i „Krv nije voda“); (4) filmove; (5) talk show („Veče sa Ivanom Ivanovićem“). U treći segment spadaju emisije koje bi se mogle definisati kao direktna reklama i PR poput „Teletrgovine“ i „Auto šop magazina“, mada je i određen procent „Vikend vekerice“ (jutarnji program) isto tako namijenjen za oglašavanje i PR. Iako radi na proširenju programa, ATV i dalje nema više od 50% programa vlastite produkcije, dok se zabavni program ne razvija u smjeru u kojem to radi BN televizija sa primarnim usmjerenjem na narodnu muziku. Zbog ovakve programske politike, ATV se nalazi na prekretnici poslovanja jer stalno pokušava da privuče nove gledaoce koji nisu njihova postojeća publika. Odluka o ovim izmjenama u programskoj politici isto tako se može tumačiti i kao spremnost Upravnog odbora na rizik koji podrazumijeva komercijalizaciju. Spremnost na promjene bi mogao da se odrazi i na izmjenu programske politike tako da se program obogati sadržajima o Drugima čime bi se stvorio početni korak u realizaciji programa koji bi mogao biti

¹⁵⁸ Podaci preuzeti 25.12.2015. sa <http://www.atvbl.com/o-nama/>

¹⁵⁹ „Ovo je akcionarsko društvo, postoji većinski vlasnik i to je to.“ (Slaviša Bajić, novinar, ATV)

¹⁶⁰ Prema Lorimeru (Lorimer, 1998, 122–123) postoji pet tipova privatnog vlasništva: inokosno preduzeće, horizontalna integracija tj. lanac, vertikalna integracija, unakrsno vlasništvo nad medijima i konglomerat. U slučaju četiri TV stanice u uzorku, prisutna su prva četiri tipa. Komercijalne televizije su sve inokosna preduzeća, s tim da je u slučaju ELTE prisutan i lanac i unakrsno vlasništvo, u slučaju BN-a lanac i vertikalna integracija, a kod ATV-a samo inokosno preduzeće. Kad je riječ o RTRS-u onda je riječ o inokosnom preduzeću i vertikalnoj integraciji.

veoma vrijedan ne samo u komercijalnom smislu nego bi unaprijedio lokalnu zajednicu i smanjio stigmatu o Drugima.

ATV i dalje najviše resursa i pažnje posvećuje vlastitoj produkciji informativnog programa. Informativni program je podijeljen na nekoliko segmenata: (1) kratke vijesti (10.00, 12.00, 14.00 i 15.30) te centralni dnevnik (17.00) i večernje vijesti (23.00) kao i analitičke emisije „Ovo je Srpska“ koja se emituje petkom u 18.00; (2) političke magazine („Apostrof“ petkom u 21.00; „Jedan na jedan sa Marinom Marinkovićem“ nedjeljom u 19.30) te specijalne emisije koje se realizuju kroz grantove ili u kooperaciji sa drugim medijima; (3) kolažni, informativno-zabavni program vlastite produkcije („Jutarnji program“ vikendom od 8.00 do 10.00 koji se sad zove „Vikend vekerica“ i emisija „5 do 7“ koja se prije svega bavi lokalnim temama u vezi sa Banjalukom, ali uključuje i tematske segmente vezane za sport, zdravlje i šou biznis) koji je prije godinu i po dana integrisan sa deskom informativnog programa¹⁶¹. Sve navedene emisije su emisije sa višegodišnjom tradicijom koje su stekle svoju redovnih bazu gledalaca što je sa osnova uredničke i programske politike odlična prilika za tematsko širenje ovih emisija tako što bi se češće obrađivala pitanja koja se tiču društveno isključenih grupa.

Kad je riječ o organizacijskoj strukturi na ATV-u bord investitora nije integralni dio top menadžmenta, ali se urednički kolegijum može tretirati kao top menadžment. Kolegijum funkcionise po principu savjetodavnog tijela koji ima određenu funkciju u upravljanju TV stanicom s tim da u njemu, kao i u slučaju druge dvije komercijalne stanice, nema osoba koje bi bile senzibilizirane na teme u vezi sa DIG. Pored Kolegija, tu je i pozicija direktora TV stanice koji prema podacima dobijenim od intervjuisanih zaposlenih nije direktno uključen u kreiranje programske politike, ali pripada top menadžmentu. Kolegijum i direktor čine top menadžment ATV-a što u jednu ruku čini nedovoljno razuđen sistem, odnosno, ne postoji veći broj različitih tijela koja bi mogla da imaju menadžersku ulogu u razvoju TV stanice kroz provođenje misije i vizije kompanije. „Isto tako, s obzirom na trenutne potrebe TV kuća u regionu, centralizovana struktura može da utiče na brzinu objavljivanja informacija, što je za ATV od izuzetne važnosti jer je akcent svoje produkcije usmjerio na dnevne informativne emisije. Iako je formalno uloga urednika i direktora programa razdvojena, ova podjela u praksi često ne mora da znači i nezavisnost programa od političkih i ekonomskih pritisaka, što jeste slučaj sa ATV“¹⁶². Struktura top menadžmenta ATV-a je kombinacija između uobičajenih struktura top menadžmenta javnog servisa i komercijalnih TV stanica. U ovom slučaju, kao i

¹⁶¹ Dopunjen i prerađen isječak iz Radović, Ognjen. (2014). Analiza menadžmenta ATV Banjaluka primjenom teorijskih polazišta Anri Fajola, *Znakovi i poruke*.

¹⁶² Dopunjen i prerađen isječak iz Radović, Ognjen. (2014). Analiza menadžmenta ATV Banjaluka primjenom teorijskih polazišta Anri Fajola. *Znakovi i poruke*.

slučaju svih ostalih komercijalnih stanica te javnog servisa, najbolje rješenje bi bilo da se u kolegijumu obezbijedi minimalno jedno mjesto za predstavnike DIG, jedno za stručnjaka (socijalni radnik) i jedno za predstavnika akademske zajednice iz naučne oblasti žurnalistika. Na taj način bi se mogao vršiti direktan uticaj na programsku politiku kad je riječ o ZRO i uopšte Drugima uz minimalnu izmjenu postojeće upravljačke strukture.

Podređen kolegijumu i direktoru TV stanice nalazi se generalni direktor koji bi se isto mogao svrstati u top menadžment. Kao što je primjetno problem koji se pojavljuje kod ATV-a je sužen protok informacija u organizacionoj strukturi zbog čega se u opasnost dovodi kultura dijaloga u procesu odlučivanja, usmjeravanja i rukovođenja TV stanicom što je naročito opasno u slučaju produkcije sadržaja o ZRO, jer bi produkcija na takvom programu trebala da bude krajnje inkluzivna. Drugim riječima, razvoj kompanije kroz uzak komandni lanac, koji ide od vrha ka dole, može da prouzrokuje isuviše jak uticaj osoba iz top menadžmenta na djelovanje i razvoj kompanije, time stvarajući rizik (nezadovoljstvo zaposlenih, smanjena motivacija i kreativnost) za poslovanje, naročito kad je riječ o poslovanju u kreativnim industrijama poput televizije. Upravo zato ATV bi trebalo da radi na disperziji top menadžmenta kako bi se razvila praksa dijaloga tj. da afirmiše demokratski princip rukovođenja i time stvori mogućnost razmjene većeg broja ideja te kao posljedicu veću konkurentnost. Ovo nužno ne znači da ne postoji komunikacija usmjerena od dna prema vrhu (bottom to top) npr. iz srednjeg prema top menadžmentu, koja može da stvori ono što je hipotetički možda u ovom slučaju isključeno – uključenost svih nivoa menadžmenta u procese odlučivanja i upravljanja.

Organizaciona struktura ATV-a se može podijeliti na programske i druge sektore poslovanja televizije. Neprogramske sektori čine: marketing sektor, sektor opštih poslova koji uključuje i ljudske resurse, PR sektor, IT sektor i sektor finansija i računovodstvo. Pored neprogramskih sektora, tu je i tehnički sektor na čelu sa tehničkim direktorom. Iz ovog dijela kao i uvidom u cijeli dijagram (Prilog 08 – Dijagram 03; Organizacione strukture TV stanica /ATV/) jasno je da je organizaciona struktura ATV-a većim dijelom tradicionalna tj. da je podjela rada po sektorima i hijerarhiji uobičajena za komercijalnu TV stanicu. Kako se može vidjeti iz dijagrama, urednik informativnog programa zauzima poziciju ispod direktora programa, što znači da hijerarhijski jeste tačno, ipak je jasno da ovo radno mjesto pripada srednjem menadžmentu. Pozicija urednika informativnog programa podrazumijeva uticaj na sve aspekte i pozicije unutar programskog dijela televizije, što može stvoriti problem kad je riječ o sektoru „tehničke i produkcije, gdje može doći do kolizije između glavnog urednika ili urednikâ informativnih emisija u odnosu sa tehničkim direktorom. Ulogu posrednika između ova dva nivoa menadžmenta ima organizator koji u ovom slučaju radi na produkciji svih emisija koje se realizuju u vrijeme njegovog dežurstva. Ovo nije najbolje rješenje jer se na taj način

organizatori ne mogu specijalizovati za određenu vrstu emisija, što je naročito važno u slučaju potencijalnih programa o ZRO zbog specifičnosti produkcije i realizacije programa o zdravstveno različitim osobama. Dodatni problem se javlja u slučaju da se ne može obezbijediti potrebna oprema za izlazak na teren, urednici često zaobilaze rješavanje situacije sa organizatorima te se obraćaju top menadžmentu, koji potom izdaje naređenje organizatorima. Na ovaj način se stvara nepovjerenje među zaposlenima što pored pada radnog morala posredno utiče i na brzinu realizacije te kvalitet medijskih sadržaja koji se proizvedu. Ova praksa je neadekvatna i kad je riječ o produkciji sadržaja o ZRO jer su u određenim situacijama brzina i efikasnost od presudne važnosti za uspješnu realizaciju priloga ili nekog drugog sadržaja o ZRO¹⁶³.

Zaposleni na svim nivoima menadžmenta organizuju sastanke svojih sektora kako bi proces rada bio optimalan, međutim, zaposleni koji pripadaju sektorima koji bi se mogli definisati kao operativni i taktički menadžment rijetko su uključeni u sastanke i diskusije na kojima se oblikuju nove programske šeme i sezone. Na ovaj način se zadržava stroga hijerarhijska struktura koja ne dopušta povremeni direktni upliv zaposlenih iz drugih sektora u programski sektor¹⁶⁴. Ispod srednjeg je niži nivo menadžmenta koji čine urednik dnevnog programa, urednik kolažnog programa, web urednik i urednici informativnih emisija. Urednici informativnih emisija su nadređeni svim novinarima u integrisanoj redakciji kao i novinarima u dopisništvima. Time se postiže veća efikasnost jer se srednji nivo menadžmenta djelimično uključuje u proces produkcije, iako je on nezaobilazan u procesu planiranja, kontrole i evaluacije. Već spomenuta integrisana redakcija¹⁶⁵, organizacioni sistem na koji je ATV prešao prije nepune dvije godine, pokazala se kao rješenje koje je ubrzalo proces odlučivanja i povećalo stepen produktivnosti. Većina intervjuisanih i zaposlenih u ovoj TV stanici ovo su izdvojili i kao različitost u odnosu na sve druge redakcije televizija u Republici Srpskoj. Ipak pitanje je koliko je integrisana redakcija dobro rješenje za produkciju i realizaciju programa o ZRO jer odbacuje postojanje zasebnog produkcijskog tima koji bi funkcionisao u sklopu informativne redakcije a primarno bi se bavio produkcijom programa o ZRO.

Posljednja funkcija¹⁶⁶ jeste pozicija organizatora programa i produkcije. Ova pozicija, koju obavlja nekoliko osoba u dvije smjene, ima direktan pristup srednjem i nižem nivou

¹⁶³ Najbolji primjer je izvještavanje o osobama sa psihičkim različitostima koje su najčešće izuzetno nepovjerljive prema medijskim radnicima, boje se javnog istupa zbog osude društva, tako da se brzo predomisle i odustanu od učestvovanja u realizaciji. Zato je važno da se cjelokupni proces produkcije i realizacije obavlja bez zastoja.

¹⁶⁴ Dopunjen i prerađen isječak iz Radović, Ognjen. (2014). Analiza menadžmenta ATV Banjaluka primjenom teorijskih polazišta Anri Fajola. *Znakovi i poruke*.

¹⁶⁵ „Ono što je kod nas drugačije, što možda nije slučaj kod drugih ljudi, jeste integrisana redakcija; znači u jednoj prostoriji su novinari koji rade i na webu i u desku, novinari jutarnjeg programa i ovi koji rade razmjenu i svijet. Da bi informacija prolazila i dolazila do ljudi, fizički smo zajedno u jednoj prostoriji.“ (Marina Mišić, novinarka, ATV)

¹⁶⁶ U slučaju ELTE premoštena postojanjem i zaduženijima urednika dnevnog programa.

menadžmenta, kao i svim izvršiocima u procesu produkcije medijskog sadržaja. Na ovaj način se postiže visok nivo uvezanosti i na minimum se smanjuju logistički i operativni problemi, što je od izuzetne važnosti za televizijsku stanicu kao, i u programskom i u komercijalnom smislu, produkcijski najkompleksniju vrstu elektronskog medija, ali bi u slučaju produkcije sadržaja o Drugima bilo neophodno uvijek imati istog organizatora koji bi primarno radio na organizaciji produkcije programa o ZRO, a ostatak vremena bi radio na drugom sadržaju.

Prema iznesenim zapažanjima, jasno je da ATV kombinuje tradicionalno sa savremenim rješenjima u kreiranju organizacione strukture TV stanice. Na takav način menadžment ukazuje na povećanu senzibilnost prema uvođenju inovacija koje su od suštinskog značaja, posebno za komercijalni medij i programske inovacije. U isto vrijeme, ATV ne želi da izgubi strogu hijerarhiju. U slučaju izvještavanja o Drugima, postojanje integrisane redakcije može biti od koristi kako bi se, prije svega, osmislila neka vrsta transgresije između kolažnog i informativnog programa, time stvarajući prostor za kompleksniji vid informisanja npr. kroz serijale (pričanje teme u nastavcima) i vrstama emisije (jutarnji program, centralni dnevnik, emisije koje tematski više odgovaraju zabavnom programu itd.) čime bi se pokrio širi opseg publike, ali u isto vrijeme postoji opasnost od prevelikog opterećenja novinara i drugih medijskih radnika što nije najbolje rješenje ukoliko bi se nastojao formirati produkcijski tim koji bi se primarno bavio produkcijom programa o ZRO.

4.1.3. Istorijat, organizaciona struktura i programski koncept BN televizije

Posljednja komercijalna televizija u uzorku je BN televizija osnovana 1998. godine sa sjedištem u Bijeljini. Za razliku od prethodne dvije televizije, ova privatna TV stanica ima najrazvijenije poslovanje i najkompleksniju i najveću organizacionu strukturu tako da ona uključuje čak pet pojedinačnih stanica i kanala: BN TV, BN SAT, BN Music TV, BN radio i BN Music.

Program BN televizije se može podijeliti u tri kategorije: (1) informativno-političke emisije – „Novosti“ (radnim danima u 9.55, 12.00, 14.00 i subotom u 12.00), „Dnevnik 1“ (svaki dan u 16.00), „Dnevnik 2“ (svaki dan u 17.30), „Dnevnik 3“ (radnim danima u 22.30) i „Danas u Srpskoj“ (radnim danima u 18.00), „Dobro jutro, Srpska“ (radnim danima i subotom u 6.30); „Crno na bijelo“ (utorkom u 20.50), „Puls“ (četvrtkom u 20.50) i „Globalno“ (petkom u 20.50); (3) zabavne emisije – „Nedjeljno popodne“ (nedjeljom u 16.30), „BN koktel“ (ponedjeljkom u 20.50), „Ćirilica“ (srijedom u 20.50), „Razglednice sa Jahorine“ (subotom u 12.30) i „Ništa lično“; (4) dječje emisije – „Vasa dasa“. Kao što se vidi iz prilaženog, BN televizija ima izbalansiran zabavni i informativni program što je, s obzirom na to da je riječ o komercijalnoj TV stanici, najbolja solucija. Ovaj omjer zabavnog i informativnog programa obezbjeđuje

program koji će biti komercijalno sigurno uspješan time otvarajući prostor za unapređenje programske politike u smjeru produkcije komercijalno rizičnijeg programa poput emisija o Drugima ili prodorom DIG u postojeće emisije.

Centralni segment programske produkcije BN televizije je informativni program slično kao i kod ATV-a. U svakoj od navedenih emisija informativno-političkog programa postoji prostor koji može biti posvećen pitanjima različitosti. Ipak u slučaju političkih emisija stvar je nešto kompleksnija jer je u ovom segmentu i emisija „Globalno“ koja obrađuje teme vezane za prostor izvan Republike Srpske i Bosne i Hercegovine. S druge strane, upravo ta činjenica daje prostora za novi način produkcije emisija tj. da se u njenim okvirima pripremaju i realizuju prilozima koji bi se bavili pitanjima Drugih u regionu, naročito ako bi to podrazumijevalo pozitivne primjere koji bi obrazovali i dodatno senzibilisali javnost u Republici Srpskoj. Naime, prikazivanjem primjera iz regiona i njihovog načina kako se nose sa pitanjima različitosti, moguće je vršiti pritisak i na javne službe da primijene neka od rješenja koja su se pokazala kao pozitivna.

Emisije sa zabavnom funkcijom se obično realizuju u kolažnoj formi prema uzoru na stare formate nedjeljnih popodnevnih emisija karakteristične za javni servis. U takvim emisijama se otvara potencijal za gostovanje osoba sa različitostima, što kao praksa izostaje. To je prije svega moguće kroz, na primjer, učestvovanje DIG u talent emisijama, dijaloškim emisijama te reportažama čime bi ZRO postale dio medijskog sadržaja koji nije nužno povezan sa primarnim temama o ZRO kojima se bave TV stanice u RS, već bi ZRO bili prikazani u drugačijem kontekstu čime bi percepcija o ZRO bila kompleksnija.

S obzirom na veliki broj medijskih kanala sa kojim raspolaže ova medijska organizacija, BN TV ima kompleksniju organizacionu strukturu kao i programsku politiku (Prilog 08 – Dijagram 04; Organizacione strukture TV stanica /BN/). Centralno mjesto u upravljanju i rukovođenju programskom produkcijom svih pet medijskih kanala ima vlasnik sa direktorom te glavnim i odgovornim urednikom. Oni zajedno čine bord koji donosi početne i finalne menadžerske odluke, a u skladu sa misijom i vizijom razvoja i poslovanja kompanije. Iako su u Dijagramu 04 ova tri mjesta prepoznata kao ravnopravna, ostaje prostora da se hipotetički taj odnos dovede u pitanje. Iz izjava koje su za potrebe ovog istraživanja dali zaposleni u ovoj medijskoj kući, jasno je da bord, naročito vlasnik televizije, ima konačnu riječ o programskoj politici kao i svim drugim pitanjima vezanih za svih pet kanala. Zbog ovog odnosa niži menadžerski nivoi koji imaju udio u kreiranju programa i programske politike, kao i preostala dva nivoa menadžmenta, pod direktnim su uticajem najvišeg nivoa menadžmenta što naravno može imati uticaj na konačni medijski sadržaj. U pogledu programske politike i integracije tema o ZRO to bi značilo

da postoje isti rizici kao i na prethodne dvije komercijalne TV stanice (ATV i ELTA TV) tj. rizik da se program o Drugima odbaci kao nedovoljno komercijalan čime se direktno utiče na nisku vidljivost Drugih i održavanje jednoobraznog načina u izvještavanju i reprezentaciji ZRO.

Srednji nivo menadžmenta na BN televiziji uključuje direktora programa, direktora marketinga i tehničkog direktora, te urednika informativnog programa slično kao na ATV-u, koji je subordiniran direktoru programa čime uslovno pripada srednjem nivou menadžmenta. U tom smislu ovaj nivo menadžmenta, kao i u organizacionim strukturama prethodno analiziranih TV stanica, primarno ima zadatak da osigura neometan proces produkcije i da omogući što veći kvalitet sadržaja. Problem sa ovim nivoom menadžmenta jeste što je u njega uvršten direktor marketinga čime se stvara rizik da sadržaj bude oblikovan u skladu sa pritiscima oglašivača što u slučaju programa o ZRO može biti pogubno. S jedne strane je moguće da bi uticaj oglašivača preko marketing sektora rezultirao padom kvaliteta izvještavanja o ZRO tako što bi se održavao ili povećavao stepen senzacionalizma i stereotipne reprezentacije ili da, s druge strane, smanji ili eliminiše sadržaj sa ZRO. Upravo zbog ove opasnosti, neophodno je da se marketing sektor isključi iz direktnog uticaja na programsku politiku TV stanice tako što bi jedino mogli davati savjete kroz savjetodavno tijelo ili kao član upravnog borda s tim da bi u tom slučaju bilo neophodno proširiti broj članova borda tako da bord uključuje predstavnike redakcija (urednici) kako bi se smanjio uticaj marketing sektora prilikom donošenja odluka o programskoj politici.

Najniži nivo menadžmenta na BN televiziji čine urednik dnevnog programa, urednik zabavnog programa, web urednik, urednici informativnih emisija i urednik dopisništva koji ujedno obavlja i funkciju organizatora u dopisništvu. BN TV svoja najveća dopisništva ima u Banjaluci i Sarajevu koja s obzirom na broj novinara imaju potrebu za organizatorom. Za razliku od prethodno analiziranih TV stanica, BN televizija svoja uredništava na raspolaganje stavlja i drugim „sestrinskim“ stanicama, s tim da je najviše koriste kapaciteti sektora zabavnog programa. Ova praksa otvara jednu prednost i jedan rizik. Prednost je u tome što isti zaposleni mogu da produkuju isti sadržaj koji se emituje na više kanala, čime se smanjuje trošak produkcije, ali s druge strane može dovesti do iscrpljivanja radnika i logističko organizacionih poteškoća ukoliko drugi kanali potražuju određenog novinara ili drugog radnika. Ipak ovo je riješeno tako što BN TV ima primat nad produkcijskim kadrom. Kad je riječ o produkciji sadržaja o ZRO veliki broj dopisništava otvara mogućnost da se izvještava o položaju Drugih u manjim gradovima i selima što je veoma važno s obzirom na to da se o pitanjima Drugih u manjim zajednicama veoma rijetko izvještava. U suštini moglo bi se zaključiti da BN televizija ima tradicionalno postavljenu organizacionu strukturu koja zadovoljava osnove, međutim ono

nije povezano u integrisanu redakciju, što je posebno važno kad je riječ o web sektoru kako bi se povećala brzina tj. kako bi BN što bolje odgovorio na potrebe korisnika koji koriste internet kao primarnu platformu za informisanje i kako bi se postojeći ljudski i tehnički resursi optimalno koristili.

BN televizija ima veliki broj programa što nužno podrazumijeva i kompleksniji način poslovanja i organizacionu strukturu, ali imajući to na umu BN TV se ne razlikuje mnogo od ATV-a s tim da BN nema integrisanu redakciju. Ipak postojanje drugih kanala ove TV stanice otvara veću mogućnost da ZRO i uopšte Drugi putem društveno angažovanih tema mogu doći do gledalaca, u ovom slučaju i u inostranstvu putem satelitskog kanala. Ovo je od velike važnosti ukoliko se u obzir uzme najčešći načini reprezentacije osoba sa različitostima, uključujući i zdravstveno različite osobe, čime se ostavlja više prostora da osobe iz inostranstva, a koje najčešće pripadaju dijaspori, finansijski pomognu osobama iz TV priloga. Iako je finansijska i robna pomoć nedovoljna vrsta pomoći, ona ipak jeste određena vrsta rješenja. Pored toga, BN TV se u donosu na druge dvije komercijalne TV stanice izdvaja sa najrazvijenijim sistemom dopisništava koja imaju bitnu ulogu u produkciji programa i sprovođenju programske politike. Ovo je veoma velika prednost kad je riječ o potencijalnoj produkciji programa o Drugima jer se kroz diskusiju sa urednicima i zaposlenima u uredništvima pruža jača platforma Drugima da se o njima izvještava u drugim kontekstima čime se direktno utiče i na njihovu percepciju. Pored toga, postojanje velikog broja uredništava otvara i mogućnost da se češće i raznovrsnije izvještava o ZRO u manjim sredinama što bi moglo uticati na širenje percepcije o problemima i životu Drugih.

4.1.4. Istorijat, organizaciona struktura i programski koncept RTRS

Pored tri komercijalne televizije, u uzorak koji je analiziran uvrštena je i televizija koja pripada javnom servisu Bosne i Hercegovine (Prilog 08 – Dijagram 05; Organizacione strukture TV stanica /RTRS/). RTRS je uz Federalnu televiziju (FTV) i BHRT jedna od TV stanica sa funkcijom javnog servisa BiH. RTRS je osnovan 1992. godine. Iste godine počinje i emitovanje programa iz Pala putem TV stanice koja se zvala kanal „S“, da bi 31.12.1993. godine došlo do objedinjavanja i formiranja stanice sa današnjim imenom – Radio Televizija Republike Srpske. RTRS se kao i druga dva dijela javnog servisa, finansira kroz pretplatu. S obzirom na to da je pretplata obavezna, izvor prihoda bi trebalo da bude stalan i neupitan, međutim, trenutni problem je što naplata pretplate u oba entiteta naglo pada, a drugi problem je i što se završavaju ugovori sa telekomunikacijskim operaterima u zemlji na čijim je računima za fiksnu telefoniju bila uvrštena i pretplata. Međutim, usljed raskida ugovora¹⁶⁷, postavlja se pitanje na koji način

¹⁶⁷ Prema posljednjim obavještenjima, pretplata će se najvjerovatnije naplaćivati putem računa za struju.

će se javni servis dalje finansirati i koje će to uopšte posljedice imati na broj radnika, njihovu organizaciju i zapravo cjelokupno poslovanje javnog servisa u Bosni i Hercegovini. Imajući na umu problem finansiranja, moguće je odmah donijeti zaključak da će postojeća organizaciona struktura i sve što RTRS ima pod svojim okriljem, ukoliko dođe do daljeg pada pretplate i ukoliko se problem finansiranja javnog servisa u skorije vrijeme ne riješi, najvjerovatnije doći do neizbježnih izmjena u strukturi RTRS-a kao i uopšte procesu produkcije (od same racionalizacije produkcije kroz smanjenje radnih mjesta i uvođenje npr. novinara 1u3 – novinar, snimatelj i montažer u jednoj osobi).

U okviru RTRS postoje sljedeće redakcije: (1) Informativni program – „Dnevnik 1“ (svaki dan u 12.00), „Dnevnik 2“ (svaki dan u 19.30), „Dnevnik 3“ (svaki dan u 23.00), „Vijesti“ (radnim danima u 7.00, 8.00, 9.00 i 14.00, a vikendom u 8.00 i 17.00), „Aspekt“ (tok šou ponedjeljkom u 21.10), „Banjalučka panorama“ (petkom u 17.10), „Budimo ljudi“ (neredovno), „EU i mi“ (neredovno), „Jutarnji program“ (svaki dan u 6.00), „Ljudovanje“ (intervju petkom u 22.00), „Misija“ (emisija posvećena borcima RS utorkom u 15.55), „Pečat“ (politički magazin četvrtkom u 21.10), „Plodovi rada“ (emisija o poljoprivredi u 12.25), „Pregled nedjelje“ (pregled nedjeljnih zbivanja namijenjen licima sa oštećenim sluhom neredovno u 9.05), „Protokol“ (spoljnopolitički magazin srijedom u 21.10), „Računica“ (emisija o potrošačkim pravima srijedom u 17.10), „Snop“ (magazin o poljoprivredi nedjeljom u 12.20), „Srpska danas“ (svaki radni dan u 16.30), „U fokusu“ (tok šou o dnevnim temama svaki radni dan u 15.10); (2) Zabavni program – „Ah ta planeta“ (kolažni program o zanimljivostima iz svijeta, subotom u 17.10), „Muzička kutija“ (ponedjeljkom u 17.10), „Nedjeljom sa Jahorine“ (nedjeljom u 10.00), „7 u 1“ (kolažni nedjeljni program nedjeljom u 16.00); (3) Dječji i omladinski program – „Adoloscetrik“ (nedjeljom u 9.30); „OZ – Ozbiljni zabavnik“ (radnim danima u 10.20); (4) Kulturni, obrazovni i religijski program – „Art mašina“ (srijeda u 20.15), „Kvadrat na znanje“ (četvrtkom u 15.55), „Pravoslavlje“ (nedjeljom u 10.45), „Pozornica“ (utorkom u 17.10), „Puls života“ (magazin o zdravlju ponedjeljkom 17.10), „Riječ vjere“ (emisija o religijama svake druge nedjelje u 10.50); (5) Dokumentarni i strani program – „Dokumentarni zapisi Mire Lolić-Močević“ (utorkom u 21.10), „Zapisi o selu“ (reportaže svake druge subote u 12.20), „Tamo daleko“ (reportaže o dijaspori nedjeljom u 14.00). Navedene emisije koje se emituju na programu RTRS-a jasno ukazuju na činjenicu da RTRS ima raznovrsan program koji odgovara zadacima javnog servisa, međutim postavlja se pitanje da li je program dovoljno uravnotežen u skladu sa obavezama javnog servisa te kojeg je kvaliteta sam program. Kao i na prethodne tri televizije i RTRS u prvi plan stavlja informativni program, međutim dio svog programa usmjerava i na dokumentarni, kulturni i obrazovni

program. Ove programske cjeline u programu RTRS-a nude najveći potencijal kad je riječ o produkciji sadržaja o Drugima. Naime, s obzirom na to da su teme u ovim programskim cjelinama manje povezane sa svakodnevnim dešavanjima i temama, oni omogućavaju javnom servisu da ih u određenom obimu posvete pitanjima ZRO. Kako bi se to ostvarilo potrebno je odobrenje tri organa upravljanja na čelu ovog dijela javnog servisa Bosne i Hercegovine.

S obzirom na to da je RTRS dio javnog servisa te da je primarni izvor finansiranja pretplata građana BiH, mada se ne smije zaboraviti da je RTRS i najjača i najskuplja oglašivačka platforma u Republici Srpskoj, jasno je zašto RTRS ima najrazvijeniju organizacionu strukturu. RTRS raspolaže sa više produkcijskih sektora: RTRS kao primarna televizijska stanica, RTRS+ kao sekundarna TV stanica koja je sa emitovanjem počela sredinom 2015. godine, Radio RS, Medija centar RTRS, Multimedia RTRS i Služba Muzičke produkcije RTRS u koju je uključen orkestar RTRS-a. Ovaj broj produkcijskih sektora omogućava RTRS-u velik produkcijski kapacitet s tim da ovaj sistem u isto vrijeme zahtijeva znatno veći menadžerski sistem i koordinaciju velikog broja zaposlenih u različitim sektorima. Upravo zato je RTRS dodatno segmentiran i hijerarhijski strože ustrojen u odnosu na prethodne tri TV stanice.

U vrhu organizacione strukture su tri organa koja čine top menadžment cjelokupne medijske organizacije. Pored generalnog direktora, tu je i Upravni odbor sastavljen od četiri člana te Programski savjet. Prema podacima dostupnim na zvaničnoj internet prezentaciji RTRS-a „Upravni odbor je organ putem kojeg se na način određen Zakonom, štite interesi javnosti u pogledu kvaliteta i poruka radio i televizijskih programa koji se emituju u medijima, vrši nadzor nad cjelokupnim poslovanjem, kao i nad korišćenjem i raspolaganjem imovinom RTRS-a. Upravni odbor ima četiri člana i to po jednog iz reda svakog od konstitutivnih naroda BiH i iz reda ostalih koje, u skladu sa Zakonom, imenuje Narodna skupština Republike Srpske. Uslove, postupak i način izbora, imenovanja i razrješenja članova Upravnog odbora RTRS-a regulisani su Zakonom o Radio – televiziji Republike Srpske ("Službeni glasnik RS" broj 49/06)¹⁶⁸. Dakle, riječ je o menadžerskom, upravljačkom tijelu koji zapravo ima uticaj ne samo na poslovanje nego i na programsku politiku što nije dobar izbor kad se zna da se oni biraju na osnovu odluke Narodne skupštine Republike Srpske čime se direktno otvara mogućnost za različite vrste političkih pritisaka. Kad je riječ o Programskom savjetu¹⁶⁹, on je sastavljen od nekoliko predstavnika različitih demografskih struktura građana Republike Srpske . U trenutnom sazivu programskog savjeta su predstavnici: mladih, penzionera, Udruženja poslodavaca (koji je ujedno i predsjednik programskog savjeta), Sindikata, manjina, vjerskih

¹⁶⁸ <http://lat.rtrs.tv/comp/uodbor.php>

¹⁶⁹ <http://lat.rtrs.tv/comp/psavjet.php>

zajednica, Univerziteta, Udruženja civilnog društva, Udruženja novinara, Udruženja žena i Ostalih.

Jedan od najvećih nedostataka postojećeg sastava i ovlaštenja dodijeljenih organima koji čine top menadžment tiče se mjesta generalnog direktora. Prema trenutnom statutu RTRS-a, generalni direktor ima mogućnost da razriješi dužnosti bilo kojeg zaposlenog što se u proteklim godinama pokazala kao česta praksa. Rezultat česte smjene urednika redakcija i emisija dovodi do programske nestabilnosti TV stanice, jer se stalnim smjenama osoba na rukovodećim mjestima u organizacionoj strukturi ugrožava urednička politika definisana za određenu emisiju kao i cjelokupna programska politika TV stanice. Drugim riječima uzurpira se urednički suverenitet što ostavlja negativne posljedice po emisiju. U slučaju programa o Drugima ovo bi bilo naročito štetno jer se radi o dijelu populacije koji je osjetljiv na promjene naročito ukoliko bi one bile negativne po inkluziju i percepciju Drugih u javnosti. Iz tog razloga, a u skladu sa trenutnim statutom i zakonom, važno je da se izvrši izmjena koja bi podrazumijevala da se za urednike emisija koje se bave pitanjima Drugih uvede zabrana smjene ukoliko ona nije uzrokovana povredom ugovora o radu, te da se definiše vremenski period uredničkog mandata na ovim emisijama i programu kako bi se spriječio rizik od česte izmjene ovih emisija. Tim rješenjem bi se osigurala ujednačena realizacija dugoročnijeg načina izvještavanja i reprezentacije ZRO i Drugih. U slučaju programskog savjeta i Upravnog odbora neophodno je zaštititi emisije o Drugima te spriječiti odluke koje mogu dovesti do gašenja programa koji se bavi pitanjima različitosti.

Naredni problem leži u činjenici da članovi Upravnog odbora RTRS-a šalju prijedlog članova Programskog savjeta Narodnoj skupštini RS. Ovdje se ponavlja isti problem kao i kod biranja članova Upravnog odbora, a dodatni problem je to se iz reda predstavnika građana biraju samo četiri osobe (po jedna iz svakog konstitutivnog naroda i predstavnik manjina). Na ovaj način se otvara veća mogućnost za biranje članova prema četiri glasa što ne nudi dovoljan pluralitet. Pored toga, u navedenom sazivu Programskog savjeta nema predstavnika svih društveno isključenih grupacija poput predstavnika LGBTQ društvenih grupa, predstavnika svake od tri zdravstvene različitosti, rasnih manjina itd. U ovome se može tražiti jedan od razloga nedovoljne zastupljenosti DIG osoba u programu RTRS-a. Dodatni problem je što postojeći predstavnici ne mogu u potpunosti valjano da reaguju u svrhu zaštite i unapređenja kvaliteta reprezentacije osoba sa različitostima, odnosno u ovom slučaju, prije svega osoba sa zdravstvenim različitostima. Uz generalnog direktora, top menadžment RTRS-a ima nedovoljno demografski razuđeno upravno i programsko tijelo koje bi moglo da jače i bliže (iskustveno i stručno) učestvuje u reprezentaciji osoba sa različitostima (Drugih).

Pored tri medijska kanala (RTRS, RTRS+ i Radio RS) te nekoliko dodatnih produkcijsko-programskih sektora koji su ranije navedeni, RTRS kao cjelovita medijska organizacija, raspolaže i sa dva sektora, koji su slabo razvijeni ili ne postoje na tri predstavljene komercijalne televizije iz uzorka. Prvi sektor je sektor samostalne službe sačinjen od šest zasebnih tijela – Multimedia RTRS (produkcija multimedijalnog sadržaja), Služba ekonomsko-komercijalnih poslova, Služba za kreativno-vizuelni identitet (produkcija džinglova, špica, logotipa i logoa), Služba Muzičke produkcije RTRS-a (orkestar RTRS-a i muzička produkcija), Služba prenosa i emitovanja programa te Služba RTV takse. Neki od navedenih sektora postoje i na tri komercijalne TV stanice, ali su oni priključeni ili Sektoru tehnike i produkcije ili su integrisani u marketing sektor. Muzičku produkciju ima samo BN, dok RTV taksu neposredno ima i ELTA televizija kroz ugovor sa Elta Kabelom (majkom firmom) koja kroz naplatu telekomunikacionih usluga finansira veći dio produkcije na ELTA televiziji. Zapravo, komercijalne televizije imaju bolja rješenja, jer su u većini slučajeva čvršće integrisali neke od ovih sektora u produkcijski lanac time smanjujući komandni lanac i ubrzavajući proces produkcije. Sistem RTRS-a sadrži mnogo više sektora i odjeljenja, mnogo veći broj radnih mjesta tj. 548 zaposlenih¹⁷⁰ (na primjer – šminkeri, frizeri, kostimografi, scenografi itd.), ali to u određenom omjeru stvara produkcijsku tromost i hijerarhijsku zavisnost te uvijek stvara rizik od određenih organizacionih problema. Ovo je slučaj i sa drugim sektorom koji nije detektovan na drugim televizijama – Direkcija RTRS-a. U direkciji RTRS-a postoji pet službi: služba pravnih poslova, služba ljudskih resursa, služba za komunikaciju i promociju, odjeljenje interne revizije i odjeljenje lektora. Ova organizacija je bolja u odnosu na ostale televizije gdje je npr. služba za promociju (PR sektor) odvojena kao zasebna jedinica, ali s druge strane je i na RTRS-u napravljen propust jer ova služba nije pripojena marketing sektoru gdje bi se, s obzirom na vrstu poslova, bolje uklopila. Druga nelogičnost jeste što je odjeljenje lektora odvojeno od programskog dijela na televiziji što je propust naročito kad je riječ o lekturi tekstova koji se tiču Drugih jer lektura ovih tekstova podrazumijeva upotrebu pojmova i opisa koji su naučno i diskurzivno prihvatljivi.

Srednji nivo menadžmenta televizije je sastavljen od tri direktora – direktora programa, direktora marketinga i tehničkog direktora. Ispod direktora programa, koji ima nadzor nad svim redakcijama, nalazi se urednik informativnog programa, a ispod njega je šef deska čije je mjesto

¹⁷⁰ Podatak je dostupan u dokumentu „Izvještaj o poslovanju RTRS-a 2014. godina“. Ovo je posljednji izvještaj koji je dostupan na zvaničnoj stranici RTRS-a. U izvještaju se navodi da dva zaposlena imaju zvanje doktora nauka, šest su magistri, visoku stručnu spremu ima 187 zaposlenih, a 276 zaposlenih ima srednju stručnu spremu. Ovi podaci ukazuju na velik disbalans između zaposlenih kad je riječ o stručnoj spreml, ali isto tako i kad je riječ o polu (227 žena i 321 muškarac) i nacionalnosti (511 zaposlen se izjasnio kao Srbin) što može značajno uticati na programsku politiku i produkciju.

već neko vrijeme upražnjeno¹⁷¹. Povećan broj stepenika može značiti i sporiju razmjenu informacija kao i dodatnu hijerarhizaciju u procesu donošenja odluka što nije uvijek od presudnog značaja kad je riječ o razvoju programa u kreativnim industrijama.

Niži nivo menadžmenta čine urednici redakcija – informativno-politički program, zabavni program, filmski i dokumentarni program, kulturno-obrazovni program, dopisništva. Kao i kod drugih televizija, i kod RTRS-a postoji dnevni urednik koji je u isto vrijeme i urednik centralne informativne emisije „Dnevnik 2“ što je dobro, jer se time postiže izbalansirano programiranje informativnog programa za tekući dan. U isto vrijeme, rotiranje dnevnog urednika je dobro jer se pruža prilika za različite uredničke odluke i raznovrsniji informativni program na duži vremenski period mada ovo ne mora biti najbolje rješenje u slučaju izvještavanja o ZRO ukoliko nivo informisanosti i senzitivnosti o Drugima nije približno jednak kod svih zaposlenih koji mogu biti imenovani za dnevnog urednika. Ipak, pitanje izvještavanja o ZRO ne bi smjelo biti dio individualne senzibilizacije već strategije TV stanice naročito u slučaju javnog servisa. Rotiranjem urednika se stvara pluralitet, ukoliko isti nije ugrožen statutima televizije i zakonima koji se odnose na javni servis. Pored toga, RTRS ima zasebnu redakciju Jutarnjeg programa¹⁷², koja pripada integrisanoj redakciji sastavljenoj od ove i redakcija informativno-političkog programa i zabavno-sportskog programa što pruža dodatne programske potencijale putem kojih se može izvještavati o ZRO i uopšte Drugima. Ipak, svaka od ove tri redakcije ima svoje urednike, tako da je upitan stepen međusobne kolaboracije novinara svake od tri redakcije u produkciji dnevnog programa, što bi posebno bilo efektivno ukoliko bi se primijenilo na koncipiranje programa koji svojim temama tretiraju ZRO. Naposljetku, RTRS ima najveće produkcijske kapacitete od sve četiri analizirane TV stanice, ali u isto vrijeme ima ozbiljnih problema kad je riječ o zakonu kojim se regulišu način i strukturu upravljanja što može imati velike posljedice po način reprezentacije i zastupljenost Drugih. S tim u vezi, Narodna skupština Republike Srpske prvo mora da izvrši izmjene u zakonu o RTRS-u, potom da se statut RTRS-a i programska politika prilagodi zakonskim izmjenama i svakodnevno primjenjuje produkcije programa o Drugima.

4.2. Uticaj organizacione i upravljačke strukture TV stanica na programsku politiku i kreiranje sadržaja o ZRO

Način organizacije poslovanja i produkciji sadržaja TV stanica prije svega zavise od tipa medija (komercijalni nasuprot javnom) i trenutnih izvora finansiranja koji su bitni faktori u

¹⁷¹ „Dokora je bila funkcija šefa deska, trenutno je nema.“ (Jasenka Todorović, urednik centralne informativne emisije, RTRS).

¹⁷² BN ima svakodnevni jutarnji program, ATV samo vikendom, a ELTA ga uopšte nema.

programskoj politici medijske organizacije uopšte i posebno kad je riječ o kreiranju sadržaja o društveno isključenim grupama odnosno ZRO. Iako nije moguće u potpunosti porediti organizacione strukture sva četiri analizirana medija samim tim što nisu svi komercijalni niti imaju isti izvor prihoda, njihovo poređenje može pomoći u diskusiji i donošenju zaključaka o uticaju organizacione i upravljačke strukture na kreiranje cjelokupne programske politike TV stanica kao i odnosu prema programima u kojima se tretiraju pitanja i problemi Drugih.

Iako upravljačka struktura utiče na programsku politiku TV stanica samim tim što vlasnici mogu vršiti direktan pritisak na pravac razvoja TV stanice tako da može uključivati veću zastupljenost ZRO, ipak je programski sektor i zaposleni u njemu onaj koji donosi suštinske odluke i sprovodi programsku politiku. U slučaju četiri TV stanice uključene u ovo istraživanje, kadrovi angažovani u programskoj produkciji imaju različit stepen i vrstu obrazovanja koji nisu uvijek direktno u vezi sa pozicijom i stepenom kompleksnosti i odgovornosti koju ta pozicija u cjelokupnoj organizaciji zahtijeva. U slučaju komercijalnih medija, vlasnici najčešće nemaju obrazovanje iz oblasti žurnalistike, produkcije ili komunikologije, ali su izvršni direktori kao i glavni urednici informativnog programa obično diplomirani novinari. Činjenica da većina vlasnika nemaju adekvatno obrazovanje iz polja žurnalistike utiče na programsku politiku TV stanice tako što će se donositi odluke koje nisu uvijek utemeljene na postulatima novinarske profesije, međutim s obzirom na stepen i vrstu obrazovanja urednikâ i izvršnih direktorâ, ova opasnost je hipotetički smanjena. Kad je riječ o programskoj politici u pogledu kreiranja programa o ZRO, postojeće primarno obrazovanje ključnih osoba u definisanju programske politike i strategije ne doprinosi kvantitativnom povećanju i raznovrsnosti programa o ZRO. Zato je neophodno da se za potrebe programa dodatno angažuju udruženja, stručnjaci koji se bave zdravstvenom različitosti (psiholozi, defektolozi, psihijatri, socijalni radnici i dr.), članovi akademske zajednice te sami ZRO prilikom definisanja programske politike kad je riječ o Drugima jer interne kvalifikacije i obrazovanje nemaju potreban kapacitet.

Upravljačka struktura TV stanice ima ključnu ulogu u kreiranju programske politike tako da ona bude inkluzivna kad je riječ o programu koji se tiče Drugih bez obzira da li je riječ o komercijalnoj TV stanici ili javnom servisu, dok organizaciona struktura determiniše produkcijske potencijale. Drugim riječima, kompleksnost organizacione strukture utiče na kreiranje programske politike tako što omogućava da se određen program, poput programa o Drugima, realizuje, a za šta je važna i odluka upravljačke strukture koja bi u programskom sadržaju o Drugima trebalo da vidi potencijal (komercijalni i/ili javni). Na primjeru četiri TV stanice ovo je prva bitna razlika zato što je organizacija poslovanja i organizaciona struktura RTRS-a daleko kompleksnija od tri predstavljena komercijalna medija te je najčvršće

hijerarhizovana. Posljedica takve tradicionalne organizacione strukture, prije svega u produkciji, stvara rizik od usporene razmjene ideja i informacija te usporenog procesa produkcije. U slučaju tri komercijalne televizije, organizaciona struktura je jednostavnija, ali je i kod njih prisutan, najvećim dijelom, tradicionalno utemeljen način funkcionisanja što u pogledu programske politike i posebnog kreiranja programa o ZRO nije najbolje rješenje jer se automatski odbacuje uticaj trenutno nepostojećeg, ali neophodnog, savjetodavnog tijela i eksternih stručnjaka koji bi se bavili pitanjima Drugih u programu TV stanice¹⁷³. Pored toga, programska politika sve tri televizije (izuzev u određenom omjeru ATV) je pod eksplicitnijim uticajem vlasnika¹⁷⁴ što je izuzetno važno i u pogledu izvještavanja i načina reprezentacije Drugih. Drugim riječima, vlasnik ili grupa vlasnika je prije svega usmjerena na to da ostvari što veći profit plasirajući komercijalne sadržaje, tako da često zanemaruju savjete kompetentnih zaposlenih osoba posebno kad je riječ o kreiranju sadržaja o ZRO. Dodatni nedostatak sve tri komercijalne televizije je nepostojanje strogo definisanog Programskog i/ili Upravnog odbora (ukoliko se izuzmu svi članovi top menadžmenta kao neka vrsta Upravnog odbora) koji bi trebalo da uvedu dodatni balans u cjelokupnom radu. Jasno je da niti jedna televizija nema sektor ili službu za etičke standarde (etičku komisiju i službu koja stalno radi na analizi etičkih pitanja) i provjeru tačnosti i vjerodostojnosti, osim ako se izuzmu urednici koji kroz jutarnje sastanke redakcija nastoje da odgovore na ova pitanja, što dovodi u pitanje kvalitet cjelokupnog programa, uključujući i program koji se tiče Drugih.

Ovi zaključci, kao i drugi navedeni u pojedinačnim analizama organizacionih struktura četiri televizije, ukazuju da je produkcija programskih sadržaja kojima se ostvaruje reprezentacija osoba sa različitostima, uključujući i zdravstvene različitosti, gotovo ili potpuno nepostojeća čime se senzibilizacija i senzitivizacija opšte populacije prema problemima ovih grupa svodi na individualni rad, postojanje programskog savjeta¹⁷⁵ ili ispunjavanje zakonskih normi (RTRS kao dio javnog servisa ima obavezu da na mjesečnom nivou produkuje određenu količinu sadržaja koji se bavi Drugima)¹⁷⁶. S toga je potrebno izmijeniti organizacione i upravljačke strukture tako da se: (1) formiraju, ukoliko ne postoje, ili da se intenzivira rad programskih savjeta koji će biti nezavisni od top menadžmenta, a koji bi imali direktni uticaj na programsku politiku tako što bi bili uključeni u proces odlučivanja i kreiranja programa; (2)

¹⁷³ Primarni zadatak savjetodavnog tijela bi trebalo da bude procjena prihvatljivog načina u izgradnji priloga/emisije, načina reprezentacije Drugih i načina na koji će se koristiti društveno angažovani pristup u jačanju položaja Drugih.

¹⁷⁴ U slučaju RTRS-a, država kao vlasnik isto tako ima veliki uticaj u načinu na koji se gradi diskurs.

¹⁷⁵ RTRS ima savjetodavno tijelo, ali je pitanje koliko su savjetnici, koji pripadaju određenim skupinama unutar opšte populacije, medijski opismenjeni kako bi se mogli ostvariti konkretni pomaci u unapređenju načina predstavljanja i uopšte produkcije uz inkluziju Drugih

¹⁷⁶ Ovo, naravno, nije jedina obaveza javnog servisa. Prema Veljanovskom (2005) glavne funkcije javnog servisa su da obavijesti, obrazuje i time unaprijedi lokalnu zajednicu i cjelokupno društvo u kojem funkcioniše.

redefinišu odnosi unutar upravljačke strukture kako bi se uticaji vlasnika, vlasničkog borda ili osnivača medija na program smanjio; (3) formira savjetodavno tijelo u kojima bi bili uključeni i aktivno participirali predstavnici društveno isključenih grupa tako što bi doprinosili u procesu kreiranja programske politike i procesu produkcije programskog sadržaja uopšte i sadržaja specifično namijenjenog Drugima; (4) formira interno i eksterno monitoring tijelo koje bi analiziralo proizvedeni medijski sadržaj i dao preporuke na osnovu analiza.

4.3. Reprezentacija ZRO u programima komercijalnih TV stanica i javnog servisa u RS

Kreiranje i koncipiranje TV programa su jedne od ključnih aktivnosti vlasnika i top menadžmenta svake TV stanice sa ciljem da se ostvare postavljeni ciljevi organizacije koji mogu biti u dijapazonu od komercijalnih do ciljeva koji se odnose na društveno odgovorno djelovanje. Polazeći od činjenice da je uzorak sačinjen od tri komercijalne televizije i jedne koja pripada javnom servisu Bosne i Hercegovine, jasno je da će i programska politika biti drugačija, odnosno da će prije svega biti zasnovan na primarnom načinu finansiranja kao i stepenu uticaja top menadžmenta na programsku politiku.

Za programsku politiku javnih medijskih servisa presudan je javni interes dok su kod komercijalnih medija presudni opstanak na tržištu, izvori finansiranja i uticaj top menadžmenta i vlasnika TV stanice, ali je ipak neophodno da se svaki medij, uključujući i TV stanice, vodi i pravilima novinarske profesije, kao i uredničkim i programskim standardima i pravilima. Naime, iako komercijalna televizija mora da vodi računa o gledanosti, jedna od njihovih komparativnih prednosti može biti produkcija programa koji ne mora nužno biti atraktivan široj publici¹⁷⁷, već može da ispunjava i neke ciljeve bitne za društvo. Čak i tad kroz produkciju emisije može da se utiče da sadržaj bude pristupačniji/privlačniji široj publici. Najčešći faktori koji utiču na kreiranje programskog koncepta TV stanica u slučaju komercijalnih medija su svakako opšta privlačnost širokoj publici ili nekim grupama publike (nišama) kako bi se na taj način povećala gledanost i posredno cijene zakupa medijskog prostora oglašivačima. Dodatni faktor je i projekcija željenog imidža TV stanice prema javnosti. U slučaju javnog servisa primarni faktor jeste status javnog servisa zasnovanog na zakonu o javnom servisu prema kojem je prvobitna uloga javnog servisa da služi građanima tj. da ispuni javni interes građana. To bi značilo da prije svega izvještava i obrazuje stanovništvo o raznim događajima, ličnostima i fenomenima, kao i da održava i razvija osnovna načela demokratije uključujući u to i toleranciju prema različitom.

¹⁷⁷ I komercijalni mediji moraju da rade za dobrobit lokalne zajednice tj. moraju da zadovolje komercijale potrebe, ali ne da ih stavljaju kao jedine i uvijek dominantne (Lewis, 2006).

Prva TV stanica u uzorku bila je Alternativna televizija (ATV) koja program koji nije isključivo komercijalni povremeno realizuje pomoću alternativnih izvora finansiranja kao što su projekti ili donacije što je trenutno slučaj sa dva projekta¹⁷⁸. Naime, potpisivanjem ugovora o finansijskoj pomoći Norveške ambasade u BiH, ATV je bila u mogućnosti da realizuje program namijenjen prije svega mladima. Na ovaj način ATV je donijela dobru menadžersku odluku koja je omogućila da: (1) uđu u polje produkcije obrazovno-omladinskog programa, što je danas gotovo izuzetak za komercijalne medije izuzev ako je riječ o emitovanju crtanih filmova, i da na taj način privuku novu publiku koja nije njihova primarna demografska skupina; (2) utiču na unapređenje imidža televizije.

Na osnovu opšteg uvida u programsku šemu ATV-a jasno je da ne postoji mnogo prostora za emitovanje sadržaja koji se u određenom kapacitetu bavi pitanjima različitosti, uključujući i zdravstvenu različitost. Najčešće se ovi sadržaji emituju u sklopu informativnog programa i to u centralnom Dnevniku (u trećem bloku, iako je bilo eksperimenata da se ova vrsta priloga pomjera u prvi blok Dnevnika) i večernjim vijestima te u nedjeljnoj emisiji „Ovo je Srpska“ kao i povremeno u jutarnjem programu koji se emituje vikendom. Prelazak ovih priloga u jutarnji program, a koji su u toku radnih dana bili emitovani u centralnom Dnevniku, iako nezahtjevno (repriziranje sadržaja), ipak otvara mogućnost za dodatne termine u kojima se predstavljaju pitanja o zdravstvenim i drugim vrstama različitosti. Programski sadržaj o ZRO se na ATV-u često ostavlja i za posljednje vijesti koje se emituju kasno naveče (oko 23:00) što je dobra praksa jer je riječ o vremenu kad mnogo građana gleda televiziju.

U slučaju ATV-a neophodna je veća saradnja unutar integrisane redakcije kao i otvaranje mogućnosti da se pitanje različitosti više potencira u emisijama koje nije producirala ATV („Rekreativno sa Dijanom Tepšić“, „m:magazin“ i „390 stepeni Marka Vidojkovića“) jer bi se na taj način pružila prilika za razbijanje postojećih okvira pri reprezentaciji zdravstvenih i drugih različitosti u drugim terminima i na drugačiji način (dijalozi, upotreba filmske gramatike, duži tematski prilozi sa većom slobodom u načinu na koji se ZRO reprezentuju i koncipiraju prilozi). Međutim ukoliko bi se sadržaj o ZRO realizovao u saradnji sa eksternim subjektima, povećava se rizik da se naruši programska politika TV stanice. S tim na umu kolaboracija je moguća, ali bi ona zahtijevala jasnu raspodjelu produkcijskih i realizatorskih uloga u korist ATV-a. Dodatna prednost kolaboracije sa eksternim subjektima u slučaju ATV-a, kao i bilo koje TV stanice koja ima veoma opterećene radnike u produkciji i realizaciji programa, jeste smanjenje ove opterećenosti što bi trebalo da rezultuje boljim programom o ZRO. Dodatni potencijal ATV-a u slučaju produkcije programskog sadržaja o ZRO je postojeći

¹⁷⁸ „Vodim dva projekta za televiziju; jedan je u vidu omladinske emisije, drugi je u vidu saradnje sa akademijom na jednom evropskom projektu.“ (Marina Mišić, novinarka i producent, ATV)

imidž „beskompromisne TV stanice“ koja nastoji da gledaocima kroz analitičan pristup pruži informacije o dešavanjima i ljudima u državi, regiji i svijetu. U slučaju izvještavanja o ZRO ovaj imidž nudi veliki potencijal time što će gledaoci lakše prihvatiti način na koji se ZRO kroz TV prilog ili emisiju predstavlja javnosti.

ELTA televizija je druga komercijalna televizija koja je bila uključena u uzorak. Glavna specifičnost ELTE u odnosu na ostale komercijalne televizije u Republici Srpskoj je primarni izvor finansiranja – pretplata stanovništva na usluge mobilne i fiksne telefonije te kablovske televizije i interneta matične kompanije ELTA KABEL. Ovo rješenje ELTA televiziji pruža značajnu prednost u odnosu na druge komercijalne televizije kad je riječ o produkciji i realizaciji programskog sadržaja samim tim što je manje zavisna od uticaja oglašivača. Time joj se pruža mogućnost da produkuje programski sadržaj koji može biti značajno bliže prvobitnom konceptu tj. programskom sadržaju čija primarna uloga nije da zadovolji očekivanja publike i oglašivača. Ta prednost je naročito važna u slučaju izvještavanja o Drugima, jer se time eliminiše pitanje senzacionalizma i patetike kao najčešćeg načina kako se izvještava o Drugima. Umjesto toga, ELTA pruža temelj potreban novinarima i ostalim medijskim radnicima da praktikuju društvo angažovani pristup u izvještavanju o ZRO. Dodatni razlog za ovu mogućnost je i slaba umiješanost vlasnika TV stanice u programsku politiku iako on jeste u Upravnom odboru TV stanice, ali ne praktikuje da se miješa u programsku politiku. Ipak je neophodno da se programski sadržaj o Drugima, putem statuta ili dodatnog pravilnika, izuzme iz uobičajenog načina stvaranja programske politike i programskog sadržaja komercijalne televizije. Dodatnu opasnost za sadržaj o ZRO i Drugima može da predstavlja činjenica da je izvršni direktor u isto vrijeme i direktor programa čime se stvara rizik od direktnog uticaja Upravnog odbora na programsku politiku, odnosno, u ovom slučaju programski sadržaj o ZRO. Kako bi se to izbjeglo, ELTA TV bi isto tako morala da sarađuje sa eksternim subjektima (stručnjaci, sami ZRO i akademska zajednica) koji bi mogli da daju sugestije prilikom konačnih odluka o programskom sadržaju i programskoj politici.

Pored specifičnog izvora finansiranja kao značajne prednosti ELTA televizije za kvalitetno izvještavanje o ZRO i Drugima, Upravni odbor i Programski savjet su senzitivni prema pitanjima Drugih što dokazuje i činjenica da je ELTA TV otkupljivala emisiju („Nas je 10%“) koja se bavi Drugima kompanije za video i televizijsku produkciju i distribuciju Jubika (Yubika) iz Srbije. U slučaju ELTE, kao i drugih televizija, potrebno je da se ovakve odluke o programskom sadržaju ne zasnivaju prvenstveno na individualnim težnjama i interesovanjima direktora programa i drugih urednika za ove kategorije stanovništva, već da se u statut TV stanice uvrste odredbe kojima bi programski sadržaj o ZRO i Drugima dobio određen prostor.

Razlog za ove dopune statuta leži u činjenici da su emisije o Drugima gledane, tako da bi pored društvenog značaja, ove emisije unaprijedile imidž TV stanice te bi donijele i dodatne finansijske prihode.

ELTA TV zbog manjeg broja novinara i drugih saradnika u produkciji i realizaciji programa u odnosu na konkurenciju, produkuje manje programskog sadržaja, ali to nadomješta otkupom programa drugih TV stanica i filmskih distributera. Ovo rješenje pruža dodatnu priliku za unapređenje vidljivosti i kvaliteta reprezentacije Drugih tako što bi ELTA, jednako kao i druge TV stanice, mogla da otkupljuje sadržaj kao što su dokumentarni filmovi inostranih javnih servisa (BBC, SBS, RAI), igrane serije i igrani filmovi koji se bave pitanjima ZRO i uopšte Drugih.

Posljednja specifičnost ELTA televizije je manji broj zaposlenih u neposrednoj produkciji programa čime se opterećuje produkcija te se rizikuje pad kvalitet programa i raznovrsnost programskog sadržaja. S druge strane, manji broj zaposlenih medijskih radnika osigurava temelje za bolju koheziju, produktivnost i motivaciju unutar produkcijskog tima pri tom povećavajući i kvalitet programskog sadržaja o Drugima. Naposljetku, kraći komandni lanac, jednostavnija organizaciona struktura i manji broj zaposlenih u neposrednoj produkciji stvaraju veću adaptivnost TV stanice na promjene, veću povezanost i korelaciju programskog sadržaja te bolju koordinaciju između redakcija. Sve ove prednosti koje posjeduju manje TV stanice, poput ELTA TV, dobra su polazišta za kvalitetno izvještavanje o zdravstveno različitim osobama.

Posljednja komercijalna TV stanica koja je analizirana u uzorku jeste BN televizija sa sjedištem u Bijeljini. BN TV je najveća komercijalna televizija u Republici Srpskoj sa znatno većom produkcijom vlastitog programskog sadržaja, većim brojem zaposlenih te čak pet pojedinačnih stanica i kanala (BN TV, BN SAT, BN Music TV, BN radio i BN Music). BN TV isto tako ima veliki broj dopisništava što je prvi potencijal ove televizije. Naime veliki broj dopisništava omogućuje BN TV da unutar svog informativnog programa više potencira produkciju i realizaciju TV priloga o Drugima. Ovo je izuzetno važno jer se na taj način izvještava o položaju Drugih u manjim sredinama, jača lokalna zajednica te angažovano utiče na neophodne promjene kad je riječ o položaju Drugih u manjim sredinama, ali i povećava svijest među stanovništvom da je za unapređenje položaja DIG neophodno da dođe i do sistemskih promjena. Pored toga, BN ima i vlastitu muzičku produkciju sa primarnim usmjerenjem na narodnu muziku. Svi ovi kanali i stanice BN televiziji pruža mogućnost međusobne razmjene vlastitog programskog sadržaja između kanala i stanica što je u slučaju programskog sadržaja o ZRO i Drugima veoma važno jer se na taj način povećava medijska prisutnost ZRO.

BN televizija kroz programsku politiku nastoji da uravnoteženo razvija zabavni i informativni program po čemu se razlikuje u odnosu na druge dvije komercijalne televizije. Naime, BN TV, za razliku od ATV-a i ELTA televizije, ima veliki broj zabavnih emisija upitnog kvaliteta kad je riječ o samom sadržaju (tračevi, skandali, prizeman humor itd.). Međutim, emisije koje spadaju u zabavni program ipak pružaju mogućnost da se i u njima pojavljuju ZRO što je odličan pomak ka smanjenju stigme samim tim što bi se ZRO predstavile u drugim kontekstima.

Jedan od najvećih nedostataka BN televizije, kao i drugih komercijalnih TV stanica u RS, kad je riječ o programskoj politici jeste organizaciona struktura top i srednjeg nivoa menadžmenta u kojima značajnu ulogu ima marketing sektor. U slučaju BN televizije marketing sektor je sastavni dio srednjeg nivoa menadžmenta čime se u pitanje dovode primarni motivi za izbor programskog sadržaja. Drugim riječima, ukoliko marketing sektor direktno izvrši veliki uticaj na top menadžment ili to uradi indirektno putem nižih nivoa menadžmenta, sadržaj o Drugima će najčešće biti zanemaren. S obzirom na to, neophodno je kroz statut TV stanice zaštititi programski sadržaj o Drugima te prepoznati komercijalni potencijal ovakvog programskog sadržaja.

Naposljetku, za razliku od ATV-a i ELTE, BN televizija ima vlastitu produkciju dječjeg programa što bi mogao biti dominantan smjer razvoja programske politike u smislu izvještavanja i reprezentacije o ZRO u narednom periodu. Naime, stereotipi i stigma se najlakše otklanjaju u ranim razvojnim fazama pojedinca, tako da bi uključivanje tema koje se bave Drugima i različitostima omogućila da se sistematski i preventivno radi na otklanjanju stigme prema osobama sa zdravstvenim i drugim vrstama različitosti već u ranom, dječjem uzrastu. Ovaj cilj je u slučaju BN-a lakše ostvariv jer ima veliki broj medijskih kanala kojima može da utiče ne samo na stanovništvo u RS i BiH već i u regiji i cijelom svijetu.

U uzorak je pored tri komercijalne televizije uvršten RTRS kao dio javnog servisa BiH kao stanica koja bi trebalo da ponudi najpozitivniji model reprezentacije Drugih s obzirom na njene obaveze kao javnog servisa. RTRS, prije svega, ima zakonsku dužnost o načinu izvještavanja, što uključuje i izvještavanje o Drugima. U zakonu nije precizirano na koji način ona to mora da ostvari, odnosno zakon ne utiče na programsku politiku pojedinačne TV stanice, čak ni javnog servisa, što je sa jedne strane dobro, jer se ne stvara pritisak na menadžment, ali se i ostavlja prostor da ove teme ne budu adekvatno obrađene u programima i terminima koji nisu dovoljno atraktivni kako bi imali veći uticaj. Drugim riječima, postoji opasnost od nedovoljne inkluzije DIG osoba čak i u programu RTRS-a, ali zbog zakonskih obaveza, kao i zbog načina

finansiranja, RTRS ima daleko bogatiji program. Međutim to ne podrazumijeva stručne kapacitete za izvještavanje o Drugima.

Prije svega je potrebno istaknuti da je RTRS jedina TV stanica koja ima program prilagođen određenoj skupini osoba sa zdravstvenim različitostima i to kroz emisiju „Pregled nedjelje“ u kojoj je prijem sadržaja prilagođen osobama sa različitim stepenima oštećenja sluha simultanim prevođenjem na znakovni jezik. U emisiji postoji osoba koja u desnom dijelu ekrana pomoću znakovnog jezika prenosi informacije. Ova rješenje u realizaciji je rijetko u BiH i zapravo postoji samo u nekoliko emisija i to isključivo na javnom servisu. Međutim i ovdje postoji problem, a to je izbor termina emitovanja (9.05). Ovakav termin s jedne strane onemogućava ZRO koje imaju obaveze (posao, škola, fakultet itd.) da se pravovremeno informišu. Drugi problem je što se odluka o emitovanju emisije u ovom terminu može protumačiti kao opšti stav TV stanice da osobe sa slušnim poteškoćama ne rade, ne idu u školu ili na fakultet čime se stvara indirektna diskriminacija ove populacije.

RTRS raspolaže sa najširokom programskom platformom za provođenje ideje o kontinuiranom i izvještavanju u serijalu o osobama sa zdravstvenim i drugim različitostima. Ovo bi se moglo postići tako što bi se tema neke zdravstvene različitosti u jednoj nedjelji ili mjesecu mogla obrađivati unutar određenih emisija svake od redakcija. Na takav način bi se stvorila tematska sinhronizacija, veća saturacija medijskog prostora, dopiranje do većeg broja publike, i na kraju smanjili troškovi i pojednostavili logistički zahtjevi produkcije. U trenutnom programu RTRS-a, sadržaj koji se tiče zdravstvene različitosti se obrađuje kroz emisiju „U fokusu“ gdje se vodi diskusija sa gostima, potom kroz priloge u „Dnevniku“ i rijetkim prilozima u emisijama o kulturi i obrazovanju.

Programska platforma RTRS-a kao javnog servisa pruža i dodatnu mogućnost zato što zbog velikog broja emisija i redakcija, RTRS ima programski potencijal da koristi kombinovanu reprezentaciju tj. reprezentaciju osoba sa zdravstvenim i drugim različitostima kroz prizmu određenog aspekta života i ličnosti pojedinaca i/ili grupe¹⁷⁹. Svaka od ovih tema može da se obrađuje u sklopu zasebnih redakcija i emituje u specijalizovanim emisijama poput „Snopa“ (nedjeljni poljoprivredni TV magazin), „Pravoslavlje“ (TV magazin o pravoslavlju namijenjen pravoslavnim vjernicima) ili „Računice“ (potrošački TV magazin). Svaka od ovih, i mnoge druge kombinacije, pružaju mogućnost kompleksnije reprezentacije Drugih što bi uticalo i na kompleksnije razumijevanje potreba i života Drugih kod dijela ukupne populacije.

¹⁷⁹ Na primjer prilog o učešću osobe sa fizičkim različitostima u aktivnostima u svojoj parohiji, uloga osobe sa intelektualnim različitostima u toku sjetve na imanju svojih roditelja ili osoba sa psihičkim različitostima koja pokreće svoje preduzeće

Za razliku od proizvodnih i uslužnih djelatnosti, TV stanice kombinuju ove dvije vrste djelatnosti, a pri tom neki njihovi dijelovi mogu imati osobine kreativne industrije¹⁸⁰. S obzirom na to slijedi da TV stanice naročito zavise o unutrašnjim faktorima da bi bile uspješne. Unutrašnji faktori bi prije svega bili zadovoljavajuća stručnost zaposlenih, zadovoljavajuća organizacija produkcije i cjelokupne TV stanice i fleksibilnost prilikom kreiranja programskog sadržaja. Ovi faktori su neodvojivi od spoljnih faktora¹⁸¹ kroz uzročno-posljedičnu povezanost. Menadžment televizije mora da postavi strukturu koja će omogućiti što jednostavniji i inkluzivniji protok informacija među zaposlenima (naročito u produkcijskom sektoru TV stanice tj. unutar redakcija i spoljnih programskih tijela poput direktora programa i programskih kolegijuma), a što bi za rezultat trebalo da pruži kvalitetan televizijski sadržaj bez obzira na temu. U slučaju izvještavanja o ZRO to bi podrazumijevalo bolju uvezanost svih redakcija kako bi timovi koji će realizovati programe o Drugima mogli bolje da sarađuju i udruže potencijale po pitanju kreiranja ovih programskih sadržaja. TV stanice isto tako moraju da izmijene postojeće modele produkcije i realizacije programskog sadržaja tako što će dopustiti izmjene u organizacionoj strukturi te uključiti savjetodavne grupe i pojedince koji bi uticali na koncipiranje sadržaja o društveno isključenim grupama.

Kao što se na osnovu predstavljenih organizacionih i programsko-produkcionih modela i ukupne programske politike četiri vodeće televizije u Republici Srpskoj¹⁸², specijalizovan program namijenjen osobama sa različitostima, uključujući tu i osobe sa zdravstvenim različitostima ne postoji izuzev granično u slučaju emisije „U fokusu“ na RTRS-u koja tematski obrađuje i pitanja društveno isključenih osoba, što i jeste veći broj emisija, ali osobe sa zdravstvenim razlikama bi mogle češće biti predstavljane u ovoj emisiji. Ovo govori da se osim ovog usamljenog primjera gotovo nijedna TV stanica ne bavi temama o Drugima kao stalni ili periodični dio svog programa, izuzev u slučaju RTRS koji je zakonski obavezan da određen procent svog programa sadrži i teme koje se tiču društveno isključenih grupa. Posljedice neispunjavanja javnog interesa predviđenog zakonima su prije svega opomene, a potom novčane kazne i privremene ili trajne suspenzije emitovanja programa koje izdaje Regulatorna agencija za komunikacije BiH. Mogući razlog je možda u ranije navedenim obrazloženjima urednikâ koji i uz želju da postoje ovakve vrste emisija ne vide njihovu komercijalnu opravdanost i isplativost. Drugim riječima, na programsku politiku utiču komercijalni faktori koji su često u koliziji sa temama koje se bave različitostima jer one najčešće u slučaju

¹⁸⁰ Prije svega stvaralaštvo u domenu igranog programa.

¹⁸¹ Spoljni faktori koji utiču na rad kompanije i menadžment se dijele u pet osnovnih grupa: ekonomski trendovi, politički trendovi, kulturni i društveni trendovi, demografski trendovi i tehnološki trendovi (Berns, 2009, 31).

¹⁸² Poređenje programske politike javnog servisa i komercijalnih TV stanica je problematično jer sadrži mnogobrojne različitosti npr. izvor finansiranja, zakonske obaveze, primarni razlog postojanja itd, ali je ono ipak potrebno kako bi se identifikovala postojeća praksa u slučaju izvještavanja o ZRO.

Republike Srpske budu obrađene iz aspekta traženja društvene pomoći. Održavanjem ovih okvira, stigma se ne odvaja od Drugih niti se smanjuje, već održava društvenu isključenost. Uvođenjem radionica za top menadžment, urednike i novinare komercijalnih TV stanica o prednostima integrisanja tema, produkcije priloga i emisija o ZRO može pozitivno uticati na unapređenje trenutne prakse TV stanica u Republici Srpskoj.

Na osnovu analize organizacionih struktura i programskih koncepata četiri TV stanice u Republici Srpskoj, jasno je da je trenutno primarni kanal kojim osobe sa zdravstvenim različitostima i Drugi mogu doći do publike jeste kroz informativni program i to kroz vijesti koje kao žanr ne pružaju mnogo prostora za razvoj konteksta tj. kompleksniju reprezentaciju ZRO. Upravo zato sve četiri TV stanice moraju da mijenjaju svoju programsku politiku tako da se teme o DIG nalaze ne samo u centralnim informativnim emisijama nego i u drugim informativno-političkim emisijama kao i u emisijama o kulturi, sportu i programu posvećenom djeci. Kad je riječ o organizacionim strukturama sve četiri TV stanice jasno je da se prije svega komandni lanac mora pojednostaviti, da se Upravni odbor ne smije miješati u produkciju i realizaciju programskog sadržaja posvećenog ZRO i uopšte DIG kao i da mora biti naročito senzitivna prema temama o Drugima prilikom koncipiranja programske politike, da Marketing sektor ne smije da utiče na programsku politiku kad je riječ o programskom sadržaju namijenjenog DIG. Pored toga top menadžment kroz postojeće organizacione i upravljačke strukture četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj mora da izvrši neophodne promjene kroz otvaranje TV stanice za spoljni stručni uticaj tako što će osigurati mjesto za eksperte u postojećoj organizacionoj strukturi i procesu odlučivanja o razvoju programa ili se osloniti na eksterno ekspertsko savjetovanje. Na ovaj način će se riješiti problem stručnosti, smanjiti rizik od uticaja spoljnjih i unutrašnjih pritisaka na programsku politiku TV stanice te osigurati mogućnost da program o ZRO postane ne samo dio svakodnevne produkcije nego i da promijeni programsku politiku TV stanice time osiguravajući stalnu prisutnost Drugih u svim vrstama programa dostupnim na TV stanici te da poveća konkurentnost TV stanice. U suštini, primarni cilj TV stanica u Republici Srpskoj bi trebalo da bude zaštita programskog sadržaja o Drugima od internih i eksternih uticaja potenciranjem na produkciji i realizaciji programa koji se tiče Drugih zasnovanog na društvenom angažovanju medija, a u skladu sa postojećom misijom i vizijom, organizacionom strukturom i produkcijskim kapacitetima. Dodatno rješenje bi mogli da budu specijalno osnovani i dizajnirani mediji tj. mediji civilnog društva koji bi kao neprofitne organizacije svoj program mogle u potpunosti posvetiti DIG. Ovim rješenjem bi se prevazišli problemi prepoznati u slučaju TV stanica. Pored toga bi se mogli koristiti blogovi i video platforme poput Jutjuba (YouTube) putem kojih bi pojedinci i nezavisna udruženja ili neformalne skupine, ali i sami ZRO, producirali sadržaj o Drugima.

5. UTICAJ ZDRAVSTVENIH RAZLIKA NA PRODUKCIJU INFORMATIVNIH TELEVIZIJSKIH SADRŽAJA O ZRO

Produkcija medijskog sadržaja je kompleksan proces koji započinje sa osmišljavanjem ideje, prikupljanjem potrebnih informacija, definisanje načina potencijalne realizacije, kreiranje prezentacionih formi i distribucije. Pored toga, kroz produkciju medijskog sadržaja moraju se ostvariti svi produkcijski ciljevi upravljajući i kontrolišući kreativne procese u medijskoj organizaciji, a kako bi u konačnici medijska organizacija, odnosno u ovom slučaju TV stanica plasirala sadržaj (program) u okvirima budžeta i raspoloživog vremena (Mitchell, 2009, 16). Kako bi se ovi ciljevi ostvarili TV stanice najčešće bi radile na tekućoj produkciji što uključuje proizvodnju dnevnog informativnog programa poput jutarnjih programa, dnevnika, panel diskusija, intervjuua itd. Dakle, produkcija u masovnim medijima je proces proizvodnje medijskog sadržaja, a njegov krajnji cilj bi bio pozitivno poslovanje tj. ostvarivanje profita i održavanje konkurentnog položaja na tržištu (komercijalni mediji) odnosno ispunjavanje društvene odgovornosti¹⁸³ (javni servis) putem koje se nastoje „pomiriti donekle različiti principi: individualne slobode i izbora, slobode medija i obaveze medija prema društvu“ (Keeble, 2001, 140).

Standardni produkcijski menadžment u medijima je sveobuhvatni proces koji najveći akcenat stavlja na planiranje (Koskela, Henrich & Owen, 2006) međutim on je i više od toga tj. on se ne iscrpljuje samo na planovima, nego se bavi i cjelokupnim proizvodnim procesom koji čine: (1) planiranje produkcije; (2) priprema produkcije; (3) realizacija produkcije; (4) finalizacija produkcije; (5) emitovanje (Popović, 2007, 110).

Prva faza tj. planiranje produkcije je proces putem kojeg se, prije svega, definišu programski ciljevi produkcije te se usaglašavaju svi opšti faktori i načini produkcije neophodni za ostvarivanje ranije postavljenih ciljeva. Ovo bi podrazumijevalo obezbjeđenje osnove za realizaciju programa tj. definisanje opravdanosti i načina realizacije programa što je naročito teško kad je riječ o sadržaju koji nije namijenjen većem dijelu publike i o sadržajima namijenjenim DIG. Dodatna prepreka kako produkcije uopšte, tako i faze planiranja je i tip TV stanice kao medija tj. da li je riječ o komercijalnom mediju ili javnom servisu¹⁸⁴. U slučaju komercijalnog medija odluka o sadržaju koji će biti obrađen u formi TV priloga ili emisije prije svega će biti zasnovana na finansijskoj isplativosti, dok će u slučaju javnog servisa primarno biti ispunjavanje dužnosti definisane zakonom, a sve u korist služenja interesima javnosti. Bez

¹⁸³ Iako je društvena odgovornost primarna ideja kojom se vodi javni servis, ona ne bi trebalo da bude strana ni komercijalnim TV stanicama samim tim što i komercijalni mediji mogu imati angažovanu ulogu u društvu.

¹⁸⁴ Pored komercijalnih medija i javnog servisa postoje i mediji civilnog sektora koji isto tako mogu izvještavati o ZRO i DIG.

obzira na tip medija, suština ove faze televizijske produkcije je ista: definisanje predmeta koji će biti analiziran i konteksta te izbor informacija koje će biti obrađene.

Druga faza je priprema produkcije, kao faza koje prije svega mora da obezbijedi potrebne uslove za proizvodnju. Primarni zadatak ove faze jeste da se obave sve potrebne „operativno-tehničke i kreativne pripreme“ (Popović, 2007, 111), za šta je potrebno izabrati i angažovati autora tj. novinara, u zavisnosti od njegovog prethodnog iskustva na projektima o DIG, koji će realizovati sadržaj u saradnji sa drugim saradnicima. Poslije izbora tima potrebno je da se obezbijede prostorno-tehničke osnove kako bi projekat mogao da bude realizovan. Pod ovim se prije svega misli na obezbjeđenje neophodnih tehničkih sredstava (tehnika), ali i prostora (scenografije, ukoliko projekt zahtijeva; mjesta snimanja), prevoza, osiguranja, angažovanje studija u skladu sa specifičnostima zdravstvene različitosti. Na kraju pripreme potrebno je obezbijediti i materijal koji će se koristiti kao ilustracija što najčešće podrazumijeva obezbijeđen pristup arhivu TV stanice kao i drugim arhivskim izvorima. Prilikom izbora arhivske građe neophodno je uraditi i procjenu kvaliteta u načinu reprezentacije ZRO tj. odabrati arhivski materijal u kojem se ZRO predstavljaju bez stereotipa. Pored toga, u ovoj fazi je potrebno obezbijediti aktere, ugovoriti gostovanja ili termine intervjuisanja koji će biti u skladu sa specifičnostima zdravstvene različitosti. Ukoliko je riječ o emisiji gdje su osmišljena gostovanja u studiju, važno je odabrati stručnjake koji neće antagonizirati gosta koji je ZRO kao što bi to mogao biti slučaj između osobe sa psihičkim različitostima i psihijatra.

Naredna faza televizijske produkcije je realizacija. Realizacija može biti ostvarena snimanjem, emitovanjem ili kombinovano. Ako je riječ o snimanju onda se u ovoj fazi snima zvuk i slika koji će naknadno biti finalizirani, dok u slučaju direktnog prenosa ova faza ujedno postaje i posljednja faza televizijske produkcije. Pored ova dva rješenja moguća je njihova kombinacija kao treća opcija. U slučaju tema ZRO kombinovano rješenje bi svakako bilo bolje u odnosu na emitovanje uživo jer bi se tako mogli izbjeći problemi nastali usljed karakterističnosti određenih zdravstvenih različitosti npr. nepredvidivost i gubitak fokusa aktera koji je ZRO (intelektualne zdravstvene različitosti i psihičke zdravstvene različitosti). Poslije snimanja potrebnog audio-vizuelnog materijala, pristupa se četvrtoj fazi televizijske produkcije, tj. finalizaciji, koja uključuje montažu, arhiviranje materijala, materijalno-tehničku likvidaciju i finansijsku likvidaciju. Naposljetku, snimljeni i obrađeni materijal se emituje, što je ujedno i posljednja faza produkcije¹⁸⁵.

Svaka od faza produkcije TV programa nailazi na mnogobrojne prepreke, a u slučaju produkcije TV programa o ZRO izazov je još veći. Dodatni izazov u produkciji TV programa o ZRO u

¹⁸⁵ Eksploatacija putem prodaje ili razmjene što je prije svega uslovljeno TV formatom projekat.

slučaju TV stanica u Republici Srpskoj jeste činjenica da je BiH tranzicijska zemlja koja nosi mnogobrojne probleme poput upitnih tehničkih i kadrovskih kapaciteta te nezadovoljavajućeg finansijskog stanja i programske politike. Prvi problem s kojim se susreću TV stanice u RS kad je riječ o televizijskoj produkciji sadržaja o ZRO nastaje u prvoj fazi produkcije, tj. planiranju produkcije. Izbor teme koja će biti obrađena najčešće je u nadležnosti urednika emisije ili urednika određenog segmenta programa, npr. urednika informativnog programa što su pretežno muškarci između 35 i 50 godina, što ima dalekosežne posljedice po TV program o ZRO jer „odluke o tome šta će i kako će se pokrivati uglavnom donose bijeli muškarci, a ako tim izvještavanjem uglavnom rukovode i stvaraju bijeli muškarci, onda ne iznenađuje da vrijednosti vijesti najčešće reflektuju senzibilitet i perspektive bijelog muškarca“ (Gordon, Kittros, Merrill & Reuss, 1999, 130). Drugim riječima, uloga urednika na različitim nivoima menadžmenta, u definisanju programskih ciljeva produkcije TV programa o ZRO te usaglašavanju svih opštih faktora i načina produkcije pod izrazitim je uticajem urednika, koji zastupaju hegemoni pogled i reprezentaciju stvarnosti¹⁸⁶ s pretpostavkom „da bi većina dominantnih menadžera pomislilo da bi svi ljudi odabrali iste događaje“ (Wilkins & Christians, 2009, 119) kao i oni iako njihovo posmatranje stvarnosti ne može da se poistovjeti sa svim grupama u auditorijumu uključujući tu i ZRO. S obzirom na to da se ovom odlukom isključuju druge demografske grupe,¹⁸⁷ indirektno se smanjuje mogućnost produkcije TV programa o ZRO kao i načina na koji će ZRO biti predstavljene.

Najveći problem naredne faze televizijske produkcije (priprema produkcije) programa o ZRO jeste izbor tima kao i rješavanje operativno-tehničkih pitanja. Izbor tima odnosno produkcijske ekipe koja će realizovati TV program, emisiju ili prilog o ZRO zahtijeva učešće velikog broja ljudi. Pored standardne produkcijske ekipe, ona mora da bude proširena sa stručnim saradnicima poput psihologa, psihijataru, socijalnih radnika, defektologa. Ovi stručnjaci ne moraju nužno biti akteri priloga, ali moraju imati konsultacijsku ulogu prilikom planiranja, pripreme i realizacije. Upravo zato je neophodno postaviti jasnu organizacionu strukturu koja će precizno definisati vertikalnu¹⁸⁸ i horizontalnu strukturu radnih mjesta,

¹⁸⁶ Jedno od rijetkih istraživanja provedenih na području zemalja bivše Jugoslavije o izvještavanju o siromaštvu pokazuje da se o „ovim temama izveštava malo, na nivou faktografije, baveći se isključivo krajnjim posledicama siromaštva. Potvrđena je dominacija bezličnog tematskog okvira siromaštva sa pričama fokusiranim na opšte ekonomsko siromaštvo stanovništva u odnosu na siromašnog pojedinca ili porodicu u čije ime govore vladajuće strukture“ (Valić-Nedeljković, 2012, 10). Razlog za ovo je i vrsta TV stanice kao i izbor urednika.

¹⁸⁷ Dej ovaj problem objašnjava na primjeru niske zastupljenosti rasnih manjina u medijima – „Postoje razlozi zašto su predstavnici drugih rasa tradicionalno zaobilazili rad u novinskim kućama. Neki od razloga bi mogli da budu vezani za probleme koje vlasnici ovih kuća neće moći lako da prevaziđu, da pomenemo samo nekoliko: nedostatak uzora, relativno niska primanja, osećaj izolovanosti, nedovoljno poznavanje jezika ili loše usmeravanje koje su dobili u srednjoj školi“ (Dej, 2004, 438). U isto vrijeme, Šudson (Schudson) zaključuje da „generalizovane slike i stereotipi u medijima (...) ukazuju na vlasničke strukture i modele odnosa na poslu“ (Schudson, 2000, 189).

¹⁸⁸ Hijerarhija utiče na razne aspekte TV produkcije (predug komandni lanac najčešće stvara tromost medija, ali i druge nuspojave poput prebacivanje odgovornosti, izbjegavanje obaveza itd.).

odnosno stvoriti još jedan od preduslova neophodnih za produkciju TV sadržaja o ZRO. U slučaju produkcije TV programa o ZRO postojeće znanje o njihovim pravima je prvi važan faktor prilikom izbora novinara, kao i motivacija i senzibilnost novinara i cijelog tima prema ZRO kako bi bili u stanju da duži vremenski period posvete izvještavanju o temama bitnim za ove društvene grupe. U suprotnom su mogući mnogobrojni problemi u načinu obrade informacija (na primjer: zanemarivanje učešća ZRO kao izvora; pasivizacija ZRO) i načinu saradnje sa zdravstveno različitim osobama i udruženjima koja okupljaju ZRO.

Prilikom izbora tima za produkciju TV programa o ZRO moguće je ograničiti se samo na pripremanje rasporeda samo novinara¹⁸⁹ koji bi u isto vrijeme bio i autor emisije i snimatelj i montažer što je trenutni trend u elektronskim medijima. Na ovaj način se smanjuje broj zaposlenih nauštrb kvaliteta obavljenog posla što je naročito izraženo u slučaju komercijalnih medija. Sve veća zastupljenost ovog rješenja je posljedica i razvoja tehnologije: manje i lakše kamere, mogućnost daljinskog upravljanja kamerom (mobilnim telefonom, tabletom itd.), pojednostavljen softver itd. (Bock, 2012, 3). Ovi elementi medijima omogućavaju da proizvede istu ili veću količinu programa po nižim cijenama (prije svega zbog manjeg obima angažovanja zaposlenih), a u slučaju produkcije TV programa o ZRO, naročito uzimajući u obzir nedovoljnu senzibilnost i informisanost medijskih radnika o ZRO i nedovoljnu senzibilisanost na vodećim TV stanicama u RS, ovo rješenje može biti dobro jer se tako izdvajaju novinari koji mogu da produkuju program o ZRO, a produkcija pojeftinjuje. S druge strane, ovim rješenjem se povećava i rizik od pada kvaliteta koji je uzrokovan samostalnim, umjesto timskom realizacijom i razvojem programa. Drugim riječima, prelaskom na ovaj simplifikovani način produkcije može doći do usporavanja protoka ideja, implementacije raznorodnog pogleda na stvarnost i probleme ZRO te povećanja rizika od kršenja etičkih i profesionalnih standarda novinarstva.

Dodatni problem prilikom druge faze produkcije programskih sadržaja o ZRO je prilagođavanje samog procesa produkcije posebnim karakteristikama različitih zdravstvenih različitosti. Tako priprema produkcije TV priloga o fizičkim različitostima mora uključiti mogući problem transporta osobe koja se ne može samostalno kretati, kao i izbora lokacije kojoj će ZRO moći pristupiti. U slučaju produkcije TV priloga o intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima, priprema produkcije mora najvjerojatnije uključivati defektologa i staratelja koji bi objasnili autoru priloga koji način ponašanja i interakcije novinar može

¹⁸⁹ Izbor novinara ovisi i od „raznih činilaca koji su svojstveni proizvodnji programa: generalno pitanje snabdevanja određene medijske kuće informacijama, koje se kreće od preobilja do oskudica; regulisanje sadržaja u funkciji kapaciteta (broj stranica, trajanje emisije); mogućnosti i sposobnosti predviđanja i planiranja posla; vreme koje se dodeljuje za 'pokrivanje' određenog događaja; procesi osmišljavanja i realizacije, koji podrazumevaju i dogovaranje i donošenje odluka“ (Korni, 1999, 67).

očekivati od ZRO kao i na koji način bi novinar, kao i ostali dio tima, trebalo da se ponašaju prilikom interakcije sa ZRO. Kad je riječ o produkciji TV programa o psihičkim različitostima savjetovanje sa stručnjakom (psiholog, psihijatar, socijalni radnik) je neophodno kako bi autor priloga znao kako da pristupi ZRO, kako da formira pitanja i o kojim temama može da razgovara kako ne bi narušio opšte psihičko stanje ZRO.

Realizacija televizijskih produkcija programa o ZRO otvara mnogobrojne prepreke. Prije svega, prepreka može da bude odbijanje saradnje udruženja koje okuplja ZRO kao i samih ZRO da budu izvori, što se može riješiti definisanjem stalne komunikacije između ZRO i medijskih radnika. Naredni problem u realizaciji je način snimanja ZRO, koji mora da bude prilagođen ograničenjima koje ZRO zahtijeva; npr. ukoliko staratelj ZRO odbija da šticeniku bude otkriven identitet, novinar taj zahtjev mora poštovati. U finalizaciji produkcije najveći izazov je način montaže priloga tako da se ne naglašavaju zdravstvene različitosti ZRO upotrebom kontrasta između „normalnog“ i „različitog“.

5.1. Analiza produkcije informativnih programa sa temama o ZRO na TV stanicama u Republici Srpskoj

U ovom dijelu istraživanja analizirane su produkcijske faze u produkciji TV priloga o zdravstveno različitim osobama u slučaju četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj. U svrhu detaljne analize produkcije informativnog programa o ZRO analizirane su izjave novinara i urednika tri vodeće komercijalne TV stanice u Republici Srpskoj (ATV: 4 novinara i 1 urednik; BN TV: 3 novinara i 1 urednik; ELTA TV: 2 novinara i 2 urednika) te dijela javnog servisa (RTRS: 3 novinara i 3 urednika) o svim produkcijskim fazama priloga ZRO. S obzirom na različite tipove i modele TV stanica u uzorku te njihove različite programske orijentacije i koncepcije, način produkcije informativnog TV programa o ZRO kod svake od TV stanica uslovio je razlike u načinu medijske reprezentacije DIG.

Kako bi se ustanovile razlike u načinu produkcije informativnog sadržaja o ZRO, novinari i urednici sve četiri TV stanice intervjuisani metodom polustrukturisanog intervjua koje je u prosjeku trajao 90 minuta. Veći dio pitanja je bio identičan i za novinare i za urednike, ali jedan blok pitanja se odnosio isključivo na urednike, a ticao se kriterijuma kojima se urednici vode prilikom izbora tema priloga o ZRO kao i uloge urednika u produkciji TV priloga. Pitanja u intervjuima su bila podijeljena prema produkcionoj fazi na koju se odnose: planiranje produkcije – način izbora teme, selekcija i izbor prioriteta; priprema produkcije – izbor tima koji će raditi na realizaciji, tehničke pripreme, obezbjeđivanje svih potrebnih uslova za realizaciju (tehnika, prostor, ilustrativni materijal, obezbjeđivanje učesnika u programu i sl.); realizacija – način realizacije planiranog i predviđenog sadržaja i teme (snimanje ili živo

realizovanje priloga i emisija); finalizacija – montaža priloga o ZRO; emitovanje te kontrola produkcije i evaluacija TV priloga ili emisije.

5.1.1. Planiranje produkcije TV priloga o ZRO – izbor tema

Proces produkcije TV priloga koji se bave Drugima umnogome je sličan produkciji bilo kojeg TV priloga, međutim ipak postoje određene razlike koje je potrebno jasno odrediti te u skladu sa njima modifikovati proces kako bi se ostvario najviši stepen kvaliteta konačnog proizvoda i unaprijedio način produkcije TV priloga o Drugima. U tu svrhu u ovom potpoglavlju se analizira proces produkcije TV priloga o zdravstveno različitim osobama i njihovim životima koji je uz određene manje izmjene primjenjiv u izvještavanju o svim kategorijama ZRO.

Prvi korak do uspješne produkcije TV priloga o zdravstvenim različitostima podrazumijeva ispravno definisanu temu, a u zavisnosti od teme biće definisani svi ostali elementi: učesnici, model produkcije koji će biti upotrijebljen, način oblikovanja TV priloga te naposljetku način distribucije¹⁹⁰ i evaluacije. Za razliku od produkcije priloga sa temama iz domena politike, ekonomije, crne hronike itd, prilikom produkcije TV priloga o ZRO prije svega se mora voditi računa da autor priloga ima namjeru upotrebljavati angažovani novinarski pristup, potom da se predvide i riješe svi problemi koji bi mogli nastati prilikom realizacije priloga koji su direktno ili indirektno povezani sa zdravstvenom različitošću npr. osoba sa jače izraženim intelektualnim različitostima neće moći dati izjavu, možda će biti nepredvidiva kad je riječ o ponašanju tokom snimanja ili gostovanja u studiju itd. Pored toga, bitno je da se obavezno uključe stručna lica i predstavnici udruženja kojem pripadaju ZRO sa određenom kategorijom različitosti što podrazumijeva dugoročnije planiranje zbog obaveza stručnjaka i osoba koje rukovode udruženjem.

a) Uticaj vlasnika i top menadžmenta: Top menadžment TV stanice može indirektno uticati na novinara kad je riječ o izboru i načinu obrade teme o Drugima tako što će npr. urednik odlučivati ko će i na koji način izvještavati o ZRO. Pod ovim se prije svega misli na uređivački koncept emisije ili programa koji produciraju određene redakcije, ali i cijele misije i vizije TV stanice tako da tema o ZRO neće biti odobrena ili će biti formirana i realizovana iz ugla koji odgovara opštem diskursu TV stanice čime se stvara rizik od održavanja ili pojačanja stigme prema ZRO. S tim u vezi, novinari se često opredjeljuju za izvještavanje o zdravstvenim različitostima, i uopšte Drugima, vođeni različitim faktorima i motivima što je uobičajen primjer indirektnog uticaja top menadžmenta na rad novinara.

¹⁹⁰ Mutliplatformska distribucija je najbolji pristup koji odgovara današnjim navikama konzumiranja medijskih sadržaja kod publike.

Nemamo mi odabir, mi imamo prilično selektivno ili informaciju da neko ima neku potrebu da mu se pomogne bez obzira na to da li neko živio u nekoj udžerici sa dvoje bolesne djece, ili je neko u kolicima, ili je paraplegičar ili distrofičar. Uglavnom nemamo jasne kriterijume po kojima nekome pomažemo. Uglavnom se eto tako stihijski nešto desi, nešto iskrсне i onda mi po dojavi, po toj informaciji, vidimo da nešto sazna ili nam ljudi dojavе – eto tu ima neko kome treba pomoći. Eto tako postupamo, a neke definisane kriterijume ciljane, ne; Mito Travar, novinar, BN TV.

Dodatni problem je moguće identifikovati u izjavi Dejana Rakite, glavnog i odgovornog urednika koji obavlja i funkciju generalnog direktora TV stanice ELTA. Jedan od problema u izboru tema o ZRO je činjenica da na sastancima uredničkog kolegijuma prisustvuje neko ko iako pripada srednjem nivou menadžmenta, u isto vrijeme ima neke funkcije u top menadžmentu čime se ostvaruje direktan i vertikaln uticaj na svakodnevno kreiranje programa. Ovo rješenje na ELTA TV može biti i pozitivno i negativno u zavisnosti od personalnih rješenja i motivacije te senzibilisanosti srednjeg menadžmenta. Iako drugi ispitanici nisu ovo vidjeli kao problem niti kao prepreku u izboru tema, ovaj problem ipak postoji. Rakita ističe da su glavni ciljevi prilikom obrade tema, koje se bave pitanjima zdravstvene i bilo koje druge različitosti, reintegracija DIG osoba kao i edukacija opšte populacije. Navedeni ciljevi i faktori koji utiču na izbor teme su nesvakidašnji za komercijalnu televiziju tako da se u ovom smislu može dogoditi problem da ciljevi, koji su u slučaju Rakite pohvalni, ipak stvore koliziju između uredničke politike, koja se djelimično podudara sa očekivanom uredničkom politikom javnog servisa, i programske politike komercijalne TV stanice.

Najveći broj priloga diktiraju sami događaji, i urednici imaju informaciju kad se oni dešavaju, odaberu šta hoće i neće raditi. (...) Reintegracije i edukacije ljudi koji nemaju problema, koji su zdravi apsolutno, ali da te osobe ne posmatraju kao nekog koga treba sažaljevati, od kojih treba bježati, nego one kojima je potrebna pomoć da uključe. Od njih ne treba bježati nego im pomoći, zblížiti se sa njima; Dejan Rakita, glavni i odgovorni urednik te generalni direktor, ELTA TV.

Međutim, s obzirom na trenutno drugačiji način finansiranja, ELTA TV bi mogla da ponudi rješenje koje je prihvatljivo za komercijalni medij tj. korištenje angažovanog novinarstva uz jaku finansijsku osnovu koja se samo manjim dijelom temelji na zakupu medijskog prostora, a većim dijelom na finansiranju putem projekata i fondacija kao i finansijskoj pomoći državnih institucija ukoliko one ne kompromituju način istraživanja i izvještavanja o problema ZRO. U slučaju drugih komercijalnih TV stanica, s obzirom na primarni izvor njihovog finansiranja (oglašavanje) i programsku politiku, uticaj top

menadžmenta da tema o ZRO bude u skladu sa ciljevima javnog servisa nije najbolje rješenje. Umjesto toga top menadžment komercijalnih TV stanica bi trebalo samo da definiše način na koji bi se teme o ZRO morale formirati a da su u skladu sa etičkim i profesionalnim novinarskim kodeksima te da ohrabruje srednji menadžment da potencira češće i raznovrsno izvještavanje o ZRO.

b) Uticaj srednjeg nivoa menadžmenta: Uticaj urednika na prve dvije faze u procesu produkcije TV priloga je izuzetno velik. Počevši od samostalnog određivanja tema, izbora tima, načina provođenja produkcije, do izbora sagovornika i aktera priloga, načina vođenja sastanka te stalnog savjetovanja novinara i prepravki u finalizaciji programa, glavni su dijelovi u koji je urednik svakodnevno uključen i na koji utiče. Sastanci uredničkog kolegijuma su neophodni pošto je kolegijum kolektivno uredničko tijelo koje diskutuje o svim temama i svim produkcionim fazama. Način vođenja sastanka uredničkog kolegijuma, odnosno, način na koji urednik moderira sastanak često može biti ključan u procesu odlučivanja ko će i na koji način realizovati teme, ali i koje teme će biti realizovane. Ukoliko urednik zauzima poziciju autokratskog vođe, onda će teme o ZRO biti delegirane bez diskusije o tome da li je novinar spreman da izvještava o toj temi tj. koliko je motivisan i informisan. Ukoliko urednik zauzima laissez faire stav, onda je moguće da će novinari izbjegavati odgovornost, da neće proizvoditi prilog u skladu sa postavkom teme i željenog diskursa kojeg definiše stanica te da će u suštini isto doći do problema u samom procesu produkcije i konačnom ostvarenom kvalitetu TV priloga o ZRO. Iskustvo novinara BN televizije jasno pokazuje probleme koji se mogu pojaviti ili spriječiti u zavisnosti od načina rukovođenja¹⁹¹

Mi imamo sastanke, ali oni nisu krutog tipa u devet sati svi su tu, slušamo jednog čovjeka, nego su prilično konstruktivni, u hodu se dogovaramo, često telefonom, i meni taj oblik, da tako kažem, malo labavijeg i nonšalantnijeg pristupa procjeni kvaliteta što smo radili prethodnog dana i šta ćemo raditi više odgovara; Mito Travar, novinar, BN TV; primjer za laissez faire.

Najbolji način kako urednik može rukovoditi uredničkim kolegijem u prvim fazama procesa produkcije je, kao i u kontroli produkcije i evaluaciji programa, demokratski stil vođstva što podrazumijeva asertivnu komunikaciju uz pomoć koje bi se trebalo poštovati mišljenje učesnika koji su uključeni u produkciju (novinara, snimatelja, organizatora itd.) i da na taj način, uz aktivno i izbalansirano učešće u procesu produkcije, pruži optimalne rezultate i kad je riječ o korištenju svih resursa i kad je riječ o konačnom prilogu o ZRO.

¹⁹¹ Problem u definisanju tema može da nastane na relaciji srednji i viši menadžment, kao i srednji prema niži menadžment.

Najčešći načini na koji se biraju teme o ZRO su: (1) novinar na jutarnjem sastanku kolegijuma predlaže temu koju smatra adekvatnom s obzirom na programski koncept TV stanice, uredničke kriterijume i koncepta emisije te traži odobrenje urednika; ili mnogo rjeđe (2) urednik bira temu i dodjeljuje je novinaru u zavisnosti od stepena kompatibilnosti teme, specijalizacije novinara za pojedine oblasti ili teme, preferencije novinara, te iskustva novinara. U slučaju BN televizije iskustvo je sljedeće:

Utvrđuju se teme, odnosno vrši se izbor događaja koji će da se prate za taj dan i to je prijedlog novinara i urednika koji ide na odobrenje uredniku informativnog programa, koji sa svoje pozicije slijedi politiku kuće koja je utvrđena; Željko Raljić, urednik dopisništva u Banjaluci, BN TV.

Potenciranje urednika da novinar predlaže temu o ZRO je pozitivna međutim problem nastaje u samom formulisanju teme od strane novinara tj. stepena prilagođavanja teme konceptu emisije i uredničkim kriterijuma. Drugim riječima, urednik će najvjerojatnije odbaciti temu o ZRO ukoliko se u tom danu dogode ili su najavljeni važniji događaji. Zbog ove činjenice urednici bi trebalo da teme o ZRO više potenciraju te da u procjeni ne koriste sve standardne uredničke kriterijume, naročito aktuelnost.

Kada je riječ o temama koje su usmjerene na ZRO, glavna motivacija¹⁹² kod urednika prilikom izbora teme koja se bavi zdravstvenom različitosti kao i drugim kategorijama različitosti jesu gotovo identični na svim televizijama.

Kada je riječ o tome na osnovu čega se mi opredjeljujemo za temu, to su društvene teme koje su vrlo značajne za širu javnost i mi se vrlo često, iako smo komercijalna televizija, bavimo uslovno socijalnim slučajevima, jer zbog našeg društva koje je takvo kakvo jeste ti ljudi nažalost žive vrlo često na marginama društva i u teškim socijalnim uslovima. Naše društvo nije u dovoljnoj mjeri senzibilisano niti je naše zakonodavstvo adekvatno niti je primijenjeno. Mi smo ti koji nastojimo da skrenemo pažnju društva kroz naše priče i priloge na takve osobe i to je otprilike glavni motiv kojim se rukovodimo; Željko Raljić, urednik dopisništva u Banjaluci, BN TV.

Drugim riječima, urednici na sve četiri TV stanice u uzorku smatraju da je njihova moralna i društvena obaveza da se bave temama o ZRO, pri tom u odgovorima najčešće zanemarujući način na koji se te teme produciraju i kakav je kvalitet produciranog programa o ZRO.

¹⁹² Motivacija je, zajedno sa stručnošću i vještinama kreativnog razmišljanja, neizostavna komponenta kreativnosti (Amabile u Henry, 2006, 19).

Dodatni problem obrade tema o ZRO na osnovu ove motivacije jeste što je u njenoj osnovi razmišljanje o Drugom kao „socijalnom slučaju“ zbog čega se narativ o osobama sa različitostima kao problem društva stalno održava. Drugim riječima, polazište, koje je stereotipno, najčešće je predodređeno za održavanje postojećih medijskih okvira te utiče na produkciju priloga o ZRO. Iako se iz ovih izjava jasno može utvrditi da je motivacija novinara i urednika pozitivna i dobronamjerna, pristup u obradi teme definiše i način toka produkcije (snimanje na lokaciji koja će dodatno istaći i učvrstiti okvir „socijalnog slučaja“ npr. u zapuštenoj i trošnoj kući ili stanu, ispred urušenih objekata, u blatu, pored osušenog drveća itd.), odnosno tema će odrediti motive i metafore, a konceptualizacija priloga će odrediti i samu pripremu i realizaciju produkcije. U prilog ovoj tvrdnji mogu poslužiti odlomci iz intervjua sa novinarkom BN televizije.

Prvo da kažem da ja te priloge najviše volim da radim s obzirom da iz prethodnog iskustva, ali i ovog sad, ovdje sam dvije godine, najčešće sam radila takve teme, to su teme koje ja mogu da kažem volim da radim. Ljepše se osjećam kad uradim jednu takvu temu s obzirom da većinom tako pomognemo nekome. Većina je slučajeva kojima smo pomogli. Mi pretežno radimo ljude koji imaju zdravstvene probleme; radili smo sve i svašta. Bilo je tu svakakvih priča, ali obično radimo priče sa zdravstvenim problemima, kad je nekom potrebna pomoć i kad neko treba da ide na operaciju u inostranstvo, a sredstava nema, obično se obraća nama i onda mi izlazimo na teren; Nevena Stanković, novinarka, BN TV.

Pitanje fleksibilnosti i prioriteta je veoma bitno kod izbora teme, a njim se najviše bave urednici. Veoma je bitno pripremu produkcije pomiriti sa uredničkim kriterijumima npr. ukoliko je trenutno neizvodivo realizovati produkciju nekog TV priloga, a riječ je o problemu koji je došao na dnevni red svih medija u entitetu, državi ili regiji u vezi sa Drugima, potrebno je pronaći rješenje koje bi omogućilo realizaciju produkcije. Ipak, ukoliko je riječ o temama koje ne moraju odmah da idu u realizaciju, opažanja Tatjane Mizdrak, urednice emisije „U fokusu“, mogu biti korisna.

Zavisi od godišnjeg doba, mjeseca u kojem se neka tema obrađuje, od sagovornika. Često se zna desiti da imamo super sagovornike koji će doći iz zemalja iz okruženja pa zašto da ne iskoristimo tu priliku pa ćemo obraditi tu temu pa neka sačeka. Logistički utiče, ako imamo obilježavanje bitnih datuma, pa nećemo pričati petnaestog aprila nešto što je bitno za petnaesti decembar, jer ne

*volimo da se strogo pridržavamo tih bitnih datuma*¹⁹³; Tatjana Mizdrak, urednica emisije „U fokusu“, RTRS.

Drugim riječima, urednici bi trebalo da prioritete o produkciji TV priloga o ZRO temelje na samom potencijalu koji tema nudi umjesto da se ograniče na događaje o ZRO koje određuju interesne skupine ili drugi faktori.

Naredni problem u radu urednika prilikom izbora teme priloga predstavlja i izbor i traženje sagovornika tj. osobe ili grupe osoba sa zdravstvenom različitosti koje su spremne da se medijski eksponiraju¹⁹⁴. U tom smislu, sama kolaboracija između novinara i urednika s jedne strane i ZRO s druge strane i postojanje uzajamnog povjerenja, može da razriješiti ovaj problem tako da urednik ne mora da odbacuje temu, jer ne može doći do osobe koja bi iz ličnog iskustva posvjedočila o problemima sa kojima se susreće, a koji su uzrokovani njegovom/njenom zdravstvenom različitosti¹⁹⁵. Problem osuđenosti i straha kod DIG kao i straha i predrasuda medijskih radnika prema DIG je izuzetno velik i on se prije svega mora prevazići većim iskustvom u produkciji programa o DIG sa obje strane te potenciranjem sadržajnije i češće interakcije između DIG i medijskih radnika, naročito novinara i urednika¹⁹⁶. Ipak ovdje se nazire i novi problem – uokviravanje ili u ovom slučaju „ograničavanje“ osobe sa zdravstvenom različitosti isključivo na njenu različitost i probleme koji sa njom dolaze što je kontraproduktivno zato što ne pruža prostor Drugima da se iskažu izvan okvira u koji se najčešće stavljaju, a koji najčešće asocira na isključenost, stigmatu i druge negativne aspekte.

Problem je, kako mi to kažemo u svom poslu, primjer za priču, jer se često desi da imamo fenomenalne priče, ali nema ko da ih potvrdi. (...) Prvo ako se radi priča, više ne znam ni koliko sam ih radila, ja ne mogu tim ljudima posvetiti dvije minute jer oni traže recimo deset zahtjeva da se ispoštuju. Ako hoću da odgovorim na sva ta pitanja i ko je kriv zato što to nije ispoštovano i hoće li biti i kada će i kako oni žive, za to treba i vremena i prostora i strpljenja i znanja i pronaći način i

¹⁹³ Datumi često bivaju presudni faktor prilikom izbora teme koja se bavi osobama sa zdravstvenim različitostima. O tome svjedoči i izjava novinarko Slađane Kovačević-Đurić (RTRS): „To su najčešće priče koje se vezuju za obilježavanja. Ako je, recimo, juče bio svjetski dan bijelog štapa, onda se njima posveti jedan priloga. Mislim da je kod nas boljka što se o tim stvarima govori samo kad se ukaže priloga tog tipa. Ali nekad nam se javljaju ljudi koji imaju problem zbog takve neke različitosti, ako prihvate, objeručke prihvatimo da o tome govorimo. Aktualnost, to je to.“

¹⁹⁴ Dodatni problem pri odabiru teme može da bude i zdravstvena očuvanost osobe sa zdravstvenom različitosti, naročito kad je riječ o osobama sa intelektualnim različitostima. Ovo je prepoznao Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa na ATV-u, koji prilikom dopuštanja realizacije teme nastoji da utvrdi „da li su uopšte sposobni psihofizički da budu sagovornici i na koji način to može biti rodbina umjesto njih“.

¹⁹⁵ Da bi se ovo ostvarilo potrebna je odluka menadžmenta da se u slučaju produkcije sadržaja o ZRO može odvojiti više vremena, da se ulaže u njegovanje zvaničnih odnosa sa udruženjima koja okupljaju Druge te da ohrabri novinara da zasnuju i održavaju kontakte sa udruženjima kao dio njegovog svakodnevnog posla.

¹⁹⁶ Konkretno rješenje bi bilo pokretanje radionica u kojima bi medijski radnici informisali DIG o produkciji i načinu funkcionisanja TV stanice, dok bi DIG medijske radnike upoznavali sa njihovim svakodnevicom, problemima i specifičnostima u vezi sa određenim različitostima.

moгуćnost da se to što bolje uradi, da im se posveti što više pažnje. Ja kao urednik se trudim da im dam što više prostora; Marijana Savić, urednica informativnog programa, ELTA TV.

Urednica Savić otvara i problem u definisanju teme s obzirom na očekivanja ZRO s jedne strane i očekivanja nje kao urednice u skladu sa određenim uredničkim kriterijumima i programskom politikom TV stanice. Najbolje rješenje u ovakvom slučaju bi bio kompromis koji bi primarno trebalo da zadovolji potrebe ZRO, jer potrebe ZRO značajno doprinose u definisanju tema koje su važne ne samo za ZRO nego i za cjelokupno društvo kad je riječ o snižavanju stigme i povećanju tolerancije prema različitostima. Drugi dio citirane izjave ukazuje i na još jedan problem koji je produkcijski i programski određen. Naime, postojanje vremenskog limita u programskom i produkcijskom smislu (vrijeme dozvoljeno za produkciju i dozvoljeno vrijeme trajanja priloga) određuje i način definisanja i obrade teme o ZRO¹⁹⁷. Ukoliko je tema o ZRO posvećena kategoriji zdravstvene različitosti koja iziskuje više vremena za produkciju npr. djeca sa društveno-interakcijskim razlikama, urednik ne smije takvu temu odbaciti već je prilagoditi tehničkim i kadrovskim potencijalima npr. realizacija priloga vikendom. Savić smatra da je potrebno odvojiti više vremena za planiranje produkcije priloga o ZRO kako bi kontekst mogao biti podrobno razvijen. Ovo je pozitivan pristup, ali u isto vrijeme izbor teme koja od samog početka zahtijeva više vremena za produkciju i emitovanje, može biti obeshrabrujuća kao i u određenom omjeru stereotipna. Drugim riječima, izbor DIG kao teme ne bi smio da se limitira na trajanje priloga, već je potrebno akcenat staviti na artikulaciju, cjelovitost i jasnoću u prikazivanju problema iz više uglova, bez obzira na dužinu priloga.

Ovaj model definisanja teme, bi trebalo biti svojstveniji autorima na javnom servisu, međutim moguće je problematizovati i moguća opoziciona polazišta TV stanica, koje i kroz ove priloge nastoje da ukažu na disbalans u društvu. Pored toga, ovaj pristup u izboru teme može da izoluje osobu sa zdravstvenom različitošću, da je svede isključivo na objekat uz pomoć koga se stvara veza između apstraktnog makro nivoa zdravstvene različitosti i gledalaca. U prilog ovoj tvrdnji može poslužiti i izjava novinara ELTA televizije.

Novinar u razgovoru sa urednikom ugrubo postavi konture željenog priloga. (...)

Praksa je da počinješ sa onim koji direktno trpi posljedicu kroz čovjeka, i to je da sagovornik iz te grupe, ili neki građanin ili neka uža supkulturna grupa da ti ne

¹⁹⁷ Vremenski limit nije jedina logistička briga prilikom izbora teme. Naime, prilog o Drugima, prema svjedočanstvima većine intervjuisanih, zahtjeva veće vremensko ulaganje i kad je riječ o broju izvora kako bi se kontekst mogao dublje obraditi. O ovome govori i Slaviša Bajić, novinar ATV-a: „tema se od događaja razlikuje u tome što za temu otprilike trebaš da imaš između dva i četiri sagovornika i onda svakog moraš bukvalno posebno naći, jer tema je nešto što radiš sam, dok je događaj serviran, serviran ti je sagovornik“.

bi tu došao tu subjektivan, ali da ne bi bio kao ja Nikola Milić mislim to, nego evo uzmeš mikrofona i pokažeš nekog ko trpi i on kaže ja sam taj i taj i ja sam u kolicima i ja to ne mogu. (...) U principu sa urednikom se dogovori ko bi mogao da bude sagovornik; Dušan Kresoja, novinar, ELTA TV.

Praksa da urednik utiče na izbor izvora može da doprinese kvalitetu priloga i same produkcije, ali u isto vrijeme je potrebno voditi računa da novinar zadrži svoj primarni ugao posmatranja odabranog problema, koji uključuje i određene izvore.

Donekle sličan pristup jeste odabir teme u kojoj se osoba sa zdravstvenom različitošću stavlja u centar pažnje, dok se opšti kontekst problema zanemaruje ili svodi na minimum. Urednik u ovom slučaju može koristiti aktuelnost kao presudni faktor da se uopšte odabere tema o ZRO, međutim iako je aktuelnost jedna od najvažnijih uredničkih kriterijuma prilikom izbora tema koje će biti obrađene, ona uredniku ne bi trebalo da bude od presudnog značaja kad je riječ o definisanju tema o zdravstveno različitim osobama i Drugima, jer se na taj način stvaraju obrasci u kojima se o DIG osobama izvještava samo kad je nešto alarmantno i negativno, što u konačnici usmjerava publiku ka negativnim konotacijama prilikom dekodiranja poruke. S tim u vezi, Kresoja izjavljuje:

Aktuelnost je vjerovatno najčešće i ona takozvana topla ljudska priča, znači nešto sa čime se mali obični čovjek može najlakše povezati. Npr. auto parkirano na trotoaru, to je stvar subjektivne procjene, ali ona se dobija na osnovu ličnog iskustva. Ne znam koliko puta su pomisli nisu normalni, gdje parkirate, gdje je policija, gdje su pauci. U principu aktuelnost i ta mogućnost da se što više ljudi u potencijalnoj publici identifikuje sa tom pričom, sa tim problemom (Dušan Kresoja, novinar, ELTA TV).

S druge strane, zbog slabe medijske zastupljenosti aktuelnost može da pomogne Drugima stvarajući privremenu medijsku saturaciju u borbi za njihova prava te bi zbog toga udruženja koja okupljaju ZRO trebalo da rade na češćem održavanju događaja koji bi bili raznoliki npr. održavanje kulturnih događaja, posjeta, radionica itd.

U intervjuu sa urednikom informativnog programa na ATV-u uočen je i problem dvoumljenja između ličnih altruističkih motiva i postulata profesionalnog izvještavanja, kao i pitanje koji su motivi i ciljevi zdravstveno različitih osoba i Drugih¹⁹⁸.

Postoji opreznost u našoj želji da pomognemo masi ljudi koji su slabije materijalne situacije, porodica nesređena, postoji puno puno, postoji masa ljudi

¹⁹⁸ Najčešći motivi i ciljevi ZRO su: povećanje medijske prisutnosti/vidljivosti, rješavanje problema s kojima se suočavaju, izjednačavanje prava, edukacija publike o različitim aspektima zdravstvene različitosti, destigmatizacija itd.

koji zovu, to su primjeri, nismo se odlučili za klasičnu emisiju da se ovim bavi, koja ima taj socijalni kontekst i ako je to možda dobro za gledanost, ali pomalo kalkulišemo da ne pređemo totalno tu granicu; ali smo imali i takvih zloupotreba da poslije tog priloga ljudi poklone kravu, a on je proda sutradan. Tako da su one problematične u tom smislu, oprezniji smo šta ide u centralne informativne emisije, boriš se između vijesti i poruke. Nekad je vijest dominantna, vijest nije vijest ako je neko siromašan, ali je vijest u nekom trenutku kad njegova priča ima neku poruku; Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa, ATV.

Iako motivi i ciljevi ZRO da budu uključeni u produkciju priloga i/li da budu jedan od sagovornika mogu biti sebični i individualni, oni ne bi trebalo da kod urednika stvaraju dilemu s obzirom na to da je i dalje riječ o ZRO. Ono što urednik u slučaju sumnje u motiv ZRO može urediti jeste da potencira izmjenu ugla posmatranja teme kako bi se izbjeglo iskorištavanje rada produkcijskog tima za ispunjenje ličnih ciljeva ZRO. Dodatna dopuna u prevazilaženju ovog problema bi mogla da bude afirmacija angažovanog i istraživačkog novinarstva u tretiranju tema o ZRO, pomoću kojih bi se moglo riješiti pitanje motivacije ZRO tako što bi se ona jasno istražila prije same produkcije priloga. Vukotić ovoj dilemi pristupa bez stigme zato što razmatra motive Drugih pri tom uzimajući u obzir programsku politiku TV stanice. Ovo pokazuje viši stepen prihvatanja tj. viđenja Drugih kao sebi ravnima, a ne isključivo kao ZRO kojima je najčešće potrebna pomoć. Upravo zato urednička odluka o napuštanju teme koja se bavi Drugima može da bude zasnovana i na procjeni koja je zaista motivacija ZRO i da li ZRO može da zloupotrijebi medije kao u navedenom primjeru u odgovoru Vlatka Vukotića.

Vukotić otvara i dodatnu dilemu kada je riječ o izboru teme TV priloga o ZRO. Prema njegovoj procjeni, tema koja se bavi Drugima mora da uključuje više od okvira tj. okvir mora da bude iskorišten za dublju interpretaciju stvarnosti te da naglasi određene vrijednosti i publici prenese određenu krajnju poruku, kao što je humanost. U tom slučaju je veća mogućnost da će urednik odobriti realizaciju TV priloga. Ovaj pristup je opravdan i može imati veći uticaj na društvo, međutim i dalje ostaje etički problem objektivizacije DIG osobe i zadržavanja uobičajenog okvira (heroj, žrtva, teret) u cilju borbe za ljudska prava Drugih.

c) Uticaj novinara: Pitanje konačnog odabira teme u vezi sa ZRO je često i u rukama novinara. Drugim riječima, novinari služe kao arbitri koji odlučuju da li da slijede temu, da li da je osmisle i da li da je predstavljaju uredniku na uredničkom kolegiju ili u drugim situacijama. U tim situacijama, novinari se vode programskom politikom TV stanice za koju rade tj. svoju odluku prilagođavaju pravilima TV stanice. Zapravo pitanja isplativosti, komercijalnosti, usaglašenosti teme sa željama i potrebama publike, pronalaska ugla posmatranja kao i drugi faktori, proističu iz same programske politike TV stanice koju novinarima nije potrebno

nametati, nego je oni prihvataju i primjenjuju u radu. Na taj način se vrši i određen stepen autoregulacije, pri tom prije svega misleći na prizmu kroz koju će se analizirati tema, a na šta utiču i produkcijski troškovi tj. ukoliko prilog zahtjeva nekoliko terenskih posjeta i produkciju od nekoliko dana, novinari se ne odlučuju da predlože temu TV priloga, nego se posvećuju zadacima koje dobijaju od urednika. Rjeđe se dešava da novinari imaju prostora da rade na temi nekoliko dana, ali i u tom slučaju su ograničeni dostupnošću tehničkih i ljudskih resursa. Dodatni problem jeste i povezanost novinara sa Drugima, odnosno u ovom slučaju, Drugih sa novinarima, kao i nedostatak finansijskih resursa koji mogu da naruše programsku ideju bez obzira na njen kvalitet i pozitivan kontekst.

Potreba da se pomogne Drugima je najčešći motivator novinara da predlažu teme koje se bave ZRO, međutim ovaj motiv ima nekoliko problema. Prvi problem je postavljanje jasnih uloga prilikom formulacije teme tj. pozicija moći kroz binarnu opoziciju – ja koji pomažem (novinar) nasuprot zdravstven različitom osobom kojoj je pomoć potrebna. Ukoliko bi tema bila „Pomozimo porodici Spasić da pošalje dijete na liječenje u Ameriku“ pozicije i ugao obrade teme su definisane već u samom naslovu – porodica i dijete su pasivni, ostali, uključujući novinara, su aktivni. Isto tako se nameće i problem da li je izbor tehnika i sredstava koje bi izazvale sažaljenje, a koje se definišu u idejnoj postavci načina obrade teme, manipulativan i predodređuje okvir osobe sa zdravstvenom razlikom te da li je etički prihvatljiv. Drugi problem prilikom formulacije teme i kreiranja TV priloga o ZRO se tiče etičkih kodeksa – da li je manipulacija gledaocima u slučaju ovakvih priča prihvatljiva zbog višeg cilja tj. pomoći osobama sa zdravstvenim razlikama i uopšte Drugima. Treći problem se tiče ličnih uvjerenja novinara koja su od presudne važnosti kod određivanja teme (kao i načina njene obrade). Tako se pitanje binarne opozicije može pronaći i u altruističkim i senzibilnim shvatanjima.

To više nije ljudska empatija, prelazi neku granicu i da bi zaštitili, uslovno rečeno, da njihovu različitost ne dovodimo do bizarnosti. Da su ti ljudi dio nas, da su sa specijalnim potrebama i da su značajni tako da su posebni sa te strane, ali da su posebni ljudi. Oni su ljudi koji više osjete, takvi su, drugačiji su, i imaju drugu vrstu ljepote koju nose, tako da smo ispoštovali; Vanja Furtula, urednica centralne informativne emisije, RTRS.

Problem u ovom razmišljanju, iako je zasnovano na altruističkom pristupu, jeste činjenica što se ZRO postavlja u ulogu žrtve ili nekog kome je potrebna pomoć time je automatski identifikujući kao objekt. U ovoj izjavi problem se ogleda i u tome što se radi nesvjesna inverzija pozitivnog i angažovanog pristupa kada su u pitanju osobe sa zdravstvenim različitostima. Postavljanjem sebe u poziciju spasitelja, automatski se uvodi jukstapozicija kroz DIG osobe, odnosno naglašava se „normalnost“ novinara u odnosu na ZRO, a ZRO najčešće

biva instrumentalizovana kako za ostvarivanje svojih potreba tako i za druge ciljeve koji nisu angažovani – gledanost, unapređenje imidža TV stanice, lična glorifikacija. Dodatni problem je i lično mišljenje o Drugima, u ovom slučaju direktno osobama sa zdravstvenim problemima, koji se kod „normalnih“ romantizuju nesvjesno koristeći narative koji su stari vjekovima. Nesvjesnom upotrebom narativa koji na određen način ograničavaju Druge, prilikom definisanja teme TV priloga o ZRO, zapravo se omeđava njihov svijet i spektar sposobnosti. Drugim riječima, teme koje su odobrili urednici i kolegijum, vođeni samo ličnim iskustvom i stavovima, mogu i u najboljim namjerama imati negativne rezultate ne samo po ZRO (održavanje stigme) nego i za TV stanicu (negativan uticaj na imidž TV stanice, a time i moguće poslovanje).

Neke od izjava novinara otvaraju i dodatne probleme novinara prilikom definisanja teme o ZRO – širina i krajnji cilj priloga. Često tema određuje i cilj, kao i cilj temu. U izjavi Milana Kovača (BN TV) jasno stoji da se on odlučuje da radi priloge o zdravstvenoj različitosti polazeći sa makro nivoa, spuštajući temu na mikro nivo kroz primjer, te vraćanja na makro nivo u zaključuju.

Generalno sve teme uključujući i ove, ja lično uvijek gledam neku društvenu relevantnost i koliko bi to moglo da doprinese boljem društvu pa tako i kad su teme u kojima se radi o njima; naravno uvijek treba gledati i da bude gledaocima zanimljivo da bi uopšte ta neka društvena namjera i društvena korist bila ostvarena, jer ako napraviš nešto što neće privući gledanost, šta god da si radio i kakvu god poruku da si prenio neće naići na veliki odziv i neće biti nekakvih efekata. (...) Postoji više tih nekih novinarskih caka npr. dobra stvar da privuče gledaoce je pronalazak nekog konkretnog primjera sa tim problemima i kako on uspijeva da obitava u današnjem svijetu; Milan Kovač, novinar, BN TV.

Problem promjene fokusa u obradi teme o ZRO se prije svega ogleda u tome što se time ZRO dovodi u dodatni rizik da bude minimizovana u odnosu na druge aktore priloga. Dodatna opasnost je instrumentalizacija ZRO isključivo kao objekt u kojem je antropomorfizovana zdravstvena različitost čime se direktno održava stigma i najučestaliji okviri u reprezentaciji ZRO.

Pitanje aktuelnosti u izboru teme je naredni problem koji novinar ima u definisanju tema o ZRO. Problem aktuelnosti se u ovom slučaju ne odnosi na pitanje aktuelnosti teme o Drugima nego drugih tema i događaja. Naime, urednička odluka da se potenciraju teme koje su od političkog ili komercijalnog značaja negativno utiču na prisutnost Drugih u medijima. Borba novinara da se tema o zdravstvenoj različitosti podredi nekoj dnevno-političkoj temi je zasnovana na problemu percepcije svih zaposlenih u medijima o uredničkim kriterijumima kao

i dužnosti novinara tj. postulata novinarske prakse, jer se na jednoj ili više stepenica u produkcijskom lancu smatra da ove vrste tema nisu vjesnovrijednosne tj. da ne mogu osigurati gledanost.

Realnost je da ako vam urednik ne odobri priču za taj dan ima mnogo toga danas što im je bitnije ili neka vanredna sednica, sve se dešava od trenutka do trenutka. Ako ste danas i želeli da uradite neku socijalnu priču, pa da je neko bacio bombu sve staje i idete da pratite šta se dešava sa bombom. Ima tih nekih dana koji su, mi se šalimo, sporovozni, pa vi stižete da nešto ispričate. U principu, urednik je taj koji odlučuje. Glavni faktor, odnosno šef deska, a onda ste vi tu da kažete zbog čega je to bitno. Ako ne prođe taj, proći će neki drugi dan; Zorica Petković, novinarka, ATV; Nikad nećeš na sastanku ujutro predložiti težak položaj invalida kako bismo mi mogli napraviti prilog da objasnimo šta je to njima problem. Ne. Nego ćeš predložiti temu koja glasi – ej znaš šta ovi distrofičari su opet zaprijetili protestima ispred zgrade vlade. E odlično to ćeš danas raditi. To uvijek pali, a ne ona prva priča. (...) Ja sad radim ovaj posao pet-šest godina, tako nešto, i ako bi predložio npr. PTSP, uvijek će neko od urednika reći to se radilo jedanaest hiljada puta, daj mi nešto drugačije, daj mi nekog mesa npr. PTSP-ovac hoda po ogradi na mostu na Vrbasu ili tako nešto. To je drugačije, to je novo; Slaviša Bajić, novinar, ATV.

Kao što je jasno iz priloženih odgovora, novinari su veoma opterećeni da tema o ZRO neizostavno mora biti zasnovana na nekom događaju koji bi mogao da se uvrsti u neku drugu oblast npr. crna hronika, ekonomija, zapošljavanje itd. Iako je ovo dobra ideja kad je riječ o povezivanju ZRO sa temama koje nisu isključivo vezane za „tope ljudske priče“ nego za ZRO koje imaju veću ulogu u svakodnevnim događajima tj. imaju ulogu aktera, u isto vrijeme je neizbježan rizik da tema o ZRO u takvim slučajevima bude definisana senzacionalistički. Dodatni problem je i što se na taj način teme o ZRO moraju isključivo vezati za aktuelne događaje što s obzirom na nisku integraciju ZRO u društvu nije često. Drugim riječima, s obzirom na to da ZRO rijetko budu akteri nekih događaja izuzev u slučaju međunarodnih dana obilježavanja određene zdravstvene različitosti, jasno je da bi aktuelnost kao bitan faktor u određivanju teme o ZRO uticalo na rijetko izvještavanje o ZRO. Pored toga, neophodno je prepoznati pravila kako se realizuje agenda setting (McCombs & Shaw, 1972) u slučaju tema o ZRO. Najvažnije je da se u slučaju tema o ZRO agenda setting vrši u zavisnosti od društvene važnosti teme kao i potencijala teme da utiče na rušenje stigme i reintegracije ZRO.

Pitanje aktuelnosti i njegovo potenciranje može da uzrokuje i dodatni problem koji je direktno povezan sa svakodnevnim promišljanjem novinara o stvarnosti. Naime, potenciranje

aktuelnosti kao jednog od primarnih uredničkih kriterijuma utiče na novinarsko promišljanje o stvarnosti i predlaganju tema. Pored toga, problem može da uzrokuje i odnos urednika prema novinarima tako da se uloga novinara vidi isključivo ili najčešće kao izvršilačka, a ne kao kreativna, što u konačnici može da obeshrabri novinare u predlaganju tema. O ovoj mogućnosti govori Ljiljana Preradović, novinarka RTRS-a, pri tom ističući i još dva faktora koja bitno utiču na formiranje prijedloga tema priloga i emisija – uticaj vrste emisije na novinara koji za tu emisiju radi tj. novinar često bude obeshrabren ukoliko ne radi za emisiju u kojoj postoji prostor za kreativnost te uticaj rada drugih medija tj. ukoliko drugi mediji potenciraju rad na temama koje se tiču Drugih.

Kako sam odlučila da radim tu temu, naravno biću iskrena, često su inicijatori razni međunarodni datumi, da se ne lažemo, ne sjedim ja svaki dan i razmišljam kako živi taj neko ko pripada toj grupaciji drugih, ako nemaš u svom bližem okruženju koji ti kao neko ko živi i gleda svaki dan to kao novinar, naravno da nećeš to primijetiti. Mislim da je to prvo kako ću doći do teme, drugo takve vijesti me često privuku, mi pratimo druge medije i ako sam vidjela priču na nekom drugom mediju i mene zanima i da je društveno korisna i da se o njoj treba pričati, jer krajnji korisnici moraju da slušaju i o toj temi, ja ću je predložiti. (...) Ljudi sa kojima sam radila su svi bili zadovoljni, informativa je prostor bez kreativnost, zamisli da svaki dan radiš u fabrici i naravno da onda zaboravljaš i što si znao. U takvim emisijama ne možeš biti kreativan; Ljiljana Preradović, novinarka, RTRS.

Na osnovu ove izjave jasno je da novinar traži priliku da bude kreativan kako bi u svoju viziju teme o ZRO inkorporirao kreativna rješenja i način razmišljanja. S obzirom na to da četiri TV stanice u uzorku nemaju dovoljno razvijenu programsku politiku koja bi ohrabivala upotrebu istraživačkog i angažovanog novinarstva u izvještavanju o ZRO, jasno je da je problem kreativnog pristupa u izvještavanju o ZRO veoma izražen.

d) Uticaj spoljnih faktora: Iako su intervjuisani novinari i urednici unutar uzorka isticali kako najčešće oni predlažu teme o Drugima, da inicijativa ide iznutra, oni navode i da su sami Drugi često inicijatori tema.

U principu mi ne biraemo, već se te teme nama same nametnu. Ljudi, pod uticajem tih problema i teških situacija, dođu sami, potraže nas. Ima i priča koje mi predložimo, koje mi pronađemo, ali obično su ljudi ti koji sami dođu i traže da se uradi jedna takva priča. Mi smo tu da procijenimo da li možemo da radimo takvu priču ili ne. Većinom radimo priče koje su humanitarnog karaktera i u kojima ima problema, pogotovo kad je riječ o zdravstvenim problemima. To je nešto što

svakako svaki novinar ne može da odbije jer je u pitanju nečiji život, nečije zdravlje i zato moramo da reagujemo da pomognemo tom čovjeku; Nevena Stanković, novinarka, BN TV; Pa, na primjer, često se na terenu sretnemo sa nekim problemom. Često je to terenski rad. Kad puno boravite sa ljudima, komunicirate, ljudi jednostavno izađu sa nekim svojim problemima, nekog za koga znaju da ima problem, nekad se ljudi sami javljaju. Jednostavno iz nekog ličnog iskustva, nekog ste znali i želite pomoći, ili vas je neko zvao da mu pomognete, ali mislim da je presudan terenski rad, jer jednostavno tako dođete do tih informacija; Ivana Ljubičić, novinarka, ELTA TV.

Praksa u kojoj Drugi iniciraju teme je dobra međutim tu se stvara rizik da vremenom novinari i urednici očekuju da im se teme o ZRO predlažu ili čak nameću iz udruženja koja okupljaju osobe sa određenom različitosti, odnosno da se oni ne angažuju na osmišljavanju tema. Na taj način može doći do novinarske pasivizacije tj. nezainteresovanost novinara da se posvete i angažovano izvještavaju o ZRO. Dodatni problem je i stepen medijske pismenosti ZRO tako da je definisanje teme od strane ZRO ili predstavnika udruženja koje okuplja ZRO najčešće podložno većim izmjenama. Ipak ne smije se zanemariti potencijal konsultovanja sa ZRO prilikom definisanja tema prije svega zbog njihovog iskustva kad je riječ o zdravstvenoj različitosti, ali isto tako i zbog opšte potrebe da se ZRO više uključe u rad TV stanica u RS.

Pitanje konačnog odabira teme koju je inicirala ZRO zapravo, iako dolazi od te osobe ili skupine npr. udruženja, ipak nije u rukama njih samih nego uređivačkog koncepta, misije i vizije medija kao i samog novinara. Drugim riječima, novinari služe kao arbitri koji odlučuju da li da slijede temu, da li da je osmisle i da li da je predstave uredniku na uredničkom kolegiju ili u drugim situacijama. U tim situacijama, novinari se vode programskom politikom TV stanice za koju rade tj. svoju odluku prilagođavaju pravilima. Zapravo pitanja isplativosti, komercijalnosti, usaglašenost teme sa željama i potrebama publike, pronalaska ugla posmatranja kao i drugi faktori, proističu iz same programske politike TV stanice koju novinarima nije potrebno nametati, nego je oni prihvataju i primjenjuju u radu. Na taj način se vrši i određen stepen autoregulacije, pri tom prije svega misleći na prizmu kroz koju će se analizirati tema, a na šta utiču i produkcijski troškovi tj. ukoliko prilog zahtjeva nekoliko terenskih posjeta i produkciju od nekoliko dana, novinari se ne odlučuju za realizaciju priloga, nego se posvećuju zadacima koje dobijaju od urednika. Rjeđe se dešava da novinari imaju prostora da rade na temi nekoliko dana, ali i u tom slučaju su ograničeni dostupnošću tehničkih i ljudskih resursa. Dodatni problem jeste i povezanost novinara sa Drugima, odnosno u ovom slučaju, Drugih sa novinarima. Dakle za penetraciju u medijasferu, zdravstveno različite osobe

i Drugi moraju da se kreću tamo gdje se kreću novinari, da ih kontaktiraju posredno ili neposredno, što za njih može biti djelimično otežano zbog moguće prirode njihove različitosti.

Dodatni spoljašnji faktor kod izbora teme TV priloga je publika kojoj je namijenjena određena vrsta emisije u sklopu koje se prilog emituje odnosno program u okviru kojeg se emituje emisija (Dnevnik, jutarnji program, zabavni program itd.). Naime, odluka o izboru teme TV priloga će zavistiti o tome da li će prilog biti namijenjen centralnoj informativnoj emisiji ili jutarnjem programu ili bilo kojoj drugoj emisiji te koja je primarna publika tih emisija. Prilozi koji se bave ZRO mogu biti integralni dio emisija različitog trajanja i funkcije. Ukoliko je riječ o zabavnoj emisiji, tema o ZRO mora biti usaglašena sa temom i funkcijom emisije tako što će se fokusirati na aspekte života ZRO kao što su odlazak na sportske manifestacije ili uključenost ZRO u produkciju radio-drame. Posebna kategorija su emisije koje su u cjelini posvećene ZRO, pa su tako i sve teme posvećene ZRO¹⁹⁹. S tim u vezi, Jelena Grahovac, novinarka ATV-a, upozorava:

Uglavnom, ako ja predložim neku temu urednik kaže da li može ili ne može i da neku ocjenu zašto može, a zašto ne. Tema mora biti, tako da kažem, primamljiva, prihvatljiva nekom širem gledateljstvu, ne može biti strogo usmjerena, to su centralne vijesti i onda pokušavamo to prilagoditi da to bude zanimljivo i mlađim, srednje starim i starijim gledaocima i obrazovanim i neobrazovanim, da se uklopimo; Jelena Grahovac, novinarka, ATV).

Rizik koji se javlja prilikom postavke teme na osnovu ova dva faktora je velik, jer se polazi od pretpostavki medijskih radnika o tome koje su potrebe publike, čime se održavaju stereotipi i okviri o Drugima. U definisanju dodatnih faktora može pomoći i iskustvo urednice centralne informativne emisije na javnom servisu (RTRS), Vanje Furtule, koja u svom odgovoru otvara i pitanje subjektivne preferencije urednika te pitanje tematski uvezanog programiranja.

Ako je protest, onda je to dnevna stvar, to mora ići jer sutra to ništa ne znači. Ako nemamo događaja nema tu prednosti. Tu može biti. Kako se ja vodim, često ako se radi o borcima i toj kategoriji negdje čovjek ima moralnu odgovornost da su oni ljudi koji se uvijek stavljaju na prvo mjesto. Ne mora biti prvo mjesto ali ispred nečega, dok su djeca sa autizmom djeca sa autizmom. Ja se trudim da sve što se tiče rata ljudi koji su dali sebe za stvaranje RS, ja ću staviti ispred svega. (...) Bitno je kako se ta tema slaže povezuje, uklapa u cjelokupnu današnju košuljicu.

¹⁹⁹ Ovo ipak ne znači da bi urednik emisije koja je specijalizovana za teme o ZRO trebalo da odluku o temi zasniva isključivo na željama i interesima publike i ZRO, naročito kad je riječ o emisijama na javnom servisu, nego da teme bira pri tom imajući na umu i prosvjetiteljski potencijal takve emisije.

Možda će djeca sa autizmom lijepo doći nakon priloga o školi, koji je dnevni, onda odlučujem da to budu djeca, a ne RVI, ako nije događaj. I opet se vraćamo na ono da je to urednička procjena, ne postoji pisano pravilo, nego koliko si sposoban da procijeniš; Vanja Furtula, urednica centralne informativne emisije, RTRS.

Problem lične preferencije je pozitivan ukoliko to podrazumijeva kombinovanje teme sa ličnim interesovanjima kao i interesovanjima publike unutar određene emisije, međutim, negativna strana je ukoliko se lična preferencija urednika ili novinara poklapa sa interesovanjima auditorijuma jer se time stvara rizik da se onemogući izbor određenih tema o ZRO.

Kad je riječ o povezivanju TV sadržaja, koji nisu isključivo namijenjeni informativnom programu, a koji se bave istom ZRO, neophodna je integracija više priloga s jedinstvenom temom o ZRO. U suprotnom je moguće da tema ne bude primijećena kod publike. Izbor teme je od velikog značaja kad je riječ o izvještavanju o zdravstvenoj različitosti kao i uopšte o Drugima, jer izabrana tema diktira i ugao posmatranja koji je prisutan u obradi teme TV priloga. Primjera radi, autor priloga o ubistvu i samoubistvu u porodici uvijek zauzima negativan stav prema počiniocu ubistva i samoubistva. Faktori koji utiču na izbor teme su mnogobrojni, a na osnovu iskustva novinara i teorijske postavke, jasno je da novinari kombinovano u manjem ili većem omjeru utiču na to koja će tema biti predložena te da li će i u kojem obliku ona biti odobrena za produkciju. Bez obzira na vrstu faktora, i njihove kombinacije, neizostavno je da se polazi od faktora koji jesu povezani sa vrstom TV stanice (urednička politika definisana primarnim izvorom primanja – javni servis /pretplata/ nasuprot komercijalni medij /oglašavanje/), ali isto tako i da uključuju faktore kao što su značaj za lokalnu zajednicu, edukaciju, potpuno i tačno informisanje, kompleksnost realizacije, bitnost teme za ZRO itd. Izbor teme o ZRO, bez obzira od tipa i modela TV stanice, ne bi trebalo da se mnogo razlikuje, jer se u slučaju TV priloga koji se bave Drugima lako može preći u domen spektakla i senzacije što samo produbljuje problem stereotipa i stigme prema osobama sa različitostima. Upravo zato novinar bi prvenstveno trebalo da bira i formira temu vodeći se standardima profesionalnog izvještavanja i etičkim kodeksima, a da potom tema bude filtrirana kod urednika u skladu sa uređivačkom politikom kao i osobinama angažovanog novinarstva.

5.1.2. Priprema produkcije TV priloga o ZRO

Priprema procesa produkcije najčešće započinje na sastancima uredničkog kolegijuma. Kolegijumi na četiri TV stanice iz uzorka podrazumijevaju: (1) analizu emisije od prethodnog dana (u odabranom uzorku TV stanica, najčešće je riječ o centralnoj informativnoj emisiji – dnevnik) pri čemu svi učesnici sastanka na osnovu košuljice ili gledanjem programa usmeno

analiziraju sadržaje koji su emitovani prethodnog dana²⁰⁰; (2) diskusiju o potencijalnim temama za emisiju koja će se emitovati tog dana koje predlažu novinari i/ili ih delegiraju urednici; (3) dogovor o načinu realizacije TV priloga. Ove faze su prisutne na sve četiri TV stanice, ali su utvrđene određene razlike.

U slučaju ATV-a riječ je o klasičnom sastanku u kojem je hijerarhija jasno određena. Sastanak tj. priprema funkcioniše na sljedeći način²⁰¹:

Vikendom je uglavnom u deset, radnim danima u devet. Okupimo se svi oko okruglog stola, prvo analiziramo dan prije, to traje nekih pola sata i onda jedno po jedno predlažemo uredniku šta bismo mi mogli da radimo, koje su naše ideje koje bi mogle da prođu taj dan. U slučaju da se ne odobri onda se uglavnom dodijele događaji koji su tad na raspolaganju ili urednik da neku temu. Nakon toga se uglavnom prozivaju sagovornici; Slaviša Bajić, novinar, ATV; Onda kreće oko četiri sata ako imate sve, sjednete i napišete, trudite se da budete što brži, kreativniji, da odbacite sve one naslage jezika nepotrebne, viškove, da date informacije, a da opet to ne bude bez duše, a da sve stane u dva minuta najviše, a nekada i kraće. I onda klasika, tekst pogleda urednik, šta se kako može popraviti, pita da li imam neku informaciju koju sam propustila napisati u tekstu; Jelena Grahovac, novinarka, ATV.

Ovo je uobičajen proces planiranja i pripreme programskih sadržaja za naredni dan, međutim s obzirom na to da je riječ o privatnom mediju sa limitiranim finansijskim, tehničkim i ljudskim resursima dolazi do jednog od najčešćih problema u produkciji – preopterećenost osoba zaduženih za produkciju. Preopterećenost ljudskih resursa može da bude posljedica nedovoljnog broja radnika, manjkavosti u produkciji ili spoljnih faktora na koje se teško može uticati kao što su: kasno obavještenje o zakazanom događaju, bolest radnika, nedovoljno razvijena koordinacija procesa proizvodnje itd. U slučaju izvještavanja o ZRO bilo koji od ovih razloga može uzrokovati prekid produkcije priloga o ZRO. O tome svjedoči i izjava Marijane Mišić.

²⁰⁰ Iznošenje utisaka o uspješnosti TV priloga kad se u obzir uzme novinarski kodeks, etička načela prilikom izvještavanja, kvalitet upotrebe filmske i televizijske gramatike i montaže.

²⁰¹ Atmosferu, Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa, opisuje na sljedeći način: „Najznačajnije je ono što uradimo ujutru. To je suština, čak snaga, koju smo mi naučili, kad sam ja došao to je bila suština, da smo budni od jutra i da znaš šta hoćeš da razmišljaš; to nekad zna da bude naporno, mnogi koji su otišli rekli su da smo mi budale, da me maltretiraju da ujutru stojim pola sata, i nekada je to sat vremena, jer pravimo analizu šta smo dobro uradili, šta smo pogriješili, a onda kad krenemo, s jedne strane je lista novinara, sa druge prijedlozi novinara šta da radi i kod nas je ta sloboda razmišljanja nekad i kroz humor, nekad i kroz neke riječi koje nekom ne gode, jer je upućena kritika, mada mislim da je ujutru dobro promišljanje i razmišljanje gdje je kao arena, bez obzira da li je neko ko je tek završio fakultet ili neko ko ima petnaest godina iskustva.“ (Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa, ATV)

Novinari nerijetko snimaju i po dva priloga, tako da i oni sami moraju biti dobro organizovani da to sve stignu. Ako pokušavaju da završe neku temu međusobno koordinirano, da jednostavno skrate vrijeme. Naše prve vijesti su oko pola četiri, tad se zna ko će taj dan da izgura svoju temu, ko neće i onda polako oko tri počinje pisanje tekstova, završava se oko pet; Marina Mišić, novinarka, ATV.

Preopterećenje novinara i drugih medijskih radnika, saradnika i tehničkog osoblja je karakteristična za sve komercijalne TV stanice u uzorku, čime se dovodi u rizik produkcija priloga o ZRO jer su ovi prilozima uvijek produkcijski podređeni tj. ljudski i tehnički resursi se primarno dodjeljuju aktuelnim događajima. Kako bi se to prevazišlo moguće je nastojati organizovati produkciju TV priloga o ZRO danima kad se očekuje manji broj događaja (vikend) što direktno utiče na dostupnost ljudskih i tehničkih resursa.

U procesu produkcije bitne su i stalne konsultacije sa urednikom i drugim kolegama novinarima. Ovako se može podići kvalitet konačnog TV priloga, ali je važno da moguće konsultacije ne utiču na proces proizvodnje kad je riječ o organizaciji produkcije. U suprotnom uticaj urednika može izmijeniti autorski doprinos pa čak i da eliminiše angažovani pristup u izvještavanju o temi kao što je ZRO.

Razgovaramo koje su to teme interesantne, razgovaramo ako se i neko javi sa tim problemom, kako pristupiti tome, zatim šaljemo sagovornicima pitanja, dogovaramo o čemu bi razgovarali, dogovaramo kad bi moglo biti to snimanje. Onda ide snimanje, onda kad se vratimo razgovaramo šta smo mi to snimili, kakav je materijal. Situacije su različite. Pristupa se pisanju teksta, montaži, pregledu toga i to je to. (...) Kod nas uglavnom analize idu ako je neka greška u pitanju; više greške nego pohvale. Ali dobro ima i jedno i drugo; Ivana Ljubičić novinarka, ELTA TV; *U međuvremenu za sve konsultacije, sve sugestije, sve nedoumice, novinari imaju mogućnost da me pozovu, da me pitaju;* Marijana Savić, urednica informativnog programa, ELTA TV.

Kako bi se izbjegao ovaj rizik a na osnovu izjava dvoje radnika na ELTA televiziji, poželjno bi bilo da se na produkciji tema o ZRO angažuju novinari koji imaju iskustva, znanja i interesovanja za rad na tim temama. Na taj način se povećava i mogućnost da prilog uopšte bude realizovan.

Govoreći o pripremi produkcije, konsultacije sa urednikom imaju i dobre i loše strane. Ovisnost o mišljenju urednika može da uspori proces produkcije, optereti urednika, smanji kreativnost, uspori rad i smanji produktivnost svih u lancu produkcije te utiče na radni moral zaposlenih. S druge strane, konsultacije sa urednikom i drugim kolegama može da podigne kvalitet, efikasnost i snizi cijenu produkcije (ekonomična upotreba vozila, ljudskih resursa i u

produkciji i u postprodukciji), eliminiše greške na vrijeme i u konačnici podigne kvalitet konačnog proizvoda tj. TV priloga o ZRO. Sastanak ili neka vrsta jutarnjih konsultacija izvan uredničkog kolegijuma, koje se organizuju prije početka produkcije, može dati najbolje rezultate jer se smanjuje međuzavisnost novinara i urednika u produkciji i postprodukciji, efikasnije se koriste svi raspoloživi resursi te se smanjuje mogućnost greške.

Kad je riječ o javnom servisu stvar se mnogo ne razlikuje osim u broju članova tima koji su uključeni u realizaciju što direktno utiče na organizaciju produkcije. U ovom slučaju to znači da je potrebno više vremena za razmjenu informacija u toku uredničkog kolegija, što može da uspori proces produkcije novih TV priloga na vrijeme, ali s obzirom na obaveze novinara da se pripremi za svaki urednički kolegij, ovaj problem se može i izbjeći u slučaju RTRS-a.

Jutarnji sastanak kod nas u redakciji je i analiza sadržaja emitovanih prethodnog dana, posebno Dnevnika 2; to je obaveza. Obaveza je da svi novinari gledaju, prvenstveno Dnevnik 2 i da ujutru kažu svoje primjedbe, sugestije, pohvale o sadržajima emitovanim prethodnog dana, potrebno im je i zbog njihove informisanosti; Jasenko Todorović, urednik centralne informativne emisije, RTRS; U toku jednog dana radi i više od 100 ljudi, od novinara u našoj matičnoj redakciji u Banjaluci, gdje je središte RTRS, do svih IT centara i dopisništva koji su uključeni u realizaciju tog dana. Od montažera, tehničkog vođstva, šminkera, kostimografa, režije itd. Počinje se poznatim redakcijskim sastankom tj. kolegijem koji je uvijek u 9 ujutro. Počinje se sa tim nekim zajedničkim sastankom gdje prisustvuju svi novinari zajedno sa urednikom dnevnika i glavnim i odgovornim urednikom; Marko Vejić, novinar i samostalni urednik, RTRS.

U isto vrijeme svjedočenje novinara i urednika Vejića ukazuje i na opasnost od burn-out efekta koji u slučaju kreativnih industrija kao što je televizija može oboriti kvalitet programa, a time i uspješnost privlačenja publike (kod komercijalnih televizija direktno povezano sa izvorom finansiranja, a kod javnog servisa sa kršenjem nekih od zakonskih odrednica²⁰²). S tim u vezi važno je da se prvenstveno ispune potrebe zaposlenog, kad je riječ o javnom servisu, kako bi se postigao željeni kvalitet.

²⁰² O zakonskim odrednicama koje će uticati i na programsku politiku i na produkciju kao i na menadžment svjedoči izjava urednice emisije koja je većim dijelom specijalizovana za probleme Drugih: „Sve zavisi. Kad se govori o našoj kući, koji je javni medijski servis, to je nešto drugačije nego kod komercijalnih kuća. Ti projekti moraju da zadovolje ne samo formu nego i interese gledalaca; da moraju da budu zastupljene brojne populacije naših gledalaca. To se nekom čini možda manje važno, ako se jedna emisija poput emisije koju ja uređujem, koja već ide sedam godina i koja je bila jedina kad je osnovana, javni medijski servis mora imati emisiju koja će zastupati apsolutno ljude tj. populaciju koja je možda manje interesantna gledaocima nego kod komercijalnih medija. (Tatjana Mizdrak, urednica emisije „U fokusu“, RTRS)

Uključivanje urednika kao što je naglašeno u primjeru u vezi sa tri komercijalne TV stanice jeste važno, ali je bitno da postoji minimalni kreativni otklon urednika u odnosu na rad novinara i konačni TV prilog. Naime, iako je obaveza urednika da nadzire proces proizvodnje zajedno sa organizatorom i producentom²⁰³ i da pri tom uspijeva u namjeri da kroz kontrolu procesa proizvodnje ostvari strategiju, misiju i viziju TV stanice, ipak je važno dati novinaru što veću kreativnu autonomiju u obradi teme i ukupnom kreiranju priloga. Naravno da će u slučaju mlađeg i neiskusnijeg novinara posao urednika biti odgovorniji i da će urednik biti intenzivnije uključen, dok će iskusni novinar (najčešće novinar 1) biti znatno manje zavisn od urednika naročito ukoliko se odabere novinar koji je zainteresovan i informisan o problemima ZRO te ima potrebno iskustvo u izvještavanju o ZRO. U isto vrijeme kombinovanje medijskih radnika koji će raditi na produkciji nekog TV priloga o ZRO ne bi trebalo da bude unaprijed šablonski određeno jer to može da utiče na pad kvaliteta tj. stvaranje rješenja koja neće ispuniti očekivanja definisana TQM-om, a prema kojem sadržaj mora da bude originalan i inventivan. U slučaju izvještavanja o ZRO, najbolje rješenje bi bilo da postoji nekoliko novinara koji su specijalizovani ili su bar upoznati sa osnovnim problemima ZRO koji će se kombinovati sa montažerima i snimateljima koji posjeduju naprednije znanje kad je riječ o gramatici televizijskog izražavanja. Isto tako bi bilo neophodno definisati i ulogu producenta u realizaciji programa o ZRO jer će se s povećanjem radnog iskustva producenta u pogledu budžetiranja priloga u zavisnosti od kategorije zdravstvene različitosti²⁰⁴ unaprijediti efikasnost u produkciji. Ovaj problem je prepoznao Jasenko Todorović, urednik centralne informativne emisije na RTRS-u.

Sagovornici se dogovaraju u komunikaciji sa mnom, kako bi trebao da izgleda kostur priloga, i taj dio spada u cjelodnevnu komunikaciju koju mi imamo, ali se ne ulazi u taj dio, već se na RTRS može primijetiti, bar mi možemo koji znamo to prepoznati i bez potpisa, na kraju ko je radio prilog, jer svako ima svoj stil u koji urednik ne ulazi; Jasenko Todorović, urednik centralne informativne emisije, RTRS.

U procesu pripreme produkcije priloga o ZRO najvažniji segment je definisanje produkcijskog tima koji će posjedovati potrebno znanje i vještine da angažovano izvrši o ZRO te da se izvrše sve operativno-tehničke pripreme koje su određene kategorijom različitosti.

²⁰³ Veoma je važno napomenuti da od četiri TV stanice, jedino RTRS ima producente s tim da oni rade na nekoliko emisija u isto vrijeme). Komercijalne TV stanice najvećim dijelom nemaju zvanično imenovane producente izuzev na emisiji debatnog tipa sa srednjoškolcima (ATV) i auto magazina (ELTA TV).

²⁰⁴ Finansiranje specijalizovane jednočasovne emisije koja se bavi multiple sklerozom ne može da se poredi sa finansiranjem jednočasovne emisije o osobama koje se bore sa alkoholizmom samim tim što će transport gostiju koji boluju od multiple skleroze biti skuplji i organizaciono komplikovaniji od gostiju koji se bore sa zloupotrebom alkohola.

5.1.3. Realizacija TV priloga o ZRO

Kad je riječ o realizaciji TV priloga o Drugima, stvari su većim dijelom iste kao i realizacija TV priloga sa bilo kojom temom, mada postoje i dodatni elementi koji donekle usložnjavaju proces produkcije, a koji još nisu dio standardnog produkcionog modela realizacije priloga u TV stanicama Republici Srpskoj. Ovi elementi bi, kao što je i ranije u disertaciji hipotetički predloženo, pružili osnovu za podizanje kvaliteta informativnog programa o ZRO. S tim u vezi važno je ustanoviti na koji način se vrši produkcija TV priloga i emisija o osobama sa zdravstvenim različitostima u slučaju TV stanica koje posluju u tranzicijskom društvu kao što je to Bosna i Hercegovina.

a) Uticaj stavova novinara i urednika prema ZRO: Kreiranje priloga o Drugima je pod uticajem stavova, stereotipa, stigme i različitih svjetonazora svih medijskih radnika uključenih u produkciju. Iako je uticaj stavova novinara i urednika prisutan u svim fazama produkcije programa, stepen stigme medijskih radnika prema ZRO značajno utiče na način kako će teći realizacija priloga. U slučaju Republike Srpske, s obzirom na stepen obrazovanja svih građana, poznavanja ljudskih prava te kulturoloških osnova, jasno je da se mora biti oprezan prilikom procjene načina uticaja ovih faktora u svim fazama produkcije TV priloga o ZRO. U slučaju zaposlenih na TV stanicama u Republici Srpskoj primjetan je visok stepen „sljepila“ na stigmatu tj. doživljavanja ljudi sa različitostima kao jednakih njima na ontološkom nivou, međutim dubljom analizom njihovih odgovora moguće je pronaći određen stepen autoregulacije u cilju davanja društveno prihvatljivih odgovora.

Naravno da smo subjektivni ljudi, sigurno smo subjektivni, sigurno neće biti kolege da neće priznati, apsolutno, jer samim tim što čitav prvi of i slika čovjeka koji teško živi onaj drugi sagovornik nikad nije u plusu i mi sad na neki način pokušavamo malo u najavi i početku priloga dati naznaku različitih stavova i možda ne toliko na ovim priložima. (...) Generalno trudimo se da svakom dajemo glas, mada kod slaganja priče često smo subjektivni, jer onaj koji odgovara često je u poziciji da bude u donjem dijelu priloga gdje je gledalac već kupljen tj. stvoren je senzibilitet prema toj osobi koja je najčešće u pravu, one su zakinute za benefite koje bi trebalo da dobije; Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa, ATV; Mi se možemo truditi da budemo objektivni. Ali svi smo mi od krvi i mesa, kad vidiš, ti dobiješ sažaljenje u sebi, bude ti teško. Ima kolega koje ne mogu da rade te priče. Neko dođe i kaže ja to ne mogu, a ja to ispoštujem. Što manje unositi sebe, što više biti profesionalan, ali sami znamo da postoje opšte društvene norme i da će svako biti senzibilan prema tom nekom djetetu, gdje

možeš sebi dozvoliti da nekom sugestivnom rečenicom utičeš da se tom djetetu pomogne. Ja uzimam sebi za pravo da utičem na neki način da se toj osobi treba pomoći. (...) Mi nismo roboti, a lično sam zagovornik tog pristupa, jer smo prvo ljudi pa novinari; Vanja Furtula, samostalni urednik i urednik centralne informativne emisije, RTRS.

Kao što se može zaključiti iz prilaženog, novinari i urednici zagovaraju dva osnovna pristupa u tretmanu i interakciji sa ZRO: (1) ZRO su jednaki kao i mi (novinari i urednici); (2) ZRO su ugroženi te im ja (novinar i urednik) nastojim pomoći. U slučaju izjednačavanja novinara i ZRO stvara se rizik da prilog o ZRO nedovoljno obradi problem ZRO usljed nastojanja autora priloga da potencira ravnopravnost između ZRO i „normalnih“ i time briše različitost. S druge strane, potenciranje različitosti kao nečega što onesposobljava ZRO stvara znatno veći rizik od uokviravanja. S tim u vezi najbolje rješenje bi bilo da se prilog o ZRO zasniva na izvještavanju o ZRO kao osobi koja ima ista prava kao svi građani, ali usljed svoje zdravstvene različitosti nailazi na svakodnevne prepreke.

Kao što je primjetno, urednici TV stanica imaju problem da postave liniju između subjektivnog i profesionalnog pristupa. Za ovaj dualizam postoji nekoliko razloga: (1) privatni razlozi (ukoliko urednik ili drugi medijski radnik ima osobu sa zdravstvenim ili drugim kategorijama različitosti u svom užem i širem porodičnom i/ili društvenom okruženju); (2) svjetonazor; (3) vođenje nefleksibilnom školom profesionalnog novinarstva prema kojoj se subjektivnost odbacuje kao prihvatljiva; ovaj pristup isključuje korištenje angažovanog novinarstva koji je u slučaju izvještavanja o zdravstvenim i drugim različitostima poželjan, iako ne mora biti neophodan; (4) potreba za društvenim prihvatanjem koja je direktno povezana sa ličnim svjetonazorom i/ili društvenom identifikacijom što podrazumijeva poznavanje društvenih normi. S tim u vezi urednička obaveza jeste da pronađe balans u izvještavanju o Drugima između emotivnog pristupa i pristupa temeljenog na ispunjavanju svih normi novinarske profesije. O tome u prethodnom bloku izjava govori i Vlatko Vukotić, pri tom se posebno osvrćući na jedan od elemenata profesionalnog izvještavanja – pristrasnost. Vukotić ne odbacuje pristrasnost u slučaju izvještavanja o Drugima, ali se trudi da uvede balans sa novinarskim standardima. U slučaju priloga o Drugima ovaj balans je teško ostvariv i nije primarna urednička briga, jer se angažovani pristup u tretiranju ovih tema može tumačiti i kao novinarska obaveza da društvo u kojem žive i rade učine kvalitetnijim za sve njihove građane.

b) Uticaj srednjeg i nižeg nivoa menadžmenta: Kad je riječ o urednicima i njihovom rukovođenju, važno je ustanoviti i problem koji se javlja u poveznici između top menadžmenta i srednjeg menadžmenta, a direktno se odražava na kvalitet produkcije. Naime, ukoliko ova dva nivoa menadžmenta raspodjele novinare i druge izvršitelje sa dna hijerarhije da izvještavaju o

Drugima ili da rade za emisije koje su specijalizovane za DIG osobe, a da pri tom nisu edukovani ili dovoljno senzibilisani, ta odluka će ostaviti negativne posljedice na produkciju. Jedna od tih posljedica je veća potreba za većim angažovanjem urednika kroz češće ispravke i dubljim nadgledanjem novinara i ostalih članova tima, koji rade na realizaciji TV priloga o ZRO.

Naravno, zato što su to vrlo osjetljive grupe, često se desi da novinar koji radi prilog jednostavno ne zna, ne zna šta smije ili ne smije, pa snimljeno ne valja, ili ono što se češće zna desiti je terminologija, jer kada govorimo o ljudima koji imaju zdravstvene probleme, često te ljude kod nas smatramo; evo nekoliko primjera – često ćemo čuti da govore invalidi, ne nego lica sa invaliditetom; to smo naučili od njih; Tatjana Mizdrak, urednica emisije „U fokusu“, RTRS.

Izjava urednice Mizdrak jasno upućuje na ovaj problem pri kojem urednik mora da se više usmjeri na neiskusne članove tima i time pažnju odvraća od drugih segmenata u produkciji, dovodeći u rizik da se realizacija priloga uspori i kompromituje kvalitet TV priloga o ZRO.

Pored problema pronalaženja balansa između angažovanosti i opštih novinarskih postulata i uredničkih kriterijuma te zadovoljenja programske politike TV stanice, važno je prepoznati da li postoje problemi u programskom menadžmentu koji su pod uticajem specifičnosti zdravstvenih različitosti i uopšte bilo kakve različitosti. Drugim riječima, da li i na koji način specifičnosti zdravstvenih različitosti utiču na oblikovanje TV priloga i uopšte realizaciju programa o ZRO.

U suštini ne utiče; Dejan Rakita, glavni i odgovorni urednik te generalni direktor, ELTA TV; Ne, uglavnom reagujemo brzo, možda čak brže nego u nekim drugim slučajevima, takve primjere stavljamo među prioritetne. Dakle, bez obzira na činjenicu da socijala pod navodnicima, kako je mi u žargonu nazivamo, nije popularna, svjesni smo trenutka u kojem živimo. Okolnosti u kojima se naše društvo nalazi i da bez obzira, moram da priznam, jako je veliki odziv, pogotovo kad su u pitanju humanitarne akcije, a takva kategorija ljudi najčešće treba našu pomoć. Ako nije potreba za finansijskim sredstvima, onda jeste potreba za razumijevanjem, jeste potreba za specifičnim položajem u društvu, zakonskih odredbi koje treba mijenjati, prilagođavati vremenu i tako dalje. Ja bih rekao da su te osobe naš prioritet; Željko Raljić, urednik dopisništva, BN TV; Imali smo primjer neki dan da smo se skoro lomili da krenemo sa tim, imali smo treći dan snimaka prepucavanja ko će doći na sastanak kod Dodika, i onda je bila ideja – šta misliš da kreneš sa tim i danas je snimak i danas su sastanci, ali ovi ljudi ne traže ništa, ne svadaju se, samo su napravili šator. Onda smo ipak došli do toga

*da to bude treći prilog, da prva dva puknemo da napravimo kontrast. To je odlična pozicija. (...) Trudimo se da oni uvijek dobiju što bolju poziciju, ali se i rukovodimo šta je informacija, šta je vijest. (...) Ali se ipak rukovodimo samom informacijom i to široko gledano*²⁰⁵; Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa, ATV.

U ovom slučaju je izostao komentar nekog od urednika sa RTRS-a, ali je kroz odgovore urednika komercijalnih televizija, kao što je i ranije ustanovljeno, jasno da se urednička politika informativnih emisija komercijalnih TV stanica u RS donekle poklapa sa onim što bi trebalo da bude urednička politika informativnih emisija javnog servisa. Međutim, i ovog puta postoje određeni problemi koji dolaze sa prihvatanjem ili odbijanjem postojanja razlika između kategorija zdravstvenih različitosti. Naime, Dejan Rakita (ELTA TV) smatra da kategorije zdravstvenih različitosti i ono što ih spaja ili razdvaja nisu ulazni parametri prilikom realizacije. Ovaj stav otvara problem ravnopravnosti tema i medijskih radnika koji rade na produkciji „opštih“ tema i tema o ZRO bilo da je riječ o komercijalnoj TV stanici ili javnom servisu. Pored toga, izjednačavanje aktivnosti u slučaju realizacije TV priloga koji tretiraju sve vrste različitosti na isti način je opasno, a što je često praksa medijskih radnika TV stanica u uzorku, jer se time izjednačavaju zdravstvene i druge različitosti koje mogu biti veoma velike npr. dijete sa Daun sindromom u odnosu na muškarca koji ima shizofreniju. Uravnoteženost programske politike, realizacije TV priloga, organizacije i produkcije ne smije biti zasnovana isključivo na ulaznim faktorima koji u zavisnosti od kategorije zdravstvene različitosti (kao što je detaljno raspravljano u drugom poglavlju) zahtijevaju drugačije pristupe npr. osoba u invalidskim kolicima i njeno gostovanje u emisiji zahtjeva drugačiju logistiku u odnosu na gostovanje gluve ili nagluve osobe.

Stav kojim se izjednačavaju sve zdravstvene različitosti je prisutan i u izjavi Željka Raljića (BN TV). Izjednačavanje opštih potreba zdravstveno različitih osoba kao jednakih ili približno jednakih identifikuje osobe sa zdravstvenim stanjima (1) kao one koje su izjednačene sa svojim stanjima, (2) kao one koje su drugačije u odnosu na „normalne“ i da one zbog tema sa kojima se povezuju ne mogu da „pređu“ u „svijet normalnih“. Iz ovih razloga, svi nivoi menadžmenta, naročito srednji i niži nivo, moraju da naprave jasne distinkcije između vrsta zdravstvenih različitosti, primarnih potreba svake od kategorija, ali i mogućnosti i ostvarenja koja mogu da se koriste kao drugi arhetipski balans u prikazivanju osoba sa zdravstvenim i

²⁰⁵ Slično mišljenje Vukotić dijeli sa kolegicom novinarkom Marinom Mišić (ATV): „Ja zaista ne znam, mislim da se centralne vijesti vode sa tim nešto što je društveno bitno da bude u tim vijestima, da bude taj dan prezentovano, ako razgovaramo o jutarnjem programu ili kolažnom tipu, mislim da tu ima puno više prostora da se ti ljudi prozovu i kažu svoje mišljenje. Što jeste slučaj više manje, o njima se razgovara. Ali centralne vijesti, mislim da to nije samo kod nas, mada se treba tih pola sata voditi nekom bitnošću, šta je bitno tog dana, možda to nije najbolje, ali je tako“ (Marina Mišić, novinarka, ATV)

drugim vrstama različitosti²⁰⁶, a sve u cilju produkcije informativnog programa o ZRO koji će na najbolji mogući način izvještavati o zdravstvenim različitostima i ZRO.

Posljednja izjava u navedenom bloku svjedočenja daje uvid i u uredničke nedoumice koje pred radnike stavljaju nekoliko izazova. U slučaju komercijalnih televizija, kao što je u datom primjeru Vlatka Vukotića (ATV), postoji problem mirenja percipiranog faktora gledanosti sa klasičnim uredničkim načelima i potreba za angažovanim pristupom u izvještavanju o ZRO. S tim u vezi, opisana dilema ukazuje da pozicija priloga koji se bave Drugima ima gledalački potencijal, ali da je on uvijek, i prije svega, prilog o različitosti i načinu rješavanja problema uzrokovanih zdravstvenom različitosti. U završetku izjave Vukotić ipak ističe da je događaj primaran, tako da u ovom slučaju teme o Drugima imaju težak zadatak da preteknu ostale događaje koje se bave dnevno-političkim događajima te stoga ovi događaji moraju da budu posmatrani izvan standardnih uredničkih kriterijuma u odnosu na druge događaje kao i jednih naspram drugih u zavisnosti od kategorije zdravstvene različitosti.

c) Uticaj različitih kategorije zdravstvene različitosti: Način produkcije TV priloga o ZRO te kako će se pristupiti problemu o kojem se izvještava zavisi od toga o kojem zdravstvenom stanju ili različitosti je riječ te u kojem stepenu je to stanje razvijeno. Drugim riječima, svaki vid različitosti, uključujući i zdravstvenu različitost, ima ista polazišta, ali drugačiji način predstavljanja. Ovo bi značilo da se prilikom obrade priloga, koji se na primjer bavi pitanjem osoba sa fizičkim invaliditetom, mora odgovoriti na tri ključna pitanja/polazišta s tim da će sam način predstavljanja ZRO ovisiti o kategoriji zdravstvene različitosti i drugih parametara kao što je starosna dob, (ne)dobijanje pristanka za snimanje ZRO i drugi. Tri pitanja su: ko su osobe koje će se pojaviti u prilogu (da li su to osobe koje su paraplegičari, kvadriplegičari, osobe sa amputiranim udovima, osobe koje imaju druge vrste poteškoća pri kretanju, osobe sa multipla sklerozom itd.), koji ugao u obradi će se zauzeti (apstraktna obrada tj. makro nivo pri kojem će se tema obrađivati kao društveni fenomen, obrada čovjek-priča odnosno kratka reportaža, obrada po ugledu na klasične vijesti o nekom događaju ili nepravilnosti itd.), koji se ciljevi žele postići (poziv na humanitarnu akciju, ukazivanje vlastima na ispravak propusta ili neke neregularnosti, obrazovanje publike u cilju smanjenja stigme, isticanje primjera koji se izjednačavaju sa ljudima koji nemaju različitosti npr. osoba sa podvojenom ličnošću koja je uspješan slikar ili pekar).

Svaka od ovih stavki zahtjeva detaljno promišljanje i čvrstu polaznu osnovu kako primarni ciljevi²⁰⁷ ne bi bili kompromitovani u nekoj fazi produkcije ili plasiranja. To bi

²⁰⁶ Više o okvirima i načinu njihove upotrebe moguće je pronaći u poglavljima 4 i 5.

²⁰⁷ Primarni ciljevi moraju biti izvan postojećih okvira ili unutar postojećih okvira, ali koji se narativno drugačije koriste.

podrazumijevalo: da novinar poznaje problem u većem obimu od onog koji bi bio određen ad hoc informisanjem prije odlaska na teren, da su urednički zahtjevi jasno definisani, da urednik duboko poznaje problem, da su svi djelatnici povezani sa Drugima tokom pripreme, produkcije i postprodukcije, da je definisan proces monitoringa produkcije i metod evaluacije procesa i TV priloga. U slučaju četiri TV stanice zahtjevi se potpuno, djelimično ili uopšte ne provode. Kad je riječ o najširoj postavci tj. razmatranju o cjelokupnom procesu produkcije, mišljenja su većinom ista.

Mislim da teče potpuno isto, jer je produkcija priloga produkcija priloga, u tom nekom tehničkom smislu, možda je zahtjevnija u organizaciji toga svega, da ti dođeš do tih ljudi, da bi prezentovao prilog o njima. Ja se nisam susretala sa takvim nečim, osim kad su neki posebni dani, dan bijelog štapa, pa se sad to radi, ali to je puno jednostavnije za odraditi, jer su svi oni tad tu, i spremni su za razgovarati, ali mislim da je mnogo komplikovano naći primjere za takve neke emisije, ali u produkcijском smislu mislim da teče jednako kao i drugi. Da nema razlike; Marina Mišić, novinarka, ATV; Ono što se meni dešavalo kad pripremam priloge o zdravstvenim različitostima jeste da je vrlo često teško ljude privoliti da pričaju o nečemu što ih odvaja od ostalih ljudi. Ja volim da u prilogu imam nekog ko ima iskustvo o onome o čemu govorimo. Ako je to svjetski dan upozoravanja na autizam ili bijelog štapa, koji god, ako je to polazna tačka, vrlo je teško naći nekog ko će svoje iskustvo podijeliti. To su ljudi koji su zatvoreni, ne žele da se javno eksponiraju. Po meni to je najveći problem; Slađana Kovačević-Đurić, novinarka, RTRS; Zahtjeva samo više vremena u smislu ako je otvaranje izložbe u srijedu u 19:00 časova snimatelj i novinar idu na teren i do 20 časova su gotovi, ovo zahtjeva snimanje cijeli dan u smislu da zahtjeva samo više vremena na terenu novinare i snimatelje i naravno težina teksta težina montaže i slično; Marijana Savić, urednica informativnog programa, ELTA TV.

Iz ovih izjava novinara i urednika je jasno da dio ispitanika smatra da je realizacija priloga ista kao i kod bilo koje druge teme, dok dio smatra da iziskuje više vremena. Glavni problem u ovim odgovorima je što praksa novinara najčešće ne uključuje sistematski prolazak kroz temeljno planiranje i pripremu produkcije kao i odgovaranje na tri postavljena pitanja što u konačnici daje lošije rezultate u realizaciji i finalizaciji priloga prije svega kad je riječ o kompleksnosti obrade teme te načina reprezentacije ZRO.

Zdravstvena različitost je kod svake osobe jedinstvena i upravo zato mora da postoji svijest kod svih medijskih radnika da se zdravstvena stanja razlikuju te da time zahtijevaju i specifičan pristup u izvještavanju. Naravno to ne podrazumijeva da izvještavanje o svakoj osobi

zahtjeva zaseban model produkcije, ali unutar kategorija i potkategorija zdravstvenih različitosti mora da postoji svijest svih, naročito srednjeg i nižeg menadžmenta, o potrebi za prilagođenim pristupom u produkciji. O tome su u manjem obimu govorili i neki od intervjuisanih novinara i urednika.

Ne. Mislim da je to isto i da je svojstveno svakom novinaru bez obzira da li je sjednica Vlade ili šta vam je interesantno, pa ćete se potruditi da saznate sve što možete saznati; Slađana Kovačević-Đurić, novinarka, RTRS; Razlike ne postoje ili uvijek postoje zato što je svaka tema specifična za sebe. Opet kažem vizuelni moment je jako bitan. Prvo možete prići blizu i snimati ga zašto jer smo imali rat, možda bi u zemlji koja nema te slike često, možete ga kod nas snimiti da nema nogu da nema ruku, tako pokazujete težinu, recimo, da je materijalno ugrožen. Drugačiji je pritisak prema djeci koja su rođena sa anomalijama. U principu ostalo je isto. U principu ne postoje različiti pristupi, novinarski pristup je objektivan i činjeničan; Vanja Furtula, urednica centralne informativne emisije, RTRS; Zavisi upravo od te zdravstvene različitosti šta će se snimati. Mi imamo situacije, najlakše je sa ljudima koji su u kolicima, jer nisu protiv toga da ih snimamo. E sada kada imamo neke rijetke bolesti i takve neke situacije to se ne snima ili se snimi iz daljine ili se snimi neki određeni detalj, kad su u pitanju bolesna djeca to zavisi od roditelja da li će dati pristanak, ali i u tom slučaju se pazi na izbor kadrova. Mi često možemo nekim detaljima koji se tiču osobe o kojoj pričamo više pokazati nego da snimimo tu osobu, jer nekad zaista postoje lica koja ne možemo snimati zbog njihove prije svega bolesti, ali u tom slučaju to ni ne snimamo već se to nekim detaljima ili samom pričom može na dobar način predstaviti gledaocima; Tatjana Mizdrak, urednica emisije „U fokusu“, RTRS; Fizičke poteškoće na jednu stranu, s njima mi je mnogo lakše raditi, dok te mentalne, e to je sad već pitanje. Kakve planove koristiti, da li neko ko ima kombinovanu smetnju, da tako kažem, koliko ga intimno pokazati, da li je to uvredljivo za roditelje. On uglavnom ni ne zna da ga snimamo jer mu njegova intelektualna sposobnost to ne dozvoljava. Da li ja kao novinar mislim da išta postizem sa tim, to već vidim sa roditeljima. Ako roditelj dozvoli i želi da se njegovo dijete ili bližnji vidi ja ću to ispoštovati, ali nikad neću davati krupne planove, mislim da su oni zaista uvredljivi. Ipak se mora poštovati to živo biće pored teme posebno ako ne može sam da odluči (...) Trudiću se da maksimalno iz te osobe izvučemo najbolje, a ne da naglasimo ono najgore; Ljiljana Preradović, novinarka, RTRS.

Na osnovu iznesenih izjava, prije svega je jasno da među medijskim radnicima čiji su stavovi ovdje analizirani ne postoji organizovan i sistematičan pristup u raščlanjenju razlika u načinu produkcije priloga u zavisnosti od kategorije zdravstvene različitosti. Iako postoji svijest da razlike postoje, nedostatak njihove sistematizacije može da dovede u pitanje stepen kvaliteta produkcije i konačnog TV priloga. Tako se u većini izjava navodi da novinari i urednici prepoznaju razlike, ali je evidentno da se veći dio razmišljanja odnosi na fazu planiranja i pripreme produkcije tj. pronalazak sagovornika i osmišljavanje ugla obrade teme, dok se u realizaciji produkcije ne obraća velika pažnja na razlike u zavisnosti od kategorije zdravstvene razlike. Pored ovog problema, simptomatično je da je većina novinara i urednika proces produkcije posmatrala većim dijelom kroz idejno-konceptualni okvir što je zabrinjavajuće. Izostanak razmišljanja o samoj produkciji ukazuje na moguć nedostatak iskustva prilikom izvještavanja o ovim temama, nedostatak znanja u novinarskoj praksi, nedostatak znanja o zdravstvenim različitostima, i u konačnici nedovoljno razumijevanje potencijalnih specifičnosti produkcije priloga o zdravstvenim i drugim različitostima. To bi značilo da većina ispitanih novinara i radnika ne razlikuje specifičnosti produkcije koje su vezane za kategoriju zdravstvene različitosti.

d) Uticaj ZRO: Posljednji bitan aspekt prije analize distribucije priloga i monitoringa produkcije tiče se stepena i načina učešća zdravstveno različitih osoba u produkciji TV priloga o ZRO. U slučaju uzorka većina novinara i urednika su kategorički odbacivali mogućnost učešća zdravstveno različitih osoba kao koautora u procesu produkcije. Ipak postojala su manja odstupanja od stava prema kome postoji konsenzus.

Mi imamo vrlo uspješnu saradnju sa udruženjima koja se time bave i naravno da su vrlo uključeni i prihvatamo njihovu inicijativu i pomoć; Željko Raljić, urednik dopisništva, BN TV; Tako da kažem, uključujem ih kao sagovornike (...) Nisu uključeni u kasnijoj produkciji priloga, pokrivanju, i svega toga, jer nisu ni ostali naši sagovornici bez obzira ko su. Jedino su mi tu prvi i važni izvori informacija svih mogućih detalja koji mi oni sa svog aspekta mogu dati. Da li je to predsjednik nekog njihovog udruženja, član porodice iz sfere koja je njima bliska, oni su upoznati sa zakonima i pravima, prate donošenje novih propisa; Jelena Grahovac, novinarka, ATV; (u vezi sa direktnim uticajem ZRO osobe na produkciju) To ne dopuštamo nikome, ali dešavalo se da to traže, doduše od njih ne toliko, meni se lično takav zahtjev nikad nije dogodio, oni imaju u nas povjerenja da će to da ispadne kako treba. Dešavalo se u nekim drugim granama, kad nisu u pitanju osobe koje imaju zdravstvene probleme, ali do sad mi se nije dešavalo, jer to je neki interni proces koji bi bilo kakva sugestija s vana

jednostavno ugrozila, mada kada su oni u pitanju nikad nisam ni imao taj zahtjev tako da ne mogu da odgovorim; Milan Kovač, novinar, BN TV; Sjećam se davno jedna osoba koja ima fizičke poteškoće, u kolicima, Vanja Čolić je u pitanju i ja sam radila „Drugi nivo“ i ona je bila moj voditeljski partner, posebno kad pričamo o drugima, pošto ona ima više iskustva nego ja. Zajedno ćemo rješavati, raditi, i bilo je priče, ali tada nismo imali uslove konkretno tehničke prirode, nismo imali ovu zgradu, arhitektonske barijere, na kraju je postojao interes od menadžmenta da se bar postavi prilaz, ali šta sa silnim stepenicama; Ljiljana Preradović, novinarka, RTRS.

Iz navedenih svjedočenja jasno je da urednici i novinari prihvataju određenu vrstu sugestije, ali one koje se odnose na pripremnu fazu i to prije svega sugestije udruženja zdravstveno različitih osoba na način da od njih traže kontakte sa pojedincima koji imaju određenu zdravstvenu različitost kao i opštu pomoć stručnjaka. Prvo podrazumijeva korištenje udruženja kao spona ili neke vrste mosta koji bi trebalo da spoje medijske radnike sa ZRO, međutim u tom slučaju se udruženje svodi na skretničara čime se ostvareni odnos može umanjiti ili čak i završiti. „Skretničarska“ uloga udruženja stvara privid uključenosti u produkciju, što može stvoriti lažnu satisfakciju sa obje strane tj. udruženje je zadovoljno što je uključeno u produkciju iako je njihovo uključenje minimalno, dok su novinari zadovoljni što je učešće udruženja veoma ograničeno. U svjetlu ovih zaključaka važno je razlučiti da veza koja se stvara između udruženja i TV stanice mora biti recipročna i da nadilazi vezu koja je zasnovana na pukom preuzimanju kontakt informacija potencijalnih učesnika. S obzirom na vrstu različitosti, položaja ZRO u društvu i njihovog zdravstvenog stanja, odnos između novinara i TV stanica sa udruženjima i pojedincima sa zdravstvenim različitostima mora da bude kompaktniji, smisleniji i okrenut ka uzajamnoj saradnji²⁰⁸.

U slučaju izjave Nevene Stanković (BN TV) sublimiran je čest slučaj u kojem novinar dopušta određene intervencije ZRO.

Oni jesu uključeni, ali oni ne mogu interevenisati. Ja sam tu da njih saslušam, da čujem njihove probleme, da ih pitam i onda da ja razvijem tu priču. Oni mogu ispričati, ali nemaju oni tu nekog uticaja, jer oni mogu biti zadovoljni ili nezadovoljni nakon pogledanog priloga, a ostalo je na nama novinarima; Nevena Stanković, novinarka, BN TV.

Pod tim se podrazumijevaju sugestije koje se tiču slike odnosno načina kadriranja. Međutim kadriranje nije jedini gramatički element u samom snimanju slike i tona, tako da je

²⁰⁸ Unapređenje odnosa između medijskih radnika i ZRO potrebno je ne samo prilikom produkcije TV priloga o ZRO nego i prilikom bilo kojeg medijskog izvještavanja o ZRO.

ovo bazični zahtjev koji nije beznačajan, ali nije jedini. Pored toga zanimljivo je da su novinari ovaj dio intervencije prihvatili kao sugestiju koja ne zadire u integritet njihovog rada i konačnog TV priloga, međutim ovo nije tačno jer i sam izbor ugla, plana i drugih vizuelnih elemenata pokretne slike direktno utiču na konačni prilog. Zbog toga slijedi pitanje: u kom obimu su novinari ovog svjesni. Novinari smatraju da montaža i tekst čine njihov autorski i profesionalni integritet, iako to nije tako. U suštini ZRO i dalje ostaju periferni savjetnici iz perspektive novinara iako oni već intervencijom nad slikom i bilo kojim načinom saradnje značajno utiču na konačni TV prilog.

Najprogresivnije mišljenje je imao Dejan Rakita²⁰⁹, glavni i odgovorni urednik ELTA televizije, sa idejama koje bi mogle da daju bolje rezultate.

Za mene je uvijek najbolji lični primjer tu bi bilo najbolje da ta osoba bude voditelj, neko sa kim će se ta publika saosjećati. Uzalud vama voditelj koji nema nikakvih fizičkih poteškoća, a vodi se emisiju koja se bavi time. Vi nemate emisiju na teritoriji bivše Jugoslavije, voditelja koji je invalid, a zašto da ne, zašto da voditelj ne bude čovjek u kolicima; Dejan Rakita, glavni i odgovorni urednik, ELTA TV.

Rakita vidi ZRO kao osobu koja ima potencijale i koja nije definisana samo svojom zdravstvenom različitošću. Dublje uključivanje ZRO u proces produkcije i uz veću autorsku autonomnost mogao bi osigurati kvalitetniji program. Ipak i ovdje je potrebno biti oprezan pošto u ulozi savjetnika ZRO je većim dijelom isključena iz produkcije, u slučaju da je učesnik TV priloga kao vanjski faktor ona je djelimično uključena, dok je u slučaju ZRO kao autora ona mnogo više uključena što može imati i negativne posljedice za produkciju, jer može da zavisi o stepenu stručnosti ZRO kad je riječ o radu u medijima. U tom slučaju neophodno bi bilo provesti različite nivoe edukacije koji ne moraju podrazumijevati napredni stepen poznavanja rada u medijima, nego okvir koji bi se zadržao samo na produkciji TV priloga i emisija o Drugima ili drugih emisija u koje bi DIG osobe na neki način bile uključene.

5.1.4. Finalizacija produkcije TV priloga o ZRO

Naredni bitan element u procesu produkcije TV priloga o ZRO je način na koji novinar uobličava prilog u procesu montaže²¹⁰. S obzirom na to da montaža TV priloga o ZRO obično podrazumijeva skrivanje identiteta ZRO te suptilan način prikazivanja vidljivih zdravstvenih različitosti (amputacija i druge fizičke različitosti), ona je vremenski zahtjevnija. Pored toga,

²⁰⁹ Pored Rakite, Ljiljana Preradović, novinarka (RTRS), svjedočila je o skoro realizovanom projektu u kojem je njena partnerka u realizaciji programa trebalo da bude osoba sa fizičkim različitostima.

²¹⁰ Finalizacija može da podrazumijeva i prenos uživo, ali u slučaju ZRO, s obzirom na kategorije zdravstvenih različitosti, najčešće nemoguće.

budući da prilozi o ZRO najčešće uključuju i situacije koje nisu uobičajene, montaža mora da bude senzitivnija tako što izbor, dužina i redoslijed kadrova neće biti tendenciozan tj. da održava postojeći i kreira novi okvir. Kad novinar donese materijal, saradnja između njega i montažera mora da se prije svega bazira na profesionalnom odnosu u kojem novinar definiše konačno rješenje dok montažer može svoja stručna znanja i kvalifikacije koristiti kako bi prilog bio što bolji. Pored toga, montažni postupak mora da bude na novinarskoj liniji koja je obično angažovana tj. da se koristi asocijativna montaža (Ejzenštajn) kako bi se javnost informisala o problemima sa kojima se suočavaju Drugi pri tom nastojeći da se Drugi predstave na korektan način. Jedan od jasnijih opisa dala je Slađana Kovačević Đurić, novinarka:

Montažer je zadnja karika, jer on čeka novinara koji je spreman da montira prilog. Dolazi sa gotovim tekstom, označenim izjavama i pripremljenim kadrovima. I oni imaju jako puno uticaja, nije samo da nalijepu sliku preko gotovog teksta, vrlo često sugerišu novinaru kako bi nešto bolje izgledalo, ali i obratno. Nekako jednih bez drugih nema; Slađana Kovačević Đurić, novinarka, RTRS.

Kovačević Đurić je završila izjavu sa bitnim zapažanjem – uvezanost i međusobna zavisnost svih aktera unutar procesa produkcije je nezaobilazna i definitivna. Drugim riječima, kroz sve faze produkcije mora postojati neometan protok informacija između svih uključenih strana. U isto vrijeme ovdje se otvara i pitanje šta ukoliko ne postoji dobra saradnja između osoba koje su odlukom srednjeg ili nižeg menadžmenta uključene u projekt? Dodatni problemi su i odvoz gosta koji je ZRO, priprema najave za gotovi snimak, briga o snimljenom materijalu te kontrola snimljenog materijala. Tu je i problem pozicije novinara u odnosu na sve druge učesnike izuzev urednika što bi u ovom slučaju značilo – u kom obimu novinar montažeru daje slobodu da kreativno doprinose u finalizaciji, a ne da služe isključivo kao tehnički asistenti.

5.1.5. Emitovanje TV priloga o ZRO

Emitovanje najprostije definisano podrazumijeva prikazivanje produciranog ili kupljenog sadržaja od nezavisnih produkcija. Kupovina programa o ZRO bi podrazumijevao otkup sadržaja različitih formi – animiranih filmova, dokumentaraca, reportaža ili nekih drugih programa posvećenih ZRO čime bi se obogatio program TV stanica u RS kad je riječ DIG te se uputio i drugim ciljnim grupama koje najčešće nisu zainteresovane za informativni program (djeca, tinejdžeri). Distribucija u slučaju televizije danas ne podrazumijeva isključivo televizijski aparat kao kanal distribucije nego i druge platforme kao što su mobilni telefoni, tableti, video konzole, pri to koristeći internet servise poput YouTube-a, Vimeo-a ili zvaničnih prezentacija TV stanica kao baze na kojoj su ovi sadržaji dostupni. Na ovaj način se raskida i

veza sa primarnim modelom emitovanja, jer je on osim na televizijskom programu TV stanice zapravo dekonstruisan tj. rastočen, on je fluidan i uslovno dostupan svugdje i u svako vrijeme.

Kad je riječ o emitovanju programa koji u potpunosti ili integralno sadrži materijal koji se bavi različitostima ili bilo kojom temom, ali koja ima nekog predstavnika Drugih, može se govoriti o bitnosti ne samo opšteg programiranja nego i sistematizacije i utvrđivanja prioriteta ovih sadržaja u sklopu dnevne i nedjeljne programske sheme. Većina programa sve četiri odabrane TV stanice ne sadrži program koji se bavi pitanjima zdravstvene i drugih vrsta različitosti tako da se o emitovanju ovih vrsta sadržaja mora govoriti kao o sporadičnom emitovanju koje je definisano uredničkom politikom i odlukama top i srednjeg menadžmenta. S obzirom na to da ne postoje emisije koje su usko specijalizovane za Druge ili se emituju u nepopularnom terminu²¹¹, emitovanje ovakvih vrsta priloga je nedovoljno često i istaknuto tj. pozicionirano tako da bude dostupno većem auditorijumu. Loš izbor termina i uključenost tema koje se bave ovim pitanjima u znatno širi obim emisije ne utiče direktno na emitovanje, ali smanjuje vjerovatnoću da taj program vidi velik broj gledalaca.

Emitovanje sadržaja sa temama koje se bave zdravstvenom i drugim vrstama različitosti trebalo bi da bude integrisano u emisije koje su veoma popularne poput igranih serija i talent programa ili Dnevnika kao udarnog informativnog programa kako bi se povećala gledanost (hammocking). Dodatna mogućnosti koja bi bila dobra za dostupnost sadržaja o ZRO i medijsku vidljivost ZRO jeste i upotreba unakrsnog emitovanja (crossprogramming) tj. stvaranje tematske povezanosti tako da se npr. u Dnevniku emituje prilog o psihičkoj različitosti, nakon čega se emituje dokumentarni film o psihičkim različitostima u BiH ili nekoj drugoj zemlji. Posljednja vrsta emitovanja, koja bi mogla uticati na veću vidljivost ZRO na TV stanicama u Republici Srpskoj, pri tom polazeći od pretpostavke da se proizvodi zadovoljavajuća količina sadržaja o ZRO i Drugima, jeste tematizovanje (theming) gdje bi cjelodnevni program bio posvećen određenoj kategoriji zdravstvene različitosti npr. na dan bijelog štapa cjelokupni program bi sadržao veliki broj emisija o slabovidosti i sljepilu – dokumentarni program, filmovi, reportaže, intervju itd.

U slučaju TV stanica uvrštenih u uzorak, a na osnovu intervjuva provedenih s novinarima i urednicima, jasno je da se program o ZRO ne programira ni na jedan od navedenih načina. Ispitanici se uopšte nisu bavili pitanjima načina emitovanja programa o ZRO (u slučaju četiri TV stanice u uzorku riječ je najčešće o TV priložima unutar centralnih informativnih emisija), izuzev u jednom slučaju. Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa ATV-a, u jednom

²¹¹ Emisija „U fokusu“ na RTRS-u je jednim dijelom specijalizovana za ove teme, a emituje se radnim danima u 15.10 h. Ova emisija obrađuje mnogobrojne „društvene teme“ kao što su poljoprivreda, prava DIG osoba, razvoj i unapređenje lokalnih zajednica, kao i teme koje se direktno bave ZRO, npr. problem zapošljavanja slabovidih i slijepih osoba.

trenutku problematizuje raspored emitovanja priloga u centralnoj informativnoj emisiji. Njegovo opažanje jasno ukazuje na problem koji je direktno povezan s vrstom TV stanice. Pozicija priloga na početku Dnevnika je dobar izbor kako bi što veći dio gledalaca vidio prilog.

Imali smo primjer neki dan da smo se skoro lomili da krenemo s tim²¹², imali smo treći dan snimaka prepucavanja ko će doći na sastanak kod Dodika, i onda je bila ideja, šta misliš da kreneš s njima (ZRO), ali ovi ljudi ne traže ništa, ne svadaju se, samo su napravili šator. Onda smo ipak došli do toga da to bude treći prilog, da napravimo kontrast. To je odlična pozicija. Da nismo htjeli da pravimo kontrast, oni bi vjerovatno bili foršpan tri početak, jednoj dobroj poziciji 25 minute, što je najbolji trenutak za gledanost, jer su tu slikovite životne priče, tako da često od snage same poruke; Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa, ATV.

Kada je riječ o direktnom prenosu i živom realizovanju TV priloga o ZRO, niko od intervjuisanih nije problematizovao ovo pitanje. Razlog je prije svega to što se TV prilozima o ZRO rijetko ili gotovo nikada ne realizuju direktno jer se teme o ZRO ne smatraju događajima koji zaslužuju direktan prenos. Dodatni razlog je i činjenica da u većini slučajeva, kategorija zdravstvene različitosti otežava mogućnost direktnog prenosa npr. zaštita identiteta prilikom izvještavanja o takmičenju u košarci za djecu sa fizičkim različitostima. Dodatni problemi živog emitovanja je transport ZRO koji može biti značajno otežan ukoliko je osoba onesposobljena da se sama kreće do TV stanice, potom njeno smještanje u studio ukoliko TV stanica nema pristupnu rampu i lift, kao i ugao snimanja koji mora biti prilagođen ZRO tako da se zdravstvena različitost ne karikira ili ističe.

Naposljetku, emitovanje bi trebalo da bude prilagođeno svim zdravstvenim skupinama prije svega misleći na znakovni jezik ili titl, a koji bi omogućio osobama sa oštećenim sluhom da prate program kao i da svim gledaocima pošalje poruku o važnosti potpune inkluzije. Dodatni pomak bi se mogao napraviti kroz unapređenje prisutnosti ovih sadržaja kroz reprize ili postavljanje TV priloga na istaknuta mjesta na internet stranicama koje TV stranice koriste npr. ostavljanje videa na vrhu stranice ili na pozdravnom videu na YouTube kanalu. Na takav način bi se postigla veća saturacija, a time i povećala gledanost koja bi u kombinaciji sa visokokvalitetnim sadržajem pozitivno uticala na smanjenje stigme prema osobama sa zdravstvenim i drugim vrstama različitosti.

²¹² Prilog o ZRO.

5.1.6. Kontrola i evaluacija produkcije TV priloga o ZRO

Kontrola i evaluacija produkcije TV priloga je neophodan dio kontrole kvaliteta produkcije i uopšte programskih sadržaja. U slučaju programa o ZRO, kontrola i evaluacija su čak i više potrebne s obzirom na osjetljive teme. Procese kontrole i evaluacije podrazumijeva nekoliko aspekata: (1) interna kontrola i evaluacija – a) top menadžment prema nižim nivoima menadžmenta i produkciji²¹³ (analize na sastancima uredničkog kolegijuma i izvještaji) i uopšte programa; b) niži menadžment prema produkciji (sastanci i izvještaji); c) produkcija prema svim nivoima menadžmenta (pisma obraćanja); d) produkcija unutar same sebe (urednički kolegij); (2) eksterna kontrola i evaluacija – a) regulacijska tijela; b) novinarska udruženja; c) udruženja Drugih; d) publika. U slučaju četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj jasno je da ne postoje jasno definisane i razrađene sve metode kontrole i (samo)evaluacije.

Uglavnom priloge komentariše urednik sljedeći dan na jutarnjem sastanku. (da li se vrši procjena kvaliteta). To ne, na našim sastancima su novinari i urednici, ne komentarišemo između sebe. Da li onda menadžment između sebe na nekim svojim sastancima komentariše i ocjenjuje svoj rad, pretpostavljam da da, jer i njima trebaju te ocjene da se znaju orijentisati. Mi kao novinari nemamo, a urednici sigurno daju neku svoju ocjenu na sastanku sa menadžmentom; Jelena Grahovac, novinarka, ATV; Ne, mi imamo u suštini samo zapisnik sa jutarnjeg sastanka, to je ono što mi radimo, to je kratko i koncizno, kaže se dobar je bio dnevnik sinoć, primjedba, propust i tako dalje, naravno postoje zapisnici sa uređivačkog kolegija. Svi oni budu javni na oglasnoj tabli; Jasenko Todorović, urednik centralne informativne emisije, RTRS; Čini mi se da nismo nikad dobijali nekakve ankete, upitnike i tome slično; imaju oni testovi, ali u suštini to glavni i odgovorni urednik radi. Svake godine daju se ocjene, pretpostavljam da se to po Zakonu o radu mora raditi. Dakle evaluacija radnika postoji, svake godine čini mi se jednom. I mi to odmah u suštini potpišemo, da li odobravamo ili ne odobravamo, a ocjenjuje nas glavni i odgovorni urednik i mi to pregledamo, fino ok, ok potpišemo i to je to. (...) Ne u suštini jedine izvještaje pisane koje dostavljamo jesu ako se desi neki problem na terenu ili u poslu; Slaviša Bajić, novinar, ATV.

Dobra praksa uočena na TV stanicama iz uzorka jeste to što analizu najčešće ne obavlja samo urednik nego se u informativnim redakcijama praktikuje da produkovani program procjenjuju svi članovi koji učestvuju na realizaciji emisije. U slučaju top menadžmenta prema nižim nivoima menadžmenta i produkcije nije zabilježen niti u jednoj izjavi, što može ukazivati

²¹³ Pod produkcijom se ovdje misli na sve osobe koje nisu na menadžerskim pozicijama nego osobe koje učestvuju u svakodnevnoj produkciji sadržaja npr. novinari, snimatelji, montažeri itd.

na to da top menadžment nema direktnu komunikaciju sa nižim nivoima menadžmenta kad je riječ o procjeni rada, da ne stupa u direktnu komunikaciju sa subordiniranim zaposlenima koji učestvuju u produkciji. S druge strane to može ukazivati i na neinformiranost novinara da se ovo ipak događa ali posrednim putem preko srednjeg i nižeg menadžmenta. Ukoliko bi se uspostavila direktna veza moglo bi doći do povećanog obima posla, dok se posrednim komuniciranjem povećava komunikacijski šum što u konačnici može dovesti do pada kvaliteta programa zbog pada radnog morala. Pored ovih opasnosti, postoji i problem automatizma usljed smanjene moći koji je opisan u trećem svjedočanstvu. Hijerarhizovan pristup koji je čvrsto postavljen može imati posljedice po zadovoljstvo zaposlenih na nižim radnim mjestima. Uspostavljanje hijerarhije i drugih vidova moći kao što je novac, izvještaji i proces evaluacije može biti ugrožen. S tim u vezi neophodno je postaviti temelje bazirane na ocjenjivanju poslije uključivanja svih strana. Na takav način se može dobiti izbalansiran uvid u stanje i izbjeći problemi poput nepovjerenja, nelojalnosti ili opstrukcije.

To nam je redovno, da tako kažem redovna evaluacija šestomjesečna. Obrasci šefova sektora evaluacija rada i to utiče prvenstveno u cilju stimulanja, nagrađivanja i nekim ocjenama ljudi koji rade, a moramo priznati i zbog veoma rigoroznih pravila. Želimo dati neki akcenat; to utiče na platni razred da ima nekog osnova, tako da je to prvenstveno stav; Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa, ATV; Što se tiče samog menadžmenta, ako se pitanje odnosi na to da li novinari mogu da utiču na kreiranje politike i na izbor glavnog menadžera, otprilike to je nekakav proces u korelaciji gdje naravno i novinari, koji izlaze na teren i koji se svakodnevno bar kad je politika u pitanju sreću sa tim informacijama i ljudima koji kreiraju naš politički milje, oni isto tako svojim informacijama mogu da utiču na politiku kuće; Željko Raljić, urednik dopisništva, BN TV.

Kontrola i evaluacija top menadžmenta od strane subordiniranih radnika je teorijski moguć. O tome govori i izjava Željka Raljića (BN TV), međutim njihov uticaj nije direktan. Ova vrsta uticaja je definisana u odnosu na finalni produkt tj. medijski sadržaj ili neposredni rad medijskih radnika na terenu. Takva vrsta uticaja je prolongirana i nije dobro rješenje, jer do njega dolazi nakon što se dogodi određen problem. Drugim riječima potrebno je definisati reciprocitetni odnos svih nivoa menadžmenta između sebe i između svih radnika na TV stanici.

Kada je riječ o eksternim vidovima monitoringa i evaluacije, anketirani novinari i urednici su se prvenstveno fokusirali na analizu stavova i mišljenja publike. Ipak, potrebno je naglasiti koja eksterna tijela i na koji način mogu vršiti monitoring i evaluaciju produkcije i TV priloga o ZRO. U BiH postoji jedno regulaciono tijelo kad je riječ o elektronskim medijima –

Regulatorna agencija za komunikacije (RAK). U njihovoj nadležnosti je monitoring i evaluacija cjelokupnog programa tradicionalnih elektronskih medija (radio i televizija), uključujući i sadržaje o ZRO. Međutim, RAK najčešće reaguje tek ako dobije prigovor na neki sadržaj od zvaničnih institucija, nevladinih organizacija, udruženja ZRO ili pojedinaca. Novinarska udruženja takođe vrše monitoring i evaluaciju, ali najčešće štite svoje kolege, a rijetko iznose stav kad je riječ o kvalitetu rada medija. Treće tijelo koje učestvuje u nadgledanju rada i kvaliteta medijskog sadržaja o ZRO su udruženja ZRO. Na osnovu izjava korisnika tri udruženja ZRO uključenih u uzorak ustanovljeno je da njihove reakcije i analize ostaju u krugu samih udruženja te da rijetko zvanično reaguju.

Posljednji vid eksternog monitoringa (publika) nekoliko je puta naglašen s tim da postoje dvije podvrste – kvantitativni (najčešće depersonalizovani) i kvalitativni (najčešće personalizovani). U prvom slučaju riječ je o šerovima tj. učešću u gledanosti u određenom vremenskom okviru. Kao što su i novinari u izjavama naglasili, uticaj „brojeva“ je velik i on najčešće određuje dalji smjer razvoja odnosno djelovanja top menadžmenta. Problem ove vrste evaluacije kvaliteta programa i monitoringa je u tome što nije zasnovan na metodološkim parametrima koji važe za sva postojeća istraživanja. Pored toga, orijentisanjem isključivo na zbirne brojeve nestaje nijansiranje i dubinski uvid u kvalitet programa, tako da se dalje odluke menadžmenta baziraju na broju pristupa, a ne na pronalasku razloga zašto je to učinjeno i na koji način publika dekodira poruke u datom programu. Upravo zato je mnogo veća vrijednost (kad se govori o nekomercijalnim aspektima) kvalitativnog pristupa.

... najbolja ti je ocjena sa jedne strane da si svjestan da nešto što je kvalitetno nema dobru prođu, nekad si svjestan da ti je program dao ili nije dao rezultat, tu su ti procjene gledanosti neumoljivi, da se marketing najčešće ravna po tome, ti možeš biti prezadovoljan, ali ako nije imalo reper na gledanosti, džaba. Sve se računa procentom, da li ćeš naplatiti u tom fokusu koliko si imao gledanost, bez obzira da li si bio ekskluzivan; Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa, ATV; Što se mene tiče, meni je nekako naj kad dobijem povratnu informaciju od gledaoca, da li je on primijetio taj prilog, kako je na njega ostavio utisak, nekako to je najbolja ocjena rada po meni; Ivana Ljubičić, novinarka, ELTA TV; Ne gledanost, iako je gledanost odlična, nego povratna informacija gledalaca sa kojima komuniciramo, jer je to emisija u kojima posljednjih petnaest minuta imamo otvorene telefone, ljudi nas zovu i ne samo na tu temu nego i predlažu nove teme, i to govori da mi poštujemo gledaoce, a oni poštuju nas i da to što mi radimo ima smisla; Tatjana Mizdrak, urednica emisije „U fokusu“, RTRS.

U navedenim iskustvima nisu detektovani svi vidovi monitoringa i evaluacije programa o ZRO. Sve četiri TV stanice iz uzorka prije svega su orijentisane na internu evaluaciju i monitoring unutar same produkcije (urednički kolegij) te izvještaje urednika za srednji i top menadžment. U slučaju komercijalnih medija, izuzetno je važna uloga publike. Tako su novinari i urednici s tri vodeće komercijalne TV stanice u RS istakli da je ocjena publike veoma značajan parametar za ocjenu kvaliteta programa reakcija publike. Posljedica tog stava je veliki rizik da izvještavanje o ZRO bude senzacionalističko i patetično i time održi stigmu prema ZRO. S obzirom na to, ispitivanje mišljenja publike o programskom sadržaju o ZRO mora da se zasniva na većem broju varijabli, kao što se i publici mora omogućiti da kontinuirano nadgleda i ocjenjuje izvještavanje o ZRO.

Struktura opšteg monitoringa i evaluacije izvještavanja o ZRO mora uključivati svaki od navedenih vidova monitoringa i evaluacije, i ne treba biti usmjeren isključivo na procjenu finansijske opravdanosti realizacije i rada, nego na procjenu efikasnosti rada, procesa proizvodnje te u konačnici kvaliteta proizvoda. I sama udruženja ZRO treba da budu mnogo više edukovana o reprezentaciji ZRO u informativnom programu kako bi bila kompetentna da uspješno učestvuju u evaluaciji i monitoringu rada TV stanica. Svi ovi vidovi mogu pomoći da se taj cilj ostvari i da se na takav način stvore specijalizovani vidovi za izvještavanje o zdravstveno različitim osobama i osobama s drugim vrstama različitosti te obezbijedi menadžment totalnog kvaliteta.

5.2. Zaključak

Istraživanje o uticaju specifičnosti zdravstvenih razlika na faze produkcije informativnih televizijski sadržaja o ZRO rađeno je putem dubinskih intervju sa novinarima i urednicima na četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj – ATV, ELTA TV i BN TV (komercijalne TV stanice) i RTRS (dio javnog sistema u BiH). Kroz analizu odgovora novinara i urednika ovih TV stanica nastojala se identifikovati i analizirati praksa sve četiri TV stanice u svim fazama produkcije TV priloga o ZRO. Rezultati su bili očekivani tj. novinari i urednici su pokazali određen stepen senzibilnosti prema ZRO, ali je nizak stepen znanja o specifičnostima svake kategorije zdravstvene različitosti kao i nizak stepen fleksibilnosti kad je riječ o produkciji informativnog sadržaja o ZRO uzrok mnogobrojnih problema u svakodnevnoj produkciji programa o ZRO. S obzirom na različite tipove i modele TV stanica u uzorku te njihove različite programske orijentacije i koncepcije, način produkcije informativnog TV programa o ZRO kod svake od TV stanica uslovio je razlike u načinu medijske reprezentacije DIG.

Planiranje produkcije TV programa o ZRO je pod uticajem mnogobrojnih faktora, a u istraživanju su obuhvaćeni: uticaj vlasnika i top menadžmenta, uticaj srednjeg nivoa

menadžmenta, uticaj novinara i uticaj spoljnih faktora (ZRO i stručnjaci poput psihologa ili defektologa). U slučaju uticaja vlasnika i top menadžmenta na planiranje produkcije ustanovljeno je da je izražen indirektni uticaj time što se novinari kao predlagači tema samoregulišu pri formiranju teme o ZRO i predlaganju na sastancima uredničkog kolegijuma ili lično uredniku tako što uvijek u obzir uzimaju programsku politiku koja u slučaju komercijalnih TV stanica u uzroku pretenduje da se teme o ZRO primarno orijentišu na „nepravde“ i portretisanje ZRO kao *žrtava*. Izuzetak je bila ELTA TV gdje se izbor tema o ZRO primarno zasniva na prikazivanju pozitivnih primjera ZRO iako se time povećava rizik od reprezentacije ZRO kroz okvir *heroja*. Uticaj srednjeg nivoa menadžmenta u planiranju produkcije o ZRO se u slučajevima sve četiri TV stanice svodi na urednikova predubjeđenja o ZRO u kombinaciji sa programskom i uredničkom politikom emisije. Drugim riječima, ukoliko urednik ima negativan stav prema određenoj ZRO, tema će biti odbačena ili obrađena iz negativnog ugla. Pored toga, urednici često zauzimaju poziciju autokratskog vođe što u slučaju planiranja priloga o ZRO smanjuje mogućnosti za kompleksnijim izvještavanjem. Dodatni problem uzrokovan uticajem srednjeg nivoa menadžmenta na planiranje produkcije TV programa o ZRO je potenciranje urednika sve četiri televizije na aktuelnosti čime se: (1) teme o ZRO često odbacuju kao neaktuelne i (2) teme o ZRO se najčešće planiraju za međunarodne dane obilježavanja neke zdravstvene različitosti. Na ovaj način se značajno smanjuje vidljivost ZRO u informativnom programu sve četiri televizije te se o njima izvještava uvijek u istom kontekstu i na isti način. Posljednji uočen problem je činjenica da urednici na sve četiri TV stanice u uzorku smatraju da je njihova moralna i društvena obaveza da se bave temama o ZRO, ali su odgovorima zanemarivali način na koji se te teme produciraju i kakav je kvalitet produciranog programa o ZRO.

Pitanje planiranja produkcije TV priloga o ZRO uslovljeno je i spoljnim faktorima i to prije svega ZRO. S obzirom na nizak stepen medijske pismenosti ZRO, slabog kontakta između novinara i ZRO te opšteg nepovjerenja ZRO prema novinarima i medijskim organizacijama, jasno je da ZRO često smanjuju ili u potpunosti eliminišu mogućnost planiranja produkcije priloga, emisija ili programa posvećenih temama zdravstvene različitosti. Drugi spoljni faktor koji može imati direktan uticaj su stručnjaci, međutim u intervjuima sa novinarima i urednicima niko ih nije spomenuo kao faktor koji može uticati na proces planiranja produkcije, naročito kod planiranja teme. Nedostatak stručnjaka u planiranju produkcije TV programa o ZRO je zabrinjavajuće jer se time direktno dovodi u rizik sam kvalitet priloga kao i kvalitet interakcije ZRO npr. tako što će ZRO odbiti saradnju ili će doći do sukoba između novinara i ZRO. Novinari četiri TV stanice u RS uključene u uzorak su se jasno izjasnili da im je primarna motivacija i plan prilikom planiranja produkcije priloga o ZRO da ZRO predstave kao *žrtve*

kako bi tako mobilisali javnost da pomogne ili kao *heroje* kako bi bili inspiracija publici. Izbor ovakvih tema najčešće ne uključuje učešće većeg broja aktera čime se planiranje produkcije kao i sama realizacija pojednostavljuje, ali se u isto vrijeme značajno gubi na kompleksnosti priloga. Isto tako, novinari su jednako kao i urednici često pod uticajem svojih stavova čime se dovodi u pitanje ugao posmatranja ZRO i načina na koji se o njima izvještava.

Priprema produkcije TV priloga o ZRO u slučaju četiri vodeće TV stanice u RS su identične kao i u slučaju bilo kojih drugih tema. Ova praksa je loša jer se istim tretmanom pripreme produkcije TV programa o ZRO kao i drugog programa (npr. ekonomija) stvaraju mnogobrojni rizici. Iako intervjuisani urednici i novinari vide razliku u pripremi produkcije programa o ZRO kad je riječ o transportu, oni u isto vrijeme zanemaruju pitanja obezbjeđivanja aktera, ugovaranja gostovanja i termine intervjuisanja koji će biti u skladu sa specifičnostima zdravstvene različitosti. Dodatni problem većine TV stanica u uzroku je i nepostojanje specijalizacije novinara za teme o DIG čime se u rizik dovodi i sama priprema kao i realizacija produkcije televizijskog programa o ZRO. Ovaj problem se prije svega ogleda u slabijoj pripremi produkcije gdje se zanemaruje mišljenje ZRO i stručnjaka kao i veću ovisnost novinara o čestim intervencijama urednika tokom svih faza produkcije, a najviše tokom realizacije.

Treća faza u produkciji je realizacija koja može da se izvrši snimanjem, emitovanjem uživo ili kombinovano. U slučaju četiri TV stanice uključene u uzorak, realizacija gotovo uvijek podrazumijeva snimanje uz rijetke primjere gostovanja ZRO u toku emitovanja emisija koje nisu specijalizovane za pitanja o ZRO. Intervjuisani medijski radnici nisu smatrali da postoji razlika u realizaciji TV priloga o ZRO u zavisnosti od kategorije zdravstvene različitosti. Međutim, novinar mora biti svjestan zdravstvenih razlika i specifičnosti koje one nose tako da ukoliko se, na primjer, radi o osobama sa intelektualnim različitostima, novinar mora biti svjestan toga da će većinu razgovora voditi sa roditeljima ili starateljima, a ne sa osobom koja je zdravstveno različita što znači da će kompleksnost organizacije realizacije TV priloga biti veća. Isto tako snimatelji će morati da se prilagode starosnom dobu osobe, a organizator produkcije će morati da omogući snimanje na mjestu gdje se ZRO osjeća opušteno i bezbjedno. Dodatni primjer je moguće naći prilikom izvještavanja o psihičkim različitostima prilikom kojeg osoba s psihičkim različitostima najčešće nije sigurna da li želi da učestvuje u realizaciji TV priloga kao izvor, zbog čega joj treba dati vremena da donese odluku kako za vrijeme pripreme priloga tako i prilikom samog snimanja, čega je svjesna većina intervjuisanih novinara.

Zdravstvena različitost mora da određuje proces produkcije kako bi bila inkluzivna, a ne da, kao što je stav većine intervjuisanih medijskih radnika, ZRO bude samo personifikacija

određene kategorije zdravstvene različitosti. Pored ovog, jedan od glavnih nedostataka produkcije TV priloga o ZRO na vodećim TV stanicama u Republici Srpskoj jeste to što novinari i urednici ne izvještavaju o ZRO koristeći angažovani pristup u izvještavanju, a razlog tome je nedovoljno poznavanje angažovanog novinarstva. Tako novinari često smatraju da je poziv na materijalnu pomoć određenoj ZRO cilj angažovanog novinarstva, iako je nekolicina intervjuisanih medijskih radnika bilo i drugačijeg stava smatrajući da je prilikom izvještavanja o ZRO neophodno pronalaziti uzroke i nuditi potencijalna rješenja.

U intervjuima se pokazalo da novinari i urednici ne prepoznaju potrebu za postojanjem savjetodavne grupe, bilo u okviru TV stanice ili kao eksternog savjetodavnog tijela. Savjetodavna grupa bi trebalo da bude sastavljena od medijskih stručnjaka koji rade na TV stanici i spoljnjih saradnika (stručnjaci i predstavnici DIG). Uloga ove grupe bi bila da tim koji će raditi na produkciji TV priloga o ZRO dobije sve potrebne savjete kako bi temu obradio na način koji će biti fer, neuvredljiv, oslobođen stigme i stereotipa te angažovan na način da utiče na promjenu svijesti institucija i građana o ZRO. S druge strane, većina ispitanih smatra da je prilikom realizacije TV priloga o ZRO neophodno stupiti u kontakt sa udruženjima koja okupljaju ZRO kao i ZRO koji nastupaju samostalno. Oni moraju biti spremni na saradnju sa medijima i obučeni za nju, te razumjeti sve elemente produkcije informativnog TV sadržaja kako bi što kvalitetnije mogli da savjetuju i pomognu produkcijskom timu. Intervjuisani medijski radnici takođe uočavaju problem komunikacije između ZRO i njihovih staratelja sa stručnom javnosti (prije svega psihijatrima, psiholozima, socijalnim radnicima i drugim), čime se otežava proces produkcije TV priloga.

U produkciji ZRO bitno je za sagovornike imati stručnjake koji imaju opšte pozitivno stajalište o ZRO, naročito o ZRO s psihičkim različitostima, a to je u slučaju BiH upitno, što dokazuje i istraživanje Instituta za javno zdravstvo Republike Srpske i Federacije BiH gdje je ustanovljeno da većina medicinskih radnika stigmatizuju osobe sa psihičkim različitostima. Pored toga, novinari i urednici koji su bili uključeni u istraživanje nisu prepoznali važnost izbora stručnog sagovornika koji zastupa savremena shvatanja o zdravstvenim različitostima i uopšteno ima pozitivan stav prema ZRO. Ovo je i jedna od zajedničkih crta prilikom produkcije informativnog sadržaja o bilo kojoj zdravstvenoj različitosti, jer jedan od glavnih ciljeva svakog priloga o ZRO uvijek mora biti destigmatizacija Drugih i njihov povratak u zajednicu. Potreba za velikim brojem izvora kako bi kontekst bio što potpuniji i time se smanjio prostor za stereotipizaciju i jačanje okvira, stavlja veće zahtjeve pred produkciju. Iz svega navedenog jasno je kako pred produkcijom sadržaja o ZRO, kad je riječ o TV stanicama u RS, stoje određeni veći izazovi koji zahtijevaju od medijskih radnika da koriste elemente angažovanog novinarstva, a od urednika da podrže kontinuiranu produkciju TV priloga o ZRO, što

podrazumijeva kako veću informisanost o problemima ZRO tako i povećanu senzitivnost prema ZRO.

Finalizacija produkcije TV priloga o ZRO u slučaju svih intervjuisanih novinara i urednika ne podrazumijeva konsultacije i aktivno učešće ZRO ili nekog stručnjaka koji bi mogli da skrenu pažnju novinarima o načinu na koji se reprezentuje ZRO i kako se izvještava o temi povezanom sa zdravstvenom različitošću. Pored ovog problema koji može značajno uticati na kvalitet TV priloga, problemi su i odvoz gosta koji je ZRO te priprema najave za gotovi snimak koja najčešće podrazumijeva ili uvod u priču poput uvoda u bajku – *U kući Mitrovića ovih dana nemaju čim da se ogriju, jer je Mile Danilović glava porodice i jedini koji je imao primanja, preko noći postao invalid*; ili isticanje makro nivoa pri tom stavljajući ZRO u inferioran položaj – *Stopa samoubistva u Republici Srpskoj je u blagom porastu u poređenju sa prošlom godinom. Razlozi za to su siromaštvo, problem zapošljavanja i drugi. Ovi razlozi su najčešće bili okidač da građani Doboja dignu ruku na sebe*²¹⁴.

Emitovanje programa o ZRO je u slučaju TV priloga najčešće integrisano u centralne informativne programe ili u popodnevnim dnevno-političkim emisijama. Programiranje u slučaju četiri TV stanice ne podrazumijeva upotrebu usađivanja (hammocking), unakrsnog emitovanja (crossprogramming) ili tematizovanja (theming) što smanjuje vidljivost ZRO te ne dozvoljava mogućnost predstavljanja ZRO kroz različite formate i tipove emisija. Potvrda ove tvrdnje je činjenica da je samo jedan intervjuisani urednik (ELTA) spomenuo opciju unakrsnog emitovanja. Pored toga, niko od intervjuisanih nije spomenuo opciju direktnog prenosa i živog realizovanja TV priloga o ZRO. Razlog je prije svega to što se TV prilozima o ZRO ne smatraju događajima koji zaslužuju direktan prenos kao i činjenica da gotovo sve TV stanice u uzorku nemaju arhitektonske predispozicije da ZRO koja ima poteškoće u kretanju uđe u zgradu i studio.

Kontrola i evaluacija produkcije TV priloga o ZRO na sve četiri stanice se isključivo odnosi na urednikovu kontrolu realizacije te usmenu evaluaciju na sastancima uredničkog kolegijuma. Smanjeni kapaciteti kontrole rada i evaluacije rada i kvaliteta priloga o ZRO dodatno onemogućavaju TV stanice da unaprijede način izvještavanja o ZRO i njihovu reprezentaciju. Najčešći način evaluacije podrazumijeva odziv publike putem broja pregleda na zvaničnim internet stranicama TV stanica te učešću u gledanosti koji u slučaju BiH nisu pouzdani. Veliki nedostatak sve četiri TV stanice je nepostojanje sistema evaluacije koji bi u obzir uzeo specifičnosti produkcije TV priloga o ZRO kao i načina na koji su prilozima oblikovani.

Na osnovu dobijenih odgovora urednika i novinara te njihove analize, jasno je da četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj ne prepoznaju potrebu za specijalizacijom produkcije

²¹⁴ Navedeni primjeri najava nisu iz uzorka nego ih je osmislio autor doktorske disertacije.

informativnih televizijskih sadržaja o ZRO čime se smanjuju predispozicije za snižavanje stigme o ZRO u medijskom prostoru.

6. STIGMATIZACIJA I UOKVIRAVANJE U TV IZVJEŠTAVANJU O DRUGIMA

Stereotipi i okviri su najčešći uzroci stigme i stigmatizacije. Stereotipi koje medijski radnici i osobe sa zdravstvenim i drugim vrstama različitosti imaju jedni o drugima održavaju *status quo* u načinu na koje društvo percipira osobe sa različitostima. Drugim riječima, stereotipi su u ovom slučaju dualnog karaktera jer su zastupljeni i kod medijskih radnika prema ZRO kao i kod ZRO prema medijskim radnicima. Upravo zato je važno razumjeti načine na koje obje strane razmišljaju o drugima, kao i proces produkcije i način televizijskog izvještavanja o ovim pitanjima i problemima. Izvještavanje o različitosti, način produkcije priloga i emisija o različitosti te odnos menadžmenta prema izvještavanju o Drugima obično se temelje na stereotipima i ličnim svjetonazorima koji svoj osnov imaju u vaspitanju, obrazovanju i uopšte kulturi u kojoj medijski radnici rade i žive. S obzirom na to da je stigmatizacija Drugih zasnovana na stereotipima, koji su zapravo zablude prihvaćene kao činjenice, medijski radnici bi prvo trebalo da pođu od dekonstrukcije svojih vrijednosnih sistema i stavova, kao i da reorganizuju i prošire svoja znanja o Drugima te da to znanje prenesu na publiku angažovanim izvještavanjem o osobama sa zdravstvenim i bilo kojim drugim vrstama različitosti. Pored novinara, kao primarnih autora TV priloga, neophodna je promjena svijesti i kod uredništva i menadžmenta kako bi teme o ZRO postale češće i kvalitetnije. U isto vrijeme, i Drugi bi trebalo da razbijaju svoje stereotipe o medijskim radnicima, u ovom slučaju najviše prema novinarima, te da unaprijede svoje znanje o načinu rada masovnih medija te procesu produkcije priloga i emisija kako bi u budućnosti mogli biti predstavljeni javnosti na kvalitetan način. Trenutno stanje u Republici Srpskoj ukazuje na nedovoljno poznavanje prava i karakteristika onih drugih i saradnju zasnovanu na oprezu i stereotipima.

O ovom i drugim problemima svjedoče izjave novinara, urednika i osoba sa zdravstvenim različitostima provedenim u oktobru i novembru 2015. godine. Za potrebe ovog istraživanja intervjuisani su novinari i urednici četiri televizijske stanice u Republici Srpskoj (RTRS, ATV, ELTA i BN) primjenjujući strukturisani dubinski intervju kako bi se prikupili neophodni podaci²¹⁵. Pored medijskih radnika, ispitani su i predstavnici ZRO i to po jedna skupina za svaku od tri kategorije zdravstvene različitosti. Prikupljanje podataka je izvršeno tehnikom strukturisane fokus grupe kroz pitanja koja su objedinjena u sljedeće cjeline: (a) Poznavanja problema stigme osoba sa različitostima; (b) Poznavanja problema autostigme osoba sa različitostima; (c) Poznavanje problema reprezentacije zdravstvenih različitosti u medijima. U uzorku su učestvovali ZRO iz sljedećih udruženja: „Zajedno“ (osobe sa psihičkim različitostima; 9 učesnika), „Djeca svjetlosti“ (roditelji djece sa intelektualnim i društveno interakcijskim različitostima; 6 učesnika – 5 majki i 1 otac) i „Udas“ (osobe sa fizičkim

²¹⁵ Detaljnije o strukturiranom dubinskom intervjuu pročitati u uvodu 5. poglavlja.

različitostima, 5 učesnika, 3 muškarca (RVI) i 2 žene). Glavni cilj ovog dijela istraživanja bio je da se definiše i analizira trenutno stanje u percepciji medijskih radnika (prvenstveno novinara kao primarnih autora TV priloga i urednika) o ZRO i uopšte zdravstvenoj različitosti, samoevaluaciju svog rada u izvještavanju o ZRO kao i percepciju ZRO o novinarima i sebi samima putem TV izvještavanja na vodećim TV stanicama u Republici Srpskoj.

6.1. Analiza stavova medijskih radnika o zdravstvenim različitostima

6.1.1. Stavovi medijskih radnika o uticajima razumijevanja stigme i autostigme na stereotipno predstavljanje ZRO u medijima

Simplifikacija stvarnosti je jedan od procesa putem kojeg pojedinac nastoji izuzetno komplikovanu stvarnost klasifikovati i pojednostaviti. Kroz simplifikaciju se poistovjećuju pojmovi, pojave, događaji i osobe (uključujući tu i ZRO) na način koji bi omogućio sveobuhvatnije i brže razumijevanje stvarnosti. O tome su pisali Šiapa (Schiappa, 2008), Dej (Day, 2004) i Vacić (2004), a u kontekstu medijskog izvještavanja to bi značilo da novinari i urednici igraju presudnu ulogu u načinu kako će oni, a potom i publika, odrediti različite aktere iz stvarnosti, uključujući tu i zdravstveno različite osobe. Novinari i urednici su ti koji imaju moć da oblikuju i tumače stvarnost kroz medijske tekstove čime oni imaju moć da konstruišu sliku o ZRO prema svojim predubjeđenjima (Cross, 1999) time utičući na njihove živote. Upravo zato je neophodno da se istraže stavovi medijskih radnika na četiri TV stanice u Republici Srpskoj.

a) Kako medijski radnici razumiju pojam stigme i autostigme

Razumijevanje pojma stigme je bitno iz dva razloga: prvi jer se na taj način lakše prepoznaju diskriminatorni modeli percepcije Drugih i drugi jer se razvija samosvijest o diskriminatornoj kategorizaciji i shvatanju Drugih te ličnoj ulozi u procesu stigmatizacije. Drugim riječima, shvatiti šta je stigma i na koje načine se ona vezuje za Druge znači i lakše prepoznavati lične stavove i ponašanja koja su diskriminatorna. U slučaju uzorka koji je uključivao novinare i urednike četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj, jasna predstava o pojmu stigme je bila rijetka. Razlog za to može prije svega da se traži u slaboj edukaciji novinara o različitostima, što se pokazalo kao tačno u dijelu intervjua koji se odnosio na njihovo poznavanje etičkih pravila prilikom izvještavanja o Drugima. Dodatni razlog slabe informisanosti novinara i urednika o pitanju stigme moguće je tražiti i u nepostojanju i slabom interesovanju novinara koji bi se specijalizovali za izvještavanje o Drugima, kao i rijetke interakcije sa Drugima u privatnom životu. Kako bi se dokazale ove tvrdnje u upitniku je definisana serija pitanja o

stigma i autostigma ZRO i njihovog uticaja na život ZRO. Prvo pitanje koje je upućeno novinarima u vezi sa stigmom je glasilo *Kako biste definisali stigmom*.

Na osnovu prikupljenih odgovora jasno je da se stigma prema ZRO dominantno shvata kao nešto misteriozno, nedovoljno razjašnjeno i nerazumljivo. Ovo se pokazalo u tri primarna skupa odgovora, tj. načina na koje novinari i urednici tumače stigmom. Prvi skup čine iskazi koji mistifikuju stigmom predočavajući je kao nešto neuhvatljivo, a pritom u jednu ruku odražavaju stepen poznavanja ne samo pojma stigme nego i cjelokupnog procesa stigmatizacije. Svaki od ovih odgovora nedovoljno precizno objašnjava stigmom, a pritom se najčešće koristi pojmovna relativizacija tako što se stigma metaforično predočava kao neuhvatljiva apstrakcija.

Stigma je bolest zdravih ljudi. Stigma je bolest svih nas. Stigma može, nažalost, da bude pogubna. Mi stigmatiziramo i sami sebe kada stigmatiziramo one druge; Tatjana Mizdrak, urednica, RTRS; *Stigma je jedna zabluda o nekom problemu o osobi koja je drugačija od vas;* Zorica Petković, novinarka, ATV; *Negativno obilježavanje osobe zbog različitosti;* Slađana Kovačević-Đurić, novinarka, RTRS.

Relativizacijom pojma suštinski se relativizuje proces stigmatizacije tako da bi se moglo pretpostaviti da novinari i urednici nisu u potpunosti sigurni kako se stigmatizacija ostvaruje niti znaju da li su u potpunosti sigurni da li oni ikad u kreiranju medijskih sadržaja stigmatizuju. Drugim riječima, novinari zbog nedovoljnog poznavanja procesa stigmatizacije nisu sigurni da li oni stigmatizuju osobe sa zdravstvenim različitostima prilikom izvještavanja o njima što direktno povećava sumnju da ih oni često stereotipno prikazuju, a time i održavaju stigmom što je dokazano kvalitativnom i kvantitativnom analizom TV priloga na četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj.

Pored ovih odgovora, identifikovani su i odgovori koji pokazuju da medijski radnici često doslovno tumače stigmom kao neki znak kojim su osobe sa nekim oblikom različitosti obilježene.

Obilježje, to je jednostavno obilježje, pečat, nešto što te prati u životu; Marina Mišić, novinarka, ATV.

Ovakvim stavom se pojam stigme pojednostavljuje, posmatra se kao nešto što je definisano kroz samu osobu, a pritom se zanemaruje druga strana u cjelokupnom procesu – „normalni“²¹⁶.

²¹⁶ Izbor za korištenje pojma normalni je isključivo donesen za potrebe lakšeg razumijevanje teksta upotrebom postojećih diskurzivnih odrednica.

To je neka vrsta biljega, odnosno nekog negativnog stava ili društvenih zajednica ili društva kompletnog prema nekim društvenim kategorijama; Dejan Rakita, urednik, ELTA.

U tom slučaju se uloga „normalnih“ potiskuje u drugi plan, koja je od suštinske važnosti kako bi stigma prema ZRO uopšte mogla da se ispoljava u društvenim zajednicama, a time indirektno i odgovornost medijskog radnika kao „normalnog“ u procesu izvještavanja koje može da bude stigmatizacijsko.

Za razliku od prva dva skupa odgovora, treći skup dobijenih odgovora pažnju usmjerava na one koji vrše stigmatizaciju tj. „normalne“ što je proces kojeg je identifikovao i Goffman (Goffman, 2009) utvrđujući da društvenu dinamiku uveliko određuju i mediji.

Naše zatvoreno viđenje nečeg drugačijeg; Jelena Grahovac, novinarka, ATV/; *To je po meni potpuno veliki društveni problem potpuno pogrešnog doživljaja njihovih²¹⁷ problema i potreba kako bi oni bili prihvaćeni u društvu;* Milan Kovač, novinar, BN.

Ovaj pristup u definisanju stigme je najprihvatljiviji zato što uključuje visok stepen svijesti te uključuje razumijevanje stigme ne kao epizodičnog tj. izolovanog ispoljavanja nezadovoljstva prema različitom²¹⁸ nego kao stalni proces u kojem „normalni“ odbacuju i degradiraju „druge“ kao osobe koje su po nekom parametru različite (*Znači izopštiti ga iz društva;* Željko Raljić, urednik dopisništva, BN).

Dobijeni odgovori jasno daju do znanja da određen broj medijskih radnika posmatra pitanje stigme kroz perspektivu građanina što je od velike važnosti kako bi se postavili temelji za angažovani pristup u izvještavanju o ZRO. Ukoliko novinar prvo polazi od sebe kao građanina, on ima početni kapacitet da izvještava o događajima i osobama, što bi u ovom slučaju značilo da introspektivni pogled na problem stigme ZRO novinarima pruža priliku da osvijesti svoje stigmatizirajući stavove što na kraju može rezultirati i programskim sadržajem u kojem novinar opisuje metamorfozu stereotipa koje je on/a ima prema ZRO informišući javnost o životima i potrebama ZRO.

Kad je riječ o autostigmi tj. stigmi koju ZRO imaju prema samima sebi, poznavanje ovog pojma kod novinara i urednika bilo je još manje prisutno, prije svega zato što nije postojalo poznavanje pojma stigma. Određeni broj ispitanika donekle je znao da objasni prvi pojam, ali ne i drugi. U uzorku je veoma malen broj ispitanih ponudio odgovor na pitanje „Šta je

²¹⁷ Novinar misli na ZRO.

²¹⁸ Ovo nezadovoljstvo se povremeno najčešće aktivira u ekstremnim slučajevima različitosti koja su u tom istorijskom trenutku društveno neprihvatljiva poput mnogobrojnih primjera koje iznose Žorž Minoa (2008) i Mišel Fuko (1980; 2009).

autostigma?“, ali u većini tih slučajeva odgovor je bio tačan. Ipak, zabilježen je jedan odgovor u kojem se izjednačava stigma i autostigma.

Naš odnos prema drugim ljudima, prema ljudima sa problemima, kako ćemo mi njih da shvatimo, kako ćemo da gledamo na njih ukoliko znamo ono sa čim se oni suočavaju; Nevena Stanković, novinarka, BN.

Izjednačavanjem ova dva pojma poništava se odgovornost i uloga *normalnih* prilikom izvještavanja o Drugima te se tako briše i uzročno posljedična veza između onih koji stigmatizuju (medijski radnici i „normalni“) i onih koji su stigmatizovani (Drugi poput ZRO).

Drugi odgovor ili stav koji je prisutan u tumačenju autostigme je njeno viđenje kao proces u kojem se osoba (neidentifikovana kao Drugi) suočava sa svojom različitosti kao bolešću ili problemom (Sartorius, 2005). Jedan od iznijetih stavova je:

Pretpostavljam da je to do osoba koje imaju tih problema, da li zdravstvenih, da li psihičkih; da sami prema sebi imaju taj neki negativan, i prema svom oboljenju i prema sebi, neki negativan odnos; Dejan Rakita, urednik, ELTA.

Ovdje se pri definisanju pojmova stigma i autostigma, ali i Drugih, koristi medikalizacijski diskurs – Drugi se odvajaju od „normalnih“ zbog njihove bolesti i pritom im se daju negativne konotacije.

Autostigma bi otprilike bilo kada neko od nas misli da je manje vrijedan zbog nekog svog zdravstvenog problema ili nedostatka i na neki način on se povlači i isključuje iz ostatka društva; Željko Raljić, urednik dopisništva, BN.

Izbjegavanje identifikacije Drugog moguće je protumačiti kao traženje društvene ispravnosti tj. davanja društveno prihvatljivih odgovora. U prvom odgovoru najveća vrijednost je u posljednjoj riječi – „odnos“, jer se sa njom autostigma definiše kao korelacijska veza između ZRO i njenog zdravstvenog stanja, kao da je zdravstveno stanje zasebni entitet, čak posebna osoba, sa kojom ZRO komunicira. Takvo viđenje zdravstvene razlike i autostigme kao relacije između ZRO i njenog zdravstvenog stanja je pogrešna jer je zdravstveno stanje svake osobe, uključujući i ZRO, integralni dio svake osobe tako da se ono ne smije posmatrati odvojeno od nje. Pored toga ne smije se zaboraviti ni činjenica da je autostigma, iako se projektuje sa pojedinca na samog sebe, zapravo društvena konstrukcija različitosti koja se prenosi u intimni svijet pojedinca. Nažalost, niti jedan novinar ili urednik ovo nije prepoznao.

Treću grupu odgovora na pitanja u vezi sa autostigmom čine odgovori koji autostigmu vide kao unutrašnji sistem vrijednosti Drugog.

Ono što ti sâm sebi nametneš neko breme da ga nosiš i da se boriš sa tim; Marina Mišić, novinarka, ATV.

Na ovaj način se Drugi ponovo odvaja od „normalnih“ jer se njegov unutrašnji psihički svijet i svjetonazor vide kao specifični za ovu populaciju, a pritom se izbjegava izjednačavanje sa istim potrebama koje imaju i „normalni“. Dodatni problem je što se u ovoj grupi odgovora polazi od pretpostavke da se autostigma stvara i razvija isključivo kod ZRO tj. da ona nije produkt stigme. Takvim viđenjem se odbacuje odgovornost društva te ZRO samu sebe dodatno stigmatizuje kao osobu koja je sama sebe isključila iz društva.

Posljednji stav koji je iznesen u odgovorima u vezi sa autostigmom se odlikuje visokim stepenom senzibilitnosti jer uključuje pokušaj izjednačavanja *njih* i nas. Ovo se postiže korištenjem prvog lica jednine i množine ili generalizacijom kroz treće lice jednine, pri čemu je jasno da intervjuisani ne isključuju Druge kao zasebnu grupu populacije u onom smislu da oni ne dijele iste svjetonazore, nisu pod istim uticajem društvenih okvira i nemaju isti unutrašnji psihički i emotivni život, već ih dovode u istu ravan sa sobom. Rijetko je koji novinar i urednik prepoznao spoljnje faktore, prije svega lokalnu zajednicu i kulturu, kao presudne u autostigmi.

Pa kad sâm sebe ne prihvataš; ne prihvataš svoja ograničenja, a ni svoje kapacitete. Nisi upoznao sebe i to što znaš i umiješ da pokažeš drugima i iz tog straha blokiraš i dobro i loše iz sebe. Izdvajaš se iz grupe, ostaje stigma na tebi; Ljiljana Preradović, novinarka, RTRS; *To je nešto verovatno gde vi sami sebe blokirate na putu do nečega. Kažete ja to ne mogu, već apriori, ne mogu ja to, nisam ja za to, već ste sami verzirani da nećete uspeti;* Zorica Petković, novinarka, ATV; *Autostigma je nešto što čovjek sam sebi nametne. Tu nema pomoći. Ako je dijagnoza ili umišljena opšta stvar. Čovjek postaje sâm sebi bezvrijedan zato što su mu društvo i okolnosti nametnuli neka nova pravila. (...) Autostigma je vrlo zastupljena kod nas, obezvrjeđivanje samog sebe;* Vanja Furtula, urednica, RTRS.

Na osnovu analize stavova medijskih radnika o pitanjima stigme i autostigme prepoznato je šest ključnih polazišta. Posljednji skup stavova i razumijevanja ovih pojmova je verzija koja postavlja senzibilan i najbolji temelj za dalje propitivanje stigmatizacije i autostigmatizacije. Drugim riječima, stepen poznavanja pojma stigme prema Drugima i autostigme Drugih prema sebi samima kod novinara i urednika rezultuje kompleksnijom slikom o životima i društvenom položaju Drugih, čime se otvara prostor za znatno kvalitetnije izvještavanje o različitostima. Međutim, u dobijenim odgovorima su izolovana mišljenja na osnovu kojih se vidi da medijski radnici i dalje ne prepoznaju suštinu razumijevanja stigme i autostigme u zavisnosti od vrste zdravstvene različitosti. U prilog ovoj tvrdnji govore i odgovori na narednu grupu pitanja.

b) Tipovi stigmatizacije ZRO vezani za različite tipove zdravstvene različitosti

Razlike prilikom stigmatizacije su neminovne i one su rezultat stepena tolerancije i upoznatosti medijskih radnika sa problemima sa kojima se suočavaju osobe sa zdravstvenim i drugim vrstama različitosti. Stepem upoznatosti sa problemima Drugih trebalo bi da je direktno povezan sa stepenom tolerancije tj. visok stepen upoznatosti sa zdravstvenim i drugim različitostima povećava stepen tolerancije. U slučaju zdravstvenih različitosti, stigma prema osobama sa fizičkim različitostima u Republici Srpskoj i BiH je najniža jer je zbog skorašnjeg građanskog rata 90-tih, u kojem su mnogi građani postali ratni vojni invalidi sa različitim stepenima invaliditeta²¹⁹ uključujući i amputaciju udova, paraplegiju itd. tj. opšta populacija je navikla na osobe koje imaju različite stepene fizičkih različitosti. Kad je riječ o intelektualnim razlikama, a kako i elaboracija iznijeta u drugom poglavlju potvrđuje, stigma je nešto veća i usmjerena je uglavnom na zdravstvena stanja koja zapravo ne podrazumijevaju smanjene intelektualne kapacitete nego senzorne različitosti i različitosti u društvenoj interakciji (zdravstvena stanja iz spektra autizma itd.). Najveću stigmu trpe osobe sa psihičkim stanjima poput shizofrenije, bipolarnog poremećaja, depresije ili ovisnosti. Stigma je u slučaju ove ZRO kategorije ispoljena kao posljedica straha od agresije i nepredvidivosti, neznanja te tretiranja različitih psihičkih stanja kao prenosnih „bolesti“. S tim u vezi ispitanici su ponudili razne odgovore kad je riječ o razlikama u stigmatizaciji osoba sa zdravstvenim kategorijama a u zavisnosti od njihove vrste zdravstvene različitosti.

Najveći broj novinara i urednika se usaglasio da su osobe sa psihičkim različitostima najčešće i najteže stigmatizovane. Međutim u njihovim odgovorima na pitanje „Da li postoji razlika između stigme u odnosu na vrstu različitosti?“ nazire se visok stepen stigme. To se prije svega ogleda u načinu na koji se određuje psihička različitost kao bolest koja se mora liječiti i izliječiti kao poteškoću, poremećaj i uopšte stanje koje novinari i urednici prepoznaju kao najteže pa time i trpi najveću stigmu.

Mislim da je najteže možda psihičkim bolesnicima ljudima koji imaju problema sa mentalnim zdravljem. Mislim da u praksi govoreći, više iz života nego iz profesije, oni imaju najvećih problema; Jasenko Todorović, urednik, RTRS;
Mislim da osobe sa psihičkim problemima, da one najviše trpe stigmu; Marko Vejić, novinar, RTRS.

Medijalizacijom se u ovom slučaju ponavlja stigmatizacija, tumačeći psihičke različitosti kao izlječive zdravstvene disbalanse, čime se pred društvo, a naročito pred osobe koje imaju različita psihička stanja, stavlja nemoguć zadatak izlječenja.

²¹⁹ Ne smije se zanemariti činjenica da veliki broj osoba koje su učestvovala u ratu ili su bile žrtve rata dugo vremena se nose sa PTSP-om.

Nadopuna ovom viđenju su i odgovori koji se osvrću na uticaj društva u procesu stigmatizacije, ali koji i dalje definišu psihičku različitost kao biološko stanje ili preciznije disbalans, dok druga zdravstvena stanja prije tumače kao trajnu promjenu u kvalitetu života i zdravlju (intelektualne i fizičke zdravstvene različitosti) što je pogrešno viđenje jer i psihičke različitosti značajno mogu uticati na kvalitet života kao i na opšte fizičko zdravlje ZRO sa psihičkim različitostima npr. osoba koja je ovisnik o opijatima dugi vremenski period najvjerovatnije je naškodila i svom opštem fizičkom zdravlju.

Mislim da su najmanje stigmatizovane osobe koje imaju isključivo fizičke poteškoće, a najviše one sa psihičkim. Možda ima veze sa tom nekom zatvorenošću i konzervativnošću našeg društva; Slađana Kovačević-Đurić, novinarka, RTRS; Na primjer invalidi su manje stigmatizirani, jer njih sve više i svakodnevno vidamo, družimo se sa njima i oni nemaju kako bi mnogi rekli šifru. Pa sad, ako neko nema ruke ili noge ili je u kolicima, on je zdrav čovjek u odnosu na onog koji ima šifru. Mislim da ljudi sa narušenim mentalnim zdravljem žive najtežim životom; oni imaju najjači ožiljak stigme; Tatjana Mizdrak, urednica, RTRS.

Jedan od odgovora ukazuje na još jednu bitnu pretpostavku, a to je da osobe sa psihičkim različitostima imaju veći stepen problema koji jače utiču na njihov kvalitet života jer se smatra da psihička različitost uzrokuje veće odbacivanje okoline zbog nepredvidivosti u ponašanju te nemogućnosti „ozdravljenja“.

Vi kad razmišljate o zdravstvenom problemu da se on nekako može liječiti, uraditi plastična operacija, ma čak i kad je invaliditet da čovjek ne može hodati, većina ljudi posmatra da oni imaju najviše problema, ali već kad je u pitanju psiha, ljudi već imaju taj neki strah; Ivana Ljubičić, novinarka, ELTA

Ova interpretacija psihičke različitosti podrazumijeva da zdravstvena različitost mora biti *rješiva* kako bi stigma koju određena ZRO trpi nestala, ali se zapravo na taj način potcrtava tendencija da osoba ne smije biti različita ukoliko želi da bude prihvaćena.

Ipak, na najvažniji problem kad je riječ o stigmati i zdravstvenim različitostima ukazala je novinarka i urednica sa ELTA-e koja kaže:

Jesu. Odnosno, osobe koje imaju psihičke poteškoće su stigma stigme osoba sa invaliditetom, jer osobe sa invaliditetom su opet više prihvaćene u društvu od osoba koje imaju psihičke poremećaje zato što kad vidite nekog u kolicima navikli smo se, ali se nismo navikli da vidimo nekog ko ima psihički poremećaj (Marijana Savić, urednica, ELTA).

Urednica Savić polazi od pretpostavke da su sve zdravstvene različitosti vidljive tj. da su u određenom stepenu čulno opažajne. Međutim, psihička različitost, kao i određena

zdravstvena stanja koja podrazumijevaju intelektualne²²⁰ ili senzorne (osobe sa oštećenim sluhom) različitosti nisu čulno opažajne²²¹. Nemogućnost detektovanja psihičke različitosti je jedan od uzroka pojačane stigme prema ovim ZRO što je primijetila i novinarka Preradović:

Mislim da ne trpe ovi sa mentalnom, jer uz kontrolu i dobre lijekove ne može se ni znati. Prvo oko vidi pa se javlja stigma, mislim da direktno oni kod kojih se vidi da imaju neku različitost. Još ako je ona kombinovana mentalna sa fizičkom to je onda broj jedan; Ljiljana Preradović, novinarka, RTRS.

Na osnovu iznesenih tvrdnji novinara i urednika, koji su primarni autori u procesu stvaranja TV priloga o ZRO, jasno je da većina njih stepenuje stigmom što je opasno jer se na taj način stepenuju i problemi ZRO, a to potom utiče na uvođenje različitih nivoa u tretiranju različitih kategorija ZRO. Razdvajanjem ZRO uvodi se novi argument za stepenovanje u smislu davanja prioriteta u kreiranju TV priloga. Naime, na taj način tretmana, ZRO se ne osnažuju nego se razbijaju na manje skupove i time djeluje parcijalno, a ne konkretno na društvo. Upravo zato je važno da novinari razumiju da iako postoje određene razlike u percepciji i stepenu stigme u zavisnosti od kategorije ZRO, ipak njihov pristup u izvještavanju mora biti sveobuhvatan.

c) Uticaj stigme i autostigme na medijsku reprezentaciju ZRO

Posljednje pitanje (Kako se stigma i autostigma odražavaju na medijsku reprezentaciju zdravstveno različitih osoba?) u bloku koji se ticao stigme i autostigme bilo je kontrolno pitanje putem kojeg se nastojalo provjeriti da li urednici i novinari koriste stereotipe prilikom razumijevanja života ZRO. Ovo je izrazito važno jer se kroz potvrdu upotrebe stereotipa u pretpostavkama uticaja stigme i autostigme na svakodnevni život ZRO prepoznaje opšti stav novinara i urednika koji se potom prenosi i na definisanje teme priloga, kontakta sa ZRO, načina obrade priloga kao i njegovog plasiranja. Drugim riječima, što su urednici i novinari više svjesni kako društvena stigma prema zdravstvenoj različitosti utiče na svakodnevni život ZRO time je kvalitet reprezentacije ZRO viši, a ako su nedovoljno informisani time je kvalitet reprezentacije ZRO niži i podložniji uokviravanju.

Na osnovu dobijenih odgovora došlo se do saznanja da se ZRO posmatraju kroz postojeće medijske i društvene okvire što se i očekivalo s obzirom na to da veći dio ispitanika nema direktan i relativno konstantan odnos sa ZRO, te su tako primorani da svoj sistem tumačenja stvarnosti i ZRO u njemu zasnivaju isključivo na informacijama dostupnim iz kulture, medija i osoba iz svog društvenog kruga. Tako urednici i novinari ZRO percipiraju kao

²²⁰ Niži IQ bez vidnih fizičkih karakteristika; suprotno bi bio npr. Daun sindrom gdje se u većini slučajeva jasno mogu vidjeti određene fizičke karakteristike

²²¹ Kad je riječ o psihičkim različitostima fizički izgled može biti drugačiji (ukoliko nije riječ o kombinovanom zdravstvenom stanju), ali najvjerovatnije samo u pogledu odjeće i lične higijene.

bespomoćne, utučene, povučene, izolovane, nepovjerljive i neperspektivne. Najveći problem u ovakvom doživljaju osoba sa različitostima jeste što se pitanje odnosilo na uticaj stigme i autostigme na njihove živote, a ne na njihove osobine. Drugim riječima ZRO su ponovo izjednačene sa svojim različitostima tj. njihove različitosti su te koje kontrolišu njihove živote. Dodatni problem je taj što je većina ispitanika zanemarila drugog uzročnika takvog života ZRO.

Prvi uzročnik je zdravstvena različitost, koja je pretežno objektivni element²²².

Posebno ako je riječ o mentalnim bolesnicima, onako laički govoreći, njima je potrebna socijalizacija, potrebno je da ostanu dio društva. Da im se jednostavno ne izlazi u susret koliko bi im se moglo. Možda više zbog neodgovornosti okoline nego praktičnih predrasuda, ali mislim da je to to, da se tako na njih reflektuje; Jasenko Todorović, urednik, RTRS.

Drugi uzročnik je društvo i mediji koji su bili izostavljeni u većini odgovora.

Mi ne možemo zamisliti da neko živi u centru grada, a ta stigmatizacija stereotip prema tim ljudima, on sigurno ima problem samo što nažalost oni nemaju poriv da uspiju u životu, rijetki su. Sjećam se da su bili brat i sestra sa akademije iz Bihaća²²³. Takve poruke su odlične, dobre da bi polako mijenjali te stereotipe. Drago mi je da je to ostalo zabilježeno; Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa, ATV.

Treći uzročnik je sama osoba tj. njen način razumijevanja i prihvatanja svoje zdravstvene različitosti, koja se u slučaju ispitanika izoluje samo na osobu pri tom zanemarujući članove porodice, prijatelje, poznanike, komšije, zdravstvene stručnjake koji kroz razumijevanje zdravstvenog stanja osobe prolaze zajedno sa njom.

Pa vjerovatno ih negdje ograniči, ne dopusti da se možda razviju, da iskoriste svoje potencijale koje imaju. To je negdje i sa zdravim osobama, a ako ti sebi nešto nametneš da ne možeš, ne želiš, ne bi ti to, ostaješ gdje jesi; Jelena Grahovac, novinarka, ATV.

Na taj način se ZRO izoluju i prilikom razumijevanja njihovog života zbog uticaja stigme i autostigme što dodatno potvrđuje stereotipno mišljenje o ZRO kao onima koji su *izuzetak od pravila* i koji se najčešće sami u samoizolaciji suočavaju sa svojim zdravstvenim stanjem. Takvim viđenjem uticaja stigme i autostigme se umanjuje uloga društva u stigmatizaciji i ravnopravnom suživotu lokalne zajednice kojima pripadaju i Drugi.

²²² Objektivna je u smislu da podrazumijeva postojanje određene zdravstvene različitosti koja je ustanovljena primjenom objektivnih metoda (medicinska dijagnostika), s tim da je u slučaju psihičkih različitosti ona uvijek nepotpuna tj. uvijek je pod određenim uticajem kulturoloških upliva.

²²³ Riječ je o bratu i sestri koji su Romi i završili su Akademiju umjetnosti u Banjaluci.

Dakle, na osnovu dobijenih odgovora u upitniku, moglo bi se zaključiti da novinari i urednici percipiraju osobe sa zdravstvenim različitostima kroz okvire. Drugi se doživljavaju uvijek kroz istu prizmu i iste probleme, a time se direktno utiče i na način kako će novinari producirati, odnosno izvještavati o ZRO i svim Drugima. Na taj način se održavaju stereotipi i stigma.

d) Percepcija novinara i urednika života ZRO

Kako bi se u potpunosti rasvijetlio odnos i percepcija medijski radnika prema Drugima, postavljeno je još jedno pitanje koje je bilo usmjereno na konkretizaciju životnih problema ZRO i neposrednu interakciju medijskih radnika i ZRO. Od novinara i urednika se tražilo da u nekoliko rečenica odgovore na pitanje – „Sa kakvim problemima se suočavaju Drugi?“. Rezultati ovog dijela istraživanja jasno ukazuju na znanje koje je određeno opštim znanjem medijskih radnika kad je riječ o zdravstvenim različitostima, stilovima života koji vode ZRO i problemima sa kojima se suočavaju. Tako se kao najčešći problem osoba sa fizičkim različitostima navode arhitektonske barijere, kod osoba sa intelektualnim različitostima problem zapošljavanja i prihvatanje lokalne zajednice, dok se kod osoba sa psihičkim različitostima najčešće ističe stigma društva uzrokovana strahom po vlastitu bezbjednost. Svaki od navedenih problema jesu izraženi kod ZRO, međutim u odgovorima se nisu registrovali problemi ZRO koji su uobičajeni kod svake osobe kao što su zaposlenje, podizanje kredita ili zasnivanje porodice. Na taj način se ZRO ostavljaju unutar okvira patnje, neravnopravnosti, zanemarenosti, pri tom njegujući narative koji će izjednačavati različitost sa osobom i/ili će probleme ZRO grupa povezati samo sa „primarnim“ problemima kao što su zdravstvena zaštita, zapošljavanje i stigma, dok će se druge potrebe poput potreba za kulturnim i društvenim životom te potreba za zasnivanjem porodice zanemariti. Drugim riječima novinari i urednici su bili usmjereni samo na probleme o kojima se izvještava. Vodeći se takvom medijskom percepcijom života i problema ZRO, medijski radnici ne vrše izmjenu okvira, odnosno ne stvaraju kompleksniju sliku i ne izjednačavaju potrebe ZRO sa potrebama svakog građanina Republike Srpske i Bosne i Hercegovine. Kao i u prethodnom pitanju, odgovori su u velikom omjeru bili povezani sa postojećom medijskom reprezentacijom ZRO i njihovih problema i života kao i aktivnostima udruženja koja okupljaju ZRO različitih kategorija. Prva kategorija su bile osobe sa fizičkim različitostima. U nastavku su odgovori koji najbolje oslikavaju mišljenje većine novinara i urednika.

Prva kategorija zdravstvene različitosti o kojoj su novinari i urednici diskutovali bila je fizička različitost. Na osnovu najdominantnijih odgovora jasno je da novinari i urednici probleme ZRO sa fizičkim različitostima prvenstveno prepoznaju upravo kroz njihovu fizičku

limitiranost. Tako je većina ispitanika, kao što svjedoče i navedene izjave, prvo prepoznala arhitektonske barijere tj. poteškoće u kretanju

Pa ne znam, vjerovatno su im glavni problemi nerazumijevanje društva za njihov fizički problem ili možda njihovo funkcionisanje u svijetu kao takvom; da li sad neka fizička barijera da ne može ući, proći ili jednostavno jer ne razumiju dovoljno; Marina Mišić, novinarka, ATV.

Isticanje poteškoća u kretanju javnim prostorom ili ulaskom u javne ustanove i javna prevozna sredstva pruža dva važna zaključka. Prije svega novinari i urednici pod ZRO sa fizičkim različitostima prvo pomisle na osobe u invalidskim kolicima što je stereotipno i pojednostavljeno viđenje fizičkih različitosti. Drugi zaključak se odnosi na kompleksnost svijesti novinara i urednika o problemima osoba sa zdravstvenim fizičkim različitostima. Naime, biranje arhitektonskih prepreka kao primarnih prepreka ukazuje na gotovo identično mišljenje svih ispitanih novinara što se direktno odražava na pluralnost u izvještavanju o ZRO kao i nedovoljno informisanje o problemima ZRO iako je bilo izuzetaka.

Da naravno, mi imamo različite grupe invalida, zemlja smo koja je prošla rat, imamo ratne invalide, invalide rada, uslovno rečeno invalide po rođenju, različite grupe invalida koji osim ovog problema imaju i druge vrste problema; uglavnom su to zakonska rješenja koja su jednim dijelom možda dobra i povoljna, ali kad je riječ o realizaciji, odnosno primjeni zakona u praksi tu se već stvara problem; Željko Raljić, urednik dopisništva, BN.

Druga kategorija zdravstvenih različitosti o kojima su novinari i urednici govorili bile su osobe sa intelektualnim različitostima. Za razliku od prve kategorije, u ovom slučaju, novinari i urednici su se usmjerili na druge probleme ZRO poput problema zapošljavanja ili nedovoljne brige institucija. Dio ovog problema je usmjerenost medija na ustaljene teme kad je riječ o intelektualnim različitostima, ali svakako da je drugačija vrsta „ograničenja“ ono što isto tako uslovljava percepciju ispitanika. Tako se nezaposlenost ove grupe ZRO vidi kao jedna od glavnih problema te uopšte stigme

Mislim da je to možda prvenstveno nerazumijevanje okoline, da se iskažu u tom nekom smislu normalnog života u smislu gdje su oni jedinstveni, i takvi, oni su osobe i zavrjeđuju da nađu posao; Marina Mišić, novinarka, ATV.

Dodatni problem je i neprilagođenost institucija osobama sa intelektualnim različitostima kad je riječ o njihovim pravima i administrativnim procesima. Ipak najproblematičniji odgovori se odnose na prepoznavanje intelektualne različitosti kao bolesti koju je potrebno liječiti u ustanovama.

Oni djelimično imaju barijere sistema ne na način konkretno kao ovi sa fizičkim problemima, ali i oni koliko sam shvatio dosta se puta susretnu da sistem nije prilagođen sa tim; Milan Kovač, novinar, BN; Neadekvatno liječenje u smislu da nema dovoljno zdravstvenih institucija koje se bave tim problemima i kao i ostali pacijenti u zdravstvenom sektoru, pristup lijekovima i tako dalje; Jasenko Todorović, urednik, RTRS.

Na ovaj način novinari i urednici nesvjesno pozivaju na održavanje prakse hospitalizacije i marginalizacije ZRO time ponavljajući viševjekovnu paradigmu ophođenja prema ZRO (Murray, 2008; Jaeger & Bowman, 2005; Snyder & Mitchell, 1997).

Intelektualne različitosti se često miješaju sa psihičkim različitostima²²⁴, tako da su se odgovori u vezi sa posljednjom kategorijom različitosti djelimično podudarali. Stigmatizacija i opšte nerazumijevanje društva, posebno bližeg kruga ljudi osoba sa psihičkim različitostima, istaknuti su kao primarni problemi ove kategorije. Međutim ono što je mnogo važnije za ovu diskusiju jeste da je opšta percepcija novinara i urednika o ZRO sa psihičkim različitostima određena kroz prizmu kulture i društva.

Prvenstveno mislim da su predrasude; naši ljudi, ovdje kad kažeš da je neko psihički bolestan, lud si otprilike i onda misli da su prvenstveno te predrasude ljudi, da ljudi koji imaju psihičke probleme, ako se liječe oni su „normalni“ ljudi, ali mislim da okolina to teško prihvata; Marina Mišić, novinarka, ATV).

Drugim riječima, ispitanici glavni problem pronalaze u društvenim zajednicama i istoriji koje održavaju stigmatu prema osobama sa psihičkim različitostima.

Prema njima čak i najviše stigme i predrasuda ostalih građana. To se najčešće manifestuje tako da je njima često potrebna pomoć u nekom javnom prostoru; dosta iz straha i neznanja građani im ne priteknu u pomoć; Milan Kovač, novinar, BN.

Na ovaj način se problem identifikuje kao dio kulture koji je nepromjenjiv tj. medijski radnici smatraju da je stigma ukorijenjena i da oni teško mogu uticati na promjene što održava negativnu kolektivnu praksu u načinu na koji se ZRO sa psihičkim različitostima posmatraju.

Razumijevanje potreba ZRO kao potreba koje društvo treba da rješava stvara i nekoliko dodatnih problema – Drugi se pasiviziraju tj. dodjeljuje im se uloga statičnog posmatrača koji treba da prihvati ono što mu društvo daje te da se za njihova prava trebaju boriti medijski radnici, sistem i oni koji kroz individualne angažmane žele da im pomognu. Ovo je pogrešna percepcija procesa reintegracije i izjednačavanja prava, jer se Drugi ostavljaju po strani, oni su samo inicijatori procesa i to najčešće nakon obraćanja medijima, dok su svi drugi ti koji će

²²⁴ Pogledati odgovor urednika Željka Raljića u narednom bloku odgovora.

donijeti promjenu. Ovim pristupom u izjednačavanju prava i uključivanjem Drugih u lokalne zajednice, medijasferu i društveno-politička dešavanja jedne šire zajednice (entiteta ili države), ZRO i sve druge osobe sa određenim različitostima *označene* su kao one kojima uvijek treba pomoć, kao one koje nemaju kapacitete da se bore za svoje i interese cjelokupnog društva. Drugim riječima, Drugi se kroz pasivizaciju, koja nije prisutna samo u medijskoj sferi nego i u stvarnosti kroz institucionalnu demoralizaciju i pasivizaciju, marginalizuju, pri tom stvarajući funkcionalnu pasivizaciju koja rezultuje potvrđivanjem stereotipa i održavanjem stigme kroz medijsku reprezentaciju.

Drugi problem u navedenim percepcijama ZRO jeste privatna i javna kultivacija kulture binarnih opozicija²²⁵. Ovo se postiže: (1) nedovoljnim istraživanjem i stvaranjem direktnog odnosa sa Drugima u slučaju medijskih radnika; (2) nedostatkom kritičkog promišljanja i analize medijskog sadržaja kako kod medijskih radnika tako i kod publike²²⁶; (3) nepostojanjem mjera u institucionalnom obrazovanju, naročito u osnovnim i srednjim školama, koje bi trebalo da smanjuju percepciju stvarnosti kroz binarne opozicije. Dakle, time što se ovi aspekti u izmjeni opšte percepcije javnosti još ne provode u praksi zapravo su i rezultat takve percepcije i među medijskim radnicima. Kao dopuna ovoj tvrdnji, a kad je riječ o kontaktu sa osobama koje su zdravstveno različite, mogu da pomognu izjave novinara i urednika u kojima postoji zajednička ideja o interakciji „normalnih“ sa Drugima koristeći činjenicu o zdravstvenom stanju kao nečemu što stvara potrebu za posebnim odnosom npr. pažnja prilikom komunikacije, otvorenost za pomoć, zaštita itd.

Privatno kako funkcioniše, vrlo dobro. Mada ja nikad neću praviti razliku i nikad neću dati do znanja toj osobi da je drugačije gledam zato što je drugačija zbog nekih zdravstvenih razloga. To te osobe i ne primjećuju, mi se zezamo i šalimo, naravno da neću reći da igramo fudbala, ako je osoba invalid. Uvijek ću pomoći, uvijek ću izaći u susret; Marko Vejić, novinar, RTRS.

Dakle, izdvajanjem njihove različitosti kao polazne tačke pri interakciji, novinari i urednici su s jedne strane realni tj. prihvataju činjenicu o postojanju različitosti, ali s druge strane ta različitost definiše njihov odnos tako što se novinari više zalažu i brinu o ZRO. U prvom odgovoru je važno naglasiti da se spominje prelazak novinarku u veći grad, čime se njeno razumijevanje o problemima i položaju ZRO proširilo. Podizanje svijesti o Drugom i

²²⁵ Ideja o javnoj i privatnoj kultivaciji kulture binarnih opozicija svoj temelj ima u teorijskom okviru Klod Levi Štroša (Claude Levi-Strauss). Javna kultivacija kulture se prije svega ogleda u institucionalnom očuvanju kulturnog naslijeđa, potom u svakodnevnom praktikovanu u javnoj sferi, ali isto tako i u medijskom sadržaju. Privatna kultivacija podrazumijeva prenošenje i praktikovanje javne kultivacije u domen porodice.

²²⁶ U BiH još uvijek ne postoji zasebni predmet koji bi se bavio komunikologijom uključujući u njega i dekonstrukciju medijske reprezentacije.

njegovom životu može da bude i neposredna porodična interakcija kao što je slučaj kod novinarkе Mišić i novinara Kovača.

Imam slučajeva takvih u svojoj porodici i znam da je najgluplja stvar nešto ih žaliti i bdjeti nad njima, zato što je taj moj rođak jedno divno stvorenje, ima 18 godina i počeo je da radi i ujak i ujna su se stvarno trudili da ga ne isključuju iz bilo čega; Marina Mišić, novinarka, ATV; Imam više osoba, imam i sa fizičkim teškoćama u okruženju, i sa psihičkim pa otprilike kad su u pitanju sa fizičkim uvijek gledaš, ovo ja govorim ne kao novinar, pa uvijek gledaš da se nađeš tu da pomogneš, ali ne na način da oni osjete da ti nešto njima držiš svijeću jer oni to ne vole. Vole da si nekad tu, ali ne da to bude prenapadno; Milan Kovač, novinar, BN.

Drugi skup odgovora polazi od pretpostavke da iako su ZRO različite, one u očima medijskih radnika ipak to nisu. Na taj način medijski radnici izjednačavaju sebe sa ZRO što pruža prostor za smanjenjem binarne opozicije ali u isto vrijeme ne nudi racionalan pogled na stvarnost, jer ZRO i dalje imaju određene zdravstvene različitosti koje ih mogu onemogućiti u izvršavanju određenih zadataka ili interakcije na očekivan način.

Apsolutno imam isti odnos sa njima kao i sa ljudima koji nemaju tih poteškoća; Tatjana Mizdrak, urednica, RTRS; Tu sam profesionalno i privatno ne dozvoljavam da oni vide da su oni različiti. Ja kad vidim da oni misle da su različiti ja to anuliram, ne dozvoljavam njemu samom da sebe smatra hendikepiranim.²²⁷; Vanja Furtula, urednica, RTRS; Ukoliko treba nešto da im pomognem ja sam tu, ako je osoba u invalidskim kolicima tu sam da pomognem koliko mogu. Kako se ponašam prema njima na događajima, tako se ponašam i privatno; Nevena Stanković, novinarka, BN.

Iz svih dobijenih odgovora u ovom poglavlju moguće je izvući zajednički zaključak da je poznavanje procesa stigmatizacije od velike važnosti ukoliko se izvještava o Drugima. Za primjer su uzeti novinari angažovani u produkciji medijskog sadržaja koji govori o različitim aspektima života sa različitošću. Ovi novinari moraju dubinski razumjeti kako stigma funkcioniše (počevši sa kulturnim vrijednostima, uticajem trenutnog konteksta u kojima žive Drugi, pa sve do ličnog doživljaja stigme kako kod sebe tako i kod Drugih). Drugim riječima, novinari i urednici prvo moraju da razumiju proces kako bi mogli da osvjetle neke od njegovih elemenata. Oni pored toga moraju da razumiju i proces autostigme, na čemu ona počiva, kako

²²⁷ Iako urednica Furtula nastupa sa namjerom da razbije različitost, ona zapravo održava odnos moći na strani „normalnih“ time što ona odlučuje da li da Drugom dozvoli samosažaljenje, odnosno ona zadržava i koristi pravo da kontroliše.

se razvija u zavisnosti od vrste različitosti, koje su njene posljedice i kako se ona može preduprijediti ili smanjiti. Neizostavan dio je i održavanje kontakata ne samo sa „spoljnim“ faktorima – ljudima koji stigmatizuju i stručnjacima (medicinski i stručnjaci unutar izvršne i zakonodavne vlasti), nego i sa članovima porodica ZRO, samim ZRO te i sa svojim kolegama. Kombinacijom svih ovih odnosa i njihovim njegovanjem, novinari i urednici mogu znatno proširiti svoje znanje o osobnostima života sa zdravstvenom različitosti, potrebama ZRO kao osobama sa različitosti, ali i osoba koje imaju iste potrebe kao i svi drugi članovi zajednice, te da stečeno znanje usmjere na poboljšanje kvaliteta izvještavanja o Drugima.

6.1.2. Uticaj stavova medijskih radnika i samoregulacije na TV izvještavanje o ZRO

Izgradnja okvira u vezi sa Drugima je uobičajena praksa u medijskom prostoru Bosne i Hercegovine. Osobe sa različitostima se najčešće uokviruju kao oni kojima je potrebna pomoć, oni koji su žrtve, oni koji su prijetnja i oni koji su heroji. Bez obzira koji se od ovih okvira upotrijebi, reprezentacija Drugih uvijek uključuje binarne opozicije pri čemu se ističu njihove različitosti, a time i narativ normalnosti. Drugim riječima, antipodno ogledanje je uobičajen način oblikovanja medijskog sadržaja koji se bavi pitanjima Drugih.

Način reprezentacije drugih, uključujući i zdravstveno različite, zasnovano je na predubjeđenjima tj. stavovima i vjerovanjima koji su utemeljeni na viševjekovno starim društvenim stereotipima. Preduslov za postojanje negativnih stavova prema Drugima je stepen razvijenosti i učestalosti stigmatizacije u nekom društvu, informisanosti i direktnog kontakta sa Drugima. Kao što se moglo vidjeti u prethodnom izlaganju, novinari i urednici, ali i većina građana Republike Srpske i Bosne i Hercegovine, nisu dovoljno upoznati sa specifičnostima zdravstvenih različitosti i najčešće nemaju direktan kontakt sa ZRO što stvara osnovu za stereotipno izvještavanje o Drugima. Međutim, jasno je da postojanje ova dva faktora ne mora nužno da isključe stereotipizaciju i stigmatu kod medijskih radnika, jer ostaju društveni narativi koji su prenošeni sa generacije na generaciju tako da je njihova prožetost sa personalnim vrijednosnim sistemima izuzetno jaka. Upravo zato je za potrebe istraživanja bilo neophodno ispitati da li i na koji način individualni stavovi medijskih radnika utiču na TV izvještavanje i kreiranje medijskih sadržaja o ZRO.

Prvo pitanje „Da li je način na koji izvještavate o Drugima uzrokovan Vašim ličnim stavovima o Drugima?“ postavljeno u ovom bloku ticalo se samosvjesnosti medijskih radnika o sopstvenim stavovima tj. da li su oni pod uticajem stavova i stereotipa o određenoj zdravstvenoj različitosti i da li se to odražava na način njihovog izvještavanja. U prikupljenim izjavama samo su dvojica novinara kategorički odbijala povezanost stavova sa načinom na koji izvještavaju o zdravstveno različitim osobama.

Ne. Nikad. Moraš da budeš objektivan što se tiče izvještavanja pogotovo sa ovima, lični stav ostaviš po strani, bez obzira šta ti mislio; Slaviša Bajić, novinar, ATV; Na prvu da, ali kad znam šta radim i kojim poslom se bavim, sve ono što ja imam viđenje i mišljenje o osobi i temi, moram odmah da potisnem jer onda to neće biti objektivan prilog, već će biti moje mišljenje, a ja na to nemam pravo kao novinar; Marko Vejić, novinar, RTRS.

Ovaj pristup u razumijevanju povezanosti stavova pojedinca sa profesionalnim izvršavanjem novinarske prakse ukazuje na sljedeće mogućnosti: (1) izbor prihvatljivog odgovora koji će biti odobren u struci; (2) održavanje tradicije „objektivnog“ novinarstva; (3) eliminisanje rizika od osude novinarskih udruženja, kolega i javnosti. Ipak pitanje je da li je „objektivno“ novinarstvo najbolji izbor prilikom izvještavanja o Drugima ili je bolji izbor pristup koji kombinuje „objektivno“ i angažovano novinarstvo. U tom slučaju stavovi će biti mnogo više izraženi, za razliku od „objektivnog“ pristupa u kojem će oni biti zataškani. Da je nemoguće izostaviti stavove govori i povezanost odgovora u intervjuima sa analizom medijskog sadržaja provedenom u narednom poglavlju.

S druge strane su novinari i urednici koji prihvataju povezanost ličnih stavova o ZRO kao osobama kojima je potrebna pomoć, koji su žrtve stalne stigmatizacije i uopšte nepravde koja se očitava u izvještajima.

Zar išta u ovom životu može da ne utiču naši lični stavovi na nešto. E sad koliku ćemo dozu stava, tu se ogleda profesionalnost. O Drugima mora biti ličnog i moraš se informisani, znati, imati senzibilitet za tu priču. Moji stavovi se ogledaju, ja se saosjećam sa njima i pozitivno i negativno i sa tugom i sa srećom; Ljiljana Preradović, novinarka, RTRS.

I drugi intervjuisani novinari potvrđuju da angažovano pristupaju u izvještavanju o ZRO pri tom se oslanjajući na ustaljene društvene narative o ZRO.

Naravno profesionalno se trudiš da to bude neko objektivno izvještavanje, objektivno stanje, ali treba imati na umu da su i novinari ljudi od krvi mesa, što bi rekla floskula, tako da utiče; Milan Kovač, novinar, BN), kulturu stigme te postojeće uokviravanje Drugih (Uvijek sam subjektivan. Naravno ne sad pretjerano, subjektivan da to ide u neke nekorektnosti, ali kad radim priloge sa ljudima koji su oštećeni u svakom slučaju mogu reći da zauzimam njihov stav i toga se ne stidim, naravno, ako se uvjerim da su predmet nepravde i da su oštećeni u svakom smislu, tjelesno ili drugom; Mito Travar, novinar, BN.

Druga poveznica između odgovora većine ispitanika je profesionalni pristup u radu sa ZRO i načinu izvještavanja. Većina novinara i urednika je jasno naglasila da, iako se vode

stavovima, oni ipak mogu te lične stavove da izoluju iz samog procesa produkcije. Međutim, da li je zaista moguće odvojiti kulturološki uticaj i vrijednosne sisteme prilikom izvještavanja ili se oni samo mogu ublažiti. Drugim riječima, novinari i urednici odbijaju da prihvate da stigmatizuju Druge, vodeći se logosom, pri tom zaboravljajući na patos, koji je dominantan u većini priloga.

Kad je riječ o selektivnosti u načinu obrade teme, pristupa produkciji i načinu reprezentacije, mišljenja novinara i urednika su bila gotovo identična. Svi sem jednog ispitanika su jasno negirali da drugačije izvještavaju u zavisnosti od vrste zdravstvene različitosti. Ovaj podatak potvrđuje da novinari u Republici Srpskoj vjeruju u opšta načela novinarstva (preciznost, tačnost, potpunost, objektivnost), ne upuštajući se u dalju razgradnju novinarskog diskursa. Naime na taj način oni prihvataju samo rigidna pravila novinarstva ne prilagođavajući ih ciljevima koje žele ostvariti. S druge strane, kategoričko odbijanje razlikovanja načina izvještavanja u zavisnosti od zdravstvene različitosti nije u vezi sa načinom na koji se zdravstveno različiti odista predstavljaju, a o čemu svjedoči kvantitativna i kvalitativna analiza odabranih TV priloga te odgovori u kojima su novinari i urednici ocjenjivali način i kvalitet reprezentacije ZRO kod TV stanica u Republici Srpskoj. Prije obrade ovog dijela intervju sa novinarima, u nastavku je nekoliko odgovora u vezi sa izborom načina izvještavanja u zavisnosti od vrste zdravstvene različitosti. Novinari i urednici su odgovarali na pitanje „Da li mijenjate način izvještavanja u zavisnosti od vrste različitosti?“. Samo su dva novinara odgovorila da prepoznaju razlike koje su temelje na zdravstvenim različitostima uz to naglašavajući da se produkcija i reprezentacija razlikuju u zavisnosti od vrste zdravstvene različitosti kao i od drugih priloga koji se ne bave zdravstvenim različitostima i ZRO.

Jedna od intervjuisanih novinarki opaža da su stavovi i lični upliv u priču neizbježni te da postoje nijanse u načinu predavljanja ZRO.

U principu ne, ne nešto previše, o svemu izvještavaš jednako, ali opet ne možeš o takvim stvarima izvještavati šablonski, jer te nekad ponese priča i ugao koji je specifičan u tom nekom smislu o tim nekim ljudima. Ti si čovjek i gledaš svojim očima, ovako kad kažem ne, ali sad od konkretnog slučaja do slučaja vjerovatno da, to se malo razlikuje; Marina Mišić, novinarka, ATV.

Isto potvrđuje i Kovač koji polazi od tvrdnje da svaka ZRO ima zaseban kontekst u kojem se odvija njihov život te da zbog toga novinar mora da pristupi u skladu sa ulaznim faktorima tj. da uzme u obzir kakva je porodična situacija ZRO, koji je njen društveni status, o kojoj zdravstvenoj različitosti je riječ, koji je odnos ZRO prema njenoj zdravstvenoj različitosti.

Da, naravno. Okrznuli smo temu, jer različiti su problemi i predrasude društva i stigmatizacija, tako da moraju biti različiti načini izvještavanja; Milan Kovač, novinar, BN.

Naravno, to ne znači da svaka ZRO i svaka tema zahtjeva novi model produkcije priloga te načina reprezentacije, ali je sigurno da moraju postojati određene razlike u načinu izvještavanja kad je riječ o fizičkim, psihičkim ili intelektualnim različitostima, demografskim razlikama, vrsti problema te mnogobrojnim drugim ulaznim podacima.

U procesu produkcije i posebno izgradnje narativa TV priloga novinar unapređuje svoje znanje o svakom specifičnom slučaju, ali isto tako i opšte znanje o određenoj različitosti. U tom procesu novinar i urednik ne mogu ostati u potpunosti indiferentni u odnosu na priču i da izvještavaju o Drugima bez dopunskog cilja.

Jesam. Ako izuzmemo ove tehničke stvari, koje sam već pominjao. Ta stvar je bitna; to šta je neko rekao, ali odlazimo od fokusa kako je originalno zamišljeno iako je isti sagovornik onda neću to ni načinjati da ne bih odvlačio pažnju gledaocima, to je opet autocenzura; Dušan Kresoja, novinar, ELTA; *Pa i ne. Ne. Možda nešto što zaista ne bi trebalo, nešto što bi eventualno ugrozilo nekoga, to bih prećutala;* Ivana Ljubičić, novinarka, ELTA.

U tom procesu bitna je samoregulacija kao proces u kojem medijski radnik odlučuje da prilagođava vlastito djelovanje u skladu sa ličnim stavovima i vrijednostima, situacijom i definisanim ciljevima. Iako se samoregulacija prvenstveno vidi kao nešto negativno, nešto što utiče na kvalitet medijskog sadržaja tako što se mijenja stvarnost, ona zapravo uvijek postoji. U slučaju izvještavanja o Drugima, samoregulacija može igrati odlučujuću ulogu prilikom reprezentacije, jer podrazumijeva eliminisanje informacija koje mogu negativno uticati na percepciju javnosti o ZRO i njihovim životima. Upravo zato je neophodno prepoznati ulogu samoregulacije u funkciji primjerenog izvještavanja o ZRO.

U slučaju uzorka koji je izdvojen kao reprezentativan za potrebe istraživanja, većina novinara i urednika je negirala postojanje samoregulacije u procesu izvještavanja. Razlog za ovaj stav može da se traži u insistiranju na poštovanju novinarske profesionalnosti, naročito kad je riječ o izvještavanju o dnevnopolitičkim temama, prema kojem je autocenzura neprihvatljiva novinarska praksa. Ipak, u slučaju izvještavanja o ZRO, samoregulacija može biti pozitivna praksa i u skladu sa kojom se svjesno mijenja slika ZRO tako što se eliminišu detalji ili dijelovi izjava koji mogu uticati na negativnu percepciju osobe. Ovo ne znači da samoregulaciju treba praktikovati u svakom medijskom sadržaju, kao i da je treba upotrebljavati bez upotrebe etičkih normi i diskusije, ali je ne treba ni odbaciti. U prilog ovom mišljenju stoje i sljedeći iskazi na pitanje „Da li ste podložni samoregulaciji kad izvještavate o Drugima?“

6.1.3. Percepcija novinara o postojanju okvira u TV izvještavanju o ZRO

Cjelokupna dosadašnja analiza načina na koji novinari i urednici percipiraju svoju ulogu u produkciji sadržaja i izvještavanju o zdravstveno različitim osobama utvrdila je da medijski radnici tretiraju zdravstvene različitosti kao *poteškoće*, a ZRO vide kao pojedince koji su definisani i limitirani svojom različitošću. Dio njih priznaje da se vode stavovima i da su subjektivni prilikom izvještavanja, ali da su profesionalni u praksi. Iako se kroz mnogobrojne odgovore da zaključiti da postoje kontradiktorna razmišljanja, ipak je jasno da se većina novinara i urednika vode ličnim vrijednosnim sistemom i uvjerenjima kad izvještavaju o ovim grupama što može biti i prednost i mana u zavisnosti da li novinar ima retrogradne ili progresivne stavove o ZRO. Međutim, kad je bilo potrebno definisati način na koji drugi mediji izvještavaju o Drugima, preciznije osobama sa zdravstvenim razlikama, većina ispitanika je negativno ocijenila njihov rad, a način na koji su ZRO predstavljani kao stereotipne, jednodimenzionalne i nepotpune što znači da se novinari i urednici prije svega negativno orijentišu na tuđi rad u odnosu na svoj. Znajući da mediji učestvuju u definisanju ličnog pogleda na svijet, upitno je koliko su ispitanici kroz ove ocjene zapravo opisivali i svoju novinarsku praksu, jer su svi TV prilozi čija će analiza biti predstavljena u narednom poglavlju disertacije sadržali jasno definisane okvire koji su ispitanici prepoznali. Tako je u odgovorima na zahtjev da „Opisno ocijenite trenutno stanje u načinu izvještavanja o zdravstveno različitim osobama i Drugima na TV medijima u Republici Srpskoj“ izolovan okvir žrtve.

Prikazani su kao neko ko ima problem, a koji dodatno ima problem zbog nekakvog društvenog i institucionalnog prema toj osobi i toj vrsti populacije sa sličnim problemima; Milan Kovač, novinar, BN; Osobe obično izazivaju sažaljenje, oni su obično žrtve, zavisi. Obično nekako ih ljudi gledaju sa strane, ali ima i onih koji bi da im pomognu; Nevena Stanković, novinarka, BN.

Većina novinara i urednika čiji su stavovi ispitivani u istraživanju identifikuju prezentaciju osobe sa zdravstvenim razlikama u medijskom sadržaju TV stanica u Republici Srpskoj primarno kao žrtve.

Ako govorimo u praksi, onda kao socijalni slučajevi, ako govorimo o temama u kojima su obrađeni, nažalost, ali tako je; Jasenko Todorović, urednik, RTRS.

U njihovim opisima se ponavlja riječ *jadnik* kao ultimativni okvir u reprezentaciji ZRO što se i u analizi medijskog sadržaja ustanovilo kao najčešći okvir. S obzirom na ovaj zaključak jasno je da se ovaj okvir perpetuira u praksi svih medija što su prepoznali i Snajder i Mičel (Snyder & Mitchell, 2006) u svojim istraživanjima u vezi sa osobama sa fizičkim različitostima.

Kao jadnici. To je sasvim dovoljno; Ljiljana Preradović, novinarka, RTRS; Uglavnom su ljudi, da kažem ako hoćeš, neki direktno – bijedni, siromašni. To mi prvo pada na pamet, često se daje taj stereotip, da su oni u lošijem materijalnom položaju da su uskraćeni za neka prava, da im država nešto nije dala. To najčešće provejava. Nekad će RVI biti heroj, ali neće biti isti taj čovjek sa PTSP-om, on će biti polulud²²⁸; Vlatko Vukotić, urednik informativnog programa, ATV;

Dodatni problem ovog okvira jeste što se on često prenosi i na same ZRO čime se podstiče autostigmatizacija. Kroz ovu prizmu posmatranja, teme o zdravstvenim različitostima su najčešće postavljene u smjeru koji iziskuje potvrdu ovog okvira direktno utičući na zadržavanje stereotipne percepcije kod publike o ZRO kao dijelu populacije koji je nemoćan, drugačiji, nesposoban, nesamostalan i ovisan o pomoći i blagonaklonosti *normalnih*.

U drugom skupu odgovora prepoznat je okvir *heroja* putem kojeg novinari i urednici glorifikuju dostignuća ZRO iako je riječ o radnjama i dostignućima koji su uobičajeni. Na ovaj način se ističe zdravstvena različitost i ZRO identifikuju kao osobe koje zbog svojih različitosti moraju da budu poštovane u svim svojim dostignućima bez obzira koliko su ona banalna i svakodnevna. Uloga *heroja*, kao i *žrtve*, služi i za infantilizaciju ZRO čime se održava stigma.

S jedne strane možda hrabrost koja izaziva tu neku emociju da ti nekada bude teško i žao, ali s druge strane ne znam koliko su ti ljudi uprkos tome hrabri i ponosni. Možda hrabrost. Nekad je to samo tuga, nekad je žalost; Ivana Ljubičić, novinarka, ELTA; Jadnici, oni su jadni i baš mi ih je žao. E tako otprilike izgledaju još uvijek priče o tim ljudima. Osim ove dvije koje sam rekla, ako bi to bili dobri priloz²²⁹, ako pogledate jedan dobar prilog gdje su oni prikazani u jednom drugom svjetlu onda bi to bili hrabri ljudi, kojima ne treba sažaljenje; Tatjana Mizdrak, urednica, RTRS).

Različitost u percepciji ZRO kod novinara i urednika otvara polje za novu polemiku – u kom omjeru lična percepcija zasnovana na društvenim, kulturološkim i uopšte svim uticajima jednog vremena i prostora u kojem medijski radnik živi i radi utiče na selektivnu percepciju ZRO. Odgovor je jasan. Lični vrijednosni sistem i iskustvo, te uticaji svih drugih direktnih i indirektnih faktora, uzrokuju selektivnost novinara i urednika prilikom razumijevanja života ZRO, vrste i stepena interesovanja prema ZRO kao i načina na koji će oni vršiti reprodukciju

²²⁸ Urednik Vukotić jasno prepoznaje ugao posmatranja tj. pristupa temi kao izbor novinara i urednika. Drugim riječima, odluka da se tema ZRO obradi iz ugla „socijalne priče“ ili „ohrabrujuće priče“ umnogome će uticati i na primarni okvir ZRO u TV prilogu.

²²⁹ Većina novinara i urednika su priloge u kojima su ZRO predstavljene kao heroji doživljavala kao pozitivne primjere. Bez obzira na vrstu okvira, svaki od njih praktikuju nerealne, jednodimenzionalne i instrumentalizacijske opise Drugih, tako da svaki od njih zapravo nisu pozitivni primjeri modifikovanog profesionalnog izvještavanja o Drugima kako je ono definisano u šestom poglavlju.

njihove stvarnosti. Odgovori koji prepoznaju oba okvira najviše obećava, jer to podrazumijeva uslovno izbalansirane percepcije, ali to nužno ne znači, jednako kao i sposobnost prepoznavanja najčešćih okvira, da novinar i urednik dekonstruišu okvir i reorganizuju ga na način koji bi publici bio razumljiv, ali i u isto vrijeme da ponudi kompleksniji i ravnopravniji uvid u živote ZRO. Novinari su u ovim odgovorima sukobljavali dva najdominantnija okvira o ZRO. Sukobljavanjem okvira *žrtva* i *heroj* jasno je da su dominantni oprečni modeli u percepciji i reprezentaciji ZRO u TV medijskom prostoru u Republici Srpskoj. S obzirom na podijeljen način reprezentacije ZRO, jasno je da svi novinari i urednici biraju ova dva okvira, a rezultati binarnog pogleda na ZRO je vidan i kroz analizu TV priloga.

6.1.4. Odnos normativa novinarskih kodeksa na reprezentaciju ZRO u RS

Medijski radnici u Bosni i Hercegovini svoj svakodnevni rad moraju da usklade sa nekoliko dokumenata kojima se reguliše njihov profesionalni rad. Ove dokumente su definisale dvije krovne medijske agencije/organizacije u BiH – Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) i Vijeće za štampu u BiH, a dodatne kodekse zasebno osmišljavaju medijske organizacije prije svega u vidu statuta ili nekih drugih dokumenata kojima se reguliše rad medijskih radnika i uopšte medijske organizacije. Četiri ključna dokumenta koja se tiču etičkih standarda u novinarskoj profesiji i uopšte rada medijskih organizacija u BiH su: **Kodeks o emitiranju RTV programa, Kodeks za štampu i online medije, Kodeks časti BH novinara i Kodeks o načinu predstavljanja osoba sa invaliditetom u medijima**. Zajednička ideja u sva četiri dokumenta je poštovanje različitosti i ljudskih prava.

Kad je riječ o izvještavanju o zdravstveno različitim i uopšte Drugima, sva četiri kodeksa se usmjeravaju na poštovanje digniteta, eliminisanje diskriminacije i huškanja (govor mržnje) te promovisanje ravnopravnosti. U **Kodeksu za štampu i online medije BiH** ova pitanja se obrađuju u tri člana, a član 4 je sveobuhvatan: „Novinari moraju izbjeći prejudicirane i uvredljive aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, pol, seksualnu opredijeljenost, fizičku onesposobljenost ili mentalno stanje. Aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, pol, seksualnu opredijeljenost, fizičku onesposobljenost ili mentalno stanje će biti napravljene samo onda kada su u direktnoj vezi sa slučajem o kojem se izvještava“ (član 4). Međutim ovo je nedovoljan korak u regulisanju prihvatljive prakse prilikom izvještavanja o Drugima, jer je prije svega potrebno razdvojiti kategorije različitosti te se svakoj od njih posebno posvetiti u onim aspektima koji su specifični samo za tu kategoriju npr. regulisanje prilika u kojima je etički prihvatljivo uzimati i naknadno emitovati izjavu osobe koja se bori sa ovisnošću, naročito ako je osoba pod uticajem alkohola ili opojnih sredstava u vrijeme uzimanja izjave. **Kodeks o emitovanju radiotelevizijskog programa** ima gotovo

identične članove s tim da se u njemu nalaze i detaljnije upute kad je riječ o zaštiti privatnosti (tačka 5 i 7 člana 17). **Kodeks časti BH novinara** istim pitanjima se bavi u članu 16 i 19, uz dopune koje se tiču slobode govora i zaštite identiteta međutim i ove dopune su nedovoljne. Posljednji dokument **Kodeks o načinu predstavljanja osoba sa invaliditetom u medijima** je kratki vodič sa savjetima o izvještavanju o osobama sa invaliditetom. U dokumentu postoje samo dvije sekcije koje se direktno tiču izvještavanja. U jednom se iznose savjeti za novinare kako da komuniciraju sa osobama sa invaliditetom, dok se u drugom segmentu predlažu ideje za način prikazivanja i obradu tema o ovoj kategoriji ZRO npr. „Prikažite osobe s invaliditetom kao jednake“, „Razmislite o tome da pokažete svakodnevne situacije koje uključuju osobe s invaliditetom, radije nego situacije povezane sa invalidnošću“ i „Razmotrite mogućnost uključivanja osobe s invaliditetom u scenario koji je uobičajen za osobu bez invaliditeta“. Kao što se vidi iz naziva kratkih poglavlja u ovom vodiču, bilo bi poželjno obogatiti kodekse sadržajima iz vodiča na način koji bi bio sveobuhvatan, ali i usmjeren na specifične odlike izvještavanja o svakoj kategoriji različitosti. Drugim riječima, postojeći kodeksi su sa etičkog aspekta nedovoljno razvijeni te bi u njih trebalo uključiti pravila/savjete koji bi se ticali privatnosti, prava na psihičku i emotivnu privatnost, prava na fizičku privatnost (naročito važno kod izvještavanja o osobama sa vidljivim fizičkim različitostima), ravnopravnosti, eliminisanja stereotipa i okvira, ispravnu upotrebu termina itd.

Dopune u kodeksima trebalo bi da budu direktno povezane sa stavovima i aktuelnom praksom medijskih radnika, kako bi se glavni nedostaci u postojećoj praksi i načinu razmišljanja²³⁰ prevazišli te uvele dopune koje bi jasno regulisale rad medijskih radnika prilikom izvještavanja i uopšte reprezentacije Drugih. U slučaju izvještavanja o Drugima, potrebno je biti posebno oprezan kako se ne bi prekršili etički principi. To bi prije svega značilo: (1) da se Drugi prikazuju u kapacitetima koji nisu definisani samo njihovom različitošću; (2) da se prikazuju u drugačijim kontekstima koji ne služe isključivo za opis problema koji je posredno povezan sa različitošću; (3) da se eliminiše pripovjedna i bilo koja druga vrsta pasivizacije Drugih unutar priloga kao i prilikom produkcije; (4) da se izbjegne instrumentalizacija Drugih u cilju kritike drugih elemenata društva; (5) da se Drugi u prilogu zaštite bez obzira da li je riječ o ličnom zahtjevu Drugog ili je inicijativa medijskog radnika; (6) da medijski radnici primjenjuju samoregulaciju ukoliko će se kroz nju eliminisati moguća negativna percepcija javnosti; (7) da se Drugi uključe u proces produkcije na nivoima koji produkcija i sistematizacija medijske organizacije omogućava; (8) da se postojeći okviri o Drugima reorganizuju ili potpuno odbace; (9) da se poštuju postojeći novinarski kodeksi.

²³⁰ Medijski radnici formiraju svoja mišljenja o Drugima i izvještavaju o njima pod uticajem informacija dostupnih u medijima, kulture, članova porodice, prijatelja, ličnog strukovnog znanja te ličnih ubjeđenja.

Iako je riječ o velikom broju zahtjeva i očekivanja, oni bi morali biti primijenjeni. U slučaju medijskih radnika četiri vodeće TV stanice u RS ustanovljeno je da se većina njih vodi ličnim preferencijama u procjeni etičnosti ili ispunjenja etičkih principa u praksi. Većina ispitanika nisu bili u direktnom dodiru sa jasnim uputstvima koja bi im pomogla u produkciji i načinu reprezentacije (*Nikad u život nije prošao niti jedan dokument. Ja jesam naravno istraživao i zbog svoga posla na kraju krajeva, iako mi nije u fokusu rad na tim temama*; Marko Vejić, novinar, RTRS), već se rukovode ličnim vrijednosnim sistemima u procjeni etičnosti prilikom izvještavanja o ZRO (*Ne znam da li postoji nešto što je sročeno u formi nekog kodeksa. Rukovodim se u svom radu na tu temu toj oblasti isključivo svojim uličnim. Čitao nisam definitivno, a ne mogu ti reći da nisam nikad naletio na to; možda jesam. ali nisam tad obratio pažnju*; Dušan Rakita, novinar, ELTA) te se oslanjaju na opšte znanje iz novinarstva stečenog na fakultetu (*Mislom da je to uglavnom regulisano u našem vodiču za medijsko izvještavanje, to smo nekada još na fakultetu prolazili, a onda još i svakodnevno u radu sa urednikom. Obično se konsultujemo da li nešto smijemo*; Jelena Grahovac, novinarka, ATV) ili znanje i iskustvo urednika (*U principu tu ti postoje neke stvari koje su opšte znanje šta možeš, šta ne možeš i tu ti je urednik koji pomažu. Brošuru ili knjigu nikad nisam dobila ili mi sugerišu ljudi s kim sam otišla na teren otprilike šta bi bilo dobro ili ne. Urednik je taj koji ima znanje, više iskustva u tome*; Marina Mišić, novinarka, ATV).

Problem u ovakvom definisanju etičkih normi je u tome što su svi novinari nesigurni u svoje stavove. Jasno je da novinari nisu dovoljno upoznati sa etičkim standardima koji se odnose na izvještavanje o Drugima. Pored ovog očiglednog problema, tu je i problem zavisnosti od urednika. Zavisnost od urednika stvara slične načine izvještavanja kod više novinara unutar jedne redakcije, odnosno održava dominantan diskurs koji zagovara urednik, a čime se smanjuje stilsko i idejno višeglasje. Svaki od ovih elemenata dovode u pitanje kvalitet sadržaja. Bez obzira na trenutnu upućenost novinara u etičko izvještavanje o ZRO, od njih se tražilo da hipotetički definišu osnovne etičke okvire u kojima bi se kretali prilikom izvještavanja o zdravstveno različitim osobama.

Prema dobijenim odgovorima još jednom je potvrđeno da se medijski radnici vode kombinacijom ličnih stavova o etičnosti izvještavanja o ZRO i pravila novinarskog diskursa. Problem sa ovim pristupom u definisanju svakodnevne prakse jeste što se tako stvara provizorni okvir u kojem se ne mogu definisati granice i odgovornosti medijskog radnika. Pored toga, otvara se i pitanje fleksibilnosti tako postavljenog etičkog okvira, koji iako mora da bude fleksibilan, ipak ne sadrži konsenzusno definisana pravila koja bi svim novinarima i urednicima koristila kao nezaobilazni orijentir. Isto tako, neophodno bi bilo da se odredi sistem

samoregulacije kao principa koji je dobar kako bi se definisali standardi u izvještavanju o ZRO.

Osnovu za ove tvrdnju moguće je naći u narednim odgovorima ispitanika:

Pa svakako da negativnom kontekstu negativno govore o tim temama na bilo koji način. I kad iznosite probleme te osobe pokušajte da budete čovek, nešto što vam neko kaže i vi protumačite u poverenju, nemojte to puštati; Zorica Petković, novinarka, ATV; Ako je riječ o nekakvim problemima gdje se moraju kontaktirati drugi, treba se svakako ispoštovati i druga strana priče, kako mi znamo da kažemo. Treba se čuti i njihova strana i da novinar dâ da se čuje i druga strana; Nevena Stanković, novinarka, BN; Otprilike ono što sam već govorio, specifičan pristup. Vrlo je važno da ta osoba, kako bih rekao ne doživi novu traumu kad vidi sebe na ekranu, samo u tom dijelu, u tehničkom dijelu tu nema nikakvih specifičnosti; Željko Raljić, urednik dopisništva, BN; Mislim da je nepotrebno potencirati neki fizički ili psihički nedostatak slikom, na to treba paziti, treba ga prikazati uslovno rečeno u normalnom svjetlu i tu treba paziti; Jasenko Todorović, urednik, RTRS.

U nekim od izjava u ovom bloku spominjao se rejting i gledanost kao referentne vrijednosti koje mogu da posluže u definisanju etičnosti. Drugim riječima, procjena gledanosti priloga i percepcija zanimanja publike koristi se kao jedan od faktora prilikom oblikovanja što je svakako problematično ako se u obzir uzme da se tu ne radi o objektivnim procjenama te da publika nikako ne može da bude arbitar u procjeni etičnosti. U zaključku, iako javni servis mora da izvještava o ZRO i komercijalne TV stanice mogu da rade TV priloge o ZRO koji će biti atraktivni tj. koji će privući široku publiku a da pri tom budu etički prihvatljivi. Ovo je moguće samim tim što će TV prilog najvjerojatnije biti gledan zato što će novinar biti angažovan prilikom izvještavanja o nekom problemu ZRO. Dakle, angažovani pristup novinara i javnog servisa i komercijalnih TV stanica može privući pažnju publike i pomoći zdravstveno različitim osobama da budu bolje prihvaćene u društvu.

6.2. Analiza stavova zdravstveno različitih osoba o TV izvještavanju o različitostima

6.2.1. Stavovi ZRO o uzrocima stigmatizacije Drugih u TV izvještavanju

U pokušaju da se razumije stigma, odgovori su potraženi i kod osoba sa zdravstvenim različitostima. U uzorku su učestvovali ZRO iz udruženja „Zajedno“ (osobe sa psihičkim različitostima; 9 učesnika), „Djeca svjetlosti“ (roditelji djece sa intelektualnim i društveno interakcijskim različitostima; 6 učesnika) i „Udas“ (osobe sa fizičkim različitostima, 5 učesnika). Kroz organizovane fokus grupe u kojim su bili objedinjeni ZRO prepoznato je nekoliko razloga za koje oni smatraju da su presudni u formiranju i održavanju stigme.

Zajednički stav ZRO je da medijski radnici, kao i opšta populacija, u izgradnji stavova o njima snažno podliježu mnogobrojnim spoljnjim (kultura) i unutrašnjim faktorima (karakter pojedinca), a svi su proizvod opšte kulture straha od drugačijeg, koji osobe sa psihičkim različitostima iz Udruženja „Feniks“ u Banjaluci prepoznaju kao neracionalni strah zasnovan na neznanju i/ili pogrešnom odgoju te neselektivnom i nekritičnom praćenju i korištenju medijskih sadržaja. O tome svjedoče izjave koje su date na pitanja u prvom bloku pitanja o poznavanju problema stigme osoba sa različitostima. Tako su članovi udruženja (ZRO) polemiku započeli nastojeći da definišu izvor stigme kako kod medijskih radnika tako i kod publike i građana. Najveći broj izjava korisnika²³¹/članova su se odnosile na spoljnje faktore prepoznajući među njima prvenstveno obrazovni sistem i medijski sadržaj.

U6²³²: *Neinformiranost.* / U5: *I mediji svašta pišu. Kad napišu psihički bolesnik ubio nekog.* / U2: *Nisu samo mediji i filmovi, i dječji filmovi.*

Dakle jedan od glavnih razloga za stigmatizaciju ZRO vide u medijskim radnicima koji kao primarnu obavezu svoga radnog mjesta imaju ekskluzivno plasiranje sadržaja sa temama o ZRO. Korisnici isto tako identifikuju nizak stepen informisanosti novinara kad je riječ o zdravstvenim različitostima, ali za vrijeme fokus grupe niko nije identifikovao nepoznavanje pravila izvještavanja o ZRO što može ukazivati na to da korisnici nisu upoznati sa preporukama o izvještavanju o ZRO. Naredna skupina faktora koju su korisnici prepoznali i koju su najviše potencirali ticala se vaspitanja u porodici. Naime, korisnici smatraju da je osnov stigme u pogrešnom porodičnom odgoju pojedinaca, uključujući tu i novinare, ali pri tom oni izostavljaju činjenicu da je i vaspitanje velikim dijelom kulturološki određeno tj. da se ono ne događa izolovano unutar porodice već da u tome učestvuju i institucije.

U4: *Djeca se pogrešno vaspitaju, nisu krivi samo roditelji nego i cijelo društvo. Kupuju im se puške i pištolji, gledaju se serije sa eksplozijama i ubistvima, lupaju se auta, onda oni to sve primaju i to poslije oponašaju; to im se ureže u pamćenje i onda smatraju da je to normalno.* / U5: *Roditelji kroz odgoj.* / U6: *Nemoj s ovim, nemoj s onim, taj je ovakav, taj je onakav.*

U nastojanju da objasne uzrok stigmatizacije ZRO, članovi su prepoznali i treći skup mogućeg uzroka – dublji odnos sa različitim.

U6: *Plaše se.* / U4: *Pribojavaju se.* / U3: *Plaše se da bi se i njima moglo desiti.* / U5: *Možda nisu ni upoznati sa simptomima bolesti.* / U7: *Strah lica koji ima taj zdravstveni problem da se i oni ne bi razbolili.*

²³¹ Članovi udruženja kao i stručna javnost te ZRO najčešće koriste izraz korisnik za članove udruženja pod tim smatrajući da oni koriste i usluge dnevnih centara kao što su muzičke radionice, grupne i pojedinačne terapije itd.

²³² Na osnovu *Izjave o informisanom pristanku* koju su svi učesnici fokus grupa morali da potpišu, autor doktorskog rada se obavezao da zaštiti njihov identitet tako da su u radu korištene skraćenice.

Drugim riječima, korisnici su smatrali da postoji nešto iskonsko u ljudima što ih „tjera“ od različitosti, naročito kad je riječ o zdravlju. Međutim, ovo tumačenje je zapravo remitologizacija ZRO kao osoba obuzetih neshvatljivim silama, demonima ili jednostavno malformacijama. ZRO se u ovakvom tumačenju vraćaju na sam bitak pri tom izbjegavajući da prepoznaju uticaj kulture na ovakvo ponašanje. Iz priloženih odgovora se može potvrditi da je stigmatizacija ZRO jednako prisutna i kod samih Drugih s tim da se ona ne ogleda kroz sopstvenu karakterizaciju već kroz karakterizaciju „normalnih“. Ovaj stav u konačnici otežava eliminaciju stereotipa prema ZRO, jer zdravstveno različite osobe nemaju povjerenje u novinare kao i većinu građana izuzevši bliže članove porodice koji prihvataju njihovu različitost.

6.2.2. Ocjena ZRO o kvalitetu medijskog izvještavanja o Drugima i kontaktu sa novinarima

Pored medijskih radnika, važno je identifikovati i analizirati kako Drugi vide način rada medija odnosno međusobne komunikacije i načina reprezentacije ZRO. U odgovorima koji su prikupljeni jasno je da Drugi prepoznaju okvire, ali da im nedostaje šire razumijevanje novinarskog diskursa, kao i načina produkcije i cjelokupne organizacije posla na TV stanicama. Upravo je to jedan od osnovnih razloga za nedovoljno razvijen odnos između ZRO i medijskih radnika. S ZRO strane riječ je o nepovjerenju, rezigniranosti i revoltu, dok su kod medijskih radnika najizraženiji strah, nepoznavanje karakteristika određene zdravstvene različitosti, lična interesovanja i preferencije (nezainteresovanost novinara za izvještavanje o Drugima) te rezervisanost kad je riječ o saradnji sa ZRO zbog potrebe prilagođavanja produkcije specifičnostima zdravstvene različitosti čime se prije svega usporava produkcija i zahtjeva dublji angažman svih uključenih u produkciju.

Kad je riječ o roditeljima djece sa različitim društveno-interakcijskim različitostima²³³, u fokus grupi je ustanovljeno da roditelji čija su djeca ZRO imaju osnovno znanje o radu medija, ali da prepoznaju primarne okvire u reprezentaciji djece sa društveno-interakcijskim različitostima. Tako je većina roditelja prepoznala da njihovu djecu mediji uokviruju kao one koji su isključeni.

Oni se najčešće prikazuju kao neko ko je isključen iz društva, ko nema socijalnu interakciju što jeste tako u dosta slučajeva, ali to ne znači da oni ne žele interakciju; UDS, roditelj 02.

Ovaj kao i većina drugih ispitanih roditelja ima realna očekivanja od medija, oni ne odbacuju da njihova djeca jesu zdravstveno različita, ali u isto vrijeme sugerišu da mediji moraju da „razlome“ okvir te da prošire ugao posmatranja. Dakle roditelji nesvjesno pozivaju

²³³ Društveno-interakcijske različitosti su zdravstvena stanja poput stanja autističkih poremećaja (autizam, Aspergerov sindrom, Retov sindrom, dječji disintegrativni poremećaj i pervazivni razvojni poremećaj).

novinare i ostale medijske radnike da unaprijede narativ koristeći društveno angažovan novinarski pristup tj. da prikažu da djeca sa određenim stanjem iz spektra autizma imaju želju za interakcijom, samo da je ta interakcija različita. Promjena narativa mora da dođe zajedno sa promjenom u programskoj politici prije svega kroz povećanje učestalosti medijskog sadržaja koji bi se bavio ovom zdravstvenom različitosti.

Iz gledalačkog iskustva je pažnja usmjerena na djecu, odrasle manje, ali na djecu sa autizmom najviše u danima kad se priča o autizmu u pravilu; UDS, roditelj 03; Jako su malo i predstavljene, iskreno rečeno, a kada jesu, onda je korektno. (...) Realni su ljudi; UDS, roditelj 05.

Ovo je bila i najveća frustracija roditelja, međutim niko od njih nije naglasio da učestalo obrađivanje tema o ovoj zdravstvenoj različitosti ne znači nužno i unapređenje načina reprezentacije ZRO. Nedovoljna učestalost je istaknuta kao primarni problem u medijskoj pokrivenosti ZRO sa društveno-interakcijskim različitostima što ukazuje na činjenicu da je ova skupina ZRO o kojoj se najrjeđe izvještava, a u prilog ovoj tvrdnji govori i kvantitativna analiza medijskog sadržaja u narednom poglavlju kao i izjave medijskih radnika u prethodnom poglavlju gdje je istaknuto da je rad sa ovim skupinama ZRO najteži jer uključuje mnogobrojna produkcijska ograničenja.

Druga bitna procjena roditelja jeste ocjena kvaliteta i načina komunikacije između novinara i ZRO. Na osnovu dobijenih odgovora jasno je da su iskustva roditelja djece sa različitostima u društvenoj interakciji pretežno pozitivna što je izuzetak u odnosu na iskustva ZRO iz druga dva udruženja koja su bila uključena u ovo istraživanje.

Fantastičan odnos imamo i komunikaciju sa tim novinarima i medijskim kućama. Svaki put me ljudi pitaju da li želite da ovo što ste rekli izađe; UDS, roditelj 05; Jako sam zadovoljna sa njima i oni jako puno pitaju s tim da su oni ograničeni sa vremenom. Ne mogu ni oni da puste emisiju od pola sata. Njima je posao takav da ne mogu sve da puste, ali sam jako zadovoljna medijima kad je riječ o udruženju; UDS, roditelj 06.

Razlog za to bi mogla da bude velika senzibilnost medijskih radnika prilikom izvještavanja o djeci sa zdravstvenim različitostima te tematskom sužavanju izvještavanja o djeci sa zdravstvenim različitostima upravo na ovu populaciju. Kad je riječ o osobama sa zdravstvenim različitostima, iskustvo isto igra presudnu ulogu u tumačenju načina na koji mediji informišu javnost o ovoj ZRO grupi. Prema svjedočenju dva učesnika fokus grupe u Udruženju „Udas“ iz Banjaluke, u pitanje se dovodi samoregulacija novinara tj. pitanje kako političke elite u RS instrumentalizuju novinare.

Mislim da su kod nas, možda ja imam predrasude, mediji podložni uticaju vlasti odnosno službi vlasti. Kad pričamo o slobodi medija, to je šuplja priča, da kažem vulgarno. Možda je to pokušaj nekog zavaravanja. Sami sebe zavaravaju ti koji sebe nazivaju slobodnim i nezavisnim. Mislim da su puno pod uticajem vlasti; UU, učesnik 05.

Izneseni primjer se tiče mogućnosti političkih pritisaka na izvještavanje u kojem bi se lokalna i entitetska vlast predstavila kao društveni subjekti koji posebno brinu o ZRO (*spasioci*) čime se direktno narušava autorska autonomija novinara i urednika te se institucija stavlja ispred ZRO, odnosno, ovom praksom se nastavlja ustaljena raspodjela moći tako što su institucije superiorne nad ZRO. Dodatni problem su i izbori tema prilikom izvještavanja o ZRO. Tako drugi učesnik prepoznaje problem izbora teme priloga kroz zdravstvenu različitost ukoliko je riječ o primjeru koji portretiše društveni disbalans²³⁴.

Kad invalid štrajkuje, onda smo im zanimljivi. Ili kad je dan invalida i kad smo u udruženju amputiraca onda dođu mediji, mi se poredamo k'o pakte, niko te ništa ne pita i odoše i onda uveče prikažu. Nezastupljeni smo totalno što se tiče informisanja koja su sva naša prava da više na tome rade; UU, učesnik 01.

Predstavljanje ZRO kao uzroka disbalansa je veoma štetan i po društvo i po ZRO, jer se ZRO stigmatizuju ne samo na nivou privatnih života nego se njihova uloga mijenja kroz okvir „prijetnje“ prema cjelokupnom društvu. Na taj se način održava netolerancija i stigmatizuju ZRO.

Slične zaključke su imali i predstavnici Udruženja „Zajedno“ iz Banjaluke koje okuplja osobe sa psihičkim različitostima. Prema njihovom mišljenju problem spektakularizacije kao jednog od najvažnijih uredničkih kriterijuma veoma negativno utiče na percepciju osoba sa psihičkim različitostima. Važno je naglasiti da problem spektakularizacije ne smije da se isključivo povezuje sa privatnim TV stanicama, već i sa javnim servisom, samim tim što korisnici udruženja ne razlikuju medije prema vlasništvu. Oni isto tako dovode u pitanje etičke standarde ovakvog izvještavanja te umiješanosti menadžmenta u programsku politiku u cilju povećanja gledanosti kroz prikazivanje ZRO na etički neprihvatljiv način – kroz okvir „opasnog ludaka“.

U6: Vide nas kao lude. / U3: Ja bih rekao vrlo negativno, uvijek kad se nešto desi onda se to objavi i to se naduva na sva zvona. Na primjer kad neko istu stvar od normalne populacije uradi to i nije vijest, ali kad neko ko ima psihijatrijskih

²³⁴ Isto su locirali i novinari i urednik na ATV-u, navodeći da se vjesnovrijednost (newsworthines) u slučaju priloga o ZRO mora temeljiti ne samo na zdravstvenoj različitosti nego i na neuobičajenosti priče npr. protesti invalida rada ili samoubistvo RVI

iskustava napravi, to se onda naduva, naduva, naduva i to bude vijest. / U2: Oni odmah donose zaključak. / U4: Daju lažnu nadu.)

U potrazi za odgovorom na pitanje – Zašto mediji stereotipno predstavljaju Druge tj. šta je njegov uzrok, sagovornici su dali gotovo jedinstven odgovor – nepoznavanje i nedovoljan kontakt sa ZRO čime se održavaju stereotipi i produbljuje stigma. Nešto drugačije mišljenje su imali sagovornici iz Udruženja „Djeca svjetlosti“ iz Banjaluke, jer su u skladu sa svojim pozitivnim iskustvom ocijenili da bi to i trebao da bude *prirodan* stav u izvještavanju o ZRO

Zašto pozitivno prikazuju, pa valjda je to normalno. Pozitivno jer valjda već su svi, autizam je dio njihovog života na ovaj ili onaj način. Negativno to pretpostavljam čisto zbog prodaje novina; UDS, roditelj 01).

S druge strane, predstavnici druga dva udruženja, koja okupljaju osobe sa fizičkim i psihičkim različitostima, imala su drugačije tumačenje. Primarno tumačenje je usmjereno na nepoznavanje zdravstvenih razlika, nedovoljna volja za proširenjem znanja te ustaljeno izvještavanje zasnovano na postojećim modelima. Glavni razlog za ove probleme u praksi se može, prije svega, tražiti u izboru novinara koji će izvještavati o problemima ZRO kao i pritisku tržišta i borbe sa konkurentnim TV stanicama za što veći udio na tržištu. Većina TV stanica u Republici Srpskoj i regiji, u utrci za što većim brojem gledalaca i prilagođavanju trendovima, koristi spektakl i patetiku u izvještavanju o ZRO kako bi privukla gledaoce.

Ja mislim da ti komercijalni mediji često guraju taj neki socijalni karakter svih tih priča baš da bi skrenuli pažnju sad se sve svodi na onaj goli život, skreće se pažnja na borbu za život; UU, učesnik 05.

Međutim, u isto vrijeme, neki sagovornici problem pronalaze i u sebi. Iako rijetko, ovo tumačenje potvrđuje tezu da je odgovornost za način prikazivanja u ovom odnosu obostrana te da je potrebna saradnja i destigmatizacija obje strane.

U3: Nije samo do njih nego i do nas. / U5: Jeste to sam i ja htio reći. / U3: Ne znam kako druga udruženja funkcionišu, malo neka neaktivnost, možda je opalo sve u ovom vremenu, možda smo mi dosadni da smo napadni, ali izgleda da nismo takvi. Valjda smatraju, za medije možda treba neka ekskluzivna vijest.

U fokus grupama je identifikovana i ireverzibilna stigma prema kojoj ZRO kroz svoj negativan stav ocjenjuje rad novinara iako nema objektivne argumente da to radi. Rješenje bi moglo da bude stvaranje prisnijeg odnosa između novinara i ZRO ako bi se izgradilo međusobno povjerenje ZRO prema novinarima i povećalo njihovo razumijevanje procesa produkcije i programske politike.

Ja imam osjećaj da oni nekad i iskoriste osobu, urade sa njom prilog i onda uopšte ga ni ne pišete. Kad sam skoro davala izjavu za ATV, ona je mlada i došla je da

sa mnom uradi prilog. Ona je došla da radi prilog o zapošljavanju, mi smo se ispričale. Ona kaže da će biti na ATV-u u sedam međutim dva dana prodoše i taj prilog nikad nije bio prikazan. I ja se sad pitam koji je bio njen cilj; UU, učesnik 02.

Iz ove izjave je jasno da ZRO nema povjerenja prema novinarima i da sa tim stavom ulazi u saradnju sa medijskim radnicima, ali isto tako i da nema potrebno znanje o načinu na koji funkcioniše produkcija jednog TV priloga i emisije te uopšte rad medijske organizacije.

Sličnog mišljenja su i predstavnici Udruženja „Zajedno“, međutim u njihovim odgovorima je primjetno veće znanje o funkcionisanju medijske organizacije. Tako oni identifikuju dodatne razloge zbog kojih se na ranije opisane načine uokviruju ZRO. Razlog većeg znanja korisnika udruženja je potrebno propisati ne samo individualnim naporima i interesovanjima članova nego i aktivnostima udruženja putem radionica, realizacijom projekata i uopšte većim angažmanom na unapređenju kapaciteta udruženja, a time i indirektno svojih korisnika. Ipak i uz dodano znanje i članovi Udruženja „Zajedno“ imaju negativna iskustva sa novinarima i načinom na koji su osobe sa psihičkim različitostima prikazane u javnosti tako da svoje mišljenje zasnivaju na stavovima i predrasudama izjednačivši praksu svih novinara i urednika. Prvi problem, korisnici prepoznaju u slabom informisanju novinara čiji je najčešće uzrok nedostatak vezan za institucionalno obrazovanje tj. studij žurnalistike koji ne prepoznaje potrebu za dubljim razumijevanjem pitanja različitosti i načina izvještavanja o Drugima, međutim niti jedna ZRO nije prepoznala izostanak doedukacije, seminara i kurseva.

U5: Neinformiranost; U3: Novinari nisu edukovani o problemu o kojem pišu.

Naredni problem su prepoznali u trci za udjelom na tržištu zbog čega su novinari i urednici često pod pritiskom da koriste etički neprihvatljiva rješenja.

U4: Senzacionalizam. To su komercijalni mediji. Mi smo primijenili zapadni sistem. Tamo hoće samo da privuku pažnju gledalaca; U4: Samo je bitan senzacionalizam.

Naredni problem ne bi bio identifikovan da korisnici udruženja nisu bolje upoznati sa medijskom praksom i načinom funkcionisanja medija. Tako su oni ustanovili da je problem u izvještavanju o ZRO danas u Republici Srpskoj i to što novinari ZRO dodjeljuju pasivne uloge pri čemu mogu da utiču na njihovo psihičku i emotivnu stabilnost, društveno prihvatanje kao i produbljivanje stigme.

U7: Pod opterećenjem novinara koji daju jednu novinarsku pasivnost prema tim licima pa time izazivaju još veće traume u javnosti. Nisu upoznati sa tim elementima, da se iz kriza mogu izvući pozitivno i konkretno, a ne da upadaju u još veće nevolje.

U ovom odgovoru se pažnja usmjerava i na način obrade teme tj. ugla posmatranja koji će novinar da zauzme što je kao problem prepoznao još jedan ZRO.

U6: Oni žele da čuju novost ko je lud, da bježe od njih, da ga izoluju.

Drugim riječima, usljed ubrzanog ritma rada, stalnog pritiska za produkciju ekskluzivnih sadržaja koji će privući što veći broj gledalaca, novinari često koriste okvire. Dodatni razlog ove novinarske prakse je i tendencija ka pojednostavljivanju stvarnosti kako bi je gledaoci mogli što brže i što lakše dekodirati. Na taj način se kroz narativnu pasivizaciju ZRO vrši kognitivna pasivizacija gledalaca. Problem pasivizacije ZRO ne postoji samo u narativu TV priloga nego i u odnosu novinara sa ZRO što je identifikovao i jedan od korisnika Udruženja „Zajedno“. Kroz pasivizaciju ZRO u odnosu novinar-izvor direktno se utiče i na tretman ZRO u samom prilogu, a naposljetku i na pasivizaciju ZRO u lokalnoj zajednici.

U1: Treba da novinari ovdje dolaze stalno, da vide naše radove, da vide naše ponašanje, to govori sve; da vide, a ne procjene.

U nastavku diskusija, ZRO iz ova tri udruženja trebali su da polemišu o prisutnim načinima reprezentacije osoba sa zdravstvenim različitostima. Kroz dobijene odgovore mogao se prepoznati stepen upoznatosti korisnika sa povezanošću načina reprezentacije i percepcije ZRO kod publike. Roditelji djece sa različitostima u društvenoj interakciji prepoznali su samo pozitivne posljedice, a to su prije svega destigmatizacija i senzitivizacija javnosti prema različitostima ove djece na šta je dosta uticala činjenica da je riječ o djeci²³⁵.

Ljudi više ne zaziru, nemaju otklon, prilaze, razgovaraju, pitaju šta kako. Normalno puštaju svoju djecu da se igraju sa mojom. Vidim u školi da mu svi prilaze; UDS, roditelj 01.

Neki od razloga za viši nivo svijesti kad je riječ o izvještavanju o djeci jeste velika aktivnost ombudsmana za zaštitu dječjih prava u BiH, jasno istaknuti članovi zakona o informisanju koji se odnose na načine prisustva djece u medijima te ličnih uvjerenja novinara da djeca moraju da imaju dodatnu zaštitu u odnosu na odrasle.

Promišljanja članova druga dva udruženja su daleko više okrenuta ka negativnoj ocjeni rada medija i posljedicama koji takav rad ima na percepciju javnosti. U slučaju Udruženja „Zajedno“, koje okuplja osobe sa psihičkim razlikama, uočeno je da su korisnici ostvarili konsenzus u mišljenju da je najveća posljedica postojećeg načina izvještavanja održavanje stereotipa i stigme kao i narušavanja njihovog psihičkog stanja.

U6: Kao negativnost, povećava provocira, ove simptome bolesti, nervira te.

Uzbuđuju pa se iznerviraju pa dobiju napad. Neodgovorno je prikazivanje takvih

²³⁵ Novinari su u ovom dijelu istraživanja isticali djecu kao posebnu kategoriju stanovništva o kojima naročito vode računa prilikom izvještavanja.

programa, nisu svjesni da uništavaju živote; U5: Mi se borimo da prikazemo ljepšu sliku kao što vidiš. Međutim tebe jedna objava negativna na TV-u vrati unazad; U4: Oni utiču na komplet društvo; U5: Stvaraju drugu sliku.

Zanimljivo je da su se korisnici više usmjerili na posljedice koje takvo uokviravanje ima na njih, čime se zapravo može govoriti o zatvorenosti ZRO iz ove skupine različitosti prema sebi i drugim članovima udruženja. Pored toga oni prepoznaju lične interese novinara kao glavni motivator u načinu izvještavanja o ZRO čime se potvrđuje njihovo opšte nepovjerenje prema medijskim radnicima, što otežava provođenje izmjena u međusobnom odnosu, produkciji i načinu izvještavanja²³⁶.

U7: Kad izjavljuju nešto na štetu naših oboljenja, oni zanemaruju svoju obavezu, a ispunjavaju neku svoju ličnu dobit.

U daljem razgovoru u okviru fokus grupa, jasno je da su članovi udruženja dijelili stavove i mišljenja o njihovom podređenom i pasivnom položaju. Naime, kad su upitani kako bi uticali na način izvještavanja medija, oni daju odgovore u kojima se ne prepoznaje njihovo aktivno djelovanje nego preusmjerenje aktivnosti na druge osobe poput novinara, psihijataru itd.

Da se razvije empatija kod ljudi, šta je tom djetetu, to najbolje da defektolozi rade. Da mogu da pravim emisiju ja bih taj model. Imaš dijete, snimiš dijete koje vrišti, ponavlja neku frazu, e sad hajde da vidimo šta bi to moglo da bude. Da vidimo o čemu se radi. On treba nešto, iz tog razloga je frustriran, ne može da ti objasni, to još više povećava frustraciju. Defektolozi bi mogli super da objasne te stvari, jer oni uz roditelje najbolje razumiju tu djecu; UDS, roditelj 02; Da prozovu institucije da vide dokle se došlo, šta se uradilo; UDS, roditelj 05; U5: Kroz udruženje; U7: Novinari treba isto da priđu psihijatriji. Da daju u javnost zbog čega je taj korisnik usluga došao tamo na liječenje.

Ipak nekoliko sagovornika navelo je želju za ličnim uključivanjem prije svega kao uvijek dostupnog izvora što se kosi sa iskustvima novinara i urednika koji su naveli da je najteže u produkciji TV priloga o ZRO pronaći osobu sa zdravstvenom različitosti koja je spremna da istupi u javnost.

Moj lični doprinos kao roditelja, da budem dostupna tim stručnim osobama, tipa novinara, izvještača, svih tih profila. Da im budem dostupna da im kažem svaku informaciju iz mog života i da dam savjete roditeljima koji se susreću sa tim.

²³⁶ Članovi ova dva udruženja su imali gotovo u potpunosti negativno mišljenje o radu medija u Republici Srpskoj kad je riječ o izvještavanju o ZRO, što je bilo u direktnoj koliziji sa mišljenjem novinara i urednika koji su navodili kako su ZRO najčešće bili zadovoljni sa njihovim radom.

Mogla bih od sebe da dam maksimum, ako bi to ikom pomoglo, a znam da bi;
UDS, roditelj 03.

Ovo je posljedica dugogodišnje marginalizacije i stigmatizacije, tako da je potrebno da mediji preuzmu inicijalni korak koji bi trebalo da dovede do prvih pomaka u načinu reprezentacije, kao i da se koriste drugi kapaciteti i stručna tijela koja bi mogla da posluže kao facilitator u odnosu između medija i osoba sa zdravstvenim različitostima. Jedna od najčešćih sugestija je da se poveća frekventnost izvještavanja tj. da se počne primjenjivati redovno i kontinuirano tj. izvještavanje o istoj temi ili osobama u nastavcima odnosno kao dio redovnih rubrika, da se medijski radnici dodatno obrazuju o pitanjima ZRO i da se redovno prate aktivnosti udruženja.

Ipak svijest bi trebala da bude još veća i da se priča o tome ne samo jednom godišnje, nego bar jednom u dva tri mjeseca. Mogu se praviti serijali emisija o tome. Toliko je kompleksno; UDS, roditelj 03; Možda da se malo više pripreme kad rade intervju ili kad pišu o nekoj takvoj temi. Definitivno se moraju malo bolje pripremiti i da uvijek saslušaju drugu stranu priče; UDS, roditelj 01.

Svaka od ovih sugestija iziskuje djelimičnu reorganizaciju rada TV stanica te izmjenu programskih ciljeva što može naići na otpor medijskih radnika i svih nivoa menadžmenta na TV stanicama.

Većina navedenih odgovora vodi ka zaključcima o neophodnim promjenama u produkcijskim modelima, koje TV stanice u Republici Srpskoj trenutno primjenjuju, izmjenu polja interesovanja, a time i tema, odnosa između ZRO i medijskih radnika kao i da se medijski radnici osvrnu na slučajeve iz svog života kako bi iz svog ličnog iskustva mogli da bolje razumiju život ZRO. Jedan od glavnih problema u prijedlozima koji su dali članovi udruženja jeste što oni govore o tematskim priložima koji nemaju visoku vjesnovrijednost tj. nisu prilagođeni programskim usmjerenjima i potrebama TV stanica u RS, time dovodeći u koliziju mogućnost razvoja saradnje. Međutim, radom na edukaciji obje strane, kao i uticajem na programsku politiku TV stanica (isključivo kroz savjetodavnu ulogu), moguće je ostvariti pomak u načinu reprezentacije zdravstveno različitih osoba.

6.3. Diskusija

Funkcija ovog dijela istraživanja je bila da se prepoznaju i analiziraju glavni uzroci stigme i kako medijski radnici (novinari i urednici) percipiraju ZRO kao i kako ZRO percipiraju medijske radnike. Kako bi se ostvarili ovi ciljevi analizirani su odgovori prikupljeni u fokus grupama u tri udruženja koja okupljaju osobe sa psihičkim, društveno-interakcijskim i fizičkim zdravstvenim različitostima.

Postojanje stigme i stigmatizovanog okvira razmišljanja je neizbježan okvir razmišljanja u svakom društvu, a posebno je izražena u društvima u kojima su građani niže obrazovani te stepen ekonomskog razvoja nizak. Dodatni faktori koji snažno utiču na stepen uticaja stigme na razmišljanje građana i kvalitet života Drugih su retradicionalizacija, političko i društveno uređenje, kulturno naslijeđe, multikulturalnost i multietničnost te mnogi drugi. Svaki od ovih faktora pozitivno ili negativno utiču na stigmatu, a oni su direktno povezani sa načinom razmišljanja većine. Održavanje stereotipa i jačanje predrasuda pozitivno utiče na razvoj stigme, naročito u društvu koje je etnički i vjerski podijeljeno, u kojem vlada selektivna kultura sjećanja i istorijski revizionizam, retradicionalizacija retrogradnih sistema vrijednosti te ekonomska nemoć i nesigurnost. Bez obzira na društveno uređenje ili kulturu, svako društvo se suočava sa problemom stigme. Sa stigmom raste netolerancija i nerazumijevanje te pada kvalitet života ne samo Drugih nego i cjelokupne populacije. Republika Srpska i Bosna i Hercegovina nisu izuzetak od ovog pravila. Upravo zato važnost medija, kao primarnog izvora informacija većine građana u Republici Srpskoj i BiH, može biti ključna u razbijanju viševjekovnih mitova i narativa prema kojima se različitost vidi kao anomalija koju treba isključiti iz društva.

U slučaju zdravstveno različitih osoba, istraživanje izneseno u ovom poglavlju disertacije jasno pokazuje da su medijski radnici na četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj, senzitivni kad je riječ o zdravstvenim razlikama, ali da nisu senzibilisani kad je riječ o razumijevanju života ZRO i zdravstvenih različitosti. Ovo je primjetno već u bloku pitanja o stigmati i autostigmati u kome preko polovine novinara i urednika nisu mogli da daju precizan i tačan odgovor. Pretežno nepoznavanje pojma stigme i autostigme kao i njihovih osobnosti u zavisnosti od vrste zdravstvene različitosti zapravo ukazuju na to da medijski radnici nisu dovoljno upoznati sa faktorima koji utiču na stigmatizaciju (nedovoljno povezivanje mikro i makro konteksta i elemenata koji utiču na stigmatizaciju) i koje su njene dugotrajne te individualne i kolektivne posljedice. Dodatni i veći problem ustanovljen u istraživanju jeste da je većina ispitanika zdravstvene razlike prepoznala kao bolesti, poremećaje i anomalije, čime konotativni okvir direktno negativno određuje zdravstvene različitosti. Ovo je posebno bilo izraženo kod psihičkih različitosti tako što su ispitanici potencirali da je ovo zdravstveno stanje koje se mora držati pod kontrolom, liječiti, odnosno tretirati kao bolest koja se može otkloniti npr. gripa. Medijski radnici ZRO i njihove probleme percipiraju kroz prizmu postojećih medijskih i društvenih okvira. Glavni razlog za to je što sa njima rijetko komuniciraju i sa njima pretežno održavaju profesionalni odnos, zbog čega su prinuđeni da se prvenstveno oslanjaju na informacije dostupne u medijima, popularnoj kulturi, tradiciji te tuđe iskustvo. Takvom praksom novinari i urednici ZRO vide kroz njihove okvire, što je potvrđeno i njihovom

identifikacijom glavnih problema ovih osoba. Naime, oni su prepoznali samo probleme i stvarnost njihove svakodnevice kroz izvještavanje medija (nazvane „primane potrebe“ koje su zapravo direktno povezane sa zdravstvenom različitošću poput arhitektonskih prepreka, zvučne signalizacije na semaforima itd.), a ne spominju potrebe ZRO koje su identične potrebama svakog građanina poput osnivanje porodice, kulturne potrebe, razvoj karijere itd.

U opisima potreba koje imaju ZRO²³⁷ i uopšte osoba sa zdravstvenim razlikama, medijski radnici često nesvjesno ZRO stavljaju u podređen i pasivan položaj objekta tako što novinari preuzimaju ulogu izbavljača i borca za prava ZRO. Uvođenjem ovih uloga održava se privatna i javna kultivacija kulture binarnih opozicija i to tako što se: (1) nedovoljno istražuje i stupa u direktan kontakt sa ZRO; (2) održava nedostatak kritičkog promišljanja kod gledalaca. Prethodna analiza polustrukturisanih intervjuova sa medijskim radnicima samo potvrđuje iznesene tvrdnje. Tako većina ispitanih novinara i urednika ne vidi razliku u načinu izvještavanja o ZRO i drugim osobama i događajima, izuzev ako je riječ o djeci. Većina ispitanika, isto tako, odbija da prihvati važnost samoregulacije prilikom izvještavanja o Drugima smatrajući da je samoregulacija neprihvatljiva praksa u radu novinara. Međutim, upotreba samoregulacije u izvještavanju o ZRO, kao dijela prakse angažovanog novinarstva, zapravo je često bolji izbor kako bi se ZRO prikazale u boljem svjetlu.

Istraživanje u ovom dijelu disertacije je uključivalo i fokus grupe u kojima su učestvovali članovi tri udruženja iz Banjaluke u kojima se okupljaju osobe sa fizičkim, društveno-interakcijskim i psihičkim različitostima. Njihova percepcija medijskih radnika je isto tako stereotipna, usmjerena na negativne primjere rada novinara, kao i negativnu interpretaciju medijskog sadržaja²³⁸ prepoznajući stereotipe, patetiku, stigmatu i neznanje novinara prilikom izvještavanja o Drugima. Pored toga članovi/korisnici udruženja nisu raspolagali sa dovoljno znanja kad je riječ o TV produkciji, menadžmentu i programiranju, što je uticalo na stereotipno i negativno razumijevanje novinarske profesije i rada medija.

Na osnovu urađene analize može se zaključiti da ne postoje jasno definisani standardi izvještavanja o ZRO te da se novinari i urednici čvrsto drže ličnih etičkih orijentira i znanja usvojenih za vrijeme studija žurnalistike. S druge strane, udruženja ZRO nedovoljno rade na medijskom opismenjavanju svojih članova te nemaju dovoljno razvijene komunikacijske strategije prilikom obraćanja medijima i javnosti. S tim u vezi u nastavku su navedene glavne preporuke za medijske radnike kao i za ZRO i udruženja.

²³⁷ Dodatne potrebe u kretanju u javnom prostoru, unapređenje zakonske regulative koja bi odgovorila na pitanja smještaja, zapošljavanja i drugih potreba koje imaju svi građani.

²³⁸ Izuzetak su bili roditelji djece koja imaju interakcijske različitosti iz spektra autizma.

Glavni zaključci definisani na osnovu odgovora dobijenih u intervjuima sa novinarima i urednicima te fokus grupa sa ZRO iz tri udruženja koja okupljaju zdravstveno različite osobe jesu: da novinari i urednici najčešće mistifikuju stigmatu, neki je doslovno tumače, a samo je nekolicina nastojala da tumači stigmatu iz svoje perspektive naglašavajući važnost novinara i urednika u procesu stigmatizacije ZRO. Pored toga, većina novinara i urednika nije znala šta je autostigma, a oni koji su pokušali da je definišu odredili su je kao bolest čime su stigmatizovali ZRO, a stigmatu su stepenovali u zavisnosti od kategorije zdravstvene različitosti. Time se automatski stepenuje prihvatanje i razumijevanje ZRO u zavisnosti od zdravstvene različitosti što je opasno jer se tako ZRO razgraničavaju, a stigma održava.

Isto tako, novinari ZRO posmatraju kroz postojeće postavljanje okvira *heroja, žrtve i jasnika* te izvještavanje o ZRO zasnivaju na svojim stavovima i tako održavaju stigmatu. Prilikom izvještavanja nisu podložni samoregulaciji, što je izuzetno važno kad je riječ o izvještavanju o ZRO budući da se samoregulacijom mogu ublažiti negativni aspekti izvještavanja o ZRO koji u završnici, ukoliko se ne odstrane ili ublaže, održavaju ili čak i povećavaju stigmatu kod gledalaca. Ovo je naročito važno kad se u obzir uzme činjenica da se prilikom izvještavanja o ZRO gotovo svi novinari i urednici koji su intervjuisani koriste kombinacijom ličnih stavova o etičnosti izvještavanja o ZRO i pravilima novinarskog diskursa, a ne postojećim etičkim načelima i kodeksima o izvještavanju o Drugima. S obzirom na dobijene odgovore jasno je da novinari i urednici nisu dovoljno pripremljeni na društveno angažovan način izvještavanja o ZRO prije svega zbog nedovoljnog poznavanja karakteristika zdravstvenih različitosti kao i načina života ZRO te nemogućnosti specijalizacije za izvještavanje o ZRO i Drugima.

Preporuke za medijske radnike

- (1) top menadžment TV stanice bi trebalo da za izvještavanje o ZRO angažuje novinare koji pokažu najviši stepen znanja o problemima i uopšte životu Drugih i koji imaju viši stepen znanja kad je riječ o audio-vizuelnoj konstrukciji narativa u TV prilogu odnosno novinari koji imaju najviše predispozicije da pravilno razumiju i predstave teme o zdravstvenoj različitosti i ZRO;
- (2) novinari moraju opisivati Druge ne samo kroz njihove različitosti zadržavajući se isključivo na njihovim poteškoćama uzrokovanim različitošću;
- (3) novinari i urednici moraju težiti ka stvaranju drugačijih konteksta koji se ne bi isključivo bavili problemom kao posljedicom različitosti;
- (4) novinar i urednik bi trebalo da sarađuju sa ZRO u procesu konstrukcije narativa TV priloga;

- (5) mora se eliminisati pripovjedna i bilo koja druga vrsta pasivizacije Drugih unutar priloga kao i prilikom produkcije;
- (6) obavezno je izbjegavanje instrumentalizacije Drugih u cilju kritike drugih elemenata društva;
- (7) Drugi uvijek moraju biti zaštićeni;
- (8) medijski radnici bi trebalo da primjenjuju samoregulaciju ukoliko će se time eliminisati negativna percepcija javnosti prema Drugima;
- (9) Drugi nužno moraju da budu dio produkcije na nivoima koje proces dozvoljava;
- (10) postojeći okviri o Drugima moraju biti izmijenjeni;
- (11) moraju se poštovati i unaprijediti postojeći novinarski kodeksi;
- (12) prilikom odabira teme i izbora načina izvještavanja o nekoj temi koja se tiče ZRO neophodno je kontaktirati savjetodavnu grupu unutar TV stanice;
- (13) novinar bi trebalo da održava povremeni kontakt sa udruženjima koje okupljaju različite kategorije ZRO kao i pojedinačno sa ZRO;
- (14) neophodna je stalna edukacija medijskih radnika o izvještavanju o Drugima kao i bolje upoznavanje života i problema Drugih;
- (15) potrebna je stalna medijska analiza
- (16) mora biti uspostavljen i održavan monitoring sistem

S druge strane, kada je riječ o ZRO, učesnici fokus grupa su jasno istakli da nemaju povjerenja u novinare čime se otežava mogućnost unapređenja načina izvještavanja o ZRO. Glavni razlozi za ovo nepovjerenje i slabu komunikaciju jesu loše održavanje kontakata između ZRO i medijskih radnika te činjenica da ZRO nedovoljno poznaju rad medijskih organizacija. Pored toga, ZRO medijske organizacije i medijske radnike prije svega smatraju dijelom njihovog problema, a to je loš položaj u društvu zbog održavanja stigme, a ne kanalom putem kojeg mogu da izmijene postojeći diskurs o zdravstvenim različitostima. Iz ovih razloga, ZRO, jednako kao i medijski radnici, prije svega moraju da uspostave odnos koji se ne svodi na povremenu saradnju na realizaciji određenog priloga ili emisije o ZRO te da zajedno, uz pomoć stručne i akademske zajednice, formiraju primjenjive kodekse i vodiče o izvještavanju o ZRO.

Preporuke za ZRO i udruženja

- (1) udruženja koja okupljaju različite kategorije ZRO moraju raditi na povećanju stepena medijske pismenosti svojih članova i zaposlenih;
- (2) udruženja ZRO moraju razviti sistem komunikacije i održavanja kontakta sa medijskim radnicima;

- (3) monitoring sistem sa obje strane mora biti uspostavljen i održavan
- (4) potrebna je stalna medijska analiza
- (5) edukacija ZRO mora biti kontinuirana, sistematizovana i sinergijska kako bi se kroz partnerstvo podigao kvalitet medijskog sadržaja i produkcije.

7. ANALIZA NARATIVA I PRODUKCIJE TV PRILOGA O ZDRAVSTVENOJ RAZLIČITOSTI NA PROGRAMIMA TV STANICA U RS

Predstavljanje zdravstveno različitih osoba putem medija prije svega zavisi od stepena stigme te načina na koji su oni usađeni u stavove i predrasude medijskih radnika. Postojeći društveni stavovi i stereotipi o ZRO utiču na sve faze produkcije programa o ZRO pri tom direktno održavajući stereotipan način reprezentacije ZRO kroz njihovo uokviravanje. S tim u vezi primarni cilj ovog dijela istraživanja je bio identifikacija načina uokviravanja zdravstveno različitih osoba u sve tri kategorije zdravstvenih različitosti – fizička, psihička, intelektualna i društveno-interakcijska.

Uokviravanje je strategija medijske reprezentacije koja bi u suštini podrazumijevala pojednostavljeno i rigidno reprezentovanje osoba. Prema Entmanu (Entman, 1993) okvir, a samim tim i uokviravanje, sastavni je dio teksta koji se u njega usađuje putem mitova i stereotipa. Na taj način tekst preuzima ono što je određeno okvirom i translira ga na opštu predstavu stvarnosti i njenih aktera. U isto vrijeme okviri služe da se stvarnost i odnosi unutar društva interpretiraju i shvate (Kendall, 2011) pri tom primjenjujući diskurs za dokazivanje pojednostavljene vizije stvarnosti zasnovane na binarnim opozicijama (Barthes, 1982; Macleod, 2002). Okviri poput okvira žrtve, heroja ili tereta kao najčešćih u slučaju ZRO, usađuju se u narative kao vidove reprezentacije (Fulton, 2005) i sistema značenja koji oslikavaju i konstantno korespondiraju sa kulturom i društvenim kontekstom. Narativ je uvijek prisutan (Barthes, 1982), ali je uvijek vještački stvoren, a za njegovo shvatanje potrebno je ostvariti pet kodova razumljivosti – hermeneutički, akcioni, semički, kulturološki, semički i simbolički kôd (Barthes, 1982). Kako bi se ostvarila razumljivost prilikom izvještavanja o ZRO potrebno je da novinar stupa u posrednu vezu sa publikom koristeći postojeće okvire žrtve ili heroja kad je riječ o ZRO te da koristeći jasnu podjelu uloga unutar priloga (Bal, 1999) gdje su ZRO uvijek inferiorni u odnosu na centralnog naratora – novinara.

Praksa uokviravanja ZRO i njihova subordinacija novinaru kao pripadniku „normalnih“ prisutna je i u slučaju izvještavanja o ZRO u informativnom TV programu vodećih TV stanica u Republici Srpskoj. U tu svrhu je provedeno kvantitativno i kvalitativno istraživanje 106 TV priloga vodeće četiri TV stanice u Republici Srpskoj (RTRS: 34 priloga; ATV: 33 priloga; ELTA TV: 25; BN TV: 14) emitovanih od 2010. do kraja 2015. godine. U uzorak su uključeni prilozima koji su skupljeni u periodu od godinu dana pretragom internet arhiva sve četiri TV stanice pomoću ključnih riječi u svim njihovim morfološkim oblicima npr. samoubistvo, samoubistva, samoubica, samoubicom itd. Ovim rješenjem prilikom prikupljanja uzroka otklonjen je rizik od tendencioznog izbora TV priloga.

Analiza sadržaja odabranih TV priloga se oslanjala na strukturalističkom metodu analize narativa (Luc Herman i Bart Vervaeck, 2005) i kvantitativne analize sadržaja (Dubravka

Valić Nedeljković, 2012) te kritičke analize diskursa (Ruth Wodak, Michael Meyer, 2001; Berger, 2012). Osnove kvantitativne analize su činile kodne liste koje su postavili Ljevak, Huremović i Zlotrg (2014) kao i Dubravka Valić Nedeljković (2012) iz kojih su izdvojene uobičajene kategorije i varijable (žanr, trajanje priloga, klasifikovanje aktera prema demografskim karakteristikama), ali su u konačnu verziju kodne liste uključene i kategorije zasnovane na Mek Kvejljovim postavkama novinarskog diskursa (McQuail, 1992). Saznanja Hermana i Verveka (2005) su korištena kako bi se razvio dio kodne liste koji se odnosi na vrste uloga unutar priloga tj. identifikovanje položaja i vrsta aktera u književnom djelu, za šta su poslužile i teorijske postavke o fokalizaciji (Fulton, Huisman, Murphet & Dunn, 2005).

7.1. Kvantitativna analiza TV priloga

Reprezentacija osoba sa zdravstvenim i drugim vrstama različitosti je neophodna kako bi se smanjio stepen stigme i povećala (re)integracija društveno isključenih osoba u lokalnu i širu društvenu zajednicu. Kvalitet reprezentacije nije jedini i/ili presudni faktor u borbi protiv stigme, ali svakako da doprinosi u kolektivnoj percepciji Drugih. Imajući na umu kulturološke i kontekstualne postavke razumijevanja različitosti u Republici Srpskoj i regiji, uloga svih masovnih medija uključujući i TV stanice je od velike važnosti na putu do ravnopravnijeg društva u kojem bi Drugi mogli da imaju prava koja su definisana Ustavom i zakonima.

Reprezentacija zdravstveno različitih osoba je kroz istoriju bila zasnovana na okvirima koji su se prije svega svodila na diskriminatorni odnos opšte populacije prema ovim skupinama. Svaki od uvrještenih vidova reprezentacije ZRO su bile zasnovane na stereotipima koji su zasnovani na viševjekovnim mitovima i narativima. Tako su osobe sa psihičkim poteškoćama viđene kao teret društva, kao ljudi, kao oni koji moraju biti izolovani od „zdravog dijela populacije“, kao osobe sa misterioznim i posebnim darovitostima. Osobe koje su počinile samoubistvo su fizički skrnavljene i oduzimana im je imovina, najčešće su ocjenjivane kao lude, one koje su narušile autoritet boga ili bogova, ukratko kao one koje su ili lude ili su bile mučenici (najčešće vezano za samoubistva plemićka i vojnika) (Minoa, 2008). Problem stigme svakodnevno i u prošlosti i danas doživljavaju i osobe sa intelektualnim i fizičkim različitostima npr. osobe sa epilepsijom su dugo vremena u istoriji posmatrane kao one koje je obuzeo đavo ili anđeo. Većina ovih narativa u manjem ili većem odstupanju od izvorne ideje postoji i u današnjem diskursu što održava visok stepen isključenosti Drugih.

Kako bi se osvijetlili ovi okviri i potvrdilo da su i danas prisutni u medijima, analiziran je uzorak prikupljen iz informativnog programa četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj. U uzorak za ovo istraživanje bilo je uključeno 106 priloga koji su prikupljeni pretragama prema jasno definisanim kriterijumima na zvaničnim internet arhivama sve četiri TV stanice

korištenjem ključne riječi poput autizam, invalid, invaliditet, RVI, slijepi, paraplegija itd. Sve ove riječi unošene su u tražilice internetskih arhiva TV stanica u svim njihovim morfološkim varijantama²³⁹. U uzorak su ušli svi prilozi koje su prepoznali pretraživači na internet arhivama TV stanica, a svi prilozi su emitovani u večernjim centralnim informativnim emisijama („Dnevnik“ u 19:00 /ATV/ i 19:30 /BNTV, RTRS/) i/ili popodnevnim informativnim emisijama posvećenim dešavanjima u Republici Srpskoj. Predmet interesovanja su bili isključivo prilozi u kojima su subjekti ZRO, a oni su u slučaju programa TV stanica u RS uvijek emitovani u okvirima informativnog programa. Određeni vremenski period nije odabran zato što se nastojao analizirati što veći broj priloga i na taj način uočiti što veći broj načina reprezentacije ZRO. Dodatni razlog za ovaj pristup prikupljanju uzorka jeste i činjenica da se prilozi o Drugima rijetko emituju u redovnim, dnevnim informativnim programima, što je ustanovljeno zahvaljujući pilot istraživanju u trajanju od mjesec dana. Ova činjenica potvrđuje i jednu od pomoćnih hipoteza rada, u kojoj se tvrdi da ZRO nisu dovoljno zastupljene tj. vidljive generalno u medijima i posebno u programu četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj.

Gledajući procentualnu zastupljenost priloga o ZRO u programima TV stanica u RS (Tabela 01), RTRS je imao najviše priloga o ZRO od ukupnog broja priloga u uzorku (34) tj. 32%, gotovo kao i ATV sa 33 priloga (31%), dok je ELTA TV imala 25 (24%), a najmanje priloga je imala BN TV sa 14 priloga odnosno 13% od ukupnog broja. Iako je RTRS imao najveći broj priloga, ovaj podatak, kao i uopšte procenat učešća u cjelokupnom uzorku, nije od presudne važnosti, mada može biti indikativan kad je riječ o programskoj politici odabranih TV stanica i uopšte njihovoj posvećenosti izvještavanju o ZRO. Dodatni parametar u procjeni opšteg stanja kad je riječ o izvještavanju o ZRO jeste i ukupno i pojedinačno vrijeme posvećeno ZRO unutar uzorka. Najviše vremena ZRO u odnosu na ukupno trajanje svih priloga uvrštenih u uzorak posvećuje ELTA sa 73,83 minuta, a naredna tri mjesta su bila identična redoslijedu prema broju priloga u uzorku: RTRS sa 64,86 minuta, ATV sa 60,98 minuta te BN TV sa 34,56 minuta. Iz ovih rezultata je jasno da TV stanica koja je imala najveći broj priloga (RTRS) zapravo nije posvetila najveći broj minuta u izvještavanju kao i da je ELTA TV sa znatno manjim brojem priloga imala znatno više vremena posvećenog temama o ZRO. Ove činjenice jasno dovode u pitanje to da li su TV stanice u uzorku, izuzev u slučaju ELTA televizije, dovoljno duboko izvještavale o ZRO. Kako bi se dalje istražilo ovo pitanje, bilo je neophodno analizirati rezultate o pojedinačnom trajanju svih TV priloga u uzorku.

Kad je riječ o trajanju priloga (Grafikon 01) situacija je nešto drugačija. Iz nje je primijetno da ELTA ubjedljivo prednjači tj. ima najveći udio priloga sa trajanjem preko 150 sekundi (12 od 25 priloga). ATV je najveći broj priloga uradila u vremenskom trajanju do 120

²³⁹ Na primjer: autizam, autizma, autističan, autistično, autističan, autistična, autistični, autističnim itd.

sekundi (17% u odnosu na cjelokupni uzorak tj. 18 od svoja 33 priloga). RTRS, iako vodeći po broju plasiranih priloga, najviše se držao okvira od minut do minut i po (12 priloga) i jedini je imao prilog kraći od 30 sekundi te vodeće mjesto u priložima od 30 do 60 sekundi. S obzirom na ove rezultate sasvim je jasno da je ELTA televizija imala manje priloga ali veće ukupno trajanje svih TV priloga u uzorku. Ovi rezultati bi trebalo da ukazuju i na dubinu izvještavanja tj. razvijanje konteksta i cjelokupne kompleksnosti u izvještavanju o ZRO, međutim rezultati o žanru pokazuju drugačije.

Dužina priloga može upućivati na dubinu obrade teme i stepena kompleksnosti u izvještavanju, ali to ne mora nužno biti slučaj. Druga pretpostavka jeste da izbor žanra (Tabela 03) diktira i dužinu trajanja priloga, što se u slučaju ovog istraživanja i uzorka pokazalo kao djelimično tačno. Veliki broj priloga koji je emitovan na programu RTRS i ATV prema žanru su bili izvještaji, ali je zato ELTA imala neočekivan rezultat – tačno polovina priloga (7) pripadala je varijabli Izvještaj, što se kosi sa prosječnim trajanjem priloga na ovoj TV stanici. Izvještaji i Tematski prilozi koji su bili najčešći žanrovi sa najvećim 84% učešćem u uzorku. Ovo indicira da se TV stanice najčešće odlučuju na detaljnije izvještavanje o temama društvene isključenosti, ali i da pokazuju visok stepen samoinicijative radeći tematske priloge, koji u najvećem broju nisu bili u vezi sa aktuelnim događanjima (izuzev ako je riječ o danima kada se na širem društvenom nivou obilježava ili posvećuje pažnja nekom zdravstvenom stanju, kao što je Svjetski dan osoba s Daun sindromom). Iako su rezultati u ovoj kategoriji pohvalni, neophodno je skrenuti pažnju da dužina i žanr ne određuju i kvalitet priloga²⁴⁰, ali svakako osiguravaju veći potencijal za razvoj konteksta. Isto se odnosi i na broj priloga zabilježenih u uzorku. Iako RTRS ima najveći broj priloga, što se i moglo očekivati jer je riječ o TV stanici koja je dio javnog servisa, ATV je odmah iza nje (34 nasuprot 33).

Gotovo svi analizirani prilozi o ZRO, njih 27 na sve četiri TV stanice, djelimično su ili u potpunosti pripadali kategoriji *Društvo* (Tabela 02), od kojih je ATV imala gotovo polovinu (13). Veliki broj priloga (ukupno 21 prilog) je pripadao rubrici *Zdravlje* (ratni vojni invalidi /RVI/, civilni invalidi itd.), dok je 11 priloga bilo u okvirima rubrike *Kultura* (priredbe povodom međunarodnih dana kao i tematski prilozi koji su izvještavali i o radno-okupacionim terapijama u udruženjima npr. izrada nakita u Udruženju za slijepa i slabovidna lica u Banjaluci), a rubrika *Obrazovanje* je bila gotovo u potpunosti izostavljena. Posljednja značajna rubrika jeste *Crna hronika*, gdje pripada ukupno 10 priloga. Niti jedan od njih nije registrovan na ELTA TV, budući da ova TV stanica ne emituje centralnu informativnu emisiju Dnevnik, u okviru

²⁴⁰ Kvalitet TV priloga o ZRO bi prije svega trebalo da podrazumijeva ravnopravno učešće ZRO u procesu izgradnje narativa, nestereotipnu reprezentaciju ZRO te angažovan pristup novinara u rasvjetljavanju problema s kojima se suočava ZRO.

kojeg se najčešće obrađuju teme koje bi se svrstale u ovu rubriku. Ovi rezultati ukazuju na određene tendencije u programskim politikama i strategijama TV stanica.

Šire posmatrajući kategoriju *Društvo* ona se može podijeliti na više potkategorija – o društvenim promjenama uopšte (27), zakonodavstvo (19) i obrazovanje (3). Kad je riječ o izvještavanju o stanju u društvu uopšte, pokazalo se da je urednička politika ATV-a, s obzirom na najveći broj priloga u ovoj potkategoriji (13), prije svega da se problemi analiziraju i da se na njih ukazuje²⁴¹ u RS i BiH, dok je RTRS sa čak 10 priloga sa temama iz domena zakonodavstva isto tako jasno istakla primarno uredničko opredjeljenje informativne redakcije javnog servisa da se izvještava o zakonima i legislativi (potrebe za izmjenama zakona i statusa osoba sa zdravstvenim različitostima) u odnosu na izvještavanje o svakodnevnim problemima ZRO. Teme u vezi sa obrazovanjem su bile gotovo u potpunosti zapostavljene, iz čega slijedi da urednici i novinari sve četiri TV satnice u uzorku ne prepoznaju potrebu ZRO za obrazovanjem i uopšte važnost prava na obrazovanje. Činjenicu da se o ZRO i njihovim kulturnim potrebama takođe srazmjerno rijetko izvještava (samo 11 priloga) dokazuje to što se najčešće izvještava o bazičnim potrebama ZRO.

Izvještavanje²⁴² o ZRO je tematski najraznovrsnije u slučaju događaja koji se svrstavaju u rubriku *Crna hronika*. Prije svega je ohrabrujuće to što jedna TV stanica (ELTA TV) nije nastojala da dovodi u vezu crnu hroniku sa zdravstvenim različitostima. Kroz spajanje ove dvije kategorije najčešće se izvještava o ubistvima i samoubistvima tj. kad osobe sa privremenim ili postojećim psihičkim disbalansom počine kaznena djela ubistva ili izvrše samoubistvo. Na ovaj način se održava asocijativni most kod publike – osobe sa psihičkim različitostima su opasne po sebe i okolinu. Ovaj okvir postoji nekoliko milenijuma, a i danas prisutan u izvještajima. Drugim riječima, crna hronika čuva konotacijski negativne okvire prije svega o osobama sa psihičkim različitostima, a na osnovu uzorka jasno je da ta praksa postoji na 3 od 4 vodeće TV stanice u Republici Srpskoj čime se održavaju negativni okviri i neprihvatanje osoba sa shizofrenijom, podvojenom ličnošću, dubokom depresijom te mnogim drugim psihičkim različitostima²⁴³.

Opredjeljenje urednika da stanica, redakcija izvještava o ZRO prije svega uključuje u rubrike Zdravlje i Društvo jasno ukazuju na problem tematske stereotipizacije, tj. stereotipnog

²⁴¹ Pročitati izjave urednika informativnog programa ATV-a Vlatka Vukotića u petom poglavlju.

²⁴² Pod rizikom se u ovom slučaju misli na povećan rizik od kršenja etičkih i profesionalnih novinarskih načela te stereotipnog prikazivanja ZRO.

²⁴³ Istraživanja za 2014. i 2015. godinu koja je autor disertacije provodio u četiri vodeća dnevna lista u BiH („Dnevni avaz“, „Glas Srpske“, „Oslobođenje“ i „Nezavisne novine“), a za potrebe analize stigme u medijima u BiH o osobama sa psihičkim različitostima u sklopu Projekta mentalnog zdravlja u Bosni i Hercegovini - "Antistigma", pokazuju veliki broj napisa u kojima se spajaju ove dvije kategorije, a naročito subjektivno izvještavanje je prisutno u slučajevima čedomorstva. Dublju analizu načina izvještavanja o čedomorstvu uradila je Barbara Barnett (Barbara Barnett, 2006) u radu „Madea u medijima: Narativ i mit u izvještavanju novina o ženama koje ubijaju svoju djecu“.

uokviravanja zdravstveno različitih u kontekste u kojima će okvir *heroja* ili *žrtve/mučenika* biti potenciran. Na taj način se vrši simplifikacija problema i potreba zdravstveno različitih koje su u mnogim aspektima njihovih života iste kao i kod cjelokupne populacije npr. odlazak na kulturna dešavanja, potreba za poslom, potreba za ljubavnom vezom, druženjem, zasnivanjem porodice, i mnoge druge. S obzirom na to da su primarne teme u vezi sa zdravstvom ili zdravstvenim aspektima ZRO (prava na zdravstvenu zaštitu, zdravstveni problemi, limiti života definisani zdravstvenim različitostima), društvom (nerazumijevanje izvršnih organa lokalnih i entitetskih institucija prema zdravstveno različitim, nesrećan položaj osoba sa zdravstvenim različitostima – siromaštvo, nezaposlenost) i zakonodavstvom (zakonska regulativa prava osoba sa zdravstvenim različitostima), jasno je da se odlukom o primarnom načinu kategorisanja izvještavanja o ZRO u rubrikama Zdravlje, Društvo i *Crna hronika* pažnja usmjerava na nedostatke zdravstveno različitih i odnos društva prema njima. ZRO zbog toga i dalje rijetko budu dio TV priloga koji bi bili svrstani u rubrike Kultura, Zabava, Ekonomija (na primjer: tekstilna industrija – dizajneri, poljoprivreda – zemljoradnici, itd.).

Kada je riječ o kategoriji Lokacija za koje su vezani tematski okviri priloga (Tabela 04), istraživanje je potvrdilo postavljene pretpostavke. Svi prilozi u uzorku su bili vezani za teritoriju BiH i to u obimu cijele države (najčešće kad su teme u vezi sa legislativom) te sa suženim obimom – selo ili grad u Republici Srpskoj. Jedina nedosljednost jeste to što se RTRS i ELTA nisu bavile temama zdravstvene različitosti na selu. S tim u vezi, BN je imao najveću ujednačenost u smislu odnosa priloga koji tretiraju selo odnosno grad i čiji je odnos bio 5:8. Bitnost zastupljenosti TV priloga koji su realizovani u ruralnom ambijentu važno je jer se samo tako može raditi na smanjivanju nevidljivosti DIG osoba koje žive u ruralnim područjima. Ovo je dodatno važno jer su problemi osoba sa zdravstvenim različitostima na selu daleko veće samim tim što u ruralnim sredinama ne postoji dovoljno razvijena porodična²⁴⁴ i specijalistička medicina čime je mogućnost održavanja ili poboljšana zdravstvenog stanja smanjena.

Dominantni naratori (Tabela 05) u gotovo svim priložima bili su novinari (96%). Jedino je RTRS pokazao određenu raznovrsnost tako što je bila jedina TV stanica sa tri priloga u kojem je centralni narator spiker i jednim prilogom u kome je intervjuisana osoba bila dominantni narator. Ovi rezultati prije svega potvrđuju pretpostavku da je novinar uvijek dominantan u odnosu na ZRO čak i u odnosu na publiku, i to ne samo kao autor priloga nego i u samom prilogu, ukoliko se pojavljuje u njemu. Takvom praksom novinar primjenjuje istu podjelu moći koja postoji između ZRO i „normalnih“ u svakodnevnom životu, iako je tema priloga određena

²⁴⁴ Pod pojmom porodična medicina se podrazumijeva usluge porodičnog doktora u sklopu javnog zdravstvenog sistema – prvi kontakt građana u sistemu zdravstvene zaštite.

zdravstveno različita osoba koja je jedini autentični svjedok života sa zdravstvenom različitošću.

Naredne tri tabele (Tabela 06, 07 i 08) odnose se na analizu aktera koji su na određen način učestvovali u stvaranju i kreiranju narativa. Ovdje je primjetan prvi veći problem u trenutnom načinu izvještavanja o društveno isključenim grupama na osnovu zdravstvene različitosti. Čak 48% svih aktera bile su osobe koje nisu zdravstveno različite, pa se može zaključiti da su Drugi marginalizovani, iako čine 52% pojavljivanja u cjelokupnom broju priloga koji su obuhvaćeni uzorkom. Pojavljivanje ZRO se ostvaruje na više načina: (1) vrijeme koje osobe sa zdravstvenim različitostima dobijaju u ulozi naratora ukupno je manje u odnosu na druge osobe zbog čestog prisustva izjava ZRO u priložima; (2) češće zauzimaju sekundarna i tercijarna mjesta po primarnosti, dok eksperti i druge osobe koje nisu društveno isključene najčešće otvaraju i zatvaraju prilog; (3) DIG osobe sa zdravstvenim poteškoćama su više disperzivnije zastupljene (učešće razlomljeno na manje vremenske intervale).

U analiziranom uzorku TV priloga, od ukupnog broja objekata/aktera priloga ZRO su bile zastupljene sa 52%, a osobe koje nisu DIG 48% (326 osoba). Ovi rezultati pokazuju visok stepen zastupljenosti ZRO u priložima, što prema broju učesnika jeste istina, ali to ne odražava i stepen važnosti njihove uloge u TV prilogu budući da je većina ZRO u prilogu samo svjedok o postojanju nekog problema povezanog s različitim zdravstvenim stanjem, a ne i neko ko je tumačio ove probleme izazvane zdravstvenom različitošću. Posmatrajući ukupan broj ZRO (168) i članova njihove porodice,²⁴⁵ u priložima su najzastupljenije osobe koje su fizički različite sa 36% udjela, na šta je uticalo visoko prisustvo kategorije ratni vojni invalidi (RVI)²⁴⁶. Ovo je prije svega posljedica činjenice da je BiH postratno društvo. Na drugom mjestu bile su osobe sa psihičkim različitostima (7%), a na začelju osobe sa intelektualnim različitostima (2%). Ovi podaci nedvosmisleno ukazuju na disproporcionalnu zastupljenost ZRO u informativnom programu četiri vodeće TV stanice u RS, čemu je uzrok urednička politika svake emisije i redakcije i cjelokupne stanice ali i stepen angažovanosti udruženja ZRO.

Kad je riječ o demografskim komponentama u istraživanju je evidentiran pol i starost (djeca/mladi i starije osobe) osoba koji su bili akteri u priložima. Podaci ukazuju na to da su muškarci kao akteri (60%) zastupljeniji od žena (40%). Ostale varijable su slabo zastupljene, izuzev Starih (61), koji su zauzeli drugo mjesto na svim televizijama, te Mladih (42) na trećem mjestu²⁴⁷. Varijabla starosna dob je bilježena samo ako je vidno da su akteri ili mladi (djeca,

²⁴⁵ Članovi porodice su bilježeni kao ZRO, iako to nisu, jer su najčešće usljed nemogućnosti ZRO da dâ izjavu bili predstavnik ZRO.

²⁴⁶ Važno je napomenuti da su RVI osobe često i osobe koje imaju određene psihičko različitosti, prije svega PTSP i teže oblike depresija. Izvještavanje o kombinovanim zdravstvenim različitostima je gotovo nepostojeće.

²⁴⁷ Neophodno je naglasiti da su varijable mladi i stari ukrštane sa varijablom pol.

tinejdžeri i studenti) ili vidno starije osobe. U slučaju ovog uzorka najzastupljeniji su bili stariji muškarci (36) što se i očekivalo s obzirom na veliki broj priloga o RVI. Na drugom mjestu su bile starije žene (25), koje su najčešće bile akterke kao svjedoci u priložima koji pripadaju rubrici *Crna hronika* i kao starateljke u priložima o intelektualnoj zdravstvenoj različitosti. Mlade žene, njih 22, bile su gotovo jednako zastupljene kao i stare žene te su, kao i u slučaju starijih žena, najčešće bile prezentovane u ulozi starateljke/njegovateljice. Najmanje su bili zastupljeni mladi muškarci, sa samo 10 registrovanih aktera, i to gotovo uvijek u priložima o intelektualnoj i društveno-interakcijskoj različitosti. Navedeni rezultati jasno svjedoče kako se akteri priloga gotovo uvijek stereotipno prikazuju unutar unaprijed određenog konteksta, tj. pol i starost su usko povezani s temom priloga.

Rezultati istraživanja u vezi sa demografskim karakteristikama aktera priloga o ZRO, takođe ukazuju na jednodimenzionalnost reprezentacije većine učesnika, koji se najčešće definišu samo kroz jednu (osnovnu) varijablu. Ovo je posebno izraženo kad je riječ o Zanimanju, kao jednoj od ključnih kategorija koje mogu da pomognu u smanjenju stereotipa i stigme samim tim što bi ZRO u prilogu bila potpisana ne samo svojim imenom i prezimenom nego i dodatnim podacima, npr. zanimanjem ili zvanjem – pravnik, student Filozofskog fakulteta, građevinski radnik itd. Najveći broj osoba koje daju izjave (ZRO i ostali akteri) su bez zanimanja (69%), tj. određeni su kao građani BiH²⁴⁸, dok gotovo svi preostali ispitanici (35%) pripadaju varijabli eksperti/stručnjaci (ljekari, pravnici, psiholozi, ekonomisti, političari). Zanimljivo je da je jedino u priložima ATV bilo po tri predstavnika sa sela i poljoprivrednika, dok su Novinari vizuelno sastavni dio priloga samo na ATV-u (3) i na ELTA TV (2). Mali broj osoba sa zdravstvenim razlikama koje su prepoznate i kao određene vrste stručnjaka²⁴⁹ je poražavajući jer se time potvrđuje teza da su osobe sa zdravstvenim razlikama prvenstveno isključivo definisane svojom zdravstvenom različitošću.

Kad je riječ o reprezentaciji osoba sa zdravstvenim različitostima (Grafikon 02), primjetna je pozitivna praksa pošto su ZRO u čak 74% neutralno prikazane (sve četiri televizije imaju najveći udio ove varijable). Dakle, u tekstovima priloga nisu korišteni opisi i klasifikacije koje bi negativno ili pozitivno predstavljale ZRO, npr. „hrabra djevojčica“ ili „bezobzirni alkoholičar“. Visok procenat neutralne reprezentacije ZRO može da ukazuje na niži stepen uokviravanja, iako on zavisi i od načina obrade teme. Pozitivno predstavljanje DIG osoba sa zdravstvenim različitostima kroz prikazivanje osobe kao *žrtve* ili *heroja* je način reprezentacije koji se najčešće upotrebljava u TV priložima koji uključuju djecu kao ZRO ili odrasle osobe sa

²⁴⁸ U uzorku su osobe koje predstavljaju razna udruženja kodirane kao osobe bez zanimanja jer se ne definiše njihova ekspertiza npr. pravnik i predstavnik udruženja.

²⁴⁹ Na primjer osoba paraplegičar koja nastupa u TV prilogu kao pravnik.

teškim zdravstvenim stanjima poput multiple skleroze. Ukupno je u uzorku zabilježeno 22% slučajeva u kojima se ZRO pozitivno predstavljaju, od čega 10% pripada ATV-u, što je u odnosu na ostale tri TV stanice značajno više, naročito kad se u obzir uzme ukupno učešće TV priloga ATV-a u uzorku (31%). Demonizacija²⁵⁰ kao narativna strategija bila je zastupljena u samo 3% priloga, a najčešće je bilježena u prilogima *Crne hronike*, i to prilogima sa temama o porodičnom nasilju (ubistvo i samoubistvo u istom slučaju porodičnog nasilja).

Reprezentacija ZRO putem izgradnje narativa priloga oko lične sudbine aktera²⁵¹ je direktno povezana s načinom uokviravanja ZRO (Tabela 11). U slučaju obrađenih priloga ustanovljeno je da se posljedična veza većine ZRO osoba (73%) sa svojom zdravstvenom različitosti izrazito ističe tako što se sve u vezi sa ZRO povezuje isključivo s njenom različitosti, tj. reprezentacija ZRO se nikad ne povezuje s drugim osobinama ličnosti (zbog autizma djeca moraju na dodatnu nastavu, osobe u invalidskim kolicima ne mogu da se nesmetano kreću kroz grad itd.). Ovo bi značilo da se skoro $\frac{3}{4}$ portretisanih osoba u izgrađenom kontekstu priloga tu nalaze zbog direktne povezanosti njihove zdravstvene različitosti sa temom priloga. Drugim riječima, na ovaj način ZRO osobe nemaju moć da se oslobode okvira u koji su stavljene, što direktno utiče na jačanje i održavanje stereotipa o ovoj, kao i o većini drugih društveno isključenih grupa. Sa takvom praksom prednjači ATV sa čak 74% svojih priloga u kojima ZRO ostaje „zarobljena“ i „određena“ isključivo putem svoje zdravstvene različitosti, dok RTRS ima najmanju razliku – 33 priloga sa povezanošću naspram 20 priloga bez direktne veze sa zdravstvenom različitosti. Ova praksa ima dvojak učinak – negativan da se zdravstveno stanje u potpunosti ne odvoji od osobe čime bi se raskinula konotacijska poveznica, dok s druge strane potenciranje povezanosti iznova potvrđuju okvir uz izostanak prikazivanja ZRO i kroz druge aspekte njene ličnosti.

Indeksi (Barthes, 1984) koji sugerišu na neke osobine aktera (čisti indeksi) kao što su tuga – uplakano lice, sreća – osmijeh itd, kao i oni koji služe kao faktografija npr. godine i pol aktera i sl. (istaknuti informativni indeksi) igraju veliku ulogu u načinu kako će društveno isključena osoba biti uokvirena (Tabela 12). U slučaju obrađenih priloga ipak je primjetno da je praksa da se zdravstvene različitosti ZRO dodatno ne ističu. Ipak, kod ATV-a 13 priloga (24% odnosno gotovo $\frac{1}{4}$ od ukupnog broja njihovih priloga) sadrži istaknute čiste indekse odnosno sadrže kadrove koji sugerišu na neke osobine aktera. Isto rješenje je BN TV primijenila u 8 priloga, čime su se zapravo ove TV stanice odlučile da prije svega istaknu određene fizičke različitosti (amputirane udove, različite fizičke malformacije itd.) kroz zum, farove i švenkove.

²⁵⁰ Demonizacija ZRO bi podrazumijevala diskreditaciju i osuđivanje ZRO zbog njene zdravstvene različitosti ili posljedica njene različitosti na samu ZRO i njenu okolinu.

²⁵¹ Splet okolnosti koji je definisao trenutni način života ZRO.

Indeksi se najčešće u izvještavanju o ZRO koriste kako bi se obezbijedila emotivna povezanost sa ZRO i na taj način prije publika motivisala na reakciju. Ipak, takva upotreba istaknutih čistih indeksa je manipulativna i etički upitna, naročito ukoliko ne postoji odobrenje osobe sa zdravstvenom razlikom ili bilo koje druge različite osobe.

Upotreba indeksa i posljedične povezanosti dovodi analizu do opšteg okvira u kojem je ZRO prikazana (Grafikon 3). Najčešći način prikazivanja ZRO je kao žrtava i osoba kojima je potrebna zaštita. Kod ove dvije varijable nije lako ustanoviti liniju razgraničenja, ali bi se najlakše mogla predočiti kod izvještavanja o djeci sa zdravstvenim različitostima u odnosu na odrasle osobe sa istim različitostima. U slučaju djece korišćene se sva predostrožnost kako bi izvještavanje bilo etično, a dijete²⁵² prikazano kao nemoćno. U slučaju odraslih ljudi oni su najčešće prikazani prvenstveno kao žrtve sistema i svoje „bolesti“. Generalizacija zdravstvene različitosti je time uslovljena demografskim karakteristikama osobe, što se kosi sa većinom izjava novinara u trećem poglavlju koji su tvrdili da ne prave razliku u zavisnosti od vrste zdravstvene različitosti i teme TV priloga. ATV je to uradio u 8% priloga (26) u cjelokupnom uzorku, dok je zaštita zastupljena u 8 priloga. ATV je imao i najizraženiju upotrebu okvira Heroj sa 2% od ukupnog uzorka. Druge TV stanice su imale istu zastupljenost ove tri varijable. Ipak, objektivnost je bila zabilježena u 23% slučajeva reprezentacije, što i nije loše, međutim to je bilo ipak manje od 29%, koliko je otišlo na sve druge ostrašćene načine reprezentacije ZRO. Iz ovih rezultata slijedi da se u gotovo podjednakom omjeru ZRO osobe prikazuju bez okvira kao i sa okvirom, što upozorava na potrebu za hitnom promjenom u načinu izvještavanja o zdravstvenoj različitosti kako bi se snizio stepen stereotipizacije i stigme.

U prethodnim izlaganjima je navedeno da su se ZRO osobe u visokom procentu pojavljivale u obrađenim TV priložima, dakle često su bile akteri TV priloga, a da je njihova zdravstvena različitost definisana kroz tekst i/ili prikaz različitosti. Narednih pet kategorija reprezentacije ZRO (Tabela 13, 14, 15, 16 i 17) preciznije ukazuju na način i kvalitet reprezentacije ZRO. Prema rezultatima u prvoj tabeli (Tabela 13), gdje je riječ o načinu reprezentacije ZRO, one nisu predstavljene kao ravnopravne u odnosu na novinara, tj. u čak 73% slučajeva nisu bile dominantne u izgradnji priče TV priloga jer nije uvršteno dovoljno njihovih izjava. Dodatno zabrinjava to što u 11% slučajeva nije bilo izjava ili parafraziranja ZRO, iako se one spominju u prilogu. To znači da su bile tretirane kao objekti, što se najčešće događa ako se izvještava o izmjenama i dopunama zakona i pravilnika koji se tiču cjelokupne kategorije ZRO, npr. prava na tuđu brigu i njegu osoba koje ne mogu same da brinu o sebi ili prava RVI na borački dodatak i invalidninu. Tako je praksa sve četiri analizirane TV stanice

²⁵² O ovome piše i Šmic, Filipone i Edelman (Schmitz, Filipone & Edelman, 2003) analizirajući način reprezentacije djece sa poremećajem pažnje (ADHD).

bila da objave jednu ili dvije izjave ZRO, ali tako da ZRO predstavlja samo izvor autentične informacije, a ne i aktera koji utiče na cjelokupni prilog (73% slučajeva). Ostale uloge (visoko i podjednako učešće u izgradnji priče priloga²⁵³) su bile gotovo nepostojeće. Jedine manje razlike postoje kod ELTE i BN TV, gdje je po 3% ZRO od ukupnog uzorka imalo dominantnu ulogu u pogledu izgradnje narativa i ukupnog priloga (u slučaju ELTE sa 13% od ukupnog broja njenih priloga tj. 23% kad je riječ o BN-u²⁵⁴). Iz ovih rezultata slijedi da je većina priloga rađeno upotrebom ustaljenog modela²⁵⁵ u formiranju i oblikovanju teme gdje je uloga ZRO u TV prilogu podređena autoru iako su one te koje su tema priloga. Ipak ne smije se zanemariti autorski rad novinara odnosno primarna kontrola autora priloga, ali svakako postoji prostor da ZRO bude izjednačena sa novinarom u većem broju slučaja. Ove rezultate potvrđuje i naredna tabela (Tabela 14), iz koje je jasno da su ZRO osobe najčešće jednodimenzionalni likovi²⁵⁶ koji ostaju svedeni samo na svoju zdravstvenu različitost i služe samo za antropomorfizaciju zdravstvene različitosti. U slučaju kad se to dogodi (višedimenzionalna reprezentacija²⁵⁷ u 11% slučajeva gdje su ZRO prikazane kao majke, očevi ili umjetnici) onda su njihovi okviri najčešće stereotipno definisani kao *heroji* ili *žrtve*, a dodatne varijable kroz koje se izgrađuje njihov javni identitet najčešće je zadržan na njihovom porodičnom statusu ili pripadnosti određenog udruženja. ATV i ELTA su imale daleko više priloga u kojem su ZRO bile kompleksnije predstavljene (po 8 priloga) u odnosu na preostale TV stanice, ali je i kod ove dvije TV stanice višedimenzionalna reprezentacija bila oskudna u odnosu na ukupan broj reprezentovanih ZRO osoba. Na ovaj način se kod gledalaca proširuje percepcija o ZRO i članovima njihovih porodica odnosno ZRO se ne određuju isključivo kroz svoju zdravstvenu različitost i okvire *žrtve* ili *heroja*.

Stepen razvijenosti stereotipa i okvira²⁵⁸ najčešće je povezano sa gradacijskim razvijanjem okvira u svrhu razvoja emotivne veze gledaoca sa ZRO npr. kako prilog odmiče, sve se više zadire u intimu ZRO tako da se intruzivno izvještava o njenom teškom položaju i

²⁵³ Pod visokim učešćem se smatra učešće ZRO u izgradnji priče tako što je ona primarni pripovjedač, što znači da novinar minimalno utiče na reprezentaciju ZRO. Drugim riječima, ZRO je tvorac „predanja“, čime preuzima primarnu ulogu u izgradnji priče.

²⁵⁴ Prepuštanje naratorske uloge ZRO se pojavljuje u slučaju osobe sa paraplegijom koji priča svoju životnu priču.

²⁵⁵ Ustaljen model u formiranju teme podrazumijeva najčešći izbor teme na osnovu inicijative ZRO te ustaljene izbor obrade teme – primjer (ZRO) i problem (disbalans), pronalazak krivca (najčešće institucija, društvo ili sudbina), vraćanje na primjer ili navođenje novog primjera (ZRO), ostavljanje “priče” u disbalansu.

²⁵⁶ ZRO se najčešće predstavljaju kao nosioci svoje različitosti ili su čak i poistovjećene sa svojom zdravstvenom različitošću. Drugim riječima, izostavljene su druge odrednice osobe npr. profesija.

²⁵⁷ Višedimenzionalno predstavljanje je nužno i uvijek izvodivo kad je riječ o ZRO. Na primjer, majka djeteta sa određenim spektrom autizma u isto vrijeme može biti potpisana i kao pravica ili trgovac. Potpis (krol) je bilježen kao zasebna kategorija. Rezultati u Tabeli 17 pokazuju zabrinjavajuće veliki procenat slučajeva u kojima ZRO nisu ni potpisane. Na taj način se njihov okvir još više pojačava.

²⁵⁸ Stepem razvoja ne podrazumijeva konotaciju, tj. ne određuje se time da li je konotacija o ZRO pozitivna ili negativna. Drugim riječima, razvoj okvira može da bude uzlazan, ali da se lik sve više smješta u stereotip i okvir *žrtve* ili *heroja*.

teškom emotivnom stanju²⁵⁹. Za razliku od uzlaznog stepena razvoja, silazni stepen razvoja stvara emotivnu odvojenost od ZRO što se najčešće dešava kod izvještavanja o ubistvima i ovisnostima ili u bilo kojem drugom slučaju gdje se ZRO predstavlja kao *teret* npr. u TV prilogima u kojima se o protestima osoba sa paraplegijom gdje su isti predstavljeni kao stalni problem države. Na osnovu dobijenih rezultata (Tabela 15) jasno je da uzlazan i silazan pristup nije bio toliko zastupljen, ali su se ATV i BN ponovo istakle sa visokim procentom (preko ½ priloga na BN-u sadrže uzlazan stepen razvoja). Na ovaj način ZRO se koriste i instrumentalizuju kako bi se kod njih pobudile emotivne reakcije, čime se krše etička načela²⁶⁰. Bez obzira na to da li se izabere silazan ili uzlazan stepen razvoja, oba nisu primjeri dobre prakse jer se najčešće koriste u svrhu mobilisanja javnosti za materijalnu pomoć. S druge strane, ukoliko bi se ovi stepeni razvoja koristili za povećanje učešća opšte javnosti za potrebe pritiska javnosti na izmjene zakonskih i drugih vrsta normi, onda bi u tom slučaju, uz balansiran etički pristup, upotreba bila opravdana.

Isti efekat se postiže izborom lokacije/ambijenta (prostorni kontekst) u koje su smještene ZRO (Tabela 16 i djelimično Tabela 21). RTRS je bio najprofesionalniji jer je u čak 9% priloga u cijelom uzorku uspio da izbjegne okvir (na primjer prikazivanje nepokretne osoba u parku umjesto u krevetu), mada je ipak najbolje rezultate je ostvarila ELTA (42%). ATV i BNTV su opet imale najveći broj priloga sa okruženjima koja su potvrđivala okvir (ukupno 10% priloga tj. 5% pojedinačno) nasuprot RTRS-u sa niti jednim prilogom. Od cjelokupnog uzorka u čak 51% priloga (uz zid, u kancelarijskom prostoru, pored ulaza u neidentifikovani objekt i sl.) ZRO je smještena u neutralna okruženja. Ova česta praksa u radu novinara na sve četiri TV stanice je veliki potencijal da se umjesto neutralnih okruženja koriste okruženja koja bi snižavala ili potpuno ukidala okvire. Ipak mogućnost promjene izbora lokacije u koju je smještena ZRO može biti produkcijski zahtjevna npr. ukoliko se izjava osobe u invalidskim kolicima želi uraditi na livadi izvan grada gdje postoje arhitektonske prepreke, ali manji pomaci kao snimanje slijepe ili slabovide osobe na radnom mjestu umjesto na prometnom trotoaru može da učini velike pomake u načinu na koji se ZRO predstavljaju publici. Jednako kao i ova, tako se i kategorije Smjer te Razmak i udaljenost događaja mogu iskoristiti za smanjenje uokviravanja i kompleksnije prikazivanje ZRO. U slučaju uzorka, praksa sve četiri TV stanice jeste da događaj u prilogu razvija na tradicionalan način (99%) te da razmak i udaljenost manjih događaja²⁶¹ unutar priloga ne postoji (82%). Kroz veći broj prisjećanja, većih udaljenosti

²⁵⁹ Dobar primjer progresivnog razvoja stereotipa i okvira nalazi se u kvalitativnoj analizi priloga o dječaku i bolesnom ocu u kvalitativnom dijelu rada u nastavku ovog poglavlja.

²⁶⁰ Prikazivanje uplakanih osoba, razvoj osobe kao mučenika gradacijskim otkrivanjem novih otežavajućih faktora u životu ZRO kroz of itd.

²⁶¹ Razmak i udaljenost događaja se odnosi na vremenski razmak između manjih događaja koji su prethodili događaju o kome se izvještava npr. ubistvo i samoubistvo u sklopu priloga o porodičnom nasilju.

između događaja i nehronološkim pristupom u tretiranju vremena mogu se stvoriti efekti koji će uticati na snižavanje stepena stigme i predrasuda javnosti prema ZRO. Ovo bi značilo da se reminiscencijom na određene segmente iz života ZRO, uz to koristeći ZRO kao pripovjedača, može postići efektan i dublji uvid u život ZRO. U slučaju četiri analizirane TV stanice, najčešća su konvencionalna rješenja gdje se prati hronološki razvoj događaja iako se prilog najčešće započinje prikazom trenutnog stanja u kojem se ZRO nalazi. Rekombinovanjem pozicija govornih segmenata može se postići veća imerzivnost ZRO u narativ TV priloga kao i potencijalno publike u navedeni slučaj.

Snižavanjem učešća ZRO kao aktera (centralne figure) povećava se dominacija novinara kao autora priloga kao nadaktera. U većini slučajeva (87%) novinari su bili izvan TV priloga (vanjska fokalizacija) tj. nisu vizuelno prikazani u prilogu, nego se samo „pojavljuju“ auditivno i znaju o događajima priče i likovima (samo spoljašnjost) čime se direktno dodatno potvrđuje njihova superiorna pozicija. Sa unutrašnjim učešćem tj. vidljivošću unutar priloga (9% u cijelom uzorku), novinari mogu da dovedu sebe u bar prividnu ravan sa akterima jer su i oni prisutni u jednom ili više kadrova, čime se snižava i stepen inferiornosti aktera tj. oni se osnažuju u odnosu na ukupan narativ. Ipak unutrašnja fokalizacija je najčešće samo privid ravnopravnog učešća zato što unutrašnja fokalizacija u rješenjima TV priloga najčešće uključuje i vanjsku. Izuzetak bi bio ukoliko fokalizacija novinara ne bi postojala, ali bi u tom slučaju ona bila prebačena na voditelja emisije. Nulta fokalizacija je najpogubniji pristup (zabilježena samo 2 priloga tj. 2%), jer je u njoj novinar „sveznajući autor“ te tu ne traži ni mišljenje aktera, već ih sam konstruiše. Drugim riječima nepostojanje direktnog upliva ZRO u TV prilog i njegov narativ ona se svodi na objekt definisan kroz svoju različitost. Veliki broj novinara i urednika, koji su intervjuisani za ovaj rad, potvrdilo je ovu tendenciju tj. da kad je riječ o stepenu učešća ZRO u procesu oblikovanja priloga i uopšte narativa isti bude sveden u inferiorni okvir sa minimumom doprinosa.

Dominantnost autora u priložima je postignuta i time kako je i kome autor TV priloga dodijelio primarne i sekundarne uloge govornika u prilogu (Tabela 23). U slučaju uzorka koji su činili 106 TV priloga, uloga autora je bila najčešće ujednačena²⁶² tj. podjednako su i novinar i ZRO učestvovali u usmenom izlaganju. Ipak u slučaju ATV-a stepen ujednačenosti je bio znatno niži (67% nasuprot 85% na RTRS). Ipak naracija sa istaknutom ulogom aktera²⁶³ bila je znatno obimnija u odnosu na druge televizijske stanice (30% nasuprot 12% na RTRS). Ipak, istaknuta uloga aktera ne znači da je ta naracija pozitivna u odnosu na okvir tj. da ga snižava.

²⁶² Autor priloga kroz of i oni koji daju izjave su imali približno jednak stepen uključivanja kroz ulogu naratora.

²⁶³ Slučajevi u kojima je jedna ili više osoba, koje nisu autori priloga, imale superiornu ulogu u naraciji u odnosu na autora npr. u priložima u kojima osoba prepričava dijelove svog života i ličnih iskustava i razmišljanja.

Upravo suprotno, najčešće tu naraciju autor priloga (novinar) instrumentalizuje za potvrđivanje i intenziviranje okvira (ZRO koja traži pomoć gledalaca u „liječenju“ sebe ili djeteta i sl.). Kada je riječ o naracijama aktera (Tabela 27), rezultati upućuju na to da su najprisutnije monološke izjave aktera (86%), a u nekim slučajevima i dodatno intenziviranje kroz parafrazu istog aktera. Posljednje rješenje, izuzev onog koje isključuje mogućnost obraćanja aktera publici (4%), jeste da se u off-u nastavlja ispovijest. Iako neobično rješenje, ono je bilo povremeno praktikovano, ali su se u of najčešće smještale izjave eksperata. Naracija novinara izvan dijageze (of) može da povisi ulogu aktera da bar privremeno preuzme ulogu kvazinad autora, čime bi ZRO bar prividno dobila na autoritetu i autonomiji. Radi se o tome da se ZRO kao i drugim akterima u prilogu daje privid moći nad narativom, a on zapravo ostaje pod kontrolom novinara, odnosno u konačnici, urednika. Step en pismenosti publike može da utiče na uspješnost dekodiranja ovog rješenja, što bi sa jedne strane bilo pozitivno jer bi publika shvatala podređen položaj ZRO u kreiranju „tv priče“, dok njihovo neprepoznavanje problema isto tako može biti pozitivno tako što smatraju da ZRO imaju kontrolu nad narativom time ih čineći dominantnim.

Svi akteri u analiziranim priložima imali su određenu ulogu, a njihova uključenost u prilog se prije svega mogla mjeriti stepenom i načinom njihovog učestvovanja u samom TV prilogu (Tabele 25 i 26). Ovdje se zapravo govori o autorovoj prisutnosti unutar TV priloga i njegovom neposrednom iskustvu tj. da li je ono o čemu pripovjeda dio njegovog iskustva (homodijagetički) ili nije (heterodijagetički). Ovdje se može određivati i povezanost primarnog autora prema uključenosti u odnosu na segmente sa kojima se povezuje npr. prije će se homodijagetičnost istaći kod opisivanja ZRO (kroz of ili dodatnim isticanjem „nedostataka“ ZRO osobe poput zuma na amputiranu ruku) nego simulirano doživljavanje npr. novinar na jedan dan iskušava kako je biti slijep. Nedostatom simuliranog doživljavanja ne samo u priložima nego i u obukama novinara značajno se utiče na kvalitet TV priloga o Drugima, jer novinari i urednici nemaju priliku da se dublje razumiju karakteristike života Drugog. Ukoliko bi se u obuci novinara praktikovalo simulirano doživljavanje razvila bi se veća senzibilnost i senzitivnost prilikom izvještavanja i uopšte razumijevanja života Drugih, dok bi upotrebom simuliranog doživljavanja u samim TV priložima karakteristike određene različitosti mogle biti dublje predstavljene javnosti. U slučaju ovog uzorka, akteri su najčešće na svim TV stanicama u uzorku bili homodijagetički, tj. bili su unutar narativa, dok je vizuelno neprisustvo (heterodijagetička uloga) bilo zabilježeno u samo nekoliko priloga (5%). Prostor za napredovanje moguć je u slučajevima gdje su akteri u potpunosti bili isključeni tj. ostali su

nevidljivi²⁶⁴ (4%). Svi akteri su najčešće bili intradijagetički i autodijagetički, tj. bili su subordinirani novinaru i proživjeli su ono o čemu pričaju (46%). Najveći dio ovog procenta su ZRO, a veliki napredak u kvalitetu izvještavanja o ovoj populaciji, kao i o drugim društveno isključenim grupama, bio bi da se i novinar i eksperti mogu uvrstiti u ovu varijablu. Na taj način bi novinari postali senzitivniji na potrebe ovih grupacija, njihove živote i probleme, te bi potpunije i empatičnije pristupili izvještavanju. Zabrinjavajući je i veliki procent priloga (31%) u kojima su akteri izvan dešavanja tj. upućeni su u problem, ali sa njim nisu povezani ni na koji način osim temom. Takvim rješenjem se produbljuje inferiornost i izolovanost ZRO.

Kao što se moglo vidjeti iz dobijenih rezultata i analize, u prilogima četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj ZRO su najčešće predstavljeni površno, često su pasivizirani te svedeni isključivo na svoju zdravstvenu različitost. Glavni dokaz ovoj tvrdnji leži u činjenici da analizirani TV prilozi koriste ustaljene modele u formiranju tema o ZRO (primjer, problem, disbalans²⁶⁵, moguće rješenje, zadržavanje disbalansa), često koriste gradaciju u opisu i prikazu ZRO i njenog problema, rijetko dopuštaju ZRO da preuzmu ulogu primarnog naratora, pojednostavljaju problem i poistovjećuju ZRO sa njenim problemom te skoro uvijek uokviravaju ZRO kroz njihova svjedočenja, izbor lokacije te upotrebe izražajnih sredstava dostupnih audio-vizuelnom mediju.

7.2. Kvalitativna analiza sadržaja TV priloga

Predmet kvalitativne analize su bili TV prilozi četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj u kojima se izvještava o zdravstveno različitim osobama. S obzirom na to da putem kvantitativne analize nije bilo moguće identifikovati i dublje analizirati izgradnju narativa i načina pripovijedanja o zdravstvenoj različitosti te način uokviravanja ZRO u TV prilogima, jer kvantitativna analiza nije uključivala analizu montaže, izbora planova i rakursa, povezanosti teksta sa slikom i detaljniji uvid u gradnju narativa u TV prilogima te odnos moći između novinara i ZRO – ovi aspekti izvještavanja o ZRO su analizirani putem kvalitativne analize. S tim u vezi, u nastavku su predstavljene analize najčešćih načina reprezentacije i izvještavanja o ZRO u zavisnosti od zdravstvene različitosti te analiza pozitivnih i negativnih pojedinačnih TV priloga koji su se izdvojili kao ekstremi u izvještavanju o ZRO.

²⁶⁴ Osoba se samo spominje ali se ne prikazuje; u slučaju samoubistava to se i očekuje, tako da je u određenom dijelu ovih priloga bilo riječ o izvještavanju o samoubistvima u kojima su novinari etički postupili, ali su isto tako često odavali identitet osobe te intenzivirali njen okvir kroz ostatak priloga

²⁶⁵ Pod disbalansom se podrazumijeva narušavanje harmonije života. U slučaju izvještavanja o ZRO to je najčešće povreda ljudskih i građanskih prava, pogoršanje zdravstvenog stanja ili uticaj nekog trećeg faktora na integritet ZRO. TV prilog o ZRO se najčešće završava sa održanjem disbalansa tj. stvara se neizvjesnost o sudbini ZRO.

S obzirom na to da je broj priloga koji se na mjesečnom nivou tiču tema zdravstvene različitosti izuzetno mali²⁶⁶, u uzorak su uvršteni TV prilozima koji su objavljeni u posljednjih pet godina (od 2010. do danas), a koji su dio internet arhiva TV stanica. Teme priloga i emisija se mogu razvrstati ili sistematizovati u nekoliko kategorija i potkategorija. Tako su TV prilozima u slučaju izvještavanja o (1) fizičkim različitostima bili posvećeni (a) RVI²⁶⁷ – traženje povećanja invalidnina, veća prava te zbrinjavanje ZRO, zahtjev za renoviranjem ili dodjelom novih prostorija za udruženja ratnih vojnih invalida, legalizacija privatnih objekata (kuća) i montažnih objekata koji pripadaju RVI, povratak statusa RVI, druženja različitih udruženja RVI iz Republike Srpske, prava žena koje su RVI. Slično je i sa temama koje se tiču (b) civilnih invalida i invalida rada²⁶⁸, čemu su dodatno doprinijeli protesti distrofičara 2014. godine u Banjaluci zbog gubitka prava na smještaj u javnom stambenom objektu te nezadovoljstva uzrokovanog lošijim tretmanom ove zdravstveno različite grupe u odnosu na RVI. Pored ovih tema, prilozima su imali i sljedeće teme – protesti zbog otežanog zapošljavanja i uslova života u stambenim jedinicama koje pripadaju opštinama, Dan osoba sa invaliditetom, priredbe, problemi prilikom zapošljavanja, parking karte za osobe sa invaliditetom, arhitektonske prepreke, taksi za osobe sa invaliditetom, glasačka prava, sportska takmičenja, zakon o socijalnoj zaštiti i penzijama, otvaranje udruženja i centara za osobe sa invaliditetom u različitim opštinama u RS. Treća potkategorija osoba sa fizičkim različitostima su (c) slijepi i slabovide osobe o kojima su novinari najčešće izvještavali povodom svjetskog dana slijepih i slabovidih osoba te poteškoća u kretanju u javnom prostoru (rampe, auditivni semafori itd.). Pored ovih tema, novinari su obrađivali i sljedeće teme – unapređenje statusa slijepih i slabovidih lica, sportske manifestacije, Dan bijelog štapa, godišnjica postojanja udruženja slijepih i slabovidih lica, promocija projekta „Zvučna knjiga“, prilog o slijepom piscu iz Kozarske Dubice, zapošljavanje, promocija radova članova udruženja, prekidanje protesta slijepih i slabovidih osoba, obuke slijepih i slabovidih osoba za efikasnije traženje posla, posjete udruženjima u RS. Naredna potkategorija su (d) osobe sa senzornim različitostima, gluve i nagluve osobe. U uzroku je detektovan samo jedan prilog o ovoj grupi i ticao s seminara o znakovnom jeziku održanog u Derventi. Još jedna značajna potkategorija ZRO sa fizičkim različitostima koje su identifikovane u uzroku su (e) osobe sa multiple sklerozom i dječjom paralizom. U cijelom uzroku su bila tri priloga o ovim zdravstvenim različitostima – odlazak

²⁶⁶ Na primjer – u periodu od 10.08. do 31.08. BN TV je imala 6 priloga dok je RTRS imao 9 priloga od kojih nisu svi bili u potpunosti posvećeni ZRO temama npr. dodjela stanova porodicama poginulih i ratnih vojnih invalida sadrži jednu od ZRO kategorija, ali prilog se ne tiče RVI.

²⁶⁷ RVI je skraćenica za ratni vojni invalid.

²⁶⁸ Invalidi rada su osobe koje su svoj invaliditet zadobile direktno uzrokovano vrstom posla ili na poslu, dok su sve ostale osobe koje su invaliditet zadobile u drugim okolnostima npr. saobraćajna nesreća ili invaliditeti stečeni genetskim putem su osobe koje se nazivaju civilnim invalidima iako je savjetuje upotreba sintagme „osoba sa invaliditetom“ umjesto invalid.

pacijenata koji boluju od multiple skleroze iz Republike Srpske na terapiju u banju u Gornjoj Trepči, reportaža o napretku multiple skleroze kod Dragane S., grad Foča kao domaćin humanitarne rukometne utakmice za pomoć djeci oboljeloj od dječje paralize. Posljednja potkategorija fizički različitih osoba o kojima su četiri TV stanice izvještavale u 106 TV priloga su (f) osobe sa amputiranim dijelovima tijela. U uzroku su bila samo dva priloga i oba su se bavila protestima osoba sa amputiranim dijelom tijela koji su uz to i RVI.

Iz navedenih tema i grupa ZRO sa fizičkim različitostima koje se u njima tretiraju prije svega je jasno da su određene grupe izostavljene, na primjer nijeme osobe, osobe koje boluju od cerebralne paralize te osobe sa različitim drugim urođenim i stečenim fizičkim različitostima. Kad je riječ o RVI, primarna tema priloga je narušavanje prava stečenih zakonom. Ove teme su najčešće veoma ispolitizovane, jednako kao i one koje se tiču prava na invalidske penzije i njenog iznosa u zavisnosti od stepena invaliditeta stečenog u ratu. Teme koje se tiču RVI najčešće podrazumijevaju prikazivanje ZRO kao aktivnih građana koji najčešće iskazuju građanski neposluh, dakle RVI su oponenti vlasti. U slučaju civilnih invalida i invalida rada, teme su gotovo identične, što upućuje na zaključak da se osobe sa različitim fizičkim nedostacima uopšte najčešće reprezentuju u okviru tema o disbalansu između građana i vlasti.

Slijepi i slabovide te gluvi i nagluvi osobe su najčešće prisutne u informativnom programu u TV priložima o osnivanju novih udruženja ili dobijanju/renoviranju prostora za rad udruženja te obilježavanju svjetskog dana posvećenog ovim ZRO. Na ovaj način ove dvije potkategorije ZRO sa fizičkim različitostima najčešće se prikazuju kao „benigne“, a o njihovim problemima se izvještava gotovo isključivo s nivoa kolektivnog problema jednog manjeg dijela populacije, što direktno uzrokuje slabo razumijevanje stvarnih problema ovih ZRO te njihovu dehumanizaciju. Posljednja potkategorija detektovana u uzorku su osobe s multiple sklerozom. Prilozi o ovoj zdravstvenoj različitosti su uvijek usmjerene na ZRO, tako da je njihova tema uvijek osoba a ne i određeni problem poput tuđe brige i njege, opreme ili finansijskih dodataka. ZRO kao tema priloga nije izolovan slučaj samo u TV priložima o multiple sklerozu već se najčešće pojavljuje upravo u priložima o drugim potkategorijama ZRO sa fizičkim različitostima u odnosu na ostale dvije kategorije fizičkih različitosti (psihičke, intelektualne i društveno-interakcijske). Ovi prilozi se mogu klasifikovati kao TV „isječak iz života“ u kojima je ekipa tv stanica odlazi u posjetu osobama sa fizičkim različitostima sa kojima se sreća u njihovim domovima. U gotovo svim priložima ZRO su prikazivani kao *žrtve* i kao osobe kojima je potrebna zaštita (naročito se ističu primjer oca koji je bolestan a o kojem brine njegov maloljetni sin /dječak/, emitovan na BN TV, te napredak multiple skleroze kod žene o kojoj brine njen suprug, emitovan na ELTI). Gluvi i nagluvi osobe, osobe sa amputacijama ili

cerebralnom paralizom bile su nevidljive, izuzev u jednom prilogu o gluvim i nagluvim osobama emitovanog na RTRS-u.

Kad je riječ o zdravstvenim stanjima zasnovanim na intelektualnoj i društveno-interakcijskoj različitosti, jednako kao i kod svih vidova zdravstvene različitosti, novinari su izvještavali o njima gotovo isključivo na međunarodne dane obilježavanja tih različitosti. Tako je u ovoj kategoriji pažnja najčešće posvećivana osobama sa autizmom i Daun sindromom, s tim da su bili bilježeni i prilozima u kojima su novinari izvještavali o „osobama sa posebnim potrebama“²⁶⁹ ne razgraničavajući tipove zdravstvenih različitosti. Na taj način se različitosti izjednačavaju te se snižava njihova diferencijacija. I u ovoj kategoriji zdravstvenih različitosti moguće je odrediti nekoliko potkategorija o kojima se izvještavalo u TV priložima uvrštenim u uzorak ove analize. Prva potkategorija su (a) osobe sa društveno-interakcijskim različitostima iz spektra autizma, o kojima su novinari izvještavali obrađujući sljedeće teme: potpisivanje sporazuma Omladinskog savjeta i Udruženja djece sa autizmom u Bijeljini, prikupljanje sredstava za udruženje iz Banjaluke, javna tribina o autizmu, otvaranje prvog dnevnog centra za odrasle sa autizmom, petodnevna edukacija o autizmu.

Druga potkategorija u ovoj kategoriji zdravstvenih različitosti su (b) osobe sa intelektualnim različitostima. Međutim, problem u većini priloga sa ovom potkategorijom zdravstvene različitosti jeste u tome što novinari ne razlikuju kategorije zdravstvenih različitosti, već ih najčešće svrstavaju u sintagmu „posebne potrebe“, a jedina poveznica su djeca. Drugim riječima, novinarima tema nisu različite kategorije intelektualnih i društveno-interakcijskih zdravstvenih različitosti, već „djeca sa posebnim potrebama“. Imajući u vidu ovaj problem, u uzorku su identifikovane sljedeće teme: obilježavanje međunarodnog dana osoba sa Daun sindromom²⁷⁰, terapijsko jahanje, neefikasnost sistema socijalne zaštite, humanitarni koncert za porodicu Krstić, koja ima troje „djece sa posebnim potrebama“, filmska radionica s djecom sa intelektualnim, fizičkim i društveno-interakcijskim različitostima u sklopu festivala kratkog filma „Kratkofil u Banjaluci“, posjeta djece članova udruženja „Tračak nade“ Andrićgradu, rad dnevnog boravka za „djecu sa posebnim potrebama“ u Doboju, djeca s poremećajem pažnje i hiperkinetskim poremećajem, posjeta načelnika Opštine Prnjavor i ministra bezbjednosti u Savjetu ministara BiH dnevnom centru „djece sa poteškoćama u razvoju“ u Prnjavoru.

Iz priloženog popisa tema TV priloga u uzorku jasno je da novinari četiri vodeće stanice u Republici Srpskoj o intelektualnim i društveno-interakcijskim zdravstvenim različitostima

²⁶⁹ Iako udruženja koja okupljaju osobe sa različitostima, naročito kad je riječ o djeci sa zdravstvenim različitostima, godinama upozoravaju medijske radnike da se sintagma „posebne potrebe“ ne upotrebljava, medijski radnici u BiH i dalje koriste ovu sintagmu.

²⁷⁰ U cijelom prilogu je identifikovan samo jedan prilog o Daun sindromu.

prije svega izvještavaju u vezi sa humanitarnim dešavanjima ili posjetama udruženjima i dnevnim centrima te međunarodnim danima obilježavanja specifičnih zdravstvenih različitosti koje spadaju u ovu kategoriju zdravstvenih različitosti. Problem selekcije datuma obilježavanja svjetskog dana kao gotovo jedinog povoda za TV prilog o zdravstvenoj različitosti ima minimalno dvije posljedice: (1) limitiranje medijske zastupljenosti Drugih na nekoliko datuma u godini tj. disproporcionalna zastupljenost tema o različitostima kroz cijelu godinu; (2) međunarodni dan kao povod često utiče na konačni narativ priloga – kolektivizacija umjesto individualizacije, apstraktni pristup umjesto konkretizacije, izvještavanje u vidu godišnjeg izvještaja o određenoj skupini zdravstveno različitih što je zadatak institucija i udruženja, a ne novinara koji bi trebalo da istražuju anomalije; opasnost od postavljanja dnevnog reda (agenda setting)²⁷¹ novinarima i urednicima sa diskurzivnog nivoa koji se onda prenosi na publiku. Objave ove opasnosti snižavaju kvalitet medijskog sadržaja o svim kategorijama ZRO uključujući i ovu.

Primarni problem sa ovakvim izborima tema o društveno-interakcijskim i intelektualnim različitostima jeste to što na taj način ZRO ovih zdravstvenih različitosti ostaju nevidljive te se njihove zdravstvene različitosti mistifikuju („posebne potrebe“ bez objašnjenja koje su to potrebe i po čemu su one posebne u odnosu na drugu djecu ili odrasle ljude). Dodatni problem je izostavljanje tema koje bi se bavile odraslim osobama sa ovim zdravstvenim različitostima. Treći nedostatak tema koje su zabilježene u ovom uzorku jeste najčešće grupno predstavljanje ZRO sa intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima (kolektivizacija ispred individualizacije zdravstvene različitosti) čime se održava društvena distanca.

Posljednja kategorija zdravstvene različitosti – psihička različitost, u ovoj analizi je proučavana uglavnom u vezi sa slučajevima izvještavanja o samoubistvima te tematskim priložima o psihičkim različitostima poput priloga o depresiji emitovanog na ELTI. Bližim posmatranjem tema postaje jasno da se TV prilozi o psihičkim različitostima u ovom uzorku tiču prije svega samoubistava, depresije te uopšteno mentalnog zdravlja. Teme priloga (a) uopšteno o mentalnom zdravlju bile su: međunarodni dan mladih i mentalno zdravlje, izložba rukotvorina članova udruženja u Palama, sastanak žena žrtava rata gdje se govori o PTSP-u, zloupotreba PTSP-a za dobijanje invalidskih penzija, povećanje alkoholizma u Doboju kao posljedica poplava iz 2014. godine, problemi preseljenja Centra za mentalno zdravlje u Trebinju, obilježavanje međunarodnog Dana mentalnog zdravlja u Doboju. Teme u svim ovim priložima su obrađene na makro nivou, tj. izuzimaju se lične priče i slučajevi, čime se ponavlja

²⁷¹ “Prema klasičnoj formulaciji postavljanja dnevnog reda, smatra se da iako nam mediji ne govore šta da mislimo, mogu nam reći o čemu da razmišljamo” (Franklin, Hamer, Kinsey & Rischardson, 2005, 12). Međutim, nikad se ne može isključiti ubjeđivačka moć medija koja može da utiče na razvoj stereotipa ili da ih snize.

ista praksa kao i u slučaju ZRO sa intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima. O drugoj potkategoriji, tj. (b) depresiji, samo se jednom izvještavalo, i to na temu povećanje depresije u Doboju nakon poplava iz 2014. godine. Posljednja potkategorija u ovoj kategoriji zdravstvene različitosti bila je (c) samoubistvo, a o njemu su četiri TV stanice u uzorku izvještavale obrađujući sljedeće teme: uopšteni prilog o samoubistvu kao posljedici određenog psihičkog stanja, ubistva u porodicama koja su rezultovala samoubistvom počinitelja, samoubistvo kao fenomen u Doboju nakon poplava u 2014. godini, pokušaj samoubistva RVI, samoubistvo ispred palate predsjednika u Banjaluci, samoubistvo samospaljivanjem u Kozarcu, potraga za djevojkom koja je skočila s mosta te uspješno spasavanje samoubice u Banjaluci.

Na osnovu navedenih tema TV priloga u uzorku o psihičkim različitostima jasno je da se teme o psihičkoj različitosti najčešće orijentišu na međunarodne dane, čime se ponavlja isti problem kao i u druge dvije kategorije zdravstvenih različitosti – izvještavanje o zdravstvenoj različitosti se limitira na nekoliko dana u godini i time se vidljivost ovih grupa značajno smanjuje. U slučaju uopštenih tema o mentalnom zdravlju pokazalo se da su se u uzorku pojavljivali prilozi koji krajnje uopšteno izvještavaju o depresiji, alkoholizmu ili mentalnom zdravlju. Takva konstrukcija tema priloga eliminiše mogućnost empatije publike prema osobama sa određenim psihičkim različitostima, što u konačnici ne može da utiče na snižavanje stigme. Kad je riječ o samoubistvu kao temi priloga, ova tema se stavlja uvijek u negativni kontekst i u rubriku *Crna hronika*. Prilozi o samoubistvima najčešće održavaju stigmatu prema samoubistvu kao nemoralnom činu kao i prema osobama koje počine samoubistvo. Simptomatično je i to što je primarna tema priloga u kojima se izvještava o samoubistvu²⁷² zapravo ubistvo u porodici, čime se samoubice automatski predstavljaju kao veoma opasne osobe ne samo po sebe nego i po druge ljude. Pored toga većina priloga je obrađivana na senzacionalistički način bez profesionalnog istraživanja šire postavljenog uzroka o porodičnom nasilju²⁷³ kao i motiva za samoubistvo i psihičku nestabilnost.

Prilozi o zdravstvenoj različitosti se najlakše mogu podijeliti na one koji o tim temama izvještavaju pozitivno, neutralno i negativno te one koji ZRO najčešće objektiviziraju i posmatraju kao grupu (kolektivizacija različitosti) ili one koji ZRO predstavljaju kroz lične priče (human stories). Bez obzira o kojem pristupu je riječ, oba stvaraju određen stepen nevidljivosti. Kad je riječ o kolektivizaciji različitosti, cjelokupna grupa osoba sa jednom vrstom zdravstvene različitosti se stavlja u isti okvir čime se svode samo na jednu karakteristiku odnosno njihovu zdravstvenu različitost pri čemu se zanemaruju sve druge demografske i

²⁷² Uvijek muškarac, izuzev u jednom slučaju, gdje je djevojka izvršila samoubistvo, a kao u prilogu se nagađa da je motiv ljubavni problem, čime se održava trop Šekspirove Ofelije.

²⁷³ Problem porodičnog nasilja je izuzetno izražen u BiH.

situacione razlike. Na takav način se gubi pojedinac, apstraktno se definiše problem i otuđuju ZRO od opšte populacije odnosno gledalaca. Problem ličnih priča je u tome što se tu ide u drugu krajnost tj. prikazuju se izolovani slučajevi čime se minimizuje problem koji dijeli veći broj ljudi. Sve vrste ukrštanja ovih kategorija su moguće tj. ne isključuju se međusobno, izuzev u određenom omjeru ako se prilog bavi životom ZRO i pritom je objektivizira kroz ispovijesti drugih aktera (najčešće članova porodice). Najveći nedostatak kombinovanog pristupa je u tome što on zahtijeva više vremena u preprodukciji i kroz cjelokupnu produkciju te više novca.

7.2.1. Fizička različitost

Fizička različitost je kategorija zdravstvene različitosti o kojoj četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj, u odnosu na druge dvije kategorije zdravstvenih različitosti, najčešće izvještavaju. Primarni razlog nije u samom potencijalu za korištenje fizičke različitosti za medijsku spektakularizaciju, nego u činjenici da je na prostorima Republike Srpske, kao i cijele Bosne i Hercegovine, ova kategorija zdravstvene različitosti posljedica ratnih djelovanja na teritoriji BiH u periodu od 1991. do 1995. godine, što je direktno uticalo na broj ZRO sa fizičkim različitostima. Pod ovim se prije svega misli na fizičke različitosti stečene u ratu odnosno veliki broj, prije svega, muškaraca koji su u ratu stekli određenu fizičku zdravstvenu različitost. S obzirom na to, ne iznenađuje činjenica da je ova podgrupa fizički različitih osoba čest predmet interesovanja medija kad je riječ o fizičkoj zdravstvenoj različitosti. Međutim, neophodno je znati da izvještavanje o RVI nije isključivo izvještavanje o ZRO nego i predstavljanje određenog pogleda na prošlost. Naime, reprezentacija i izvještavanje o RVI najčešće su politizovani, podređeni održavanju određenog kolektivnog sjećanja većinski srpskog stanovništva u Republici Srpskoj te pitanja suvereniteta Republike Srpske. Upravo zato prilozi na sve četiri televizije o RVI najčešće podrazumijevaju predstavljanje RVI kao heroja koji su se borili i „dali svoje zdravlje“ zarad stvaranja Republike Srpske, a što se najčešće postiže ili isticanjem autora priloga u off-u ili izjavom RVI. Izvještavanje o RVI u priložima koji su uvršteni u uzorak ovog istraživanja najčešće je usmjereno na borbu RVI za njihova prava, čime se dio njihovog identiteta iz vremena rata (vojnika) i dalje zadržava. Na ovaj način se stavlja do znanja da novinari u ovim priložima RVI i dalje ne lišavaju dijela njihovog identiteta. Ovo je još problematičnije ako se zna da ove osobe sad imaju manje ili veće fizičke različitosti, čime ih novinari „zarobljavaju“ između dijela njihovog prijašnjeg identiteta (vojnika) i dijela doživotnog identiteta stečenog nakon rata (RVI). Tako RVI u medijskoj stvarnosti ostaju zarobljeni u bezizlaznoj situaciji. Kad je riječ o pristupu u obradi teme, novinari sve četiri televizije su uvijek na strani RVI, s tim da su oni uvijek akteri priloga koji izvještavaju o ekstremima – s jedne strane nezadovoljstvu zbog statusa (negativna konotacija,

naročito u priložima BN TV) ili zahvalnosti zbog ispunjavanja određenih uslova (ovo je naročito izraženo u priložima o rješavanju stambenog pitanja ili drugih i to na RTRS-u).

Fizička različitost je vrsta zdravstvene različitosti koja se u priložima na audiovizuelnim medijima poput televizije jasno uočava. Ovo je slučaj u svim priložima koji su analizirani u sklopu uzorka ovog istraživanja. Način prikazivanja fizičkih različitosti je izuzetno važan aspekt u izvještavanju o ovoj kategoriji zdravstvene različitosti. Tako se u priložima najčešće jasno prikazuju fizičke različitosti ZRO u krupnim planovima, bez obzira na to da li je riječ o amputiranim udovima ili nekim drugim tjelesnim različitostima. U slučaju drugih potkategorija ove zdravstvene različitosti (različiti vidovi otežanog ili onemogućenog kretanja i amputirani dijelovi tijela), iako je riječ o istim fizičkim različitostima ali s drugačijim porijeklom fizičke različitosti, novinari su u obrađenim priložima bili vizuelno intruzivni (često veoma detaljno prikazivanje fizičke različitosti), što je u konačnici uticalo na pad kvaliteta priloga. Upotrebom ovih vizuelnih rješenja, montažom koja kombinuje krupne kadrove fizičkih različitosti sa kadrovima u kojima se ZRO prikazuje u otežanom izvršavanju neke jednostavne fizičke radnje, npr. hodanje uz stepenice, te površnim učešćem ZRO kao pripovjedača budući da se najčešće instrumentalizaciju za potrebe potvrde stanja koje novinar želi da predstavi – ZRO se pasivizira, postaje isključivo objekt posmatranja novinara i publike te izjednačava sa svojom različitostu. S obzirom na to da je ovo najčešći ugao posmatranja i narativ koji autor TV priloga formira, jasno je da se ova kategorija ZRO najčešće stavlja u okvir *žrtve*. U svrhu detaljnijeg obrazlaganja ovih tvrdnji u nastavku su iznesene analize nekoliko TV priloga iz uzorka.

Prvi primjer načina izvještavanja o fizičkim zdravstvenim različitostima, koji uz to koristi kombinovan pristup u reprezentaciji, jeste TV reportaža o dječaku koji vodi brigu o svom ocu s poteškoćama pri kretanju. Prilog je emitovan na BN TV 10. 10. 2013. godine u sklopu centralne informativne emisije „Dnevnik“ (19:30 svaki dan) i traje 5 minuta i 49 sekundi. Prilog je u potpunosti usmjeren na dječaka i oca koji borave u oronuloj kući i sastavljen je od uvodnog dijela, u kojem se gledalac upoznaje sa životnim uslovima oca i sina, središnjeg dijela, u kojem gledalac saznaje sve o povredi oca i „nevolji“ u kojoj su oni našli, te zaključka, u kojem je dječak u fokusu dok u suzama daje izjavu o tome kako ga je strah od očeve sudbine. Obojica primarnih aktera ovog priloga (treći akter je predstavnik institucije) predstavljeni su kao siromašne i veoma emotivne osobe, koje se vole i međusobno podupiru, što za autorku priloga zapravo postaje baza za razvoj patetičnog pristupa u izvještavanju.

Prilog je vizuelno i auditivno izrazito sveden, iako je ovo jedini prilog u cjelokupnom uzorku koji je sadržio muziku, i to na kraju priloga, kad dječak plače. Prilog počinje blagim pomjeranjem kamere od dječakovih stopala koja hodaju šljunkom i šteneta koji veselo trči oko njega i djevojčice koja se uskoro pojavljuje u kadru. Sliku prati tekst: „Otkako ga je prije četiri

godine napustila majka, Gojko živi sam sa ocem Petrom u selu Jeljenča kod Bijeljine. U trošnoj kućici sa dva odjeljenja, bez vode i kupatila. I sve do prošle godine uspijevali su da sastavljaju kraj sa krajem. Petar je na nadnici zarađivao za osnovne životne potrebe, ali kao da nije bilo dovoljno muke u njihovim životima. Prošle godine Petru Šundi drvo je slomilo nogu i od tad je vezan za krevet.“ Ovaj tekst jasno konstruiše okvir *heroja* i *žrtve* koji su pod stalnim pritiskom nesrećnih okolnosti. U trenutku kad se spominje otac Petar, dječak ulazi u kuću i ljubi oca koji je pokriven dekom u krevetu. U trenutku kad se spominje noga, slika prati glas u off-u sa srednje krupnim planom Petrovog stopala, koje je znatno izobličeno i imobilisano žicama. U daljem razvoju reportaže, novinarka razgovara sa dječakom u različitim mizanscenskim rješenjima (pored šporeta dok pali vatru, pere suđe napolju na koritu, na krevetu dok lista udžbenik). Ovim montažnim rješenjima i izgradnjom strukture priloga stvara se jasna podijeljenost između oca i sina. Oni postaju antipod jedan drugom, ali u isto vrijeme novinar nastoji da ih prikaže kao emotivni „jin-jang“, koji se kroz svoju simbiozu suprotstavlja nemilim okolnostima. Na taj način autorka TV priloga diskurzivno djeluje koristeći postojeće okvire *heroja* i *žrtve* za OZR. U prilogu se krivica značajno usmjerava na majku (podstrekivanje diskurzivne predstave o majci kao osobi koja bi nesebično morala da se daje za svoju porodicu, a njeno odsustvo je društveno neprihvatljivo), a pritom se ne izgrađuje kontekst tj. ne pronalazi razlog zašto je majka napustila oca i dijete. U ovim najintimnijim trenucima kameraman koristi priliku da se objektivnom još više približi djetetu, npr. zumirajući dječaka kad ga novinarka pita: „Zašto je mama otišla?“ čime se akcentuje potresnost ove činjenice, a i dalje se zanemaruju mogući razlozi zašto je majka otišla, npr. porodično nasilje. Iako je prilog više usmjeren na dječaka, autorka priloga prati i oca. U svjedočenju, otac je prikazan u amerikenu, izuzev kad se ponovo, sad u krupnijem planu, prikazuju njegove noge time šokirajući gledaoca. U prelazima između naracija vizuelni dio priloga čini slika kuće u pozadini i širokom kadru, potom detalj poput dotrajalog prozora ili metle naslonjene pored puknutog zida, raspadnutog poda i tepiha. Pomoću ovih simbola okvir *žrtve*, koje imaju oba glavna aktera, dodatno se potvrđuje. U prilogu je prisutna i predstavnic lokalne institucije čiji dio u prilogu služi pred krajnji dio reportaže za potrebe vrhunca, raspleta i kraja. Vrhunac se dešava kad se otac u izjavi suočava sa mogućnošću da će mu noga možda biti amputirana, što je praćeno sa muzičkom podlogom u kojoj dominira zvuk klavira koji se postepeno pojačava. Ovo rješenje jasno pokazuje da je primarna namjera novinarke bila da upotrijebi patetiku kao primarni način u izvještavanju o ocu i sinu. U poslednjoj sceni se prati svojevrsna katarza dječaka koja je izazvana pitanjem novinarke „Je li ti žao što je tata bolestan?“, što je praćeno krupnim planom dječaka kako za nekoliko trenutaka počinje da plače uz duboku notu klavirske pratnje u off-u priloga. Autorka se u ovom

slučaju služi manipulativnim rješenjem koje bi trebalo da u potpunosti potvrdi okvir *žrtve* ZRO i osobe koja je direktno povezana sa situacijom uzrokovanom zdravstvenom različitošću.

Ovaj primjer²⁷⁴ jasno pokazuje neke od najvećih problema prilikom izvještavanja o društveno isključenim osobama, uključujući i zdravstveno različite. Instrumentalizacijom osoba²⁷⁵ u ovom prilogu, novinarka nastoji da naglašavanjem labilnog emotivnog stanja dva glavna lika dodatno istakne tešku društvenu dimenziju u kojoj se oni nalaze. Senzacionalizmom i netaktičnim pristupom, manipulativnim upotrebama muzike i pokreta kamere, kadrova i ugla snimanja te izborima planova, simbola i načina montaže, novinarka je stvorila prilog koji potvrđuje okvir ZRO (otac) kao i okvir društveno isključenih osoba (otac i sin). Tako kad je riječ o kadrovima i uglovima snimanja, novinarka se često odlučuje za gornji rakurs čime dječaka i oca čini inferiornim u odnosu na nju i gledaoca. Kroz asocijativnu montažu npr. kombinovanje kadrova oronule kuće sa krupnim planovima očeve imobilisane noge sa otvorenim ranama, novinarka povlači jasnu metaforu tj. izjednačava oca i kuću kao nešto što je izvan balansa, nešto što je izvan normalnosti. Pripovjednim tonom u kojem prevladava ekstradijagetička i alodijagetička postavka autorke, uz minimizaciju stvarne autonomije dvojice primarnih aktera, prilog odista svjedoči o stanju predmeta interesovanja, ali pritom kreira narativ koji najvjerovatnije značajno iskrivljuje stvarnost. Ovo je primjer pogrešne prakse u izvještavanju o Drugima jer se osobe sa zdravstvenim različitostima kao i uopšte DIG osobe predstavljaju kroz okvire po ugledu na viševjekovne neprihvatljive narative i stereotipe. Tako je dječak bespomoćan samim tim što je dijete, ali je on „anomalija“ u odnosu na tu uobičajenu percepciju djeteta jer se brine o svom ocu. Zbog kontekstualne netipičnosti u kojem se dječak nalazi tj. njegovog truda u stvarnosti da prevaziđe problem u kojem se on i otac nalaze, novinar u tome prepoznaje da je on primoran da bude „anomalija“ odnosno da bude heroj, da bi ga na kraju priloga razgradio i postavio u okvir bespomoćnog djeteta i vratio u okvir *žrtve* (*žrtve* životne sudbine kao fatalističkog viđenja svijeta). U sličan okvir je stavljen i njegov otac, žrtva sticaja okolnosti, zbog kojih je indirektno načinio žrtvu i od svog sina. Time je primarna svrha sina u TV prilogu, prividno naratorska jer je novinarka ta koja kroz pitanja i djetetove reakcije i lakonske odgovore kontroliše narativ, da bude homodijagetički narator, jednako kao i otac, ali da svoju moć gubi zbog nemogućnosti da se u stvarnosti nosi sa izazovom te da je prepusti novinarki kako bi iz njene perspektive izgradila iskrivljenu predstavu stvarnosti i

²⁷⁴ Slično rješenje je ostvareno u prilogu ELTE o napredovanju bolesti Dragane S. koja boluje od multiple skleroze kao i u prilogu ATV-a o slijepoj starici koja traži pomoć publike i nadležnih organa. U prvo slučaju Dragana je predstavljen „prikovana za krevet“ čime se ona imobilise ne samo doslovno tj. na nivou svoje zdravstvene različitosti nego i u odnosu na svoj život. Ona se pasivizira i svodi na osobu kojoj treba pomoć. U drugom slučaju, starica ima određenu pripovjedačku autonomiju, ali kao što je ranije naglašeno, ova autonomija postoji isključivo na prividnom nivou.

²⁷⁵ Pod instrumentalizacijom ZRO se misli na njihovu objektivizaciju i iskorištavanje za isticanje odlika zdravstvene različitosti.

reprezentaciju dometa i mogućnosti DIG osoba u TV prilogu. U svakom slučaju, i dječak i njegov otac su predstavljeni kroz okvir *tereta* i *junaka* čime se održava superiorni odnos moći društva nad zdravstveno različitim.

Primjer sa rješenjem koje prenosi dio moći u izgradnji narativa na ZRO je TV reportaža o životu osobe sa fizičkom zdravstvenom različitošću, emitovana 10. 7. 2015. godine na ELTA televiziji u trajanju od 7 minuta i 15 sekundi, u sklopu nedjeljne informativne emisije „Pod istragom“. Prilog je posvećen životu Jasmina Hamze, osobi sa invaliditetom koja je u invalidskim kolicima. Cjelokupni prilog se isključivo usmjerava na Hamzu i njegovo pripovijedanje o svom životu i ključnim životnim prekretnicama kao što su školovanje, brak, očinstvo, suočavanje s fizičkom različitošću i integraciji u lokalnu zajednicu. Jasmin Hamza je jedini akter priloga prikazan kao reflektivna i pronicljiva osoba koja se u potpunosti otvara o svom životu i strahovima. Hamza je postavljen unutar priloga kao primarni pripovjedač za čiju ispovijest ne postoji neki određen povod izuzev nastojanja novinara da publici približi osobu i život osobe sa invaliditetom.

Vizuelno-auditivni elementi u prilogu su minimalistički i najčešće se svode na opšte planove u kojima se Hamza i novinar kreću pored rijeke, po livadi ili sjede ispod krošanja te kadrovima u kojima je Hamza sniman u srednje krupnom planu dok daje izjavu o različitim segmentima svoga života. Prilog počinje sa kadrom u totalu u kojem se vidi novinar i Jasmin Hamze, muškarac srednjih godina u invalidskim kolicima, koji prolaze šetalištem pored rijeke. Sljedeći kadar u srednje krupnom planu prikazuje noge reportera i Hamzu, koji se u varijacijama ponavlja više puta kroz prilog, čime se stvara kontrast što nije poslužilo u korist razbijanja okvira, ali se ovo rješenje može protumačiti i kao izjednačavanje dvojice aktera. I ovdje se koristi švenk na gore u kojem se započinje sa nogama u invalidskim kolicima do njegovog lica što je loša praksa jer se na taj način prvo definiše zdravstvena različitost umjesto da se započne od lica pa da se švenkom na dole, nakon određenog izlaganja ZRO, dođe do nogu u kolicima jer bi se tako izbjegla presupozicija gledalaca kad je riječ o ograničenim sposobnostima ZRO. Drugim riječima, tako bi se u početku priloga izbjeglo instantno uokviravanje na vizuelnom nivou. Ipak postoje i pozitivna rješenja kadrova kao što su oni u kojima se Hamze prikazuje iz neutralnog plana sa kamerom spuštenu u ravni sa njegovim licem čime se izostavlja kadriranje ručki kolica. Za razliku od svih drugih reportera, autor ovog priloga donosi nekoliko dobrih odluka. Autor Jasminu Hamzi daje mnogo prostora da priča o svom životu, tako da se zapravo može govoriti o ravnopravnom narativnom učešću aktera priloga i autora odnosno Hamze kao homodijegetičkog učesnika u TV prilogu i autora/novinara kao heterodijegetičkog učesnika; autor izlazi iz okvira nedodirljivog novinara (novinar koji ne učestvuje u aktivnostima ZRO osobe) tako što gura kolica i pomaže u prevladavanju fizičkih

prepreka što se u ovom slučaju ne može tumačiti kao pasivizacija ZRO i smještanje u okvir osobe kojoj treba zaštita i pomoć, jer Hamza kroz svoje izjave jasno stavlja do znanja da je samostalna osoba. Upravo je prepuštanjem naracije Hamzi, autor uspio da aktera predstavi publici kao kompleksnu osobu koja se školovala, radila, bila u braku, koja je otac troje djece i ima složena i racionalna razmišljanja o svom životu i svojoj zdravstvenoj razlici. Isto tako, novinar Hamzi na kraju priloga daje prostora da se direktno obrati ostalim ZRO i opštoj populaciji sa porukom o različitostima i životom sa različitošću što bi bio primjer zaključka priloga po ugledu na angažovano novinarstvo s tim da je u ovom slučaju zaključak još jači jer dolazi od ZRO, a ne od novinara. Dakle, ovaj prilog, kroz upotrebu unutrašnje fokalizacije novinara, istaknutom izgradnjom narativa kroz naraciju ZRO aktera te kompleksnijim kombinovanjem vrste uključenosti (homodijagetičnost oba aktera, autodijagetičnost novinara i Hamze te kontrolom narativa ZRO kroz off i direktni monolog) postiže opštu izbalansiranu i pozitivnu reprezentaciju ZRO, koja prevazilazi bilo koji od uobičajenih okvira namijenjenih članovima ovih društvenih grupa (žrtva, protivnik ili heroj).

Iako TV reportaže jesu djelimično zastupljene u analiziranom uzorku i najčešće se koriste za pričanje „ličnih priča“, najčešći žanr u izvještavanju o različitosti u analiziranom uzorku je bio izvještaj. Ovim priložima publika je informisana o aktivnostima koje DIG osobe same ili u saradnji sa ekspertima provode u cilju ostvarivanja svojih potreba i povećanja društvene vidljivosti i inkluzije. Jedan takav prilog je emitovan na ATV-u i u fokusu je imao dva događaja – izložba nakita koji su napravile slijepice i slabovide žene udruženja slijepih i slabovidnih lica iz Bijeljine i Banjaluke te predstavom za slijepa i slabovidna lica. Prilog je trajao 1 minut i 58 sekundi, a emitovan je 6. 12. 2014. godine u sklopu centralne informativne emisije „ATV vijesti“, koja se emituje svaki dan u 19.00. Prilog je podijeljen u dva glavna segmenta sa dvije teme. Prvi dio priloga je posvećen izložbi nakita i tu se kombinacijom izjava dvije slijepice žene iz udruženja (Borka Mičić i Borka Tadić) te snimaka nakita i posjetilaca izložbe potenciraju sposobnosti slijepih i slabovidnih osoba da nešto stvore, kao i da organizuju događaj. Ipak, u ovom segmentu priloga novinarka, jednako kao i obje ZRO, padaju u zamku potenciranja sposobnosti ZRO kao veoma naprednih. Drugim riječima, kontekst u kojem se ZRO nalaze je pozitivan jer su slijepice i slabovide osobe izmještene iz svog svakodnevnog ambijenta, ali u isto vrijeme to je predstavljeno kao nešto što je nesvakidašnje. Iako su slijepice i slabovide osobe rijetko akteri ovakvih događanja, ovi događaji ne smiju da budu predstavljani kao anomalija. Drugi dio priloga je posvećen predstavi koja je namijenjena slijepim i slabovidnim licima. Uz segmente sa snimcima predstave, uključene su i izjave Radomira Radanovića kao slijepice osobe koja je bila dio publike. U zaključku ovog priloga, novinarka ponovo naglašava da su i ovi događaji (predstave za slijepa i slabovidna lica) rijetkost, ovaj put

koristeći opažanje kao komentar društvene stvarnosti, što je pozitivan primjer angažovanog pristupa u izvještavanju o ZRO.

Kad je riječ o tri aktera priloga, sve troje su senzitivno prikazani u srednjekrupnom kadru, međutim, napravljen je propust jer su obje žene u krolu bile potpisane samo imenom i prezimenom, dok je muški akter u krolu pored imena i prezimena imao i ispisanu funkciju – predsjednik gradskog odbora sedam invalidskih organizacija. Iako ženske akterke možda nemaju funkciju koja bi bila jednaka ili viša od one koju ima muški akter, ipak je autorka priloga mogla da doda uz imena ženskih akterki i neku njihovu funkciju, npr. autorka i izlagačica nakita ili članica udruženja slijepih i slabovidih osoba. Na taj način bi se osnažila njihova pozicija unutar priloga ne samo kao ZRO nego i kao žena koje su isto tako društveno isključena grupa.

U pogledu vizuelne i auditivne izgradnje, prilog počinje sa totalom i švenkom izložbenog prostora i osoba u njemu što je dobro rješenje kao bi publika instantno dobila uvid u ambijent i kontekst događaja. Nakon ovog kadra slijede krupni planovi nakita i ljudi koji dodiruju i razgledaju nakit. Ova vizuelna rješenja su praćena sljedećim tekstom koji iz off-a izgovara autor: „Vrijedne ruke slijepih i slabovidih žena Bijeljine i Banjaluke uspjele su da naprave nakit koji bi rado nosila svaka žena. Dok su ostali sa čuđenjem gledali njihova djela, one su bile nasimijane, jer su po ko zna koji put dokazale da su sposobne da rade i da budu ravnopravne“. Iako ovaj tekst iz off-a ima poruku ohrabrenja i humanijeg predstavljanja slijepih i slabovidih osoba, okvir je ipak intenziviran kroz okvir heroja. Naime, tekst implicira da je učinjen nadprosječan uspjeh te se kroz odabir sklopova kao što su „vrijedne ruke“ ili „sa čuđenjem gledali“ potencira izgradnja emotivnog odnosa gledalaca prema pripadnicama ZRO te se ZRO uokviravaju kao osobe koje su izašle iz svojih ustaljenih obrazaca ponašanja. Konstruisanje ovakvog pogleda na ZRO umanjuje mogućnost da se ZRO predstave kao osobe koje imaju gotovo iste potrebe, navike i sposobnosti kao i svi drugi građani. U prilogu su izjave dale dvije slijepice žene koje su potpisane samo svojim imenom i prezimenom čime se one identifikuju samo kroz različitost, umjesto da se razvijaju npr. navođenjem njihovog zanimanja, obrazovanja i slično. Drugu izjavu u prilogu je dala Borka Mičić, koja u svojoj izjavi spominje kako ona, kao i svi drugi slijepi, imaju „neko sedmo čulo“ što se ističe i u krolu. Na ovaj način publici je prikazana samostigmatizacija čime se učvršćuju stereotipne predstave o ZRO. Slično se događa i sa autističnim osobama koje se najčešće predstavljaju kao posebni ljudi koji „žive u nekom svom svijetu“, ali su genijalci za matematiku ili slično. Dakle, bolje bi bilo da je autorka eliminisala ovaj dio izjave kako bi snizila, a ne potvrdila okvir. Drugi dio priloga je izvještaj o predstavi koja je namijenjena slijepim i slabovidim osobama u kojoj se putem drugih čula doživljava predstava. Autorka počinje ovaj dio priloga sa riječima „Nakon rada zaslužile su i malo razonode. Subotu su im uljepšali članovi pozorišta 'Patos' iz Smedereva“. U ovoj

rečenici novinarka podsjeća na odnos moći – osobe sa različitostima su infatilizirane time što su dobile pravo da se provede nakon obavljenog zadatka. Dakle, u ovom prilogu su ZRO instrumentalizovane kako bi se održao normalizatorski diskurs u kojem je jasno izražena podjela na Mi i Oni, iako se to pokušalo izbjeći uokviravanjem kroz ulogu heroja. Ovdje je jasno da je uloga heroja zapravo samo pozitivnija strana binarne opozicije heroj-žrtva. Upotrebom jednog ili drugog okvira osnažuju se postojeći diskurzivni okviri odnosno održava platforma za stereotipizaciju Drugih u okvirima njihovih različitosti.

Sljedeći primjer se tiče teme koja se u slučaju izvještavanja o ZRO relativno često pojavljuje u medijima u Bosni i Hercegovini – prava i položaj ratnih vojnih invalida u BiH. Ipak, ovoj temi se pažnja uglavnom posveti na dan osoba sa invaliditetom, u slučaju da su se ratni vojni invalidi (RVI) odlučili na određen stepen građanske neposlušnosti te reportaža o RVI koju inicira sam novinar. U svakoj od ovih situacija tema je najčešće povezana sa obespravljenošću RVI te njihovim teškim egzistencijalnim stanjem. Ovaj TV prilog je ipak veoma rijedak pošto umjesto okvira heroja, RVI prikazuje kroz okvir *tereta*. Prilog od 1 minut i 20 sekundi emitovan je 2. 12. 2014. godine na RTRS-u u emisiji „Srpska danas“, koja se emituje svakog radog dana u 16.30. Od početka TV priloga akteri i situacija su povezani sa negativnim i „neugodnim“ asocijacijama. U ovom slučaju povod za prilog je 3. decembar, Dan osoba sa invaliditetom, kad je u Potkozarju organizovana posjeta zvaničnika opštinskog odjeljenja Predsjedništva udruženja ratnih vojnih invalida Novi Grad RVI osobama prve kategorije. S obzirom na to da se radi o nerazvijenoj opštini, sami ulazni faktori definišu da će reprezentacija RVI osoba biti stereotipna – neimaština, obespravljenost, frustracija i često retoričko propitivanje RVI osoba o uzaludnosti njihovog ratnog angažmana u stvaranju zemlje koja u završnici ne brine o njima. Međutim, ovaj prilog drugačije pristupa problemu RVI osoba, tako što veliča ulogu Opštine i entitetskih vlasti u poboljšanju njihovog položaja. Na ovaj način se prilog koji bi u osnovi trebalo da bude o RVI osobama zapravo koristi za njihovu instrumentalizaciju u svrhe političke samopromocije (vlasti i političkih pojedinaca), odnosno moć izvršne i zakonodavne vlasti se dokazuje i kroz regulaciju prava i pomoći RVI. U isto vrijeme ovakav TV prilog bi se mogao razumjeti i kao medijsko isticanje humanosti kroz pomoć nemoćnima, a koji bi trebalo da potakne gledaoce da se uključe, međutim ostaje pitanje, kao i kod većine priloga u kojima se apeluje ili daje primjer pomoći Drugima, da li je to etički prihvatljivo i opravdano. Kad je riječ o akterima priloga, identifikovani su RVI – Dušan Tramošljanin, ratni vojni invalid iz Svodne; Zoran Jelisavac, ratni vojni invalid iz Tunjice te Sretko Vajagić, predsjednik Predsjedništva udruženja ratnih vojnih invalida Novi Grad. Kao i u prethodnom TV prilogu, i ovdje su ZRO određene samo svojom različitostu, dok je treći akter definisan i kroz svoju ulogu u kontekstu priloga.

U vizuelnom i auditivnom smislu prilog počinje kadrom u kome je prikazana cjelokupna figura RVI osobe u invalidskim kolicima za računarom, dok se za to vrijeme u tekstu u off-u daje više podataka o uzroku invaliditeta, a prije izjave montiran je kadar opuštenih šaka na točku invalidskih kolica. Iako je prilog počeo sa situacijom koja je uobičajena za većinu građana, čime se ZRO približava gledaocima, s narednim kadrom se vraća okvir tako što se metaforički prikazuje nemoć RVI. Naredni dio priloga fokus prebacuje na drugu RVI osobu, koja je slijepa te ima amputirane obje ruke. Prvi kadar u kojem se gledalac sreće sa ovim akterom prikazuje osobu kako ulazi u kuću prvog aktera, da bi potom slijedio široki plan u kojem nekoliko osoba sjedi za stolom, a dvije imaju amputirane ruke. Ovim izborom montaže gradacijski se uokviruju svi akteri. Potom slijedi srednje krupni kadar u kojem druga RVI osoba iznosi svoje viđenje o posjeti. Narativ i dalje kontroliše novinarka, tako da se u ovom dijelu priloga u off-u spominju problemi RVI lica, ali bez jasnog definisanja njihovih problema što je upravo suprotno od prakse koja bi trebalo da se praktikuje upotrebom angažovanog pristupa u izvještavanju o ZRO. Zatim slijedi izjava osobe koja govori u ime opštinskog odjeljenja Predsjedništva udruženja ratnih vojnih invalida Novi Grad i pritom objašnjava bitnost posjeta – razumijevanje i druženje što svakako ne bi trebalo da bude primarni povod za posjetu. I ovaj put novinarka propušta priliku da angažovano pristupi u obradi teme tako što bi od predstavnika tražila odgovore u vezi sa drugim problemima RVI. Posljednji segment priloga ponovo se vraća na uspjehe vlasti, stambeno zbrinjavanje RVI lica, koje je obavljeno prije 11 godina, stvarajući veliku kontekstualnu dislokaciju u prilogu, što se prati totalom u kojem većina osoba iz priloga hoda niz pristupnu rampu. Posljednja dva kadra su posebno upečatljiva – u prvom se u krupnom planu prikazuju amputirane noge prve RVI osobe iz priloga, da bi potom ponovo bio prikazan u totalnom planu kako u kolicima sjedi na ulaznim vratima.

Svi kadrovi u ovom TV prilogu, a u kojima su prikazani RVI kao predstavnici ZRO, koriste se isključivo da se gledalac distancira od RVI kao što je i kamera distancirana čestom upotrebom totala, a koja zatim u montažnom skoku prelazi na krupne kadrove amputiranih udova. Ovo se dodatno postiže postavljajući RVI u TV prilogu u uloge heterodijegetičkih (nije proživio sve o čemu govori, nego prepričava svjedočanstva drugih ZRO osoba) i autodijegetičkih naratora (proživio ono o čemu svjedoči) koji su uvijek intradijegetički tj. postavljeni ispod novinara. Instrumentalizacija bilo koje društveno isključene grupe za potrebe samopromocije nije prihvatljiva ni u slučaju kad može slati poruku o pozitivnoj praksi „pomoći bližnjem“, jer narativ prelazi pozitivni primjer, a uz to i ojačava okvir „bespomoćne DIG osobe“. U isto vrijeme fizički nedostaci RVI osoba u ovom prilogu su potencirani kako bi se razvila slika nesposobnosti što je uticalo na veličanje uspjeha državnih organa. Drugim riječima, etički je neprihvatljivo da se ono što jedne razlikuje od drugih dodatno naglašava i da

se pritom DIG osobe portretišu kao osobe kojima je potrebna zaštita ili su *žrtve*²⁷⁶. Ovo posebno dolazi do izražaja kad su osobe sa zdravstvenim razlikama, kao u ovom TV prilogu, narativno pasivizirane, intradijegetičke, ali bez prava na stvarnu izgradnju priče. Ovo je čest scenarij u izvještavanju o DIG osobama tj. scenarij u kojem su Drugi ili njihovi problemi najčešće povod za „priču“, dok se njihova uloga u produkciji i naraciji značajno minimizuje time stvarajući disbalans u končanom cilju TV priloga tj. snižavanju stigme prema ZRO.

U suštini, posebnost i osjetljivost u reprezentaciji fizički zdravstveno različitih osoba je u tome što su fizičke različitosti u većini slučajeva jasno vidljive. Dodatni problem identifikovan u uzorku jeste način na koji se fizički zdravstveno različite osobe uokviravaju u okvir *žrtve*, *tereta* ili *junaka*, a posljedica su simplifikacije konteksta i zdravstvene različitosti. Pored toga, moralizatorski pristup u izvještavanju o Drugima detektovan u izvještavanju o fizičkim različitostima je uvijek kontraproduktivan, bez obzira da li je upućen Drugima ili opštoj populaciji. Upravo zato je potrebno izbjegavati ovaj pristup, dati prostora osobama sa fizičkim različitostima da daju svoj pogled na stvarnost te stručnjake i službenu javnost odabrati u zavisnosti od toga kakav pristup u tretiranju osoba sa zdravstvenim razlikama i drugim različitostima zastupaju. Iako ovo može da vodi ka ostrašćenom izvještavanju, zapravo bi se radilo o angažovanom novinarstvu koje bi trebalo da donese potrebnu praksu antistigme Drugih u medijskom prostoru Republike Srpske.

7.2.2. Psihička različitost

Različitosti o kojima se najmanje direktno izvještavalo u TV priložima su psihičke različitosti. Pod direktnim izvještavanjem se misli na direktnu obradu teme koja tretira pitanje određene psihičke različitosti kao što su depresija, podvojena ličnost, shizofrenija, a koje se analiziraju tematski na nivou društvenog fenomena. Najčešće teme u direktnom izvještavanju o psihičkim različitostima na vodećim TV stanicama u Republici Srpskoj su ovisnosti od alkohola i opijata, depresija, PTSP i samoubistvo. Dakle u informativnom programu četiri vodeće TV stanice u RS od cjelokupnog broja različitih psihičkih razlika zastupljen je samo veoma mali broj. Razlog za to, kao što su novinari i urednici izjavili u intervjuima, prije svega jeste pronalazak osobe sa psihičkom različitostu koja je spremna da u potpunosti ili pod audio-vizuelnom zaštitom stane ispred kamere, što jasno govori da je problem u ZRO, ali i da stručnjaci (psiholozi, psihijatri i socijalni radnici) i udruženja nedovoljno rade sa ZRO kako bi one stekle povjerenje u medije.

²⁷⁶ Čak je i u slučaju priloga o poplavljenima u majskim poplavama u kojem se apeluje na pomoć građana u udomljavanju ili materijalnoj pomoći često pribjegava manipulativnim tehnikama koje u završnici mogu dati željeni rezultat – pomoć, ali u isto vrijeme se postavlja pitanje koliko je način izvještavanja bio etičan, kako prema tim osobama, tako i prema publici

Dodatni problem zbog ove situacije jesu i sami medijski radnici, koji nedovoljno rade na izgradnji pozitivnog odnosa i povjerenja između njih i ZRO.

Na osnovu analize uzorka sačinjenog od TV priloga četiri vodeće TV stanice u RS moguće je donijeti nekoliko zbirnih zaključaka za sve psihičke različitosti o kojima se izvještavalo, ali isto tako i pojedinačnih opažanja u zavisnosti od potkategorije psihičke zdravstvene različitosti. Kad je riječ o ovisnosti o opijatima i depresiji, izvještavanje sva četiri medija je bilo oskudno, ali je pohvalno to što se kontekstualizovalo stvarnim dešavanjima. Naime, riječ je o poplavama u BiH koje su se dogodile 2014. godine. ELTA i ATV su imali nekoliko priloga koji su se bavili pitanjem povećanja depresije i ovisnosti o opijatima kao posljedice velikih poplava, naročito na području Doboja. U ovim priložima se stvara odnos prema stvarnosti koji je ipak banalizovan, sveden na izjave stanovnika o tome da li piju lijekove za smirenje i da li su depresivni, a izostaje dubinsko propitivanje povezanosti uticaja prirodne katastrofe s mentalnim zdravljem. Drugim riječima, u ovim priložima ne postoji dublja razgradnja fenomena kojem su prilozima posvećeni. Pored toga, kao i u svi priložima o mentalnom zdravlju odnosno psihičkim zdravstvenim različitostima, fenomeni se posmatraju iz negativnog i/ili negativističkog ugla, a psihički ZRO se predstavljaju kao žrtve sticaja društvenih, prirodnih i drugih okolnosti te kao žrtve svoje sopstvene biologije (hormoni, sinapse, živčani sistem itd.). Stvaranje negativnih konotacija je dodatno pojačano potvrdama stručnjaka (psihologa i psihijatarata) koji kao eksperti ne prezaju od pojednostavljene interpretacije psihičkih zdravstvenih različitosti.

I u ovim priložima kao i u priložima u kojima se izvještava o samoubistvima i posttraumatskom stresnom poremećaju²⁷⁷ (PTSP) ZRO su pasivizirane, svedene na „simpatične opaske“ (u slučaju izvještavanja o povezanosti poplava i depresije osobe koje daju izjave za priloge emitovane na ATV-u i ELTA TV olako shvataju i pričaju o upotrebi lijekova za smirenje) te zapravo instrumentalizovane za opisivanje makro stanja. Na ovaj način se zadržava mističnost koja se povezuje sa psihičkim različitostima. Posljednji zaključak koji bi se mogao povezati sa izvještavanjem svih TV stanica o psihičkim različitostima u uzroku jeste način reprezentacije i oblikovanja narativa o samoubistvu. U većini priloga samoubistvo je direktno povezano sa ubistvom, čime se održava stigma nad ZRO sa psihičkim različitostima kao opasnim. Pojednostavljanjem opisa događaja, novinari pojednostavljaju i psihičke zdravstvene različitosti, svodeći ih na statističke izvještaje o novim nasiljima u porodici, njegujući senzacionalizam u izvještavanju o ZRO.

²⁷⁷ Autor disertacije ne podržava upotrebu zvaničnog naziva za navedenu psihičku različitost, ali je upotrebljava kao najšire poznat pojam za obilježavanje ove psihičke različitosti.

Međutim, iako ovaj problem postoji, mogućnost realizacije ovakvih tema nije nemoguća. Najvažnije bi bilo uspostaviti proces edukacije novinara i njihove saradnje sa udruženjima te rad na razvoju veze između ove dvije strane. S druge strane, u pogledu ove teme, može se govoriti i o priložima koji se indirektno bave pitanjima psihičkih različitosti. Tu se prije svega misli na TV priloge koji spadaju u rubriku *Crna hronika*, jer izvještavanje o ubistvima i samoubistvima spada u izvještavanje o psihičkim različitostima. Veliku štetu u pogledu stigme prema osobama sa psihičkim različitostima upravo pravi ova vrsta priloga. U nastavku su analizirani TV prilozima iz uzorka u kojima se najjasnije mogu uočiti i interpretirati načini izvještavanja o psihičkim različitostima.

Prvi prilog o psihičkoj zdravstvenoj različitosti koji je analiziran za potrebe ovog istraživanja o psihičkoj zdravstvenoj različitosti posvećen je porastu stepena samoubistava u Doboju. Prilog traje 1 minut i 52 sekunde i emitovan je 23. 10. 2014. godine u sklopu centralne informativne emisije „ATV vijesti“, koja se emituje svakog dana u 19.00 časova. Prilog je podijeljen u dvije tematske cjeline. Prva cjelina je uopšten pregled konteksta tj. opisivanje stanja u Doboju kad je riječ o porastu broja samoubistava, iako novinarka često miješa izvještavanje o ovom fenomenu, koji naziva „poplavnim sindromom“, i o opštoj slici mentalnog zdravlja u Doboju. Druga cjelina se usmjerava na konkretan slučaj pokušaja samoubistva u parku u centru Doboja, gdje se pažnja posvećuje dvojici policajaca koji su bili svjedoci i spasioci osobe koja je pokušala da izvrši samoubistvo. Retorika priloga prema psihičkim različitostima i ZRO je neizbalansirana budući da je autorka u prvom dijelu priloga objektivna prilikom izvještavanja o mentalnom zdravlju u Doboju, dok u drugom dijelu priloga temi pristupa senzacionalistički, što pokazuju izjave tj. opisi događaja pokušaja samoubistva. U prilogu su tri aktera: Dejana Cocić Hadžibrahimović, šefica Centra za mentalno zdravlje Doboja, Milkan Lazarević, policajac i Elvir Mezetović, policajac. Sva tri aktera su objektivno prikazana i kontekstualizovana u skladu sa njihovim zanimanjem i događajem.

Kad je riječ o vizuelno auditivnom aspektu priloga, novinarka ATV-a prilog započinje slikom spoljašnjosti psihijatrijske ustanove u Doboju, iako to nigdje u prilogu nije naznačeno, čime vizuelno dekontekstualizuje uvod priloga. Kao i u nekoliko analiziranih TV priloga o fizičkim različitostima, i ovdje postoji kadar stopala u pokretu, koji potom prelazi u kadar gdje je kamera uperena prema krošnjama bez lišća da bi potom pogled „pao“ na zemlju. Ovo je rijetka upotreba subjektivnog kadra, međutim ovdje se otvara i nekoliko nedoumica. Upotreba subjektivnog kadra poistovjećuje gledaoca sa osobom kroz čije oči se posmatraju prizori na ekranu, ali u ovom slučaju tek pred kraj drugog segmenta priloga postaje jasno da taj pogled pripada osobi koja je pokušala da si oduzme život u parku. Ovo je krajnje neprihvatljivo rješenje jer se na taj način pokušava drammatizovati veoma delikatno psihičko stanje osobe koja je zaista

pokušala da izvrši samoubistvo. Pored toga, uz glas iz off-a koji u ovom dijelu govori o povodima samoubistva i opšteg pogoršanja mentalnog zdravlja, stvara se stereotipna sliku osoba sa psihičkim poteškoćama – nefokusiranost slike te kadar u kojem se snimaju krošnje drveća dok se kamera vrti u krug. Na ovaj način se naivno i površno pokušava subjektivirati stanje uznemirenosti i psihoze, pojednostavljajući time uvid u delikatni psihički disbalans. Sljedeći dio priloga uključuje stručnjakinju Dejanu Cocić Hadžibrahimović, šefa Centra za mentalno zdravlje Doboja, koja u ordinaciji u krupnom planu ispred crteža nervnog sistema, govori o razlozima trenutnog kolektivnog stanja mentalnog zdravlja u Doboju. Njena izjava je visokostručna čime se mentalno zdravlje mistifikuje, a ekspertkinja postavlja u superiorni položaj unutar narativa i u odnosu na publiku. Posljednji segment priloga se bavi statistikom policije Doboja, praćeno kadrovima dvojice policajca u parku. Prvo je u amerikenu novinarka prikazana sa leđa, a potom slijedi srednje krupni plan u kojem policajac Milkan Lazarević preuzima ulogu subjekta u intradijagetičkom i alodijagetičkom kapacitetu tj. postavljen ispod novinarke svjedoči o pokušaju samoubistva. U svjedočenju policajca ističe se dio u kojem on govori kako su starijeg muškarca koji je namjeravao da počini samoubistvo u parku odgovali od toga argumentom da će „stresno djelovati na prolaznike i lica koja su bila tu“. Ovom izjavom naglašava se netolerancija i strah društva prema psihičkim različitostima te potreba za izolacijom ZRO. Kao i u prethodnim primjerima, izostanak osobe sa zdravstvenom različitostu ili njenom marginalizacijom unutar priloga metaforički se opisuje stanje u pogledu odnosa društva prema zdravstveno različitim.

ELTA TV je temu o mentalnom zdravlju obrađivala dva puta u sklopu uzorka. Oba primjera su značajna za analizu jer predstavljaju nove modele u načinu predstavljanja ZRO koji do sad nisu bili registrovani. Prvi prilog u trajanju od 1 minuta i 59 sekundi bavi se obilježavanjem međunarodnog dana mentalnog zdravlja u Doboju i emitovan je 10. 10. 2014. godine u sklopu popodnevene emisije koja se emituje svakog radnog dana u 19.00 h, „Kafa u 5“. Ovaj prilog je posebno važan zato što neutralno obrađuje temu mentalnog zdravlja te daje priliku psihički različitim osobama da se obrate javnosti. Prilog bi se mogao podijeliti na dva dijela: dio koji je posvećen uopšte shizofreniji kao temi događaja u sklopu proslave Međunarodnog dana mentalnog zdravlja i izjavama dvije stručnjakinje iz polja mentalnog zdravlja, te drugi dio, u kojem su u fokusu dvije osobe s psihičkim različitostima i opšti zaključak gdje se navode najčešće promjene u ponašanju koje bi mogle da ukazuju na promjene u mentalnom zdravlju. Svi akteri priloga su neutralno prikazani u srednje krupnim planovima u parku gdje se organizovalo okupljanje povodom Međunarodnog dana mentalnog zdravlja u Doboju.

Vizuelna rješenja u prilogu su konvencionalna. Prilog započinje sa prikazom dvojice muškarca u kasnim dvadesetima kako stoje pored samostojećeg platna na kojem piše „Dom zdravlja Doboj“ dok razgovaraju sa starijim čovjekom koji je leđima okrenut kameri. Novinarka u početku govori o statističkim podacima kad je riječ o shizofreniji naglasivši da je ona dijagnostifikovana kod 1% stanovništva i odmah je definiše kao „psihijatrijsko oboljenje“ čime koristi pogrešnu terminologiju (psihijatrijsko umjesto psihičko) koja je uz to potkrijepljena medikalizacijskim diskursom (oboljenje tj. bolest). Na ovaj način novinarka koristi dominantni diskurs time diskriminišući ZRO. Nastavak prvog dijela priloga koji se koristi kao uvod prate kadrovi osoba koje u parku razgovaraju pored štanda. U nekoliko kadrova u srednje krupnom planu mogu se identifikovati osobe sa vidnim zdravstvenim različitostima ali koje stoje zajedno sa osobama poput stručnjakinja, koje naknadno u prilogu daju izjave. Ovo rješenje je dobro jer se tako ZRO prikazuju integrisani u grupu. Novinarka ovaj dio priloga i dalje koristi da istakne ko i kada „dobija bolest“ čime nastavlja viševjekovni stereotip o psihičkim razlikama kao prenosnim bolestima, a tome doprinosi i izjava stručnjakinje naglašava da su faktori „ovog oboljenja“ mnogobrojni, međutim u izjavi nedovoljno jasno ističe i društvene faktore, već se više zadržava na biološkoj vezi čime se ponovno koristi medicinski diskurs. Ovaj problem je uvijek prisutan u TV priložima o psihičkoj različitosti unutar uzorka, što ukazuje na nizak stepen informisanosti novinara kad je riječ o ovoj zdravstvenoj različitosti. Uloga novinara u izvještavanju o osobama sa psihičkim razlikama je mnogo složenija i upravo bi jedna od bitnih intervencija novinara trebalo da bude dekonstrukcija medikalizacijskog pristupa u definisanju psihičkih različitosti drugačijim izborom sagovornika (naročito stručnjaka koji uz sebe nose i moć povezanu sa kompetencijom, a time i veći uticaj na gledaoce) kao i potenciranjem pristupa koje zagovaraju društvene nauke. Kadar nakon izjave stručnjakinje je krupni kadar dvojice srednjovječnih muškaraca koji vidno imaju stereotipno definisane vizuelne oznake psihičke različitosti (neugledan, „zapušten“ izgled i odsutan pogled) što nije dobro rješenje jer u odnosu na stručnjakinju stoje kao antipod te se tako ojačava stereotip. Ovo rješenje je uvijek potrebo izbjegavati kako bi se izbjeglo dodatno naglašavanje različitosti između Njih i Nas. Novinarka dalje nastavlja prilog, koji se može ocijeniti kao edukativni, navodeći da osobe sa shizofrenijom nisu opasne, da su društveno marginalizovane i diskriminisane, te da su bezopasne ali to dopunjava sa „ukoliko su pod dobrom kontrolom“. Ovim se oni ipak obilježavaju kao potencijalno opasni, te se zagovara raspodjela moći koja ZRO stavlja u inferioran položaj i čak implicira na potrebu za hospitalizacijom što je suprotno od ranije navedenog tj. potrebe za integracijom osoba sa psihičkim različitostima. Uz ovaj dio priloga smjenjuju se slike u kojima korisnici udruženja kao i volonteri stupaju u interakciju sa prolaznicima dajući im letke i ohrabrujući ih da potpišu peticiju, što je dobro rješenje, naročito potpomognuto izjavom žene

koja naglašava da je glavni razlog takvog ophođenja društva prema ZRO njihovo neznanje. Nakon kraćeg dijela u kojem se u off-u govori o trenutnom stanju kad je riječ o shizofreniji tj. broju registrovanih osoba u Doboju, slijedi izjava dvije osobe koja imaju shizofreniju. Prvi je srednjovječni muškarac koji opisuje svoj svakodnevni život i potencira da se dobro snalazi zahvaljujući terapiji i radu Udruženja. Druga osoba je srednjovječna žena koja, isto kao i muškarac, u parku govori o važnosti aktivnosti Centra za mentalno zdravlje za njihov svakodnevni život. Izjave osoba sa psihičkim različitostima su rijetke čime je ovaj prilog nadmašio konkurenciju tj. druge tri TV stanice u uzorku, te je njihovim usađivanjem u prilog kao intradijagetičke i autodijagetičke naratore dao priliku ZRO sa psihičkim razlikama da se direktno obrate gledaocima. Pružanje prilike ZRO sa psihičkim različitostima da se nađu u ulozi naratora pomaže ne samo u snižavanju stigme nego na njih djeluje terapijski što je od ogromne važnosti u reintegraciji ZRO sa psihičkim različitostima. Ipak i tad je potrebno razmišljati o cjelokupnom prilogu tako da se okviri ne odražavaju već dekonstruišu.

Okvir koji se najrjeđe primjenjuje u reprezentaciji osoba sa zdravstvenim različitostima je ZRO kao teret. U slučaju uzorka to je registrovano samo granično u prethodnom i narednom primjeru. Pored ovog okvira, naredni prilog je karakterističan i po tome što spaja dvije zdravstvene različitosti – fizičku (invaliditeti stečeni u ratu) i psihičku (PTSP) te ga je neophodno analizirati upravo zato što sadrži reprezentaciju osobe sa kombinovanim zdravstvenim različitostima. Prilog u trajanju od 1 minute i 50 sekundi je emitovan na RTRS-u 10. 12. 2013. godine u emisiji „Dnevnik 2“, koja se emituje svaki dan u 19.30 časova. Prilog je podijeljen na prvi segment, u kojem se u kratkim crtama apstraktno objašnjavaju karakteristike PTSP-a te se završava izjavom psihologa. Potom slijedi segment s ličnim iskustvom Dragana Šajića, potpisanog imenom i prezimenom te funkcijom – Udruženje „Jedinstvo“ Banjaluka. Poslije dijela u kojem Šajić uz osmijeh govori kako su osobe koje imaju probleme sa PTSP-om ipak najčešće visokofunkcionalne, novinarka se usmjerava na probleme u dijagnozi PTSP-a i velikom broju prevara u dijagnostici kako bi se ilegalno steklo pravo na invalidsku penziju i druge beneficije, što potvrđuje i Dražen Perendija, predsjednik Predsjedništva BORS-a. U završetku priloga iznose se statistički podaci o broju zahtjeva za invalidske penzije po osnovu PTSP-a te uštedama koje je Vlada RS napravila oduzimanjem invalidskih penzija osobama za koje se ustanovilo da su ilegalno stekle potvrde o PTSP-u. Svi akteri u prilogu su neutralno predstavljeni, međutim problem je što se sva trojica aktera koriste u svrhu dokazivanja početne teze – PTSP je prečica do sticanja invalidske penzije. Autorka TV priloga posmatra ovaj problem isključivo iz perspektive Vlade RS, tj. štete koju budžet trpi zbog nelegalno stečenih invalidskih penzija, pritom u potpunosti zanemarujući uvođenje druge strane (osobe kojima je invalidnina ukinuta) kako bi se problem objektivno sagledao.

Vizuelna i auditivna izgradnja priloga je krajnje ujednačena i konvencionalna, izuzev na početku. Prilog počinje krupnim planom stopala u pokretu da bi potom uslijedile 3D animacije skeleta čovjeka sa mozgom obojenim u žuto. Odmah potom se smjenjuju kadrovi magnetne rezonance mozga i 3D animacije sinapsi kao i različita očitavanja moždanih talasa označena crvenom linijom. Ovaj kolaž je praćen glasom novinarkе „Otuđenost, razdražljivost, depresija, nesаница, stres, noćne more, strah, prizori iz prošlosti.“ U ovom montažnom rješenju PTSP se predstavlja kao opasna i teška mentalna *bolest*. Upotreba ovog termina pokazuje medikalizacijski pristup u određivanju zdravstvenih razlika, što je krajnje pogrešna praksa, prije svega zato što se na taj način zdravstvena stanja izjednačavaju sa zaraznim bolestima. Potom slijedi tišina praćena snimkom vojnika u totalu kako ispaljuje rakete (arhivski snimak iz rata). Ovdje zapravo postaje jasno da se PTSP u prilogu površno definiše kao stres nastao isključivo kao posljedica ratnog djelovanja, iako on može biti posljedica raznih traumatičnih iskustava poput silovanja, smrti bližeg člana porodice ili bilo kojeg drugog događaja koji je za osobu traumatičan. U nastavku se prikazuju stopala u krupnom kadru u Gospodskoj ulici, potom 3D animacije mozga praćene glasom novinarkе: „Ovo su najčešći simptomi posttraumatskog stresnog sindroma, ali oni ne znače i radnu nesposobnost. Zbog nemogućnosti da se sa sigurnošću utvrdi šta se dešava u nečijoj glavi, zloupotrebe su veoma česte. Pogotovo u postratnom periodu.“ Naglašavanjem da PTSP ne znači i radnu nesposobnost je pozitivno, međutim unutar narativa priloga ono predstavlja upravo kontrast tj. ono se koristi kako bi se indirektno kritikovali ljudi koji zloupotrebljavaju ovu psihičku različitost. U daljem off-u mitologizira i mistifikuje psihička različitost time stvarajući bazu za stereotipe koji nisu prihvatljivi. Pored toga, novinarka odbacuje nauke koje se bave mentalnim zdravljem kao sposobne da identifikuju psihičku različitost, što u narednom dijelu priloga postaje kontradiktorno s obzirom na to da autorka koristi izjavu psihologa kako bi dalje razvila prilog. U izjavi psiholog Aleksandar Milić koristi riječ „poremećaj“ kad govori o ovoj zdravstvenoj različitosti čime automatski diskurzivno razgraničava Nas i Njih te uključuje medikalizacijsku terminologiju koja je, kao što je definisano u teorijskom dijelu rada, obilježila zdravstvena stanja primarno kao bolesti koje je potrebno liječiti. U nastavku novinarka uvodi Dragana Šajića iz Udruženja „Jedinstvo“ iz Banjaluke koje okuplja borce sa PTSP-om. Šajić je raskadriran krupnim planom stopala u pokretu, šakama u krupnom planu i iz donjeg rakursa. U off-u novinarka navodi da je „Neizlječivo 3-5 odsto slučajeva“ čime dodatno marginalizuje probleme osoba sa PTSP-om smatrajući da je PTSP sa niskom stopom „neizlječivosti“ zapravo anomalija. U diskursu koji koriste novinarka i Šajić govori se o izlječenju i oboljenju te se naglašava da većina osoba sa PTSP-om „može da živi normalno“. Ovo su jasni primjeri medikalizacije i normalizacije psihičkih različitosti, a u svrhu degradacije i stigmatizacije ZRO.

Upotreba medikalizacijskih „kota istine“ psihičko zdravstveno stanje²⁷⁸ tretira kao bolest, a ne kao najčešće nepromjenjivo ili gotovo trajno zdravstveno stanje. Sljedeći kadrovi su zamućeni prikazi unutrašnjosti bolnica, a novinarka uobličava kontekst u kojem se govori o zloupotrebi penzijskog fonda i zdravstvenog sistema. Zamućeni kadrovi medicinskog osoblja u bolnici sugerišu da je ZRO s psihičkim različitostima mjesto u psihijatrijskim ustanovama kao ustanovama institucionalne dominacije nad različitim. Dražan Perendija, predsjednik Predsjedništva BORS-a, u nastavku nastoji da objasni problem, a sljedeći off novinarka koristi da iznese i opšti zaključak navodeći: „I dok su se mnogi pretvarali, stručnjaci kažu – za zaista oboljele ljude, prerana penzija je zapravo kontraproduktivna, jer je u osnovi svake psihoterapije – okupaciona terapija“. Dakle, novinarka koristi biopolitički i kapitalistički diskurs kako bi osudila one koji koriste priliku da dođu do penzije, ali i da skrene pažnju da je to društveno poželjno i odgovorno ponašanje koje se traži od osoba sa posttraumatskim stresom²⁷⁹. Posljednji kadar (krupni kadar znaka koji imitira saobraćajni znak stop sa ispisom – STOP prevarama; do penzije pošteno!) i rečenica „Ukidanjem prava po raznim osnovama, do sad je uštedeno devet miliona maraka“ ponovo naglašavaju da su osobe sa PTSP-om nepoželjne odnosno da su budžetski teret koje to trebaju da prestanu biti povratkom na berzu rada.

U uzorku je identifikovan još jedan, znatno duži prilog (4 minuta i 52 sekunde) ELTA televizije u kojem se za nedjeljnu informativnu emisiju „Pod istragom“ 24. 4. 2014. godine izvještavalo o problemu izmještanja Centra za mentalno zdravlje u Trebinju sa jedne na drugu lokaciju. Ovaj prilog se ističe od drugih zato što novinar pritupa kao društveni hroničar²⁸⁰ što je jedan od smjerova u kojem bi novinari mogli raditi kako bi umanjili stigmatu. Ukoliko bi se u izvještavanju o bilo kojoj kategoriji zdravstvenih različitosti izvještavalo serijski tj. hroničarski, uspostavila bi se relativno ujednačena dinamika izvještavanja o ZRO, povećao broj priloga te bi se publika brže navikla i prihvatila ZRO.

Prilog je koncipiran tako da dâ potpun uvid u problem nastao usljed potrebe za preseljenjem Centra za mentalno zdravlje u Trebinju na novu lokaciju i otpora građana mjesne zajednice u koju bi Centar trebalo da se preseli. Prilog je podijeljen na četiri dijela. U prvom dijelu novinar postavlja kontekst objašnjavajući koje su funkcije i važnost Centra, da bi se potom fokus prebacio na nezadovoljne stanare mjesne zajednice gdje bi Centar trebalo da bude prelociran, koje se potkrepljuje izjavom starije žene te snimkom žalbe stanovnika. Drugi dio je

²⁷⁸ Češće nazvano – mentalno zdravlje što je problematično jer se ne razdvaja psihička i intelektualna različitosti te se stvara direktna jukstapozicija upotrebom riječi zdravlje na bolest.

²⁷⁹ Puno značenje skraćenice PTSP je posttraumatski stresni poremećaj. Posljednja riječ diskurzivno obilježava osobe sa ovom psihičkom različitošću napominjući da su oni poremećeni tj. da su izvan balansa, da su društvena anomalija.

²⁸⁰ Ova vrsta TV priloga nije moguća u dnevno informativnim emisijama, ali jeste u nedjeljnim TV magazinima što je slučaj sa ovim prilogom.

odvojen za predstavnika Centra, koji doprinosi sklapanju cjelokupnog konteksta priloga. Treći segment je naročito bitan jer se u njemu otvara druga podtema – stigmatizacija psihički različitih osoba od strane zdravstvenih radnika, koju dokazuje i izjava stanovnika mjesne zajednice koji je zdravstveni radnik. Posljednji segment priloga usmjeren je na gradsku upravu i sadrži izjavu gradonačelnika Trebinja, koji senzitivno pristupa novonastalom problemu potencirajući važnost da se problem prevaziđe i da se Centar izmjesti na predviđenu lokaciju. U zaključku priloga, novinar poentira ukazujući na druge probleme s kojima se suočava Centar, otvoreno prozivajući republički Fond za zdravstveno osiguranje kao primarnog krivca odgovornog za otežan rad Centra. Svi akteri priloga su nepristrasno prikazani, dvoje stanovnika mjesne zajednice ispred zgrada, predstavnik Centra u kancelariji te gradonačelnik Trebinja ispred neidentifikovane prizemnice.

Prilog počinje totalnim planom ulaza u postojeći objekat Centra za mentalno zdravlje u Trebinju, a potom slijedi niz kadrova u kojima je prikazan objekat u koji bi Centar trebalo da se preseli. U prvih pola minute priloga novinar objašnjava razloge zašto Centar mora da mijenja lokaciju (visoki troškovi iznajmljivanja i donacija) te završava sa problemom – otpor stanara na lokaciji gdje bi trebalo da se Centar preseli. Nakon neutralnih kadrova zgrada i poslovnih prostora, slijedi prva izjava starije građanke koja želi da se od plana odustane te da se „oni“ stave blizu bolnice. Odluka novinara da ovu izjavu uvrsti u TV prilog je diskutabilna. Naime, s jedne strane novinar ispunjava svoju osnovnu dužnost da stvarnost što potpunije prikaže, međutim kad je riječ o izvještavanju o ZRO neophodno je izostaviti mišljenja koja su netolerantna, pozivaju na mržnju i podsjećaju na retrogradne stereotipe i mitove. U ovom slučaju, izjava starije građanke je problematična jer poziva na viševjekovnu praksu izolacije i relokacije osoba sa psihičkim različitostima iz društva u ustanove koje funkcionišu po sličnom principu kao zatvori (lišavanje slobode, sputavanje kretanja). S druge strane, ukoliko se ove vrste izjava iskoriste kako bi se skrenula pažnja na stepen netolerancije stanovništva ili određene skupine ljudi prema ZRO, kao što je novinar u prilogu i uradio, učinjeno rješenje se može prihvatiti kao korektno. Novinar dalje otkriva da je razlog za ovakve reakcije strah stanara od osoba sa psihičkim različitostima tj. da su oni opasni po bezbjednost stanara. Potom slijedi izjava predstavnika Centra za mentalno zdravlje koji objašnjava da osobe sa psihičkim različitostima nisu agresivne što je dobra reakcija novinara, jer se putem njega nastoji odbaciti ranije iznesena tvrdnja. Ovo rješenje je posebno efektno jer u konfrontaciju dovodi mišljenja stručnjaka i „običnog“ građanina, odnosno stručnjački autoritet se stavlja u sudar sa „uobičajenim“ mišljenjem većine.

Naredi dio priloga usmjerava se na podtemu o zdravstvenim radnicima kao stručnim licima koja perpetuiraju stigmatu prema psihičkim različitostima. Tako novinar otkriva da su neki

od potpisnika peticije za zabranu preseljenja na definisanu novu lokaciju i zdravstveni radnici. Predstavnik Centra otvoreno osuđuje ovaj potez zdravstvenih radnika koji su i stanari zgrade gdje bi Centar trebalo da pređe. Ovdje se javlja i najveći problem ovog priloga – određivanje njegove teme. Naime, u ovom prilogu postoji nekoliko tema o kojima je ostvareno izvještavanje – neprihvaćenost u lokalnoj zajednici, stanje Centra za mentalno zdravlje (institucionalna briga), stigma zdravstvenih radnika prema ZRO. S obzirom na raznovrsnost tema u prilogu, neophodno bi bilo da se TV prilog zaustavi na jednoj temi kako bi se izbjegao gubitak fokusa. U slučaju pod teme o neprihvaćenosti u lokalnoj zajednici, bilo bi neophodno da se uvrsti veći broj građana, ali isto tako i psihički različite osobe, dok bi u slučaju teme o stanju Centra prilog trebalo vizuelno razviti tj. detaljnije opisati uslove Centra putem slike uz pratnju glasa u off-u koji bi detaljnije objašnjavao glavne probleme u vezi sa trenutnom lokacijom Centra. Bez obzira na tematsku disperzivnost priloga, novinar u daljem dijelu priloga uključuje i gradonačelnika Trebinja, kojeg u kombinaciji sa predsjednikom Centra za mentalno zdravlje koristi kao argumente u korist relokacije Centra. Zapravo, novinar koristi sve unutar priloga kako bi angažovano izvijestio o potrebama osoba sa psihičkim različitostima u lokalnoj zajednici što bi uz prisustvo osoba sa psihičkim različitostima unutar priloga trebalo da bude smjer u načinu izvještavanja u širem kontekstu o Drugima.

I u ovom, kao i drugim TV priložima o ZRO sa psihičkim različitostima koji su ovdje analizirani, jasno je da je najveći nedostatak to što u njima nema ZRO koje bi svjedočile o temi TV priloga izuzev jednog analiziranog priloga. Na ovaj način se održava njihova nevidljivost u medijskom prostoru za šta su odgovorni i medijski radnici, ali isto tako i centri za mentalno zdravlje i udruženja koja okupljaju ZRO sa ovom kategorijom zdravstvene različitosti u lokalnim zajednicama koji ne ohrabruju i ne obučavaju ZRO za medijske istupe. Dodatni problem je nedovoljna informisanost novinara o psihičkim različitostima i specifičnostima različitih psihičkih stanja te stereotipna upotreba vizuelnih rješenja npr. ukoliko se prilog bavi depresijom, vizuelna rješenja najčešće uključuju osobe uz prozor po kojem pada kiša ili sklupčane u ćošku tamne sobe.

U analiziranim priložima veoma diskutabilno se upotrebljava medikalizacijski diskurs u definisanju i određivanju karakteristika različitih psihičkih stanja i različitosti. Ovaj način identifikacije i klasifikacije psihičkih različitosti mora da bude suzbijen u priložima, i to ne samo kad je riječ o novinarima nego i samim stručnjacima koji daju izjave. Novinari u većini priloga o psihičkim različitostima koriste derogativne konstrukcije te laički određuju osobenosti različitih psihičkih stanja. Može se zaključiti kako novinari TV stanica u Republici Srpskoj koje su bile uvrštene u uzorak moraju da značajno unaprijede kompleksnost u izgradnji konteksta i reprezentaciji ZRO, tako da oni ne budu predstavljeni isključivo kao *žrtve*, nasilnici i *teret*, već

kao ljudi koji mogu da budu integrisani članovi lokalnih zajednica. Upravo zato je neophodno da se izvještavanje o psihičkim različitostima i psihički različitim osobama tematski i vizuelno razradi te da se obavezno u TV priloge uvedu ZRO kao akteri koji će ravnopravno učestvovati u izgradnji narativa.

7.2.3. *Intelektualna i društveno-interakcijska različitost*

Osobe sa intelektualnim različitostima su osobe sa smanjenim intelektualnim kapacitetima, a o kojima mediji izvještavaju gotovo isključivo u slučaju djece sa intelektualnim različitostima. Najčešće teme priloga su razni vidovi donacija (novogodišnji i nikoljdanski paketići, računarska oprema, didaktička sredstva, izleti, unapređenje kapaciteta udruženja). Drugu skupinu priloga čine TV prilozima o individualnim „sudbinama“ djece sa intelektualnim različitostima i njihovih porodica, s tim da su ovo gotovo jedini slučajevi u kojima se o ovoj zdravstvenoj različitosti izvještava pri tom izvještavajući i o osobama sa kombinovanim različitostima npr. dijete sa intelektualnom različitostu koje je ujedno i djelimično nepokretno. U svim prilozima novinari prave jednu od najvećih grešaka u izvještavanju o ovoj kategoriji ZRO, a to je što, bez obzira na kategoriju zdravstvene različitosti, ZRO nazivaju „djecom sa posebnim potrebama“, čime se izjednačavaju zdravstvene različitosti. To u konačnici dezinformiše publiku i otežava starateljima ZRO (pretežno majke) da efikasnije komuniciraju sa javnošću i institucijama. U slučaju izvještavanja o ovim skupinama najčešće se nastoje prikazati pozitivne priče o grupama osoba sa intelektualnim različitostima okupljenim oko nekog udruženja.

Kad je riječ o prvom skupu tema, autori TV priloga u uzorku nastoje da prenesu opštu pozitivnu atmosferu i da naglase nevinost djece. Novinari infantilizuju zdravstvene različitosti povezane sa intelektualnim i društveno-interakcijskim zdravstvenim različitostima samim tim što ne zadiru dublje u analizu teme, što bi prije svega trebalo da podrazumijeva prikaz svakodnevnog života ZRO te njihovih staratelja, kao i ukazivanje na modele ponašanja koji su karakteristični za ove kategorije ZRO. Drugim riječima, ova kategorija zdravstvene različitosti je gotovo podjednako mistifikovana kao i psihičke različitosti. Odnos prema stvarnosti u TV prilozima u uzorku o ovim zdravstvenim različitostima sveden je na predstavljanje pomaka u radu udruženja, a pritom se ne identifikuju svakodnevni problemi s kojima se suočavaju ZRO i njihovi staratelji. Za razliku od druge dvije zdravstvene različitosti, uloga staratelja u slučaju osoba sa intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima je esencijalna, ali je u prilozima krajnje zanemarena, izuzev ukoliko staratelj daje izjavu o određenom iskoraku u radu udruženja. Međutim, i u tom slučaju tema priloga ostaje široka i nepovezana sa svakodnevnim ličnim životom ZRO i njenih staratelja. Jedan od glavnih razloga za ovaj problem jeste taj što

autori TV priloga u obrađenom uzorku o ovim kategorijama zdravstvenih različitosti uvijek izvještavaju sa makro plana, usmjeravajući se na opšte probleme udruženja, a ne na individualne probleme aktera priloga. Tim pristupom se ova kategorija ZRO udaljava od publike. Njihov život i problemi se tumače na apstraktnom, depersonalizovanom nivou kroz aktivnosti udruženja.

U dijelu istraživanja koje je podrazumijevalo analizu odgovora novinara i urednika prikupljenih metodom polustrukturisanih intervjua, gotovo svi ispitanici su smatrali da je izvještavanje o djeci najosjetljiviji i najodgovorniji zadatak. Ovaj stav se pokazao kao tačan i u TV priložima u uzroku emitovanim na svim TV stanicama. Identitet djece u priložima je najčešće zaštićen, međutim, na ovaj način djeca koja imaju potrebne kapacitete da daju izjave to ne čine. U slučaju ako to staratelj ne odobrava, to je opravdano, međutim, u svakom drugom slučaju to je propuštena prilika da se ZRO predstavi publici u okviru svojih mogućnosti. Novinari su isto tako veoma zaštitinički nastrojeni prema djeci sa intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima, čime ih dodatno pasiviziraju i reprezentuju kao uvijek ovisne o svojim starateljima. S obzirom na ove činjenice, djeca se najčešće uokviravaju kao oni koji su ovisni o tuđoj pomoći, ali u isto vrijeme i kao *heroji* i *žrtve*. Heroji u onom smislu da se „bore“ sa svojom različitostu te da su „naučili da sa njom žive“, a s druge strane i kao žrtve sudbine s obzirom na njihovu zdravstvenu različitost. Ovi okviri se transliraju na isti način i na staratelje, s tim da su ovi okviri u slučaju reprezentacije staratelja izraženiji samim tim što oni jesu povremeni akteri priloga.

U svrhu boljeg razumijevanja načina izvještavanja o intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima, u nastavku su date analize nekoliko TV priloga koji su bili posvećeni ovoj kategoriji zdravstvenih različitosti. Prilog u trajanju od 1 minute i 36 sekundi emitovan je 29. 7. 2014. godine na RTRS-u u sklopu emisije „Jutarnji program“, koja se emituje svaki dan od 6.00 do 9.00 časova, u vezi sa izletom članova Udruženja „Tračak nade“²⁸¹ u Andrićgrad. Prilog je podijeljen u dvije tematski povezane cjeline. U prvoj cjelini prilog je posvećen stvaranju konteksta objašnjenjem razloga i načina finansiranja ekskurzije u Andrićgradu i praćen je izjavama Snježane Goljanin, načelnice Centra za mentalno zdravlje u Foči, Jelene Vilotić, predsjednice udruženja „Tračak nade“, koja je ujedno i majka ZRO djeteta, te Mladenke Kostović, nepotpisane majke. Druga cjelina je usmjerena na Dragana Košira, dijete koje je ZRO i član udruženja „Tračak nade“, te njegov doživljaj ekskurzije. Svi

²⁸¹ Sam naziv udruženja ukazuje na diskurzivno ograničavanje ZRO time što se poručuje da je djeci sa intelektualnim različitostima ostaje samo malo nade u životu što bi bio fatalistički i diskriminatoran pristup u poimanju života i sposobnosti ZRO.

akteri priloga su prikazani u istoj kompoziciji i istom planu, što je dobro rješenje jer se na taj način ZRO izjednačila sa ostalim akterima priloga.

Prilog počinje sa totalom u kojem dominiraju djeca i roditelji koji stoje ispod kamenog luka dok slušaju obraćanje turističkog vodiča. Tekst u prilogu započinje sa odgovorom na pitanje kako tj. ko je zaslužan za posjetu (udruženje) ZRO i staratelja Andrićgradu. Potom slijedi izjava Snežane Goljanin, načelnice Centra za mentalno zdravlje Foča, dok se u pozadini vide trg i crkva što bi moglo da upućuje na želju za iscjeljenjem izvan medicine. Ona objašnjava da su put finansirali prodajom korpi i rekvizita koje su napravili i prodali pred 8. mart. Izbor praznika i način prikupljanja novca nosi dvoznačnu poruku, s jedne strane ohrabruje djecu da samostalno zarađuju novac kroz okupacionu terapiju, ali s druge strane upućuje i na diskurzivno tradicionalističku pretpostavku da samo žene/majke zanima ova tema i da se samo one staraju o djeci sa zdravstvenim različitostima. Nakon toga slijede kadrovi djece članova Udruženja u totalnim i srednje krupnim planovima. Naredna izjava je uzeta od Jelene Vilotić, predsjednice Udruženja „Tračak nade“, koja u srednje krupnom planu sa istom kompozicijom kao i prethodna akterka pomoću kojeg se održava objektivnost, govori o važnosti ove vrste aktivnosti za djecu. Ona preuzima i privremenu ulogu intradijagetičkog i autodijagetičkog pripovjedača time što opisuje sam put tj. dešavanja u autobusu. Međutim, najbolje rješenje bi bilo da je neko od djece u nekoliko rečenica prepričalo dešavanja u autobusu jer bi se na taj način javnosti predočilo da i djeca sa intelektualnim različitostima mogu percipirati stvarnost u određenom obimu i na određen način. Na ovaj način Jelena stiže određenu pripovjedačku autonomiju, međutim problem se i kod nje kao i u većini slučaja nalazi u tome što su roditelji potpisani samo imenom i prezimenom. Izostavljanjem njihovog zanimanja i naglašavanjem da je riječ o roditelju djeteta sa intelektualnim, psihičkim ili fizičkim različitostima, oni se djelimično dekontekstualizuju, time snižavajući efektivnost cjelokupnog narativa. Sljedeći kadrovi ponovo prikazuju djecu sa intelektualnim razlikama poput dječaka sa Daun sindromom, a potom slijedi izjava Mladenke Kostović, majke (iako to u krolu nije navedeno), koja uz isto mizanscensko rješenje (pored zida, na šetalištu) šalje gledaocima jasnu poruku o važnosti ovih vrsta aktivnosti za djecu sa intelektualnim razlikama. Praksa da se roditelji prikazuju u emotivno stabilnom stanju, iako rijetka, veoma je pohvalna jer se na taj način izbjegava intenziviranje okvira odnosno translacija izgovorenog na dodatno očvrstnuće okvira Drugog. Odmah nakon izjave Mladenke Kostović slijedi izjava Dragana Košira, dječaka koji je intelektualno različit. Dragan odgovara na pitanje „Šta si danas sve vidio“, kratko nabrajajući zgrade. Dakle i on ima ulogu intradijagetičkog i autodijagetičkog naratora što je dobra praksa jer osnažuje ZRO dajući mu veći značaj u izgradnji priloga. U završetku priloga novinar u off-u najavljuje predstojeće

aktivnosti udruženja pri tom praveći terminološki propust „djeca sa posebnim potrebama“²⁸², ali sa dobrim izborom vizuelne pratnje predstavljajući djecu i roditelje kako šetaju ulicama Andrićgrada pri tom se miješajući sa ostalim građanima i turistima. Na takav način se pokazuje direktan primjer integracije osoba sa različitostima u društvo. U suštini najveća vrijednost ovog priloga je u načinu na koji se novinar odnosi prema roditeljima prikazujući ih kao emotivno stabilne i racionalne osobe koje se uključuju u aktivnosti udruženja, ali ne na način koji kod njih stvara obavezu i muku (iako je i to dio realnosti), nego prije svega kao osobe koje dijele nova iskustva sa svojom djecom.

Iako je ranije naglašeno da su TV prilozi o intelektualnim različitostima i različitosti društvene interakcije najčešće u vezi sa djecom, ATV je 7. 5. 2015. godine emitovao TV prilog od 1 minute i 45 sekundi u sklopu centralne informativne emisije „ATV vijesti“ o odraslim osobama sa zdravstveno stanje u spektru autizma što je gotovo presedan u medijskom prostoru Republike Srpske. Prilog je podijeljen na četiri segmenta. U prvom segmentu pažnja je usmjerena na otvaranje prvog dnevnog centra za autizam u Banjaluci te sadrži argumentaciju zašto je ovaj centar važan za osobe sa društveno-interakcijskim različitostima i izjavu Mirjane Kojić, predsjednice udruženja „Djeca svjetlosti“. Drugi segment priloga je posvećen Teodori, odrasloj osobi sa društveno-interakcijskim različitostima. U ovom segmentu je intervjuisana Biljana Marić, radna terapeutkinja, koja govori o Teodorinom napretku i uopšte o radu sa ZRO. Treći segment se odvaja od ličnog primjera i prelazi na opšte karakteristike socijalno-interakcijskih različitosti i rada sa ovim ZRO. Iznesene tvrdnje su potkrijepljene izjavama Igora Jokića, volontera u dnevnom centru udruženja „Djeca svjetlosti“. U posljednjem, četvrtom dijelu priloga, autorka priloga poentira tako što upućuje apel institucijama da nastave pružati podršku udruženju kao i da tu podršku unaprijede, čime pokazuje elemente angažovanog pristupa u izvještavanju o ZRO.

Prilog počinje sa krupnim planom Zdravka, jednog od dvoje odraslih osoba sa autizmom prepoznatih u TV prilogu čime se gledaocu šalje jasna poruka da predstoji TV prilog o „ličnoj borbi“ koji će biti usmjeren na ZRO kao glavnog protagonistu. Ovo rješenje nije dobra praksa jer se ZRO automatski izjednačava i ograničavan sa zdravstvenom različitostju. Nakon snimka Zdravka sa čovjekom koji stoji iznad njega nagnutog nad sto za kojim Zdravko sjedi, time ističući Zdravkovu inferiornost, prilog se fokusira na Teodoru. U ovom dijelu TV priloga prikazane su dvije žene u totalnom planu te krupnim planovima ruku koje režu papir i prave kolaž, međutim nije jasno ko je od njih dvije Teodora. Ovo je odlično rješenje jer se na taj način

²⁸² Svaka osoba ima posebne potrebe bilo da je riječ o spavanju, hrani, fizičkim aktivnostima i bilo čemu drugom, tako da je izbor ove sintagme kad je riječ o određenim kategorijama zdravstvenih različitosti netačan i diskriminatoran.

ZRO izjednačava sa osobom koja to nije i time stvara izbalansiran odnos unutar priloga. Naredni kadar prikazuje Mirjanu Kojić ispred Udruženja „Djeca svjetlosti“ koja objašnjava šta podrazumijevaju okupacione terapije i čemu one služe. Odluka novinarka da ostavi dio izjave u kojoj se govori o rasterećenju porodice od djece je pozitivna, uz potrebu za određenom doradom. Izbor riječi rasterećenje ukazuje na to da su djeca teret svojim roditeljima, što stvara negativnu konotaciju, s druge strane djeca sa određenim spektrom autizma jesu zahtjevna, tako da bi u ovom slučaju bolje rješenje bilo da se ova izjava postavi nakon što novinarka u off-u ili uz pomoć stručnjaka objasni osnovne izazove roditelja djece sa različitostima pri društvenoj interakciji. Na takav način bi se izbjegla negativna konotacija i kontekstualna odstupanja što bi se u ovom TV prilogu dogodilo ukoliko bi izostalo objašnjenje neke od karakteristika autizma i života članova porodice sa djetetom koje ima zdravstvene različitosti iz spektra autizma. Ipak, jednako kao i Mirjana Kojić, i Biljana Marić, radna terapeutkinja koja sa djecom realizuje razne okupaciono-terapijske radionice, u svojoj izjavi nastoji da približi gledaocima šta se podrazumijeva pod autizmom i koji su izazovi interakcije sa djecom. Ovdje se novinarka odlučila za još jedno pozitivno rješenje stavljajući u krol tekst „Autisti su pozitivne osobe“ koji se emituje tokom izjave Biljane Marić. Ovo rješenje je značajno jer nastoji da razbije stereotipnu predstavu o osobama sa različitostima iz spektra autizma kao agresivnima, razmaženima i/ili genijalcima. U nastavku novinarka u off-u nabraja aktivnosti koje su dobre za osobe sa autizmom, ali pravi propust isticanjem dječjih radova time infantilizirajući odrasle osobe sa autizmom. U završetku priloga slijedi izjava Igora Jokića, volontera u dnevnom centru Udruženja „Djeca svjetlosti“, koji ambivalentno demitologizuje postojeće okvire o društveno-interakcijskim različitostima. On kaže: „Nisam imao nekakva posebna očekivanja, ali većinom svi očekuju da znaju matematiku, da imaju neko posebno polje interesovanja u kojima su eksperti“. Ovdje je propuštena prilika da se jasno dekonstruišu postojeći okviri o osobama sa autizmom, jer je stav fluidan, što se produbljuje i sa tekstom u krolu „svi očekuju da su dobri matematičari“. Ambivalentnost u izjavama stručnjaka je opasna jer najčešće prepušta gledaocima da se usmjere na postojeće stereotipe i stavove i da im te izjave služe kao potvrda tih mišljenja. Upravo zato novinar je dužan da postavlja pitanja koja će proizvesti jasne odgovore sa jasnim odbacivanjem okvira, kao i da odmjereno apeluje na institucije da se aktivnije uključe u pružanju uslova za bolju integraciju i razvoj osoba sa intelektualnim i bilo kojim drugim vrstama različitosti kao što je novinarka u zaključku priloga i učinila.

Posljednji prilog koji je predmet analize emitovan je 24. 7. 2014. godine u trajanju od 1 minute i 24 sekunde na RTRS-u u sklopu centralne informativne emisije „Dnevnik 2“. Prilog se bavi filmskom radionicom sa djecom sa različitostima koja je realizovana u sklopu festivala kratkog filma „Kratkofil“ u Banjaluci. Prvi segment priloga je posvećen vijesti o održavanju

filmskih radionica. Potom slijedi izjava Milice Trubajić, djevojčice sa Daun sindromom, koja govori o svom iskustvu glume u jednom od kratkih filmova. Naredni segment je posvećen Nedi Tomašević, djevojčici koja je takođe učestvovala u radionici, ali za razliku od Milice nije ZRO. Ona ističe glavnu misao u cijelom prilogu: „Mi nismo pravili nikakve razlike i družili smo se sa svima“, koja predstavlja ideju o integraciji ZRO. U narednom dijelu priloga autorka priloga u potpunosti preuzima angažovan pristup u izvještavanju o ZRO jasno stavljajući do znanja koje su greške i obaveze društva i svakog pojedinca u odnosu prema ZRO. Ova poruka se dodatno naglašava izjavom Željke Perišić, Miličine majke. Završni segment priloga se vraća na filmsku radionicu, koju autorka ističe kao jedan vid rješenja za integraciju ZRO, a to potvrđuje i Dušica Ilić, koordinatorka radionice „Kratkofil junior“. Kad je riječ o akterkama priloga, sve su prikazane kao jednake, a ovaj prilog je najpozitivniji primjer o reprezentaciji ZRO u cjelokupnom uzorku ovog istraživanja.

Prilog započinje sa kadrom iz donjeg rakursa u totalnom planu u kojem se nalazi Milica Trubajić, djevojčica sa Daun sindromom, i koordinatorkom radionice dok se u pozadini nalaze mnogobrojne fotografije i plakati. Ovakvim vizuelnim rješenjem djevojčica se postavlja kao superiorna u odnosu na prostor i koordinatorku što je odlično rješenje jer se djevojčici pruža prilika da preuzme ulogu aktera. Pozadina koja je dekorisana sa fotografijama i plakatima isto doprinosi u razbijanju stereotipa, a u isto vrijeme se izbjegava i depersonalizacija koja bi se ostvarila ukoliko bi iza djevojčice bio neutralna pozadina poput bijelog zida. Početak priloga prati sljedeći tekst u off-u – „Milica Trubajić iz Banjaluke je kao i svaka druga devetogodišnja djevojčica. Voli da se igra sa drugarima i jede čokoladu. Ipak, ono po čemu se razlikuje od svojih vršnjaka jeste njena crvena kosa i činjenica da je učestvovala u stvaranju filmova na ovogodišnjoj „Kratkofil filmskoj radionici za najmlađe“. Ovaj tekst je napisan tako da ističe djevojčicu, ali ne kroz njenu različitost, koja je lako vizuelno uočljiva, već kroz njena postignuća. Pored toga novinarka uspješno „nagovara“ gledaoca da dovrši njenu misao tako što bi se umjesto „crvene kose“ reklo „Daun sindrom“ time stvarajući kod gledaoca i osjećaj stida jer je prvo pomislio na očigledno, iako su obje karakteristike (karakteristično lice i crvena kosa) jednako primjetne. Nakon izbalansiranog uvoda u prilog, potkrijepljenog i fotografijama djevojčice kako drži kameru, slijedi njena izjava iz donjeg rakursa u srednje krupnom planu (isto rješenje kao i na početku priloga). Potenciranje na donjem rakursu je pozitivna praksa jer se na taj način djevojčica stavlja u dominantnu poziciju u odnosu na gledaoca. Izbor da se uvrsti izjava djevojčice je gotovo presedan u izvještavanju o osobama sa intelektualnim različitostima, a na način na koji je to urađeno, ističe se kao pozitivan primjer. Nakon izjave Milice Trubajić slijede snimci održavanja radionice u učionici i napolju gdje dječak sa vidnim fizičkim poteškoćama režira film čime se razbija stereotip zato što je dječak stavljen u kontekst koji nije

uobičajen za medijsku reprezentaciju ZRO. Za to vrijeme novinarka u off-u započinje priču o djevojčici Nedi Tomašević sa riječima „Gluma, snimanje, montaža, dopali su se i Nedi Tomašević. Ipak, malo više druženje sa vršnjacima“. Nakon toga slijedi šenk sa fotografija izloženih u istom prostoru kao i sa početka priloga na djevojčicu za koju u njenim prvim riječima izjave gledalac shvata da nema zdravstvene razlike. Ovim potezom novinarka izvršeno je dodatno rušenje barijera tj. stvorila se elastizacija pojma „različitosti“ gdje se sva djeca dovode u ravnopravan položaj. Treći segment priloga je usmjeren na roditelje, koji su često zapostavljeni ili su instrumentalizovani kako bi se potvrdio okvir. U off-u praćenom slikama djece u interakciji sa konjima i inserata sa snimanja jednog od kratkih filmova u kojem djevojčica trči na livadi noseći violinu, novinarka objašnjava da razlike postoje, ali da razlike primarno stvara društvo, a ne zdravstvena ograničenja. Ovo je odličan primjer angažovanog novinarstva gdje novinarka obrazuje gledaoca spojem slike i teksta, a dodatna vrijednost leži u činjenici da novinarka ostaje racionalna. To potvrđuje i Miličina majka kroz izjavu u krupnom planu dok se u pozadini opet vide fotografije (upotrebom istog okruženja dodatno se izjednačavaju sve osobe u prilogu). Posljednji segment priloga posvećen je objašnjenju projekta „Kratkofil junior“ tj. filmske radionice za djecu sa izjavom koordinatorke programa Dušice Ilić te dodatnim kadrovima sa snimanja kratkih filmova. Ovaj prilog najuspješnije nastoji da reprezentuje osobe sa različitostima. Iako svi akteri imaju inferiornu poziciju u odnosu na autorku priloga, to je ipak iskorišteno za konačnu ideju priloga – predstavljanje pozitivnog primjera integracije ZRO. Kroz upotrebu kombinovanog smjera pripovijedanja, uravnoteženim naratološkim učešćem aktera i novinarke u prilogu te kombinacijom ekstradijagetičke i alodijagetičke pozicije autorke priloga i intradijagetičkog i autodijagetičkog položaja aktera (naročito kad je riječ o majci i koordinatorci) uspješno se izvijestilo o događaju koji je povezan sa društveno isključenim osobama.

Reprezentacija intelektualno i društveno-interakcijski različitih osoba je izuzetno zahtjevna jer podrazumijeva izvještavanje o osobama koje u velikom broju slučajeva nisu u mogućnosti da ostvare kontakt s ljudima, kao ni da razumiju stvarnost. Iz tog razloga reprezentacija u navedenim primjerima, kao i svim priložima o ovoj kategoriji različitosti, uvijek je posredna u smislu što se mora najčešće izvršavati posredstvom staratelja ZRO. U navedenim primjerima je jasno da se o ovoj kategoriji zdravstvene različitosti gotovo uvijek izvještava u pozitivnom kontekstu, uz teme kao što su otvaranje lokalnih centara za pomoć u razvoju, održavanje radionica za ZRO i staratelje, dobijanje donacija te odlazak na putovanja. Iako je takav pristup u izvještavanju o ZRO dobar, neophodno je izvještavati i o problemima s kojima se ove ZRO svakodnevno suočavaju. ZRO koji pripadaju ovoj kategoriji zdravstvenih različitosti u priložima su predstavljeni kroz okvir *junaka/heroja*, kao i njihovi roditelji. Ipak,

neophodno je razlikovati staratelje od samih ZRO tako što se oni neće prikazivati uvijek kao njihovi staratelji nego kao i osobe koje imaju druge kvalifikacije i sposobnosti čime se naglašavaju limitirane sposobnosti i karakteristike zdravstveno različite osobe.

7.3. Diskusija

Funkcija ovog dijela istraživanja primarno je bila da se identifikuju načini uokviravanja zdravstveno različitih osoba u sve tri kategorije²⁸³ zdravstvenih različitosti – fizička, psihička, intelektualna i društveno-interakcijska. U svrhu ostvarivanja ovog cilja te da bi se analizirali uočeni načini uokviravanja ZRO, provedeno je kvantitativno i kvalitativno istraživanje 106 TV priloga vodeće četiri TV stanice u Republici Srpskoj (RTRS: 34 priloga; ATV: 33 priloga; ELTA TV: 25; BN TV: 14). TV prilozima su uvršteni u uzorak na osnovu pretraga internet arhiva sve četiri TV stanice pomoću ključnih riječi u svim njihovim morfološkim oblicima npr. autizam, autizma, autistično, autista, autistična itd. Na ovaj način su u korpus uvršteni svi prilozima koji su sadržavali ključne riječi i tematski su se odnosili na jedan ili više aspekata zdravstvene različitosti. Primjenom ovog metoda u prikupljanju uzorka eliminisan je rizik od tendencioznog izbora TV priloga, a u uzorku se nalaze TV prilozima emitovani od 2010. do kraja 2015. godine. Rezultati su jasno pokazali da se uokviravanje, kao tehnika reprezentacije (Entman, 1993; Reese, Gandy & Grant, 2008), uvijek koristi u izvještavanju o zdravstveno različitim osobama te uopšte o zdravstvenim različitostima kao medicinskim i društvenim fenomenima ili anomalijama.

Prije same produkcije medijskog sadržaja neophodno je usaglasiti određene elemente, u koje spadaju programska politika TV stanice, njena misija i vizija, kao i tip medija, pod čim se prije svega misli na primarni izvor finansiranja – javni servis naspram komercijalnog medija. Naredni korak u izvještavanju o ZRO je izbor teme, što podrazumijeva identifikaciju određenog problema ZRO i njenu istragu ili obradu događaja koji je uslovio temu. U slučaju tema o ZRO, novinari se najčešće opredijele za „tužne priče“ o lošim životnim uslovima određene osobe sa zdravstvenim različitostima i nezainteresovanosti institucija za probleme ZRO, ili za teme koje su negativne, koje se odnose na probleme, borbu sa sistemom, društvom i ZRO sa sobom. U slučaju komercijalnih televizija (ELTA TV, BN TV, ATV) gravitira se prema pojednostavljenim obradama tema koje će omogućiti upotrebu patetike ili senzacionalizma, poput priloga u uzorku o ubistvima i samoubistvima ili, s druge strane, priloga u kojima se gledaoci pozivaju da finansijski i materijalno pomognu djeci i odraslim osobama koje su ZRO.

²⁸³ Kao što je navedeno u ovom dijelu istraživanja, intelektualna i društveno-interakcijska različitost su posmatrane kao jedna kategorija zdravstvene različitosti jer se one najčešće izjednačavaju u medijima u Republici Srpskoj i BiH.

Na osnovu obrade uzroka, jasno je da novinari sve četiri televizije izbjegavaju pripremu i realizaciju priloga o psihičkim različitostima. Razlog djelimično leži u činjenici da na osnovu iznesenih tvrdnji u priložima, novinari ne znaju mnogo o psihičkim različitostima (mistifikacija, relativizacija, pojednostavljivanje i generalizacija) što se najbolje ilustruje upotrebom riječi kao što su: mentalna bolest, poremećaji, neshvaćeni, neuravnotežen itd. S druge strane, glavni problem niskog broja TV priloga o intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima je taj što novinari i urednici ovu različitost najčešće izjednačavaju sa zdravstvenim stanjima djece pri čemu oni mnogo više obraćaju pažnju na etička pitanja čime se u jednu ruku vrši diskriminacija druge dvije skupine zdravstveno različitih. Na osnovu odabranog uzorka primijećeno je da sve TV stanice priloge koji se bave intelektualnim različitostima najčešće usmjeravaju na članove porodica, čime se u određenom omjeru gubi vidljivost ZRO (najčešće samo predmet posmatranja – snimljene u prostoru, ali se one ne uključuju kao naratori osim u dva priloga – posjeta djece Andrićgradu i filmska radionica).

Stereotipizacija ZRO se ogleda u elementima poput izbora sagovornika u prilogu, koji se najčešće oslanja na stvaranje kontrasta između ZRO i ostalih aktera, tj. izborom ZRO koji je ekstrem u svojoj kategoriji zdravstvene različitosti. Ovo je, primjera radi, slučaj u prilogu u kojem se prikazuje i intervjuiše RVI kojem su amputirane obje ruke i koji je slijep naspram predstavnika udruženja RVI na kojem nisu vidljive fizičke različitosti. Pored toga, ZRO u priložima u uzroku najčešće nemaju primarnu ulogu²⁸⁴, nego su objekti s limitiranim učešćem u formiranju priloga. Izbor pitanja koji se postavlja ZRO, ali i drugim akterima, isto tako značajno utiče na način reprezentacije ZRO, tj. njeno uokviravanje. Tako pitanja poput „Ko je kriv za narušavanje vaših prava?“ ili „Kako se nosite sa svojim zdravstvenim stanjem?“ u priložima u uzroku zadržavaju ZRO unutar okvira koji mu je autor priloga nametnuo.

Pored ovih elemenata, tu su i oni tehničke prirode, poput izbora kompozicije, mjesta snimanja, ugla i plana. U analiziranom uzorku to bi podrazumijevalo korištenje krupnih planova i detalja poput uplakanih lica staratelja, ili izbor gornjeg rakursa prilikom snimanja djeteta s fizičkim različitostima, čime se ZRO stavlja u inferioran položaj. Tehnički elementi se dodatno pojačavaju kombinacijom vizuelnih elemenata s npr. pridjevima poput jadan, tužan, nesrećan, napušten i sâm, pa se okvir nametnut ZRO čini još jačim i definitivnijim (Entman, 1993; Van Dijk, 1983 i 1991; Murray, 2008; Osteen, 2007). Vizuelna obrada priloga umnogome doprinosi načinu na koji će osobe sa zdravstvenim različitostima biti percipirane kod publike. Ukoliko se

²⁸⁴ U uzorku se kod najvećeg broja priloga identifikuje intradijegetičko prisustvo ZRO, što u jednu ruku jeste pozitivna praksa (ekstradijegetička prisutnost bi bila najbolja), ali je problem način na koji se ona realizuje unutar priloga. U većini TV priloga u uzorku, ZRO nisu ravnopravne ili superiorne u odnosu na druge učesnike, ili jesu na nivou autodijagetičnosti (proživio ono o čemu svjedoči), ali su uvijek ograničeni okvirom *heroja*, *žrtve* ili *tereta*. Okvir *tereta* je mnogo češći ako je riječ o članovima porodice nego institucijama i društvu.

koriste napredna vizuelna rješenja (animacije i uopšte bogata grafička dopuna, neuobičajena rješenja gramatike pokretne slike npr. far ili švenk) postiće se i drugačiji efekti npr. upotreba animacije u slučaju TV priloga o zloupotrebi opojnih sredstava može pomoći publici da bolje razumije fiziološki uticaj opijata na organizam. Dodatni primjer bi bio svedeno vizuelno rješenje u kojem je ZRO intervjuisana ispred bijelog zida što bi bilo negativno rješenje jer se ZRO vizuelno teže povezuje sa kontekstom TV priloga. Bogata i nepredvidiva vizuelna rješenja će prije svega privući pažnja publike jer svjedoče o nečemu što nije uobičajeno. Vizuelna atraktivnost može i da predstavlja prijetnju samom prilogu ukoliko forma preuzme primarni značaj u realizaciji TV priloga npr. krupni kadrovi amputiranih udova ili zatvorenih očiju slijepe osobe kao što je slučaj u velikom broju priloga u uzorku o RVI i uopšte o ZRO s fizičkim različitostima (osobe u invalidskim kolicima, osobe u krevetu, krupni kadrovi amputiranih udova i tužnih ZRO). Ipak u slučaju tema koje se usko bave pitanjima zdravstvenih i drugih vrsta različitosti prostor za naprednu vizuelnu obradu nije dovoljno širok jer sama „priča“ treba da opravda upotrebu naprednih vizuelnih rješenja. Najvjerovatnije su ovaj element, etika u izvještavanju kao i odluke menadžmenta kad je riječ o ovim temama, što je navedeno u intervjuima sa novinarima i urednicima u trećem poglavlju, neki od razloga zašto atraktivna vizuelna obrada nije uvijek dobrodošla jer su sve teme obično limitirane emocionalnim aspektom priloga.

Izvještavanje i uokviravanje ZRO u bilo kojem medijskom sadržaju podrazumijeva dodatne procese, koji se odvijaju nakon usaglašavanja realizacije i/ili emitovanja medijskog sadržaja. Prema Gandiju i Grantu (Gandy & Grant, 2008), postoji šest takvih procesa²⁸⁵ koji se koriste kao organizacijski principi medijskog uokviravanja, a oni su: organizovanje, principi, dijeljenje, istrajnost (dugotrajnost), simboličnost i strukturalnost. Svih šest aspekata je prisutno i u formiranju TV priloga iz uzorka. Organizovanje elemenata priloga iz uzorka direktno je uticalo na reprezentaciju time što su ZRO kao akteri najčešće bile prisutne tek u drugom dijelu priloga te zato što su korištene kao kontrapunkt drugim akterima u priložima koji nisu bili ZRO. Principi kao ideološke matrice upotrebljavaju se u uokviravanju Drugih prije svega obilježavajući zdravstveno drugačije kao one koji „podsjećaju na smrt i/ili bolest“ ili su čak i njihovo oličenje, što je u slučaju TV priloga o psihičkoj različitosti naročito bilo naglašeno čestim pozivanjem na izjave zdravstvenih stručnjaka da su psihičke različitosti zapravo „mentalni poremećaji“. Dijeljenje stereotipa i ličnog vrijednosnog sistema koji su prisutni i u profesionalnom životu novinara putem priloga čiji su oni autori naročito je bilo izraženo u nekoliko zabilježenih priloga o problemima ovisnosti. Pored toga, novinari su u većini analiziranih TV priloga generalizovali zdravstvenu različitost vodeći se demografskim

²⁸⁵ Ili kako ih autori nazivaju – karakteristike okvira.

karakteristikama osobe, što što je u suprotnosti sa izjavama novinara u trećem poglavlju koji su porekli da prave razliku u zavisnosti od vrste zdravstvene različitosti i teme TV priloga. Istrajnost (dugotrajnost) kulturoloških odrednica zdravstvenih različitosti bila je prisutna u priložima iz uzorka prije svega kad je riječ o psihičkoj različitosti jer se o psihički različitim osobama najčešće izvještavalo u vezi sa porodičnim nasiljem koje rezultuje ubistvom i samoubistvom. Simboličnost je prije svega plasirana putem slike, tj. karakteristika ZRO, ali i putem teksta u off-u,²⁸⁶ što se u priložima iz uzroka najčešće manifestovalo izborom kadrova i planova te njihove montaže. Na primjer, krupni kadar zgrčenih prstiju šake, koji prati srednje krupni plan staratelja te potom srednje krupni plan ZRO u krevetu praćen detaljem njenog oka. Strukturalnost u načinu izgradnje priloga je, u slučaju TV priloga iz uzroka, najčešće podrazumijevala opšti uvod u događaj ili život ZRO (u zavisnosti od povoda), potom isječak iz života ZRO, praćen dijelom sa stručnjacima i starateljima, da bi se na kraju priloga dogodio disbalans²⁸⁷, prelazak na opšte probleme određene zdravstvene različitosti ili apel prema institucijama ili gledaocima da pomognu u rješavanju problema s kojima se ZRO suočava.

Prilikom izvještavanja o ZRO i zdravstvenim različitostima u slučaju TV priloga uvrštenih u uzorak često se koriste stereotipi, voajerizacija, spektakularizacija, patetika i uopšte okviri *heroja*, *žrtve* ili *tereta*. Tako se osobe sa fizičkim, psihičkim i intelektualnim različitostima u priložima iz uzroka predstavljaju kao one koje su prije svega drugačije u odnosu na opštu populaciju te su gotovo uvijek objekti posmatranja tj. njihova moć je oduzeta, limitirana ili preusmjerena. Pored toga ZRO se često instrumentalizuju čime novinari nastoje da istaknu labilno emotivno stanje i na taj način potcrta težak društveni položaj ZRO što svakako nije etično. Kao pasivizirane, ZRO su opredmećene kroz svoju zdravstvenu različitost, minimalno uključene u izgradnju narativa i uokvirene gotovo isključivo kao antropomorfisane zdravstvene anomalije²⁸⁸. Zapravo, najčešći način reprezentacije ZRO u priložima iz uzroka jeste poistovjećivanje ZRO sa njenom zdravstvenom različitošću, pri čemu se često koriste stereotipi, što se može jasno protumačiti kao neuspjeh autora priloga. Razlog za neuspjeh je sama činjenica da se ZRO limitira u dijelu svog identiteta koji se odnosi na njegovo zdravstveno stanje, a pritom se zanemaruju ili minimiziraju drugi aspekti njegove ličnosti.

U uzorku, u kojem je 106 priloga sa četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj, ustanovljeno je da se u većini priloga, bez obzira na TV stanicu i kategoriju zdravstvene

²⁸⁶ Marej diskutuje reprezentaciju autizma koja u određenom broju slučajeva ne može biti opredmetovana, tj. vizuelno prepoznatljiva, što jeste identifikovano u jednom prilogu u uzroku.

²⁸⁷ Pod disbalansom se podrazumijeva narušavanje harmonije života. U slučaju izvještavanja o ZRO to je najčešće povreda ljudskih i građanskih prava, pogoršanje zdravstvenog stanja ili uticaj nekog trećeg faktora na integritet ZRO. TV prilog o ZRO se najčešće završava sa održanjem disbalansa tj. stvara se neizvjesnost o sudbini ZRO.

²⁸⁸ Kao dopuna ovoj tvrdnji može poslužiti i Entmanova rasprava o okviru, uz dopunu da odista TV prilozima o Drugima podrazumijevaju kompleksnu kontekstualizaciju unutar mikro-narativa tako što se u TV prilogu obično vrši konceptualizacija različitosti putem antropomorfizma različitosti ZRO.

različitosti o kojoj se izvještava, koriste ista rješenja kad je riječ o izgradnji konteksta, načinu reprezentacije ZRO, pozicijama ZRO kao aktera u odnosu na druge aktere (stručnjake i staratelje) i autore priloga, te da se koriste diskurzivne formulacije i vizuelno-auditivna rješenja koja održavaju postojeće dominante okvire *heroja*, *žrtve* ili *tereta* kad je riječ o zdravstveno različitim osobama. Kad je riječ o ukupnom trajanju priloga izmjerenog prema stanicama, na prvom mjestu je bila ELTA sa 73,83 minuta, a potom su, jednako kao i prema broju priloga u uzorku, slijedile RTRS sa 64,86 minuta, ATV sa 60,98 minuta te BN TV sa 34,56 minuta. Ovi rezultati jasno pokazuju da TV stanica koja je imala najveći broj priloga (RTRS) nije dublje istraživala kontekst pojedinačnih tema u odnosu na ELTA TV, koja je ZRO posvetila mnogo više vremena s obzirom na značajno manji broj priloga u odnosu na druge tri TV stanice. Najveći broj priloga je pripadao rubrici Društvo (25%), što se i očekivalo, a najveći broj priloga je svrstan u žanr izvještaj (RTRS: 15%, ATV: 17%, ELTA TV: 10% i BN TV: 7% tj. ukupno 49%), čime se dovodi u pitanje kompleksnost izvještavanja s obzirom na karakteristike ovog žanra putem kojeg se, za razliku od reportaže, ne može dovoljno duboko izvještavati o bilo kojoj temi, uključujući i zdravstvenu različitost.

Najveći broj ZRO i članova njihove porodice predstavljenih u priložima u uzorku (ukupno 168 osoba) bile su fizički različite osobe sa udjelom od 36% kad se u obzir uzmu svi akteri (326), najviše zbog velikog broja priloga o ratnim vojnim invalidima, dok su na drugom mjestu bile osobe sa psihičkim različitostima (7%), a na začelju osobe sa intelektualnim različitostima (2%). Posmatrajući cjelokupni uzorak, ZRO i njihovi staratelji (7%) su bile neznatno više zastupljene u odnosu na pripadnike opšte populacije (168 /52%/ naspram 158 /48%/), te su samo u jednom prilogu, o osobi u invalidskim kolicima, emitovanom na ELTA televiziji, bile centralni naratori. Centralni narator je važan jer se pomoću njega otvara TV prilog tj. gledalac ulazi u priču. Zapravo uloga naratora je uloga pripovjedača koji postavlja osnovne tačke i uloge svih ostalih osoba uključenih u prilog koji je na osnovu analiziranih priloga najčešće postavljen tako da je ZRO subordinirana u odnosu na autora priloga npr. osoba u invalidskim kolicima govori o arhitektonskim barijerama dok autor prikazuje njena nepokretna stopala. Nizak stepen intervjuisanih kao govornika tj. aktera priloga koji se auditivno ili vizuelno pojavljuju u priložima može ukazivati na nekoliko stvari: nepovjerenje novinara i urednika u DIG osobe tj. nesigurnost da li su izjave ZRO tačne; potreba za apsolutnom kontrolom novinara i urednika (potvrda ovog problema je detektovana i u trećem poglavlju kroz iskustva i mišljenja urednika i novinara); neprepoznavanje potencijala ZRO u procesu produkcije posmatrajući ZRO isključivo kao izvor informacija a ne osobu koja može da pruži kvalitetne sugestije. U suštini izostanak učešća ZRO kao aktera smanjuje i mogućnost humanizacije osobe, njenog predstavljanja izvan okvira zdravstvene različitosti (zdravstvena

različnost nije jedini dio ličnosti koja definiše ZRO npr. osoba koja je slijepa može biti otac/majka, računovođa, pjevač itd.) te održava odnos moći na strani opšte populacije kojoj većinom pripadaju i medijski radnici.

Uloga opšte retorike priloga može biti velika jer se opšti stav i atmosfera transliraju i na ZRO. Opšta retorika u TV priložima u uzroku detektovana je u četiri varijante – (1) negativna retorika prema institucijama i pojedincima koji narušavaju prava ZRO (najčešće u slučaju djece kojima treba pomoć za liječenje ili pravima osoba sa invaliditetom koja su u kolicima na neometano kretanje u gradu /arhitektonske barijere/); (2) pozitivna retorika prema institucijama i pojedincima koji narušavaju prava ZRO (najčešće izraženo kod slučajeva psihičkih različitosti, naročito kod ovisnosti o drogama i alkoholu, gdje se ohrabruju potezi nadležnih u suzbijanju i marginalizaciji ovih grupa ZRO kroz projekte kao što su zatvoreni centri za odvikavanje smješteni na periferiju grada ili u ruralnim područjima); (3) negativna retorika prema ZRO (iako vrlo rijetka, ona se najčešće povezuje sa slučajevima ubistva i samoubistva, silovanja, bolesti ovisnosti i sl. tako što se ne ulazi u dubinu problema nego se izvještavanje zadržava na površnim i šturim informacijama o događaju i ZRO koja je počinila prekršaj/zločin); (4) pozitivna retorika prema ZRO (naročito izražena u TV priložima koji se oslanjaju na okvir *junaka* kao što je slučaj TV priloga o djeci sa intelektualnim i društveno interakcijskim različitostima gdje se svako dostignuće djeteta npr. učestvovanje u slikarskoj sekciji posmatra kao izuzetno veliki uspjeh; dodatni primjer bi mogli biti TV prilozi o studentima sa određenim invalidnostima npr. slabovida osoba koja uspješno studira sa dobrim ocjenama). U jednom TV prilogu može postojati više od jedne opcije, što dodatno usložnjava način reprezentacije ZRO i teme priloga. Tema igra presudnu ulogu u načinu kako će se izgraditi retorika priloga npr. ako je riječ o samoubistvu i ubistvu (najčešće porodično nasilje), retorika će najvjerojatnije biti indirektno negativna prema ZRO, dok će u slučaju prava djece s zdravstvenim različitostima retorika biti najčešće negativna prema institucijama. U slučaju uzorka ispostavilo se da sve četiri TV stanice potenciraju neutralan pristup. Pozitivna retorika se najčešće susreće u TV priložima, ili kako novinari potenciraju – „pričama“, koji za temu imaju težak život ZRO. U takvim slučajevima oni su pozitivno prikazani sa jasnim ciljem mobilisanja javnosti u rješavanju materijalnih poteškoća ZRO koristeći okvire *žrtve* sistema i okolnosti te „heroja“ koji i usljed svih životnih nedaća uspijeva da preživi.

Reprezentacija osoba sa različitostima u informativnom programu TV stanica u Republici Srpskoj je stereotipna, zasnovana na postojećim okvirima te nesenzitivna prema Drugima i njihovim problemima kao što je to slučaj kod zdravstveno različitih o čemu govore dobijeni zaključci u kvalitativnoj analizi, ali i mnogobrojni drugi koji su proizašli iz kvantitativne analize. Dva najčešća okvira, kao što su pokazale kvantitativna i kvalitativna

analiza, bili su metanarativi *žrtve* i *junaka*. Ovo su najčešća rješenja za uokviravanje osoba sa zdravstvenim različitostima u medijskom sadržaju TV stanica u Republici Srpskoj, čime se osnažuje postojeće (stereotipno) uokviravanje zdravstvene različitosti, s tim da je u uzorku registrovan i određen procenat priloga koji su nastojali da neutralno portretišu ZRO, ali su pri tom njih u narativ ugradili isključivo kroz inferioran položaj.

Izbjegavanjem posmatranja ZRO izvan okvira kojim su određene zbog svoje zdravstvene različitosti publici se ne pruža mogućnost da je vidi kao osobe koje imaju kvalitete već kao one koji se „uvijek žale“, kojima „uvijek nešto smeta“, kao „nesposobne“, kao „jadnike“, kao „bespomoćne“ ili kao „heroje“ jer se bore protiv svog zdravstvenog stanja. Kroz posljednji navedeni okvir zapravo se potvrđuje medikalizacija zdravstvenih stanja kao bolesti što je posebno u slučaju osoba s psihičkim različitostima diskurzivno uslovljeno jakim medicinskim diskursom. U isto vrijeme se održava narativ o zdravstvenom stanju kao bauku koji se treba otkloniti što u slučaju većine osoba sa zdravstvenim različitostima nije moguće. Upravo u tome i leži jedna od većih opasnosti postojećeg načina izvještavanja – diskriminacija i segregacija osoba sa zdravstvenim različitostima u drugačijem maniru u odnosu na prošlovjekovne prakse, ali sa istim rezultatom – netolerantna lokalna zajednica i stigmatizovane osobe sa različitostima.

Reprezentacija osoba sa različitostima kroz okvir *žrtve*²⁸⁹ osnaživanje je novinarovog ubjedenja u njegovu ulogu u podizanju društvene odgovornosti putem autoglorifikacije²⁹⁰ ličnih svjetonazora i načina djelovanja što je slučaj sa određenim dijelom analiziranih TV priloga. Naime u priložima u kojima se nastoji obezbijediti finansijska sredstva za pomoć ZRO, novinar je često sklon patetici i subjektivnosti kako bi se ostvario cilj priloga da se skupi novac. Iako u takvim slučajevima ishod može biti pogodan po Druge, ne smije se izostaviti mogućnost da je TV prilog o ZRO za novinara lična potvrda humanosti i tolerancije.

S obzirom na trenutni način izvještavanja, potreba ovih kategorija opšte populacije te potrebe da se unaprijedi tolerancija i podigne nivo aktivne participacije u snižavanju stigme i stereotipizacije osoba sa različitostima, kao i njihove integracije, neophodno je da se izvrše mnogobrojne promjene. U ovom dijelu rada su izneseni i analizirani rezultati pregleda trenutnih načina reprezentacije zdravstveno različitih osoba i njihovih pitanja na četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj. Provođenjem kvantitativne i kvalitativne analize na uzorku od 106 TV priloga potvrđene su tri pomoćne hipoteze: (1) reprezentacija ZRO je stereotipna i zasnovana na već definisanim diskurzivnim okvirima te nesenzitivna prema ZRO i njihovim problemima;

²⁸⁹ Intervjuisani novinari i urednici okvir žrtve su najčešće nazivali okvirom jadnika.

²⁹⁰ Na tragu autoglorifikacije novinara je bio i Jusić (2007) međutim on se zadržao na pokretačima koji dovode do ovog fenomena – samoidentifikacija, lični i kolektivni sistemi vrijednosti.

(2) postojeća reprezentacija zdravstvene različitosti koristi dominantne diskurzivne strategije i rješenja o zdravstvenoj različitosti korištenih kroz istoriju prije svega kroz sažaljenje ili odbacivanje; (3) metanarativi *žrtve* i *junaka* se koriste kao najčešćih rješenja za uokviravanje ZRO čime se osnažuje postojeće stereotipno uokviravanje zdravstvene različitosti.

8. HIPOTETIČKI MODEL TV PRODUKCIJE INFORMATIVNOG PROGRAMA I NAČINA IZVJEŠTAVANJA O ZRO

Izvještavanje o zdravstveno različitim osobama je svakodnevni izazov za medijske radnike uopšte pa tako i za one koji su zaposleni i angažovani u realizaciji programa na TV stanicama u Republici Srpskoj. Na osnovu analize organizacione strukture i tipova TV stanica u uzorku (RTRS, ELTA TV, BN TV i ATV), menadžmenta produkcije informativnog programa ovih stanica, stavova medijskih radnika i ZRO iz tri udruženja („Zajedno“ – psihički različite osobe; „Djeca svjetlosti“ – društveno-interakcijske i intelektualne različitosti; „Udas“ – fizički različite osobe) o načinu izvještavanja i stigmi, kao i kvantitativne i kvalitativne analize 106 TV priloga emitovanih na četiri TV stanice u uzorku, jasno je da je jedan od mogućih načina pravilne postavke ovog problema i pokušaja da se nađe adekvatno rješenje projekcija i postavka hipotetičkog modela adekvatne tj. nestigmatizovane, etične, senzibilisane i angažovane televizijske produkcije i reprezentacije ZRO. Unutar ovog poglavlja ponuđena su rješenja koja se tiču: (1) normativnog okvira u načinu reprezentacije ZRO; (2) opšteg medijskog menadžmenta TV stanica; (3) organizacione strukture TV stanica posebno redakcija informativnog programa; (4) strategije modelovanja programske politike; (5) programskog menadžmenta; (6) produkcijskog menadžmenta; (7) kadrovskog menadžmenta; (8) sistema kontrole i evaluacije kad je riječ o reprezentaciji zdravstveno različitih osoba putem informativnog programa i uopšte kvaliteta programa.

8.1. Kvalitet televizijske produkcije

Svaka grana industrije tj. bilo koja vrsta produkcije vrijednosti i ideja traži da se postigne što viši nivo kvaliteta kako bi osigurala ili unaprijedila svoju poziciju na tržištu. Zapravo bi se moglo reći da bi kvalitet poslovanja trebalo da bude glavni cilj svake organizacija ukoliko želi da ispuni svoja očekivanja. Međutim, da bi se kvalitet ostvario i održao, neophodno je da se usvoji kultura kvaliteta unutar organizacije, postavi baza za stalno razvijanje kvaliteta te provode procesi u svrhu postizanja totalnog kvaliteta. U ovom radu postoji dualni tretman pitanja kvaliteta – kvalitet u menadžerskom smislu i kvalitet u novinarskom smislu, to jest poštovanje društvenih normi, etike i pravila novinarske profesije.

Kako bi se formirala kultura kvaliteta potrebno je prije svega razumjeti kakvi oblici ili modusi kvaliteta mogu da postoje. Đandomeniko Ćelata (Giandomenico Celata) razlikuje sedam parametara za vrednovanje kvaliteta TV programa pri tom naglašavajući da se kvalitet sadržaja na TV programu najčešće posmatra kroz sociološku i komunikacijsku perspektivu, a mnogo rjeđe kroz ekonomsku (Celata, 1999, 1). Nedostatak ekonomske perspektive je donekle

povezan sa kvalitetom, međutim, kvalitet u radu TV stanica nije isključivo povezan sa novcem. Ipak, u slučaju komercijalnih TV stanica, ekonomski aspekt kvaliteta je presudan za opstanak.

Prema Čelati postoje: „1. percipirani kvalitet, 2. očekivani kvalitet, 3. potrebni kvalitet, 4. stečeni kvalitet, 5. etički kvalitet, 6. ostvareni kvalitet, 7. organizacioni kvalitet“ (Celata, 1999, 1). Autor percipirani kvalitet vidi samo iz ugla gledalaca, međutim ne smije se zaboraviti i procjena kvaliteta svih drugih učesnika; prije svega medijskih radnika u istoj medijskoj organizaciji kao i onih iz konkurentnih organizacija, stručne javnosti (akademska i drugi stručnjaci npr. režiseri), regulatornih tijela te u ovom slučaju udruženja i predstavnika Drugih. Iako je percepcija opšte publike najvažnija za održavanje imidža i profit, oni nisu presudni ako npr. regulatorna tijela sa stručnom javnošću ocijene određen medijski sadržaj kao nekvalitetan. Posljedice takve percepcije mogu biti dalekosežne i dubinske, uključujući i one koje se tiču zarade. Nadalje, percepcija je podložna promjenama koje su uzrokovane drugim procesima poput odnosa sa javnošću. Ovo bi značilo da bi u sticanju znanja o percipiranom kvalitetu medijskog sadržaja određene TV stanice bilo neophodno ispitati sve javnosti kako bi se utvrdila prosječna slika o nivou kvaliteta. Ovo se može postići provođenjem anketa ili organizovanjem fokus grupa te sastavljanjem izvještaja (prije svega od strane regulatornih tijela i udruženja koja okupljaju ZRO).

Kvalitet prema Čelati može biti i onaj koji se odnosi na očekivanja publike kad je riječ o rasporedu programskog sadržaja. Ovu vrstu kvaliteta je neophodno posmatrati šire. Prije svega očekivani kvalitet ne bi smio da se odnosi samo na raspored programa nego i sve druge dijelove organizacije pod tim misleći na organizaciju, produkciju i medijski sadržaj koji će biti određeni putem internih akata poput sistematizacije radnih mjesta, organizacione strukture, pravilnika o produkciji i plasmanu programa te pravilnika kojima se definiše odnos prema zajednici pri tom uključujući sve njene dijelove (stručna javnost, opšta javnost, a naročito u ovom slučaju – Drugi). Pored toga, kvalitet mora da bude ustanovljen putem pravilnika kojima imaju pristup svi zaposleni, a njih definiše top menadžment u konsultacijama sa radnicima, stručnjacima (medijski radnici, akademska zajednica, pravnici, ekonomisti, PR stručnjaci itd.) i drugim kategorijama javnosti u koju bi trebalo da budu integrisani i predstavnici Drugih. Poslije definisanja kvaliteta koji bi trebalo da se postigne, svi članovi TV stanice moraju da djeluju u cilju njegovog postizanja poštovanjem utvrđenih propisa unutar organizacije i spoljnjih faktora, koji su neizbježni, poput zakona, kao i stalnim monitoringom, provođenjem stalnih samoevaluacija te provođenjem eksternih evaluacija od strane državnih institucija, stručnih savjetnika i agencija te udruženja koja okupljaju različite interesne grupe u lokalnoj zajednici.

Stečeni kvalitet (četvrta vrsta kvaliteta prema Čelati) upitan je jer se prema ovom autoru on odnosi na preuzimanje sadržaja tuđe produkcije, za čiji kvalitet nisu odgovorni, ali mogu da ga procjene i na osnovu toga donesu odluku o kupovini. Problem sa ovom vrstom kvaliteta jeste to što je ona ograničavajuća na makro i mikronivou. Makro kontekst bi se odnosio na opšti društveni kontekst u kojem medijska organizacija djeluje. Ukoliko interes većeg dijela populacije nije usmjeren na visokokvalitetan sadržaj, pod tim misleći na sadržaj, a ne kvalitet produkcije, onda se ne može očekivati da će on biti zadržan, naročito na komercijalnim medijima. Kad je riječ o mikro kontekstu onda se može govoriti o samoj TV stanici, koju čine osobe sa sličnim zanimanjem, što je isti slučaj i sa publikom, tako da se i u tom slučaju ne može govoriti o kvalitetu koji će biti potenciran i održavan. Pored toga ovaj kvalitet je ograničavajući time što se on prepoznaje samo u određenim žanrovima i formama programa. Kvalitet ovog sadržaja ne može biti direktno prenesen na ostalu vrstu sadržaja čime se njihov uticaj smanjuje isključivo na imidž TV stanice, što ne može da bude faktor prema kojem će se ocjenjivati kvalitet produkcije i rada medijske organizacije.

U slučaju televizijske produkcije sadržaja i tema o ZRO, opšti kvalitet se uspostavlja na isti način kao i kod produkcije bilo kojeg drugog televizijskog sadržaja, s tim da se u obzir moraju uzeti karakteristike ZRO koje će uticati ne samo na način produkcije nego i način tretmana teme i glavnih aktera (ZRO) unutar priloga, emisije ili programa. Kvalitet televizijske produkcije u slučaju informativnog programa o ZRO mora prvenstveno da bude usmjeren na senzitivn i odmjeran način u pristupu, komunikaciji i obradi teme o zdravstvenim različitostima sa ciljem smanjenja stigme i integracije ZRO. S tim u vezi, prilikom projektovanja hipotetičkog modela produkcije TV programa, naročito informativnog programa, o ZRO u obzir su uzete sljedeće činjenice – zakonska regulativa koja definiše rad medija u BiH zahtijeva mnogobrojne dopune uključujući i regulisanje izvještavanja o ZRO i DIG, medijski radnici nisu obučeni da izvještavaju o ZRO te nisu dovoljno upoznati sa problemima ZRO, većina TV stanica su pod stalnim ekonomskim i političkim pritiscima, programska politika TV stanica izostavlja program o DIG te ne postoji detaljan i sistematičan način evaluacije informativnog programa uključujući i onaj koji se tiče zdravstvenih različitosti. Svi navedeni aspekti su analizirani čime je stvorena osnova za projektovanje hipotetičkog modela produkcije TV programa o ZRO.

8.2. Društveni kontekst i tipovi medija

Političko uređenje i društveni kontekst Bosne i Hercegovine izuzetno su kompleksni. S jedne strane, BiH je zemlja koju čine dva entiteta (Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine) i jedan distrikt (Distrikt Brčko). Pored toga, u Bosni i Hercegovini funkcioniše

četrnaest vlada (10 kantona u Federaciji BiH, dva entiteta /Republika Srpska i Federacija BiH/, Distrikt Brčko i Vlada Bosne i Hercegovine). Državni aparat funkcioniše po principu zastupljenosti konstitutivnih naroda (Srbi, Bošnjaci i Hrvati) kad je riječ o zajedničkim vladama oba entiteta i distrikta, ali su i sve druge vlade, bez obzira na to kojem entitetu pripadaju, dužne da imaju određen procenat pripadnika konstitutivnih naroda koji nisu većinski prisutni u tom entitetu. Ovo komplikovano političko uređenje značajno utiče na donošenje odluka na nivou cijele države, a obostrani animozitet predstavnika vlada entiteta uzrok su višedecenijske ekonomske, političke i društvene krize.

Bitan aspekt u razumijevanju konteksta u kojem svi mediji u BiH funkcionišu podrazumijeva i pitanje građanskog rata u BiH, koji je trajao od 1991. do 1995. godine. Za vrijeme rata počinjeni su mnogobrojni ratni zločini, stradalo je mnogo ljudi, a zemlja je ekonomski opustošena. Dvadeset godina kasnije zemlja je i dalje u tranzicijskom periodu u kojem su etnička mržnja i netolerancija još uvijek veoma izražene, veliki broj stanovnika živi na granici ili ispod granice siromaštva, a migracija stanovništva u druge države je sve učestalija. S obzirom na opšte stanje u kojem se nalazi BiH, jasno je da su društveno isključene grupe kao marginalizovane grupe u društvu u teškom položaju. Konstantno smanjivanje socijalne pomoći, nedovoljan rad na integraciji DIG i snižavanju stigme jasno stavljaju DIG u nezavidan položaj. Tako je društveni položaj Drugih, uključujući i zdravstveno različite osobe, izuzetno loš.

Kada je riječ o tradicionalnim elektronskim medijima, u BiH postoje tri javne (državne) TV stanice (RTRS, FTV i BHT) kao i 43 komercijalne televizije koje imaju dozvolu za televizijsko emitovanje putem zemaljske radiodifuzije te 139 radio-stanica sa dozvolama za radijsko emitovanje putem zemaljske radiodifuzije (RAK, 13. 6. 2016).

U BiH postoji više agencija koje mjere gledanost i slušanost, tako da je uvid u stvarnu gledanost, tj. tržišnu zastupljenost TV i radio stanica, nepotpun i nepouzdan. Kad je riječ o štampanim medijima, u BiH trenutno postoji osam registrovanih dnevnih novina, 58 magazina u Federaciji BiH i 48 u Republici Srpskoj te osam novinskih agencija u cijeloj državi. Pored toga, na tržištu su zastupljeni i mnogobrojni časopisi i dnevne novine iz zemalja regije, ali i svijeta. Kad je riječ o on line medijima, tačne podatke nije moguće iznijeti jer tržište nije regulisano. Svakodnevno se otvara veliki broj novih portala i blogova, a drugi prestaju s radom. Većina internet portala nema impresum, tako da je teško ustanoviti u čijem su vlasništvu i koja je njihova urednička politika.

S obzirom na veliki broj medija koji su registrovani u BiH, kao i medija koji su dostupni putem svih vrsta medijskih kanala u odnosu na trenutni broj stanovnika (3.531.159 stanovnika prema posljednjem popisu izvršenim 2013. godine; Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, juni 2016), jasno je da je medijska slika u BiH izuzetno kompleksna. Ovaj broj medijskih

organizacija utiče i na stepen medijske saturacije u BiH, uzrokujući probleme poput otežanog zakupa medijskog prostora, težeg sticanja i zadržavanja publike, nelojalne konkurencije i pada kvaliteta izvještavanja.

Ciljevi ka kojima mora da teži svaka TV stanica prije svega ovisi o primarnom izvoru finansiranja i o tome ko je vlasnik medija. U slučaju TV stanica u Republici Srpskoj, postoje dva modela – javni servis i komercijalni mediji. Svaka od ovih TV stanica svoje ciljeve će prilagoditi svojoj svrsi postojanja. Ipak bez obzira na vlasništvo, cilj svake TV stanice bi trebalo da bude informisanje, zabava i obrazovanje stanovništva s tim da će procenat učešća ova tri skupa ovisiti upravo o izvoru finansiranja (manje novca direktno utiče na skromniju produkciju, iako to nužno ne znači i lošiji kvalitet produciranog), misiji i viziji (ideje o razvoju TV stanice i okvira od kojih se ne bi trebalo odstupati nužne su za funkcionisanje bilo koje kompanije ili organizacije), zakonskim obavezama²⁹¹ te interesu i potrebama publike.

U Bosni i Hercegovini postoje tri TV i radio stanice u sklopu javnog servisa Bosne i Hercegovine: RTRS i RTRS+ (javni servis Republike Srpske), FTV (javni servis Federacije BiH) i BHRT (javni servis Bosne i Hercegovine). U Federaciji BiH Bošnjaci su većinska populacija, a u Republici Srpskoj Srbi, dok Hrvati kao treći konstitutivni narod nemaju entitet u kojem su većinska populacija niti imaju dominantno svoj javni servis. Javni servis BiH finansira se putem pretplate (koja je povezana s računom za fiksnu telefoniju), oglašavanja i drugih izvora finansiranja, kao što su grantovi Evropske unije. Ovaj model finansiranja omogućava javnom servisu veću slobodu da producira program o temama koje ne moraju nužno ostvarivati veliku gledanost. Jedna od tih tema su Drugi.

Komercijalne TV stanice u BiH su po broju značajno više zastupljene (četiri u sklopu javnog servisa naspram 43 komercijalne TV stanice). Njihov primarni izvor finansiranja je oglašavanje, finansijska pomoć javnih institucija te drugi načini finansiranja, kao što su grantovi i finansijska podrška matične firme, što je slučaj sa ELTA televizijom. S obzirom na disparitet broja TV stanica i veličine tržišta, većina TV stanica je u teškom finansijskom stanju. S obzirom na to, većina TV stanica se rijetko odlučuje na realizaciju programa koji se tiče tema o Drugima. Kako bi se ovaj problem pokušao prevazići, TV stanice u BiH bi trebalo da više apliciraju na konkurse koje raspisuje Evropska unija i države pojedinačno kako bi se pronašao siguran način finansiranja produkcije projekta u čijem primarnom interesu bi bilo izvještavanje o Drugima.

²⁹¹ Javni servis ima mnogobrojne zakonske obaveze koje mora da ispuni kao što je i procenat medijskog sadržaja koji se tiče Drugih ili broj minuta emitovanja reklama unutar jednog sata programa.

8.3. Unapređenje normativnih okvira

Normativna regulacija načina izvještavanja o ZRO je jedan od neophodnih koraka u unapređenju medijske reprezentacije ZRO i uopšte Drugih koja bi trebalo da se sprovedi kroz opšta pravna dokumenta koja se donose na nivou državnih organa i interna koja se donose u okvirima pojedinačnih medija. Eksterna regulacija prije svega mora da se zasniva na zaštiti integriteta ZRO, ali isto tako i na poštovanju sloboda govora i rada medijskih organizacija. S druge strane, interni normativni okvir mora da poštuje pravo novinara i bilo kojeg drugog medijskog radnika na individualno izražavanje, poštujući pritom etička načela novinarske profesije kao i postojeće novinarske kodekse uz dopune koje bi se odnosile na izvještavanje o Drugima.

8.3.1. Zakonska regulativa od državnog do lokalnog nivoa

U BiH postoje mnogobrojni zakoni kojima se definiše način rada medija. Iako su mnogobrojni, u njima postoje propusti kojima se snižava kolektivni kvalitet rada medijski organizacija u BiH. Prema zakonskim odredbama na nivou Bosne i Hercegovine, kao i entitetskim, kantonalnim nivoima i nivou distrikta Brčko, elektronski mediji su u obavezi da poštuju sljedeće zakone, pravilnike i odluke: *Zakon o javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine* (2015; Službeni glasnik BiH br. 51/15); *Zakon o javnom servisu radio-televizije Federacije Bosne i Hercegovine* (2008; Službene novine Federacije BiH br. 01-02-401/08); *Zakon o radio-televiziji Republike Srpske* (2006; Službeni glasnik RS br. 01-556/06) i *Statut Radio-televizije Republike Srpske* (2010); *Zakon o komunikacijama* (2012; Službeni glasnik BiH br. 98/12); *Odluka o usvajanju politike sektora emitovanja u Bosni i Hercegovini* (2006; Službeni glasnik BiH br. 21/07); *Instrukcija o načinu izvještavanja o udjelu evropskih djela, evropskih djela nezavisnih producenata i bosanskohercegovačkih djela u programskim sadržajima*; *Pravila o izmjenama Pravila 56/2011 o dozvolama za distribuciju audiovizuelnih medijskih usluga i medijskih usluga radija*; *Pravilo 55/2011 o pružanju audiovizuelnih medijskih usluga*; *Pravilo 57/2011 o javnim radio i televizijskim stanicama*; *Pravilnik o medijskom predstavljanju*; *Zakon o zaštiti od klevete* (2001; Službeni glasnik RS br. 01-699/01).

Svaki od ovih zakona i pravilnika usmjerava razvoj i rad medijskih organizacija tako što stvara zakonski okvir u kojem se nalaze bitne definicije o načinu funkcionisanja kao što su donje kvote medijskog sadržaja na javnom servisu koji se mora baviti pitanjima Drugih. Nedostaci ovih zakona su prije svega spore izmjene u skladu s razvojem tehnologije, što direktno utiče na sporije povećanje kvaliteta. Pored toga, i određene odrednice utiču na smanjenje kvaliteta, kao što je slučaj sa *Zakonom o zaštiti klevete*, koji je višeznačan, čime se kod medijski radnika stvara bojazan od tužbi. Ukoliko bi se izmjene zakona češće provodile i

ukoliko bi vlade u BiH direktno uključivale medije i stručnu javnost u koncipiranje novih zakonskih odrednica, onda bi zakoni pomogli u osiguranju višeg kvaliteta rada i medijskog sadržaja u Republici Srpskoj i BiH.

Ukoliko se postojeći zakoni koji regulišu rad medija u BiH analiziraju u kontekstu izvještavanja o ZRO jasno je da se ni u jednom od zakona eksplicitno ne govori o izvještavanju o ZRO. Drugim riječima, ZRO su u zakonima nevidljivi, a rad medija u slučaju reprezentacije ZRO nije regulisan. Jedini način kako su ZRO u zakonima zaštićene kad je riječ o medijskoj reprezentaciji jeste putem regulisanja načina medijske reprezentacije djece. Naime, ukoliko se izvještava o djeci, zakon jasno definiše način reprezentacije djece (zaštita identiteta, saglasnost staratelja). S tim u vezi, postojeći zakoni koji se odnose na rad medija moraju da uključe članove koji bi se eksplicitno odnosili na ZRO kao i druge DIG. To bi prije svega podrazumijevalo jasno definisanje zdravstvenih različitosti, to jest zdravstvenih stanja koja spadaju u zdravstvene različitosti. Potom je potrebno jasno zaštititi ZRO u slučaju medijske reprezentacije tako što će se strogo definisati uslovi u kojima se identitet osobe može otkrivati (naročito osjetljivo u slučaju psihički različitih osoba) – npr. pismeni pristanak osobe ili staratelja (ukoliko osoba ima staratelja) ili stručnjaka ukoliko osoba nema staratelja (psiholog, psihijatar, defektolog, socijalni radnik) u slučaju da osoba nema potrebne mentalne kapacitete da odluči u svoje ime. U slučaju zaštite identiteta ZRO potrebno je definisati koje je sve informacije potrebno izbjeći – ime i prezime, lice, glas, mjesto stanovanja, imena članova porodice, mjesto gdje osoba radi ili se obrazuje kao i bilo koje druge informacije koje bi na bilo koji način mogle otkriti identitet Drugog.

Krovni zakon (Zakon o javnom radio-televizijskom sistemu Bosne i Hercegovine) mogao bi da se dopuni u članu 28 stava 1 tačke 1 tako da se na kraju tačke „U programu je zabranjeno: a) podsticati i širiti nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju i netrpeljivost, antisemitizam i ksenofobiju, te podsticati na diskriminaciju i neprijateljstvo prema pojedincima ili grupama zbog njihovog porijekla, boje kože, političkog uvjerenja, religije, zdravstvenog stanja, pola, seksualnih ili drugih određenja ili osobina” umjesto drugih određenja navedu sve druge kategorije različitosti, npr. *intelektualne, fizičke, društveno-interakcijske i psihičke zdravstvene različitosti* te izričito zabrani upotreba stereotipnog, ponižavajućeg ili uvredljivog načina u reprezentaciji ZRO, kao što je urađeno u dopuni zakona u vezi s polom (član 28, stav 1, tačka 7 istog zakona).

Posljednja bitna dopuna bi se ticala isključivo javnog servisa, koji bi dopunom zakona bio obavezan da, u pripremi ili u realizaciji, zaposli osobe koje pripadaju nekoj od kategorija ZRO. Neophodno je i da se javni servis obaveže na redovno djelovanje u cilju zaštite javnog

interesa kroz redovnu produkciju i plasman programa o ZRO. S tim u vezi, unutar zakona o javnom servisu potrebno je definisati minimalni broj minuta u toku sedmice koji bi bio posvećen ZRO (120 minuta) te da se unutar ovog limita odredi broj minuta programa koji mora producirati javni servis. Pored toga, u Zakonu o Radio-televiziji Republike Srpske je potrebno definisati novi način izbora programskog savjeta RTRS-a koji ne bi birala Narodna skupština Republike Srpske na prijedlog Upravnog odbora (član 50. tačka 3; 2006; Službeni glasnik RS br. 01-556/06) te da se poveća broj članova tako da uključuje po jednog predstavnika sve tri kategorije zdravstvenih različitosti. Ovom izmjenom bi se otvorila mogućnost za značajniji prodor TV programa o ZRO te unapređenje programske politike. Naposljetku, u zakonskim okvirima je neophodno uvrstiti i obavezu RTRS-a, kao i druga dva emitera u sklopu javnog servisa BiH, da obezbijedi sadržaj prilagođen svim kategorijama zdravstvenih različitosti (prevod na znakovni jezik, specijalizovane emisije za slijepce i slabovide, savjetodavne emisije namijenjene psihički različitim osobama, dodatna upozorenja prije emitovanja programa koji može biti uznemirujući za psihički različite osobe).

8.3.2. Interna normativna akta elektronskih medija – TV stanica

Interni normativni okvir rada TV stanice podrazumijeva donošenje niz pravilnika i drugih internih normativnih akata i regulaciju obuhvaćenu statutom, novinarskim kodeksom i pravilnikom o načinu izvještavanja. Kada je riječ o statutu, svaka TV stanica posjeduje statut kojim se obavezuje na poštovanje načela novinarske profesije, svakodnevnog primjenjivanja uredničkih kriterijuma i ispunjavanja dužnosti prema zakonu i javnosti. U slučaju ZRO to bi trebalo da podrazumijeva ispunjavanje zakonskih normi koje se odnose na izvještavanje o ZRO koje prije svega mora biti uravnoteženo, potpuno i tačno. Pored toga, neophodno je naglasiti da privatni animoziteti medijskog radnika prema nekoj kategoriji ZRO ne smije da se stavlja ispred dobrobiti ZRO te da komunikacija sa ZRO mora biti jednaka komunikaciji sa bilo kojim izvorom koji nije ZRO.

Kad je riječ o etičkim kodeksima u slučaju izvještavanja o različitostima, oni bi trebalo da se primjenjuju na isti način kao i u izvještavanju o bilo kojoj drugoj temi iako to iziskuje veći trud medijskih radnika i senzitivniju primjenu etičkih kodeksa. Etički kodeksi prilikom izvještavanja o ZRO trebalo bi da urede i pitanja:

- opšte privatnosti (zaštita identiteta po svaku cijenu ukoliko je to potrebno i ukoliko to ZRO, njen staratelj ili stručnjak zahtijeva),
- prava na psihičku i emotivnu privatnost (novinar ne smije da zadire u lični emotivni život ukoliko to ZRO odbija kako bi se spriječio nastanak emotivnog disbalansa),

- prava na fizičku privatnost (naročito važno kod izvještavanja o osobama sa vidljivim fizičkim različitostima),
- ravnopravnosti u odnosu na novinara tj. da novinar ZRO pristupi kao sebi ravnom,
- eliminisanja stereotipa i okvira (potpuna eliminacija stereotipa i korištenja ustaljenih medijskih okvira žrtve, tereta ili heroja prilikom reprezentacije ZRO),
- ispravnu upotrebu termina (upotreba postojećih vodiča za pravilnu upotrebu terminologije prilikom izvještavanja o ZRO).

Definisanje i primjena ovih standarda prilikom izvještavanja o ZRO moraju da važe bez obzira o kome tipu medija je riječ. Interni pravilnici o pravilima izvještavanja isto tako bi trebalo jasno da naglase kako prilikom izvještavanja o ZRO i Drugima nisu dopušteni ismijavanje, govor mržnje, poziv na nasilje, diskriminacija, upotreba senzacionalističkog pristupa u opisivanju zdravstvene različitosti i upotreba patetike. Pravilnik bi morao i da podcrta kako zdravstvena različitost nikad ne smije biti prikazana kao malformacija već kao varijacija zdravstvenog stanja. Neizostavno je i da se definiše način opisivanja makronivoa povezanog sa nekom zdravstvenom različitostu, tj. trenutne statistike kad je riječ o određenoj zdravstvenoj različitosti. Drugim riječima, puko navođenje statističkih podataka o npr. stopi samoubistava i njihovoj povezanosti s demografskim kategorijama nije dovoljno i ono mora biti nadopunjeno kontekstom u kojem se objašnjavaju uzroci trenutnog stanja. Pored toga, prilozi o zdravstvenoj različitosti moraju biti obogaćeni individualnim primjerima kako bi izvještavanje prešlo sa apstraktnog na konkretni nivo. Naročitu pažnju potrebno je posvetiti načinu izvještavanja o samoubistvima, gdje se mora istaći kauzalnost i navesti da samoubistvo nije jedino rješenje za privatne probleme. Svi ovi savjeti bi trebalo da budu uvršteni u pravilnike i komercijalnih medija i javnog servisa.

8.4. Unapređenje modela opšteg menadžmenta

Za razliku od zemalja koje imaju dugu tradiciju novinarstva, visok standard i jasno definisane zakone te teže podliježu spoljašnjim pritiscima, medijske organizacije u tranzicijskim zemljama poput BIH svakodnevno se suočavaju sa mnogobrojnim problemima koji dovode u pitanje poslovanje i kvalitet produkovanog medijskog sadržaja. Postizanje visokog kvaliteta produkcije u TV stanicama u Republici Srpskoj je upitno zbog mnogobrojnih problema kao što su: niske plate, rad na crno, pogrešan pristup u rukovođenju (potenciranje sankcije umjesto nagrade), preopterećenost, kulturološki temelji, grupašenje, nedovoljan stepen obrazovanja, rezigniranost trenutnom društveno-političkom situacijom, politički pritisci, klijentizam bilo u odnosu na nosioce političke ili ekonomske moći, loši uslovi rada, kao i mnogi drugi.

Bez obzira na teške okolnosti u kojima TV stanice u BiH moraju da rade, i javni servis i komercijalne TV stanice moraju da unaprijede opšti model menadžmenta kako bi se stvorili uslovi za unapređenje kvaliteta produkcije i programa o ZRO. S tim u vezi, svaka TV stanica prije svega mora jasno definisati svoju misiju i viziju pri tom imajući na umu ZRO. Kako bi se to postiglo neophodno je da top menadžment kroz strategiju razvoja TV stanice stvori uslove kako bi srednji i niži nivo menadžmenta mogao da se detaljnije informiše o Drugima, njihovim problemima, ali i da potencira njihovu integraciju u program koji nije nužno povezan sa temama različitosti. Tako bi misija TV stanice trebalo da podrazumijeva težnju za ravnopravnim i uravnoteženim izvještavanjem o ZRO, vodeći se etičkim i profesionalnim kodeksima, bez obzira na različitosti ili temu, a u cilju sveobuhvatnog i nedsikriminatornog opisivanja stvarnosti.

Kad je riječ o viziji, ona mora da se direktno oslanja na misiju te da uključuje konkretne prijedloge kad je riječ o načinu reprezentacije osoba sa zdravstvenim i drugim vrstama različitosti. Ako je riječ o kratkoročnoj viziji, potrebno je postaviti okvire koji su realni npr. posvećivanje veće pažnje određenim kategorijama Drugih kako bi se unaprijedila uloga TV stanice u razvoju lokalne zajednice. Ako je riječ o dugoročnoj viziji, onda bi ona trebalo da uključuje predstavu o TV stanici kao bitnom izvoru informacija kad je riječ o Drugima kako za članove lokalne zajednice, tako i za same Druge. U slučaju javnog servisa ovo bi trebalo da bude obavezna dopuna, dok bi u slučaju komercijalnih medija ona bila poželjna, ali ne i obavezna. Ipak, ukoliko bi komercijalni mediji više pažnje posvetili ZRO, to bi se moglo pozitivno odraziti na imidž TV stanice te u konačnici boljem poslovanju.

Top menadžment, bez obzira na to da li se radi o komercijalnoj TV stanici ili javnom servisu, a u pogledu razvoja programa o ZRO, svakako bi trebalo da osigura saradnju između DIG i medijskih radnika tako što bi Drugima bila dodijeljena stručnjačka uloga zasnovana na spoljnim i unutrašnjim konsultacijama u različitim obimima pri tom uvijek poštujući autonomiju autora i cjelokupne TV stanice. Dobijeni rezultat mora da bude zasnovan na svim etičkim i profesionalnim standardima kao i poslovnim očekivanjima TV stanice, ali i očekivanjima svih drugih aktera prije svega DIG (izbjegavanje diskriminacije u izvještavanju) kao i stručne javnosti i regulatornih tijela. Pored toga, top menadžment bi trebalo da potencira saradnju sa ZRO ne samo u slučaju same produkcije nego, što je još značajnije, u stvaranju strategije razvoja TV stanice, koja bi mogla da uključuje i veću posvećenost društveno isključenim osobama.

Svaka TV stanica bi trebalo da teži postizanju visokog kvaliteta u produkciji i produciranom sadržaju o ZRO. Najbolji način za postizanje visokog kvaliteta programa o ZRO je korištenje PDCA, odnosno Demingovog ciklusa. U slučaju TV stanica, kao i bilo kojeg

drugog medija, prije svega je potrebno analizirati trenutnu situaciju. Potom je na osnovu definisanih spoljnjih i unutrašnjih prednosti, rizika i mana, potrebno odlučiti koji se od nedostataka namjerava unaprijediti. U slučaju izvještavanja o ZRO najčešće mane su nedovoljna informisanost medijskih radnika o ZRO, stereotipizacija ZRO i DIG, trenutna nesenzibilnost top menadžmenta prema ZRO, rizik da program o ZRO ne bude gledan, kompleksniji način produkcije TV programa o ZRO itd. Potom se mora definisati plan (Plan), tj. kako da se unaprijedi jedan od ovih nedostataka u slučaju produkcije i reprezentacije ZRO kao što je stigma novinara prema ZRO²⁹². Potom slijedi provođenje plana (Do), pri čemu će se voditi računa da se plan provodi u skladu s produkcijskim i programskim potrebama i svakodnevnim tokom rada, što bi u slučaju ovog primjera značilo da se pronađe vrijeme da medijski radnici mogu pohađati različite seminare i radionice te posjećuju udruženja bez pritiska srednjeg menadžmenta. Treći korak je provjera (Check) ostvarenih aktivnosti, odnosno da se provjeri da li su ostvareni željeni pomaci, što bi prije svega značilo da se ostvari značajan progres u prihvatanju ZRO kao sebi ravnima, odnosno da se time stigma i predrasude kod medijskih radnika prema ZRO svedu na minimum, te da se provede standardizacija (Action) kako bi se u budućnosti mogla primjenjivati ista aktivnost lišena negativne prakse tj. zadržavanje aktivnosti koje su dale željene pozitivne rezultate, npr. odbacivanje formalističkog prihvatanja zdravstvene različitosti bez stvarne primjene u praksi. Navedeni problem je početak i suština postizanja TQM-a u slučaju produkcije sadržaja o Drugima jer se polazi od novinara i urednika te ostalih medijskih radnika, odnosno njihovog znanja i stepena njihove osviještenosti o problemima ZRO i osoba s drugim različitostima. Drugim riječima, svaki razvoj kvaliteta obavezno u svojoj srži ima unapređenje radnih sposobnosti zaposlenih, što se u slučaju medijskih radnika u radu sa ZRO prije svega ispoljava u što višem stepenu informisanosti i uključenosti i što nižem stepenu predrasuda i stigme.

Dodatni primjer bi bio unapređenje TV produkcije informativnog programa o ZRO. U slučaju plana (Plan) to bi podrazumijevalo razvoj koraka u implementaciji matriks modela menadžmenta TV produkcije koji bi se zasnivao na definisanju produkcijskog tima, načina njihovog rada i uključivanja ZRO u produkciju kao savjetnika i aktera u samom prilogu. Provođenje plana (Do) bi podrazumijevalo planiranje, pripremu, realizaciju i finalizaciju u skladu sa propisanim pravilima definisanim internim aktima. U procesu provjere (Check) neophodno je da se primijene sve neophodne interne i eksterne evaluacije i samoevaluacije opisane u disertaciji, te da se naposljetku provede standardizacija (Action) u skladu sa dobijenim rezultatima, a koja bi u ovom slučaju trebalo jasno da definiše odnos između

²⁹² Moguće provođenje radionica i druženja sa ZRO putem kojih će se novinari detaljno upoznat sa potrebama i specifičnostima određene zdravstvene razlike.

medijskog radnika i ZRO te odredi proces produkcije u skladu sa postulatima angažovanog novinarstva.

Dodatni savjeti za unapređenje opšteg menadžmenta TV stanice mogu se preuzeti iz modela EFQM (European Foundation for Quality Management) (Ćelata, 1999, 16). Ovaj model se temelji na sljedećim principima: liderstvo, politika i strategija, orijentacija zaposlenih, resursi, procesi, zadovoljenje gledalaca, zadovoljenje zaposlenih, rezultati TV stanice u kontekstu zadovoljenja zajednice, glavni rezultati koji se moraju postići. U nastavku su navedene dopune modela opšteg menadžmenta u vezi sa TV produkcijom programa o ZRO temeljenih na EFQM:

- (1) liderstvo koje kao glavni zadatak ima promovisanje kulture kvaliteta /kaizen/, ali ovo bi se moglo dopuniti i obavezom da menadžment, naročito srednji menadžment, radi i na kulturi zajedništva i pripadnosti organizaciji i timu u kojem rade;
- (2) politika i strategija moraju biti jasno definisane, razumljive i dostupne svim zaposlenima, bez obzira na to u kojem sektoru oni radili; ova karika u slučaju izvještavanja o Drugima mora da sadrži jasno usmjeren pozitivan stav ka realizaciji ove vrste programa, tj. on mora biti uvršten, pa čak i naglašen, u strategiju razvoja TV stanice kako bi mu se pružila jednaka šansa kao i drugoj vrsti sadržaja;
- (3) orijentacija zaposlenih mora biti takva da svi zaposleni streme svom punom potencijalu; u slučaju sadržaja o Drugima ovo bi podrazumijevalo da medijski radnici rade na povećanju lične informisanosti o problemima DIG zajednice, da snize predrasude, da izgrade sadržajnije i češće odnose sa Drugima i da, u konačnici, daju maksimum prilikom reprezentacije života, problema i samih Drugih;
- (4) resursi, tj. najbolje korištenje svih raspoloživih resursa kako bi se ostvarili optimalni rezultati (resurse ne treba posmatrati isključivo kroz tehničku opremljenost i zaposlene, nego i kroz kvalitet kontakata ostvarenih sa spoljnjim akterima poput udruženja ili stručnjaka iz oblasti medicine, psihologije ili defektologije kao i samih ZRO);
- (5) procesi; organizacija mora da unaprijedi proces tako da se ostvari sistem produkcije koji neometano teče, ima svoje procedure i jasno definisane uloge svih zaposlenih uključenih u proces, što bi u slučaju izvještavanja o ZRO značilo: /a/ da prijedlog teme dolazi najčešće od novinara, a ne urednika; /b/ da je tema zasnovana na savjetovanju sa spoljnim stručnjacima te unaprijeđena kroz savjetovanje sa kolegama; /v/ da je ZRO uključena u proces savjetovanja i produkcije; /g/ da uključuje druge stručnjake; /d/ da produkcija organizaciono bude provedena u skladu s produkcijskim i specifičnim zahtjevima zdravstvene različitosti, /đ/ da realizacija teče uz konsultacije sa urednikom i ZRO ili udruženjem;

(6) zadovoljenje gledalaca; iako mnogo važnije za komercijalne medije, i javni servis mora da vodi računa da prilozima i emisije posvećeni Drugima ne budu senzacionalistički, patetični, odnosno da prije svega ne nude emotivnu katarzu opravdanu ciljem, npr. skupljanjem finansijske pomoći za ZRO, već da se okrene angažovanom pristupu koji prije svega podrazumijeva borbu za prava i potrebe ZRO, a da se pritom ne dovodi u pitanje integritet ZRO;

(7) zadovoljenje zaposlenih; prije svega to bi podrazumijevalo ispunjavanje svih obaveza poslodavca te da se medijskim radnicima pruži prilika da produciraju TV program o DIG prema preporukama za kvalitetnu produkciju TV programa o ZRO i DIG;

(8) rezultati TV stanice u kontekstu zadovoljenja zajednice; ovo je bitna stavka kad je riječ o izvještavanju o Drugima, jer kroz primjenu TQM-a zasnovanog na angažovanom novinarstvu vođenim etičkim i profesionalnim standardima struke trebalo bi da se ostvari jedna od glavnih misija TV stanice, bez obzira na model, a to je informisanje lokalne zajednice i njeno unapređenje;

(9) glavni rezultati koji se moraju postići; kruna modela jesu rezultati, koji u slučaju izvještavanja o Drugima podrazumijeva sve normativne okvire i profesionalne standarde pri tom potencirajući angažovani pristup izvještavanja.

Top menadžment može dodatno unaprijediti opšti model menadžmenta TV stanice tako da se stvore bolji uslovi za izvještavanje o DIG, a skladu sa idejom o angažovanom pristupu prilikom izvještavanja o Drugima. Prema Davidu Kurpiusu (David Kurpius, 1999, 10–11), postoji nekoliko nezaobilaznih koraka koji sva tri nivoa menadžmenta moraju postići da bi se stvorio temelj za primjenu angažovanog novinarstva. U nastavku su navedeni koraci (označeni kurzivom), čije definisanje je usklađeno sa potrebama produkcije informativnog TV programa o ZRO:

(1) *obavezna jasna komunikacija unutar organizacije, koja podrazumijeva da je svim članovima nekog tima, ali i svim članovima organizacije, jasna funkcija angažovanog novinarstva*; kad je riječ o izvještavanju o ZRO i drugim osobama s različitostima, to bi značilo da svi uključeni u tim znaju zašto se produciraju sadržaji o Drugima i koji se ciljevi žele postići;

(2) *pristup od dna prema gore*, tj. uključenost svih zaposlenih, ne samo novinara i urednika, u predlaganje tema; pritisci i odbacivanje tema bez prethodne razrade i argumentacije nisu pozitivna praksa jer mogu dovesti do pada radnog morala i gubitka osjećaja pripadnosti timu i organizaciji; u slučaju produkcije sadržaja o Drugima, to bi

značilo da svi unutar organizacije, ali i oni van nje koji su ključni za razvoj sadržaja, moraju imati prostora za prijedloge tema i načine njihove realizacije;

(3) *menadžeri moraju da saslušaju prije nego što reaguju*; veliki problemi medija, naročito elektronskih, jesu vremenska ograničenost i borba za ekskluzivnim sadržajem; takav pristup u realizaciji programa je danas neizbježan, ali u slučajevima produkcije sadržaja o Drugima on većim dijelom može biti izbjegnuto (izuzeci bi bili sadržaji koji opisuju događaj, iako bi i u ovom slučaju proces produkcije i način izvještavanja trebalo da se prilagode – najčešća greška u ovoj vrsti izvještavanja bi bile vijesti o ubistvu i/ili samoubistvu);

(4) *obezbjeđivanje vremena reporterima i producentima za stvaranje kontakata unutar lokalne zajednice*; kao što je ranije naglašeno, priroda kontakta u slučaju produkcije sadržaja o Drugima od presudne je važnosti, jer njegova dubina i kvalitet direktno utiču na kvalitet sadržaja. Drugim riječima, ukoliko su kontakti slabo razvijeni ili nepostojeći u trenutku početka produkcije, odklon DIG može biti znatno veći; ovo je naročito izraženo kod osoba sa zdravstvenim različitostima kao i osoba drugih seksualnih orijentacija. Upravo zato, menadžeri moraju dozvoliti novinarima, urednicima i producentima da unutar svog radnog vremena razvijaju kontakte s predstavnicima raznih grupa, uključujući i DIG osobe;

(5) *obezbjeđivanje vremena i prostora za razmjenu iskustva i mišljenja s raznim grupama u lokalnoj zajednici i njihovim predstavnicima*; kako je stepen medijske pismenosti ZRO nizak, kao i stepen informisanosti novinara o ZRO, dobro rješenje bi bilo da se organizuju povremene posjete i druženja jedne i druge skupine u njihovim prostorijama. Pored toga, neutralna mjesta poput restorana, kafe barova, parkova, prostorija mjesne zajednice i mnoga druga, osigurala bi nekonvencionalno okruženje u kojem bi svi učesnici mogli da razviju dublji odnos;

(6) *dodjeljivanje medijskog prostora za članove lokalne zajednice*; smanjenje učešća zvaničnih tijela poput predstavnika pozicije u programu, a povećanje vremenskog i prostornog učešća Drugih značajno bi uticalo na izmjenu percepcije Drugih u javnosti;

(7) *ohrabrivanje novinara da budu kreativni u izvještavanju*; menadžment bi trebalo da ohrabri neortodoksna rješenja kad je riječ o izvještavanju o Drugima tako što bi npr. cijeli prilog bio snimljen iz ugla osobe u invalidskim kolicima, osobe u krevetu itd;

(8) *nagrada za kvalitetno angažovano novinarstvo*; ukoliko se nagrađuje kreativnost, drugačiji pristup u izvještavanju o svim temama, a naročito o Drugima, ti medijski radnici bi trebalo da budu nagrađeni posebnom pohvalom, finansijskom stimulacijom ili na neki drugi način kako bi primjer tih novinara slijedile i druge radne kolege.

Sve navedene korekcije i dopune opšteg modela menadžmenta TV stanice primjenjive su bez obzira da li je riječ o komercijalnom mediju ili javnom servisu. Implementacija navedenih dopuna bi osigurala unapređenje načina izvještavanja o DIG, ali isto tako i poboljšala poslovanje komercijalnog medija odnosno unaprijedila zadatke javnog servisa definisanog zakonskim aktima i statutom.

8.5. Unapređenje organizacione strukture TV stanica u skladu sa potrebama izvještavanja o ZRO

Organizacioni kvalitet se odnosi na ispunjavanje definisanih radnji i mjesta unutar organizacione strukture. U slučaju TV stanice, organizaciona struktura mora da održi određen stepen hijerarhije, kao što je to slučaj sa sve četiri analizirane TV stanice u uzorku, ali ipak je neophodno uvesti i određena unapređenja, i to prije svega drugačiju raspodjelu obaveza i nadležnosti na mjestima srednjeg i nižeg menadžmenta. To bi, prije svega, podrazumijevalo dodjeljivanja autonomije novinarima i uredniku emisije u procesu produkcije TV programa o ZRO. Pored toga potrebno je izmijeniti kulturu izjednačavanja radnog mjesta sa osobom tj. neophodno je odabrati osobe koje bi uspješno izvršavale ono što je propisano radnim mjestom. Neophodno je i da menadžment prihvati da izvršavane uloge mogu da utiču na promjene u sistematizaciji radnih mjesta, a time i organizacione strukture. Na ovaj način je moguće postići viši stepen vertikalne posljedičnosti unutar organizacije, ali isto tako i smanjiti pritisak određenih pozicija na timove ili niže rangirane tako što će oni biti u određenom obimu zaštićeni kroz djelimičnu autonomiju.

Važno unapređenje tiče se i organizacionih struktura svih komercijalnih televizija. U skladu sa tim neophodno je razgraničenje između članova upravljačke strukture na najvišem nivou i uredništva programa tako da vlasnik ili vlasnički bord TV stanice ne bi smio da ima direktan i indirektan uticaj na odluke urednika, ako se ono tumači kao direktno uplitanje u izbor sadržaja o ZRO i način na koji će taj sadržaj biti realizovan. S tim u vezi, presudna uloga je uloga srednjeg menadžmenta koji mora da ima ojačanu ulogu tako što će izolovati medijske radnike u produkciji od uticaja top menadžmenta. Ovo je moguće postići i stabilizacijom organizacionih jedinica koje bi trebalo da budu imune na uticaj srednjeg menadžmenta te da isključivo odgovaraju nižem menadžmentu tj. urednicima emisija za koje rade. Iako glavni urednik tog dana ili uopšte informativnog programa mora biti upoznat sa procesom rada, on ipak ne smije da se mnogo miješa u rad niskorangiranih medijskih radnika. Ovo je naročito važno kad je riječ o sadržaju koji se tiče Drugih. S obzirom na to da teme koje se tiču Drugih nisu primarne na prostoru Bosne i Hercegovine (daleko najpopularnije teme se tiču dnevnih političkih dešavanja i događaja), menadžment najčešće odlučuje da ove priloge i emisije stavi na nepopularna mjesta unutar programa. Sprečavanjem direktnog uticaja top menadžmenta, a

uz pomoć savjetodavne grupe oformljene za konsultacije, monitoring i evaluaciju produkcije i sadržaja moguće je zaštititi produkciju programa o ZRO.

Pozicija organizatora je nedovoljno definisana pozicija unutar produkcijskog lanca. Svaka medijska organizacija, naročito tradicionalni elektronski mediji zbog znatno veće kompleksnosti produkcije, morala bi da jasno definiše poziciju organizatora u organizaciji. To bi podrazumijevalo da organizator mora imati autonomnu poziciju unutar organizacije, ali da je u direktnoj vezi sa srednjim i nižim menadžmentom, naročito sa dnevnim urednikom. Njegova pozicija unutar organizacione strukture TV stanice ne smije da bude isturena u zasebni skup nego da bude integrisana u redakciju ukoliko je riječ o organizatoru koji radi u produkciji dnevnog informativnog i zabavnog programa. Ukoliko ne izvršava ovu funkciju tj. ako radi na organizaciji posla za dnevne ili mjesečne emisije, onda je neophodno da bude uključen u redakcije tih emisija kako je zamišljeno matriks menadžmentom. Uloga organizatora naročito je važna kod produkcije programa o zdravstvenim različitostima kao i uopšte o Drugima zbog logističkih različitosti koje mogu biti uzrokovane različitostima²⁹³. Svaka od ovih situacija zahtjeva i iskustvo, tako da bi bilo poželjno da za program koji obrađuje teme Drugih radi organizator koji je stekao iskustvo u produkciji ovih tema.

Posmatrajući postojeće organizacione strukture četiri TV stanice u uzroku lako je prepoznati koji od navedenih elemenata moraju da se unaprijede kako bi se poboljšao protok informacija, snizio uticaj na uredničku i programsku politiku te unaprijedio kvalitet produkcije programa o ZRO. Najčešći problem je potreba za definisanjem radnog mjesta organizatora te promjene u top menadžmentu tako što glavni i odgovorni urednik ne bi bio i generalni direktor TV stanice. Dodatni problem je i nepostojanje obuke zaposlenih, prvenstveno novinara kad je riječ o izvještavanju o ZRO. Pored toga bi bilo potrebno da se smanji uticaj srednjeg menadžmenta na niži menadžment, kao i da se glavne funkcije top menadžmenta razdijele na više osoba. U slučaju javnog servisa neophodno je da se pojednostavi organizaciona struktura kad je riječ o informativnom programu kako bi se ubrao protok informacija i smanjila hijerarhizacija unutar organizacije.

8.6. Unapređenje kadrovskog menadžmenta

Vrhunski kvalitet programa se prije svega ostvaruje programskom produkcijom kojom će se u okviru planiranih budžeta obezbijediti efikasna produkcija i program koji će ostvariti profit (komercijalne TV stanice), a u slučaju javnog servisa da opravda novac koji se u produkciju ulaže kroz pretplatu ili porez. Kako bi se ostvario vrhunski kvalitet, matriks model može biti

²⁹³ Potreba za rampom za osobu u invalidskim kolicima, dodatnog vremena za postprodukciju zbog zaštite identiteta Drugog koji je istupio kao sagovornik itd.

kombinovan sa menadžmentom totalnog kvaliteta kao sistemom menadžmenta usmjerenom prema ljudima koji nastoji da stalno povećava zadovoljstvo klijenata/publike. On se sprovodi na svim nivoima organizacije (od top menadžmenta sve do zaposlenih na hijerarhijski najnižim pozicijama), u svim smjerovima, tj. vertikalno i horizontalno, te sa povratnim komunikacijskim spregama (totalna komunikacijska uvezanost). Iako menadžment organizacije predvodi implementaciju i kontrolu cjelokupnog modela menadžmenta, svi zaposleni su odgovorni za osiguranje kvaliteta (Albarran, 2008; Osborn, 2000).

Postizanje TQM (menadžmenta totalnog kvaliteta) nije lako i ono iziskuje korjenite promjene u svim aspektima poslovanja, ali najteža se tiče promjene u odnosu zaposlenog prema svom radu. O tome je pisao Deming (Deming, 1950), navodeći da je suština TQM zapravo razvoj kapaciteta svakog zaposlenog. Bez obzira na to da li je riječ o čitanju literature ili pohađanju radionica i seminara o određenim specifičnim temama kao što su zdravstvene i druge vrste različitosti, svaki medijski radnik mora da razvije savjestan odnos prema svom poslu i načinu na koji ga izvršava. U tom pogledu neophodno je usvojiti novu filozofiju, što nije nimalo jednostavan zadatak jer uključuje mijenjanje navika i stavova, odnosno izmještanje iz poznate i udobne zone sigurnosti i prenos postojećeg iskustva i znanja u novi model rada i odnosa prema poslu. U slučaju izvještavanja o Drugima, proces je dodatno zahtjevan jer podrazumijeva i snižavanje stereotipa i stigme koja postoji prema Drugima. Zapravo, medijski radnik u ovom slučaju mora da izmijeni i svoje stavove i postojeće odnose prema određenim grupama, što svakako destabilizuje njegov sistem vrijednosti, na kojem se temelji i predstava o samom sebi. Drugim riječima, postizanje TQM prilikom izvještavanja o Drugima zahtijeva znatno dublje promjene, koje nisu određene samo pojedincem, koji bi trebalo da mijenja svoje stavove, nego i cjelokupnim društvom (uključujući i medije). Treću Demingovu instancu prepoznaju i Vis i Kil, a to je – konstantna kontrola procesa. Ova kontrola mora stalno da se provodi, i to neopaženo, kako ne bi ometala komunikacijski tok i kreativni proces. Usavršavanje ne smije biti usmjereno samo na pojedince unutar medijske organizacije nego i na cjelokupnu organizaciju, što bi značilo da medijska organizacija mora stalno raditi na unapređenju tehničkih i kadrovskih kapaciteta organizacije, a to iziskuje veća finansijska sredstva. Upravo ova stepenica je, kontekstualno posmatrajući u slučaju medija u regiji, veliki izazov, prije svega zbog smanjenog profita koji medijske organizacije uspiju da ostvare.

U cilju unapređenja kadrovskog menadžmenta potrebno je koristiti leaderski pristup kao što je institucionalno liderstvo koje bi moglo da se posmatra kao centralna stavka u formiranju TQM-a u medijskoj organizaciji, pogotovo ako se na umu ima i produkcija sadržaja o Drugima. Naime, ako postoji jako liderstvo senzibilisano za pitanja DIG unutar jedne medijske organizacije, kao i u redakcijama unutar te organizacije, može se očekivati i viši nivo kvaliteta

medijskog sadržaja o Drugima jer bi timovima koji bi radili na produkciji ove vrste sadržaja bila pružena veća kreativna autonomija te vremenska i tehnička samostalnost.

Izbor načina liderstva bi trebalo da utiče i na formiranje pozitivne i konstruktivne radne atmosfere te razbijanje postojećih hijerarhija. Radna atmosfera je pod velikim uticajem opšteg društvenog stanja, tako da, iako top menadžment TV stanice ne može da kontroliše spoljne faktore tih obima, on ipak može da utiče na stvaranje optimalnih uslova za rad, pri čemu se ne misli nužno na najbolju tehničku opremljenost. Naime, radna atmosfera se može unaprijediti i razbijanjem postojećih hijerarhija tako što bi se eliminisala upotreba moći dodijeljena propisanom ulogom unutar organizacije, i to stalnim kontrolama i mogućnošću anonimne evaluacije svih unutar produkcijskog lanca i organizacije, uključujući tu i nadređene. Problemi u implementaciji ovih unapređenja na TV stanicama u Republici Srpskoj su mnogobrojni i kompleksni, a prije svega su zasnovani na društvenom i ekonomskom disbalansu, koji je odlika većine tranzicionih društava, u koje spadaju i RS i BiH, obrazovanju temeljenom na reproduktivnom, a ne kreativnom znanju i umijeću, a u slučaju izvještavanja o zdravstvenim i drugim vrstama različitosti, zasnovanom na predrasudama, stereotipima i stigmi.

S tim u vezi, prvo je neophodno napraviti temeljnu analizu kolektiva i raspoloživih kadrovskih potencijala te potom birati novinara koji: (1) ima visok stepen tolerancije; (2) ne stigmatizuje Druge; (3) senzitivisan je na probleme Drugih; (4) posjeduje napredno znanje o Drugima; (5) posjeduje dovoljan stepen iskustva da može razmišljati ne samo u kontaktu teksta nego i slike i zvuka te razumije načine na koji se gradi narativ; (6) praktikuje angažovani pristup u izvještavanju; (7) po mogućnosti je uključen u rad pojedinih udruženja. Ove kriterijume moguće je primijeniti i na izbor ostalih članova tima – snimatelja, montažera, producenta (ukoliko je predviđen) i urednika. Kako bi se pronašli najpogodniji kandidati, neophodno je da se provede dubinski intervju vođen pitanjima dostupnim u priložima ovog rada, koja su postavljana urednicima i novinarima na četiri vodeće TV stanice u Republici Srpskoj.

Uzimajući u obzir ranije navedeno političko, društveno, ekonomsko, kulturno i obrazovno stanje u Republici Srpskoj, Bosni i Hercegovini kao i zemljama regije, neophodno je pronaći motivaciju koja će zaposlene zadovoljiti u svakodnevnom radu uključujući i produkciju programa o DIG. Ovo se može postići finansijskim bonusima za kvalitetnije izvještavanje o ZRO, ukoliko TV stanica raspolaže sa finansijskim sredstvima koja bi to omogućila. S druge strane, sva tri nivoa menadžmenta može da razvija kulturu zajedništva i zdrave konkurencije unutar TV stanice i na tržištu. Motivaciju je moguće poboljšati i asertivnom komunikacijom između svih zaposlenih, naročito između nadređenog i zaposlenog koji je hijerarhijski niže postavljen. Ohrabivanje i isticanje značaja ličnog unapređenja vještina i znanja o ZRO je isto tako dobro motivaciono sredstvo. Naposljetku, timski rad, smanjenje

učestalosti vertikalnog toka komunikacije i njegova zamjena za ravnopravni i asertivan pristup komunikacije, izgradnje bliskosti među zaposlenima (team building) te samoidentifikacije sa kolektivom trebalo bi da osiguraju pozitivnu bazu za razvoj postavljenih ciljeva. Ipak pristup koji bi se temeljio na primjeni kaizena u izolovanim timovima, npr. timu sastavljenom za realizaciju programa o Drugima, a putem kombinovanja modela matriks menadžmenta i menadžmenta totalnog kvaliteta finansiranih kroz projektne grantove mogli bi da posluže kao inicijalni primjeri za postepeno podizanje nivoa kvaliteta i u svim drugim redakcijama i svih zaposlenih.

8.7. Unapređenje programskog menadžmenta

Programska politika za bilo koji elektronski medij iziskuje delikatan pristup temeljen na misiji i viziji organizacije te određivanje konteksta u kojem TV stanica radi. Definisanjem konteksta u kojem TV stanica radi moguće je odrediti ispravne poteze kad je riječ o izboru sadržaja koji će se otkupiti, sadržaju koji će se producirati te kako će sav sadržaj biti distribuisan. Izbor i način distribucije sadržaja uveliko ovisi o primarnom izvoru finansiranja. Tako će mediji koji pripadaju javnom servisu biti više finansijski nezavisni tj. imaju veću mogućnost da produciraju i kupuju sadržaj. Oni isto tako mogu birati sadržaje koje će pozicionirati u najgledanije termine bez bojazni da li će prodati sav medijski prostor za reklame. Ipak stanje sa javnim servisom u BiH kao i mnogobrojnim drugim državama se mijenja jer se budžetska izdvajanja ili naplata pretplata smanjuju tako da je i javni servis sve češće u situaciji da producira program po tržišnoj logici koju primjenjuju komercijalni mediji. Kad je riječ o komercijalnim TV stanicama, one moraju da se prilagode potrebama savremenog gledaoca, a da pri tom zadrže kvalitet sadržaja kad je riječ o temama i načinu uobličavanja, a tek potom na produkcijske vrijednosti medijskog sadržaja.

Problem programiranja je naročito izražen kad je riječ o medijskom sadržaju koji se bavi Drugima. S obzirom na to da je stepen stigme i dalje u BiH izuzetno visok, nerealno je očekivati da se ova vrsta sadržaja može emitovati u udarnim terminima (primetime) kao i da produkcija tog sadržaja ima na raspolaganju visok budžet i dostupnost ljudskim i tehničkim resursima TV stanice kao i program u čijem su centru interesovanja dnevnopolitičke teme. Upravo zato je posebnu pažnju potrebno posvetiti programu o DIG kako bi Drugi imali prilike da budu viđeni u većem broju domaćinstava. Najbolji način da se to postigne može da bude emitovanje sadržaja sa temama koje se bave zdravstvenom i drugim vrstama različitosti u sklopu u emisija koje su veoma popularne poput rijaliti i talent šou emisija ili Dnevnika (hammocking)²⁹⁴. Dodatna

²⁹⁴ Usađivanje (hammocking) je programiranje koje podrazumijeva ubacivanje sadržaja unutar postojeće emisije koji nije uobičajen za tu emisiju.

mogućnosti je i primjena unakrsnog programiranja (crossprogramming) putem kojeg bi se stvorila tematske povezanosti tako da se nakon dokumentarnog filma o psihičkim različitostima u BiH emituje igrana serija u kojoj je glavni lik ZRO sa psihičkom različitošću. Posljednja rješenje u načinu programiranja sadržaja o ZRO, a koja bi mogla uticati na veću vidljivost ZRO na TV stanicama u Republici Srpskoj jeste tematizovanje (theming) gdje bi cjelodnevni program bio posvećen određenoj kategoriji zdravstvene različitosti npr. na dan bijelog štapa cjelokupni program bi sadržao veliki broj emisija o slabovidosti i sljepilu – dokumentarni program, filmovi, reportaže, intervju itd. Ovi načini programiranja nisu u potpunosti primjenjivi na komercijalnim televizijama, ali je u potpunosti primjenjiv i trebalo bi da bude obaveza javnog servisa.

Programiranje je delikatan proces izbora vrste i pozicija medijskog sadržaja te je s tim u vezi potrebno da se pri donošenju odluka uključi savjetodavno tijelo poput grupe za monitoring i evaluaciju kao i srednji i niži menadžment. Najbolje bi bilo kad bi top menadžment imao limitiranu ulogu u odlučivanju naročito ukoliko top menadžment uglavnom ne čine osobe koje su ranije u svojim karijerama bili medijski radnici i nisu dovoljno informisani i senzibilisani o DIG. Naime, u tom slučaju dovodi se u pitanje da li bi sadržaj o Drugima uopšte bio emitovan i na koji način bi bio realizovan a da zadovolji stalnu potrebu za što višom gledanosti i udjelom na tržištu. Za to vrijeme srednji i niži menadžment moraju da rade na koordinaciji svog postojećeg programa te da u skladu sa nadolazećim projektnim zadacima oformi programsku shemu koja bi: (1) pružila priliku Drugima da u pogodnijim terminima budu kvalitetno predstavljeni javnosti; (2) uključila sadržaj o Drugima u postojeće emisije na reprezentativnim mjestima; (3) omogućila reprizne termine u kojima bi druge skupine stanovništva mogle da vide sadržaj²⁹⁵.

8.8. Prijedlog unapređenog načina reprezentacije ZRO i hipotetičkog modela menadžmenta i produkcije TV priloga o ZRO

Prije svega je važno naglasiti da upotreba okvira u reprezentaciji ZRO nije u potpunosti neprihvatljiva, međutim postojeće okvire je potrebno revalorizovati i izmijeniti kako bi se ZRO predstavile u pozitivnom svjetlu. Na putu do ostvarenja ovog cilja dobro je koristiti savjete navedene u narednoj listi .

Ostvarivanje najviših etičkih standarda je posebno važno ako se govori o kvalitetu produkcije i medijskog sadržaja povezanog sa Drugima. Ovaj kvalitet mora da prepozna što veći broj situacija u kojima bi se morale razjasniti etičke dileme kako bi se stvorio mehanizam koji brzo i efikasno može da razriješi etičke nesigurnosti. Ovo je naročito važno kad je riječ o

²⁹⁵ Na primjer između prve i druge smjene u osnovnim i srednjim školama.

Drugima, jer etički kodeks često može da posluži za odbacivanje stavova i stereotipa kojima operiše novinar ili urednik te ih prevaziđe time osiguravajući sadržaj višeg kvaliteta, ukoliko bi to značilo sadržaj koji ne stigmatiše, ne poziva na netoleranciju, nasilje i/ili marginalizaciju.

Najjednostavniji pristup kojim se postiže ispunjenje etičkih standarda jeste upotreba ETHICS hodograma: „*E* se odnosi na evaluaciju (Evaluation), *T* na istinu (Truth), dok se *H* odnosi na štetu (Harm). Pod *I* se misli na istraživanje (Investigation), dok se pod *C* misli na etičke kodekse (Codes of ethics), a *S* na situacionu etiku (Situational ethics)“ (Perebinossoff, 2008: 190-192). Evaluacija mora biti temeljno obrađena i mora uključivati konsultacije sa stručnom javnošću, DIG osobama i udruženjima koja okupljaju DIG, literature te radnih kolega i urednika. Potom je neophodno uraditi procjenu istinitosti informacija koje služe kao temelj teme. Pri procjeni istinitosti veoma je važno razmišljati o šteti koja može da nastane u produkciji ili nakon emitovanja što je naročito važno kod izvještavanja o većini DIG. Drugim riječima, potrebno je razviti scenarije koji bi mogli da se dogode u slučaju netačnosti iznesenih informacija, narušavanja integriteta Drugog itd. To bi prije svega podrazumijevalo javno izvinjenje. Primjena etičkih kodeksa će se oslanjati na etičke kodekse novinarskih udruženja koja postoje u državi u kojoj medijska organizacija posluje. Naposljetku je potrebno uključiti i situacionu etiku koja mora biti temeljena na konsultacijama sa savjetodavnom grupom, jer ju zbog svoje fleksibilnosti nije pogodno primjenjivati isključivo na osnovu individualnih zaključaka novinara.

Pored toga neophodna je pravilna upotreba novinarskog jezika i diskursa. Kad je riječ o novinarskom jeziku važno je da bude razumljiv, nedvosmislen i precizan. U slučaju izvještavanja o Drugima naročito je važno voditi računa o ovim karakteristikama. Naime, novinar mora da pomogne publici u razumijevanju stručnih pojmova kao što su dijagnoze zdravstvenih različitosti, kao i da ne uvodi dvosmislenost kao vrstu komentara već da se komentar iznese kroz cjelokupni prilog. Neizostavne stavke kad je riječ o izvještavanju o Drugima je i (1) upotreba pravilne terminologije koja je detaljno opisana u mnogobrojnim vodičima udruženja u BiH, ali i (2) upotreba jezika izvan pasivne forme kad je riječ o Drugima tj. prebacivanje u aktivne forme koje bi trebalo dodatno da potcrtaju težnju ka promjeni dominantnog diskursa kroz koji se Drugi najčešće prikazuju kao pasivni članovi društva.

Kad je riječ o diskursu, svaki novinar mora da poštuje sljedeće osobine novinarskog diskursa: blagovremenost, vjerodostojnost, tačnost, potpunost i uravnoteženost. Prva i posljednja stavka nisu od suštinske važnosti za izvještavanje o ZRO i društvenim grupama sa drugim vrstama različitosti, ali svakako da u pojedinim slučajevima (iznenadni događaji koji uključuju Druge; svjetski dani obilježavanja ili izmjene i dopune zakona koji direktno utiču na Druge) poželjno je informaciju blagovremeno prenijeti publici. Preostale tri osobine su obavezne i ne smiju da

budu zanemarene jer se Drugi u protivnom mogu predstaviti u negativnom i stereotipnom kontekstu što bi u slučaju društva kao što je BiH, u kojem je stigma prema Drugima i dalje veoma jaka, samo produbilo stepen netolerancije i nerazumijevanja.

Primjena svih navedenih koraka mogu značajno unaprijediti način reprezentacije Drugih i njih samih, ali je isto tako važno da novinari nastoje da poštuju dodatne instrukcije kad je riječ o izvještavanju o društveno isključenim grupama. DIG bi prije svega trebalo da bude prikazana izvan postojećih okvira žrtve, tereta ili heroja ili da se postojeći okvir izmijeni tako da se formira kompleksnija predstava o DIG. Drugim riječima, postojeća strategija reprezentacije tj. uokviravanja kao „razbacane konceptualizacije“ (Entman, 1933) mora biti djelimično očuvana tako što će se konceptualizacija zdravstvene različitosti nadograditi uvođenjem novih elemenata . U isto vrijeme, novinari moraju da reprezentuju Drugog kao osobu koja nije definisana samo svojom različitosti nego i drugim karakteristikama. Na ovaj način će se početi mijenjati i efekat ogledala (Matheson, 2005) prema kojem novinari reflektuju ono što je slično postojećem stavu publike. Upravo zato je neophodno da se izvještavanje o ZRO ne svodi isključivo na antropomorfizaciju zdravstvene razlike kroz okvir neke ZRO već da se uvedu novi elementi u postojeće stereotipne narative o ZRO.

Prilikom izvještavanja o ZRO i DIG naročito je važno da se poštuju etički kodeksi i pravila. Za razliku od izvještavanja o drugim događajima i osobama, novinar je prilikom izvještavanja o ZRO podložniji uticaju stereotipa i predrasuda koje ima prema ZRO čime ispunjavanje etičkih kodeksa može biti otežano. Upravo zato je neophodno da novinar razmotri sve aspekte etičke dileme (Dej, 2004) prilikom izvještavanja o ZRO kako bi bio u mogućnosti da informiše javnost o ZRO pri tom ispunjavajući kriterijume novinarskog diskursa i jezika, ali u isto vrijeme nastojeći da se pozicionira na stranu osobe koja je predmet posmatranja (Cross, 1999) tj. u ovom slučaju ZRO. Iako je važno da se prezentuju i negativne i pozitivne strane DIG (Hardin i Preston, 2001), novinar bi trebalo da praktikuje angažovano novinarstvo što bi prije svega podrazumijevalo otvoreno zalaganje novinara za dobrobit zdravstveno različitih osoba. Upravo je zato ZRO potrebno reprezentovati ili pozitivno ili neutralno, ističući više osobina njene ličnosti, pri tom ih prikazujući kao članove lokalne zajednice time izbjegavajući dekontekstualizaciju ZRO iz te iste zajednice.

Jednako kao i u slučaju izvještavanja o bilo kojem događaju ili osobi, tako i u slučaju izvještavanja o ZRO i DIG neophodno je da se izbjegava patetika i senzacionalizam bez obzira na željeni cilj novinara, DIG osobe ili udruženja jer se tako smanjuje stigma prema DIG. Pored toga, DIG osoba uvijek mora biti u centru pažnje a ne njena različitost (Hardin i Preston, 2001), a neophodno je i voditi računa na koji način će se prikazati posljedična povezanost zdravstvene različitosti sa ličnom “sudbinom” aktera. Povezanost između zdravstvene različitosti i ZRO

mora da bude temeljena na objektivnom pristupu tako što će se prikazati objektivni uticaji zdravstvene različitosti na život ili neki aspekt života ZRO. Kako bi se ovo postiglo neophodno je da se izgradnja narativa formira oko osobe, pri tom ne vršeći fetišizaciju njene zdravstvene različitosti ili uticaja zdravstvene različitosti na život ZRO. U svrhu ovog cilja, novinar mora da postavi ZRO kao primarnog aktera u TV prilogu, ali koji u isto vrijeme može biti i ravnopravan u odnosu na novinara. Upotrebom narativnog reciprociteta između novinara i ZRO gradi se povjerenje između obje strane te se stvara baza za uspješno izvještavanje o ZRO i DIG. U cilju produbljenja načina izvještavanja o ZRO i njegove reprezentacije, neophodno je uvijek izbjegavati intenziviranje okvira ili ambivalentnosti u samom tekstu te stepen razvoja DIG osobe u okviru priloga ujednačiti odnosno izbjeći gradacije. Na ovaj način će se izbjeći opasnost od izgradnje narativa koji vodi ka razrješenju TV priloga kroz emotivnu katarzu ZRO sa krajnjim ciljem prelaska katarze na publiku. U slučaju upotrebe ovog rješenja očvršćuju se tri najčešća okvira u koje se smiješaju ZRO i DIG.

Znajući da je tekst utisnut u diskurzivnu praksu (Hall u Talbot, 2007) neophodno je da se racionalizuje pristup u reprezentaciji ZRO određenim izmjenama u načinu formiranja TV priloga. Prije svega je neophodno da autor bude ravnopravan i autodijagetičan ili alodijagetičan u narativu, da što veći broj aktera u priči bude homodijagetični te da se uvijek bira unutrašnja fokalizacija autora priloga. Upotrebom ovim tačaka fokalizacije obezbjeđuje se značajno viši kvalitet u izvještavanju o DIG. Pored toga, autor mora potencirati uključenost DIG osobe kao naratora koji je autodijagetičan i ravnopravan sa novinarom te da kombinuje načine prenošenja iskaza aktera kroz monolog, nedijagetičko pripovijedanje ili parafrazu.

Sve navedene instrukcije u načinu na koji je potrebno izvještavati o ZRO i uopšte Drugima su primjenjivi u praksi, a njihova primjena bi u kombinaciji sa unapređenjem kvaliteta procesa produkcije trebalo da rezultuju kvalitetnijim sadržajem u kojem se izbjegava ili smanjuje uokviravanje osoba sa različitostima.

Produkcija TV priloga o ZRO, od koje u konačnici zavisi i model menadžmenta i produkcije TV priloga o DIG, treba da inkorporira strateške, operativne i profesionalne smjernice. Prije svega, ugao izvještavanja i obrade teme mora da se temelji na informacijama prikupljenim razgovorom s Drugima i stručnjacima (psiholog, psihijatar, defektolog, socijalni radnik, član akademske zajednice specijalizovan za neku od zdravstvenih različitosti, predstavnik udruženja ZRO). To podrazumijeva konsultacije sa DIG i njihovim predstavnicima tokom produkcije priloga u svrhu unapređenja konteksta i brzog otklanjanja propusta. Takođe je neophodno održavati kontakte sa savjetodavnom grupom sastavljenom od stručnjaka iz polja zdravstvenih različitosti, medijskih radnika i ZRO kako bi se postigao zadovoljavajući kvalitet programa o

DIG. Dodatna strateška smjernica podrazumijeva primjenu novih znanja i iskustava u budućem radu TV stanice koji se tiče produkcije programa o ZRO. U slučaju strateških smjernica specifičnih za javni servis, on mora imati produkcijske timove koji su specijalizovani za produkciju TV programa o DIG.

Kad je riječ o operativnim smjernicama za unapređenje strategije izvještavanja o ZRO, kao prva bitna stavka nužno se nameće prilagođavanje TV produkcije specifičnostima različitosti u cilju podrobnije reprezentacije DIG. Pored toga, tema TV priloga o ZRO mora da se odredi u skladu sa ciljevima angažovanog novinarstva i uredničkim kriterijumima. Jedna od bitnih operativnih smjernica jeste diversifikovanje liste izvora (MA)²⁹⁶ u cilju produblivanja konteksta u vezi sa različitostu. Primarni izvori moraju se birati prema njihovoj stručnosti i stepenu iskustva, a takođe je bitno provjeriti tačnost podataka sa udruženjem koje okuplja DIG i samom DIG osobom.

Posljednji skup smjernica odnosi se na profesionalne smjernice. Vrlo je važno da se na početku produkcije TV priloga o ZRO novinar konsultuje sa članovima produkcijskog tima i urednikom o odabranom načinu reprezentacije DIG. Opšta preporuka je da se novinar prema ZRO odnosi kao prema kompleksnim osobama (MA), da postavlja direkta pitanja (MA) te da različitost spominje samo ako je ona važna za temu priloga. Profesionalan odnos prema DIG podrazumijeva i upotrebu pojmova i imenovanja koje određena DIG zajednica prihvata. U konačnici, svaki novinar koji izvještava o DIG trebalo bi da razmotri sugestije savjetodavne grupe nakon emitovanja TV priloga.

Kako bi bilo moguće primijeniti navedene smjernice u produkciji TV priloga o ZRO, neophodno je konstruisati odgovarajući model produkcijskog menadžmenta TV priloga o ZRO. Ovaj model bi mogao da bude zasnovan na integrisanoj redakciji u kojoj će zasebni produkcijskim timovi raditi na TV projektima sa temama koje su specijalizovane za DIG i redovnoj TV produkciji o DIG. Ovo znači da bi TV stanice trebalo da definišu zasebne produkcijske timove koji bi se bavili produkcijom sadržaja sa temama o Drugima²⁹⁷. Važno je naglasiti da bi ti produkcijski timovi bili sastavljeni od medijskih radnika koji već rade na TV stanici, koji bi po potrebi učestvovali u realizaciji ove vrste sadržaja. Drugim riječima, to bi podrazumijevalo specijalizaciju pojedinih novinara, snimatelja, organizatora i montažera za teme i realizaciju programa koji se bavi ovim pitanjima. Ukoliko bi se radilo o projektu koji zahtijeva kompleksniju produkciju i veći vremenski okvir, onda bi ovi, kao i dodatni medijski radnici, prvenstveno bili orijentisani na realizaciju tog sadržaja. Ovo rješenje je finansijski

²⁹⁶ Lista je dijelom zasnovana na preporukama Marie Hardin i Ann Preston (2001, str. 11–12). Teze koje su preuzete od autorki na kraju sadrže oznaku (MA), dok su neoznačene teze autorove dopune.

²⁹⁷ U slučaju komercijalnog medija ovo ne bi bilo u potpunosti moguće, nego bi se mogla uvesti uža specijalizacija medijskih radnika u sklopu integrisane redakcije.

zahtjevnije, tako da bi u slučaju komercijalnih TV stanica bilo potrebno da se finansiranje obezbijedi i iz drugih izvora kao što su fondovi Evropske Unije.

S obzirom na do sada iznesena opažanja u ovom poglavlju jasno je da nijedna od četiri TV stanice nema jasno definisan model menadžmenta produkcije pogodan za izvještavanje o ZRO. Kako bi se ovo postiglo, neophodno je inkorporirati elemente drugih modela koji bi doprinijeli unapređenju kvaliteta produkcije priloga o ZRO. U skladu sa kontekstom u kojem TV stanice u Republici Srpskoj djeluju, postavljaju se dva osnovna modela menadžmenta koje je, s obzirom na teme i osobe koje su u fokusu (Drugi), najbolje primjenjivati u kombinaciji. Prvi model je model matriks menadžmenta, a drugi model je menadžment totalnog kvaliteta.

Prvi model se oslanja na model matriks menadžmenta produkcije o kojem je pisao Tomas Preskot (Prescott, 2009), a koji bi se mogao donekle izjednačiti sa projektnim menadžmentom pri čemu je produkcija svedena na uži okvir – produkcijske timove zadužene za određene projekte poput emisije specijalizovane o poljoprivredi ili o Drugima tj. „ne ovisi o velikim broju radnika i objekata; izdavači i emiteri nemaju svoje produkcijske kapacitete. Umjesto toga, svaki proizvod je zadatak koji se realizuje jedan put, spajajući ljude i resurse za realizaciju, isključivo za potrebe projekta“ (Prescott Thomas, 2009, 36). Model matriks menadžmenta podrazumijeva određene ulazne parametre, prije svega zadovoljavajuće opšte finansijsko stanje organizacije tako da bi se produkcija prema ovom modelu mogla izvoditi, jer ona zahtijeva gotovo ekskluzivnu posvećenost članova tima tom projektu što nije praksa TV stanica u RS gdje se medijski radnici koriste za više projekata u isto vrijeme npr. rad na centralnoj informativnoj emisiji i specijalizovanoj emisiji o pravima potrošača. Pored toga, ovaj model zahtijeva i programsku politiku koja otvara mogućnost za realizaciju uže specijalizovanog sadržaja. Ovaj produkcijski model je naročito pogodan u slučaju stvaranja programa manjeg komercijalnog potencijala kao što je program o ZRO. Matriks model medijskoj organizaciji u slučaju produkcije programa o ZRO može ostvariti i veću adaptabilnost u odnosu na tržište te kroz originalnu produkciju i programiranje TV programa o ZRO stvoriti tržišnu prednost u odnosu na konkurente TV organizacije (Küng u Deuze, 2011, 5). Pored toga ovaj model obezbjeđuje alternativne izvore primanja što bi u slučaju izvještavanja o ZRO značilo veću vjerovatnoću za ostvarenje produkcije TV programa o ZRO. Isto tako matriks model bi trebalo da povećava konkurenciju među zaposlenima tj. da stvara uslove za razvoj kreativnih rješenja u TV produkciji koja bi trebalo da korespondiraju sa kreativnim potencijalom pojedinca definisan psihičkim i intelektualnim potencijalom kao i kulturološkim i društvenim odlikama (Csikszentmihalyi u Henry, 2006), što bi u slučaju izvještavanja o ZRO trebalo biti suprotno jer se ZRO u BiH i regiji najčešće stigmatizuju.

U slučaju TV stanica u RS ove vrste emisija postoje, iako su one na komercijalnim medijima većinom usmjerene na zabavu, dok su na javnom servisu znatno brojnije i tematski raznovrsnije, ipak ne postoji usko definisana emisija koja bi se bavila različitostima ili posebno samo zdravstvenim različitostima. Ova činjenica dodatno ističe potrebu za upotrebom modela matriks menadžmenta kako bi se omogućio samostalan i kvalitetan razvoj programa o DIG. Jedini izuzetak bi uslovno mogla da bude emisija „U fokusu“ (RTRS), međutim problem sa ovom emisijom je što određen broj medijski radnika angažovanih na ovoj emisija radi i na drugim emisijama u sklopu dnevnog informativnog programa. Ovom praksom poništava se mogućnost autonomnog produkcijskog tima koji radi na realizaciji samo projekta u vezi sa DIG. Prema ovom modelu projekti su kratkog daha, međutim u slučaju emisije specijalizovane za izvještavanje o Drugima, neophodno bi bilo da se definiše struktura koja bi trajala duže od jedne sezone.

Ovaj model menadžmenta podrazumijeva skromnije produkcijske kapacitete što bi za komercijalne televizije bilo odlično rješenje, međutim to ne znači da bi i finansiranje bilo skromnije zbog toga što trenutna finansijska realnost u BiH onemogućava TV stanice da rezervišu medijske radnike isključivo za jedan projekt, a tu je i problem programske politike u skladu sa strateškim odlukama top menadžmenta. Jedno od rješenja bi moglo da bude realizacija projekata (prije ako je riječ o sezonskim projektima) kroz apliciranje za inostrane fondove čime bi se obezbijedila finansijska baza i ne bi bilo uticaja na programsku i uredničku politiku medija. S obzirom na to da bi to najvjerojatnije podrazumijevalo produkciju manjeg broja emisija u kraćem vremenskom okviru, rješenje bi moglo da bude isplatio jer bi po realizaciji projekta medijski radnici bili vraćeni u svoje baze unutar opšte produkcije. Takva organizacija rada bi omogućila produkciju TV programa koji je usko povezan sa zdravstvenim različitostima sa ciljem snižavanja stepena stigme u društvu prema Drugima. Naravno primjena ovog modela iziskuje određene ulazne faktore kao što su: (1) jasno definisana uloga producenta koji bi uz to morao da zna ili prođe obuku o pisanju dokumentacije za konkurse fonda EU ili drugih finansijskih izvora; (2) strukovno usavršavanje novinara i urednika kako bi mogli da odgovore na zahtjevnost obrade tema koje se bave zdravstvenim i drugim vrstama različitosti te obuka ostalog tehničkog kadra (prvenstveno snimatelji i montažeri); (3) logistička konstrukcija produkcije ovog programa. Ovi preduslovi mogu da budu skupi i vremenski zahtjevni, ali su neophodni kako bi proces produkcije i konačni TV sadržaj ispunio očekivanja finansijera, stručne zajednice, regulatornih tijela, Drugih, TV stanice i publike.

Iako matriks menadžment model obezbjeđuje povećanje kvaliteta u izvještavanju o ZRO, njegova dodatna unapređenja mogu se napraviti ako se primijene i određeni elementi drugih modela menadžmenta, poput menadžmenta totalnog kvaliteta, čije komponentne

elemente totalnog kvaliteta različiti teoretičari različito definišu. Prema Šeilandri Nigam (Shailendra i Nigam, 2005) postoji pet elemenata: proizvod, proces, organizacija, liderstvo i predanost, a oni se moraju povezati sa idejom Evansa i Dina (Evans & Dean, 2002) koji naglašavaju da je dostojanstvo svakog pojedinca (u ovom slučaju prvenstveno ZRO) i zajednička akcija srž kvaliteta medijskog sadržaja uopšte. Kako bi se postigao uspješan program o DIG i ZRO, neophodno je postaviti menadžment na sljedećim principima koji vode do TQM: (1) odnos sa Drugima mora biti sistematski i temeljen na reciprocitetu i njihovoj integraciji u proces produkcije TV sadržaja u različitim kapacitetima (konsultativna uloga, kreativna uloga, evaluacijska uloga). Pored toga, proizvod tj. medijski sadržaj mora da bude konačna stavka u kojoj bi trebalo da se sublimira sve urađeno u prethodnim fazama produkcije pri tom vodeći računa da (2) produkcija bude provedena u skladu sa svim etičkim, profesionalnim i komercijalnim (komercijalne TV stanice) ili zakonskim/osnivačkim (javni servis) očekivanjima i obavezama TV stanice. Sam proces mora da bude (3) usmjeren i na ZRO i na novinare. Zapravo, (4) interakcija između ove dvije strane mora biti osnova procesa, odnosno da se tako ponude informacije koje su neophodne kako bi se dobio visokokvalitetan program. Kad je riječ o organizaciji ona se mora posmatrati na mikro nivou (organizacija produkcije) i makro nivou (upravljanje cijelom TV stanicom) pri čemu oba nivoa moraju (5) biti usklađena sa programskom politikom i biznis vizijom TV stanice (komercijalne TV stanice) odnosno obavezama prema građanima (javni servis) kao i sa uredničkim i novinarskim odlukama nastalih u konsultacijama sa Drugima. Liderstvo će biti važno isto tako na makro (top i srednji menadžment) i mikro nivou (niži menadžment tj. urednik) koji bi trebalo da usmjeravaju razvoj programa s tim da bi se u slučaju TV sadržaja o DIG osobama prije svega morao primijeniti demokratski stil liderstva²⁹⁸. Posljednji stub tj. predanost bi morao da se (6) izgradi kroz filozofiju kaizena u čemu ključnu ulogu imaju svi nivoi menadžmenta.

Način na koji će se provoditi i primjenjivati menadžment totalnog kvaliteta prije svega, odnosno u svom začetku, mora da zavisi od svih nivoa menadžmenta, a naknadno od zaposlenih i publike. Iako je uloga top menadžmenta posredovana, njihova odluka se direktno odražava na zaposlene, dok je uloga publike (prije svega padom ili porastom gledanosti što potom utiče na uspješnost prodaje medijskog prostora), iako isto posredna, ipak odloženo direktna. Uticaj publike u značajnoj mjeri može da uzurpira ostvarivanje totalnog kvaliteta u produkciji TV programa o ZRO. Upravo zato, top menadžment mora u jednu ruku ostati „imun“ na uticaj publike kako bi povećao vjerovatnoću za postizanje totalnog kvaliteta kao i da komunicira sa

²⁹⁸ Razlikuje pet vrsta liderstva koje se kreću po dijagramu sastavljenog od ravni visok interes za ljude i visok interes za produkciju. Prema ovim osama postoje: menadžment kantri-kluba, timski menadžment kao dva koja su najviše orijentisana na brigu za ljude; ujednačeni menadžment, te osiromašeni menadžment te proizvede ili nestani (usmjereni na produkciju) (Tassel & Poe-Howfield, 2010, 66).

udruženjima koja okupljaju ZRO. Pri tom top menadžment putem druga dva nivoa menadžmenta uvijek mora da potencira kaizen kao neizostavan dio razmišljanja svakog zaposlenog. Nakon što kolektiv prihvati kaizen kao modus operandi, on može da služi kao podsjetnik svim nivoima menadžmenta koji pod pritiskom sadržaja konkurencije kao i drugim vrstama pritisaka može početi selektivno primjenjivati karakteristike kaizena.

8.9. Monitoring produkcije i evaluacija medijskog sadržaja

Procjena rada medijskih radnika i rezultata neophodan su korak kako bi se predložena unapređenja postojećih modela produkcije uspješno implementirala. Drugim riječima, potrebno je osmisliti cjelovit sistem monitoringa, samoevaluacije, interne i eksterne evaluacije. Prije svega mora se formirati tijelo koje bi se bavilo procjenom kvaliteta produkcije i gotovog medijskog sadržaja o ZRO s tim da to tijelo može da bude postojeće tijelo za monitoring i internu evaluaciju, ali koje će primjenjivati predložene metode za monitoring i evaluaciju usmjerene upravo na produkciju i medijski sadržaj o ZRO i DIG. Kako bi se ovo postiglo neophodno je definisati grupu sastavljenu od medijskih profesionalaca (praktičara i akademskih radnika) i predstavnika lokalne zajednice koji razumiju osnove novinarskog jezika i diskursa te upotrebe uredničkih kriterijuma i procesa produkcije. Bazu grupe bi činili $\frac{2}{3}$ medijskih radnika i $\frac{1}{3}$ predstavnika eksterne javnosti npr. predstavnik udruženja koje okuplja osobe sa psihičkim različitostima. Grupa bi trebalo da šalje mjesečne izvještaje srednjem i top menadžmentu na kvartalnom nivou. Naposljetku, grupa bi trebalo da operiše nezavisno od bilo kojeg nivoa menadžmenta tj. ne bi trebalo da bude pod vertikalnim ili bilo kojim drugim uticajem menadžmenta TV stanice.

Kad je riječ o ostvarenim komercijalnim rezultatima kao i zadovoljstvu publike i učešću u gledanosti, jasno je da ove tri stavke čine jedan skup koji je okrenut biznisu i ima veću važnost kod komercijalnih TV stanica. Veća gledanost najčešće pokazuje usklađenost programa sa interesovanjima publike, a povećanjem gledanosti osigurava se i veća zarada jer se podiže cijena zakupa medijskog prostora. Međutim, stepen učešća i popularnost ne moraju biti povezani s kvalitetom medijskog sadržaja, tako da se ocjena stručne javnosti, ocjena udruženja koja okupljaju ZRO i sve vrste samoevaluacija moraju posmatrati kao zasebni skup faktora koji utiču na povećanje i održanje kvaliteta. Stručna javnost sačinjena od predstavnika akademske zajednice i praktičara iz iste i sličnih struka mora konstantno da procjenjuje kvalitet TV programa o ZRO i DIG. Činjenica je da se analize TV programa o načinu izvještavanja i reprezentacije ZRO ne provode što značajno usporava unapređenje načina produkcije programa o ZRO kao i načina njihove reprezentacije. Za razliku od stručne javnosti, predstavnici udruženja koja okupljaju različite grupe, uključujući i zdravstveno različite kao i druge DIG

osobe, trenutno nisu dovoljno medijski opismenjeni kako bi mogli da evaluiraju i prave sadržajnije analize. Evaluacija udruženja koja okupljaju ZRO najčešće se svodi na pres-kliping i iznošenje usmenih impresija novinaru. Upravo je zato ova karika u ostvarivanju TQM-a najslabija i mora da bude osnažena obukama i određenim dopunama u radu i organizaciji rada udruženja.

Bitna karika u postizanju kvaliteta programa o ZRO je i samoevaluacija medijskih radnika kad je riječ o produkciji programa o ZRO. Trenutna iskustva ispitanih medijskih radnika su svjedočila o nepostojanju jasno definisanog i strukturisanog procesa samoevaluacije produkcije i stvorenog medijskog sadržaja, što direktno utiče na provođenje TQM-a. S tim u vezi neophodno je definisati brze i efektne načine samoevaluacije što bi se moglo postići i uvođenjem formulara poput hodograma, kodnih lista i metodološki jednostavnijih i vremenski manje zahtjevnih pristupa u prikupljanju i obradi podataka.

Sastavni dio u sprovođenju modela menadžmenta totalno kvaliteta obavezno mora da bude i procjena uspješnosti kako same produkcije tako i konačnih rezultata tj. medijskog sadržaja. U slučaju procjene kvaliteta produkcije sadržaja o ZRO ona je jednaka kao i za bilo koju drugu produkciju informativnog ili obrazovnog programa s tim da ipak postoje određene razlike. Međutim, prije procjene procesa produkcije neophodno je definisati ulazne faktore kako bi se razvrstala polja pogodna za analizu. Prema Čelati (1999, 23-24) važno je ocijeniti kapacitet emitera za inovaciju što se može postići ocjenom spremnosti na tehnološku i inovativnost na polju sadržaja. Međutim, ovaj opis nije dovoljno razvijen jer ne uključuje dodatne bitne faktore – spremnost članova TV stanice na inovaciju i otvorenost svih nivoa menadžmenta da se izvrši potrebna unapređenja organizacione strukture i produkcijskog lanca. U slučaju izvještavanja o ZRO kao i uopšte Drugima, neophodno je da postoji visok stepen spremnosti na inovaciju, pod tim prvenstveno misleći na drugačiji pristup u stilizaciji, organizaciji priče, načinu pripovijedanja, a najviše u odnosu između medijskih radnika i Drugih. Neophodno je i da organizacija kao i svaki njen član imaju tendenciju da vrše samoevaluaciju što direktno znači da se odnos prema produkciji mora zadržati na objektivnoj procjeni uspjeha i kvaliteta. Kako bi se ovo postiglo neophodno je da novinar izvrši samoevaluaciju svog rada u produkciji TV programa o ZRO²⁹⁹. Samoevaluacija novinara je neophodna kako bi se razumio proces produkcije svakog TV priloga u svim svojim fazama tako što će se izvršiti procjena načina formiranja teme, da li je savjetodavna grupa bila uključena u definisanje teme. Pored toga samoevaluacija bi trebalo da ponudi odgovore i na to kako je ZRO bila uključena u svakoj fazi TV produkcije, kako se produkcija TV priloga prilagodila

²⁹⁹ Upitnik za sve evaluacije i samoevaluacije su navedeni na kraju rada u Prilogu 02b - Pitanja za evaluaciju TV produkcije programa o Drugima.

specifičnosti zdravstvene razlike, na koji način su ostali članovi tima bili uključeni u proces, na koji način je urednik bio uključen u TV produkciju te da li je udruženje koje okuplja ZRO ocjenjivalo krajnji rezultat produkcije tj. TV priloga o ZRO.

Iako su ova pitanja postavljena tako da se očekuju kratki odgovori, sve dodatne informacije su moguće kako bi se izgradilo dublje razumijevanje televizijske produkcije o ZRO i izveli zaključci o pozitivnoj i negativnoj praksi. Definisanjem pogrešnih koraka i potvrda dobrih koraka stvara se uslov za unapređenje produkcijskog procesa. Važno je da u procesu evaluacije učestvuju svi članovi tima koji su radili na produkciji sadržaja, urednik te savjetodavno tijelo sastavljeno od spoljnih stručnjaka uključujući i predstavnike DIG grupa.

Poslije ispunjavanja osnovnog upitnika za procjenu procesa produkcije sadržaja o ZRO i uopšte Drugima, neophodno je da se provede upitnik koji bi koristilo savjetodavno tijelo/grupa. Na ovaj način bi se dublje moglo analizirati ono što je prikupljeno kroz samoevaluacijski upitnik koji isto tako može biti upotrijebljen ne samo po realizaciji programa nego i kao hodogram prilikom produkcije. Evaluacija procesa produkcije namijenjena savjetodavnom tijelu služi kako bi se ustanovila uloga DIG i članova produkcijskog tima u svim fazama TV produkcije, uloga savjetovanog tijela te da se ustanovi način saradnje medijskih radnika sa ZRO nakon emitovanja priloga.

Posljednji dio u evaluaciji produkcije je procjena načina i kvaliteta uključenosti ZRO u cjelokupni proces iz perspektive ZRO. Kroz ovaj razgovor, koji bi sa ZRO trebalo da provodi ili urednik ili neki od članova akademske i/ili stručne zajednice iz savjetodavne grupe, trebalo bi da se utvrdi komunikacijska dinamika između produkcijskog tima i DIG, odnos između obje strane te stepen saradnje. Kako bi se to postiglo intervju mora biti usmjeren na opis kontakta između novinara i urednika sa ZRO u svim fazama produkcije tj. kako je ZRO kontaktirana, da li su namjere novinara bile jasno predstavljene ZRO, na koji način je ZRO bila uključena u produkciju TV programa o ZRO, kakav položaj je ZRO imala za vrijeme produkcije TV priloga te da li je ostvaren kontakt sa ZRO nakon emitovanja TV priloga kako bi se ustanovio stav ZRO prema realizovanom TV prilogu. Dobijene odgovore je potrebno analizirati na narednom susretu savjetodavne grupe koja bi svoj zaključak trebalo da proslijedi glavnom i odgovornom uredniku.

Za sad je bilo riječi o samom procesu produkcije, ali je neophodno izvršiti i evaluaciju samog programa o DIG. Kvalitet programa o DIG može da se mjeri na više načina: (1) ostvareni komercijalni rezultati; (2) ocjena stručne javnosti; (3) zadovoljstvo publike; (4) učešće u gledanosti (share); (5) ocjena udruženja u slučaju sadržaja o Drugima; (6) samoevaluacija produkcije i medijskog sadržaja; (7) platforma za tehnološka i strukovna usavršavanja i razvoj. Posljednji faktor tj. platforma za tehnološka i strukovna usavršavanja i razvoj, djelimično su

pod uticajem finansijskog stanja medijske organizacije, ali i uspješnosti u usvajanju kaizen filozofije rada.

Svi navedeni načini evaluacije programa se vrše primjenom kvantitativnih i kvalitativnih metoda. Kad je riječ o kvantitativnom metodu moguće je koristiti kodnu listu dostupnu u priložima, koja uključuje i do sad zanemarene elemente – uloge aktera te načina i vrste odnosa između autora sadržaja i ostalih učesnika. Kvantitativni pristup u analizi priloga mora da se obavlja u dužem vremenskom rasponu kako bi se mogla identifikovati ustaljena praksa prilikom izvještavanja o DIG. Glavne prednosti ovog pristupa u analizi kvaliteta sadržaja o ZRO jesu: (1) osnovno razumijevanje načina na koji su ZRO najčešće reprezentovane u sadržaju TV stanice; (2) mogućnost analize velikih uzoraka; (3) mogućnost praćenja novinarske prakse svakog produkcijskog tima ili autora programa o ZRO; (4) uključivanje zaključaka dobijenim kroz analizu kvaliteta produkcije.

Kvalitativna metoda istraživanja može još više da produbi znanje o kvalitetu sadržaja. I ovaj metod, kao i prethodni, može da produbi uvid u povezanost kvaliteta produkcije sa dobijenim rezultatima tj. produciranim medijskim sadržajem. Za potrebe kvalitativne analize može se koristiti kodna lista iz kvantitativne analize. Dodatni pristup je interpretativni, s tim da bi njega najbolje bilo da obavljaju spoljnji savjetnici i stručnjaci kao i članovi savjetodavne grupe, a najvažnija analiza rađena na ovaj način bi bila ona koje bi uradila DIG osoba.

Pored analiza koje mogu da se rade unutar medijske organizacije, analize i monitoring mogu da rade i udruženja koja okupljaju određene kategorije DIG. S obzirom na to da uspješnost produkcije sadržaja o Drugima i njen kvalitet pripada i mediju i udruženju, važno je naglasiti da udruženje mora da provodi i samoevaluaciju svog angažmana u produkciji. S tim u vezi, udruženje mora da provodi monitoring rada svih medija, kao i pojedinačni monitoring i analizu svakog medija kako bi u konačnici: (1) identifikovali način produkcije; (2) definisali načine na koji mediji izvještavaju o temama koje se tiču ZRO. S obzirom na to da je proces nadgledanja komplikovan, neophodno je postaviti dobre osnove kako bi naknadno prešao u rutinski posao koji daje potrebne rezultate. Udruženja uključena u ovo istraživanje nemaju razvijen sistem praćenja i analize rada medija, tako da je neophodno oformiti ovaj sistem i to osiguravanjem potrebnih tehnoloških, organizacijskih i stručnih predispozicija. Najbolji način da se to postigne jeste kroz donacije (tehnološka platforma) te pro bono savjetovanja predstavnika akademske i stručne javnosti kao i putem savjetodavne grupe, ali i svih medijskih organizacija. Na ovaj način bi se podigli kapaciteti udruženja da može vršiti monitoring i analizu.

S obzirom na trenutno stanje, svako udruženje bi prvo trebalo da zaduži jednu ili više osoba (u zavisnosti od kapaciteta udruženja) da arhivira medijske sadržaje za svaku vrstu

medija (štampa, televizija, radio i internet). Nakon uspostavljanja sistema arhiviranja, moguće je vršiti obradu i analizu podataka. Udruženje, jednako kao i savjetodavno tijelo u TV stanici, trebalo bi da provodi i kvantitativnu i kvalitativnu analizu s tim da kvantitativna analiza može da se zadrži na bazičnim kategorijama. Iako kontakt sa medijima nije potreban za provođenje monitoringa i analize sadržaja, on bi svakako mogao da olakša proces. Bez obzira na to, monitoring svake vrste medijske obrade o ZRO mogu obezbijediti važne podatke za evaluaciju procesa produkcije. Tako je moguće da se: (1) identifikuju pogrešne izjave i u skladu sa tim preduzmu odgovarajući koraci ka njihovoj korekciji, (2) odredi uticaj programskih medijskih aktivnosti i definišu promjene kad god su potrebne, (3) identifikuju drugi predstavnici medija koji su zainteresovani za program, i (4) sazna kada se programska aktivnost previdi ili zanemari³⁰⁰.

Stalni monitoring i analiza su od suštinske važnosti za postizanje TQM-a TV stanica u Republici Srpskoj kad je riječ o cjelokupnom programu, a specifičan monitoring i analiza sa dopunskim kategorijama pri istraživanju trebalo bi da obezbijedi kvalitet u polju izvještavanja o ZRO i svim drugim DIG osobama. S tim u vezi, svaki top menadžment medijske organizacije i udruženja mora da potencira sveobuhvatan i detaljan proces monitoringa i analize kako bi se prepoznali propusti i primjeri pozitivne prakse i time unaprijedio kvalitet produkcije sadržaja o Drugima.

³⁰⁰ Prva i posljednja rečenica u ovom paragrafu su preuzeti iz istog antistigma vodiča. Navedene rečenice pripadaju autoru disertacije.

9. ZAKLJUČAK

U ovom radu je analizirana uloga programskog menadžmenta elektronskih medija u reprezentaciji različitosti. Veza između programskog menadžmenta elektronskih medija i reprezentacije društveno isključenih grupa (DIG) istraživana je kroz analizu uticaja programskog menadžmenta TV stanica u tranzicionoj i postkonfliktnoj državi – BiH na reprezentaciju zdravstveno različitih osoba (ZRO).

Pitanje reprezentacije zdravstveno različitih osoba je kompleksno, a tome doprinosi i trenutni društveni kontekst (kulturološki, politički, ekonomski i obrazovni aspekti)³⁰¹. Kao glavni razlozi za neadekvatan tretman ZRO u svakom društvu, u teorijskoj postavci rada, identifikovani su duboko usađeni viševjekovni metanarativi o zdravstvenoj različitosti kao anomaliji koja se kao „bolesni dio društva“ morala eliminisati ili isključiti iz društva. Pojavom masovnih medija dominantni diskurs marginalizacije i demonizacije ZRO, temeljen na medicinskom tretmanu zdravstvenih različitosti, prenesen je u javnu, medijsku sferu time u potpunosti omasovljavajući stereotipe i stigmatu prema ZRO. Miješanje medicinskog i kulturološkog tretmana zdravstveno različitih osoba, jednako kao i većine drugih društveno isključenih grupa, te njegovo dominantno prisustvo u svim aspektima društvenog konteksta u različitom se omjeru odrazilo na održavanje stigme kod svih članova društva uključujući i medijske radnike.

Analizom uticaja stereotipa i predrasuda na razvoj stigme prema DIG od pojedinca (medijskog radnika) do auditorijuma, kao i prirode televizije, koja u odnosu na druge masovne medije posjeduje najveći ekspresivni audiovizuelni potencijal i najveće persuazivne kapacitete, utvrđeno je da je televizija najpotentniji medij uopšte, pa tako i za uokviravanje društveno isključenih grupa. Pomoću ove strategije medijske reprezentacije (Robert Entman i Stuart Hall) ZRO se najčešće reprezentuju kroz okvire *žrtve*, *heroja* i *tereta*. Ipak, gotovo svaka ZRO se ne predstavlja isključivo kroz jedan okvir, nego se njihovim kombinovanjem stvara predstava o osobi koja je zbir kontradiktornosti najčešće osuđena na odluku „normalnih“ o njenoj sudbini. S obzirom na ove činjenice, pri tom uzimajući u obzir narativni potencijal TV priloga, ustanovljeno je da su ZRO danas, jednako kao i u prošlosti, najčešće posmatrani kao zdravstvene anomalije koje je potrebno odbaciti, korigovani ili limitirati. Ovaj tretman jasno potvrđuje činjenicu da su Drugi u medijskim sadržajima, jednako kao i u stvarnosti, inferiorni u odnosu na „normalne“. Činjenica o neravnopravnosti između Drugih i „normalnih“ potvrđuje se i kroz nepovoljan zakonski okvir o izvještavanju o ZRO u BiH i njenim entitetima čime se

³⁰¹ U slučaju BiH, građanski rat (1992-1995) je ostavio duboke posljedice na sve aspekte bosansko-hercegovačkog društva uključujući i marginalizaciju i nebrigu prema DIG.

nameće potreba da se model TV produkcije informativnog programa unaprijedi te da se počne primjenjivati angažovano novinarstvo.

Istraživanje sprovedeno kako bi se ispitala tačnost hipoteza bilo je sastavljeno iz četiri dijela, pri čemu su uzete u obzir specifičnosti u produkciji na komercijalnim TV stanicama i javnom servisu. Analizirani su istorijat, organizaciona struktura i programski koncept TV stanica da bi se ispitalo kako bi se potvrdio njihov uticaj na programsku politiku i kreiranje sadržaja o ZRO. Stavovi novinara, urednika i ZRO prema stereotipima, predrasudama kao i produkciji i načinu reprezentacije marginalizovanih grupa, analizirani su u naredna dva dijela istraživanja kako bi se dokazale tvrdnje da stavovi medijskih radnika i marginalizovanih osoba značajno doprinose načinu na koji će se ostvariti produkcija TV priloga te da će reprezentacija ZRO reflektovati ustaljene metanarative o različitostima. U posljednjem dijelu istraživanja analizirani su TV prilozima o zdravstvenoj različitosti za svaku od tri glavne kategorije zdravstvenih različitosti (psihička, fizička te intelektualna i društveno-interakcijska različitost) koji su potvrdili tvrdnju da se u medijskoj reprezentaciji zdravstvenih različitosti najčešće koriste okviri *žrtve*, *heroja* i *tereta*. Zahvaljujući rezultatima svih faza istraživanja uspješno je formiran hipotetički model TV produkcije informativnog programa i načina izvještavanja o ZRO, većim dijelom primjenjiv u izvještavanju o svim društveno isključenim grupama. S tim u vezi, dati su prijedlozi za unapređenje normativnih okvira, opšteg modela menadžmenta, programskog menadžmenta, svih faza TV produkcije kao i ukupne reprezentacije društveno isključenih osoba uopšte. Samo ovako sveobuhvatnim istraživanjem bilo je moguće utvrditi koji sve elementi utiču na reprezentaciju – i to ne samo ZRO nego i DIG uopšte.

Mediji u XXI vijeku sve više preuzimaju emancipatorsku ulogu od obrazovnih institucija, porodice i lokalne zajednice. S obzirom na to, a znajući da je položaj osoba sa zdravstvenim razlikama i dalje veoma loš, naročito u tranzicijskim zemljama poput Bosne i Hercegovine, u radu su se nastojali povezati trenutno povećanje medijske ponude pa time i njenog korištenja i potreba za smanjenjem stigme i uspostavljanja reintegracije DIG. S tim u vezi, TV produkcija te rad novinara i urednika na temama o DIG sa ciljem informisanja javnosti o zdravstvenim različitostima putem produkcije i plasmana informativnog programa uz korištenje angažovanog novinarstva, prepoznati su kao najvažniji faktori u razbijanju stigme i povećanju uključenosti DIG u društvo.

9.1. Naučni doprinos i značaj istraživanja

Veza između menadžmenta TV stanice te reprezentacije DIG kroz produkciju programskih sadržaja izuzetno je važna kako bi se o DIG izvještavalo u skladu s profesionalnim i etičkim standardima. Spona između menadžmenta TV stanice, produkcije i reprezentacije ZRO kao

marginalizovanih, prema saznanjima autora, nikad dosad nije definisana i istražena u naučnoj i stručnoj literaturi, što ovaj rad čini jedinstvenim u polju menadžmenta medija, medijske reprezentacije te studija invalidnosti i zdravstvene različitosti. Dodatna posebnost u odnosu na postojeća istraživanja u ovom polju jeste to što je izvršena sistematizacija i klasifikacija zdravstvene različitosti i to u četiri kategorije: fizičke, psihičke, intelektualne i društveno-interakcijske različitosti. Ove četiri kategorije su, pored toga, definisane kao zdravstvena stanja čiji uzrok nisu bolesti nego najčešće određene genetske predispozicije tretirane u društvu u zavisnosti od kulturoloških specifičnosti, društvenog i političkog uređenja te obrazovanja.

Naredni naučni značaj ove studije je stvaranje interdisciplinarnih poveznica između menadžmenta medija, studija medija, reprezentacije, produkcije, naratologije i studija invalidnosti (disability studies). Tako su povučene paralele sa zaključcima veoma ograničenog broja istraživanja koja se tiču reprezentacije ZRO u svijetu i viševjekovnim metanarativima u koje se smještaju ZRO sa današnjom praksom reprezentacije ZRO. Na osnovu prethodno navedenog, može se reći da su metanarativi identifikovani u pismenim artefaktima iz raznih razdoblja razvoja Evrope (pravni akti, umjetnička djela i slično) (Fuko, 2009; Minoa, 2008) i danas dominantni. Novina je to što su oni sada ekstremizovani upotrebom senzacionalističkog, voajerističkog i patetičnog pristupa u obradi tema o ZRO, ali se i dalje koriste ustaljeni stereotipi i predrasude o zdravstveno različitim osobama za potrebe uokviravanja ove skupine marginalizovanih osoba. S obzirom na dobijene rezultate istraživanja, zaključeno je da su najzastupljeniji okviri i dalje okviri *žrtve*, *junaka* i *tereta*, s tim da ove okvire medijski radnici najčešće opravdavaju kao neophodne u cilju unapređenja položaja ZRO. Iz ovog slijedi da su zdravstveno različite osobe i dalje jednodimenzionalno posmatrane i predstavljene javnosti, a to se podudara s postojećim istraživanjima i teorijskim postavkama (Sharon Snyder & David Mitchell, 2006; Henri-Jacques Stiker & Sayers William, 1999; Paul Jaeger & Cynthia Bowman, 2005; Osteen, 2007; Rogers & Swander, 2001).

Ovaj zaključak direktno je povezan sa narednim naučnim doprinosom koji se odnosi na ukrštanje rezultata kvantitativne i kvalitativne analize TV priloga o ZRO sa stavovima urednika, novinara i zdravstveno različitih osoba i njihovih staratelja. Tako su kroz analizu stavova medijskih radnika i ZRO izvedeni zaključci koji su se podudarali sa rezultatima analize sadržaja TV programa o zdravstvenim različitostima. Pored toga, ukrštanjem teorijskih polazišta svakog od navedenih teorijskih okvira, formiran je jedinstven teorijski skup koji je poslužio za prvo dubinsko istraživanje povezanosti produkcije TV programa o ZRO i njihove reprezentacije u studijama medija.

Sljedeći naučni doprinos je unapređenje postojeće teorije medijskog menadžmenta, posebno dijela koji se odnosi na rukovođenje produkcijom medijskog sadržaja o

marginalizovanima (DIG), koje prema znanju autora disertacije nije ranije problematizovano. Takođe je definisano kako produkciji TV priloga o ZRO treba pristupiti u zavisnosti od kategorije zdravstvene različitosti jer iako je produkcija većinom identična za sve kategorije, određene zdravstvene različitosti uslovljavaju specifičan pristup. To se prije svega odnosi na ograničenja u produkciji uslovljena specifičnostima zdravstvenih različitosti, kao što su poteškoće pri kretanju, zbog čega ZRO najčešće nisu u mogućnosti da budu gosti u studiju, te se realizacija mora obaviti u njima prilagođenom prostoru. Takođe su, između ostalih specifičnosti uslovljene zdravstvenom različitosti, moguće poteškoće u adaptaciji na novi prostor kad je riječ o osobama sa intelektualnim zdravstvenim različitostima, što uslovljava produkcijski tim da prilog realizuje na lokacijama poznatim osobama koje se svrstavaju u ovu kategoriju različitosti.

Osobe sa zdravstvenim različitostima su u društvu poput bosansko-hercegovačkog najčešće stigmatizovane, društveno zanemarene i čak isključene. One se svakodnevno bore s različitim pritiscima i negativnom percepcijom unutar lokalne zajednice. Težak položaj ZRO je posljedica dugogodišnjeg institucionalnog i društvenog zanemarivanja potreba i prava osoba sa zdravstvenim različitostima, viševjekovne kulture straha od drugačijeg, stepena obrazovanja i prosvjećenosti novih generacija kao i uticaja masovnih medija na održavanje kontinuirane netolerancije i nerazumijevanja prema ZRO putem stereotipnog prikazivanja osoba sa zdravstvenim različitostima. S tim u vezi, izvršena analiza stanja i odnosa medija prema ZRO može da bude paradigma unapređenja navedenog lošeg odnosa društva ne samo prema zdravstveno različitim osobama nego i prema bilo kojoj društveno isključenoj grupi koja je kao takva drugačija prema bilo kojem kriterijumu (pol, nacionalnost, vjeroispovijest itd.). Iz tog razloga, rad ima univerzalnu dimenziju i kapacitet da bude primijenjen i na druge društveno isključene grupe. Upotrebom i objedinjavanjem postojećih teorijskih polazišta te empirijskim istraživanjem po prvi put je vršena komparacija reprezentacije ZRO, unapređena je postojeća teorija menadžmenta medija, posebno dio koji se odnosi na rukovođenje produkcijom medijskog sadržaja te su predloženi objektivni modeli produkcije informativnog TV programa o ZRO.

9.1.1. Reprezentacija ZRO u priložima TV stanica u RS

Analizom 106 priloga informativnog programa četiri vodeće TV stanice u RS (RTRS, BN TV, ELTA TV, ATV) pomoću odgovarajuće kodne liste, nastojale su se prepoznati karakteristike TV priloga o ZRO te uloge aktera TV priloga. Kvantitativnom analizom TV priloga izolovani su sljedeći opšti zaključci:

- TV prilozima o ZRO najčešće su duži od 120 sekundi što je neuobičajeno za priloge u Dnevniku i drugim informativnim emisijama s tim da iako su prilozima najčešće duži od dvije minute oni ne sadrže više informacija o njima i njihovim problemima;
- O ZRO se najčešće govori u okviru rubrika Društvo, Zdravlje, Crna hronika iz čega slijedi da su prilozima tematski stereotipno definisani tj. da su najčešće direktno povezani sa zdravstvenom različitosti čime se ZRO ističu kao primarni predmet interesovanja;
- Najčešći žanrovi koji se koriste u izvještavanju o ZRO su izvještaji, što nagovještava da se ulazi dublje u kontekst, što se putem kvalitativne analize pokazalo kao netačno;
- Teme kojima se tretira ZRO najčešće se odnose na položaj jedne kategorije ZRO u gradu i entitetu Republika Srpska tako da se problemi zdravstveno različitih izoluju na manje geografske cjeline te se zanemaruju one osobe koje žive u ruralnim područjima;
- Najčešća teme u vezi sa ZRO je vezana za položaj ratnih vojnih invalida čime su ostale fizički različite osobe, kao i osobe sa drugim kategorijama zdravstvenih različitosti, značajno manje medijski vidljive.

Kad je riječ o ZRO kao akterima TV priloga pokazalo se da:

- Nepunih 50% aktera koji su se našli u svim TV prilozima nisu bili ZRO, iako se prilozima tiču tema o njihovom položaju, što znači da su one nedovoljno zastupljene³⁰²;
- Najveći broj TV priloga u uzorku je posvećen ZRO sa fizičkim različitostima što je direktna posljedica građanskog rata u BiH zbog kojeg je veliki broj muškaraca zadobili fizička oštećenja i razvili psihička stanja (prije svega PTSP);
- ZRO su gotovo uvijek objekti, rijetko subjekti u TV prilogu, tj. rijetko dobijaju mogućnost kontrole narativa kao akteri priloga čime se održava njihov inferiorni položaj jednak onom iz svakodnevnog života;
- Većina ZRO je bila potpisana samo svojim imenom bez navođenja bilo koje druge odrednice (zanimanje, funkcija), čime su se one poistovjećivale sa njihovom različitosti, tj. ZRO se jednodimenzionalno objektiviraju kao primjer zdravstvene različitosti, a ne kao osobe koje imaju određene sposobnosti i znanja;
- ZRO je najčešće ispod narativa (intradijagetički) i govori o onome što proživljava (autodijagetički), što upućuje na to da je ZRO gotovo uvijek inferiorna i da je potrebna samo kao svjedok o životu sa određenom zdravstvenom različitosti;

³⁰² Iako je brojčana zastupljenost važna, vremenska zastupljenost jeste bila veća kad je riječ o ZRO, međutim kvalitet zastupljenosti nije zadovoljavajući.

- Izgradnja ZRO kao aktera u TV prilogu ostaje na bazičnom nivou što je slučaj u preko tri četvrtine TV priloga u kojima su one predstavljane isključivo kroz prizmu zdravstvene različitosti;

U pogledu pozicije novinara u TV priložima ustanovljeno je da:

- Novinar je u većini priloga centralni narator koji se uz to postavlja kao sveznajući pripovjedač³⁰³, čime se postavlja jasna dominacija novinara nad ZRO unutar TV priloga;
- Novinar je najčešće narator koji nije proživio ono o čemu je riječ u prilogu (heterodijagetički), te je postavljen iznad narativa (ekstradijagetički), čime je on krajnje dominantan u odnosu na ZRO.

Osobine narativa TV priloga o ZRO su sljedeće:

- Upotreba čistih indeksa³⁰⁴ znatno je češća u slučaju komercijalnih TV stanica, čime se održava senzacionalistička praksa u reprezentaciji ZRO;
- U priložima se najčešće ne koristi gradacija prilikom pripovijedanja³⁰⁵ upotrebom patetike i senzacionalizma pomoću koje se okvir ZRO lako intenzivira, a kad se i pojavila, to se događalo samo na komercijalnim TV stanicama;
- Pozadina (prostor oko aktera) najčešće je neutralna, što govori da se ZRO stavlja u kontekst koji nije stereotipno povezan sa njima (bolnice, kreveti, trošni interijeri);
- Smjer kretanja naracije je gotovo uvijek hronološki umjesto da se češće koristi ahronološki smjer ili upotreba flešbekova kako bi se ZRO kompleksnije predstavila;
- Karakterizacija ZRO najčešće se vrši analogijom sa zdravstvenom različitosti, čime se održava negativna praksa njenog izjednačavanja s njenim zdravstvenim stanjem, tj. antropomorfizacijom zdravstvene različitosti kroz ZRO;
- Izvor naracije najčešće nije ZRO, nego je jednako podijeljen između nje i novinara čime se stvara privid jednakosti unutar TV priloga iako je novinar najčešće primarni pripovjedač.

³⁰³ Sveznajući pripovjedač je autor koji ima uvid u misli i doživljava aktera. Naravno, u slučaju izvještavanja o ZRO novinar nema potpuni uvid u unutrašnji svijet aktera, ali to presuponira.

³⁰⁴ Ova vrsta indeksa sugerise na neke od osobina aktera npr. plač – tuga, smijeh – sreća itd.

³⁰⁵ Gradacija prilikom pripovijedanja se odnosi na izgradnju TV priloga tako da on najčešće vodi ka emotivnoj katarzi centralnog aktera (ZRO) i/ili gledaoca.

Pored kvantitativne analize TV priloga, izvršena je i kvalitativna analiza sadržaja pomoću koje je zaključeno kako urednici (najniži dio menadžmenta) i novinari (realizatori sadržaja):

- Nisu dovoljno senzitivni kad je riječ o osobama sa zdravstvenim različitostima;
- Nisu dovoljno upoznati s karakteristikama izvještavanja o ZRO;
- Koriste ustaljenu strukturu TV priloga o ZRO (primjer, problem, disbalans, moguće rješenje, disbalans);
- Često koriste patetiku i senzacionalizam, što se ogleda prije svega u upotrebi gradacije u opisu i prikazu ZRO i njenog problema;
- Dopuštaju da TV prilozima sadrže autostigmatizaciju ZRO;
- Rijetko dopuštaju ZRO da preuzmu ulogu centralnog naratora;
- Pojednostavljaju problem i poistovjećuju ZRO s njenim problemom;
- Skoro uvijek uokviravaju ZRO pomoću njihovih svjedočenja, izbora lokacije te upotrebe izražajnih sredstava audio-vizuelnog medija.

Navedeni zaključci novinarske i uredničke prakse jednaki su i kad je riječ o javnom servisu (RTRS) kao i kad je riječ o komercijalnim TV stanicama (ELTA; ATV; BN). Novinari su u priložima koristili ustaljene okvire postavljajući ZRO u okvire *heroja*, *mučenika* i/ili *tereta*. To je postignuto potenciranjem stereotipa o ZRO kroz tekst priloga zajedno sa audiovizuelnim tehnikama i montažom. Tako su uloge aktera unutar TV priloga jasno postavljene da ZRO budu inferiorni (naročito kad je riječ o odnosu između novinara i ZRO kao aktera priloga), a opšta retorika u TV priložima najčešće je postavljena kroz sljedeće binarne opozicije: (1) negativna retorika prema institucijama i pojedincima koji narušavaju prava ZRO zajedno sa pozitivnom retorikom prema ZRO; (2) pozitivna retorika prema institucijama i pojedincima koji narušavaju prava ZRO zajedno sa negativnom retorikom prema ZRO.

Kategorija zdravstvene različitosti koja je najzastupljenija u TV priložima jeste fizička različitost, gdje se izdvajaju dvije primarne potkategorije: ratni vojni invalidi (RVI) i ostale osobe s fizičkim različitostima. Reprerentacija ove kategorije različitosti uklapa se u ustanovljenu šemu reprerentacije ZRO osoba s tom razlikom što su teme o RVI najčešće politizovane, dok je karakteristika priloga o ostalim fizičkim različitostima uokviravanje ZRO na način da one budu u potpunosti pasivne i da predstavljaju opterećenje za društvo i državne institucije. Obje potkategorije fizičke različitosti najčešće su uokvirene u okvir *žrtve* pojačanog upotrebom pridjeva, priloga i fraza – npr. *jadni*, *bez pomoći*, *zaboravljeni od države i društva*, *nemoćni* itd. Vizuelna rješenja dodatno razvijaju okvire tako što se montažni skok zasniva na

prelasku iz neutralnih totala na krupne kadrove amputiranih udova čime se ZRO distanciraju i svode samo na svoju zdravstvenu različitost, a auditorijum se šokira. RVI se najčešće stavljaju u kontekst njihovog učešća u građanskom ratu i koriste za veličanje ili obračun s vladajućom političkom opcijom. Druga potkategorija fizički različitih osoba najčešće je predstavljena kao dodatno pasivna, naročito ako je riječ o osobama u invalidskim kolicima ili osobama kojima je kretanje u potpunosti onemogućeno, jer nikad nisu izmještene iz konteksta njihove različitosti. Rezultat ovog tretmana ZRO je jednodimenzionalna reprezentacija zdravstveno različitih kao onih koji su istovremeno i *teret* društvu. Pored ovih odlika, izvještavanje o fizički različitim osobama najčešće podrazumijeva i sljedeće karakteristike:

- ZRO su predstavljeni kao oni kojima se uvijek treba pomoći, a posljedica toga je upotreba okvira *žrtva* kao primarnog;
- RVI se veličaju kao *junaci* kojima je država dužna, ali se u isto vrijeme predstavljaju kao *teret* društvu i javnim institucijama;
- ZRO sa fizičkim različitostima prikazane su kao fizički pasivne, čime se automatski presuponira i njihova društvena pasivnost.

Kada je riječ o osobama s psihičkim različitostima u medijskom prostoru je zastupljen malen broj potkategorija psihičkih različitosti što direktno ukazuje na nedovoljnu inicijativu medijskih radnika da istražuju i druge psihičke različitosti. U medijskim sadržajima najčešće se obrađuju depresija, razne vrste ovisnosti, posttraumatski stresni poremećaj³⁰⁶ (PTSP), shizofrenija i razni vidovi ispoljavanja agresije (silovanje, ubistvo i samoubistvo). Ova kategorija je u medijima krajnje nevidljiva, a najčešći razlog je strah psihički različitih osoba da istupaju u javnost zbog stigme, kao i strah novinara da stupaju u direktni kontakt sa psihički različitim osobama. Njihova odsutnost značajno utiče na reprezentaciju ove kategorije ZRO i njenu percepciju u javnosti. Dodatne utvrđene karakteristike u njihovoj reprezentaciji su:

- Novinari najčešće o psihičkim različitostima izvještavaju kao o fenomenima i izuzecima, što mistifikuje i depersonalizuje psihički različitih osoba;
- Psihičke različitosti se najčešće predstavljaju kao biološke abnormalnosti, a izostavlja se uticaj uže i šire društvene sredine, čime se potencira medikalizacija zdravstvene različitosti, ali se i publika oslobađa od odgovornosti;

³⁰⁶ Ovdje se koristi puni naziv vodeći se postojećom terminologijom, iako je potrebno zamijeniti riječ poremećaj.

- Depersonalizacija se potencira i putem narativa korištenjem apstraktnih pojmova i kolektivizacijom psihičkih različitosti;
- Psihički različite osobe rijetko su prisutne u prilogama, čime su one pasivizirane te se smanjuje njihova medijska vidljivost;
- Stručnjaci (psiholozi, psihijatri i socijalni radnici) doprinose mistifikaciji ZRO sa psihičkim različitostima posmatrajući ih primarno kao apstraktne slučajeve umjesto kao pojedince;
- Usljed čestog izostanka ZRO sa psihičkom različitosti unutar priloga, novinari koriste fotografije i snimke sa interneta kao i iz igranih i dokumentarnih filmova koji krajnje stereotipno prikazuju psihička stanja, čime se potvrđuje postojeći okvir *tereta* za društvo;
- Identitet ZRO u slučajevima ubistva, samoubistva i silovanja najčešće se otkriva, čime se narušava pravo na njihovu i privatnost članova porodice.

Intelektualne i društveno-interakcijske zdravstvene različitosti najčešće se izjednačavaju. Ova kategorija ZRO najčešće se ne intervjuiše tj. zanemareni su kao pripovjedači, pasivizirani su i služe samo kao demonstracija navedenih zdravstvenih različitosti. Jedan od razloga za ovu praksu može da bude nedovoljan intelektualni ili komunikacijski kapacitet ZRO da odgovaraju na pitanja. Zbog toga ulogu sekundarnih naratora najčešće preuzimaju roditelji ili staratelji ZRO, koji ostaju samo objekti, sputani u odnosu na druge aktere. Dodatni problem jeste i upotreba terminologije koja nejasno opisuje ova zdravstvena stanja. Tako se najčešće govori o „osobama sa posebnim potrebama“, čime se relativizuje zdravstvena različitost umjesto da se naglasi koje su to dodatne potrebe. Kod ove kategorije zdravstvene različitosti, kao i u prethodnim slučajevima, ZRO se predstavljaju kao *žrtve*, ali se češće pojavljuje okvir *heroja*, koji se prenosi i na roditelje i staratelje. Dodatne odlike većeg broja priloga kojima se reprezentuje ova kategorija zdravstveno različitih su:

- Tema TV priloga je najčešće obilježavanje svjetskih dana ovih zdravstvenih različitosti, što izvještavanje čini generičkim i standardizovanim, te onemogućava kompleksnije predstavljanje ZRO;
- U ovim prilogama najčešće se izvještava o djeci, čime se zanemaruju odrasle ZRO sa ovim zdravstvenim različitostima kao i bitna pitanja koja se tiču tuđe brige i njege, naročito nakon smrti staratelja;

- Zanemarivanje odraslih osoba sa ovih zdravstvenim različitostima u izvještavanju smanjuje vidljivost svih ZRO sa ovim različitostima te smanjuje kompleksnost reprezentacije osoba sa intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima.
- Novinari u izvještavanju o djeci sa ovim različitostima često zauzimaju krajnje zaštitnički stav, time dodatno pojačavajući okvir *žrtve*;
- ZRO sa intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima najčešće su samo objekti, a njihovi staratelji su gotovo uvijek inferiorni naratori u odnosu na novinara;

Na osnovu kvantitativne i kvalitativne analize TV priloga o osobama sa zdravstvenim različitostima, uspješno su dokazane sljedeće pomoćne hipoteze:

- *Reprezentacija osoba sa različitostima u informativnom programu TV stanica u Republici Srpskoj je stereotipna, zasnovana na već definisanim diskurzivnim okvirima te nesenzitivna prema Drugima i njihovim problemima kao što je to slučaj kod zdravstveno različitih osoba.* Ova tvrdnja je prije svega potvrđena analizom upotrebe okvira *heroja*, *žrtve* i/ili *tereta* u reprezentaciji ZRO u odabranom uzorku TV priloga. U većini TV priloga korišten je jedan ili više navedenih okvira, koji su bili razgrađeni uz pomoć audio-vizuelnih rješenja, uloge pasivnog aktera koja im je dodijeljena, a koja u većini slučajeva služi kao „svjedok“ svoje zdravstvene različitosti i problema koji su posljedica zdravstvene različitosti. Većina priloga je obrađivala zdravstvenu različitost površno te kao da je riječ o događaju umjesto osobi. Drugim riječima, novinari se nisu udubljavali u portretisanje i razgradnju problema, izostavljali su dublji kontekst, marginalizovali su ličnost zbog njihove zdravstvene različitosti te izbjegavali primjenu angažovanog novinarstva koje se ne bi trebalo zasnivati samo na apelima da se ZRO materijalno pomogne ili da se samo opisuje trenutno stanje u kojem se nalazi, već da se putem priloga apeluje na institucije i društvo da pristupi korjenitim izmjenama sistema koji je trenutno netolerantan prema većini društveno isključenih grupa uključujući i zdravstveno različite osobe.
- *Postojeća reprezentacija zdravstvene različitosti koristi dominantne diskurzivne strategije i rješenja o zdravstvenoj različitosti korištenih kroz istoriju.* Rješenja koja su analizirana u ovom istraživanju jasno svjedoče o upotrebi postojećih rješenja iz popularne kulture u reprezentaciji i „doživljaju“ zdravstvene različitosti (filmovi, TV serije itd)³⁰⁷. Tako se u većini priloga ZRO predstavljaju kao pasivni akteri kojima je

³⁰⁷ Za više informacija o načinu reprezentacije ZRO pogledati potpoglavlje 2.3.

potrebna pomoć odnosno kao osobe koje su izjednačene sa svojom zdravstvenom različitosti i koje su kao takve „paralisane“ da imaju identitet kao i svaka druga individua. Zapravo, oni su objekti nad kojima se odmjerava i održava moć „normalnih“ te se smatraju inferiornim i ovisnim o odlukama svih drugih članova društva. Takvim portretisanjem ZRO, gdje se izostavljaju drugi aspekti njihovih ličnosti, srž i u velikom omjeru način predstave zdravstveno različitih osoba se nije promijenio u odnosu na diskurzivne strategije o zdravstvenoj različitosti korištene ranije u istoriji.

- *Metanarativi žrtve i junaka najčešća su rješenja za uokviravanje osoba sa zdravstvenim različitostima u medijskom sadržaju TV stanica u Republici Srpskoj čime se osnažuje postojeće (stereotipno) uokviravanje zdravstvene različitosti.* Na osnovu analize TV priloga uvrštenih u uzorak jasno je da su ova dva okvira bila najčešće korištena za uokviravanje. Okvir *žrtve* je prije svega korišten u slučajevima institucionalnog zanemarivanja određene kategorije ZRO, što ujedno određuje i način strukturisanja TV priloga – pozadinska priča, ispovijest, druga strana, ispovijest, apel za pomoć. U slučaju okvira *junaka* način reprezentacije je sličan, često i izmiješan sa okvirom *žrtve*, gdje se zdravstvene različitosti i ograničenja uzrokovana tom različitosti predstavljaju kao poticaj ZRO da bude natprosječno motivisana i željna da se uključi u društvo odnosno da razvije sve aspekte života po ugledu na „normalne“. Takvom se reprezentacijom oni predstavljaju kao superljudi koji iskaču iz „normalnog“ ne samo zbog svog zdravstvenog stanja nego i jakog karaktera (odlučnost i predanost). U isto vrijeme, potenciranjem njihove predanosti, oni se predstavljaju kao oni koji nastoje da dosegnu „normalne“, čime se „normalni“ predstavljaju kao nadbića prema kojima se mora ravnati način života i razmišljanja cjelokupne populacije.

9.1.2. Uloga menadžmenta TV stanica u izvještavanju o ZRO

U pogledu programske politike postoji jasna razlika između komercijalnih TV stanica i javnog servisa, što je najčešće osnov i za različit kvalitet izvještavanja o ZRO. Naime, izvještavanje o ZRO i uopšte DIG na komercijalnim TV stanicama pod većim je rizikom da bude senzacionalističko, voajersko, nesenzitivno i stereotipno. Zbog manje vremena uloženog u pripremu produkcije i realizaciju i medijska zastupljenost društveno isključenih osoba u programu komercijalnih TV stanica je manja, a marginalizovani se nedovoljno uključuju u kreiranje programske politike bez obzira na model TV stanice.

Intervjui sa novinarima i urednicima pomogli su da se ustanovi načini njihovog rada uopšte i posebno prilikom izvještavanja o ZRO. Svakom novinaru i uredniku postavljena su unaprijed pripremljena pitanja koja su se ticala postojećeg modela redakcije informativnog

programa, rukovođenja produkcijom medijskog sadržaja te poznavanja problema ZRO kao i pojma stigme i autostigme. Pored toga, bilo je bitno ustanoviti koliko medijski radnici poznaju etičke standarde u izvještavanju i načinima reprezentacije Drugih.

Prvi dio istraživanja sa urednicima i novinarima ticao se njihovog razumijevanja stigme koja postoji u odnosu na ZRO, njihove informisanosti o životima marginalizovanih kao i stepena senzibilisanosti prema zdravstveno različitim osobama. Na osnovu izvršene analize proizilaze sljedeći zaključci:

- Novinari obično mistifikuju ili doslovno tumače stigmu, dok samo jedan manji dio posmatra stigmu iz ugla „normalnih“, zauzimajući stav koji ne polazi od ZRO nego od sebe;
- Većina urednika i novinara ne zna šta je autostigma, dok samo manji dio njih autostigmom definiše kao proces u kojem se osoba (neidentifikovana kao Drugi) suočava sa svojom različitošću kao bolešću ili problemom, tako da je jasno da novinari i urednici nisu dovoljno informisani o unutrašnjim svjetovima i autopercepciji ZRO;
- Urednici i novinari uglavnom nemaju senzibilisan pristup u razumijevanju procesa stigme i autostigme, zbog čega nemaju ni osnovu za primjenu angažovanog novinarstva u izvještavanju;
- Urednici i novinari najčešće klasifikuju stigmom, a time i probleme ZRO, u zavisnosti od kategorije zdravstvene različitosti što je zabrinjavajuće jer se time daje novi argument za stepenovanje primarnosti u programiranju informativnog programa o ZRO te pripreme TV produkcije. Drugim riječima, biraju se teme koje za ZRO uglavnom nisu primarne;

Analizirajući stavove medijskih radnika o ZRO te koliko znaju o njima, neophodno je istaći sljedeće zaključke:

- Percepcije zdravstveno različitih osoba kod urednika i novinara već su same po sebi uokvirene, što uzrokuje da i reprezentacija bude uokvirena;
- Urednici i novinari djelimično ili u potpunosti izjednačavaju psihičke i intelektualne zdravstvene različitosti što ukazuje na njihovu nedovoljnu informisanost;
- Urednici i novinari mahom negiraju uticaj autoregulacije u procesu izvještavanja o ZRO. Međutim kako se ne bi poticala negativna percepcija javnosti o ZRO neophodno je oblikovati njihove izjave tako da se ne održava ili povećava negativna percepcija prema zdravstvenoj različitosti;

- Urednici i novinari primarno identifikuju zdravstveno različite osobe kao *žrtve*, što je ustaljeni kulturološki stereotip, te se to potcrtava u narativima, a time se ne pravi nikakav pomak u pogledu unapređenja položaja ZRO u društvu;
- Medijski radnici se vode kombinacijom ličnih stavova o etičnosti izvještavanja o ZRO i pravilima novinarskog diskursa što ostavlja mnogo prostora za individualne interpretacije etičnog izvještavanja o ZRO.

Drugi dio analize odgovora dobijenih u intervjuima s novinarima i urednicima ticao se cjelokupnog procesa produkcije programa o ZRO odnosno: planiranja produkcije; pripreme produkcije; realizacija TV priloga; finalizacija produkcije; emitovanje; kontrola i evaluacija.

Analiza je pokazala da biranje tema i pristupa u obradi teme o DIG ovisi o mnogobrojnim faktorima – prethodnoj informisanosti novinara, uticaju top-menadžmenta kao i činjenici da li novinar radi za komercijalnu TV stanicu ili javni servis, da li imaju iskustva u izvještavanju o DIG te sa kakvim tehničkim, kadrovskim i vremenskim kapacitetima raspolaže TV stanica. Takođe je ustanovljeno da je pozicija novinara dominantna u odnosu na Druge pri izboru teme i određivanju ugla izvještavanja iako ne mora biti tako ako su udruženja koja okupljaju DIG primarni izvor jer se tad novinari pasiviziraju. Na izbor tema bitno može uticati i to kakva očekivanja publike predviđaju urednici i novinari, što može da utiče na negativan i/ili stereotipan način reprezentacije.

Kad je riječ o pripremi produkcije, novinari i urednici nemaju organizovan i sistematičan pristup u raščlanjivanju razlika u načinu produkcije TV priloga u zavisnosti od vrste zdravstvene različitosti, čime se održava jedoobrazni pristup u izvještavanju o DIG. Većina urednika komercijalnih TV stanica ima iste uredničke principe u slučaju realizacije programa o DIG, pa se TV prilozima moraju smjestiti u narativ i pravila koja odgovaraju u slučaju događaja, a ne tematskih priloga. Dodatna prepreka prilikom pripreme produkcije TV priloga o DIG je ograničen broj medijskih radnika zbog čega se ne njeguje specijalizovano novinarstvo³⁰⁸, a samim tim se ne povećava i kvalitet priloga. Marginalizovane osobe najčešće su zadovoljne i minimalnim učešćem u pripremi produkcije, što novinarima odgovara, ali se na taj način stvara obostrana distanciranost u TV produkciji.

Emitovanje programa o DIG može da se izvrši prikazivanjem snimljenog ili kupljenog sadržaja od nezavisnih produkcija te emitovanjem uživo. U slučaju izvještavanja o ZRO gotovo uvijek se primjenjuje emitovanje snimljenog materijala. Program o ZRO najčešće se emituje u sklopu centralnih informativnih programa te popodnevnih kolažnih emisija posvećenih

³⁰⁸ Iako je ovo rješenje u slučaju komercijalnih TV stanica finansijski zahtjevnije, produkcija upotrebom specijalizovanih timova je ostvarivo u slučaju javnog servisa

dnevnim događajima. Direktni prenos se ne praktikuje najčešće zato što teme o zdravstvenim različitostima mediji ne smatraju dovoljno bitnim ili pak sama zdravstvena različitost otežava mogućnost za direktni prenos.

Kad je riječ o kontroli produkcije i evaluacije produkcije i programa, ona se uglavnom ne vrši u slučaju TV programa o DIG čime se značajno ugrožava mogućnost unapređenja produkcije. Kad se evaluacija vrši, najčešće je u nadležnosti urednika emisije zbog čega se ne otvara mogućnost polemike. Evaluacija kvaliteta priloga o DIG ne može biti istovjetna evaluaciji drugih priloga, već treba da postoji specijalizovani vodič sa odgovarajućim parametrima. U njoj moraju učestvovati marginalizovani jer se time smanjuje negativan odnos medijskih radnika prema njima.

Fokus grupe sa ZRO takođe su dale odgovore na pitanje poznavanja problema stigme i autostigme osoba s različitostima te reprezentacije zdravstvenih različitosti u medijima. Jedan od glavnih razloga za stigmatizaciju, ZRO vide u pristupu medijskih radnika koji favorizuju ekskluzivno plasiranje sadržaja umjesto produbljivanja izvještavanja. Ovaj stav ZRO jasno ukazuje na nepovjerenje prema medijskim radnicima. Srž problema je prema njihovom mišljenju nizak stepen informisanosti novinara i urednika o zdravstvenim različitostima što, kako smatraju, proizilazi iz porodičnog odgoja pojedinca. Stereotipi u reprezentaciji posljedica su i nedovoljnog kontakta medijskih radnika sa zdravstveno različitim osobama. Sa druge strane, većina ZRO nisu upoznati s pravilima izvještavanja, novinarskim jezikom i diskursom te procesom produkcije, organizacije i menadžmenta TV organizacija, što otežava napredak u reprezentaciji ZRO putem konsultacija novinara sa ZRO. Kao što novinari stereotipno posmatraju ZRO, ovaj proces se dešava i u obrnutom smjeru. Na primjeru djece sa intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima pokazuje se kako lični stav novinara prema određenoj grupi utiče na način izvještavanja. Tako su novinari u slučaju djece sa zdravstvenim različitostima zaštitnički naklonjeni te imaju veću motivaciju da o njima kvalitetnije izvještavaju. Interesantno je kako ZRO angažovano novinarstvo tumače na isti način kao i medijski radnici, tj. kao apel na pomoć i ispravljanje nepravdi koje oni trpe. To je pojednostavljena predstava o ovoj vrsti novinarstva. Produkciji kvalitetnog TV priloga ne pomaže ni oklijevanje ZRO da se uključi u rad medija zbog čega su one najčešće izvori umjesto primarni akteri priloga. Iz svega navedenog jasno je kako se sa porastom stepena medijske pismenosti DIG povećava i razumijevanje rada novinara, a time se otvara i put ka unapređenju izvještavanja.

Na osnovu svih iznesenih zaključaka u vezi sa svim fazama produkcije TV emisija i priloga o zdravstveno različitim osobama kao i programskoj politici i organizacionoj strukturi, mogu se potvrditi naredne pomoćne hipoteze:

- *Reprezentacija Drugih u medijskim sadržajima, konkretno TV emisijama i programima, direktno je uslovljena edukacijom i informisanošću primarnih medijskih stvaralaca/aktera (medijskih radnika) o kategorijama i problemima različitosti, stepenom saradnje sa Drugima, načinom uokviravanja i izgradnje TV narativa te dominantnom uređivačkom politikom.* Na osnovu dobijenih rezultata i njihove analize jasno je kako je reprezentacija ZRO kao i DIG uopšte direktno povezana sa stepenom informisanosti i edukacije svih medijskih radnika, naročito novinara i urednika. Naime, urednici i novinari razmišljaju kroz postojeće okvire *žrtve, heroja i tereta*, koji su dodatno unapređeni potenciranjem istih ovih okvira i na drugim TV stanicama. Na ovaj način se znanje o ZRO ne produbljuje, već se njeguju postojeći stereotipi. Reprezentacija DIG je povezana i sa dominantnom uređivačkom politikom, kao i programskom politikom TV stanice, naročito kad je riječ o komercijalnim TV stanicama, tako što se DIG za potrebe gledanosti stavljaju u ustaljene okvire i stereotipe.
- *Menadžment TV stanica i menadžment informativnih redakcija TV stanica u Republici Srpskoj snažno utiču na način medijske reprezentacije Drugih.* Ova tvrdnja je dokazana u mnogobrojnim primjerima iz prakse na TV stanicama u Republici Srpskoj. Pod tim se prije svega misli na jak uticaj programske politike, naročito kod komercijalnih medija, na izbor i način realizacije tema koje se tiču zdravstvenih različitosti. Nedostatak kvalitetne edukacije i stalnog usavršavanja novinara, montažera i snimatelja, programiranje usmjereno prvenstveno na dobit (komercijalne TV stanice) i preopterećenost radnika u informativnom programu održava stereotipnu reprezentaciju DIG i stigmatu.
- *Postojeće rukovođenje produkcijom medijskog sadržaja o različitosti uzrokuje stereotipnu reprezentaciju Drugih kroz upotrebu primarnih metanarativa junaka, žrtve ili tereta kao što je to slučaj sa zdravstveno različitim osobama.* Trenutna praksa u produkciji informativnog TV sadržaja o Drugima ne prepoznaje bitnost specijalizovanih timova koji bi radili na produkciji TV priloga i emisija o DIG. Menadžment isto tako najčešće ne bira članove tima na osnovu njihovog znanja iz oblasti ljudskih prava i specifičnosti različitosti i angažovanog novinarstva, već izbor vrši na osnovu ličnih preferencija novinara ili urednika. Ove nepravilnosti u postojećoj produkciji TV sadržaja o marginalizovanim znatno povećava rizik od stereotipne reprezentacije.

- *Saradnja između medijskih radnika i društveno isključenih osoba u Republici Srpskoj je obostrano utilitarna (za lične ciljeve) čime se održava stereotipna reprezentacija Drugih.* Kontakt koji se ostvaruje i održava između obje strane postavljen s jasnim omjerom moći u korist medijskih radnika. Naime, pošto udruženja koja okupljaju ZRO još uvijek nisu osnažena u polju aktivističkog djelovanja, lobiranja i drugih vidova borbe za prava svojih članova, ona moraju da se postave u inferioran položaj u odnosu na medijske radnike kako bi dobili priliku za promociju svojih ideja. Kao posljedica takvog omjera moći u odnosu između ZRO i medijskih radnika, ZRO, a time i uopšte DIG, često su primorane da se povinuju rješenjima produkcije i stereotipnoj reprezentaciji u medijima.
- *Zaposleni i angažovani u TV stanicama u Republici Srpskoj nisu upoznati sa specifičnostima života društveno isključenih osoba i njihove reprezentacije što za posledicu ima stereotipno izvještavanje o ovoj populaciji.* Novinari i urednici su o stigmati, autostigmati, načinima reprezentacije ZRO i problemima sa kojima se one svakodnevno suočavaju pokazali skromno znanje. Većina urednika i novinara je kao probleme s kojima se suočavaju ZRO navodila one koji se predstavljaju u medijima, tako da je većina ispitanika navodila problem sa socijalnom zaštitom, siromaštvom, društvenom marginalizacijom, slabom podrškom institucija i poteškoćama pri zapošljavanju. Time su u njihovim odgovorima izostavljene teme poput emotivnog života, mentalnog zdravlja, reproduktivnog zdravlja, kulturnih potreba, potreba za stvaranjem, samozapošljavanja i mnoge druge teme koje su predmet interesovanja kad se rade tematski prilozi o osobama koje nisu različite. Nepoznavanjem svakodnevnih problema ZRO te biranjem tema koje su stereotipno i često obrađivane, novinari i urednici održavaju stereotipne slike o zdravstveno različitim osobama.
- *Specifičnosti zdravstvenih različitosti utiču na programski menadžment i način reprezentacije osoba sa zdravstvenim različitostima.* Izjave urednika i novinara te osoba sa zdravstvenim različitostima potvrđuju ovu pretpostavku. Naime, u zavisnosti od vrste zdravstvene različitosti i stepena kompleksnosti zdravstvenog stanja, menadžment produkcije odlučuje o načinu produkcije informativnog TV sadržaja o ZRO. Tako su psihički različite osobe najmanje zastupljene jer je stigma prema njima najjača među medijskim radnicima. S druge strane, djeca sa intelektualnim i društveno-interakcijskim različitostima su ZRO kojima se novinari najviše posvete, a teme koje se tiču ovih ZRO su uvijek kontekstualno najbogatije. Ipak, u gotovo svim slučajevima i programski menadžment i način reprezentacije ZRO usko su povezani s mogućnosti adaptacije ZRO

potrebama medijskih radnika kao i mogućnostima medijskih radnika da se prilagode specifičnostima zdravstvene različitosti.

Iz svega navedenog jasno je da su ustanovljeni mnogobrojni problemi, rješenja i preporuke u načinu produkcije i reprezentacije društveno isključenih osoba. Kombinovanjem svih teorijskih polazišta i zaključaka proisteklih iz istraživanja može se zaključiti da je osnovna hipoteza doktorske disertacije potvrđena, odnosno da *Adaptacija i unapređenje menadžmenta medijske organizacije i organizacije produkcije ima ključnu ulogu u unapređenju načina medijske reprezentacije o društveno isključenim grupama (Drugima) čime se istovremeno podiže društvena svijest o Drugima*. Način medijske reprezentacije zavisi od mnogobrojnih faktora, prije svega od opšteg menadžmenta medijske organizacije putem kojeg se, između ostalog, formira programska politika te svi aspekti produkcije. U slučaju izvještavanja o društveno isključenim grupama, odluke opšteg menadžmenta poput definisanja minimalnog učešća programa o DIG u cjelokupnom programu i angažovanja medijskih radnika koji su informisani i senzibilisani prema ovim kategorijama društva, kao i značajnijeg uključivanja marginalizovanih u produkciju programa o njima, ključne su kako bi se unaprijedio način njihove medijske reprezentacije. Adekvatna organizacija produkcije programa o DIG je isto tako neophodna s obzirom na to da specifičnosti različitosti neizostavno utiču na produkciju. S obzirom na ovu činjenicu, produkcija medijskog sadržaja o DIG mora da bude prilagođena specifičnim potrebama marginalizovanih kako bi bila moguća senzitivna i inkluzivna primjena angažovanog pristupa u izvještavanju lišena svih stereotipa, predrasuda i stigme. Samo kroz ove izmjene menadžmenta medijske organizacije i organizacije produkcije programa o DIG moguće je podići društvenu svijest o Drugima.

9.2. Praktični doprinos doktorske teze

Kao posljedica ovog istraživanja definisani su standardi kvalitetnog izvještavanja o DIG i produkcije TV priloga o zdravstvenoj različitosti i uopšte o DIG u domenu informativnog programa pri tom postavljajući razlike u zavisnosti od tipa medija (javni servis i komercijalne TV stanice).

Neophodni standardi definisanja i poštovanja standarda u slučaju produkcije programa o marginalizovanim podrazumijevaju definisanje internih akata koji će korespondirati unapređenoj zakonskoj regulativi o izvještavanju o DIG. U slučaju javnog servisa to bi podrazumijevalo obavezivanje na redovno djelovanje u cilju zaštite javnog interesa kroz redovnu produkciju i plasman programa o DIG te preuzimanja odgovornosti o produkciji i emitovanju TV programa o DIG u trajanju od najmanje 120 minuta sedmično. Važno je i da se

u Upravni odbor javnog servisa uvrste predstavnici kategorija zdravstvenih različitosti te da se što veći procenat programa adaptira zdravstvenim različitostima. Interni normativni akti moraju da naglase bitnost jednakog tretmana svih izvora, a etički kodeksi moraju da definišu pitanje opšte privatnosti kao i prava na psihičku, emotivnu i fizičku privatnost te eliminisanje stereotipa i ispravnu upotrebu termina.

Opšti model menadžmenta mora da se unaprijedi uvođenjem matriks modela TV produkcije koji bi se temeljio na aktivnostima produkcijskog tima u kojem bi društveno isključena osoba imala ulogu savjetnika u produkciji i aktera u samom prilogu, a izvještavanje bi se zasnivalo na postulatima angažovanog novinarstva (David Kropius, 1999). Pored toga, opšti menadžment bi trebalo da implementira karakteristike EFQM-a (European Foundation for Quality Management).

Kad je riječ o organizacionoj strukturi, TV stanice bi morale jasno odvojiti top menadžment od programskog sektora te da osnaže ulogu organizatora i producenta u produkciji TV programa o DIG. Unapređenje kadrovskog menadžmenta prije svega bi trebalo da se temelji na edukaciji medijskih radnika o društveno isključenim osobama, naročito kad je riječ o srednjem menadžmentu. U pogledu na unapređenje programskog menadžmenta neophodno je osigurati minimum TV programa pri tom poštujući obaveze (javni servis) odnosno prilagođavajući program potrebama savremenog gledaoca pri tom ne kompromitujući senzibilisan i angažovan pristup u izvještavanju. Uz to bi bilo neophodno da se u programiranju upotrebljavaju pristupi koji će više isticati DIG (crossprogramming, hammocking i theming) kao i da srednji i niži menadžment mora raditi na koordinaciji svog programa u cilju veće eksponiranosti DIG u programu. Naposljetku, monitoring produkcije i evaluacija medijskog sadržaja moraju da uključe mišljenje savjetodavne grupe sastavljene od $\frac{2}{3}$ medijskih radnika i $\frac{1}{3}$ predstavnika eksterne javnosti te da implementira samoevaluaciju medijskih radnika.

U pogledu hipotetičkog modela menadžmenta i produkcije TV priloga o DIG neophodno je prilagoditi postojeću produkciju specifičnostima različitosti u cilju njihove kvalitetnije reprezentacije. To bi prije svega podrazumijevalo razvoj ravnopravnog odnosa između medijskih radnika i udruženja koja okupljaju DIG kao i diversifikacije liste izvora što bi u konačnici moralo da rezultuje ravnopravnim učešćem marginalizovanih osoba i stručnjaka u prilogu. Pored toga, ovaj model bi morao da uključuje zasebne produkcijske timove koji bi se bavili produkcijom medijskog sadržaja o DIG, s tim da bi za finansiranje ovog modela, koji je finansijski zahtjevniji, bilo potrebno pronaći alterantivne izvore finansiranja npr. fondovi Evropske Unije. Naposljetku, hipotetički model produkcije TV priloga o DIG bi morao da se osloni na savjete savjetodavne grupe u kojoj bi bili predstavnici društveno isključenih grupa.

9.3. Pravci budućih istraživanja

Uticaj menadžmenta produkcije informativnog TV sadržaja na reprezentaciju zdravstveno različitih osoba je neosporan, međutim neophodno je dalje raditi na istraživanju kako bi se prepoznali načini na koji svi elementi u ovom procesu utiču na načine reprezentacije ZRO i uopšte društveno isključenih grupa. Tako je potrebno:

1. Uraditi istraživanje u kojem bi se ustanovile poveznice između ličnih uvjerenja i stavova novinara s TV priložima i emisijama koje realizuje;
2. Uraditi komparativnu analizu TV sadržaja istog žanra na različitim televizijama u regionu i svijetu kako bi se ustanovile razlike i sličnosti u načinu reprezentacije ZRO;
3. Ispitati efikasnost eksperimentalne upotrebe predloženog modela produkcije informativnog TV sadržaja o ZRO;
4. Komparativno analizirati priloge dobijene eksperimentalnom upotrebom predloženog modela produkcije i postojećih modela produkcije;
5. Istražiti odnos top-menadžmenta prema programiranju, produkciji i reprezentaciji ZRO.

Zahvaljujući ovom istraživanju postavlja se dobra osnova za teorijska i praktična unapređenja kad je riječ o radu medija prilikom reprezentacije Drugih, jer se prvenstveno kvalitetnom reprezentacijom ZRO i svih Drugih može smanjiti stigma, unaprijediti njihov kvalitet života i izgraditi tolerantnije demokratsko društvo.

LITERATURA

- Albarran B. Alan, Chan-Olmsted, M. Sylvia & With O. Michael. (ed.). (2008). *Handbook of Media Management and Economics* (e-edition). Mahwah, NJ: Taylor & Francis e-Library.
- Albarran, Alan. (ed.). (2013). *Management of Electronic Digital Media* (5th edition). Boston, MA: Wadsworth.
- Alvaro, Joseph. (2013). Discursive representations of a dissident: The case of Liu Xiaobo in China's English press. *Discourse Society*, 24(3), 289-314. doi: 10.1177/0957926512471760
- Babić, Miloš. (2007). *Organizacija u medijima*. preuzeto 01.03.2014. sa www.scribd.com/doc/45973224/Organizacija-u-Medijima-Skripta.
- Bal, Mieke. (1994). *On meaning-making*. Sonoma, CA: Polebridge Press.
- Bal, Mieke. (1999). *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative* (2nd ed). Toronto, Canada: Univeristy of Toronto Press Inc.
- Barnett, Barbara. (2006). Medea in the media: Narrative and myth in newspaper coverage of women who kill their children. *Journalism*, 7(4), 411-432. doi: 10.1177/1464884906068360
- Belsey, Andrew & Chadwick, Ruth (ed). (1992). *Ethical Issues in Journalism and the Media*. London, UK: Routledge.
- Berger, Asa Arthur. (2012). *Media Analysis Techniques* (4th edition). London, UK: Sage Publications.
- Berning, Nora. (2011). *Narrative Means to Journalistic Ends: A narratological Analysis of Selected Journalistic Reportages*. Wiesbaden, Germany: VS Research.
- Berns, Dž. Vilijem. (2009). *Menadžment i umetnost*. Beograd, Srbija: Clio.
- Bignell, Jonathan. (2000). *Postmodern Media Culture*. Edinburgh, UK: Edinburgh University Press
- Block, Peter (ed.), Houseley, William, Nicholls, Tom & Southwell, Ron. (2001). *Managing in the Media*. Oxford, UK: Focal Press.
- Blood, Warwick & Holland, Kate. (2004). Risky news, madness and public, *Journalism*. 5(3), 323-342. doi: 10.1177/1464884904044940
- Bock, Angela Mary. (2012). Citizen video journalists and authority in narrative: Reviving the role of the witness. *Journalism*, 13(5), 639-653. doi: 10.1177/1464884911421703
- Boyd, Andrew (2002). *Novinarstvo u elektronskim medijima*. Beograd, Srbija: Clio.
- Branković, Srbobran. (2007). *Uvod u metodologiju*. Beograd, Srbija: Megatrend univerzitet primenjenih nauka.
- Brawley, Edward & Brawley, Emilia. (2003). The Media Role in Marginalizing the Mentally Ill: Taking Corrective Action, *Portularia*. 3. str. 285-297.

- Brunkhorst, Hauke. (2004). *Solidarnost od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice*. Beograd, Srbija: Beogradski krug.
- Burton, Graeme. (2002). *More Than Meets the Eye: An introduction to media studies*. New York, NY: Oxford University Press.
- Burton, Graeme. (2005). *Media and Society: Critical Perspectives*. New York, NY: Open University Press.
- Carroll, Noel. (1987). Conspiracy Theories of Representation. *Philosophy of the Social Sciences*, 17(3), 359-412. doi: 10.1177/004839318701700306
- Celata, Giandomenico. (1999). *Proposal for a Model for Measuring Television Excellence: X-TV*. Rome, Italy: Universita di Roma „La Sapienza“.
- Chamberlain, Mary & Thompson, Paul (ed). (2003). *Narrative and Genre*. New York, NY: Routledge.
- Costelloe, Laura. (2014). Discourses of sameness Expressions of nationalism in newspaper discourse on French urban violence in 2005, *Discourse Society*. 25(3), 315-340. doi: 10.1177/0957926513519533
- Crnobrnja, Stanko (2010). *Estetika televizije i novih medija*. Beograd, Srbija: Clio.
- Čupić, Čedomir. (2008). Etika i moral novinara. *Godišnjak*, Beograd, Srbija: Fakultet političkih nauka. str. 257-266.
- Dahlgren, Peter. (1980). TV News and the Suppression of Reflexivity. *Journal of Contemporary Ethnography/Urban Life*, 9(2), 201-216. doi: 10.1177/089124168000900206
- Dedić, Dragana i Milojević, Milica. (2010). *Priručnik za izvještavanje o marginalizovanim grupama*. Banja Luka, BiH: Helsinški parlament građana Banja Luka.
- Dej, A. Luis. (2004). *Etika u medijima - primeri i kontroverze*. Beograd, Srbija: Medija centar.
- Deuze, Mark. (ed.). (2011). *Managing Media Work*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dijk, Teun. van (1991). *The interdisciplinary study of news as discourse u Handbook of Qualitative Methods in Mass Communication Research*. (pp. 108-120). London, UK: Routledge.
- Dijk, Teun. van (1998). *Critical discourse analysis*. preuzeto 10.01.2011. godine sa www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.
- Dragičević Šešić, Milena i Stojković, Branimir. (2007). *Kultura menadžment animacija marketing (V izdanje)*. Beograd, Srbija: Clio.
- Džihana, Amer. i Volčić, Zala (ur.). (2007). *Mediji i nacionalne ideologije*. Sarajevo, BiH: Mediacentar.

- Ekstrom, Mats. (2002). Epistemologies of TV journalism. *Journalism*. 3(3), 259-282. doi: 10.1177/146488490200300301
- Encabo, Nunez Manuel. (1995). The Ethics of Journalism and Democracy. *European Journal of Communication*, 10(4), 513-526. doi: 10.1177/0267323195010004006
- Entman, Robert. (1993). Representation and Reality in the Portrayal of Blacks on Network Television News. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 71(3), 509-520. doi: 10.1177/107769909407100303
- Evans, James & Dean, James. (2002). *Total Quality – Management, Organization and Strategy*. Mason, OH: Thomson Learning.
- Fairclough, Norman. (1995). *Media discourse*. London, UK: Hodder Headline group.
- Featherstone, Mike & Wernick, Andrew. (2005). *Images of Aging Cultural representations of later life*. London, UK: Routledge Taylor & Francis e-Library.
- Fiske, John. (1991). *Introduction to communication studies*. London, UK: Taylor & Francis: e-Library.
- Fourie, J. Pieter (ed.). (2006). *Media Studies: Volume Two – Content, Audiences and Production*. Lansdowne, South Africa: Juta Education.
- Franklin, Bob (ed). (2001). *Social Policy, the Media and Misrepresentation*. New York, NY: Taylor & Francis e-Library.
- Franklin, Bob (ed). (2006). *Local Journalism and Local Media: Making the Local News*. Abingdon Oxon, UK: Routledge.
- Franklin, Bob, Hamer, Martin, Hanna, Mark, Kinsey, Marie & Richardson, E. John. (2005). *Key Concepts in Journalism Studies*. London, UK: Sage.
- Frey, R. Lawrence & Cissna, N. Kenneth. (2009). *Routledge Handbook of Applied Communication Research*. New York, NY: Routledge.
- Friedrich Ebert Stiftung. (2009). *Policy Paper: socijalna marginalizacija u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka, BiH: Friedrich Ebert Stiftung.
- Fuko, Mišel. (2009). *Rađanje klinike – arheologija medicinskog opažanja*. Novi Sad, Srbija: Mediterran.
- Fulton, Elizabeth Hellen. (2005). *Narrative and media*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Fulton, Helen, Huisman, Rosemary, Murphet, Julian & Dunn, Anne. (2005). *Narrative and Media*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Genette, Gerard. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method*. New York, NY: Cornell University Press.

- Gentz, Natascha & Kramer, Stefan (ed). (2006). *Globalization, Cultural Identities, And Media Representations*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Giles, David. (2003). *Media Psychology*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gofman, Ervin. (2009). *Stigma – zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*. Novi Sad, Srbija: Mediterran.
- Goodwin, Andrew & Goodwin, Andrew (ed). (2005). *Understanding Television*. New York, NY: Taylor & Francis e-Library.
- Gray, Caroline. (2009). Narratives of Disability and the Movement from Deficiency to Difference. *Cultural Sociology*, 3(2), 317-332. doi: 10.1177/1749975509105537
- Greenberg, Susan. (2014). The ethics of narrative: A return to the source. *Journalism*, 15(5), 517-532. doi: 10.1177/1464884914523091
- Hadžiselimović, Dževdet, Plavšić, Marlena, Pregrad i Jasenka, Rusijan, Lj. Vesna (ur). (2009). *Psihologija mediji etika: Iskustva i promišljanja za bolju suradnju*. Pula, Hrvatska: Društvo psihologa Istre.
- Halilović, Mehmed i Džihana, Amer. (2012). *Medijsko pravo u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, BiH: Sarajevo Internews u Bosni i Hercegovini.
- Hall, Stuart (ed). (2003). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London, UK: Sage Publications.
- Harbers, Frank & Broersma, Marcel. (2014). Between engagement and ironic ambiguity Mediating subjectivity in narrative journalism. *Journalism*, 15(5), 639-654. doi: 10.1177/1464884914523236
- Hardin, Marie & Preston, Ann. (2001). Inclusion of Disability in News Reporting Textbooks. *Issues Journalism & Mass Communication Educator*, 56(2), 43-54. doi: 10.1177/107769580105600204
- Harper, Stephen. (2005). Media, Madness and Misrepresentation Critical Reflections on Anti-Stigma Discourse. *European Journal of Communication*, 20(4), 460-483. doi: 10.1177/0267323105058252
- Harper, Stephen. (2009). *Madness, Power and the Media Class, Gender and Race in Popular Representations of Mental Distress*. New York, NY: Palmgrave MacMillan.
- Hartley, John & McWilliam, Kelly (ed). (2009). *Story Circle: Digital Storytelling Around the World*. Chichester, UK: Wiley-Blackwell.
- Henderson, Keren Esther. (2007). *News Narratives and Television News Editing* (phd thesis). Toronto, Canada: University of Toronto.
- Henderson, Keren. (2012). Narratives in Local Television News Editing. *Electronic News*. 6(2), 67-80. doi: 10.1177/1931243112450008

- Henry, Jane. (2006). *Creative Management and Development*. London, UK: Sage.
- Herman, Luc & Vervaeck, Bart. (2005). *Handbook of Narrative Analysis*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Hodgetts, Darrin, Hodgetts, Andrea & Radley, Alan. (2006). Life in the shadow of the media: Imaging street homelessness in London. *European Journal of Cultural Studies*, 9(4), 497-516. doi: 10.1177/1367549406063166
- Jaeger, T. Paul & Bowman, Ann Cynthia. (2005). *Understanding Disability: Inclusion, Access, Diversity, and Civil Rights*. London, UK: Praeger.
- Jensen, B. Klaus & Jankowski, W. Nicholas (2002). *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*. London, UK: Routledge.
- Johnson-Cartee, S. Karen. (2005). *News Narratives and News Framing: Constructing Political Reality*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Keeble, Richard. (2001). *Ethics for Journalists*. London, UK: Routledge.
- Kelner, Daglas. (2004). *Medijska kultura*. Beograd, Srbija: Clio.
- Kendall, Diana. (2011). *Framing Class Media Representations of Wealth and Poverty in America* (2nd edition). Plymouth, UK: Rowman & Littlefield Publisher.
- Kieran, Matthew. (2002). *Media Ethics*. London, UK: Routledge and Taylor & Francis e-Library.
- Koković, Dragan. (2007). *Društvo i medijski izazovi (sociologija masovnih komunikacija)*. Novi Sad, Srbija: Filozofski fakultet Odsek za medijske studije.
- Kolsto, Pal (ed). (2009). *Media Discourse and the Yugoslav Conflict*. Bodmin, UK: Ashgate.
- Korni, Danijel. (1999). *Etika informisanja*. Beograd, Srbija: Clio.
- Kunczik, Michael i Zipfel, Astrid. (2006). *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zagreb, Hrvatska: Zaklada Fridrich Ebert.
- Kunelius, Risto. (1994). Order and Interpretation: A Narrative Perspective on Journalistic Discourse. *European Journal of Communication*, 9(3). 249-270. doi: 10.1177/0267323194009003002
- Kurpius, David. (1999). *Community Journalism: Getting Started*. Washington D.C., WA, DCRTNDF.
- Kušljugić, Branka i Prohić, Ibrahim. (2008). *Socijalno isključeni u BiH danas, a sutra*. Tuzla, BiH: Biro za ljudska prava Tuzla i Banja Luka, BiH: Helsinški parlament građana Banja Luka.
- Labra, Socar. (2013). Social representations of HIV/AIDS in mass media: Some important lessons for caregivers. *International Social Work*, 0(0), 1-11. 10.1177/0020872813497380

- Lakoff, Robin T. (2000). *The Language War*. London, UK: University of California Press, Ltd.
- Leban, Vesna. (2007). Television Reports in Slovenian Daily News Broadcasts, *Medijska istraživanja*. 13(2), 23-37.
- Leung, C. M. Christine & Huang, Yu. (2007). The paradox of journalistic representation of the other, *Journalism*. 8(6), 675-697. doi: 10.1177/1464884907083118
- Lewis, Justin. (2006). News and the empowerment of citizens. *European Journal of Cultural Studies*, 9(3), 303-319. doi: 10.1177/1367549406066075
- Lorimer, Rolend. (1998). *Masovne komunikacije*. Beograd, Srbija: Clio.
- Lyons, Antonia. (2000). Examining Media Representation Benefits for Health Psychology. *Journal of Health Psychology*. 5(3), 349-358.
- Ljevak, Kristina, Huremović, Lejla i Zlotrg, Sandra. (2014). *Ka pozitivnim praksama 2: Izvještavanje medija u 2014. godini o LGBT temama u BiH*. Sarajevo, BiH: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll – Ured za BiH, Fondacija CURE.
- Machill, Marcel, Köhler, Sebastian & Waldhauser, Markus. (2007). The Use of Narrative Structures in Television News: An Experiment in Innovative Forms of Journalistic Presentation, *European Journal of Communication*. 22(2), 185-205. doi: 10.1177/0267323107076769
- Mack, Natasha, Woodsong, Cynthia, MacQueen, M. Kathleen, Guest, Greg & Namey, Emily (2005). *Qualitative Research Methods: A Data Collector's Field Guide*. Research Triangle Park, NC: Family Health International.
- Macleod, Catriona. (2002). Deconstructive Discourse Analysis: Extending the Methodological Conversation, *South African Journal of Psychology*, 32(1), 17-25. doi: 10.1177/008124630203200103
- Macnamara, Jim. (2005). Media content analysis: Its uses, benefits and Best Practice Methodology. *Asia Pacific Public Relations Journal*, 6(1), 1-34.
- Manoff, K. Robert & Schudson, Michael (ed). (1987). *Reading the News*. New York, NY: Phanteon Books.
- Markova, Ivana & Farr, Robert (ed.). (1995). *Representations of Health, Illness and Handicap*. Amsterdam, Netherlands: Harwood Academic Publishers imprint.
- Martinoli, Ana. (2007). Faktori programiranja komercijalnog radija. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, 11-12, 223-234. UDK: 005:654.19
- Matheson, Donald. (2005). *Media Discourses: Analysing Media Texts*. Maidenhead, UK: Open University Press.

- Mayring, Philipp. (2000). Qualitative Content Analysis, *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*. 1(2), 1-10.
- Mek Kvin, David. (2000). *Televizija*. Beograd, Srbija: Clio.
- Mihelj, Sabina, Bajt, Veronika & Pankov, Miloš. (2009). Television News, Narrative Conventions and National Imagination. *Discourse & Communication*, 3(1), 57-78. doi: 10.1177/1750481308098764
- Miletić, Mirko. (2009). *Osnove menadžmenta medija*. Novi Sad, Srbija: Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije.
- Milošević, Milan. (2003). *Novinarstvo i etika*. Beograd, Srbija: Media Centar.
- Minoa, Žorž. (2008). *Istorija samoubistva*. Novi Sad, Srbija: Mediterran.
- Mitchell, Leslie. (2009). *Production Management for Television*. New York, NY: Routledge.
- Moore, Shaun. (2005). *Media Theory: Thinking about Media and Communications*. New York, NY: Routledge.
- Murray, Stuart. (2008). *Representing Autism: Culture, Narrative, Fascination*. Liverpool, UK: Liverpool University Press.
- Nigam, Shailendra. (2005). *Total Quality Management: An Integrated Approach*. New Dehli, India: Excel Books.
- Nikolić, Mirjana. (2010). Etika medija – između lične, profesionalne i društvene odgovornosti. *Kultura*, 127, 35-50.
- Nikolić, Mirjana. (2004-05). Etika radio talasa. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, 8-9, 311-330. UDK: 174:658.8 070.11.
- Omon, Žak i Mari, Mišel. (2007). *Analiza film(ov)a*. Beograd, Srbija: Clio.
- Omon, Žak. (2006). *Estetika filma*. Beograd, Srbija: Clio.
- Osteen, Mark. (2007). *Autism and Representation*. New York, NY: Routledge: Taylor & Francis e-Library.
- Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine. (2009). *Zakon o zabrani diskriminacije*. Sarajevo, BiH.
- Patterson, Philip & Wilkins, Lee. (2014). *Media Ethics – Issues and Cases* (8th edition). New York, NY: McGraw-Hill.
- Pauly, J. John. (2014). The New Journalism and the struggle for interpretation. *Journalism*, 15(5), 589-604. doi: 10.1177/1464884914529208
- Perebinossoff, Philippe. (2008). *Real World Media Ethics*. Burlington, MA: Elsevier.
- Pounds, Gabriela. (2010). Attitude and subjectivity in Italian and British hard-news reporting. *Discourse Studies*, 12(1), 106-137. doi: 10.1177/1461445609346777
- Prajs, Stjuart. (2011). *Izučavanje medija*. Beograd, Srbija: Clio.

- Pramaggiore, Maria & Wallis, Tom. (2008). *Film – A Critical Introduction* (2nd edition). London, UK: Laurence King Publishing.
- Pringle K. Peter & Starr F. Michael. (2006). *Electronic Media Management*. Burlington, MA: Focal Press
- Project Management Institute. (2006). *The Standard for Program Management*. Newtown Square, PA: Project Management Institute.
- Reese, D. Stephen, Gandy Jr, H. Oscar & Grant, E. August. (2008). *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. Malhew, NJ: New Jersey: Taylor & Francis e-Library.
- Regulatorna agencija za komunikacije. (2007). *Odluka o usvajanju politike sektora emitovanja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, BiH.
- Ricoeur, Paul, Collins, Frank & Perron, Paul. (1989). Greimas's Narrative Grammar. *New Literary History*, 20(3), 581-608. doi: 10.2307/469355
- Rogers, J. Linda & Swander, Blue Beth. (2001). *Semiotics & Dis/ability: Interrogating Categories of Differences*. Albany, NY: State University of New York.
- Rosenstiel, Tom, Just, R. Marion, Belt, L. Todd, Pertilla, Atiba, Dean, C. Walter & Chinni Dante. (2007). *We Interrupt This Newscast: How to Improve Local News and Win Ratings, Too*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Rubin, C. Lawrence (ed.). (2012). *Mental Illness In Popular Media: Essays on the Representation of Disorders*. London, UK: McFarland & Company.
- Salmon, Kristijan. (2010). *Storytelling ili pričam ti priču*. Beograd, Srbija: Clio.
- Salmon, Kristijan. (2011). *Strategija Šeherezade*. Beograd, Srbija: Clio.
- Sandelowski, Margarete. (1991). Telling Stories: Narrative Approaches in Qualitative Research. *Image: the Journal of Nursing Scholarship*, 23(3), 161-166. doi: 0.1111/j.1547-5069.1991.tb00662.x
- Sartorius N, Schuze H. (2005). *Reducing the Stigma of Mental Illness: A Report from Global Programme of the World Psychiatric Association*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Schiappa, Edward. (2008). *Beyond Representational Correctness: Rethinking Criticism of Popular Media*. New York, NY: State University of New York Press.
- Schmitz, F. Mark, Filippone, Prema & Edelman, M. Elaine. (2003). Social Representations of Attention Deficit Hyperactivity Disorder, 1988-1997. *Culture Psychology*, 9(4), 383-406. doi: 10.1177/1354067X0394004

- Scholz, Brett, Crabb, Shona & Wittert, A. Gary. (2014). "We've Got to Break down the Shame" Portrayals of Men's Depression. *Qualitative Health Research*, 24(12), 1-10. doi: 10.1177/1049732314549020
- Sheyholislami, Jaffer (2001). *Yesterday's "separatists" are today's "resistance fighters"*. (excerpts from MA thesis). Ottawa, Canada: Carleton University.
- SHIA. (2012). *Kodeks o načinu predstavljanja osoba s invaliditetom u medijima*. Sarajevo, BiH: SHIA.
- Službeni glasnik BiH (2010). *Strategija socijalnog uključivanja BiH – nacrt*. Sarajevo, BiH: Vijeće ministara BiH.
- Snyder, L. Sharon & Mitchell, T. David. (1997). *The Body and Pyhysical Difference: Discourses of Disability*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- Snyder, L. Sharon & Mitchell, T. David. (2006). *Cultural Locations of Disability*. Chicago, IL: University Of Chicago Press.
- Stam, Robert & Miller, Toby (ed). (2004). *A Companion to Film Theory*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Stam, Robert. (2000). *Film Theory: An Introduction*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Sterling, H. Christopher (ed). (2009). *Encyclopedia of Journalism*. London, UK: Sage.
- Stiker, Henri-Jacques & Sayers, William. (1999). *A History of Disability*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Šarčević, Predrag (ur.). (2011). *Treći program*. 150(2). Beograd, Srbija: Službeni glasnik i RTS.
- Šućur, Zoran. (2004). Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. *Revija za sociologiju*, 35(1-2), 45-60.
- Talbot, Mary. (2007). *Media Discourse: Representation and interaction*. Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.
- Tassel, van Joan & Poe-Howfield, Lisa. (2010). *Managing Electronic Media – Making, Marketing, & Moving Digital Content*. Burlington, MA: Focal Press.
- Tenenboim, Keren. (2008). Fighting for the Story's Life: Non-closure in Journalistic Narrative. *Journalism*, 9(1), 31-51. doi: 10.1177/1464884907084338
- Thomas, Prescott John. (2009). *Media Management Manual*. New Dehli, India: Communication and Information Sector UNESCO.
- Thompson, Kristin. (2003). *Storytelling in Film and Television*. Harvard, MA: Harvard University Press.
- Tjurou, Džozef. (2012). *Mediji danas – Uvod u masovne komunikacije*. Beograd, Srbija: Clio.

- Tomić, Velinka. (2007). Siromaštvo i socijalna isključenost – osnovne definicije i indikatori, *Sociološka luča*, 2(2), 149-166.
- Vacić, Zoran. (2004). *Etika javne reči u medijima i politici*. Beograd, Srbija: Centar za liberalno-demokratske studije.
- Valić-Nedeljković, Dubravka (ur). (2011). *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene: Medijska istraživanja – Zbornik radova III*. Novi Sad, Srbija: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Valić-Nedeljković, Dubravka (ur.). (2012). *Media Discourse of Poverty and Social Exclusion*. Novi Sad, Srbija: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Veljanovski, Rade. (2005). *Javni RTV servis u službi građana*. Beograd, Srbija: Clio.
- Vijeće za štampu Bosne i Hercegovine. (2011). *Kodeks za štampu i online medije BiH*.
- Vodičar, Janez. (2011). Narrative as a Means of Creating an Identity for Ourselves and Others. *Synthesis Philosophica*. 51(1), 79–91.
- Vučina, Iskra, Musa, Sanjin, Dizdarević-Maksumić, Adnana, Niškanović, Jelena, Popović, Tatjana i Lakić, Biljana. (2012). *Istraživanje stavova javnosti prema osobama sa mentalnim poremećajima (BiH)*. Sarajevo, BiH i Banjaluka, BiH: Swiss Agency for Development and Cooperation SDC.
- Vuksanović, Divna. (2007). *Filozofija medija*. Beograd, Srbija: FDU Beograd i Čigoja štampa.
- Wahl, Otto. (2003). News Media Portrayal of Mental Illness Implications for Public Policy. *American Behavioral Scientist*, 46(12), 1594-1600. doi: 10.1177/0002764203254615
- Wahl-Jorgensen, Karin. (2013). The strategic ritual of emotionality: A case study of Pulitzer Prize-winning articles. *Journalism*, 14(1), 129-145. doi: 10.1177/1464884912448918
- Webb, Jen. (2009). *Understanding Representation*. London, UK: Sage.
- White, Aidan. (2014). *Untold Stories How Corruption and Conflicts of Interest Stalk the Newsroom*. London, UK: Ethical Journalism Network.
- Wilkins, Lee & Christians, Clifford. (2009). *Handbook of Mass Media Ethics*. London, UK: Routledge and Taylor & Francis e-Library.
- Wilkins, Lee & Coleman, Renita. (2005). *The Moral Media How Journalists Reason About Ethics*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Williams, Kevin. (2003). *Understanding Media Theory*. New York, NY: Arnold Publishers.
- Wodak, Ruth & Meyer, Michael. (2001). *Methods of critical discourse analysis*. London, UK: Sage publications
- Wood, David (ed). (2003). *On Paul Ricoeur – Narrative and Interpretation*. London and New York, NY: Routledge.

Woodstock, Louise. (2002). Public journalism's talking cure: An analysis of the movement's 'problem' and 'solution' narratives. *Journalism*, 3(1), 37-55. doi: 10.1177/146488490200300101

Zelizer, Barbie. (2010). *About to Die: How News Images Move the Public*. Oxford, UK: Oxford University Press.

PRILOZI

Prilog 01 – Pojmovnik

ZRO – zdravstveno različita osoba (osoba koja ima različite zdravstvene karakteristike kao što su različiti vidovi fizičkih invaliditeta, različiti mentalnih i intelektualnih stanja)

FIZIČKA ZDRAVSTVENA RAZLIČITOST – zdravstvena različitost koja se temelji na razlici u fizičkim sposobnostima u odnosu na fizički potpuno funkcionalnu osobu npr. osobe sa amputacijom, osobe sa različitim stepenima i vidovima paralize, slijepe i slabovide osobe, gluve i nagluve osobe

INTELEKTUALNA ZDRAVSTVENA RAZLIČITOST – zdravstvena različitost koja se temelji na nižim stepenima intelektualnih sposobnosti i/ili mogućnosti stupanja u društvene interakcije npr. Daun sindrom, Aspargerov sindrom, autizam itd.

PSIHIČKA ZDRAVSTVENA RAZLIČITOST – zdravstvena različitost koja se temelji na različitim psihičkim stanjima – ovisnosti, poremećaji ličnosti, opsesivno-kompulsivni poremećaj, post-traumatski stres, bipolarni poremećaji, shizofrenija, poremećaji u prehrani itd.

DIG – društveno isključena grupa (grupa osoba koje su zbog svoje različitosti u manjem ili većem omjeru marginalizovane iz opšte populacije tako što imaju smanjene mogućnosti za ravnopravan život kao i većina populacije)

DIG osoba – pripadnik/pripadnica nekoj od društveno isključenih grupa kao što su: siromašna osoba, osoba sa mentalnim, psihičkim i/ili fizičkim poteškoćama, starija osoba, mlada osoba, žena, seljak/seljanka, nezaposlena osoba, bolesna osoba, LGBT osoba, osoba manje zastupljene nacionalne pripadnosti, borac/borkinja, izbjeglica i povratnik, kršilac/kršiteljka zakona, rasne i etničke manjine, beskućnik, pripadnik/pripadnica vjerske grupe, stranac/strankinja

REPREZENTACIJA – komplikovan zbir kulturnih i društvenih vrijednosti povezanih sa određenim prostorno-vremenskim okvirom, odnosno, zbir različitih znakova i njihovih značenja koji su kulturno i prostorno-vremenski određeni; suptilni način izgradnje stvarnosti

UOKVIRAVANJE – proces kroz koji se nečemu daje okvir, tako što se promovise pojedinačna definicija problema, kauzalno tumačenje, moralno procenjivanje i/ili preporučeni tretman onoga što je predstavljeno (Entman, 1993)

MEDIKALIZACIJA – određivanje zdravstvenih različitosti upotrebom medicinskog diskursa npr. poremećaj, sindrom, anomalija, degeneracija, liječenje, lijek, tretman, bolest, geni itd.

DRUGI – sinonim za društveno isključene grupe (DIG)

STEREOTIP – generalizacija u vezi sa pojedincem ili grupom koji su na neki način različite od osobe koja generalizuje

GENERALIZACIJA – mišljenja i stavovi zasnovani na nepotpunim ili pogrešnim informacijama

PREDRASUDA – stereotipi koji u sebi sadrže i emotivnu komponentu

STIGMA – „obilježavanje“, odbacivanje i isključivanje osobe ili grupe koji su različiti od većeg dijela populacije, a koje je zasnovano na stereotipima i predrasudama

REPREZENTACIJA – proces modifikacije, kombinacije, prezentacije i interpretacije poruka

ENKODIRANJE – pakovanje poruka tj. oblikovanje poruka prema željama pošiljaoca poruka

DEKODIRANJE – razlaganje poruka tj. tumačenje poruka

ZNAČENJE – interpersonalni i dijalogički skup asocijacija koje se vezuju za određenu pojavu (osoba, događaj, pojam itd.)

KONOTACIJA I DENOTACIJA – sve što postoji; značenja koja se iz bazičnih atributa stvara

NARATIV – nešto što uopšte nije prirodno već je zasnovano, između ostalog, i na različitim stereotipima i predrasudama (Fulton, 2005)

DISKURS – „oblast određene vrste zdravog razuma sa određenim skupom artikulisanih pretpozicija“ (Kunelius, 1994, 250)

ETIČKI KODEKSI – skup savjeta primjenjivih u praksi i etički kompas u svakodnevnoj interakciji i djelovanju

Prilog 02a – Pitanja za dubinske intervjue i fokus grupe

PITANJA ZA DUBINSKI INTERVJU SA UREDNICIMA

(a) Postojeći modeli menadžmenta redakcija informativnog programa

1. Detaljno opišite Vaše radno mjesto.
2. Kako je organizovana TV stanica na kojoj radite (detaljan opis)? (vertikalni i horizontalni raspored)
3. Kako je postavljen menadžment TV stanice za koju radite? (ko i kako rukovodi stanicom; kako se odlučuje o projektima, organizaciji i smjeru razvoja stanice)
4. Opišite opšti programski menadžment (1 – odluke o izboru; 2 – oblikovanju i 3 – realizovanju medijskih sadržaja) Vaše TV stanice i programski menadžment informativne redakcije.
5. Kako teče proces produkcije programa u okviru emisija i rubrika na kojima Vi radite tj. opišite rukovođenje produkcijom medijskog sadržaja. (kreativni proces stvaranja medijskog sadržaja koristeći različite komunikacijske kodove i izražajna sredstva kojima se informiše javnost o događajima iz stvarnosti)
6. Da li postoji sistem procjene kvaliteta menadžmenta TV stanice i menadžmenta redakcije informativnog programa u vezi sa reprezentacijom zdravstvene različitosti i Drugih i informisanja javnosti o problemima Drugih? Ukoliko ne postoji, kako bi on mogao da izgleda.

(b) Postojeći modeli rukovođenja produkcijom medijskog sadržaja o Drugima

1. Kako teče cjelokupni proces pripreme i realizacije novih epizoda emisija na kojima radite?
2. Kako teče cjelokupni proces produkcije jednog priloga o Drugima? (proces od biranja teme, odluke o temi sve do emitovanja priloga)
3. Koji faktori utiču na izbor teme priloga o Drugima?
4. Da li su i na koji način Drugi uključeni u proces produkcije medijskog sadržaja?
5. Da li postoje razlike u načinu produkcije TV priloga u zavisnosti o vrsti različitosti?
6. Da li postoje razlike u načinu obrade teme (ne produkcija, nego sadržaj priloga) u zavisnosti od vrste različitosti tj. da li se temi drugačije pristupa u zavisnosti od različitosti?
7. Kako biste upotrijebili (ili upotrebljavate) uredničke kriterijume i ovlaštenja prilikom produkcije programa o Drugima kao i konačnom medijskom proizvodu (prilog)?
8. Opišite metode analize TV priloga i kvaliteta rukovođenja produkcijom.
9. Da li je način rukovođenja produkcijom medijskog sadržaja o različitosti uzrokovan Vašim stavovima o Drugima? Kako/zašto?

10. Kako specifičnosti zdravstvenih različitosti i bilo kojih drugih različitosti utiču na programski menadžment (1 – odluke o izboru; 2 – oblikovanju i 3 – realizovanju medijskih sadržaja)?

(c) Poznavanja sistemskih i svakodnevnih problema Drugih

1. Opišite probleme sa kojima se suočavaju Drugi, a naročito ZRO grupe.
2. Opišite Vaš lični i profesionalni odnos sa ZRO grupama i Drugima.

(d) Poznavanja problema stigme i autostigme osoba sa različitostima

1. Kako biste definisali stigmu?
2. Šta je autostigma?
3. Da li postoji razlika između stigme u odnosu na vrstu različitosti?
4. Kako se stigma i autostigma odražavaju na zdravstveno različite osobe?

(e) Poznavanja i primjene etičkih standarda prilikom izvještavanja o Drugima

1. Da li ste upoznati sa etičkim standardima kad je riječ o izvještavanju o Drugima? (Ukoliko jeste navedite ih i pokušajte objasniti na primjerima; ukoliko ne da li možete pretpostaviti koji bi to mogli biti i kako bi se oni primjenjivali u praksi)
2. Opišite prilog o ZRO predstavniku ili grupi, koji bi bio u okvirima etičkih standarda i ispravne novinarske prakse.
3. Da li na Vašoj TV stanici postoji model monitoringa i evaluacije medijskih sadržaja kvaliteta medijskih sadržaja u kojima se reprezentuju zdravstveno različite osobe i Drugi? (Ukoliko postoji, molim Vas da ga detaljno opišete; ukoliko ne postoji, kako biste ga definisali)
4. Kako se Drugi najčešće prikazuju u medijima?
5. Kako se zdravstveno različiti najčešće prikazuju u medijima?

PITANJA ZA DUBINSKI INTERVJU SA NOVINARIMA

(a) Postojeći modeli menadžmenta redakcija informativnog programa

1. Detaljno opišite Vaše radno mjesto.
2. Kako je organizovana TV stanica na kojoj radite (detaljan opis)?
3. Kako je postavljen menadžment TV stanice za koju radite? (ko i kako rukovodi stanicom; kako se odlučuje o projektima, organizaciji i smjeru razvoja stanice)
4. Kako teče proces produkcije programa u okviru emisija i rubrika na kojima Vi radite tj. opišite rukovođenje produkcijom medijskog sadržaja. (kreativni proces stvaranja medijskog

sadržaja koristeći različite komunikacijske kodove i izražajna sredstva kojima se informiše javnost o događajima iz stvarnosti)

5. Da li postoji sistem procjene kvaliteta menadžmenta TV stanice i menadžmenta redakcije informativnog programa u vezi sa reprezentacijom zdravstvene različitosti i Drugih i informisanja javnosti o problemima Drugih? Ukoliko ne postoji, kako bi on mogao da izgleda.

(b) Postojeći modeli rukovođenja produkcijom medijskog sadržaja o Drugima

1. Kako teče cjelokupni proces pripreme i realizacije novih epizoda emisija na kojima radite?
2. Kako teče cjelokupni proces produkcije jednog priloga o Drugima? (proces od biranja teme, odluke o temi sve do emitovanja priloga)
3. Koji faktori utiču na izbor teme priloga o Drugima?
4. Da li su i na koji način Drugi uključeni u proces produkcije medijskog sadržaja?
5. Da li postoje razlike u načinu produkcije TV priloga u zavisnosti o vrsti različitosti?
6. Da li postoje razlike u načinu obrade teme (ne produkcija, nego sadržaj priloga) u zavisnosti od vrste različitosti tj. da li se temi drugačije pristupa u zavisnosti od različitosti?

(c) Poznavanja sistemskih i svakodnevnih problema Drugih

1. Opišite probleme sa kojima se suočavaju Drugi, a naročito ZRO grupe.
2. Opišite Vaš lični i profesionalni odnos sa ZRO grupama i Drugima.

(d) Poznavanja problema stigme i autostigme osoba sa različitostima

1. Kako biste definisali stigmatu?
2. Šta je autostigma?
3. Da li postoji razlika između stigme u odnosu na vrstu različitosti?
4. Kako se stigma i autostigma odražavaju na zdravstveno različite osobe?

(e) Izvještavanje o Drugima

1. Da li je način na koji izvještavate o Drugima uzrokovan Vašim ličnim stavovima o Drugima? Kako/zašto?
2. Da li mijenjate način izvještavanja u zavisnosti od vrste različitosti?
3. Da li ste podložni autoregulaciji kad izvještavate o Drugima?
4. Kako pristupate zdravstveno različitim osobama?
5. Koji su Vaši ciljevi prilikom izvještavanja o Drugima?
6. Opisno ocijenite trenutno stanje u načinu izvještavanja o zdravstveno različitim osobama i Drugima na TV medijima u Republici Srpskoj.

(f) Poznavanja i primjene etičkih standarda prilikom izvještavanja o Drugima

1. Da li ste upoznati sa etičkim standardima kad je riječ o izvještavanju o Drugima? (Ukoliko jeste navedite ih i pokušajte objasniti na primjerima; ukoliko ne da li možete pretpostaviti koji bi to mogli biti i kako bi se oni primjenjivali u praksi)
2. Opišite prilog o ZRO predstavniku ili grupi, koji bi bio u okvirima etičkih standarda i ispravne novinarske prakse.
3. Da li na Vašoj TV stanici postoji model monitoringa i evaluacije medijskih sadržaja kvaliteta medijskih sadržaja u kojima se reprezentuju zdravstveno različite osobe i Drugi? (Ukoliko postoji, molim Vas da ga detaljno opišete; ukoliko ne postoji, kako biste ga definisali)
4. Kako se Drugi najčešće prikazuju u medijima?
5. Kako se zdravstveno različiti najčešće prikazuju u medijima?

PITANJA ZA FOKUS GRUPE SA ZDRAVSTVENO RAZLIČITIM OSOBAMA

(a) Poznavanja problema stigme osoba sa različitostima

1. Opišite nekoliko situacija u kojima ste se osjećali isključeno.
 - a) Kako su ljudi oko vas reagovali kada su saznali da imate psihičke zdravstvene poteškoće?
 - b) Kako ljudi oko vas reaguju zato što imate fizičke zdravstvene razlike?
 - c) Kako su ljudi oko vas reagovali kad su saznali da u porodici imate osobe koje su intelektualno različite?
2. Zašto ljudi reaguju na takav način tj. stigmatizuju?
3. Zašto ljudi misle na taj način o ljudima koji imaju zdravstvene razlike?
4. Po Vašem mišljenju, od kuda dolaze ovi stavovi/gledanja/stereotipi?

(b) Poznavanja problema autostigme osoba sa različitostima

1. Kako biste objasnili autostigmom ukoliko ste je osjetili?
2. Šta utiče na autostigmom?
3. Kako se borite sa autostigmom?

(c) Poznavanje problema reprezentacije zdravstvenih različitosti u medijima

1. Kako mediji predstavljaju osobe koje imaju sličnu ili istu zdravstvenu različitost kao vi?
2. Zašto mediji predstavljaju Druge na takve načine? Koji je uzrok?
3. Koje su posljedice takvog medijskog predstavljanja Drugih?
4. Kako biste vi uticali na rad medija u vezi sa ovim pitanjem?
5. Šta biste mijenjali u načinu predstavljanja osoba sa različitostima?
6. Koliko su i kako članovi porodica bitni u cijelom procesu?

Prilog 02b – Pitanja za evaluaciju TV produkcije programa o Drugima

UPITNIK ZA SAMOEVALUACIJU PRODUKCIJE (novinar)

1. Da li su se prilikom formiranja teme iscrpili svi izvori koji su relevantni za temu?
2. Da li su u postavci teme u obzir uzeti svi potencijalni faktori koji mogu negativno uticati na produkciju s obzirom na vrstu različitosti?
3. Da li je Drugi od samog početka uključen u produkciju?
4. Da li je tema predlagana na kolegijumu ili u dijaloškoj razmjeni mišljenja sa urednikom (one-on-one)?
5. Da li su razmotrene i usvojene neke od sugestija kolega poslije prijedloga teme?
6. Da li je ponovo kontaktirana DIG osoba za dodatne savjete, a prije početka realizacije?
7. Da li su i na koji način drugi članovi produkcijskog tima bili uključeni u formiranje teme?
8. Da li je produkcija bila prilagođena vrsti različitosti i na koji način? Ukoliko nije, koji su razlozi i da li su se i na koji način oni mogli izbjeći?
9. Da li je snimatelj učestvovao u oblikovanju priloga kad je riječ o vizuelnom aspektu sadržaja?
10. Da li je tekst predan uredniku na korekciju?
11. Da li su potencijalne korekcije urednika uzurpirale primarnu ideju priloga?
12. Da li je DIG osoba bila uključena u proces montaže?
13. Da li je distribucija sadržaja izvršena u predviđeno vrijeme i u predviđenom programskom kontekstu?
14. Da li je dobijena povratna informacija udruženja koje okuplja osobe sa različitošću?

EVALUACIJA PROCESA PRODUKCIJE (savjetodavno tijelo)

1. Da li je produkcija sadržaja o Drugima uključivala i Druge kao savjetnike te ukoliko jeste u kojim fazama i na koji način je ova saradnja ostvarena?
2. Kako su ostali članovi tima bili uključeni u produkciju?
3. Kakva je bila priroda komunikacije između članova produkcijskog tima i spoljnjih saradnika?
4. Da li je savjetodavno tijelo bilo uključeno u produkciju i ukoliko jeste na koji način?
5. Da li su prijedlozi savjetodavnog tijela bili uključeni u produkciju?
6. Da li je ostvaren kontakt sa ZRO zajednicom o kojoj je bilo riječ u programu nakon emitovanja te ukoliko jeste koji su bili zaključci obje strane?

UPITNIK ZA UČESNIKE U PRODUKCIJI (ZRO)

1. Ko Vas je kontaktirao i kako je teкао razgovor?
2. Da li je osoba koja Vas je kontaktirala jasno iznijela razlog zašto Vas je kontaktirala?
3. Na koji ste način učestvovali u produkciji programa o ZRO?
4. Kako su se članovi produkcijskog tima ophodili prema Vama?
5. Koje sugestije ste uputili članovima produkcijskog tima i kad se to dogodilo?
6. Ukoliko ste iznosili sugestije da li su one prihvaćene i na koji način su uvrštene u program o ZRO?
7. Sa kim iz produkcijskog tima ste bili u kontaktu?
8. Da li ste stupili u kontakt sa članom produkcijskog tima nakon što je sadržaj emitovan i ukoliko jeste opišite glavne tačke tog razgovora?
9. Da li imate namjernu ponovo da saradujete i pod kojim uslovima?

Prilog 03 – Izjava o informisanom pristanku

Ovaj intervju dio je doktorske disertacije Ognjena Radovića pod nazivom „Uloga programskog menadžmenta elektronskih medija u reprezentaciji različitosti“ koja se realizuje u sklopu doktorskih studija Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu. Cilj ovog intervjuja je da se prikupe mišljenja, iskustva i stavovi medijskih profesionalaca kako bi se unaprijedili modeli opšteg menadžmenta, produkcije i načini izvještavanja o ovoj i svim drugim društveno isključenim i marginalizovanim grupama.

Uz vaš pristanak, informacije koje date u okviru intervjuja će se snimati. Snimci će se koristiti u svrhu identifikovanja važnih tema. S podacima će se postupati povjerljivo, a koristiće ih samo autor disertacije. Vaši lični podaci neće biti otkriveni. Po završetku rada na disertaciji, snimci će biti obrisani, a bilješke ostati anonimne i dostupne samo autoru.

Pristanak

Ja, _____, pristajem da učestvujem u intervjuu, u skladu s uslovima opisanim u izjavi o povjerljivosti.

Razumijem da će se audio snimci koristiti u gore opisane svrhe.

Razumijem da ću ostati anonimna/anoniman i da se moji lični podaci neće otkriti.

Potpis Datum (dd/mm/gg)

Prilog 04 – Popis ispitanika

	Organizacija		Osoba	Datum
TV	RTRS	+	Ljiljana Preradović, novinarka	12.10.15. 17:00
		+	Vanja Furtula, glavna urednica informativnog programa	14.10.15. 10:30
		+	Jasenko Todorović, urednik Dnevnika 2	16.10.15. 12:00
		+	Sladana Kovačević Đurić, novinarka	16.10.15. 13:30
		+	Marko Vejić, novinar	14.10.15. 11:30
		+	Tatjana Mizdrak, urednik emisije U fokusu	15.10.15. 11:15
	ATV	+	Vlatko Vukotić, izvršni urednik informativnog programa	12.10.15. 15:30
		+	Slaviša Bajić, novinar	18.10.15. 09:15
		+	Zorica Petković, novinarka	17.10.15. 13:15
		+	Jelena Grahovac, novinarka	18.10.15. 08:00
		+	Marina Mišić, novinarka	17.10.15. 14:15
		+	Željko Raljić, urednik redakcije u Banjaluci	26.10.15. 14:00
		+	Milan Kovač, novinar	26.10.15. 15:30
		+	Nevena Stanković	28.10.15. 11:00
	ELTA	+	Mito Travar	28.10.15. 10:30
		+	Marijana Savić, urednica informativnog programa	09.10.15. 13:00
		+	Dejan Rakita, glavni i odgovorni urednik programa	09.10.15. 10:00
		+	Dušan Kresoja, novinar	09.10.15. 09:00
UDR	Psihičke razlike	+	Udruženje građana „Zajedno“	19.10.15. 09:30
	Fizičke razlike	+	Gradska organizacija amputiraca „Udas“; Željko Volaš, direktor udruženja	23.10.15. 11:00
	Intelektualne razlike i razlike u socijalnoj interakciji	+	Udruženje za pomoć licima sa autizmom „Djeca svjetlosti“; Mirjana, direktorka udruženja (lektorka na RTRS)	22.10.15. 18:30 23.10.15. 17:00 26.10.15. 18:30

Prilog 05 – Kodna lista

Trajanje

1. <30s
2. <60s
3. <90s
4. <120s
5. <150s
6. preko 150

Rubrika

1. Društvo /siromaštvo, nezbrinutost/
2. Crna hronika/kriminal
3. Kultura
4. Zdravstvo/zdravlje
5. Obrazovanje
6. Zakoni/zakonodavstvo/ustav
7. Zapošljavanje
8. Zabava/šarena strana
9. Ostalo

Žanr

1. Vijest
2. Izjava
3. Izvještaj
4. Tematski prilog
5. Intervju
6. Reportaža
7. Komentar
8. Kvizidogađaj (konferencija za štampu)
9. Anketa

Lokacija (opseg)

1. BiH (podvarijable – selo, grad)
2. Regija
3. Evropa
4. Svijet

Muzika

1. Da
2. Ne

Zvanični narator

1. Spiker/ka
2. Novinar/ka
3. Voditelj
4. Intervjuisani/a

Objekt/Akter³⁰⁹ – ZRO klasifikacija

1. Osoba sa intelektualnim različitostima
2. Osoba sa psihičkim različitostima
3. Osoba sa fizičkom različitošću

Objekt/Akter – Podgrupa (demografija)³¹⁰

1. Stari
2. Mladi (1. Djeca, 2. Tinejdžeri, 3. Od 20 do 30)
3. Žene
4. Seljaci/ke
5. Nezaposleni
6. Bolesni
7. Homoseksualne osobe
8. Rasne, etničke i vjerske manjine
9. Transseksualne i transrodne osobe
10. Borac/borkinja
11. Izbjeglica i povratnik
12. Kršilac/kršiteljka zakona
13. Beskućnik
14. Pripadnik/pripadnica vjerske grupe
15. Stranac/strankinja

Objekt/Akter – Podgrupa 2 (zanimanje)

1. Građanin/ka - bez zanimanja
2. Seljak/ka - bez zanimanja
3. Poljoprivrednik/ca
4. Terorista
5. Ekspert/kinja
6. Novinar/ka

Reprezentacija

1. Pozitivna
2. Negativna

³⁰⁹ Objekt ukoliko ZRO osoba ne daje izjave niti su upotrebljene parafraze izjava, akter ukoliko ima izjavu ili parafrazu izjave. Ovdje će se navesti ima i prezime i ostali podaci u krolu za svakog učesnika priloga.

³¹⁰ Naredne tri kategorije se odnose i na sve druge aktere u priložima tj. sve druge osobe koje nisu (samo)identifikovane kao osoba sa zdravstvenom različitošću/različitostima.

3. Neutralna
4. Ne postoji

Retorika priloga (opšti stav i atmosfera)

1. Pozitivna
2. Negativna
3. Neutralna

Vizuelna obrada priloga

1. Uobičajena (tradicionalna)
2. Napredna (dodatna savremena vizuelna rješenja)
3. Minimalistička

Način prikazivanja društveno isključene osobe

0. Nije DIG osoba
1. Žrtva
2. Zaštita
3. Demonizacija
4. Heroj
5. Neutralno

Posljedična povezanost zdravstvene različitosti sa ličnom „sudbinom“ aktera³¹¹

1. Da
2. Ne

Indeksi

0. Nema indeksa
1. Istaknuti čisti indeksi (sugerišu na neke osobine aktera)
2. Istaknuti informativni indeksi (služe kao faktografija npr. godine aktera i sl.)³¹²

Akter (ZRO) ili član porodice u odnosu na novinara u stvaranju priče

1. Nisko učešće (inferioran)
2. Visoko učešće (superioran)
3. Podjednako učešće (ravnopravan)
4. Nepostojeći

Stepen kompleksnosti aktera (ZRO)

1. Nizak (jednodimenzionalan – sveden na varijablu koju predstavlja)
2. Visok (višedimenzionalan – uključuje više varijabli)

³¹¹ Na primjer – Osoba ima Daun sindrom što implicira da ona ne može da ima ispunjen društveni život.

³¹² Važno je navesti da s obzirom na to da je riječ o vizuelnom mediju ovi indeksi su opšteprisutni, ali se bilježe samo oni koji se pojavljuju u off-u.

3. Nepoznat³¹³

4. Nepostojeći

Stepen razvoja u okviru priloga³¹⁴

0. Nepostojeći

1. Uzlazan (progresivan)

2. Silazan (retrogradan)

3. Ujednačen (izbalansiran)

Sistematizacija uloga³¹⁵

1. Objekt

2. Subjekt

3. Pošiljalac

4. Primalac

5. Pomoćnik

6. Oponent

Okruženje u svrhu uokviravanja

1. Okruženje pojačava okvir

2. Okruženje snižava okvir

3. Neutralno okruženje

4. Diskonekcija od okruženja/nema okruženja³¹⁶

Krol

1. Intenziviranje okvira

2. Potvrđivanje okvira

3. Snižavanje okvira

4. Ambivalentnost

5. Neutralnost

6. Nema krola

Vrijeme

1. Eliptično³¹⁷

2. Ubrazano

3. Usporeno

4. Neodređeno

³¹³ ZRO je objekt tj. nema dodjeljenu ulogu pripovjedača

³¹⁴ Isključuje konotaciju npr. može da razvoj bude uzlazan, ali da se lik sve više smiješta u stereotip; važi i obratno.

³¹⁵ Svaka uloga koja se pojavljuje zasebno je identifikovana u novoj koloni. Uloge su apstraktne tj. ne moraju nužno da budu osobe.

³¹⁶ U slučaju aktera koji daju izjave bez prikaza u toku priloga; ofovi.

³¹⁷ Događaj koji se dogodi u priči ali je odsutan iz narativa. Time priča postaje znatno duža od dužine u narativu.

Smjer

1. Naprijed (hronološki)
2. Nazad (ahronološki)
3. Kombinovano (digresije)

Razmak i udaljenost

1. Mala udaljenost između događaja u prilogu
2. Velika udaljenost između događaja u prilogu
3. Nema udaljenosti

Karakterizacija

0. Nema
1. Pojačavanje okvira kroz okuženje (npr. nepokretna osoba u krevetu)
2. Smanjivanje okvira kroz okruženje (npr. nepokretna osoba u parku)
3. Karakterizacija kroz analogiju

Način fokalizacije (novinar)

1. Prva (nulta fokalizacija) – sveznajući pripovjedač
2. Vanjska³¹⁸
3. Unutrašnja³¹⁹
4. Ne postoji

Izvor naracije

1. Isključiva naracija kroz autora
2. Istaknuta izgradnja narativa kroz naraciju aktera (ZRO)³²⁰
3. Ujednačena naracija

Vrsta naratora (samo za novinara)

1. Ekstradijagetički i heterodijagetički (iznad i nije proživio)
2. Ekstradijagetički i autodijagetički (iznad i proživio)
3. Ekstradijagetički i alodijagetički (iznad i samo svjedoči)
4. Ne postoji

Vrsta naratora prema uključenosti (svi akteri)³²¹

1. Homodijagetički

³¹⁸ Kad je novinar u off-u i zna o događajima priče i likovima (samo spoljašnjost).

³¹⁹ Kad je novinar u prilogu i zna o događajima i likovima (samo spoljašnjost).

³²⁰ Najčešće ukoliko je ZRO primarni narator u prilogu npr. govori i sipred kamera i u off-u, sa neznatnom ili nepostojećom intervencijom novinara kao prepoznatog (kroz off ili lik) nad-naratora.

³²¹ Tiče se naratorove uključenosti u ono o čemu se pripovjeda. Ili je iskusio ono o čemu pripovjeda (homodijagetički) ili nije (heterodijagetički). Ovdje se može određivati i povezanost uočene prve vrste naratora prema uključenosti u odnosu na segmente sa kojima se povezuje npr. prije će se homodijagetičnost istaći kod opisivanja ZRO osobe (kroz of ili dodatnim isticanjem „nedostataka“ ZRO osobe poput zuma na amputiranu ruku) nego akciono doživljavanje npr. novinar na jedan dan iskušava kako je biti slijep.

2. Heterodijagetički
3. Ne postoji

Vrsta naratora prema uključenosti (svi akteri)

1. Intradijagetički i heterodijagetički (ispod i nije proživio)
2. Intradijagetički i autodijagetički (ispod i proživio)
3. Intradijagetički i alodijagetički (ispod i samo svjedoči)
4. Ne postoji

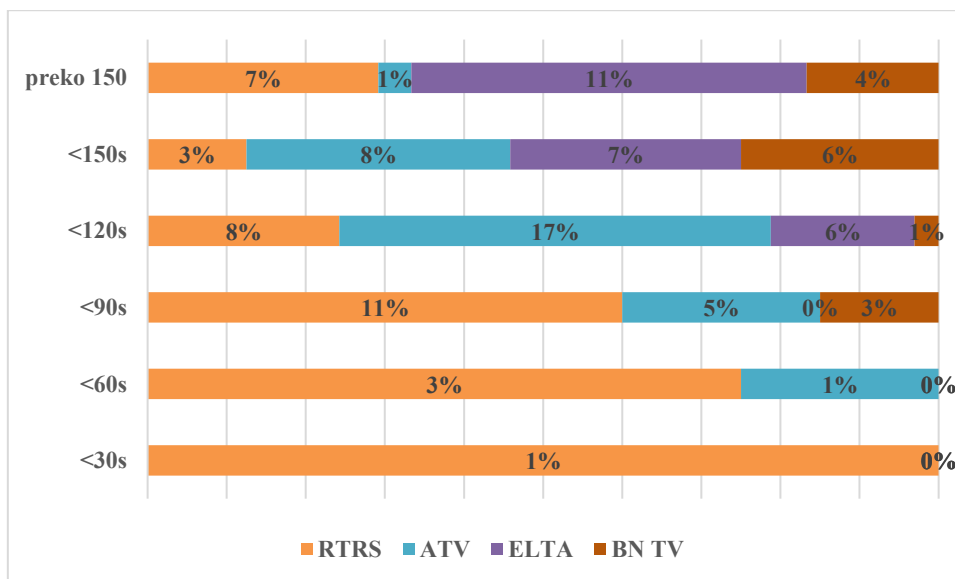
Ispovijest svih aktera

1. Da, monolog
2. Da, off
3. Da, parafraza
4. Ne

Prilog 06 – Rezultati (tabele i grafikoni)

TV	Tema	Učešće
RTRS	34	32%
ATV	33	31%
ELTA	25	24%
BN TV	14	13%
Ukupno	106	100%

Tabela 01 – Broj priloga

Grafikon 01 – Trajanje

Rubrika	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Društvo	6	13	5	3
2. Crna hronika/kriminal	3	4	0	3
3. Kultura	4	4	3	0
4. Zdravstvo/zdravlje	8	5	6	2
5. Obrazovanje	2	0	1	0
6. Zakoni/zakonodavstvo/ustav	10	3	3	3
7. Zapošljavanje	0	4	5	3
8. Zabava/šarena strana	0	0	1	0
9. Ostalo	1	0	1	0

Tabela 02 – Rubrika

Žanr	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Vijest	6%	1%	0%	1%
2. Izjava	2%	0%	0%	0%
3. Izvještaj	15%	17%	10%	7%
4. Tematski prilog	9%	11%	10%	4%

5. Intervju	0%	1%	0%	0%
6. Reportaža	0%	1%	3%	1%
7. Komentar	0%	0%	0%	1%
8. Kvazidogađaj	0%	0%	0%	0%
9. Anketa	0%	0%	0%	0%
Ukupno	32%	31%	24%	13%

Tabela 03 – Žanr

Lokacija	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. BiH	19	11	3	1
2. Regija	0	0	0	0
3. Evropa	0	0	0	0
4. Svijet	0	0	0	0
5. BiH (selo)	0	4	0	5
6. BiH (grad)	15	18	22	8

Tabela 04 – Lokacija (opseg)

Narator	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Spiker	3	0	0	0
2. Novinar	30	33	25	14
3. Voditelj	0	0	0	0
4. Intervjuisani	1	0	0	0

Tabela 05 – Zvanični narator

Objekt/Akter – ZRO klasifikacija	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Osoba sa intelektualnim različitostima	2	1	2	0
2. Osoba sa psihičkim različitostima	8	9	2	3
3. Osoba sa fizičkom različitostu	33	36	36	13
4. Član porodice osobe sa intelektualnim poteškoćama	7	3	0	3
5. Član porodice osobe sa psihičkim poteškoćama	0	1	0	0
6. Član porodice osobe sa fizičkom različitostu	3	2	1	3
7. Nije DIG osoba	53	50	38	17

Tabela 06 – Objekt/Akter – ZRO klasifikacija

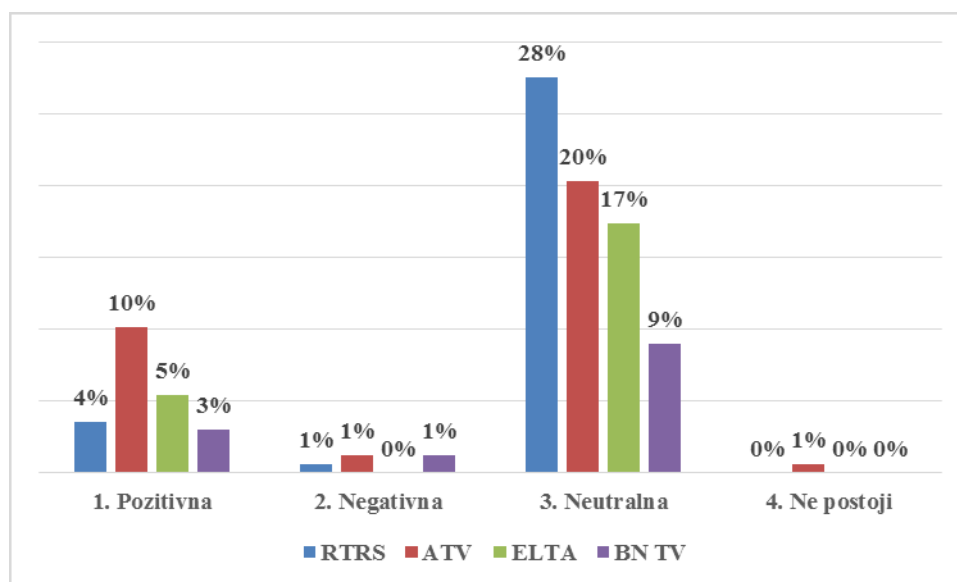
Objekt/Akter – Podgrupa (demografija)	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
0. Muškarci	58	58	52	28
1. Stari	15	22	14	10
2. Mladi	16	6	16	4
3. Žene	48	44	27	11
4. Seljaci/ke	0	2	0	0
5. Nezaposleni	0	1	0	0
6. Bolesni	0	1	3	1
7. Homoseksualne osobe	0	0	0	0
8. Rasne, etničke i vjerske manjine	0	0	0	0

9. Transseksualne i transrodne osobe	0	0	0	0
10. Borac/borkinja	0	0	2	0
11. Izbjeglica i povratnik	4	0	0	0
12. Kršilac/kršiteljka zakona	0	0	0	0
13. Beskućnik	0	0	0	0
14. Pripadnik/pripadnica vjerske grupe	0	0	0	0
15. Stranac/strankinja	0	0	0	0

Tabela 07 – Objekt/Akter – Podgrupa 1 (demografija)

Podgrupa 2 (zanimanje)	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Građanin/ka - bez zanimanja	69	56	49	28
2. Seljak/ka - bez zanimanja	0	3	0	0
3. Poljoprivrednik/ca	0	3	0	0
4. Terorista	0	0	0	0
5. Ekspert/kinja	37	37	28	11
6. Novinar/ka	0	3	2	0

Tabela 08 – Objekt/Akter – Podgrupa 2 (zanimanje)

Grafikon 02 – Reprerzentacija

Retorika	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Pozitivna	13	5	9	5
2. Negativna	5	12	4	6
3. Neutralna	16	16	12	3

Tabela 09 – Retorika priloga (opšti stav i atmosfera)

Vizuelna obrada	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Uobičajena (tradicionalna)	32	32	24	13
2. Napredna (dodatna vizuelna)	1	0	0	0
3. Minimalistička	1	1	1	1

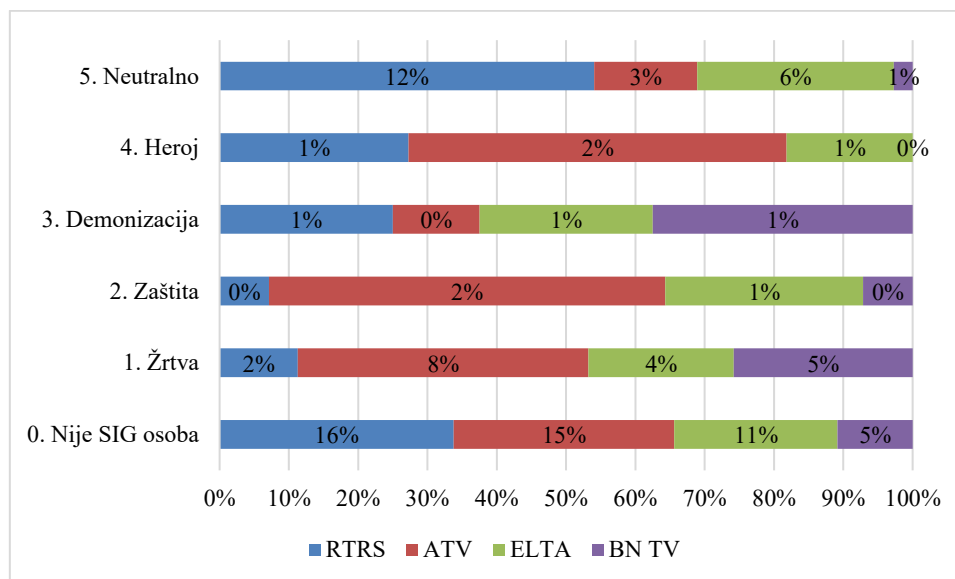
Tabela 10 – Vizuelna obrada priloga

Posljedičnost	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Da	33	40	32	19
2. Ne	20	14	10	3

Tabela 11 – Posljedična povezanost zdravstvene različitosti sa ličnom „sudbinom“ aktera

Indeksi	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
0. Nema indeksa	0	6	0	3
1. Istaknuti čisti indeksi	1	13	2	8
2. Istaknuti informativni indeksi	52	35	40	11

Tabela 12 – Indeksi

Grafikon 03 – Način prikazivanja društveno isključene osobe

Odnos akter-novinar	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Nisko učešće (inferioran)	23%	24%	20%	7%
2. Visoko učešće (superioran)	2%	1%	3%	3%
3. Podjednako učešće (ravnopravan)	3%	3%	1%	1%
4. Nepostojeći	5%	3%	1%	2%

Tabela 13 – Akter (ZRO) ili član porodice u odnosu na novinara u stvaranju priče

Stepen razvoja	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Nizak (jednodimenzionalan)	48	39	34	16
2. Visok (višedimenzionalan)	1	8	8	3
3. Nepoznat (ZRO je objekt)	1	0	0	0
4. Nepostojeći	6	7	3	3

Tabela 14 – Stepen kompleksnosti aktera

Stepen razvoja	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Uzlazan (progresivan)	0	9	3	12
2. Silazan (retrogradan)	0	1	0	0
3. Ujednačen (izbalansiran)	56	44	42	10

Tabela 15 – Stepen razvoja u okviru priloga

Okruženje	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Okruženje pojačava okvir	0	9	3	8
2. Okruženje snižava okvir	16	9	19	2
3. Neutralno okruženje	31	31	19	10
4. Nema okruženja	9	5	4	2

Tabela 16 – Okruženje u svrhu uokviravanja

Krol	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Intenziviranje okvira	0%	10%	0%	0%
2. Potvrđivanje okvira	0%	5%	0%	0%
3. Snižavanje okvira	1%	3%	0%	0%
4. Ambivalentnost	1%	0%	0%	0%
5. Neutralnost	29%	12%	4%	2%
6. Nema krola	2%	1%	20%	10%

Tabela 17 – Krol

Vrijeme	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Eliptično	0	0	1	0
2. Ubrazano	0	0	0	0
3. Usporeno	0	0	0	0
4. Neodređeno	34	33	24	14

Tabela 18 – Vrijeme

Smjer	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Naprijed (hronološki)	33	24	20	9
2. Nazad (ahronološki)	0	1	1	1
3. Kombinovano (flešbekovi i/ili digresije)	1	8	4	4

Tabela 19 – Smjer

Razmak i udaljenost	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Mala udaljenost između događaja u prilogu	1	6	0	3
2. Velika udaljenost između događaja u prilogu	0	3	3	3
3. Nema udaljenosti	33	24	22	8

Tabela 20 – Razmak i udaljenost

Karakterizacija	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
0. Nema	3%	3%	1%	2%
1. Pojačavanje okvira kroz okruženje	1%	3%	1%	4%
2. Smanjivanje okvira kroz okruženje	1%	4%	4%	0%
3. Karakterizacija kroz analogiju	28%	21%	19%	7%

Tabela 21 – Karakterizacija

Način fokalizacije (novinar)	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Prva (nulta fokalizacija)	1	0	1	0
2. Vanjska	30	27	21	14
3. Unutrašnja	1	6	3	0
4. Ne postoji	2	0	0	0

Tabela 22 – Način fokalizacije (novinar)

Izvor naracije	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Isključiva naracija kroz autora	1	1	1	1
2. Istaknuta izgradnja narativa kroz naraciju aktera (ZRO)	4	10	4	4
3. Ujednačena naracija	29	22	20	9

Tabela 23 – Izvor naracije

Vrsta naratora (novinar)	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Ekstradijagetički i heterodijagetički (iznad i nije proživio)	27	14	16	7
2. Ekstradijagetički i autodijagetički (iznad i proživio)	0	1	1	0
3. Ekstradijagetički i alodijagetički (iznad i samo svjedoči)	4	18	8	7
4. Ne postoji	3	0	0	0

Tabela 24 – Vrsta naratora (novinar)

Uključenost 1	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Homodijagetički	29%	29%	23%	10%
2. Heterodijagetički	2%	1%	1%	1%
3. Ne postoji	2%	2%	0%	1%

Tabela 25 – Vrsta naratora prema uključenosti (za svakog aktera pojedinačno) 1

Uključenost 2	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Intradijagetički i heterodijagetički (ispod i nije proživio)	39	26	17	19
2. Intradijagetički i autodijagetički (ispod i proživio)	42	46	47	14
3. Intradijagetički i alodijagetički (ispod i samo svjedoči)	21	25	15	4
4. Ne postoji	4	5	0	2

Tabela 26 – Vrsta naratora prema uključenosti (za svakog aktera pojedinačno) 2

Ispovijest	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Da, monolog	94	95	75	33
2. Da, off	5	1	7	4
3. Da, parafraza	2	7	3	5
4. Ne	7	5	0	2

Tabela 27 – Ispovijest svih aktera

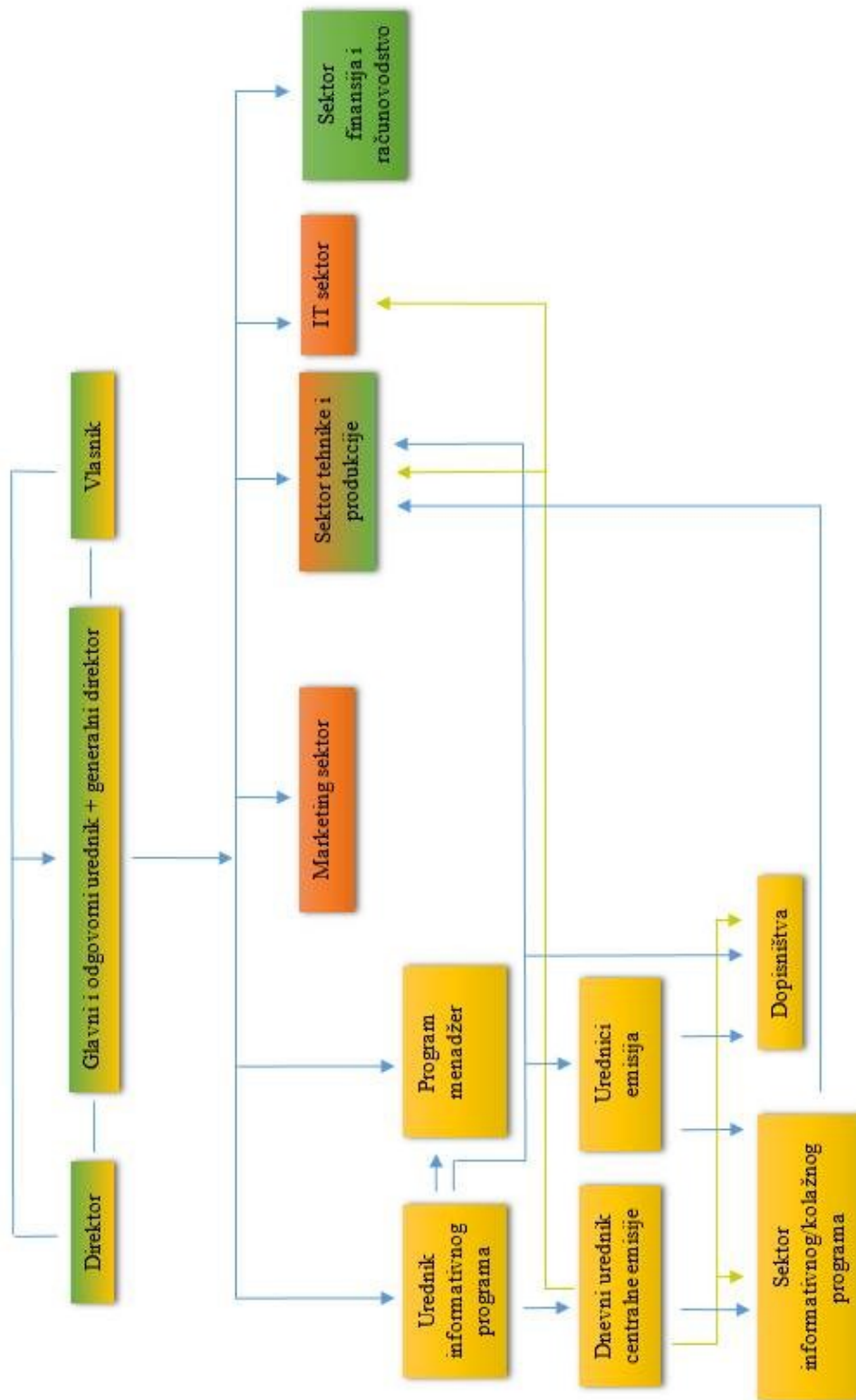
Muzika	RTRS	ATV	ELTA	BN TV
1. Da	34	33	22	12
2. Ne	0	0	3	2

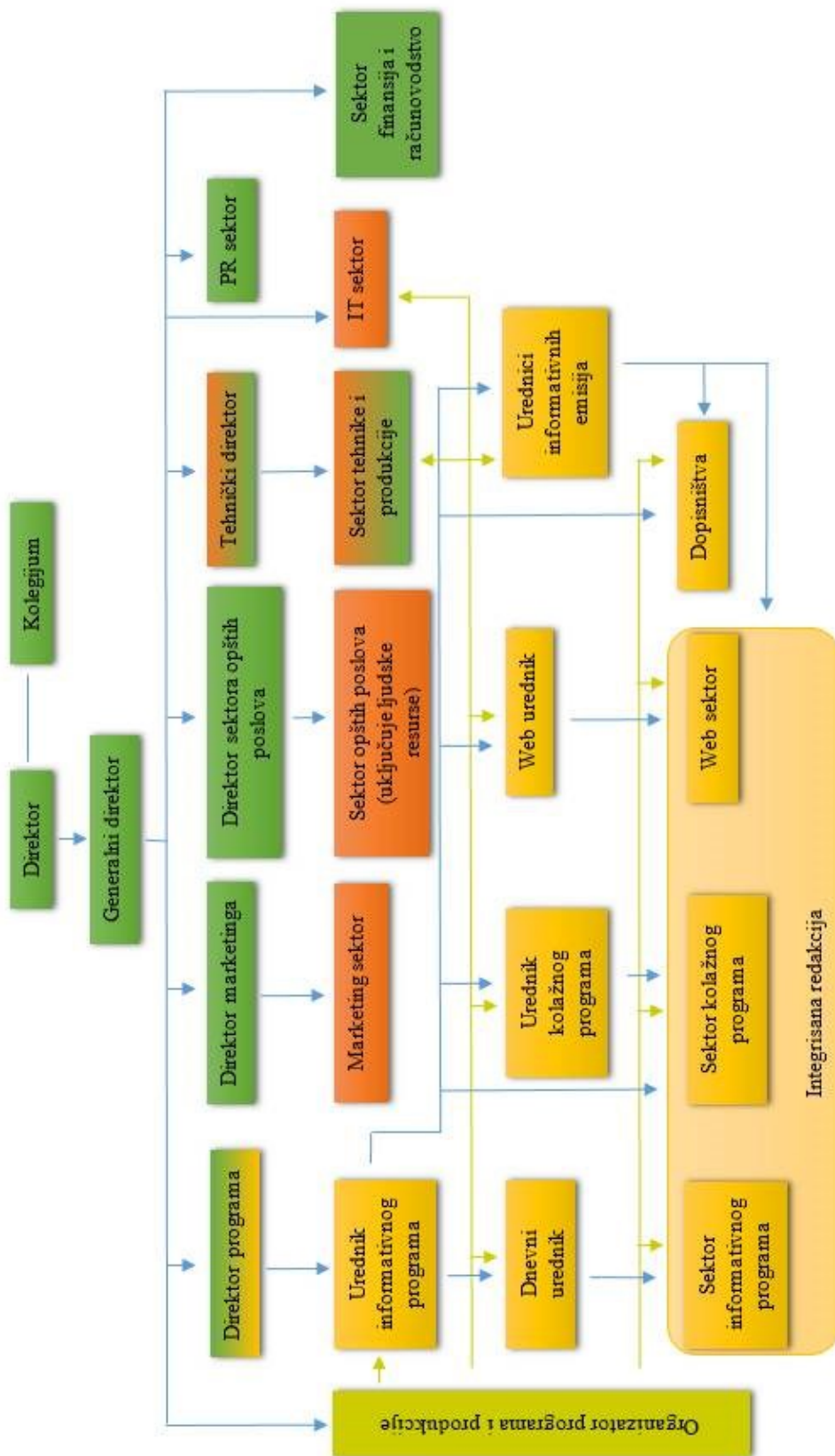
Tabela 28 – Muzika

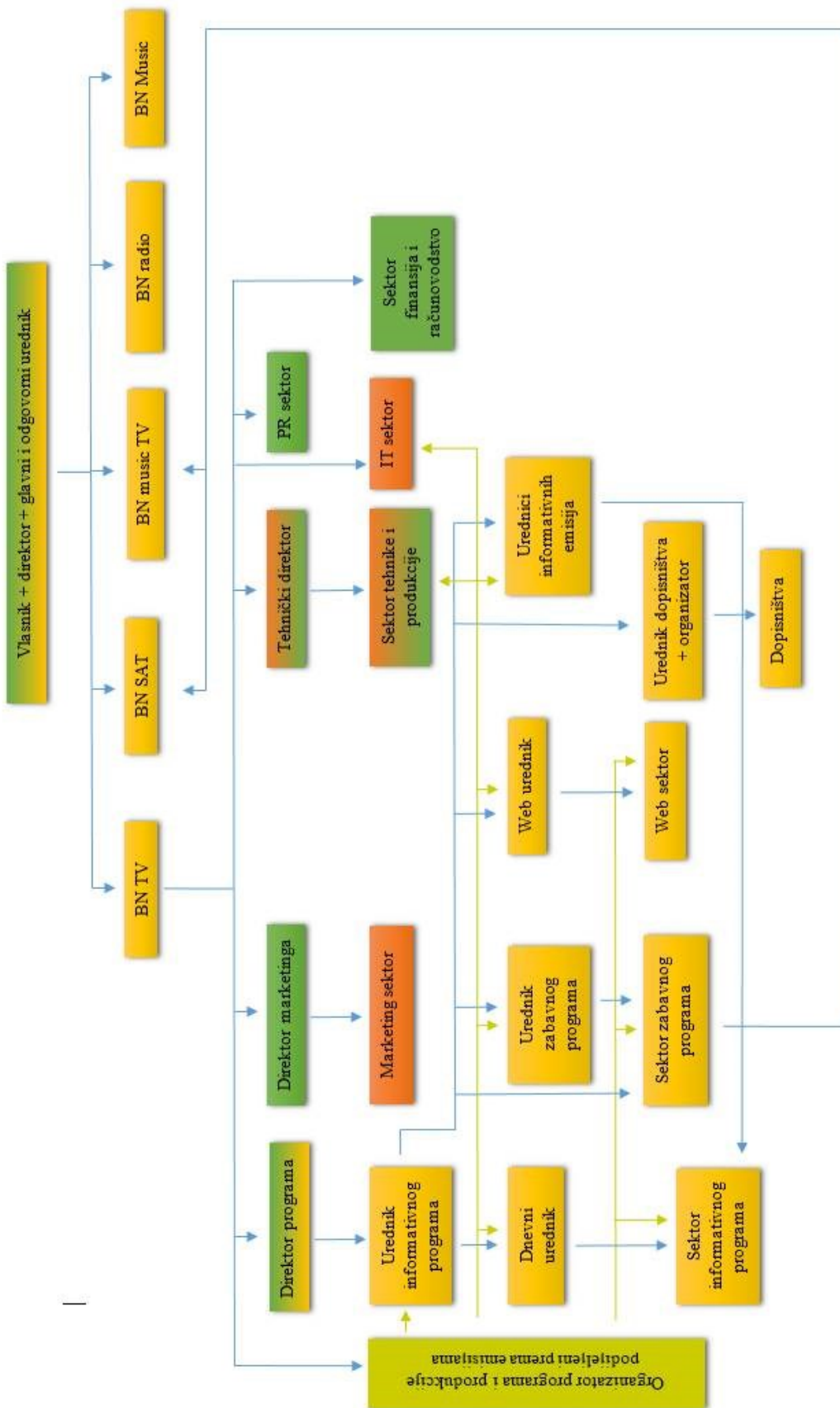
Prilog 07 – Dijagram 01 (Kategorizacija zdravstvenih različitosti)

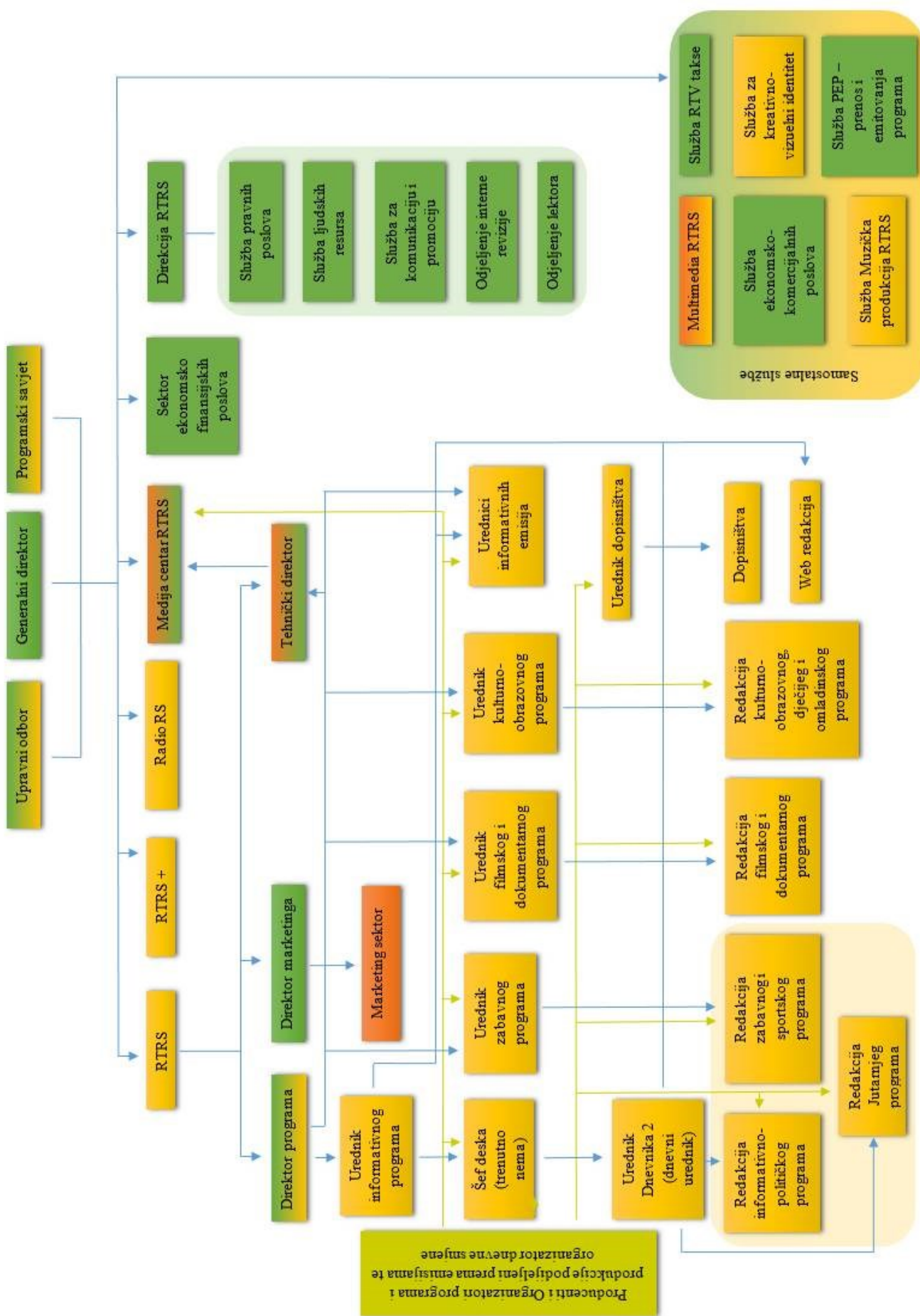

Prilog 08 – Dijagrami 02-05 (Organizacija strukture TV stanica – Elta, ATV, BN TV i RTRS)

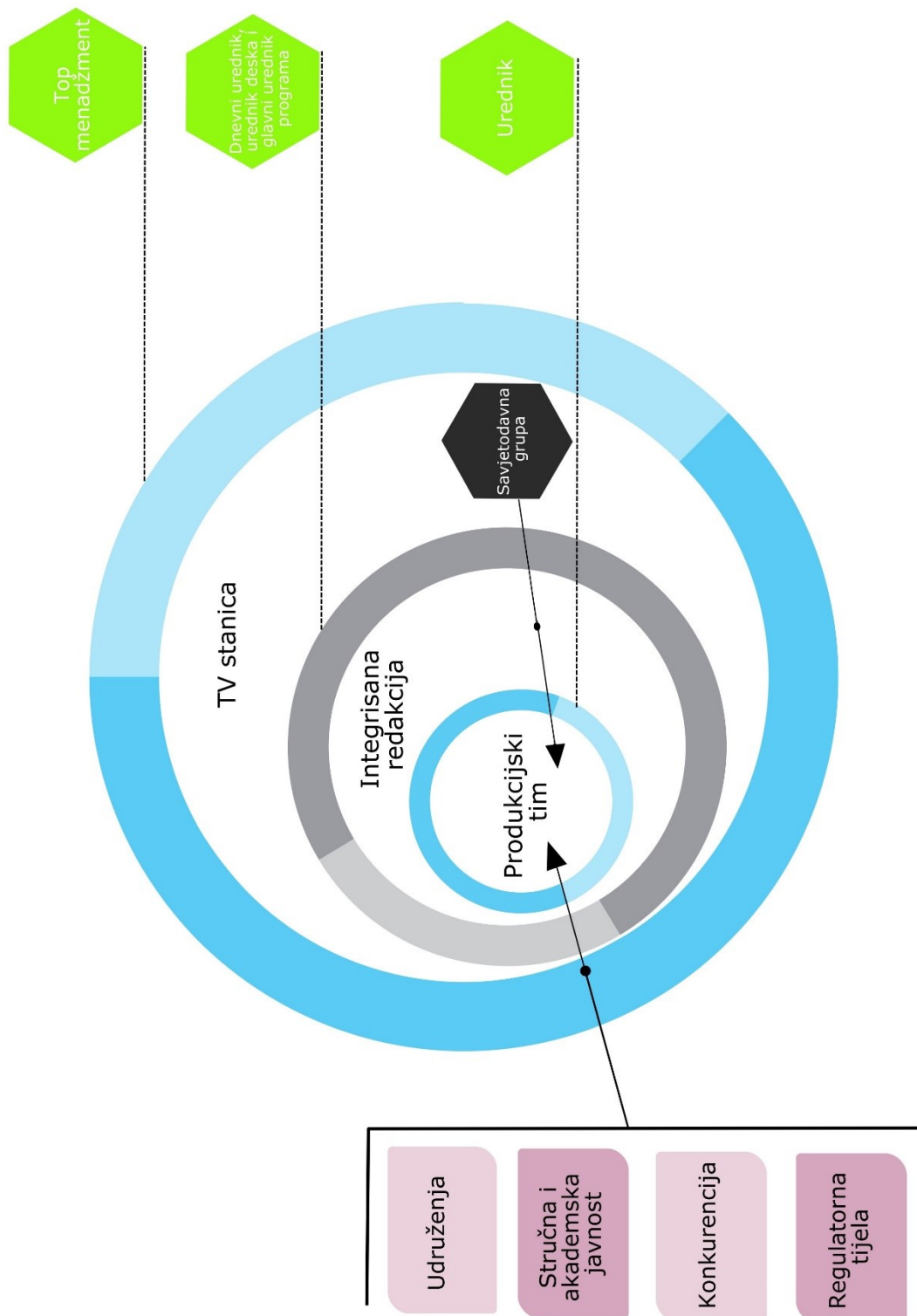

Prilog 09 – Dijagram 06 (Model produkcije priloga o Drugima)

Изјава о ауторству

Потписани-а Огњен Радовић

број индекса 17/2013д

Изјављујем,

да је докторска дисертација / докторски уметнички пројекат под насловом

Улога програмског менаџмента електронских

медија у репрезентацији различитости

- резултат сопственог истраживачког / уметничког истраживачког рада,
- да предложена докторска теза / докторски уметнички пројекат у целини ни у деловима није била / био предложена / предложен за добијање било које дипломе према студијским програмима других факултета,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 14.12.2016.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторске дисертације / докторског уметничког пројекта

Име и презиме аутора Огњен Радовић

Број индекса 17/2013д

Докторски студијски програм Менаџмент културе и медија

Наслов докторске дисертације / докторског уметничког пројекта

Улога програмског менаџмента електронских медија у репрезентацији различитости

Ментор проф. др Мирјана Николић, ред. проф.

Коментор: /

Потписани (име и презиме аутора) Огњен Радовић

изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације / докторског уметничког пројекта истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета уметности у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука / доктора уметности, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета уметности Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 14.12.2016.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитет уметности у Београду да у Дигитални репозиторијум Универзитета уметности унесе моју докторску дисертацију / докторски уметнички пројекат под називом:

Улога програмског менаџмента електронских

медија у репрезентацији различитости

која / и је моје ауторско дело.

Докторску дисертацију / докторски уметнички пројекат предао / ла сам у електронском формату погодном за трајно депоновање.

У Београду, 14.12.2016.

Потпис докторанда

